

ISSN 978-966-7425-97-5

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Володимира Гнатюка

Періодичне видання 2(24) 2014

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія: Мовознавство

Тернопіль – 2014

ББК 81.4
Н 34

Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2014. – Вип. II (24). – 313 с.

Друкується за ухвалою вченої ради
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
від 23 грудня 2014 року (протокол № 5)

Редакційна колегія:

Вільчинська Т. П. – доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор)
Німчук В. В. – доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України
Грещук В. В. – доктор філологічних наук, професор
Сабадош І. В. – доктор філологічних наук, професор
Струганець Л. В. – доктор філологічних наук, професор
Задорожна І. П. – доктор філологічних наук, професор
Емілія Недкова – доктор філологічних наук, професор (Болгарія)
Ришард Купідур – доктор філологічних наук (Польща)
Невідомська Л. М. – кандидат філологічних наук, професор
Бачинська Г. В. – кандидат філологічних наук, доцент

Адреса редакції:

46027, Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
тел. (0352) 435865

Періодичне видання. Виходить двічі на рік з травня 1998 року. Засновник і видавець
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Збірник внесено до переліку наукових фахових видань України протокол № 1-05/1 від
10.02.2010 р. за спеціальністю «філологічні науки» (українська мова)

ISSN 978-966-7425-97-5

© Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2014

ЗМІСТ

Мар'ян Скаб ДМИТРО БУЧКО – ЗРАЗОК УКРАЇНЦЯ, ВЧЕНОГО, УЧИТЕЛЯ ТА СІМ'ЯНИНА (Спогади учня).....	7
Ірина Бабій ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКА НОМІНАЦІЯ ОСІБ У НЕОЛОГІЧНОМУ СЛОВНИКУ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА	9
Галина Бачинська, Марія Тишковице УРБАНОНІМНА СИСТЕМА МІСТА ТЕРНОПОЛЯ.....	15
Надія Бачкур ЗАМОВЧУВАННЯ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ: ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ (на матеріалі української прози початку ХХІ століття).....	18
Наталія Бияк НЕОФІЦІЙНІ НАЙМЕНУВАННЯ ФЕДЕРАЛЬНИХ КАНЦЛЕРІВ НІМЕЧЧИНИ У МЕДІЙНИХ ТЕКСТАХ.....	26
Михайло Бігусяк ПОКУТСЬКО-БУКОВИНСЬКЕ ПОРУБІЖЖЯ В КОНТЕКСТІ ПЕРЕДКАРПАТСЬКИХ АРЕАЛІВ.....	30
Любов Білінська ВІДТОПОНІМНІ НАЙМЕНУВАННЯ МІКРООБ'ЄКТІВ ПОКУТТЯ	36
Богдана Близнюк ГУЦУЛЬСЬКІ ПРИЗВИЩЕВІ НАЗВИ ХVІІІ - ПОЧ. ХІХ СТ., В ОСНОВАХ ЯКИХ ВІДОБРАЖЕНІ ІМЕНА ТА ПРИЗВИСЬКА ВІДАПЕЛЯТИВНОГО ПОХОДЖЕННЯ	40
Світлана Богдан ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ВІЙНИ В ЕПІСТОЛЯРНИХ ТЕКСТАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ	44
Роман Бубняк, Ганна Бубняк ОСОБЛИВОСТІ ФРАНКОВОГО ДИСКУРСУ ПРО «ЗЕМЛЮ» ЗОЛЯ.....	50
Володимир Буда ОНОМАСТИЧНІ ПЕРИФРАЗИ В РОМАНІ ЛІНИ КОСТЕНКО «ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО САМАШЕДШОГО»	54
Наталія Висоцька ПРОБЛЕМА КЛАСИФІКАЦІЇ ТЕКСТІВ У МОВОЗНАВСТВІ.....	57
Галина Вишневська КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ОБРАЗУ РУСАЛКИ В ДРАМАХ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ ТА ОЛЕКСАНДРА ПУШКІНА.....	62
Тетяна Вільчинська ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЯ ЯК НОВА НАУКОВА ДИСЦИПЛІНА ПОЛІПАРАДИГМАЛЬНОГО ТИПУ	65
Інна Воляннюк ОЙКОНІМІЯ КРЕМЕНЕЧЧИНИ: ДІАХРОНІЧНИЙ АСПЕКТ	70
Наталія Гавдида, Леся Назаревич ЛІНГВОЦИД ЯК ФОРМА МОВНОЇ ПОЛІТИКИ.....	77
Олеся Гаврилашук НЕЗРЕАЛІЗОВАНИЙ КОМУНІКАТИВНИЙ АКТ ЯК ВИД ВНУТРІШНЬОГО МОВЛЕННЯ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ АВТОРА-ЧОЛОВІКА Й АВТОРА-ЖІНКИ	81
Леся Гапон ЛІНГВІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РЕЄСТРУ «ЕТИМОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» Я.-Б. РУДНИЦЬКОГО	85

Олена Горбач СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БІБЛОНІМІВ ГУМОРИСТИЧНО-САТИРИЧНИХ ТВОРІВ (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРОК «ОПУДАЛО» ТА «ВЕСЕЛИЙ ЯРМАРОК»)	91
Василь Грещук, Валентина Грещук ГУЦУЛЬСЬКИЙ ДІАЛЕКТ У ПОВІСТЯХ ЛЮБИ-ПАРАСКЕВІЇ СТРИНАДЮК «А КЄМУЄШ, ЄК ТО БУЛО!» ТА «У НАС, ГУЦУЛІВ»	94
Костянтин Іваночко ОСОБЛИВОСТІ НАГОЛОШУВАННЯ ПРЕФІКСАЛЬНО-СУФІКСАЛЬНИХ ВЕРБАТИВІВ ІЗ РЕЛЯЦІЙНОЮ МОРФЕМОЮ -УВА- В НАДДНІСТРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ	103
Альбіна Ковтун ПОЛІСЕМІЯ РЕЛІГІЙНИХ ЛЕКСЕМ: РОДО-ВИДОВИЙ ТИП ГІПОНІМІЙНОГО ЗВ'ЯЗКУ	113
Оксана Корпало КАТЕГОРІЯ СИНТАКСИЧНОЇ ОСОБИ В ІНФІНІТИВНОМУ РЕЧЕННІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	119
Віра Котович ПРИНЦИПИ НОМІНАЦІЇ ОЙКОНІМІВ ТЕРНОПЛЬЩИНИ	123
Ольга Криницька СИНТАКСИЧНІ МОВНІ ЗАСОБИ ВТЛЕННЯ КОМУНІКАТИВНОГО НАМІРУ (на матеріалі української модерної драми початку ХХ століття)	129
Галина Кузь УКРАЇНСЬКА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА НЕОЛОГІЯ: ЛЕКСИКА ТА ФРАЗЕОЛОГІЯ	134
Ірина Кузьма ДО ПИТАННЯ ПРО НЕОЛОГІЗАЦІЮ СЛОВОТВОРЕННЯ: АКТИВНА ЛЕКСИКА СУЧАСНИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В АСПЕКТІ ДЕРИВАТОЛОГІЇ	139
Зоряна Купчинська ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВА ЗАГАЛЬНОСЛОВ'ЯНСЬКОГО ОНОМАСТИЧНОГО АТЛАСУ	143
Зоряна Лановик ГРАМАТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МОВНОЇ ПАРАДИГМИ БІБЛІЇ: ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ АСПЕКТ	149
Стефанія Лісняк «ЛІТОПИС ПІДГОРЕЦЬКОГО МОНАСТІРЯ»: ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ	163
Юлія Макарець ПЕРИФРАЗОВІ НОМІНАЦІЇ В МОВНОМУ ПРОСТОРІ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ БОГДАНА-ІГОРЯ АНТОНІЧА	169
Оксана Мосур ХРИСТІЯНСЬКІ ІМЕНА НА -АТ ЯК КОМПОНЕНТИ МІКРОТОПОНІМІВ САМБІРСЬКОГО ЦИРКУЛУ	173
Марія Наливайко СПОСОБИ ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРИЗВИСК (ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ СПОСІБ)	179
Лілія Невідомська ІМПЛІЦИТНІСТЬ НЕПОВНОСКЛАДНИХ І ПОВНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ БОРИСА ХАРЧУКА)	183

Олександра Огринчук МОВНО-ВИРАЖАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ КАТЕГОРІЇ СПОСОБУ У ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ М. БАЖАНА ТА І. ДРАЧА.....	188
Тетяна Осінова НЕВЕРБАЛЬНІ ПАРАМЕТРИ КОМУНІКАЦІЇ ЯК МОВНО-КУЛЬТУРНИЙ КОД НАЦІЇ І СКЛАДОВА ПОРТРЕТУ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ (на матеріалі «Співомовок» С. Руданського).....	193
Галина Панчук АНТРОПОНІМНО-АПЕЛЯТИВНІ НАЗВИ (ПАСИВНА ЛЕКСИКА) В ОСНОВАХ ПРІЗВИЩ ОПІЛЛЯ.....	198
Надія Папідзе ТИПОЛОГІЯ ДІЕСЛІВ СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «РУХ» В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	201
Юрій Петрашик ТВОРЕННЯ ЕРГОНІМІВ У СФЕРІ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ.....	206
Ольга Прасол ВПЛИВ ПОЛЬСЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРИ НА ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ СВІДОМОСТІ ІВАНА ФРАНКА.....	210
Ірина Процик «ХОХОЛ НАРОДИВСЯ – ЖИД ЗАПЛАКАВ»: ПРІЗВИСЬКА ФУТБОЛЬНИХ КОМАНД ТА ЇХНІХ УБОЛІВАЛЬНИКІВ У СОЦІОЛЕКТІ УКРАЇНСЬКИХ ФУТБОЛЬНИХ ФАНАТІВ.....	215
Марія Редьква ЖІНОЧІ ОСОБОВІ НАЙМЕНУВАННЯ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗОК.....	221
Катерина Романчук ДИСКУСІЙНІ ПРОБЛЕМИ ВІДТВОРЕННЯ РОСІЙСЬКИХ ІМЕН ТА ПРІЗВИЩ НА СТОРІНКАХ СУЧАСНОЇ ПЕРІОДИКИ.....	227
Ніна Свистун СТАТУС ПОДВІЙНИХ ІМЕН (на матеріалі іменника м. Тернополя ХІХ ст.).....	233
Тетяна Семашко МЕЖІ ДИХОТОМІЇ «СВІЙ» – «ЧУЖИЙ» В АСПЕКТІ ЕТНІЧНОЇ СТЕРЕОТИПІЗАЦІЇ.....	238
Марія Скаб ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ.....	243
Олеся Сколоздра-Шепітко ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЯ ЕТНОНІМІЯ МАЛОЇ ПРОЗИ ІВАНА ФРАНКА.....	249
Богдан Сокіл РУСЬКА (УКРАЇНСЬКА) МОВА В ЦІСАРСЬКО-КОРОЛІВСЬКОМУ ГАЛИЦЬКОМУ СУДІ.....	256
Наталія Сокіл-Клепар РОЛЬ АНТРОПОНІМІВ У НОМІНАЦІЇ МІКРОТОПООБ'ЄКТІВ.....	260
Уляна Соловій СЕМАНТИЧНА НАПОВНЮВАНІСТЬ ЗАГАЛЬНООЦІННИХ НОМІНАЦІЙ «ХОРОШИЙ» («ГАРНИЙ») / «ПОГАННИЙ» У МОВЛЕННЄВИХ АКТАХ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ.....	266
Любов Струганець Рецензія ЛІТЕРАТУРНА НОРМА У МОВНІЙ ПРАКТИЦІ СЬОГОДЕННЯ.....	271
Тетяна Сукаленко ТИПАЖ «ПОМІЩИК» НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ ХІХ СТ. «КІЄВЛЯНИНЪ».....	275

Михайло Торчинський	
ОНІМНА СИСТЕМА І КРИТЕРІЇ ЇЇ АНАЛІЗУ	284
Галина Шаповал	
ОСОБЛИВОСТІ ІМЕНУВАННЯ ПЕРСОНАЖІВ У МАЛІЙ ПРОЗІ ОЛЕСЯ БАБІЯ (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ «ГНІВ»)	289
Марина Шарапа	
СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКІ ОДИНИЦІ ПЛАНУ ВИРАЖЕННЯ ТЕМИ ШЛЮБУ В ОБРЯДОВОМУ ТЕКСТІ ВЕСНЯНО-ЛІТНЬОГО КАЛЕНДАРНОГО ЦИКЛУ	293
Галина Яроцька	
ЛИНГВОКУЛЬТУРНИЙ АНАЛІЗ «РУССКОЙ РАСТОЧИТЕЛЬНОСТИ».....	300
Володимир Яслик	
ТИПОЛОГІЯ ВСТАВНИХ КОМПОНЕНТІВ З ЕВДЕНЦІЙНОЮ СЕМАНТИКОЮ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ	305
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	311

НЕЗАБУТНІ

ДМИТРО БУЧКО – ЗРАЗОК УКРАЇНЦЯ, ВЧЕНОГО, УЧИТЕЛЯ ТА СІМ'ЯНИНА

(Спогади учня)

Коли ми з проф. Бунчуком укотре згадували про нашого Вчителя, Борис Іванович сказав, що у кожного з нас свій Дмитро Бучко. У цьому контексті я говоритиму про свого Бучка, точніше не мого, а нашого з Марічкою Андрюк (Марією Василівною Скаб) Дмитра Григоровича.

Для нашої родини професор Бучко – це дбайливий і уважний захист руками світлого ангела Ганни Євгенівни жовторотих, але категоричних та безкомпромісних першокурсників від, можливо, перших у житті реальних загроз, це мудрий викладач вступу до мовознавства та польської мови, це керівник кафедри, завдяки якому нам вдалося через десять років після закінчення повернутися до alma-mater, це той, хто наполіг на поїзді до літньої школи чеської мови, відкривши таким чином двері у широкий слов'янський світ, той, хто дбайливо й привітно супроводжує нашу родину упродовж уже майже чотирьох десятиліть.

Говорячи про найважливіші чесноти дорогого Дмитра Григоровича, я розмістив їх у порядку – Українець, Вчений, Учитель та Сім'янин. Зауважу, що визначальною й стрижневою рисою професора Бучка, безперечно, є його українськість, інші з перелічених чеснот вважаю практично рівноцінними, що дає підстави визнати нашого вчителя цілісною та гармонійною особистістю. Стисло окреслю кожен із названих характеристик, намагаючись ілюструвати їх маловідомими загалу спогадами.

Студентів-першокурсників Чернівецького університету подружжя Бучків передусім вражало саме своєю чіткою, послідовною та принциповою, навіть затятою, українськістю. Вона виявлялася в усьому. По-перше, в абсолютній та вишуканій, сказати б, аристократичній україномовності. Я не пригадую, наприклад, випадків, щоб Бучки вдавалися до так званого перемикання коду, спілкуючись з російськомовними колегами. З іншого боку, пам'ятаю, як на початку 90-х на конференції і офіційних переговорах у Польщі Дмитро Григорович попросив мене перекладати його український виступ польською мовою, а потім так само перекладав мою доповідь. Зрозуміло, що професор міг легко блискуче виступити польською, але такими своїми діями він реально підносив у чужоземному середовищі авторитет рідної мови. Саме Дмитро Бучко був активним просвітянином, який представляв чернівецьких вчених на установчих з'їзді РАУ та Конгресі МАУ, був активним учасником усіх наступних конгресів Міжнародної асоціації українців.

Важливим вважаю те, що українськість Бучків була модерною, спрямованою не лише на збереження спадщини минулого, а передусім на поступ нації у майбутнє. Водночас, у повсякденному житті вони виявляють питомі глибинні риси українців – щирість, гостинність, гречність, уміння допомогти ближньому, слухати і чути кожного, хто потрапляв до їх кола.

Професора Дмитра Бучка вважаю еталоном справжнього європейського вченого-патріота, високоосвіченого, з надзвичайно широким загальнолінгвістичним світоглядом, активного знавця багатьох мов, продовжувача традицій представників львівського кола українців та славістів.

Мені пощастило тривалий час співпрацювати з Дмитром Григоровичем у спеціалізованій вченій раді. Дорогий професор узяв безпосередню участь у нашому науковому становленні, саме він простими і водночас переконливими аргументами навернув мене до активної роботи над докторською дисертацією, а потім відгукнувся про автореферат дисертації. Дмитро Григорович спеціально приїздив у Чернівці на обговорення дисертації Марії Василівни, причому говорив не формально, для галочки, а зробив винятково глибокий, різнобічний та принциповий аналіз дослідження. Як науковець, проф. Бучко постійно піклувався про розвиток науки, всіляко заохочував молодь до активних досліджень, не боячись наукової конкуренції, а

навпаки – закликаючи учнів до активної творчої дискусії. Виявом саме такої позиції Дмитра Григоровича була його діяльність на посту голови ДЕК у Львові та Чернівцях. Ми надовго запам'ятаємо дивовижні мікролекції, які під час захистів виголошував професор, запальні та продуктивні дискусії, що відбувалися при цьому.

Дмитро Григорович упродовж усього життя активно працював над якістю навчальних курсів, які викладав. Із вдячністю згадую наші розмови про вступ до слов'янської філології, активний взаємообмін навчально-методичними посібниками, критичні зауваги й пропозиції щодо викладання тих чи тих проблем цього цікавого курсу.

Спрямованість Бучка-науковця у майбуття, на мою думку, виявилася, зокрема, у його роботі над новими словниками різних типів. Свого часу я був рецензентом «Словника ономастичної термінології» і на все життя запам'ятав нашу співпрацю, упродовж якої Дмитро Григорович передусім спонукав мене до прискіпливого прочитання рукопису, а потім ми обговорювали проблемні питання, що було для мене неабиякою школою.

Ще однією рисою Бучка-науковця був його гідний поваги пієтет стосовно своїх учителів, саме завдяки Дмитрові Григоровичу українська фонетика й фонологія, історична граматика, ономастика, історія лінгвістичних учень для багатьох поколінь чернівецьких (і, переконаний, не лише чернівецьких) філологів стали не просто переліком ідей та наукових теорій, а нивою, часом – і полем бою, на яких натхненно й самовіддано творили та боролися красиві та мудрі представники нашої національної еліти, водночас – живі люди, з їх болями й печалями, складними й драматичними життєвими долями...

В описаній та подібних ситуаціях проф. Дмитро Бучко яскраво виявляв ще одну зі своїх стрижневих чеснот – він (як і його вірна друга половина – шановна Ганна Євгенівна) був, є і завжди залишаться для нас добрим, дбайливим та чуйним вчителем. Такі вчителі просто широко поважають та люблять своїх учнів, причому навчають їх не лише ремеслу, а життя в усьому його різноманітті, використовуючи при цьому найпростішу й водночас найефективнішу методику – навчання на власному прикладі. Погодьмося, що небагато університетських викладачів побували вдома у своїх студентів, беруть активну участь у їх професійному становленні (наприклад, з легкої руки саме Дмитра Григоровича я із безтурботного студента-п'ятикурсника вмиг перетворився на учителя однієї з чернівецьких шкіл-новобудов, а енергійна й прогресивна вчителька-новатор Наталя Колесник увійшла в університетську аудиторію). Подружжя Бучків розділяли з нами і радість народження наших дітей, і біль та розпуку після втрати батьків.

Традицією нашого випуску – українських філологів 1980 року – стало запрошувати на зустрічі випускників Ганну Євгенівну та Дмитра Григоровича: ми завжди з душевним щемом будемо пам'ятати щасливі миті спілкування з найулюбленішими викладачами. У ці хвилини Дмитро Григорович відкрився нам як великий життєлюб, який повністю відповідав кредо, яке колись проголосив дуже шанований Бучками Іван Франко: «Я з п'ющими за пліт не виливаю, З їдцями їм, для бійки маю бук, На празнику життя не позіваю, Та в бідності не опускаю рук».

Відважуся стверджувати, що я, напевно, чи не найбільше з усіх (зрозуміло, крім дорогої Ганни Євгенівни) розумію і відчуваю Дмитра Григоровича в часи його роботи у Любліні: по-перше, тому, що бачив Дмитра Григоровича у цій роботі, по-друге, тому, що з легкої руки Дмитра Григоровича і сам скуштував цього хліба. Незважаючи на великі фізичні, психологічні та розумові навантаження такого одночасного існування одразу в кількох іпостасях, проф. Бучко гідно репрезентував за кордоном українську науку, демонструючи при цьому всі свої найкращі професійні та людські якості. Багато польських та чеських науковців шанують його як знаного вченого, доброго товариша, що, зокрема, яскраво виявилось під час останньої зарубіжної поїздки Дмитра Григоровича до Варшави у грудні 2013 року. Як спражній чоловік, Дмитро Бучко і в цьому випадку поклав на свої плечі вирішення нагальних побутових проблем родини, причому вирішив їх гідно й шляхетно, надавши перевагу важкій, виснажливій, але чесній праці, а не легшим, на перший погляд, але ризикованим з морального погляду діям.

Дмитро Григорович був і залишиться для нас, без перебільшення – еталоном. Чоловіка (думаю, що не одна з філологинь мріяла саме про такого супутника у житті, спостерігаючи за

сердечними й шляхетними стосунками у подружжі Бучків), Батька, що виховав своїх синів (як і дочок-невісток) творчими й розумними, незалежними й вільними громадянами-патріотами, щасливого дідуся, якому, на жаль, недовго судилося тішитися маленькою Марічкою.

Вважаю, що найбільшим пошануванням нашого дорогого Учителя (потрібним як Дмитрові Григоровичу та його родині, так і всім нам) є не лише збереження доброї пам'яті про нього, але, передусім, щоденний спротив підлості та лукавству, ницості та безхребетності, невігластву й нахабству, щохвилине змагання за збереження і зміцнення людської, національної та культурної гідності кожного українця.

*Мар'ян Скаб, доктор філологічних наук,
завідувач кафедри історії та культури української мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Стаття надійшла до редакції 12.11.2014 р.

УДК 81'373.43 =161.2

Ірина Бабій

*(Тернопільський національний педагогічний
університет ім. В. Гнатюка)*

ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКА НОМІНАЦІЯ ОСІБ У НЕОЛОГІЧНОМУ СЛОВНИКУ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

У статті здійснено лінгвістичний аналіз іменникових авторських неологізмів у художніх творах Володимира Винниченка. Схарактеризовано семантику і структуру новотворів-назв осіб, особливості їх творення та стилістичного функціонування. У результаті здійсненого дослідження встановлено, що авторські номінації осіб активно виконують оцінно-експресивну роль у контексті твору.

Ключові слова: новотвір, авторський неологізм, неолексема, лексична інновація, індивідуально-авторська номінація, назви осіб.

Ирина Бабий. ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСКАЯ НОМИНАЦИЯ ЛИЦ В НЕОЛОГИЧЕСКОМ СЛОВАРЕ ВЛАДИМИРА ВИННИЧЕНКО

В статье произведён лингвистический анализ авторских неологизмов-имён существительных в художественных произведениях Владимира Винниченко. Проанализированы семантика и структура новообразований – личностных наименований, особенности их образования и стилистического функционирования. В результате проведённого исследования установлено, что авторские номинации лиц выполняют активную оценочно-экспрессивную роль в контексте произведения.

Ключевые слова: новообразование, авторский неологизм, неолексема, лексическая инновация, индивидуально-авторская номинация, наименования лиц.

Iryna Babiy. INDIVIDUAL AUTHOR'S NOMINATION OF PEOPLE IN VOLODYMYR VYNNYCHENKO'S NEOLOGISMS LEXICON

The article deals with linguistic analysis of nominative author's neologisms in Volodymyr Vynnychenko's works. The semantics of neologisms-nomination of people has been analysed, the peculiarities of their formation and stylistic functioning in the prose of the author have been

determined. Research has proven that author's nominations perform evaluative and expressive functions in the works.

Key words: neologism, author's neologism, neo-lexeme, lexical innovation, individual author's nomination, nomination of people.

Проблема номінації є однією з найважливіших та найскладніших. Відомий науковець Д. Бучко зазначав, що «принцип номінації, як основний напрям ходу думки, за яким здійснюється називання конкретного об'єкта, реалізується через відповідні способи, мотиви та засоби називання» [2, с. 41].

Системне, планомірне вивчення індивідуально-авторської номінації дає змогу з'ясувати роль авторського словотворення у формуванні письменницького ідіостилу. В останні десятиліття аналіз неологічної лексики у художньому тексті набуває все більшої актуальності в українській лінгвістиці. Проблема вивчення авторських неологізмів відображена у працях В. Русанівського, Н. Сологуб, С. Єрмоленко, Г. Вокальчук, Ж. Колоїз, О. Стишова, А. Мойсієнка, Н. Клименко, Є. Карпіловської, Г. Сюти, Н. Адах, Т. Юрченко, Д. Мазур, В. Герман та ін. Поки що не знаходимо наукових розвідок, присвячених аналізу індивідуально-авторських одиниць у художніх творах Володимира Винниченка, тому наше дослідження, об'єктом якого будуть іменникові лексичні інновації письменника, є актуальним.

Мета пропонованої праці – проаналізувати семантику, особливості творення та функціонування авторських неологізмів-назв осіб у творах В. Винниченка. Матеріалом дослідження послужила мала проза письменника та романи «Сонячна машина», «Записки Кирпатого Мефістофеля».

Володимир Винниченко – український письменник, публіцист, політолог, державний діяч, людина складної долі, одна з найцікавіших постатей ХХ століття. Творчість письменника, його ідіостиль привертає до себе все більше уваги дослідників. «Гідний продовжувач психологічної інтелектуальної прози другої половини ХХ століття, В. Винниченко одночасно був новатором, який геніально передбачив чимало із шляхів розвитку світової літератури. Звернення до творчості В. Винниченка виявляють корені таких літературних явищ, як екзистенціалізм (А. Камю), інтелектуальний театр, «філософський реалізм»; пошуки В. Винниченка в галузі «неореалізму» й «універсального психологізму» знаходяться в руслі різноманітних віянь в українському й світовому театрі і кіно» [9, с. 94].

Одним із компонентів мовно-образної системи творів В. Винниченка є індивідуально-авторські неологізми. На думку Г. Вокальчук, до них «доцільно зараховувати не лише слова, утворені в результаті структурних і семантичних змін вихідних одиниць, але й ті, що є своєрідними авторськими видозмінами узуальних лексем, повністю збігаючись із ними у значенні» [8, с. 64].

Семантико-граматичний клас іменників об'єднує три групи: назви осіб, назви з конкретно-предметним значенням і назви з абстрактним значенням. У сучасній українській мові найбільшу групу становлять назви осіб. У словниках зафіксовано 8600 загальних назв осіб, за підрахунками І. Фекети [14].

Неологічний словник Володимира Винниченка репрезентує іменникові інновації, які також можна об'єднати у названі три лексико-граматичні групи.

Таблиця 1

№ п/п	Лексико-граматичні групи	Кількість
1.	Назви осіб	98
2.	Іменники з конкретно-предметним значенням	35
3.	Іменники з абстрактним значенням	52

У центрі нашого дослідження будуть авторські назви осіб, що становлять найбільшу категорію. Проаналізований матеріал дає підстави виокремити декілька основних лексико-семантичних груп.

Поширеною є група **назв осіб за дією**. Вони характеризують рід занять, діяльності персонажів: **заводчик, поет-творець, дозорець-листоноша, прем'єр-любовник, ближні-грабіжники, трупод/труподка, маляр-омнеїст, повноробочий** (субст. ім.) та ін. («Сонячна машина»: Що може бути дурніше й безглуздіше, я-от із такою мерзеною пикою бути членом Інараку? Оперовим співцем, **маляром-омнеїстом**, офіцером мертенсівської гвардії, **прем'єр-любовником** Сузанни, – оце так [5, с. 454]; – Що? Любов до **ближніх-грабованих** не така безпечна та вигідна, як до **ближніх-грабіжників**? [5, с. 481]; Сотні тисяч **поетів-творців** уступає в добу творчості [5, с. 744]. При творенні таких неолексем превалює спосіб словоскладання. Аналізовані номінації осіб, як правило, утворені шляхом поєднання двох слів (**поет-творець** ← поет, творець; **дозорець-листоноша** ← дозорець, листоноша; **прем'єр-любовник** ← прем'єр, любовник).

В авторському лексиконі В. Винниченка презентативною є група **назв осіб за психологічними властивостями**. Вони характеризують внутрішні якості, властивості, психологічний стан: **щедряк, хижак-адвокат, деспот-мужчина, нахаба-технік, шикун, вільнолюб, ідол-деспот, повстанці-ангели, ідоляка, мурля, мурляка, вахляка, барбосьяка, шморкляк, бандит-янгол, лихач-візник, шарлатан-політик, облудник-ягуар** (про графа) та ін. («Сонячна машина»: І кондуктор, і пасажери вражено зиркають на **щедряка**, який, однак, виглядом своїм не робить враження мільярдера [5, с. 573]; Деспоти не родяться – їх робить і творить юрба... І, зліпивши із звичайнісінької людської глини **ідола-деспота**, вона вимагає від нього всіх ідолоських деспотичних рис [5, с. 558]; Толя почервонів, – як він сміє насміхатись, **мурля** погане! Як пожаліється татові, йому зададуть («Федько-халамидник»; с. 87); – Карпо!! – визвіряється Гудзик. – Ти на проходку прийшов сюди? **Мурляка** чортова!;– Знов солону розкидав, **вахля-яко!** («Біля машини»; 4, с. 108); Треба тільки подивитися, як цей **шморкляк** ставиться до селян, робітників («Талісман»; 4, с. 319); – Ох, Боже ж мій! Та що ж ти собі думаєш, люципере ти!.. Чом тебе чортяка не вхопила там у воді, ти, **ідоляко!** («Федько-халамидник»; 4, с. 95).

Такі неолексеми містять узагальнену оцінку характеристику особи. Серед них переважають номінації особи з негативним забарвленням. Як правило, виявлені інновації характеризують підступних, підлих, жорстоких, деспотичних людей та виражають зневажливу експресію. Йдеться про лексеми **ідол-деспот, ідоляка, мурляка, деспот-мужчина, шморкляк, барбосьяка, вахляка** та ін. Невелика група неолексем містить позитивне оцінне забарвлення, а саме: **щедряк, повстанці-ангели, бандит-янгол** тощо.

Продуктивними способами творення неолексем аналізованої групи є суфіксація та словоскладання. При суфіксації формантом активно виступає суфікс **-як/-як(а)**: **щедряк, ідоляка, мурляка, вахляка, барбосьяка, шморкляк**. Складні за структурою неолексеми утворено способом юкстапозиції на базі двох твірних слів (**деспот-мужчина** ← деспот, мужчина; **шарлатан-політик** ← шарлатан, політик).

У неологічному словнику В. Винниченка великим кількісним складом виділяється група **назв осіб за соціальним статусом, роллю у суспільстві, матеріальним становищем**. Вони характеризують соціальний статус, національність, політичні уподобання, матеріальне становище персонажів. Ця група номінацій осіб об'єднує:

а) назви осіб за належністю до майнових, соціальних груп: **поденщик-босяк, горівник-мужик, роботяга-бюргер, утриманочка, безштанько, дитина-проститутка, цариця-матка, дикун-каторжан, наймит-попихач** (От він зараз вийде, не діставши навіть кивка головою за свою послугу, як останній **наймит-попихач**, якого навіть не помічають («Сонячна машина»; 5, с. 819); – В мене нема **дитини-проститутки!** Годі, кажу. Іди геть! («Сонячна машина»; 5, с. 788); Вона сама – селянка, дочка **горівника-мужика**, і не їй боронити тих, хто віки тримав у горі її батьків («На той бік»; 6, с. 148); – ...Гей, бережись, Осипе! Я, твоя правда, **безштанько**, а в'язи тобі скручу... Я – **безштанько**, хай так, я Одарки не візьму, сам знаю («Терень»; 4, с. 72);

б) назви осіб за національністю, місцем, територією проживання: **єврейчик-крамар, жидки-лиманщики** (Он ішов по тім боці заводчик Бромберг, мільйонер...та й той, бідолаха,

спролетаризувався: в покривлених черевиках... Не мільйонер, а вбогенький собі єврейчик-крамар («На тім боці»; 6, с. 110);

в) **назви осіб за спорідненістю, родинними стосунками: сестра-невільниця, брат-людина** (Оддаючись зо всією силою цьому процесові або, як сказав би цей **брат-людина**, зо всім цинізмом... («Момент»; 4, с. 46);

г) **назви осіб за політичними уподобаннями, за вираженням поглядів: україножер, малорос-європеєць, мазепня, шпик-демократ** (Розуміється, після соціал-демократії лишається або в анархо-натурілісти, або в **шпики-демократи** кидатись – цілком зрозуміла реакція («Сонячна машина»; 5, с. 447); – Ми, **малороси-європейці**, скажемо нове слово старій нашій неньці Україні! («Малорос-європеєць»; 6, с. 61);

г) **назви дітей за стосунком до батька, пов'язаного з певним родом занять, вагою у суспільстві, національністю**. Це похідні з суфіксами **-ен(я), -чук, -ч(а)**, похідні середнього роду на **-я** [1, с. 209]. У творах В. Винниченка знаходимо такі лексеми: **музиченя, техніченята**.

Невеликою є група **назв осіб за інтелектом, розумовими здібностями, особливостями мислення: дурій, ідіот-чоловік, кретин-інаракіст** («– ...Хай помагають ті, від кого в неї діти! Ага, ті падлюки воліють ховатися за спиною **ідіота-чоловіка!** («Записки Кирпатого Мефістофеля»; 5, с. 292); Ви радієте з цього, а я благословляю наш самообман, я з побожністю цілую сліди брехні всіх **дуріїв** людства, всіх бідних пророків його, які так зворушливо, наївно вірили в свій грим («Сонячна машина»; 5, с. 777).

Як свідчить матеріал нашого дослідження, такі номінації осіб містять зневажливу експресію, характеризують нерозумних, обмежених людей. Лексему **дурій** утворено за такою ж словотвірною моделлю, що й іменник **мудрій** за допомогою суфікса **-ій**. Інші наведені лексеми утворені способом юкстапозиції (**ідіот-чоловік** ← ідіот, чоловік).

Група **назв осіб за зовнішніми фізичними ознаками** також не є чисельною. Вони характеризують зовнішній вигляд, риси, деталі портрету: **комашинка-хлопчик, гудзики-очі, нитки-очі** та ін. (Мільйони напружених **ниток-очей** напружено тягнуться на гору («Сонячна машина»; 5, с. 864); Найближче стояв, розуміється, Макар Авдійович... Та ж витягнута постать з проваленими грудьми, ті ж **гудзики-очі**, неспокійні, шукаючі, клопотливість, непосидливість («Таємність»; 4, с. 261). Такі неолексеми утворено способом юкстапозиції на базі двох іменників (**нитки-очі** ← нитки, очі; **гудзики-очі** ← гудзики, очі).

У результаті аналізу виявлених груп іменникових авторських інновацій у мовній практиці В. Винниченка відзначаємо активне використання назв осіб за психологічними властивостями. У кожному творі письменник розглядає різноманітні аспекти проблеми людського буття. Його герої не завжди веселі і щасливі, швидше навпаки, – замучені, втомлені важкою працею, голодні, стривожені, принижені й ображені, у розпачі і безнадії. У центрі художнього зображення автор ставить відтворення внутрішнього світу героїв, їх переживань, сумнівів, хитань. «Критика одностайно відзначала збільшення ваги внутрішньопсихологічних конфліктів, зумовленого глибшим проникненням у внутрішній світ людини, увагою до кожної психологічної мотивації її поведінки, поглибленням особистісного начала в оповіданнях В. Винниченка. Водночас спостерігаємо і посилення конфліктного, звернення до все гостріших, драматичніших ситуацій, іноді нарочиту їх заданість; експериментальність заради перевірки самих морально-духовних засад героя, запасу його душевних сил» [9, с. 98].

Одним із шляхів збагачення індивідуально-авторського лексикону В. Винниченка є вторинна номінація. В основі появи вторинних номінацій осіб нерідко лежать зовнішні ознаки та внутрішні якості, риси характеру. Ці назви побудовані на зіставленні та порівнянні. Так, головна героїня роману «Сонячна машина» принцеса Еліза одержала прізвисько **Пожежа** за яскраво-рудим кольором волосся, що нагадувало колір пожежі, вогню. Крім портретної, вторинні номінації осіб репрезентують різноманітні характеристики особи. Так, на порівнянні князівни Елізи з царицею утворено авторський лексичний неологізм **цариця-матка**, семантико-естетичний зміст якого чітко виявляється у контексті, в якому описано появу героїні на одному засіданні: Ні, це засідання не подібне до всіх інших засідань. Це може сказати навіть Ганс Штор, що ніколи, стоячи за дверима кабінету, не чув за ними такого молодого, запального тону

немолодих і незапальних голосів, як цього разу. Істинно – впушено у вулії **царицю-матку**... істинно, у вулії із старими засохлими трутнями впушено молоду **царицю-матку**! Який гомін, гудіння, який блиск в очах! Не диво – в них одбивається молодість і коронка («Сонячна машина»; 5, с. 418). За допомогою неолексеми **цариця-матка** письменник характеризує Елізу як владну, цікаву, молоду і вродливу людину (шляхом зіставлення героїні із царицею).

Матеріал дослідження дає підстави стверджувати, що значну кількість індивідуально-авторських назв осіб утворено як засоби оцінної номінації. Виразну емоційно-оцінну семантику містить новотвір **облудник-ягуар**, побудований також на зіставлювальній основі. У романі «Сонячна машина» письменник порівнює графа Адольфа з ягуаром, називаючи героя **облудником-ягуаром**. Ягуар – тварина, яка належить до хижаків. Хижацькі наміри графа Адольфа володіти усім світом, керувати усією країною, бути всемогутнім і всевладним письменник передає за допомогою згаданої неолексеми у контексті: Старий **облудник-ягуар** затихає й повільно, ласуючи, поводить хвостом: ще трошки – й можна робити останній, рішучий скок... Тоді граф підводить голову, стає на всі чотири лапи... І старий ягуар покірно, смиренно, як уже впокорений, схиляє голову [5, с. 443].

Словник ідіолекту В. Винниченка репрезентує складні за структурою лексичні новотвори, побудовані на дживанні назв осіб за спорідненістю, родинними стосунками, як-от: **птиця-мати, брат-людина, сонце-мати, дитина-земля, дама-дитинка, цариця-матка** та ін. Показово, що такі новотвори стосуються не тільки номінації осіб.

Негативна оцінність виразно простежується у назві персонажа **оберемок дивідентів** у романі «Сонячна машина». Зрозуміти значення цього найменування допомагає контекст: Пан президент обходить усіх напівприплющеними очима, перед якими повинні проходити нові, геніальні комбінації, й з гидливістю та нудьгою розглядає знайомі, остогидлі фізіономії... Яка молитовність, урочиста тихість! А висмикни з цього **оберемка дивідентів**, який вони так побожно облизують, хоч маленький клаптик, і дай не тому, а іншому, о, як вони заревуть, заклацають зубами, як ухопляться зубами один у одного [5, с. 531], в якому охарактеризовано президента як владну, багату і всемогутню людину.

Корпус індивідуально-авторських слів доповнюють назви осіб із суфіксами суб'єктивної оцінки (зменшеності, здрібнілості, збільшеності, згрубілості), як-от: **буржуяка, салдатюга, утриманочка, дідуганчик** та ін. Як і узусні номінації, індивідуально-авторські утворення з кваліфікативними суфіксами називають денотат із вказівкою на негативну чи позитивну характеристику, інтенсивну якість зменшення, збільшення [11, с. 59]. Експресивно-оцінний смисл таких лексем виразно простежується у контекстах: Не може ж цей жовтовусий **салдатюга** розстріляти їх за те, що забула, якої семінарії («На той бік»; 6, с. 158); Міліардер, а мідяні окуляри носить. Скупенький дідусь, скупенький патріарх... Заздрить **дідуганчик**, заздрить майбутньому президентству («Сонячна машина»; 5, с. 531).

Авторський стиль В. Винниченка актуалізує також номінації із семантикою збірності. «З погляду лексичного значення збірність полягає в тому, що відповідні іменники нерозчленовано виражають сукупність однакових або подібних предметів чи істот, що сприймаються як одне ціле» [10, с. 19]. Значення сукупності, збірності містить неолексема з сумарною семантикою **самиці-самці** (А що робило людство минулої епохи? Білося за те, щоб бути ситим, щоб мати «жуйку», щоб лизати своїх дитинчат і обнімати **самиць-самців** («Сонячна машина»; 5, с. 779).

Збірний образ народу передають неолексеми **міщанка-юрба, страховище-юрба** (Хіба ж не краса: весь Берлін... хвилюється, випліскується, пиниться. Жадна, цікава, легковажна, полохлива **міщанка-юрба** шамотиться, шепочеться, жахається, радіє, лютиться («Сонячна машина»; 5, с. 545); Величезне, **страховище-юрба** ошкірилась усіма своїми шерстинками, швидко тріпає й тріскотить ними й реве в дикому сліпому екстазі («Сонячна машина»; 5, с. 564). Оказіональний характер мають збірні іменники-новоутворення, виявлені у повісті «На той бік»: – ... Ви ж самі знаєте, скільки коло нас усякого **халамидра**, всякої мерзоти крутиться. Ідейних людей не вистачить скрізь [6, с. 130]; – ... Зібралась **халамидня** та й робить, що хоче. Коні забрали, гроші забрали, землю забрали. Могли б, то й душу забрали б [6, с. 142].

Проілюстровані неолексеми варто вважати експресивними номінаціями. Крім значення збірності, вони містять оцінно-експресивне забарвлення.

Аналіз структури авторських лексичних новотворів В. Винниченка виявив значне превалювання складних неолексем над простими. Наявність великої кількості інновацій композитного типу свідчить про прагнення письменника збагатити зображувально-виражальний потенціал української мови. Крім того, складні слова семантично й естетично більш місткі, ніж прості.

Характерною ознакою ідіостилю В. Винниченка є активне вживання авторських лексичних новотворів, за допомогою яких письменник вибудовує індивідуально-авторську картину світу. Корпус авторських іменників-неологізмів, виявлених у творах В. Винниченка, становлять різноманітні за семантикою і структурою неолексеми. Винниченкові номінації особи – вагомий засіб образотворення, інколи вони наскрізь психологізовані, чим допомагають автору створити індивідуальний художній світ, психологічно наснажити оповідь. Неологічна палітра В. Винниченка демонструє майстерність, талант митця, його індивідуальне світосприймання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бибик С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення / С. П. Бибик. – Ніжин: Вид-во «Аспект-Поліграф», 2013. – 589 с.
2. Бучко Д. Г. Основні принципи і способи номінації поселень у Галицькій землі (за даними реєстру поселень з 1670 р.) / Д. Г. Бучко // Українська мова. – 2009. – № 4. – С. 41-51.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Г. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
4. Винниченко В. К. Твори: в 2-х т. / В. Винниченко. – К.: Дніпро, 2000. – Т. 1. – 584 с.
5. Винниченко В. К. Вибрані твори: Оповідання. Повість. Романи / В. Винниченко. – К.: Грамота, 2005. – 929 с.
6. Винниченко В. К. Вибрані твори / В. К. Винниченко. – Харків: Веста: Вид-во «Ранок», 2003. – 352 с.
7. Вільчинська Т. П. Семантико-словотвірна характеристика оцінних назв осіб в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. П. Вільчинська. – Тернопіль, 1996. – 20 с.
8. Вокальчук Г. М. Словотворчість українських поетів ХХ століття: [монографія] / Г. М. Вокальчук. – Острого: Національний університет «Острозька академія», 2008. – 536 с.
9. Гнідан О. Д., Дем'янівська Л. С. Володимир Винниченко: Життя. Діяльність. Творчість / О. Д. Гнідан, Л. С. Дем'янівська. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 256 с.
10. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові / І. Г. Матвіяс. – К.: Рад. школа, 1974. – 183 с.
11. Мойсієнко А. К. Динамічний аспект номінації: [монографія] / А. К. Мойсієнко. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 100 с.
12. Словник української мови: в 11 т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
13. Словник української мови: в 20 т. – Т. 1-3. – К.: Наукова думка, 2010-2013.
14. Фекета І. І. Розвиток жіночих особових назв у сучасній українській мові / І. І. Фекета // Мовознавство. – 1975. – № 2. – С. 21-25.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2014 р.

Галина Бачинська

(Тернопільський національний педагогічний
університет ім. В. Гнатюка)

Марія Тишковець

(Тернопільський державний медичний
університет ім. І. Я. Горбачевського)

УРБАНОНІМНА СИСТЕМА МІСТА ТЕРНОПОЛЯ

У статті розглядається одна зі складових мікротопонімії м. Тернополя, а саме – його урбанонімна система.

Базою творення власних назв внутрішньоміських об'єктів передусім виступають антропоніми і топоніми, що включають в себе реальні імена та прізвища людей, назви мікрооб'єктів, населених пунктів тощо.

Ключові слова: антропонім, урбанонім, власне ім'я, прізвище, топонім.

Галина Бачинская, Мария Тышковец. УРБАНОНИМНАЯ СИСТЕМА ГОРОДА ТЕРНОПОЛЯ

В статье рассматривается одна из составляющих микротопонимии г. Тернополя, а именно – его урбанонимная система.

Базой создания имен внутригородских объектов прежде всего выступают антропонимы и топонимы, включающие в себя реальные имена и фамилии людей, названия микрообъектов, населенных пунктов и тому подобное.

Ключевые слова: антропоним, урбаноним, имя, фамилия, топоним.

Galyna Bachynska, Maria Tyshkovets. THE URBANONYM SYSTEM OF TERNOPIŁ

The article deals with urbanonym system, one of the components of Ternopil microtoponymics.

The bases for the creation of proper names of intracity objects are athroponyms and toponyms, which include the real names of people, names of microobjects and settlements and so on.

Key words: anthroponym, urabnonym proper name, surname, toponym.

Місто – живий організм, який постійно змінюється. У сучасному добре розвиненому місті головними є вулиці. У минулому в центрі уваги були будинки і їх жителі, вулиць у сучасному розумінні не було. Назви внутрішньоміських об'єктів в українській ономастиці є ровесниками самих міст. Із 700 українських топонімів XI – XIV століття, поданих в «Етимологічному словнику літописних географічних назв Південної Русі», близько 100 одиниць становлять урбаноніми [3, с. 313].

Предметом нашої статті стали урбаноніми м. Тернополя.

Урбаноніми належать до частково вивчених одиниць, незважаючи на те, що становлять одну із найчисельніших груп онімного простору. В українській ономастиці, як і в інших слов'янських ономастиках, цей клас онімів почав досліджуватися в останні десятиліття.

Вивчення та аналіз сучасних назв міста є актуальними і важливими, адже саме ці назви відбивають цінності того періоду, коли вони виникли, і ставлення мешканців міст до цих найменувань.

Дослідженню урбанонімного простору присвячені розробки багатьох науковців. Так, Ю. Карпенко у статті «Синхронічна сутність семантичного способу словотвору» поглиблює розуміння механізму утворення урбанонімів за допомогою одного з основних для цього класу способів словотвору – лексико-семантичного. Урбаноніми Закарпаття вивчали К. Галас, М. Романюк, Х. Зикань, Н. Кидибиц, О. Негер, які досліджували етимологію, мотиви номінації,

причини перейменування та ін. питання. В. Лучик пояснює, якими шляхами розвивалися урбаноніми української мови. Він виділяє семантичні типи урбанонімів залежно від принципів номінації, мотиваційних ознак і значень твірних слів. На проблемах перейменування об'єктів зупиняється О. Тарасенко. Аналіз твірних основ урбанонімів м. Кіровограда з погляду їх семантики подає Р. Ляшенко. Питання класифікації урбанонімів розглядалися у працях А. Селіщева, Н. Подольської, О. Суперанської, В. Жучкевича, Е. Мурзаєва.

Мета дослідження – розглянути урбанонімну систему м. Тернополя на сучасному етапі її розвитку.

Урбанонімний простір функціонує як цілісна система, у якій виникнення нових назв внутрішньоміських об'єктів, з одного боку, підпорядковане законам мови, а з іншого, - на цей процес впливають екстралінгвальні фактори, зокрема соціально-економічні, етнокультурні, етноментальні. В урбанонімній системі співіснують старі і нові назви. Урбанонімна система надзвичайно мінлива. Найменування є своєрідним джерелом інформації про Тернопіль, оскільки вони розкривають історію, культуру, традиції та звичаї мешканців міста.

Сучасні урбаноніми м. Тернополя є звичайним семантичними мовними знаками. Тобто виникнення кожного з них мотивується певною індивідуальною семантикою, онімною або апелятивною. Найчисельнішу групу досліджуваних назв становлять відантропонімні утворення (антропоніми – власні імена осіб (імена, по-батькові, прізвища, прізвиська людей)). Аналіз таких лексем показує, що власні імена людей, відображені в урбанонімах, належать, переважно, видатним тернопільським письменникам, а також митцям, що здобули світової слави, і національним героям. Всі ці назви є меморіальними.

Урбаноніми, утворені на базі основ, похідних від імен та прізвищ відомих тернополян становлять 10% від загальної кількості. Сюди відносимо назви вулиць: *Братів Бойчуків* (художники-монументалісти), *Т. Бордуляк* (письменник, священик УГКЦ), *В. Винниченка* (письменник, художник, політичний та державний діяч), *В. Громницького* (український греко-католицький священик, громадський діяч), *С. Дністрянського* (галицький академік, вчений-правник, політичний діяч), *Леся Курбаса* (режисер, актор, засновник театру-студії «Березіль»), *Я. Головацького* (лінгвіст, педагог, громадський діяч, співзасновник об'єднання «Руська трійця»), *В. Гнатюка* (етнограф, фольклорист, мовознавець, громадський діяч), *М. Паращука* (скульптор, громадський діяч), *В. Юрчика* (актор) та ін. Немає вже сьогодні назв вулиць *Барона Гірша* (тепер вул. *Шашкевича*), *В. Мандаля* (тепер вул. *Паркова*). Ці постаті особливо пам'ятні в історії Тернополя. Знаменитий барон Моріц фон Гірш (1831 – 1896 рр.) був кумиром єврейської громади міста, безкорисливим меценатом і засновником багатьох фондів, що фінансували будівництво і утримання шкіл «без різниці віросповідання і національності». Прізвище Мандаль символізує великі перетворення в історії міста у другій половині XIX століття і на початку XX століття. В. Мандаль був 13 років бургомістром Тернополя (1855 – 1868 рр.). Після 1991 року відновили у місті назву вулиці Й. Перля, який народився і жив у Тернополі. Писав вірші на івриті та їдиші, керував колективом першої єврейської школи на Галичині.

Найменування на честь видатних українських гетьманів, отаманів та народних повстанців, що боролися за правду і відстоювали свободу власного народу становлять 32% від загальної кількості. Сюди відносимо назви вулиць: *Омельяна Польового* (полковник УПА), *Д. Вишневецького*, *Д. Галицького*, *С. Петлюри*, *С. Бандери*, *І. Богуна*, *П. Дорошенка*, *У. Кармелюка*, *К. Савури*, *Є. Коновальця*, *С. Наливайка*, *І. Підкови*, *Морозенка*, *П. Сагайдачного*, *Б. Хмельницького* та ін.

Урбаноніми, утворені на базі основ, похідних від імен та прізвищ видатних українських митців, становлять 12%. До цієї групи входять вулиці *П. Куліша*, *Т. Шевченка*, *І. Котляревського*, *М. Коцюбинського*, *Л. Українки*, *М. Лисенка*, *А. Малишка*, *У. Самчука*, *В. Симоненка*, *В. Стефаніка*, *І. Франка*, *Ю. Федьковича*, *Н. Яремчика* та ін. Окрім українських прізвищ, в основах досліджуваних урбанонімів зафіксовані назви на честь видатних особистостей – польських, російських, грузинських. Зокрема, польських: *А. Міцкевича*, *Ю. Словацького*, *С. Монюшка*, *Г. Сенкевича*; російських – *А. Чехова*, *Ф. Достоевського*, *А. Чайковського*, *О. Пушкіна*; грузинських – *Ш. Руставелі* та ін.

Вулиці, названі на честь Героїв Радянського Союзу, для міста Тернополя не є характерними. Серед зібраного матеріалу зафіксовано лише дві назви такого типу. Це вулиці *Гагаріна* (космонавта) і *А. Живова* (А. Живов – рядовий радянської армії, який під час Проскурів – Чернівецької операції загинув у бою в м. Тернополі, закривши тілом амбразуру ворожого дзоту). Варто зауважити, що у період з 1939 р. до 1991 р. у м. Тернополі існувало понад двадцять назв вулиць на честь політичних діячів, керівників і ідеологів партій та громадських організацій: *К. Маркса*, *Леніна*, *Дзержинського*, *Крупської*, *Енгельса*, *Хрущова*, *Калініна*, *Фрунзе*, *Щорса*, *Кірова* та ін.

Аналізуючи зібрані урбаноніми, ми з'ясували, що в першій половині ХХ століття створювалися урбаноніми на честь людей, які були відомими за межами населеного пункту: *А. Міцкевича*, *Я. Кілінського*, *Я. Пунчерта*, *Я. Матейка*, *Лемвеля*, *В. Баварського* та ін. З 1920 р. у системі урбанонімів переважали назви на честь політиків, письменників, поетів, діячів мистецтва. У другій половині ХХ століття у системі урбанонімів починає збільшуватися група назв на честь людей, які безпосередньо були пов'язані з конкретним містом.

Частину урбанонімів утворено від різних розрядів топооснов. Найпродуктивнішу групу складають урбаноніми – похідні від ойконімних основ. До неї належить: *Київська*, *Львівська*, *Тернопільська*, *Чернівецька*, *Бережанська*, *Бродівська*, *Микулинецька*. Цікаво, що такі назви у досліджуваному місці почали з'являтися з 1939 р. Лише вул. Микулинецька зафіксована з 1867 р. Ойконімами інших країн мотивуються назви вулиць: *Канадська* (з 1991 р.), *Тбіліська* (з 1939 р.), *Слівенська* (з 1939 р.). Етнічними мотивовані назви вулиць: *Гуцульська* (з 1991 р.), *Лемківська* (з 1991 р.), *Руська* (з 1939 р.), *Татарська* (з 1867 р.). Історико-географічні області представлені в основах урбанонімів: *Волинська*, *Галицька*, *Подільська*, *Поліська*, які фіксуються з 1939 р. Назви такого типу, на думку Р. Разумова, не мають стійкого зв'язку з названим об'єктом [2, с. 11].

Урбаноніми, утворені від прикметникових апелятивів (34 одиниці), складаються із лексем, твірні основи яких мають вказівку на будь-які природні об'єкти або елементи планування структури міста і урбаноніми, які відображають особливості того об'єкту, що вони називають. У межах першого підтипу можна виділити групи:

урбаноніми, які відображають розташування об'єкту щодо водних об'єктів: *Загребельна*, *Зарічна*, *Мостова*, *Набережна*, *Над Ставом*. Найдавнішою з-поміж названих найменувань є вулиця *Мостова*, яка у Тернополі фіксується з 1867 р., інші назви з'явилися лише з 1939 р.

урбаноніми, які відображають розташування об'єкту щодо ділянок землі, засаджених рослинами: *Паркова*, *Степова*, *Гайова*. Перших дві назви фіксуються з 1939 р., остання – з 1920.

урбаноніми, які відображають розташування об'єкту щодо форм рельєфу: *Глибока*, *Глибочанська*, *Доли*, *Низина*, *Рівна*, *Оболоня*, *Підгірна*, *Спадиста*, *Стрімка* (сучасна назва, за часів Австро-Угорщини і до 1991 р. – *Строма*).

урбаноніми, які відображають розташування об'єкту щодо елементів планування структури міста: *Приміська*, *Заміська*, *Південна*, *Північна*, *Хутірська*, *Далека*. У межах другого підтипу виділяємо урбаноніми, що відображають фізико-географічні особливості об'єкту: *Піша* (ця назва проіснувала з 1867 до 1818 р.), *Вища* (1867 – 1918 рр.), *Мостова* (1867 – 1939 рр.), *Межова* (з 1991 р., попередня назва *Гранична* 1920 – 1991 рр.), *Піскова* (з 1991 р., попередня назва *Пісочна* 1920 – 1991 рр.), *Замкова* (назва існувала за часів Польщі, пізніше з 1991 р.), *Довга* (1867 – 1939 р.), *Валова* (1867 – 1939 рр., пізніше з 1991 р.).

Окрему групу становлять урбаноніми, що відображають особливості об'єктів, пов'язані з людською діяльністю.

У межах цієї групи ми виділяємо наступні підгрупи:

урбаноніми, які відображають розташування об'єктів – підприємств, заводів, фабрик: *Агрономічна* (з 1991 р.), *Робітничка* (1939 – 1991 рр.), *Медова*, *Медобірна*, *Промислова* (з 1939 р.), *Текстильна* (з 1939 р.), *Фабрична* (з 1939 р.), *Птахокомбінатна* (1939 – 1991 рр.), *Цегельний провулок* (з 1920 р.), *Комбінатна* (1939 – 1991 рр.), *Броварна* (з 1939 р.).

урбаноніми, які відображають розташування об'єктів соціальної сфери – навчальних, лікувальних, спортивних закладів: *Театральний Майдан*, *Клінічна* (з 1939 р.), *Спортивна* (з 1991 р.), *Шпитальна* (з 1867 р.), *Гімназіальна* (1867 – 1918 рр.), *Шкільна* (з 1939 р.), *Музейна* (1939 – 1991 рр.).

урбаноніми, які відображають розташування транспортних об'єктів: *Привокзальна площа* (1939 – 1991 рр.), *Привокзальний майдан* (з 1991 р.), *Деповська* (з 1939 р.), *Тролейбусна* (з 1939 р.).

урбаноніми, які відображають розташування торгових об'єктів: *Гордня* (за часів Польщі), *Городна* (з 1991 р.), *Старий ринок* (з 1991 р.), *Торговиця* (1867 – 1939 рр.).

Найбільшого поширення цей тип урбанонімів набув протягом радянського періоду історії міста, оскільки давав можливість поряд з реалізацією основного значення вносити ідеологічне маркування – прославляти людину праці.

Розвиток системи урбанонімів м. Тернополя, як і інших міст, залежить від економічних, соціальних і культурних процесів. Крім того, на систему урбанонімів, безперечно, впливають культурні традиції міста, адміністративний статус, розмір і особливості розташування. І, звичайно, на створення нових назв вплинули індивідуальні особливості тих людей, які приймали рішення про присвоєння відповідним об'єктам власних назв.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лучик В. В. Особливості становлення української урбанонімії / В. В. Лучик // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ. – Вип. 44. – С. 3–4.
2. Разумов Р. В. Система урбанонімів руського провінціального міста кінця XVIII – XX вв. (на прикладі міст Костроми, Рыбинська і Ярославля): автореф. дис. ... канд. філ. наук: 10.02.01 / Р. В. Разумов; Ярославський гос. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Ярославль, 2003. – 21 с.
3. Лучик В. В. Міські назви (урбанонімія) / В. В. Лучик // *Słowiańska onomastyka: encyklopedia*. – Т. 2. – Warszawa-Kraków, 2003. – С. 313–316.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2014 р.

УДК 801.8:82:316.77

Надія Бачкур

(Прикарпатський національний
університет ім. В. Стефаника)

ЗАМОВЧУВАННЯ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ:

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ

(на матеріалі української прози початку ХХІ століття)

У статті основну увагу зосереджено на особливостях використання замовчування у різних мовленнєвих ситуаціях, зображених у художньому тексті. Проаналізовано основні складники спілкування, чинники, що зумовлюють замовчування в комунікації. Розглянуто умови, характер використання замовчування у художньому тексті початку ХХІ століття.

Ключові слова: замовчування, комунікація, адресант, адресат, імпліцитність, художній текст.

Надежда Бачкур. УМОЛЧАНИЕ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ: ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ (на материале украинской прозы начала XXI века)

В статье основное внимание сосредоточено на особенностях использования умолчания в различных речевых ситуациях, изображенных в художественном тексте. Проанализированы основные составляющие общения, факторы, обуславливающие умолчание в коммуникации. Рассмотрены условия, характер использования умолчания в художественном тексте начала XXI века.

Ключевые слова: умолчание, коммуникация, адресант, адресат, имплицитность, художественный текст.

Nadiia Bachkur. APOSIOPESIS IN A FICTION TEXT: THE PARTICULARITIES OF FUNCTIONING (on material of the Ukrainian Prose Discourse at the Beginning of the XXI Century)

The article focuses mostly on the particularities of aposiopesis functioning in the fiction. In the article the main elements of communication are analyzed. The conditions of aposiopesis functioning are characterized in the Ukrainian Prose Discourse at the Beginning of the XXI Century.

Key words: aposiopesis, communication, addresser, addressee, fiction text.

У сучасній лінгвістиці актуальними є питання, що сприяють розв'язанню проблеми «комунікація і художній текст». Її розкриття неможливе без з'ясування ролі невербальних засобів спілкування, непрямих мовленнєвих актів, до яких належить і замовчування. У лінгвістичній літературі є різні визначення замовчування, однак базовим для нашого дослідження обрано таке: «**Замовчування** – дія за значенням *замовчувати* (з певною метою приховувати, обминати мовчанкою що-небудь, не розповідати, не згадувати про когось, щось)» [16, с. 217]. Незважаючи на чималу кількість мовознавчих праць, присвячених замовчуванню (Н. Арутюнова [1], Ф. Бацевич [2], В. Богданов [4], К. Гандке [20], І. Домбська [19], М. Ефрат [21], С. Крестинський [10], С. Мелікян [12], Є. Радіонова [13], Є. Сеничкіна [15] та ін.), все ж і сьогодні окремого розгляду потребують питання, пов'язані з використанням замовчування в різних ситуаціях спілкування, розкриттям причин уживання цього мовного феномена. Розв'язання їх дасть змогу розкрити роль замовчування в комунікації, його значущість у наповнюваності контекстів, що репрезентують семантичні ситуації, пов'язані з недомовленістю, і, відповідно, декодувати причини зазначеної комунікативної поведінки мовців. Як свідчить матеріал дослідження, замовчування у спілкуванні відбиває не тільки індивідуальні інтереси мовців (*не викрити себе, зберегти таємницю, виразити компетентність / некомпетентність* та багато ін.), а й репрезентує їхній соціальний статус, суспільні особливості комунікації (*мовчання підлеглого в присутності керівника, вираження поваги до старшого* тощо). Таким чином, постає проблема поліконтекстуального використання замовчування, його поліфункціональності, що й зумовлює актуальність роботи.

Мета дослідження – виявити й охарактеризувати умови використання замовчування, особливості його актуалізації у художньому тексті початку XXI століття.

Матеріалом статті послуговували прозові тексти В. Гранецької, Дари Корній, В. Лиса, Люко Дашвар, О. Слоньовської. Романи названих письменників («ТІЛЮ™»; «Зворотний бік темряви», «Зворотний бік світла», «Зозулята зими»; «Століття Якова»; «На запах м'яса»; «Дівчинка на кулі»), окрім численних літературних нагород («Коронація слова», «Книга року» за версією Бі-бі-сі, Всеукраїнський рейтинг «Книжка року», «Краща книга України»), привертають увагу різноплановістю, поліаспектністю зображених комунікативних ситуацій, у яких використовується замовчування, репрезентують широкий спектр мовної поведінки співбесідників, їх комунікативних ходів, врахування чого є важливим для розкриття особливостей уживання замовчування, декодування імпліцитної інформації, зашифрованої в тексті.

Проаналізований матеріал дав підстави виокремити три основні групи складників мовленнєвих ситуацій, пов'язаних із замовчуванням: **комунікативна мета співбесідника;**

причини використання замовчування; комунікативний статус і роль мовців. Розглянемо детальніше, у яких випадках співрозмовники використовують окреслений феномен.

Комунікативна мета замовчування – «запланований адресантом результат» [18, с. 286] (приховати щось, не викрити себе, уникнути конфлікту тощо), на який скерована обрана мовленнєва діяльність (мовчанка, пауза, ігнорування співбесідника, запитання). Так, першочерговою метою замовчування, на нашу думку, є приховування партнерами комунікації певної інформації, оскільки саме ця характеристика є базовою при визначенні дефініції замовчування, поданої вище. Наприклад:

<...> Чому він каліка? – питає гостя.

Не знаю. Я ж не тутешня.

Чому ви тут?

А ти?

Я?! – Майка кліпає повіками <...> [6, с. 46].

Наведений сегмент тексту репрезентує замовчування партнерами комунікації інформації про причину зміни свого місця проживання. Декодувати її вдається за допомогою ширшого контексту: господиня дому (адресат) замовчує те, що її син ув'язнений неподалік села, у якому вона нещодавно оселилася з тим, щоб частіше відвідувати сина. Зазначимо, що мовець досягнув комунікативної мети за допомогою ігнорування, уникнення відповіді на запитання адресанта «*Чому ви тут?*». Так, замовчування інформації представлене не мовчанкою у відповідь, а зустрічним запитанням «*А ти?*», що, у свою чергу, зумовило ще одну недомовленість (уже адресанта) у комунікативній ситуації: гостя не має наміру розповідати, що змусило її переїхати з міста в село. Таким чином, комунікативна інтенція обох співрозмовників досягнута за допомогою тактики ігнорування, використання запитання замість відповіді.

Аналізовані тексти доводять, що реалізація адресантом необхідного результату – приховування інформації – може здійснюватися тактикою недомовлення, обману і навіть брехні. Порівняймо:

*Навела красу у великій кімнатці з піччю, іконами й тапчаном, врешті наважилася в малих мотлох розібрати. А там краму, до того ніколи небаченого <...> Посуд знайшла – на півсела вистачить: миски, горщики, ложки дерев'яні й алюмінієві, три кухлі глазуровані – з одного питиме, у другий квіти навесні поставить, а третій... – **На запас!** [6, с. 69]*

Недомовлена інформація (для чого, а можливо, й кого третій кухоль) є своєрідним натяком на те, що предмет призначений все ж таки для дорогої людини мовця (коханого), а не про запас. Окреслений прийом, на нашу думку, використаний автором для збереження інтриги, мовцем – щоб не зурочити.

Порівняймо ще:

*У кабінеті – очі насторожені, питання в очах «Ну як?..» **І що ж їм збрехати?..** Всілася за стіл **мовчки**, до паперів схилилася – працює... І не відволікай її! Першим Ігор не витримав:*

Майє...Як справи?

Усе гаразд. – Знову до паперів, почервоніла.

А чого шеф викликав? – спитав Максим Пічкун.

***А-а-а... Не у справах... Питав... як здоров'я мами... моєї. Вони...давно знайомі, – брехала поспіхом.** – Казав... Якщо треба якась допомога... [6, с. 141].*

Як бачимо, досягнення кооперативного результату (не видати інформацію, про яку начальник просив мовчати, і зробити так, щоб колеги не запідозрили обман) відбувається поетапно:

учасник комунікації намагається відвернути увагу співробітників мовчазливим виконанням своїх обов'язків. Однак обрана двічі тактика поведінки не дозволила реалізувати поставлене завдання, що змусило комуніканта змінити спосіб досягнення мети;

мовець використовує тактику брехні: комунікативний акт, хоч і представлений неправдивою інформацією, численними паузами, незнанням, що сказати, все ж репрезентує досягнення кооперативного результату – інформацію приховано.

У цьому тексті маркерами замовчування є одиниці різних мовних рівнів: фонетичного (*паузи, окремі звуки а-а-а*), лексичного (*мовчки, брехати*), синтаксичного (*обірвані речення*).

Як свідчить матеріал нашого дослідження, замовчування може реалізувати й іншу комунікативну мету учасників спілкування, зокрема уникнення конфлікту:

– <...>*Руслано, йди погрійся у холі, ми тут зараз з одним дурнем кількома фразами перекинемося. Потім поїдемо, е-е-е... додому. Ота крихітна замінка перед останнім словом не відповідає образу крутого мена. Однак, знаю, коли зачну сперечатися, то тільки погіршу справу. **Покірно киваю.** Роблю крок назад...* [9, с. 58].

У наведеному тексті замовчування одним із співрозмовників свого незадоволення тим, що говорить інший учасник комунікації, допомогло уникнути конфлікту. Так, мовець змінює одну інтенцію – порекомендувати комунікантові, як доречно висловлюватися інтелігентній людині, на іншу – перешкодити розгортанню конфлікту, щоб зберегти з адресантом дружні стосунки. Декодувати комунікативну мету адресата вдається за допомогою роздумів співрозмовника про можливі наслідки спілкування (*знаю, коли зачну сперечатися, то тільки погіршу справу*), його жестів, дій (*покірно киваю, роблю крок назад...*).

Аналізовані тексти засвідчують: під час комунікації мовці використовують замовчування не тільки для досягнення відповідної комунікативної мети, а й через певні обставини, що змушують співбесідників вдатися до мовчанки, причини, які й зумовлюють недомовленість. Матеріал дослідження дав підстави стверджувати, що найпоширенішими чинниками замовчування є: *роздуми мовців над чимось; їхній емоційний стан; комунікативний шум; згода / незгода; компетентність / некомпетентність; очікування; повага / неповага; неухважність (зосередженість на чомусь іншому); зацікавленість / байдужість; небажання продовжувати комунікацію; відчуття провини; позиція невтручання; поразка; підтримка*. Проаналізуємо найчастотніші з них.

Замовчування, зумовлене роздумами (спонтанне або навмисне, усвідомлене). Дослідниця Є. Радіонова розглядає таке замовчування, але називає цей вид його прагматичним значенням [13, с. 180]. Ми ж в основному характеризуємо роздуми як одну з важливих причин появи замовчування та засіб приховування інформації. Зазначений силенціальний ефект (термін А. Белової) [3] спричинений, на нашу думку, або розмірковуванням співрозмовника над важливими питаннями буття, або ж роздумами учасника комунікації над щойно отриманим повідомленням (така ситуація передбачає продовження розмови, дискусію, обговорення). Порівняймо:

- *Дитина від того... Пана надпоручника?*
- *Так.*
- *Ти повернешся до нього?*
- *Не.*

Яків помовчав. Хтось крутиє важезні жорна думок у його бідній голові. Бреше вона, що не знала, чи ні? Чи все ж звичайна жіноча хитрість? Якби він знав! [11, с. 126]. Очевидно, що мовчання «супроводжує» замисленість Якова, його «*важезні жорна думок*». У цій ситуації головний герой тільки мовчки може сконцентруватися на важливості отриманої інформації. Яків міркує, як йому бути далі, яке прийняти рішення, про що свідчить глибший контекст. На можливе продовження обговорення сказаного й почутого вказує лексема «*помовчав*» як репрезентант короткотривалого мовчання і подальшої комунікації співбесідників. Крім того, під недомовленістю мовця приховані негативні емоції, можливо, біль, розпач, крик. У цьому випадку мовчанка є своєрідним захистом від висловлення наболілого, експліцитного вираження своїх почуттів.

Замовчування, зумовлене емоціями. Одним із найпотужніших факторів появи замовчування в комунікації є емоційний стан мовців. Емоційно навантажене замовчування привертає до себе увагу тим, що дає змогу збагнути психологічний стан та внутрішні переживання учасників спілкування, їхнє ставлення до співбесідника, бажання чи небажання продовжувати комунікативну ситуацію. Матеріал дослідження засвідчив, що замовчування може виражати такі основні емоції, як *радість, здивування, страх, гнів, біль, любов, сором,*

страждання, хвилювання, розгубленість. Для прикладу проаналізуємо одну з комунікативних ситуацій, що репрезентує замовчування, спричинене емоцією гніву:

<...> *Криво посміхнувся. Він добре знав свою кохану. – Скільки часу ти знаєш про мою доньку, Птахо? Скільки часу, кохана? <...> Я заради тебе зрікся своїх, а ти... Ти знала і нічого мені не сказала про доньку? Ти, моя дружина, ховала від мене мою ж дитину. Скільки літ? Не мовчи, не мовчи... **Лють, образа, гнів** і майже втрачене почуття, що все ще можна виправити, <...> **стояли в очах Стриба** [7, с. 264]. У наведеному тексті гнів адресанта виражений різними лінгвальними засобами. Спочатку увагу читача привертає авторський коментар «криво посміхнувся», який одразу дає зрозуміти, що мовця переповнюють негативні емоції. Поступово напруженість співбесідника підсилюється використанням риторичних запитань із повторюваними конструкціями «скільки часу ти знаєш», займенниками «ти», наказовими формами «не мовчи» і врешті – обірваністю висловлення. Своєрідним підсумовуванням стану персонажа, його гніву, злості, образи слугують вказівки автора: «**Лють, образа, гнів <...> стояли в очах Стриба**». Таким чином, мовчання персонажа, зумовлене гнівом, з одного боку, приховує справжні батьківські почуття любові, ніжності як до дитини, так і до дружини, з іншого, можливо, – приховує ще більшу ненависть до жінки, яка не розповідала про доньку упродовж багатьох років. Як бачимо, замовчування, зумовлене емоцією гніву, за певних умов спілкування може перешкодити розвиткові комунікації у бажаному напрямку й приховати ту інформацію, яку, на думку мовця, знати іншому співрозмовникові непотрібно.*

Замовчування, спричинене комунікативним шумом. Порушення передавання інформації адресатові або її сприймання може бути зумовлене як фізичними, так і психічними чинниками. Як засвідчують аналізовані тексти, комунікативний шум (втрата голосу, кашель, погане самопочуття мовця, його емоційний стан, переривання розмови іншими співбесідниками, недотримання правил і максим спілкування) призводить до комунікативної девіації, вираженої замовчуванням. Так, мовленнєвий акт є незавершений, перлокутивний ефект не досягнутий мовцем, що може спричинити конфліктні ситуації, непорозуміння між учасниками комунікації. Порівняймо:

Мене всю обдало полум'ям: сталося те, чого я найбільше боялася! Але той чортик, який сидів десь на дні мого ества, ніяковіти не збирався, - тож я й сама незчулася, як, плачучи, крикнула вчительці просто в очі:

А ви – злодійка! І брехуха! Зло...! – і далі вже не договорила, бо Ірина Володимирівна навідмаш уперіщила мене по обличчю й, ухопивши за волосся на потилиці, стала щосили товкти головою до стіни [17, с. 144].

Як бачимо, адресант й адресат, по-перше, не дотримуються основних принципів спілкування, зокрема ввічливості й тактовності, оскільки під час комунікації *учителя – учня* ні в якому разі неприпустимі побиття (*Ірина Володимирівна навідмаш уперіщила мене по обличчю й, ухопивши за волосся на потилиці, стала щосили товкти головою до стіни*), образи (*А ви – злодійка! І брехуха!*) тощо. По-друге, як свідчить ширший контекст, учителем було порушено й інші максими кооперації, зокрема якість повідомлення, що «потребує правдивості, щирості й обізнаності мовця» [14, с. 375]. Усе це викликало відповідну реакцію в адресата (дитини, яка не звикла до обману) – образу вчителя як захист. Однак створення конфліктної ситуації відбувається через некомпетентність педагога, вчинок якого не тільки спричинив невдачу комунікативного акту, а й змусив співбесідника замовчати й не домовити про свої почуття, що може завдати глибоку психологічну травму учневі та стати бар'єром у подальших комунікаціях з учителями. У такому випадку партнерам комунікації варто було б обмінятися інформацією в повному обсязі з метою з'ясування стосунків і досягнення кооперативного результату.

Замовчування як знак вираження згоди / незгоди. Як не дивно, під час комунікації замовчування іноді виступає амбівалентним феноменом, виражаючи в одному комунікативному акті згоду, в іншому – незгоду і навіть протест. Цю думку підтверджує й матеріал нашого дослідження. Порівняймо:

<...> *Лишень справжні, тобто сильні духом, не піддаються. Чи ти волієш їсти хліб з куколем всередині? Але давай нашу розмову перенесемо на потім, бо вона може стати*

безкінечною. Зрештою, нас уже зачекалися. <...> *Мальва на знак згоди хитнула головою. Чи змогла б вона подолати всі свої спокуси, якби її припнули до стіни та перетворили на прокляту?* [8, с. 49].

Зазначений текст репрезентує згоду мовця продовжити комунікацію пізніше, оскільки учасники спілкування розуміють, що через брак часу (саме в цей момент) їм не вдасться з'ясувати важливі для обох питання. Маркером порозуміння виступає не тільки мовчанка, а й підсилювальний жест на позначення згоди – кивок голови. Однак, як буде відбуватися подальше спілкування – невідомо, оскільки мовець погодився тільки перенести комунікацію на потім, а це ще не означає згоду зі сказаним.

Замовчування може бути спричинене й незгодою адресата:

– <...> *Ця річка не дуже добре впливає на тих, хто надто довго біля неї перебуває. Тому не комизься, дитинко, ходімо.*

– *Не-а! І з місця не зрушу. Я чекаю від тебе обіцянки не ображати смертних та Птахи.*

Стрибог заперечно похитав головою [8, с. 22].

Як бачимо, підтвердженням незгоди мовця є заперечний кивок головою і мовчанка, з якої декодуємо різні імпліцитні значення:

адресат відмовляється давати обіцянку не ображати інших, тому що сам належить до представників «зворотного боку світла», завдання яких перешкоджати світлим і смертним. Так, мовець вимагає від співрозмовника протилежного його життєвій позиції, що змушує не погодитися з почутим;

партнер комунікації не хоче виражати згоду й давати відповідну обіцянку, тому що замовчує перед співрозмовником і самим собою справжні почуття до Птахи – щире кохання.

Як бачимо, приховування мовцями важливої інформації спричинює незгоду між комунікантами, що іноді може призвести й до конфліктної ситуації.

Замовчування, зумовлене компетентністю / некомпетентністю персонажів. Аналізовані тексти свідчать, що замовчування в комунікації може бути спричинене незнанням мовців, що сказати або як сказати, їхньою обізнаністю чи необізнаністю в певних питаннях. Порівняймо:

– <...> *Може, тому і ти досі живий, і цей світ, хай мертвий, але за тисячу літ досі не перетворився на порох. Щось той мертвий світ вкупі досі тримає. Може, це ти.*

– *Що? Тисячу літ? Але ж мені тільки вісімнадцять.*

– *Так, час у цьому світі тече геть по-іншому.*

– *Тобто цей світ, пані Птахо, має досі шанс? – запитував, не вірячи сам собі. Птаха не відповіла...* [8, с. 107].

У цьому фрагменті тексту некомпетентність одного з учасників спілкування супроводжується мовчанкою. Однак некомпетентність мовця полягає не в поганій обізнаності з предметом обговорення, а в незнанні, як саме повідомити адресата про те, що світ приречений на загибель. Таким чином, співрозмовник переслідує відповідну комунікативну мету (приховати правдиву інформацію) і реалізує її за допомогою замовчування як вияву некомпетентності.

Замовчування, зумовлене очікуванням (відповіді, реакції, запитання). У художньому тексті такий комунікативний акт маркований лексемами і словосполученнями: *чекати, чекати відповіді, пауза*; питальними й окличними реченнями: *Ну? Говори!* Однак пауза мовців іноді виражає не просто очікування на відповідь, а й імплікує важливу інформацію для досягнення кооперативного результату між учасниками спілкування, розуміння реципієнтом комунікативної поведінки співбесідників. Наприклад: *Ти його досі кохаєш! Так? – Посолонь взяв за руку Птахи. Він чи то запитував, чи то стверджував. <...> Птаха ковтнула слину. <...> Учитель чекав. Він чекав відповіді. Але що вона могла відповісти? Що любов буває різною – до людей, до ближнього, до світу, до дитини, до землі, до неба... А кохання? Кохання буває тільки одним-єдиним, назавжди* [8, с. 53]. Так, адресант очікує на відповідь співбесідника, яку й сам уже передбачив. Для адресата це запитання виявилось складним, оскільки передбачає відверту відповідь, по-перше, для самого себе, по-друге, для адресанта. Як

бачимо, за мовчанкою і чеканням приховано важливу інформацію для розуміння ставлення персонажів один до одного, їхніх почуттів.

Проаналізовані тексти дають підстави стверджувати, що замовчування може бути спричинене різними факторами, окресленими вище, а також комунікативним статусом і роллю мовців. Під час комунікації замовчування може виникати відповідно до того, який вік мовців (*дитина-дорослий*), їхній соціальний статус (*керівник-підлеглий*). Як засвідчують тексти, дитина в присутності дорослих зазвичай мовчить, оскільки відчуває повагу, провину, страх тощо. Іноді мовчанка дітей приховує якийсь поганий вчинок, непослух перед батьками, вчителями, старшими:

<...> Аж тут двері розчинилися і до класу влетіла розлючена Марія Степанівна. Вона витягла мене з-за парти і навіть не промовила, а прошипіла – така була сердита:

*– Понятовська! Навіщо ти це вчинила? Я тебе питаю, зробила це навіщо?! Ти чуєш мене, га?! Я ж **затято мовчала**, уже збагнувши, що накоїла: замкнула вчительку у виходку! Ніхто більше у класі не розумів, що відбувається. Про причину гніву Марії Степанівни знали тільки я і вона [17, с. 72].* У цьому тексті мовчанка учениці-першокласниці, з одного боку, репрезентує відчуття провини, сорому за свій необдуманий вчинок, з іншого – не розкриває перед учнями класу причини зазначеної поведінки учителя. Так, своєю мовчазною поведінкою, можливо, й необдуманною, неспланованою, дитина реалізує дві дії – отримує прощення учителя та не осоромлює себе перед усім класом (витівка залишилася в таємниці).

У комунікації важливе значення має також статус *«керівник – підлеглий»*, який може спричинити замовчування певної інформації, ставлення один одного та ін. Іноді в мовчанні підлеглого простежується різне ставлення до керівника, зокрема повага / неповага, страх, невдоволення чимось. У такому випадку мовленнєвий акт замовчування може репрезентувати й комунікативну мету підлеглого – не викрити себе, не розсердити керівника, тобто мовець, нижчий за соціальним статусом, різними способами, зокрема й замовчуванням, намагається покращити, принаймні, не погіршити своє становище. Порівняймо:

*Морок сердито блискає очима, тоді з усієї сили генає рукою по столу так, що чаші з вином перевертаються. **Тиша мертва. Усі мовчать**, перелякано втуплюючись хто в підлогу, хто в стелю, хто в дзеркала. **Коли Морок сердиться, краще мовчати** [8, с. 63].*

Як бачимо, мовчанка усіх співрозмовників-підлеглих, по-перше, виражає страх, боязкість перед керівником; по-друге, обрана ними тактика допоможе налагодити комунікацію і продовжити її у спокійнішому тоні. Декодування аналізованого емоційного стану мовців підсилюється синтаксичними одиницями *«тиша мертва», «усі мовчать, перелякано втуплюючись <...>»*, а вибір комунікативної тактики підтверджується реченням *«коли Морок сердиться, краще мовчати»*.

Таким чином, українські художні тексти початку ХХІ століття репрезентують різні ситуації, у яких використовується замовчування, його особливості, чинники, що зумовлюють аналізований мовленнєвий акт. Матеріал нашого дослідження дав підстави розкрити мету спілкування мовців, виражену замовчуванням, умови його вживання, вплив комунікативного статусу співбесідників на використання замовчування. Замовчування як мовленнєвий акт може виражати *комунікативні стратегії й тактики співрозмовників (не викрити себе, зберегти таємницю, уникнути конфлікту), роздуми, емоційний стан мовців, згоду / незгоду, компетентність / некомпетентність персонажів, повагу / неповагу, зацікавленість / байдужість, стосунки дитини – дорослого, керівника – підлеглого*. Отже, замовчування в комунікації характеризується як амбівалентне явище, репрезентує імпліцитні наміри мовців, які вдається декодувати за допомогою одиниць різних мовних рівнів, тим самим створює для реципієнта додатковий пласт розуміння художнього тексту й можливість власної інтерпретації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Молчание: контексты употребления / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка: Язык речевых действий. – М.: Наука, 1994. – С. 106-117.
2. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики: монографія / Ф. С. Бацевич. – Львів: ПАІС, 2010. – 336 с.
3. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации / А. Д. Белова. – К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 1997. – 307 с.
4. Богданов В. В. Функции вербальных и невербальных компонентов в речевом общении / В. В. Богданов // Языковое общение: Единицы и регулятивы: межвуз. сб. науч. тр. – Калинин: Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1987. – С. 18-25.
5. Гранецька В. Л. ТІЛО™: роман / Вікторія Гранецька. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 320 с.
6. Дашвар Люко. На запах м'яса: роман / Люко Дашвар. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 368 с.
7. Корній Д. Зворотний бік світла: роман / Дара Корній. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 320 с.
8. Корній Д. Зворотний бік темряви: роман / Дара Корній. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 320 с.
9. Корній Д. Зозуля та зими: роман / Дара Корній, Тала Владмирова. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 368 с.
10. Крестинский С. В. Коммуникативная нагрузка молчания в диалоге / С. В. Крестинский // Личностные аспекты языкового общения. – Калинин: Изд-во Калинин. ун-та, 1989. – С. 92–97.
11. Лис В. С. Століття Якова / В. С. Лис. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. – 240 с.
12. Меликян С. В. Функции молчания в коммуникативном поведении человека / С. В. Меликян // Теоретические и прикладные аспекты речевого общения. – Красноярск-Ачинск, 1998 – № 3 – С. 36–39.
13. Радионова Е. С. Семантика и прагматика молчания / Е. С. Радионова // Язык. Человек. Картина мира: Материалы Всерос. науч. конференции. Омск, 2000. – Ч. 1. – С. 179–182.
14. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К., 2010. – 844 с.
15. Сенічкина Е. П. Семантика умолчання и средства ее выражения в русском языке : [монографія] / Сенічкина Е. П. – М. : МГО, 2002. – 307 с.
16. Словник української мови: в 11 томах. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 217.
17. Слоньовська О. Дівчинка на кулі: роман / Ольга Слоньовська. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 400 с.
18. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / О. В. Яшенкова. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 312 с.
19. Dąbska I. O funkcjach semiotycznych milczenia / I. Dąbska // Studia Semiotyczne II, 1971. – S. 77–88.
20. Handke K. Milczymy mówiąc / K. Handke (red.) // Semantyka milczenia 2. – Warszawa, 2002. – S. 217-222.
21. Michal Ephratt. The functions of silence / Michal Ephratt // Journal of Pragmatics. – 2008. Vol. 40. – P. 1909–1938.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2014 р.

НЕОФІЦІЙНІ НАЙМЕНУВАННЯ ФЕДЕРАЛЬНИХ КАНЦЛЕРІВ НІМЕЧЧИНИ У МЕДІЙНИХ ТЕКСТАХ

У статті аналізуються прізвиська федеральних канцлерів Німеччини, які представлені в німецькомовних ЗМІ, в тому числі електронних версіях німецької преси. Звертається увага на вмотивованість неофіційних найменувань. Більшість прізвиськ семантично прозорі, мають певні конотації емотивного та оцінного характеру, що визначається завданнями вторинної номінації. Нові оказіональні оніми становлять частину ономастичного простору мас-медійного тексту.

Ключові слова: прізвисько, антропонім, мотивація, номінація, лінгвокультура, характеристика.

Наталія Бияк. НЕОФИЦИАЛЬНЫЕ НАИМЕНОВАНИЯ ФЕДЕРАЛЬНЫХ КАНЦЛЕРОВ ГЕРМАНИИ В МЕДИЙНЫХ ТЕКСТАХ

В статье анализируются прозвища федеральных канцлеров Германии, представленные в немецкоязычных СМИ, в том числе электронных версиях немецкой периодической печати. Уделяется внимание мотивированности неофициальных наименований. Большинство прозвищ семантически прозрачны, имеют определенные коннотации эмотивного и оценочного характера, что определяется заданиями вторичной номинации. Новые окказиональные онимы составляют часть ономастического пространства масс-медийного текста.

Ключевые слова: прозвище, антропоним, мотивация, номинация, лингвокультура, характеристика.

Natalija Byjak. UNOFFICIAL NAMES OF GERMANY'S FEDERAL CHANCELLORS IN MEDIA TEXTS

The paper analyzes nicknames of Germany's federal chancellors mentioned in German mass media including e-newspapers. High emphasis is placed on motivation of unofficial names. Majority of nicknames are semantically transparent, they have certain connotation of emotive and evaluative character determined by the task of secondary nomination. New occasional onyms constitute a part of the onomastic space of a mass media text.

Key words: nicknames, anthroponyms, motivation, nomination, lingual culture, characteristics.

Серед неофіційних найменувань людини особливе місце займає прізвисько – «вторинна, додаткова, неофіційна назва, дана людині оточенням за визначальними рисами її характеру, фізичними ознаками, звичками, походженням і под.» [1, с. 154]. Це один із найцікавіших об'єктів мовлення для дослідження ономастики, практично універсальне явище, оскільки прізвиська супроводжують людину в соціумі з давніх часів.

Засоби масової інформації завжди відображають основні тенденції розвитку ономастичного простору мови та його сучасний стан. Тому у медійних текстах поруч з офіційними також нерідко фігурують і неофіційні найменування людей. Відомі люди, серед них і політики, які завжди знаходяться під пильною увагою як громадськості, так і журналістів, також отримують прізвиська. Не забувають журналісти і перших осіб у країні. Засоби масової інформації ретельно фіксують всі експресивні неофіційні найменування як відбиток громадської думки, а нерідко й самі журналісти, щоб привабити читача, виступають авторами численних стилістично маркованих, емоційно-експресивних, нерідко образливих та фамільярних прізвиськ.

Варто зауважити, що традиція називати керівних осіб держави неофіційними найменуваннями у Німеччині не нова. Ще перший рейхсканцлер Німецької імперії Отто фон Бісмарк, творець об'єднаної Німеччини, за сильне урядування та свою жорстку політику «заліза і крові» став відомим в історії як «залізний канцлер» (у німецькій мові *der «Eiserne Kanzler»*).

Однак в останні роки, особливо з розвитком електронних засобів інформації ця тенденція набула особливого поширення. Нами проаналізовано прізвиська федеральних канцлерів Німеччини, представлені у статтях та обговореннях статей популярних загальнонімецьких видань «Frankfurter Allgemeine Zeitung», «Berliner Zeitung», «Financial Times Deutschland», «Handelsblatt», «Focus», «Stern», «Der Spiegel», «Kölner Stadt-Anzeiger», «Hamburger Morgenpost» та ін.

У німецькій пресі є вже своєрідні «рекордсмени». Так, Гельмут Коль впродовж свого шістнадцятирічного перебування на посаді бундесканцлера отримав від журналістів чимало неофіційних найменувань. Здебільшого вони натякають на довготривалу політичну діяльність канцлера: *der Dauerkanzler* 'найтриваліший канцлер' *der Rekordkanzler* 'канцлер-рекордсмен', *der «ewige Kanzler»* 'вічний канцлер'.

Саме Гельмут Коль був федеральним канцлером у 1990 році, коли дві німецькі держави об'єдналися в єдину ФРН, за що його стали називати «канцлером німецької єдності», німецькою мовою – *Kanzler der Einheit* або *Einheitskanzler*. У пресі знаходимо ще й інші варіанти цього прізвиська – *Vereinigungskanzler* 'канцлер єдності', *Wiedervereinigungs-Held* 'герой німецької єдності', у яких використані синоніми: *die Vereinigung* 'об'єднання', *die Wiedervereinigung* 'возз'єднання'.

Канцлер-рекордсмен залишив помітний слід не лише в історії Німеччини, але й усій Європи. Популярне в кінці 90-х років минулого століття прізвисько *Eurokanzler* або *Euro-Kanzler* містить натяк на кроки Німеччини до Європейської спільноти та впровадження згодом спільної євровалюти. В останні роки в численних статтях, присвячених річниці падіння Берлінської стіни та об'єднання Німеччини, політика називають *Kanzler des Vertrauens* 'канцлер довіри', підкреслюючи його важливу роль у побудові демократичного суспільства, в об'єднанні Німеччини та Європи, розвитку політики довіри між народами. Хоча це найменування екс-бундесканцлера має більш тривалу історію. Ще у 1988 році К. Гофман опублікував політичну біографію політика «Helmut Kohl. Kanzler des Vertrauens».

Окрім урочисто-хвалебних найменувань в офіційній пресі, Гельмут Коль отримав також чимало експресивних прізвиськ, які швидко розповсюдились і стали популярними не лише у пресі. Так, прізвисько *der Schwarze Riese* 'чорний велетень' містить натяк на зовнішність бундесканцлера (його високий зріст) та політичну приналежність (чорний є кольором парламентської фракції ХДС-ХСС у парламенті). Найбільш експресивним стало прізвисько *die Birne* 'груша', яке виникло після того як сатиричний журнал «Titanic» опублікував карикатуру Г. Коля у формі груші. Цей випадок мав продовження, за кілька місяців по тому у народі його почали називати *die Birne*, а через деякий час, у 1983 році, було опубліковано навіть книгу історій та карикатур про бундесканцлера, довжелезна назва якої містила натяк і на прізвище політика, яке має прозору семантику у німецькій мові (*der Kohl* 'капуста'): «Азбука для юних овочів і чистих фруктиків» [2].

Спочатку прізвисько мало яскраво виражений негативний характер. Але після виборів до бундестагу у 1987 році, коли команда бундесканцлера активно почала використовувати цей образ у передвиборчій агітації, воно набуло позитивного гумористичного відтінку і втілювалось у наступних найменуваннях: *birnenförmige Pfälzer* 'грушовидний виходець із Пфальцу', *Birne von Oggersheim* 'груша з Оггерсгайма'. Обидва містять також вказівку на місце походження носія. Г. Коль народився у землі Рейнланд-Пфальц, а Оггерсгайм – район міста Людвігсгафен, де він і мешкав. Ще одне прізвисько Г. Коля *Vimbekanzler* також вказує на його походження. *Vimbek* – регіональна назва сорту груш, які ростуть у Пфальці.

В сучасних публікаціях Г. Коля називають *der glühende Europäer*, що можна буквально перекласти як 'полум'яний європеєць'. Звичайно, з огляду на його роль у розвитку Європейського Союзу таке пояснення є прийнятним і обґрунтованим, оскільки так називають й

інших відомих політиків того часу – Йошку Фішера, Алоїза Мока та ін. Однак, беручи до уваги, що іменник *die Birne* у німецькій мові має також інше значення – ‘електрична лампочка (у формі груші)’, нерідко лампочку називають ще *Glühbirne* ‘лампочка розжарювання’, то мимоволі напрашується думка про яскраво виражену алюзію на прізвисько, яке супроводжує бундесканцлера останні тридцять років.

Важливою складовою значення прізвиस्क є їх мотивація – вказівка на зовнішність, стать, вік, вид діяльності, місце народження або проживання, вчинки та звички носія. Такі ж мотиваційні ознаки характерні і для прізвиस्क відомих людей.

Першого післявоєнного канцлера Німеччини Конрада Аденауера називали *der Alte* ‘старий’. Адже на час обрання йому виповнилось 73 роки і він ще впродовж 14 років обіймав цей пост. У пресі Гельмута Коля також нерідко іменують *der Altkanzler* або *der Alt-Kanzler*. З огляду на його поважний вік (у 2010 році йому виповнилось 80 років) можемо припустити, що в окремих випадках йдеться саме про вік носія.

Die Zuhörer hatten sich schon zum Beifall erhoben, als der Alt-Kanzler im Rollstuhl ins Palais unterm Funkturm kam [3].

Однак таким же чином називають й інших німецьких канцлерів Віллі Брандта, Гельмута Шмідта, Герхардта Шредера.

1985 Alt-Kanzler Brandt sagt, Heiner Geißler sei «seit Goebbels der schlimmste Hetzer in unserem Land».

Im Ranking der 100 stilvollsten deutschen Männer kam der Künstler Marc Brandenburg auf Platz zwei, Alt-Kanzler Helmut Schmidt belegt den dritten Rang.

Neutrale Beobachter fühlten sich an den charismatischen Alt-Kanzler Schröder erinnert [3].

Очевидно, що це не прізвисько, а звичайний апелятив, який можна перекласти як ‘колишній бундесканцлер’.

Апелятив *der Kanzler* є складовою багатьох неофіційних найменувань федеральних канцлерів: *Gründungskanzler*, *Nachkriegskanzler* (Конрад Аденауер), *Maßhalte-Kanzler* (Людвіг Ергард), *Altkanzler*, *Bimbekanzler* (Гельмут Коль), *Brioni-Kanzler*, *Reformkanzler* (Герхардт Шредер). До недавнього часу цей пост обіймали лише чоловіки.

Із листопада 2005 року разом із обранням Ангели Меркель федеральним канцлером Німеччини, у німецький політичний лексикон увійшло нове слово *die Bundeskanzlerin*. У пресі негайно ж з’явилося чимало прізвиस्क, які неодмінно підкреслювали стать нової керівниці німецької держави: *das Mädchen*, ‘дівчинка’, *Madame Non*, ‘мадам ’ні’, *die Eiserne Lady*, ‘залізна леді’, а також *Mutti* ‘матінка’ та різні експресивні варіації цього найменування – *Mutti-Welt* ‘всесвітня матуся’, «*Mutti der Nation*» ‘матуся нації’, «*moderierende Mutti*» ‘керівна матуся’, «*ungeliebte Mutti*» ‘нелюба матуся’, «*Frau Mama*» ‘пані мама’.

Мотиваційною ознакою найбільшої кількості прізвиस्क канцлерів стала вказівка на вчинки їх носіїв, на їх хороші або погані звички.

Перший післявоєнний канцлер Конрад Аденауер порівняно з іншими керівниками держави має небагато неофіційних найменувань. Перебуваючи на посту обербургомистра Кельна у роки першої світової війни, він отримав своє перше жартівливе прізвисько «*Graupenauer*» (пор. *die Graupe* – перлова крупа) внаслідок діяльності по розподілу продуктів серед голодуючого населення. Після обрання К. Аденауера у післявоєнний час першим канцлером ФРН, нової держави, створеної на території західної частини поділеної Німеччини, у пресі все частіше поряд із офіційним прізвищем з’являється нове неофіційне найменування – *Gründungskanzler* ‘канцлер-засновник’, яке має шанобливий характер, адже в історію К. Аденауер ввійшов як «батько нової Німеччини». Його наступник на посту бундесканцлера та міністр економіки в його уряді Людвіг Ергард, вважається першим у світі ліберальним реформатором нового типу, що знайшло відображення і у неофіційних найменуваннях: *Maßhalte-Kanzler* ‘канцлер-політики помірності’, *Vater der Sozialen Marktwirtschaft* ‘батько соціальної ринкової економіки’, *Initiator des Wirtschaftswunders* ‘ініціатор економічного чуда’.

Третій післявоєнний бундесканцлер Курт Георг Кісінгер був майстром риторики. Всі його прізвиська вмотивовані саме його ораторськими здібностями: *König Silberzunge* ‘король срібний

язик', *Hauptling Silberzunge* 'князь срібний язик'. Він був лідером найширшої коаліції в Рейхстагу і прославився здатністю знаходити спільну мову з представниками різних партій, а також бути посередником між урядом і парламентом за що його жартома називали *wandelnder Vermittlungsausschuss* 'пересувний пункт телефонної станції' та *Parlamentsdegen* 'парламентський витязь'.

Гельмут Шмідт також прославився як блискучий оратор. Однак на відміну від жартівливо-доброзичливих титулів К. Г. Кісінгера прізвисько, яким його нагородили противники, було доволі ущипливим, навіть дещо грубим – *Schmidt-Schnauze* (пор. *Schnauze* – морда тварини, писок (про людей)). Може тому, що на початку своєї політичної кар'єри він дуже часто і невтомно критикував уряд К. Аденауера і особливо тогочасного міністра оборони Франца-Йозефа Штрауса. Можливо також, що це натяк на надзвичайно гострий язик бундесканцлера. Його ущипливі і скандальні, але дуже влучні висловлювання та характеристики ще й досі часто цитуються у пресі.

Наступник Гельмута Коля Герхардт Шредер увійшов в історію насамперед через свої непопулярні серед населення пенсійну та податкову реформи. У ЗМІ його й досі іменують *Reformkanzler* 'канцлер реформ' або *Renten-Reformkanzler* 'канцлер пенсійної реформи'. А за свою пильну увагу до економіки і, зокрема, до енергетичної галузі його також назвали *Erdgas-Gerd* 'Герд-природний газ' (пор. *Gasherd* – газова плита), *der Genosse der Bosse* 'товариш боса'. Цей канцлер отримав ще й жартівливий титул *Brioni-Kanzler* за свою прихильність до відомої італійської марки одягу. Нерідко Г. Шредера називають також *Audi Kanzler*, *Audi-Mann*. З одного боку колишній бундесканцлер і справді був прихильником автомобілів цієї марки, а з іншого тут міститься натяк на його чотири одруження, адже, як відомо, брендом автомобільної марки Ауді слугують чотири перехрещені кільця. Тема частого одруження знайшла своє продовження і в іншому прізвиську, що походить від назви англійського бестселера *der Herr der Ringe* 'володар перснів', інколи воно вживається і в оригінальному англійському написанні *The Lord of the Rings*.

Багато неофіційних найменувань характеризують політичну діяльність А. Меркель. На початку політичної кар'єри в Християнсько-Демократичному Союзі соратники по партії, а за ними й преса називали юну Ангелу – *Kohls Mädchen* 'дівчинка Коля'. Пізніше, коли вона стала вже зрілим політиком, у пресі її почали іменувати *Kohlmajestät* (*die Majestät* – величність). За незворушність до критики на свою адресу А. Меркель назвали *Teflon-Kanzlerin* 'канцлерка-тефлон', за уміння сказати «ні» у потрібний момент французькі, а згодом і німецькі журналісти охрестили її *Madame Non* 'мадам «ні». І вже як комплімент її діяльності на посту федерального канцлера та важливої ролі у європейській і світовій політиці можуть звучати титули *die Eiserne Lady* 'залізна леді', *die eiserne Kanzlerin* 'залізна канцлерка', що слугують натяком на двох знаменитих європейських політиків – прем'єр-міністра Великобританії Маргарет Тетчер та самого 'залізного канцлера' Отто фон Бісмарка. З ними нерідко порівнюють теперішню керівницю німецького уряду.

Четвертий федеральний канцлер Німеччини Віллі Брандт, на відміну від інших канцлерів, має небагато неофіційних найменувань. Увійшовши в історію як засновник «нової східної політики», він став героєм численних хвалебних публікацій у світовій пресі, ходячою «іконою соціал-демократії», через що надзвичайно загордився. Журналісти відразу відреагували і назвали його *Willy Wolke* 'Віллі Хмарка', *Willy auf der Wolke* 'Віллі у хмарах', натякаючи на його зверхність і закликаючи стати більш простішим у ставленні до людей. Звернула преса увагу і ще на один момент із біографії Віллі Брандта. З часом він став охоче заглядати до чарки і отримав прізвисько *Weinbrand-Willy* (пор. *Weinbrand* 'коньяк, бренд').

Як бачимо, більшість аналізованих прізвиськ семантично прозорі, виразно мотивовані, що визначається завданнями вторинної номінації. Вони мають певні конотації емотивного і оцінного характеру – характеризують позитивно, викривають негативні риси чи вчинки їх носія, або ж є просто нейтральними найменуваннями.

Прізвисько підказується певною ситуацією, виникає okazіонально і нагадує цю ситуацію постійно. Нові okazіональні оніми становлять частину ономастичного простору мас-медійного тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Словник української ономастичної термінології. / [укл. Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова]. – Харків, 2012. – 256 с.
2. Knorr P.; Traxler .: Birne: das Buch zum Kanzler; eine Fibel für das junge Gemüse und die sauberen Früchtchen in diesem unserem Lande; mit vielen bunten Geschichten und lustigen Bildern / Peter Knorr, Hans Traxler: Frankfurt am Main: Zweitausendeins, 1983. – 39 S.
3. Wortschatzportal. Universität Leipzig. – Режим доступу : <http://wortschatz.uni-leipzig.de/>

Стаття надійшла до редакції 11.11.2014 р.

УДК 81'282.2(477.85/86)

Михайло Бігусяк

(ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет ім. В. Стефаника»)

ПОКУТСЬКО-БУКОВИНСЬКЕ ПОРУБІЖЖЯ В КОНТЕКСТІ ПЕРЕДКАРПАТСЬКИХ АРЕАЛІВ

У статті на обширному діалектному матеріалі досліджено фонетичні, морфологічні та лексичні особливості покутсько-наддністрянсько-буковинського діалектного суміжжя. Обґрунтовано думки про розширення меж східнопокутських говірок.

Ключові слова: діалектне суміжжя, діалектне помежів'я, діалектна межа, перехідні говірки, ареал.

Михаил Бигусяк. ПОКУТСКО-БУКОВИНСКОЕ ПОРУБЕЖЬЕ В КОНТЕКСТЕ ПОДКАРПАТСКИХ АРЕАЛОВ

В статье на обширном диалектном материале исследуются фонетические, морфологические и лексические особенности покутско-надднестрянско-буковинского диалектного порубежья. Обосновываются мысли о расширении границ восточнопокутских говоров.

Ключевые слова: диалектное порубежье, диалектная граница, переходные говоры, ареал.

Michael Bihusjak. THE POKUTHIAN-BUKOVINIAN BORDERLAND IN THE CONTEXT OF THE PRECARPATHIAN RANGES

This article examines extensive material dialect phonetic, morphological and lexical features Pokuthian-Upperdnistran-Bukovinian borderland. Substantiates of the idea of expanding the boundaries eastern-pokuthian dialects.

Key words: dialect borderlands, dialect boundary, transitional dialects, area.

Передкарпатський ареал (сучасна назва Прикарпаття) належить до архаїчної зони Славії. Тут знаходяться історико-етнографічні регіони Бойківщини, Гуцульщини, Опілля (Наддністрянщини) і Покуття, між якими здавна окреслювалися певні межі і перехідні зони із відповідними мовними та культурно-етнографічними особливостями. За даними етнографів,

такі зони становлять третину території краю і в них мешкає більше третини населення області [12, с. 11].

У межах Івано-Франківщини можна виокремити шість контактних діалектних зон: бойківсько-гуцульську, бойківсько-наддністрянську, гуцульсько-покутську, покутсько-наддністрянську, покутсько-буковинську, а також зону скупчення трьох говорів – бойківсько-гуцульсько-покутську, що проходить на Надвірнянщині, Богородчанщині.

Зроблений нами аналіз дотеперішніх лінгвогеографічних досліджень говірок Івано-Франківщини [2] дає підстави твердити про те, що на сьогодні відчувається певна суперечливість між виокремленням діалектних меж у цих ареалогічних розвідках та характером сьогоднішньої диференціації українських говорів Передкарпаття. Після виходу у світ другого тому АУМ проф. Я. В. Закревська відзначала, що усі типи карт цієї фундаментальної праці дадуть підстави сучасним дослідникам внести певні корективи щодо меж окремих говорів, особливостей функціонування перехідних говірок [15, с. 82]. Однак, як нам відомо, матеріали другого тому АУМ – це діалектні записи 50-60-річної давності. Тому є потреба окреслити статичні та динамічні процеси цих ареалів.

Перехідні говірки гуцульсько-покутського та покутсько-наддністрянського порубіжжя вже були об'єктом наших спостережень [2, 3, 6]. Особливості функціонування весільних обрядових номенів покутсько-буковинсько-подільського суміжжя також розглянуті нами у статтях [4].

Мета розвідки - проаналізувати говірки покутсько-буковинської мовної межі, яким не присвячено окремих досліджень, хоча межі цієї зони перехідності мовознавці намагалися окреслити. Ґрунтовну розвідку цьому мовно-територіальному утворенню присвятив Кость Кисілевський, назвавши її «Надпрутський говір» [18]. Автор записував діалектний матеріал у міжвоєнний час на досить обширній території сучасного Покуття та Буковини: у 71 покутському та 30 буковинських селах.

Надпрутський говір, таку назву дав йому вчений, належить до південно-західного наріччя української мови. «Говорять ним «підгір'яни(є)» і «польєники» в басейні середнього Прута, від околиць Делятина до околиць Могилева на Дністрі. На півдні межує він з гуцульським, на півночі з наддністрянським, на заході з бойківським говорами». Як бачимо, сюди дослідник відносить окремі райони Чернівецької, Тернопільської і навіть Вінницької областей [18, с. 9]. Надпрутський говір, зауважує вчений, творить окрему одиницю «говорову», що характеризується власними особливостями. «Деякі ізоглоси виводяться із сусіднього гуцульського говору, закінчують тут свої кола, схрещуючись з надпрутськими, інші виводяться із надпрутського та біжать на північ у Наддністров'я, захоплюючи там у свої орбіти наддністрянські околиці, або з'являючись тут і там на розкинутих мовних острівцях» [18, с. 10].

Проф. Кость Кисілевський виокремлює у межах цього говору дві групи говірок: західнонадпрутську та східнонадпрутську, показує їх межі на спеціально укладеній діалектологічній карті, вказує на ядро (за його термінологією гніздо) східнонадпрутської групи: Снятинщину-Кіцманщину, а західнонадпрутської групи: Коломийщину-Делятинщину. Такий поділ цього діалектного масиву вчений доводить на основі досить детального опису ізофон, ізоморфем, ізолекс та синтаксичних особливостей. Південно-східну межу покутського (надпрутського) говору К. Кисілевський окреслив на Буковині, починаючи від м. Берегомет вздовж р. Серет аж до кордону із Молдавією. Саме по цій лінії цей говір межує із буковинським. Хоча на сьогодні назва надпрутський говір не прижилася як основна у лінгвістичній літературі, однак нею послуговуються дослідники як синонімічною при номінації буковинсько-покутських говірок, а також звертають увагу на неоднорідність цих говірок, на що із переконливістю вказував ще на початку ХХ ст. вчений.

Проф. Ф. Т. Жилко у монографії «Говори української мови» називає буковинсько-покутські говірки надпрутськими, які складаються із двох масивів – буковинських і покутських. Умовну межу між ними визначає по лінії Поточище – Городенка – Гвоздець – Залуччя – Микитинці – Пістинь [13, с. 101]. Вчений також зауважує про те, що у лінгвістичній літературі є спроби, крім виділення цих двох масивів, об'єднати їх в одну групу з північною (покутською)

і південною (гуцульською) зонами, проте цілий ряд фактичних даних вказують, що покутські і буковинські говірки становлять один діалектний тип.

Дослідник гуцульського і покутського говорів Б. Кобилянський зазначає, що до Покуття належить, згідно з сучасним адміністративним поділом, територія Снятинського, Городенківського, Тлумацького, північна частина Тисменицького, більша частина Коломийського (без південної частини) районів, а далі покутський говір поширений у колишніх буковинських районах: Новоселицькому, Чернівецькому, Садгірському, Вишківському, Сторожинецькому, Кіцманському і Заставнівському [20, с. 135, 153-154]. Про те, що територія Покуття сягає на Буковину, зустрічаємо у дослідженнях В. Кубійовича, який зазначає, що Покуттям називали всю південно-східну частину Галичини – колишній кут між Угорщиною на південному заході і Молдавією на сході. Інколи під назвою Покуття розуміють навіть і сусідню частину Буковини [21, с. 2153]. Аналогічну думку подибуємо в дослідженнях сучасного львівського етнографа М. Глушка [10, с. 52].

На основі даних мовознавства, етнографії та історії, а також власних спостережень і матеріалів експедицій на Покуття у 1976-1989 рр. визначає найбільш вдало територію Покуття визначає проф. Д. Г Бучко, який вказує, що на південному сході та сході вона сягає Чернівецької області, однак конкретних районів не називає, бо він досліджував топонімікон Прикарпатського Покуття, оскільки буковинський масив на той час був описаний Ю. Карпенком [7, с. 7; 16].

Складність дослідження покутсько-буковинської зони перехідності зумовлена ще й тим, що на сьогодні так і не визнано статус покутських говірок як окремого ідіому. Так Ю. Шевельов підкреслював, що вони містять «силу переходових явищ, що наближають їх до суміжних говірок, особливо багато рис із гуцульськими» [23, с. 975], а О. Горбач зазначає, що виникнення цих говірок зумовлене схрещенням на Покутті «гуцульської та наддністрянської експансії» [11, с. 2153]. С. Бевзенко зауважує, що покутсько-буковинські, (тут же вживає назву) надпрутські говірки, поширені на Покутті та північній Буковині, тобто в південно-східних районах Івано-Франківської області, де побутують власне покутські говірки (перехідні до наддністрянських) [1, с. 220].

Цікавими з приводу цієї наукової дискусії є роздуми такого знавця південно-західних діалектів як проф. Я. Закревська, яка зауважувала: «На основі матеріалів другого тому важко говорити, наприклад, про покутсько-буковинський говір; чітко виділяються в них ареали буковинського говору, що, як відзначає Ф. Т. Жилко, зумовлені контактними і діалектотворчими процесами цього краю у межах Молдавського князівства, а так звані покутські говори становлять безпосереднє продовження наддністрянського ареалу» [14, с. 65]. Однак в Енциклопедії «Українська мова» Я. Закревська вживає термін покутсько-буковинський говір поряд із надпрутським і вказує, що він «складається з двох говіркових масивів – покутських і буковинських (основних) говірок» [16, с. 502].

На основі лексико-семантичних діалектних матеріалів «Карпатського діалектологічного атласу» дослідниці Г. П. Клепикова, Т. В. Попова, В. В. Усачова виокремили тільки буковинську групу як самостійну, а «говори, поширені на захід від неї до р. Лімниця (тут потрібно, мабуть, до р. Бистриця – М. Б.), не варто відносити до цієї групи, бо вони можуть бути об'єднані за низкою ознак не тільки з буковинською, а й гуцульською групою, а також із говорами, поширеними по ріці Дністер. Очевидно, колись ці говори, які часто називали покутськими, становили цілісність із характерним для неї комплексом притаманних тільки йому рис, що і давало підстави виділяти його в окрему групу» [19, с. 117].

Ретельно обстежив цей регіон К. Ф. Герман, який уклав Атлас говірок Північної Буковини, де на основі обширного діалектного матеріалу виокремлює тут два типи говірок: буковинські говірки надпрутські або буковинсько-надпрутські, які побутують у 32 населених пунктах Вижницького, Кіцманського, Заставнівського, Сторожинецького та Глибоцького районів, та буковинські говірки з рисами наддністрянських, які побутують в 11 населених пунктах Кіцманського та Заставнівського районів [9, с. 294-304]. Перша зона, тобто буковинсько-надпрутська, є регіон, де переважають буковинські риси і менша кількість власне надпрутських

або західнопокутських. Наші спостереження над зібраним діалектним матеріалом також це підтверджують (у статті це буде продемонстровано прикладами).

Щодо другої зони, то ми хочемо внести певні корективи. Цей регіон є зоною скупчення східнопокутських говірок, що побутують у Снятинському та Городенківському районах Івано-Франківської області, та буковинських, що побутують у межівних говірках Кіцманського та Заставнівського районів, а на лівобережжі Дністра ці говірки контактують із наддністрянськими.

Дані попередніх досліджень, карти АУМ та власні записи (див. список обстежених населених пунктів, далі Вл. зап.) свідчать, що у цій зоні виокремлюється найбільше спільних покутсько-наддністрянських рис і значно менше власне буковинських. Наводимо найхарактерніші з них: серед фонетичних – це вживання на місці |а| після м'яких |е|, |и|, |і| у ненаголошеній та наголошеній позиціях: *д'екувати*, *ўз'еў*, *дес'ім'*, *м'іс'іц'* [Вл. зап., К. 41, 42]; вимова замість |м| |ў| у слові *комір* – *коўн'ір* [Вл. зап., К. 79]; ствердіння |ц| у назвах *х'ллопец*, *удо'вец*, *жнец* [Вл. зап., К. 98]; м'яка вимова |ж|, |ш| перед |а| у словах *ле^uж'ети*, *ле^uж'ати*, *ш'епка*, *ш'апка*.

Морфологічні особливості цих говірок характеризуються послідовним вживанням історичних закінчень *-ови*, *-еви* у давальному та місцевому відмінках однини іменників чоловічого та середнього родів: *б'ратови*, *се^uлови*, *Василеви*; в орудному відмінку однини іменники I відміни мають закінчення *-оў*, *-еў*: *голо'воў*, *ду'шеў*, *зем'леў* [Вл. зап., К. 170], аналогічні флексії побутують і в іменниках III відміни – *солеў*, *т'інеў*, *ночеў* [К. 176]. У родовому відмінку множини наявні форми *л'у'дїў*, *д'і'тїў* [К. 197].

У досліджуваному ареалі переважає вживання афікса *си*, поряд із рідше вживаними його фонетичними варіантами *с'і*, *с'и^e*, *се^u* [Вл. зап., К. 248].

Лексичний склад цих говірок також віддзеркалює спільні фонетичні, акцентологічні та семантичні ознаки. Так, будівлю для корів та коней іменують *с'тайн'а(і)*, а для свиней – *кар'ник* [К. 284], 'рядно' – *ве^uрин'а(і)* [К. 291], 'капиця' – *вуглоў*, *вуголово* [К. 310], 'назва приданого' – *в'іно* [К. 363].

За нашими спостереженнями на цій території можна виокремити дві зони суміжності покутсько-буковинських явищ: перша приблизно збігається із сучасними адміністративними межами Івано-Франківської області та окреслюється лінією Пилипи Коломийського – Балинці Снятинського – Серафінці Городенківського районів. Про це сигналізують такі явища: флексії |і|, |е| на місці |а| в іменниках I відміни – *саж'і(е)*, *ду'ш'и^e* на противагу формам *сажа*, *ду'ша*, що побутують у сусідніх селах Кіцманського та Заставнівського районів Чернівецької області [Вл. зап., К. 48; далі першими наводимо варіанти покутських говірок, а другими – буковинських]; *парбок* : *парубок*; *бли'ха* : *бло'ха*; *сло'за* : *сл'о'за* [К. 66-67]; *ц'век* : *цв'ах* [К. 78]; *фа'сол'е(і)* : *фа'сол'а* [Вл. зап., К. 84]; *остриї* : *востриї* [Вл. зап., К. 125]. На цій межі відбувається втрата подовженого |н| у суфіксі іменника *праник* [Вл. зап., К. 148]; зміна морфемної структури іменника *гла*, *и'гла* *голка*; аналогічні явища спостерігаємо у назвах: *тета* > *т'ітка*; *с'вердлик*, *с'верлик*, *све^uр'ло* > *свердло*, *с'вердел* [див. К. 157, 158, 159].

У родовому відмінку однини в іменниках *н'іч*, *п'іч* вживається у говірках Покуття звук |и|, який на цій межі переходить в |і|: *ночи*, *печи* > *ноч'і*, *печ'і*; іменник *л'у'бови* > *л'у'би* [Вл. зап., К. 175]. Тут переважає форма *б'рат'і* у називному відмінку множини поряд із рідше вживаною *бра'ти*, а в сусідніх говірках Чернівеччини побутують тільки *бра'ти* [Вл. зап., К. 191]. Повсюдно у перших говірках вживаними є форми дієслів II дієвідміни теперішнього часу у першій особі однини: *ходжу*, *буджу*, *сиджу*, які змінюються у сусідніх говірках на *хожу*, *бужу*, *сижу*, а на межі Заставнівського та Кіцманського районів Чернівецької області поширеними є форми *но'с'у*, *ко'с'у*, *про'с'у* [Вл. зап., К. 235]. Адміністративна межа Івано-Франківської області є також межею вживання південно-західних енклітичних форм умовного способу дієслів на зразок *їа даў бим*, *ти даў бис*, які у сусідніх говірках переходять у літературні *їа*, *ти даў би* [Вл. зап., К. 247].

Матеріали 2 тому Атласу української мови добре засвідчують також про те, що ряд покутсько-наддністрянських рис переходять у власне буковинські на сході досліджуваного

ареалу або за межами Заставнівщини та Кіцманщини. Яскравими прикладами таких переходових явищ є: перехід ¹шч²аст'е¹ > ¹шч²іст'і > ¹шч²аст'а [К. 43]; ¹памн'іт' > ¹памйіат' [К. 45]; ¹в'іт > ¹в'ійт [К. 101], неў (від вона) > ¹нейу; с'а, се (від ця, це), с¹с'а, с¹се > ¹ц'а, це, о¹ц'а, о¹це [К. 209-210], тоў (від та) > ¹т'іейу [К. 213].

Аналогічні переходові явища відбуваються і в лексичній системі цих говірок: ¹пасок, ре¹м'ін' > ¹пойас [К. 295]; пу¹л'аре¹с > ка¹литка 'гаманець' [К. 297]; ¹персте¹н' > на¹персток (у косі) [К. 309]; доу¹бач > коу¹тач, тоу¹кач 'дятел' [К. 337]; т¹рунва > тру¹на, домо¹вина [К. 369]; ¹файній > ¹гарній [К. 373]; б¹ридко > ¹гидко [К. 376]; заче¹каї > поче¹каї, поч¹каї [К. 380].

Проведений аналіз мовних особливостей покутсько-буковинсько-наддністрянського порубіжжя свідчить про наявність багатьох спільних рис, які властиві в цілому говорам південно-західного наріччя або галицько-буковинській групі на всіх мовних рівнях: фонетичному, морфологічному, синтаксичному та лексичному. Наявна значна кількість лексичних паралелізмів та спільних запозичень не є, мабуть, впливом одного говору на інший, а сигналізує, перш за все, про спільні процеси власне лінгвістичного характеру, одночасно й про позалінгвістичні фактори, які сприяли посиленій інтерференції на цій території в минулому, що підтверджує й історичний матеріал. Тому, на нашу думку, правильніше буде це діалектне суміжжя вважати зоною контактування покутсько-буковинсько-наддністрянського порубіжжя, а не зоною побутування буковинських говірок з наддністрянськими рисами, оскільки власне покутські риси побутують і до сьогодні у говірках Кіцманського та Заставнівського районів, які територіально відносять до Північної Буковини. Наші спостереження підтверджують думки тих дослідників, котрі вважали, що межі Покуття сягають цих регіонів Буковини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К.: Вища школа, 1980. – 246 с.
2. Бігусяк М. В. Гуцульсько-покутське діалектне суміжжя у світлі лексичних ізоглос / М. В. Бігусяк // Науковий часопис Київського національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова. Сер. 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць. – Вип. 3, кн. 2. – К., 2008. – С. 21–26.
3. Бігусяк М. В. До питання гуцульсько-покутського діалектного порубіжжя на теренах Івано-Франківщини / М. Бігусяк // Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Сер. Філологія (мовознавство). – Вип. XIX-XX. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 27–29.
4. Бігусяк М. В. Лексика сімейних обрядів у покутсько-буковинсько-подільському суміжжі / М. В. Бігусяк // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Сер. Філологічні науки. – Вип. 16, т. 1. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. – С. 100–105.
5. Бігусяк М. В. Лінгвогеографічне дослідження говорів Івано - Франківщини / М. В. Бігусяк // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Вип. XXXII-XXXIII. – Івано-Франківськ, 2012. – С. 13–18.
6. Бігусяк М. В. Покутсько-наддністрянське діалектне порубіжжя в контексті передкарпатських ареалів / М. В. Бігусяк // Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст : тези доповідей міжнар. конф. / [за ред. П. Ю. Гриценка]. – К.: КММ, 2014. – С. 36–41.
7. Бучко Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття / Д. Г. Бучко. – Львів: Світ, 1990. – 144 с.
8. Герман К. Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини : у 2 т. / К. Ф. Герман. – Т. 1 : Фонетика і фонологія. – Чернівці, 1995; Т. 2 : Словозміна. Службові слова. – Чернівці, 1998.
9. Герман К. Ф. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспектах : фонетика, фонологія / К. Ф. Герман. – Чернівці: Рута, 1995. – 391 с.
10. Глушко М. Етнографічне районування української Галичини (за матеріалами наукових досліджень XIX – початку XX ст.) / М. Глушко // Галичина : етнічна історія / [відп. ред. С. Макарчук]. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – С. 46–80.
11. Горбач О. Покутсько-буковинські або покутські говірки / О. Горбач // Енциклопедія Українознавства / гол. ред. В. Кубійович. – Т. 6. – Париж; Нью-Йорк: Вид-во «Молоде життя», 1970. – С. 21–53.
12. Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект : [монографія]. – К.; Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2006. – 315 с.
13. Жилко Ф. Говори української мови / Ф. Жилко. – К., 1958. – 171 с.

14. Закревська Я. Другий том Атласу української мови / Я. Закревська // Мовознавство. – 1970. – № 3. – С. 60–65.
15. Закревська Я. В. Лінгвогеографічні дослідження у науковому доробку мовознавців Інституту суспільних наук АН УРСР / Я. В. Закревська // Українська лексика в історичному та ареальному аспектах. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 78–88.
16. Закревська Я. Покутсько-буковинський говір / Я. Закревська // Українська мова: Енциклопедія. – 2-е вид., виправл. і доп. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана, 2004. – С. 502.
17. Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини / Ю. О. Карпенко. – К.: Наукова думка, 1973. – 239 с.
18. Кисілевський К. Надпрутський говір / К. Кисілевський // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 162. – Нью-Йорк; Париж, 1954.
19. Клепикова Г. П. Групування юго-західних українських говорів (по матеріалам «Карпатського діалектологічного атласа») / Г. П. Клепикова, Т. В. Попова, В. В. Усачева // матеріали и исследования по Общеславянскому лингвистическому атласу. – М.: Наука, 1968. – С. 97–117.
20. Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова. (Східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови) / Б. В. Кобилянський. – К., 1960. – 276 с.
21. Кубійович В. Покуття / В. Кубійович // Енциклопедія Українознавства / [гол. ред. В. Кубійович]. – Т. 6. – Париж ; Нью-Йорк : Вид-во «Молоде життя», 1970. – С. 2153–2155.
22. Лесюк М. П. Покутський діалект / М. П. Лесюк // Покуття : історико-етнографічний нарис. – Львів : Манускрипт, 2010. – С. 396–415.
23. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Ю. Шевельов. – Харків: Акта, 2002. – 1054 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АУМ – Атлас української мови: у 3 т. – Т. II : Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – К.: Наукова думка, 1988. – 520 с.

СПИСОК ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ

Бабин Заставнівський район Чернівецька область
 Балинці Снятинський район Івано-Франківська область
 Борівці Кіцманський район Чернівецька область
 Будилів Снятинський район Івано-Франківська область
 Ватилівка Кіцманський район Чернівецька область
 Велика Кам'янка Коломийський район Івано-Франківська область
 Вимушів Заставнівський район Чернівецька область
 Горішне Снятинський район Івано-Франківська область
 Городниця Городенківський район Івано-Франківська область
 Давидівці Кіцманський район Чернівецька область
 Завалля Снятинський район Івано-Франківська область
 Залуччя Снятинський район Івано-Франківська область
 Запруття Снятинський район Івано-Франківська область
 Звенячин Заставнівський район Чернівецька область
 Йосипівка Заставнівський район Чернівецька область
 Іванківці Кіцманський район Чернівецька область
 Кадубівці Заставнівський район Чернівецька область
 Карапчів Вижицький район Чернівецька область
 Киселів Кіцманський район Чернівецька область
 Малятинці Кіцманський район Чернівецька область
 Оршівці Кіцманський район Чернівецька область
 Острівець Городенківський район Івано-Франківська область
 Ошихліби Кіцманський район Чернівецька область
 Пилипи Коломийський район Івано-Франківська область
 Потічок Снятинський район Івано-Франківська область
 Прилипче Заставнівський район Чернівецька область
 Прутівка Снятинський район Івано-Франківська область

Репужинці Заставнівський район Чернівецька область
Русів Снятинський район Івано-Франківська область
Семаківці Городенківський район Івано-Франківська область
Серафінці Городенківський район Івано-Франківська область
Ставчани Кіцманський район Чернівецька область
Степанівка Заставнівський район Чернівецька область
Стецева Снятинський район Івано-Франківська область
Торговиця Городенківський район Івано-Франківська область
Тростянець Снятинський район Івано-Франківська область
Хлівище Кіцманський район Чернівецька область
Чортовець (Назаренково) Городенківський район Івано-Франківська область
Южинець Кіцманський район Чернівецька область

Стаття надійшла до редакції 25.11.2014 р.

УДК 81'373.21:908 (477.86)

Любов Білінська

*(Комунальний заклад Тернопільської обласної ради «Колегіум-інтернат
«Знамення» з поглибленим вивченням предметів
духовно-просвітницького спрямування
у с. Зарванця Тербовлянського району)*

ВІДТОПОНІМНІ НАЙМЕНУВАННЯ МІКРООБ'ЄКТІВ ПОКУТТЯ

Розглядається питання взаємозв'язку ойконімів, гідронімів, макротопонімів та мікротопонімів. Проаналізовано новідтопонімні назви мікрооб'єктів Покуття, визначено продуктивність різних класів онімів у креації найменувань цих реалій. Досліджується реалізація принципу номінації об'єкта через відображення у назві іменованої реалії назви сусіднього (рідко – віддаленого) об'єкта.

Ключові слова: топонім, етимон, мікротопонім, відтопонімна назва, номінація.

Любовь Билинская. ОТТОПОНИМНЫЕ ИМЕНОВАНИЯ МИКРООБЪЕКТОВ ПОКУТЬЯ

Рассматривается вопрос взаимосвязи ойконимов, гидронимов, макротопонимов и микропонимов. Проанализировано оттопонимные названия микрообъектов Покутья, определено продуктивность разных классов онимов в формировании именованных этих реалий. Исследуется реализация принципа номинации объекта посредством отображения в названии именуемой реалии названия соседнего (редко – отдаленного) объекта.

Ключевые слова: топоним, этимон, микропоним, оттопонимное название, номинация.

Lyubov Bilinska. NAMES OF MICROOBJECTS IN POKUTTYA REGION DERIVED FROM TOPONYMS

The article deals with the relationship between oykonyms, hydronyms, makrotoponyms and microtoponyms. The from toponyms derived names of microobjects Pokuttya's are analized, the performance of different classes in creation of these realities' names is defined. We study the implementation of the principle of object's nomination through the reflexion in the title of referred realities the name of the nearby (rarely – remote) object.

Key words: toponym, etymon, mykrotoponym, the from toponym derived name, nomination.

Проблему номінації об'єктів на апелювативному й онімному рівні вже тривалий час трактують як одну з найактуальніших у сучасному мовознавстві загалом та ономастиці зокрема [10]. Лінгвісти [2, 3, 10] пов'язують складність її розв'язання з тим, що сам процес номінації є по суті вінцем мислення, психічної та мовленнєвої діяльності людини.

Д. Бучко зазначає, що принцип номінації як основний напрям ходу думки, за яким здійснюється називання конкретного об'єкта, реалізується через відповідні способи, мотиви та засоби називання [3, с. 41]. На думку ученого, принципи номінації заселених пунктів і незаселених об'єктів принципово відрізняються через абсолютно різну суть самих номінованих реалій – якщо перші створено за безпосередньою участю людей, то другі – самою природою і вони не залежать безпосередньо від людини. Сам дослідник присвятив вивченню принципів номінації населених пунктів низку праць; для мікротопонімії ж на сьогодні лише Р. Мрузек виокремив 5 семантичних детермінантів: топографічну, культурну, посесивну, метафоричну, ситуативно-обставинну мотивацію [11, с. 135–146].

Метою нашого дослідження є виявлення реалізації принципу номінації об'єкта через відображення у його назві сусіднього (рідко – віддаленого) географічного об'єкта, аналіз взаємозв'язку мікротопонімів, гідронімів, ойконімів, макротопонімів на матеріалі власних назв мікрооб'єктів Покуття.

Мікротопоніми, тобто назви порівняно незаселених географічних реалій, – це найменування полів, лісів, урочищ, пасовищ і под., які виконують важливу роль у житті місцевої комунікативної спільноти. Іменуючи певну реалію, люди виокремлюють її з-поміж інших, при цьому у найменуваннях віддзеркалюється рівень суспільної свідомості та культури таких номінаторів. Д. Бучко зазначає, що важливе місце у процесі номінації відіграють такі фактори: «1) потреба надавання конкретному об'єкту саме власної назви, 2) суспільно-економічні та політичні чинники, які сприяють чи перешкоджають такому процесу номінації» [4, с. 408]. Важливу роль відіграють і соціальні умови, у яких відбувається цей процес.

У мікротопонімії превалюють найменування об'єктів, які відображають давній ландшафт і рельєф місцевості, що допомагає краще пізнати географічне середовище, у якому жили та господарювали мешканці краю. Відомо, що такі оніми є гранично локалізованими, тобто прив'язаними до території, називаючи якісь певні об'єкти конкретної місцевості місцевості. Поряд із цим важливим джерелом творення мікротопонімів є власні назви – насамперед антропоніми, а також ойконіми, макротопоніми та гідроніми. Дослідники мікротопонімії інших регіонів України, зокрема Сколівщини (Н. Сокіл), зазначають: «Онімний матеріал краю свідчить, що між ойконімами, гідронімами та мікротопонімами існує тісний зв'язок» [9]. В. Баньої, аналізуючи власні назви мікрооб'єктів басейну річки Ужа, вказує, що значна кількість мікротопонімів утворена від ойконімів – назв населених пунктів, біля або на території яких знаходиться іменованний об'єкт [1, с. 13].

Мікротопонімний матеріал Покуття також підтверджує цю тезу. Частина відонімних найменувань мікрооб'єктів утворено за принципом відображення у назві іменованого об'єктів назви сусіднього (рідко – віддаленого) населеного пункту. Тут можемо виокремити кілька підгруп:

а) найменування реалій, утворені від назв існуючих тут раніше населених пунктів: п. Августдорф (Снят.), п. Бережани Великі / Малі (Вид. Сн.), п. Бзина-Копці (Тлум.), п. Боронівки (Бук. Тл.) п. Бортники (Ган. Тисм.), вул., ч. с., пас. Бранівка (Поб. Тисм.), пас. Боски (Вікн. Тл.), п. Калинищі (Приб. Тл.), ч. с. Калинки (Сераф. Гор.), горб Корнів (Груш. Кол.), п. Лупейка (Л. Хл. Кол.), ст. Михайлецькі (Стец. Сн.), п. Міловецьке / Мілівці (Підв. Гор.), вул., п. Нагірняки (Сор. Гор.), пас. На Олеві (Сем. Гор.), п. Нівра (Ол-а Тл.), ч. с. Підлипки (Миш. Кол.), ч. с. Погорільці (Бер. Тисм.), п. Родниківка (Город.), п., ч. с. Шкраб'юки (Гр. Тл.), ч. с. Юрківка (Сераф. Гор.), ч. с. Янці (Сераф. Гор.), ч. с. Ясинки (Тур. Кол.), п. (П'яд. Кол.) (усього – 51 назва).

Переважаю у назвах полів та частин сучасних сіл акумулюється інформація про колишні хутори або ж цілі поселення, що зникли внаслідок дії різних історичних чинників. Таким чином у мікротопонімах зберігається пам'ять про минуле регіонудля нащадків.

б) мікротопоніми, мотивовані назвами сусідніх поселень.

Частина відонімних мікротопонімів виникла як віддзеркалення відношення іменованого об'єкту до однокореневих назв сусідніх населених пунктів. Відойконімні найменування здебільшого мають прозору етимологію. Найчастіше такими назвами місцева комунікативна спільнота послуговувалася для номінації об'єктів, які належали мешканцям сусіднього села або ж розташовувалися безпосередньо біля нього. Сюди належать мікротопоніми: дор. Бабецька Стежка (Мар. Бог.), п. Балинецьке (М. Кл. Кол.), п. Белелуйське (Рус. Сн.), п. Березівський (Угр. Тисм.), г. Бортницька (Борт., Корол. Тл.), п. Будилівське (Рус. Сн.), л. Буківнянський (Нижн. Тл.), п. Бучацьке (Буч. Сн.), ур. Велика Кам'янка (Шеп. Кол.), п. Вербізьке (Корн. Кол.), бер. Видинівський (Вид. Сн.), в'їзд (Рудн. Сн.), в'їзд Ганівський (Трост. Сн.), п. Глушківське (Топ. Гор.), л. Годінські (Л. Сл. Кол.), вул. Городенка (Гр. Тл.), п. Горохолинське (Грабв. Бог.), л. Гостовецький (Н. Кр. Тисм.), вул. Делешівська (Дуб. Гор.), п. Джурівське (Ганьк., Зал. Сн.), дор. Джуруківська (Тур. Кол.), л. Дібровські (Нижн. Тл.), л. Добровідський (Г.-Д. Кол.), л. Іллінецький (Тул. Сн.), п. Карлівське (Рус., Устя Сн.), п. Келихівські (Тул. Сн.), ч. с., вул. Кнйждвір (Шеп. Кол.), в'їзд Княженський (Рудн. Сн.), вул. Коломийська (Пер. Кол.), ур. П'ядики (Шеп. Кол.), п. Радчанські (Р. Тисм.), вул. Репужинська (Дуб. Гор.), дор. Риб'єнська (Кол. Тисм.), л. Рудницький (Тул. Сн.), л. Саджавський (Гл. Бог.), ст. Слобідський (Торг. Гор.), горб Снятинська Круча (Мик. Сн.), ч. с., ур. Солотвинське (Хмел. Бог.), п. Сопівське (В. Кл. Кол.), л. (М. Кл. Кол.), л. Тисменицький Ліс (Заб. Бог.), п. Тлумацьке (Сух. Тл.), п. Товмацьке (Джурк. Кол.), пас., п. Топорівське (Глушк. Гор.), п. Торгівське Поле (Топ. Гор.), ур. Троєцке (Ілл. Сн.), ск. Тулівська (Вид. Сн.), ч. с. Хотимирська (Оз. Тл.), дор. Ценівська (Тур. Кол.), вул. Чернелицька (Дуб. Гор.), п. Ясенівське (Топ. Гор.) (119 поіменованих відойконімними найменуваннями реалій).

Переважно, це назви полів, урочищ, які належали мешканцям того села. За спостереженнями Л. Гумецької [5], в актах XIV–XV ст. найчастіше трапляються назви лісів, які походять від назви місцевості, у якій або поблизу якої росте ліс. Це твердження справджується і для мікротопонімів досліджуваного регіону.

в) відгідронімні мікротопоніми – це переважно назви пасовищ, які знаходилися на берегах річок або ж це частини села, де протікала річка чи потік. Ю. Карпенко, аналізуючи особливості словотвору гідронімів, зазначає, що топонімічна практика нерідко зустрічається із своєрідними комплексними назвами, коли, наприклад, ім'я ріки одночасно є назвою прилеглої до неї місцевості, поселення на її берегах, вершини, від якої вона бере свій початок, а ім'ям гори називає й ліс на її схилах та полонину і т. д. У цих випадках комплексність назви може бути вихідною, тобто назва давалася якійсь місцевості з усією сукупністю розташованих на ній географічних об'єктів [7, с. 185]. Прикладами, що підтверджують цю думку ученого, можуть слугувати такі найменування мікрооб'єктів: п. Баб'янка (пот. Баб'янка) (Коп. Гор.), пас. Горохолина (Ів. Бог.), л. (Мил. Тисм.), л., пас., п., ч. с. (Груш. Кол.), (Трост. Сн), ч. с. (Корн. Кол.), ч. с. Дунаєць (Ков., Корн. Кол.), п. Кобилець (Ст. Гв. Кол.), пас. Лукавець (Заб. Бог.), п. (Бабч. Бог.), дол., п. Орелець (Ганьк. Сн.), оз. Старий Дністер (Стриг. Тисм.) (25 мікротопонімів).

Праці лінгвістів останніх років засвідчують зацікавленість та зосередженість науковців на широкому спектрі лінгвокультурознавчих питань, серед яких є і проблема дослідження культурної конотації. При вивченні топонімії лінгвісти також торкаються питання функціонування конотативних топонімів [6, с. 14], які займають окреме місце у системі топонімоутворення, аналізуючи їх у лінгвокультурологічному аспекті. Зважаючи на те, що розвиток конотацій визначається передусім етнічною самосвідомістю, учені говорять про національну специфіку таких онімів.

У досліджуваному регіоні побутують конотативно марковані мікротопоніми (33 одиниці), що вживаються у певній комунікативній спільноті під впливом різних чинників. Кожна така назва – це віддзеркалення, нерідко з відтінком іронії [пор. 8, с. 19], характерних рис, історії або ж сучасного стану саме цього об'єкта. На Покутті зафіксовано такі мікротопоніми: ч. с. Абисине (Глушк. Гор.), окол. Америка (Тисмен.), ч. с. Босня (Вов. Сн.), ч. с. Варшава

(Рудн. Сн.), ч. с. Вінніпег (Рус. Сн.), с. Герцеговина (Бал. Сн.), ч. с. Канада (Марк., Рунг., Тур. Кол.), ч. с. Корея (Товм. Кол.), (Торг. Гор.), ч. с. Кубань (Підгір'я Бог.), ч. с. Сибір (Семак. Гор.), пас. Тайвань (Ів. Бог.), п. Хабаровський Край (Пот. Сн.), ч. с. Чехія (Сіл. Тисм.).

Для найменування об'єктів були вибрані добре відомі топоніми, які через певну характерну ознаку позначуваного об'єкта наповнилися додатковою семантикою, на місцевому ґрунті розвиваються і функціонують, набуваючи нових оригінальних значень. Такі назви засвідчують акумулюючи здатність мовних одиниць ставати відображенням національного світовідчуття етносу, його історії, культури, мислення.

Матеріал, який забезпечує досліднику мікротопонімія, є неоднорідним і потребує багатоаспектного вивчення. На нашу думку, аналіз таких онімів дозволить визначити загальну специфіку використання та функціонування конотативних топонімів, спільні мотиваційні групи аналізованих назв та особливості зв'язку та взаємодії мови (внутрішній фактор) та культури (зовнішній фактор).

В. Канна зазначає, що наявність конотативної топонімії у досліджуваних мовах і майже повна тотожність використання цієї категорії лексики в них є ще одним підтвердженням того, що у цьому випадку можна говорити про ономастичну універсалію [6, с. 14].

Аналізований онімний матеріал засвідчує взаємозв'язок між ойконімами, мікротопонімами, макротопонімами та гідронімами. Використання ойконімів як важливих номінаційних координат для творення мікротопонімів (119 найменувань місцевих реалій); збереження ойконімів у назвах сучасних мікрооб'єктів (51 таку назву зафіксовано на Покутті), утворення найменувань населених пунктів від мікротопонімів (75 онімів), залучення для креації власних назв місцевих реалій макротопонімів, що, на думку Ю. Карпенка, є топонімною метафорою [8, с. 19] (33 власних назви мікрооб'єктів), а також гідронімів (25 мікротопонімів) вказує на системність у виникненні та функціонуванні онімів локальних топонімних мікросистем. Ця системність, на нашу думку, вимагає від дослідників комплексного підходу до вивчення власних назв певного регіону чи хронологічного зрізу, аналізу живомовного матеріалу, яким є мікротопоніми, у контексті, в якому вони побутують у певній комунікативній спільноті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баньої В. Мікротопонімія басейну річки Ужа (на матеріалі українських говірок Закарпаття) [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. Ф. Баньої; Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ: [б. и.], 2009. – 20 с.
2. Бучко Д. Г. Апелятивна і пропріальна номінації / Д. Г. Бучко // Слово і доля. Збірник на пошану Уляни Єдлінської. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 2005. – С. 261–269.
3. Бучко Д. Г. Основні принципи і способи номінації поселень у Галицькій землі (за даними реєстру поселень 1670 р.) / Д. Г. Бучко // Українська мова. – №4. – 2009. – С. 41–51.
4. Бучко Г., Бучко Д. Історична та сучасна українська ономастика: Вибрані праці / Г. Бучко, Д. Бучко. – Чернівці: Букрек, 2013. – 456 с.
5. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / Л. Л. Гумецька. – К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. – 298 с.
6. Канна В. Ю. Структура, функції та лексикографія конотативної топонімії [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук 10.02.15 / В. Ю. Канна; Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2009. – 17 с.
7. Карпенко Ю. О. Особливості гідронімічного словотвору (на матеріалі назв річок Чернівецької області) / Ю. О. Карпенко // Українська діалектологія і ономастика. – К., 1964. – С. 185–193.
8. Карпенко Ю. А. Свойства и источники микротопонимии / Ю. А. Карпенко // Микротопонимия. – М., 1967. – С. 15–22.
9. Сокіл Н. В. Мікротопонімія Сколівщини / Н. В. Сокіл. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. – 206 с.
10. Языковая номинация (общин вопросы). – М.: Наука, 1977. – 359 с.
11. Mrózek Robert. System mikrotopinimiczny Śląska Cieszyńskiego XVIII wieku / R. Mrózek – [Katowice]: Uniwersytet Śląska Katowice, 1990. – 223 s.

СКОРОЧЕННЯ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

Бабч. – Бабче, Бер. – Березівка, Борт. – Бортники, Бук. – Буківна, Буч. – Бучачки, В. Кл.– Великий Ключів, Вид. – Видинів, Вікн. – Вікняни, Г.-Д. – Годи-Добровідка, Ган. – Ганнусівка, Ганьк. – Ганьківці, Гл. – Глибока, Глушк. – Глушків, Город. – Городенка, Гр. – Грушка, Грабв. – Грабовець, Груш. – Грушів, Джурк. – Джурків, Дуб. – Дубка, Заб. – Забережжя, Зал. – Залуччя, Ів. – Іванківка, Ілл. – Іллінці, Кол. – Колодіївка, Коп. – Копачинці, Корн. – Корнич, Корол. – Королівка, Л. Сл.–Лісна Слобідка, Л. Хл.– Лісний Хлібичин, М. Кл.– Малий Ключів, Мар. – Маркова, Мик.– Миколинці, Мил.– Милування, Миш.– Мишин, Н. Кр. – Нові Кривотули, Нижн.– Нижнів, Оз.– Озеряни, Ол-а– Олеша, П'яд.– П'ядики, Пер.– Перерив, Підв. – Підвербці, Поб. – Побережжя, Приб. – Прибилів, Р. – Радча, Рудн. – Рудники, Рус. – Русів, Сем. – Семенівка, Сераф. – Серафінці, Снят. – Снятин, Сор. – Сороки, Ст. Гв. – Старий Гвіздець, Стец. – Стецева, Стриг. – Стриганці, Сух. – Суходіл, Тлум. – Тлумач, Топ. – Топорівці, Торг. – Торговиця, Трост. – Тростянець, Тул. – Тулуків, Тур. – Турка, Угр. – Угринів, Хмел. – Хмелівка, Шеп. – Шепарівці

СКОРОЧЕННЯ НАЗВ РАЙОНІВ

Бог. – Богородчанський
Гор. – Городенківський
Кол. – Коломийський
Тисм. – Тисменицький
Тл. – Тлумацький
Сн. – Снятинський

ІНШІ СКОРОЧЕННЯ

г. – гора
вул. – вулиця
дол. – долина
л. – ліс
п. – поле
пас. – пасовище
ур. – урочище
ч.с. – частина села.

Стаття надійшла до редакції 18.12.2014 р.

УДК 82'282:811.161.2

Богдана Близнюк

*(Тернопільський національний педагогічний
університет ім. В. Гнатюка)*

ГУЦУЛЬСЬКІ ПРИЗВИЩЕВІ НАЗВИ XVIII – ПОЧ. XIX СТ., В ОСНОВАХ ЯКИХ ВІДОБРАЖЕНІ ІМЕНА ТА ПРИЗВИСЬКА ВІДАПЕЛЯТИВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

У статті на обширному історичному матеріалі характеризуються гуцульські прізвищеві назви, в основах яких відображені слов'янські автохтонні імена відапелятивного походження.

Ключові слова: антропонім, слов'янське автохтонне ім'я, прізвисько.

Богдана Близнюк. ГУЦУЛЬСКИЕ ФАМИЛЬНЫЕ НАЗВАНИЯ XVIII - НАЧ. XIX СТ., В ОСНОВАХ КОТОРЫХ ОТОБРАЖЕНЫ ИМЕНА И ПРОЗВИЩА ОТАПЕЛЯТИВНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ

В статье на основе исторических материалов охарактеризованы гуцульские фамильные названия, в основах которых отображены имена и прозвища отапелятивного происхождения.

Ключевые слова: антропоним, словянское автохтонное имя, прозвище.

Bohdana Blyzniuk. HUTSUL SURNAMEN OF THE XVIII AND THE BEGINNING OF THE XIX CENTURY, BASED ON NAMES AND NICKNAMES OF THE APPELLATIVE ORIGIN

The article deals with the analysis of naming Hutsul people in the XVIII–XIX centuries, focusing on surnames, based on Slavic autochthonous names of the appellative origin.

Key words: anthroponym, indigenous Slavic name, nickname.

Гуцульські прізвища виступають частиною загальноукраїнського антропонімікону і водночас зберігають свої семантичні та структурні особливості. Про особові назви гуцулів як спадкові скам'янілі родинні прізвища можна говорити, починаючи з 40–50-х років XIX століття. На Гуцульщині у XV - поч. XIX ст. діяло звичаєве право, згідно з яким особа повинна була мати власне ім'я і ще якусь додаткову назву, що конкретизувала її. Ніяких правил щодо вживання особових назв тодішнє правило не передбачало. В офіційних, адміністративно-юридичних документах людину записували так, як її називали у побуті. Щоб особова назва стала спадковою і формально незмінною, вона мусила пройти стадію офіційного закріплення як прізвище [3].

Вирішальний крок у стабілізації прізвищ як спадкових родинних назв належав державним інституціям. На Західній Україні, що входила до складу Австрії, часткове унормування почалося наприкінці XVIII століття від патенту Йосипа II про обов'язок для єврейського населення мати прізвища. Патент цесаря Франциска I від 21.II.1805 року поширює цей обов'язок на все населення Галичини, а в 1812 році на всій території Австрійської імперії був запроваджений «Загальний цивільний кодекс» і навіть в 1826 році з'явився декрет, згідно з яким особа, що самовільно змінила прізвище, підлягала судовому покаранню [3].

Найтиповішим способом ідентифікації особи на Гуцульщині в XV – поч. XIX століття було двочленне іменування, в якому першим компонентом виступало християнське ім'я (рідше – давньослов'янське), а другий компонент ніс додаткову інформацію про іменованого. І цей другий компонент на кінець XVIII - поч. XIX ст. був уже переважно спадковим, тобто виконував роль близьку до функції прізвища. Оскільки це не було ще прізвище в сучасному розумінні цього терміна, називаємо його прізвищевою назвою. Термін «прізвищева назва» впроваджений у науковий обіг М. Л. Худашем.

Мета статті – охарактеризувати основи гуцульських прізвищевих назв XVIII - поч. XIX століття, в яких відображені слов'янські автохтонні імена і прізвиська відапелятивного походження.

Слов'янські автохтонні імена відапелятивного походження за своїм лексичним складом, структурою та діяхронними нашаруваннями в українській історичній антропонімії в цілому становлять складну класифікаційну категорію антропонімів [1, с. 106]. У більшості випадків такі імена повністю співзвучні з апелятивами, але у той же час вони могли й оформлюватися антропонімними суфіксами. На сьогоднішній день неможливо провести чітку межу між слов'янськими автохтонними іменами відапелятивного походження та прізвищами. Виступаючи твірними основами сучасних прізвищ, імена і прізвиська відапелятивного походження пройшли складний процес онімізації (апелятив – власне ім'я або апелятивне прізвисько) та номінаційної трансонімізації (власне ім'я чи прізвисько – прізвищева назва). Для творення антропонімів, що співвідносились з іменами та прізвищами відапелятивного походження, використовувались лексеми двох категорій: назви, що характеризували людину (*nomina personalia*) і назви, що не означали особу (*nomina impersonalia*). Першу групу таких

іменувать М. Л. Худаш називає апелятивно-антропонімами, а другу – власне антропонімами [2, с. 158].

До власне антропонімих іменувань відносимо імена та прізвиська відапелятивного походження, що своїми основами характеризують не особу, а співвідносяться з назвами тварин, рослин, предметів і явищ об'єктивної дійсності («nomina impersonalia»).

Найчисельнішою групою в досліджуваному матеріалі є антропоніми, співвідносні з назвами тваринного і рослинного світу. Про первісні мотиви номінації людей такими іменами сьогодні можна лише здогадуватися. «Так, зокрема, імена з номенклатури тваринного світу можна розцінювати як захисні, відстрашуючі «нечисту силу», які оберігали від наврочень чи вживалися як своєрідні «обереги від хвороб»; імена з номенклатури рослинного світу – як втілення здоров'я, сили, стійкості та довголіття» [1, с. 121].

Нижче подаємо гуцульські прізвищеві назви, в основах яких засвідчені найрізноманітніші за семантикою слов'янські автохтонні імена та прізвиська:

1. Імена та прізвиська, основи яких відображають назви фауни:

а) назви домашніх і диких тварин: Bobruk, Zwirak (діал. звірак «вовк» – Шух. IV, 22), Zajaczuk, Medwid', Weryczuk, Wowczuk, Baraniuk, Capów, Harmazar (діал. гармазар «жеребець» – Гр. I, 274), Kiszka, Kotów, Korowczuk, Kobylczuk, Koziuk, Koniak, Watuszczak (діал. ватуйка «річна коза» – Гр. I, с. 129);

б) назви домашніх та диких птахів: Kohutiak, Kurucz (діал. кур «півень» – Гр. II, 329), Busko, Drozdziuk, Hołubczak, Kukulak (діал. кукул «самець зозулі» – Гр. II, 321), Odudiak, Szpak, Strynada, Woronik, Woropczuk;

в) назви комах: Diuków (діал. дюк «гусениця» – Гр. I, 146), Chruszczow, Komar, Комариця, Кобилиця (діал. кобилиця «вид коника-стрибунця» – Шух. I, 23), Muraszko, Paucziek;

г) назви риб: Rybczuk, Piskozub (діал. піскозоба «риба» – Гр. III, 187), Pukas (діал. пукас «риба» – Гр. IV, 499), Słyzuk (діал. слиж «риба» – Гр. IV, 150), Struzuk (діал. струг «форель»), Чига (діал. чига «риба» – Гр. IV, 461), Zabiuk;

д) назви плазунів: Галиця (діал. галиця «чорна гадюка» – Гр. I, 346), Nadynczak (діал. гадина «гадюка»), Kusiek (діал. куся «змія» – Гр. II, 332).

2. Імена та прізвиська, основи яких відображають назви флори:

а) назви дерев та кущів: Hrabczuk, Dubej, Jablinczuk, Korcz, Ozyniak, Sliwczuk, Werbiuk;

б) назви овочів та злакових трав'янистих рослин: Buraczak, Chopta (діал. хопта «бур'ян» – Гр. IV, 410), Kapustianiuk, Лабіштан (діал. лабуштан «польова квітка» – Гр. II, 337), Pszenycznu, Spiczak (діал. спичак «молодий пагін очерету» – Гр. IV, 176);

в) назви частин рослин: Koszut (діал. кошут «стебла кукурудзи»), Stebelak, Struczukow.

3. Імена та прізвиська, основи яких пов'язані з назвами органів і частин тіла людини та тварини: Бровка, Czerewko, Kyszka, Hołowka, Dziobak, Зуб, Kaluszcuk (діал. калюх «шлунок молодого ягняти» – Гр. II, 212), Łabiuk, Łobiuk, Łupajczuk (діал. лупай «око» – Гр. II, 381), Mozoliuk, Noszczuk, Ryndzak (діал. риндзак «шлунок» – Гр. IV, 17), Rylczuk, Selezynka, Szkirak.

4. Імена та прізвиська, основи яких пов'язані з назвами страв та продуктів харчування: Bryndziuk (діал. бриндза «солений овечий сир» – Гр. I, 99), Chlibiuk, Czyruk (діал. чир «рідка кукурудзяна каша»), Kaszka, Kisielyczuk, Kniszak, Matarszuk (діал. матаржин «хліб з кукурудзяної муки»), Miekusz, Palanysa, Palyniuk (діал. паленя «вівсяний хліб» – Гр. III, 89), Skwarczukow, Sołonenka, Sucharczuk, Vurdaniuk (діал. вурда «сир, виварений із сироватки» – Шух. I, 37).

5. Імена та прізвиська, основи яких пов'язані з назвами різноманітних предметів побуту: Baniek, Verbenko, Boklaszko, Brusiuk, Botiuk (діал. бота «палка пастухів»), Gieleta, Cebruk, Czepiel, Czeriha, Dowbenczuk, Karabuszcuk (діал. карабушка «скринька, переважно паперова»), Klewec (діал. клевец «молоток»), Kuliszirczuk (діал. кулешір «паличка, якою розмішують кулешу» – Шух. I, 96), Korytyniuk, Koczerzuk, Lyżczuk, Lawa, Ліска (діал. ліска «довга палка, якими на Гуцульщині оббивають (ліскують) хати»), Макогін, Obuszak, Pliszczuk, Puhulek (діал. пугуль «великий батіг» – Гр. III, 497), Szpilka, Szmatiuk, Torbiak, Ferdylak (діал. ферділь

«ділечка» – Гр. IV, 376). Сюди ж відносимо імена та прізвиська, пов'язані з назвами музичних інструментів: Bandurak, Dombraczk, Duda, Organiuk, Скрипчук, Sopiiko.

6. Імена та прізвиська, пов'язані з назвами одягу, взуття та прикрас: Bynda, Hukur, Bunda, Naczuk (діал. гачі «білі сукняні штани» – Шух. 1, 120), Hunczak, Karczuk, Kowczuk (діал. ковки «ковтки» – Шух. 1, 130), Kuszylczuk (діал. кушіль «вишита сорочка» – Гр. II, 335), Łahmaniuk, Swytczukow.

7. Імена та прізвиська, пов'язані з абстрактними назвами: Бідоча (пор. біда), Dekret (декрет «вирок, рішення» – Гр. I, 367), Gryziuk (пор. гриза «сварка, гризота» – Гр. I, 326), Которак (котора «сварка, образа» – Гр. II, 293), Lajuk, Pryczkow (пор. діал. причка «випадок»), Szumejka.

8. Імена та прізвиська, пов'язані з назвами міфологічних істот: Filiszcuk (пор. діал. филишко «чорт»), Upiuk (пор. упир «мертвець, що п'є кров з живих» – Гр. IV, 344).

9. Імена та прізвиська, пов'язані з назвами нерухомих житлових і господарських об'єктів: Sikmaniuk (пор. сикман «артіль лісорубів» – Шух. 1, 173), Sklepowycz, Szatruk, Zołob.

Апелятиви, що належать до категорії «nomina personalia», пройшовши процес онімізації і трансонімізації, ставали згодом антропонімами. Сюди належать як іменування, що мали звичайні ознаки апелятивів і не були позбавлені певної експресії та виступали індивідуальними мовними новотворами свого часу, утвореними спеціально для іменування людей, так і іменування, що були взяті прямо з апелятивної лексики, але в плані номінації людей мали специфічне експресивно-емоційне навантаження, яке несло в собі розрізнявальну ідентифікаційну функцію [2, с. 139].

Гуцульські прізвищеві назви фіксують такі групи апелятивно-антропонімих іменувань:

1. Імена та імена-прізвиська, дані їх носіям за певною рисою характеру, поведінки, темпераменту:

а) позитивною: Puntiak (пунт «веселун» – Жел. II, 788), Rochrnanko (рахманний "смирний, тихий" – Гр. IV, 7), Skromiuk;

б) негативною: Bafahura, Goldeszczuk (пор. голда «дурна і ледача жінка» – ЕСУМ, I, 547), Durenko, Krutczuk (крутько «непосида, непостійна людина» – Гр. II, 313), Lyndiuk (пор. лінда «неохайна жінка» – ЕСУМ, II, 235), Lompas (діал. ломпас «несерйозний, пустун»), Luty, Murgylo (пор. мурмило «неотесаний, товстий» – Гр. II, 455), Mazeriuk (мазепка «замазура» – Гр. II, 396), Мамітко (пор. мамот «заїка» – Гр. II, 443), Rewiuk. До цієї семантичної підгрупи можна зарахувати й імена-прізвиська віддієслівного походження: Бейкало, Bobokalo, Chuchnajczuk, Niedobyjczuk, Niedochodiuk, Pokotilowicz, Райкало, Skawulak. Усі ці антропоніми виникали не так з метою «назвати», як охарактеризувати денотата.

2. Імена та імена-прізвиська, дані за певною ознакою, зовнішнім виглядом особи: Hołowaty, Hluchy, Horbaczuk, Czerlenczuk, Korotczuk, Maciocki, Macapurak (пор. мацапура «незграбний, неповороткий» – Гр. II, 412), Mochnaczuk, Morgalycz, Slipenczuk, Товстуляк, Хромик.

3. Імена або імена-прізвиська, що вказували на час, черговість народження дитини в сім'ї, ставлення батьків до новонародженого: Serediuk, Studeniuk, Tretiak, Czекaniuk, Kochaniuk, Mizyniuk, Плеханець, Prodaniuk.

Аналіз гуцульських прізвищевих назв XVIII – перш. пол. XIX ст., основами яких виступають слов'янські автохтонні імена та імена-прізвиська відапелятивного походження, свідчать про їх давнє широке побутування на Гуцульщині. Деякі з них навіть у джерелах XVIII ст. засвідчені ще в ролі особових власних імен: Karabka Iwaniczyszyn, Netreba Janczar, Prodan Semena Slusara. Проте абсолютна більшість їх у той час уже трансформувалася у прізвиська.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. / М. О. Демчук. – К. : Наукова думка, 1988. – 170 с.
2. Худаш М. Л. До питання класифікації прізвищевих назв XIV–XVIII ст. / М. Л. Худаш // З історії української лексикології. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 96–160.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Гр. – Словарь української мови / [за ред. Б. Грінченка]. – К., 1907-1909. – Т. 1–4.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. – К., 1982–1989. – Т. 1–3.

Жел. – Желехівський Є. Малорусско-німецький словар / Є. Желехівський, С. Недільський. – Львів, 1886. – Т. 1–2.

Шух. – Шухевич В. Гуцульщина. – Львів, 1899–1908. – Т. 1–5.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2014 р.

УДК 811.161.2'373:821.161.2-6.09

Світлана Богдан

(Східноєвропейський національний університет
ім. Лесі Українки)

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ВІЙНИ В ЕПІСТОЛЯРНИХ ТЕКСТАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті простежено функціонування однієї з найвагоміших соціально-філософських опозитивних пар війна / мир, визначено реєстр похідних деривативних номенів лексеми війна, з'ясовано особливості її актуалізації в мовотворчості Лесі Українки, встановлено всі контексти експлікації в епістолярних текстах, що дає можливість визначити типологічні та індивідуальні ознаки використання; значну увагу приділено сполучувальним можливостям цієї лексеми і тим змінам семантичної структури, яких вона набуває внаслідок різних трансформацій.

Ключові слова: бінарна опозиція, війна, концепт, Леся Українка.

Светлана Богдан. ВЕРБАЛИЗАЦИЯ ВОЙНЫ В ЭПИСТОЛЯРНЫХ ТЕКСТАХ ЛЕСИ УКРАИНКИ

В статье рассмотрено функционирование одной из наиболее существенных социально-философских опозитивных пар война / мир, определен реестр производных деривационных номенов лексеми война, установлены особенности ее актуализации в речетворчестве Леси Украинки, исследованы все контексты экспликации в эпистолярных текстах, что дает возможность определить типологические и индивидуальные признаки использования; значительное внимание уделено валентностным возможностям этой лексеми и тем изменениям семантической структуры, которые она приобретает вследствие различных трансформаций.

Ключевые слова: бинарная опозиция, война, концепт, Леся Украинка.

Svitlana Bohdan. VERBALIZATION OF THE CONCEPT WAR IN LESYA UKRAINKA'S EPISTOLARY TEXTS

The article deals with the research of the functioning of the potent social philosophical opposite lexeme pair war /peace. The list of the derivative nomens of the lexeme war has been compiled and the peculiarities of their actualization in the works by Lesia Ukrainka elucidated. All the explication contexts of the nomens functioning in the works by L.Ukrainka shed the light on the typology and individual characteristics of their use. In the focus of attention are the combinative capability of the lexeme war and the semantic structure changes obtained by the lexeme in the course of various transformations.

Key words: binary opposition, war, concept, Lesia Ukrainka.

Основу семантичної площини кожного тексту і всієї національно-мовної картини світу, безперечно формують ключові лексеми, які здебільшого утворюють бінарні опозиції, що представляють собою протиставлення різних домінувальних понять, дій і поведінкових ознак (*добро–зло, життя–смерть, правда–брехня, світло–тьма, любов–ненависть, праведник–грішник, честь–безчестя* тощо). У світлі структуралізму вони розглядаються як логічні основи мислительної діяльності людини, яка завжди структурована опозитивно. Одним із вагомих бінарних опозитивів будь-якого мовного соціуму і окремої мовної особистості є, поза сумнівом, *війна та мир*.

У сучасному мовознавстві переважає концептуальний підхід до вивчення цих лексем. Одразу зауважимо, що концепт *війна* належить до більш актуалізованих об'єктів наукового аналізу на противагу концепту *мир*, до речі, не лише мовознавчого, а й літературознавчого, філософського, соціологічного тощо. Лінгвісти найчастіше зосереджують увагу на особливостях функціонування цього концепту в різних функційних стилях, цілком умотивовано й передбачувано – як елемент семантичної площини дискурсів чи текстів різних жанрів або як складову мовотворчості письменника (на матеріалі різних мов) (Ю. І. Авраменко [1], Л. І. Ахметсагірова [2], Л. М. Венедиктова [3], В. Б. Волкова [4], О. В. Головань [5], Г. І. Зіатдінова [6], Т. О. Корнеєнко [7], В. Б. Крячко [8], О. А. Ліпіна [9], П. В. Нікітіна [11], Н. В. Рабкіна [12], Ш. Рамазанова [13], С. В. Резнік [14], В. О. Хоруженко [18], В. М. Шовковий [19], А. Ш. Юсупова [20] тощо).

Війна та мир як елементи епістолярного тексту не були дотепер об'єктом жодного дослідження (і не лише в українському мовознавстві), незважаючи на те, що кожен адресант, безперечно, осмислював ці визначальні поняття суспільного буття як важливі філософські категорії, ключові виміри людського буття. Власне, ці обставини передусім і мотивували вибір нашого дослідження: потребою пізнання індивідуального відображення, змістового осмислення й словесної адаптації (трансформації) цих знакових понять у мовотворчості Лесі Українки, поетичні тексти якої загалом, за спостереженнями багатьох мовознавців, побудовані всуціль на прийомі контрасту й протиставлення.

Епістолярні тексти Лесі Українки, як свідчать наші спостереження, не меншою мірою актуалізують найрізноманітніші опозитивні пари, які відображають передусім її ціннісні орієнтації, моральні максими й константи, що мали безперечно стереотипний вияв, бо експліковані під час спонтанного, непередбаченого й не саморедатованого мовлення адресантки. Вони значною мірою відображають водночас найчастотніші загальномовні українські опозитивні універсалиї, вербалізовані й індивідуально трансформовані в різних типах її текстів. Це, зокрема, антонімічні пари *любов-ненависть* (пригадаймо хоча б афористичні епістолярні твердження Лесі Українки про хронічність її почувань *любові та ненависті*), *добро-зло, правда-кривда, світло-темрява/тьма, хворий-здоровий, бідний-багатий, щастя-нещастя, життя-смерть, радість-сум / печаль, дух, душа-тіло, друг-ворог, сміх-сльози, честь-безчестя, перемога-поразка* тощо. Опозитивна пара *мир-війна*, хоч і не найпродуктивніша за кількісними параметрами в її листовних текстах, однак, кажучи стилістично увиразненою в ідіостилі Лесі Українки означальною лексемою, може визначатися як «*характеристична*» для декодування її внутрішнього світу й формування цілісного автопортрета, а тому розглянемо крізь її призму домінувальні особистісні актуалізації цих концептів у листовній мовотворчості.

Будь-який концепт, за Ю. С. Степановим, представляє собою «згусток культури в свідомості людини: те, у вигляді чого культура входить в ментальний світ людини» [14], тобто концепт – завжди індивідуалізований фрагмент ментального простору. Ірраціональні елементи пізнання (почуття, бажання) узвичаєно кваліфікують як *концепти пізнання* (С. А. Аскольдова), натомість *художні концепти* виникають у результаті поєднання понять, уявлень, почуттів, емоцій і навіть вольових виявів [10]. Це дає підстави стверджувати, що аналіз найбільш індивідуально увиразнених текстів, зокрема епістолярних і художніх, дозволяє проникнути в емоційну сферу мовної особистості, а також змодельовати уявлення про константи через поєднання індивідуальних художніх концептів [10].

Війна як суспільно-політичний феномен знаходить яскраве втілення в будь-якій національно-мовній та індивідуально-мовній картинах світу. Як справедливо стверджує Л. М. Венедиктова, концепт «війна – це етнічно, культурно зумовлене, складне, структурно-смісловне, вербалізоване утворення, яке ґрунтується на понятійній основі і включає в свою архітектоніку образ і оцінку. Понятійна складова формується фактуальною інформацією про війну як реальне явище, що слугує основою для утворення концепту. Образна складова культурного концепту «війна» пов'язана зі способом пізнання дійсності, і в неї входять усі ті наївні уявлення, які існують у свідомості різномовних індивідів у зв'язку з цим концептом» [3]. Найчастотніші ключові лексеми таких контекстів виразно відтворюють концептуальні значеннєві обсяги: *війна – це руїна, тривога, горе, втрати* тощо.

Лінгвістична природа будь-якого культурного концепту, як відомо, передбачає його закріпленість за певними вербальними засобами реалізації, сукупність яких становить план вираження відповідного лексико-тематичного поля, побудованого навколо домінанти (ядра), представлені словом концепту [8]. В основі лексико-семантичного поля 'війна' знаходиться базова лексема *війна*, яка цілком прогнозовано є основним репрезентантом цього концепту. Власне вона експлікує найчастіше цей концепт. «Словник української мови» тлумачить цю лексему як «1. Організовану збройну боротьбу між державами, суспільними класами тощо. 2. перен. Стан ворожнечі між ким-небудь; суперечка, сварка з кимсь; боротьба» [16, I, с. 669].

Номінативне поле концепту *війна* в епістолярних текстах Лесі Українки вербалізоване передусім лексемами *війна, військо, військовий, воєнний*. Ці номени становлять його ядерну зону. Периферію (*близьку або приядерну*), за нашими спостереженнями, утворюють номінації *враги, ворогування, зброя, озброїти, герой (герої, героїня), героїчно, героїство, героїзм, героїчний /-а, /-е, зрада, зрадити, зрадниця, зрадливо, перемога, перемогти, непереможний /-а, /-е*). Периферію *віддалену* формують лексеми *служити, відслужувати, стрільба, ранені, біженці, оборона, облога, санітарні візитації* тощо.

Цілоком прогнозовано пряме вживання названих лексем у листах Лесі Українки належить до факультативних, як-от в інформації про мобілізацію до війська її знайомого п. Славинського, який раніше був «редактором часописі «Южные записки», а «...тепер він офіцером у війську – забрали його несподівано до війська, та ще добре хоч не на **війну** (тут і далі вирізнення в тексті мої. – С. Б.), а відслужувати на місці тих, що **на війну пішли**, так що все ж він на Україні лишиється. Дуже він з того не рад, що мусив перо на стрільбу змінити, але що ж має робити?» [17, XII, с. 121] (далі, покликаючись на це видання, зазначатимемо лише том і сторінку).

Зосібна варто виокремити ті епістолярні контексти, які є описами реальних днів війни. Привертає увагу відображення в них емоційного стану співпереживання як реакції на побачене Лесею Українкою в тривожні дні 1912 року. До речі, детальні описи й враження від власних спостережень воєнних подій цього періоду спостережено в кількох листах до різних адресатів, що відповідно позначилося на їхній стилістиці та інформаційному вимірі, пор.: «От «стоїмо» в Константинополі, сьогодні в 4 години по обіді їдемо далі (се запізнення на 5 годин). В Дарданеллах будемо завтра і завтра ж, як запевняють, минемо їх. **Ескадри**, правда, стоять тут «на страх», уже не знаю, кому – **врагам**, а може, й друзям? **Війни** звідси не чути, але видно **військо, ранених**, і якимось почувается пригнічений настрій міста – вечорами темрява, днями тільки діловий гомін, але ні співів, ні музики, як бувало раніше. У нас сьогодні напакувалося подорожніх, скільки могло влізти, – переважно греки, се вже втікають «на всякий случай» (йдеться про балканську війну 1912-1913 рр.) [17, XII, с. 415–416] (до сестри Ольги Косач, 10 листопада 1912 року, Стамбул) і «Спинився на день в Одесі, приїздили сестри (Ліля і Дорочка), помогли комусь далі вирушити, і знов він пустився на море, їхав попри мовчазний, темний, **військовим** лихом пригнічений Цареград, попри веселу, ентузіазмом охоплену Грецію, помежи **мін**, заложених у Смірнській затоці, їхав довго, довше, ніж треба, тому що **війна** і карантини поробили всякі перепони, два тижні їхав» [17, XII, с. 455] (до О. Ю. Кобилянської, 3 квітня 1913 року, Хельван).

Симптоматичний також «воєнний» коментар Лесі Українки в листі до сестри Ольги 13 березня 1900 р. з Тарту про англо-бурську війну 1899–1902 рр., який містить стереотипний

оцінний вираз (як в індивідуальному, так і в загальномовному словникові будь-якого народу) – **хоч би вже та війна кінчалась**: «За бурами та англічанами тут просто поступити не можна, тільки й розмови. Хоч би вже та війна кінчалась, то для всіх було б краще (окрім російських газет)!» [17, XI, с. 170]. Про неоднакове сприйняття різних етносів одного з епізодів цієї ж війни йдеться в іншому листі з Сан-Ремо 15 березня 1902 року до Ізидори Косач: «Зрештою, й англічанам „піст“, – вони всі зажурені, що їх військо з Метуеном бури розбили, через те навіть на гонки яхт не ходять, а в самих гонках тільки дві англійські яхти беруть участь, і то, певне, ірландські (ірландці не журяться англійською бідую)» [17, XI, с. 331]. Цей фрагмент асоціативно проектується на інший загальномовний український стереотип: *півсвіту плаче – півсвіту скаче*. Крім того, він актуалізує водночас англо-ірландський антагонізм посередництвом розмовного оцінного виразу *не журяться чужою бідую*.

Концепт *війна* знаходить своє мовне вираження в листах Лесі Українки здебільшого в метафоричних моделях, в яких вирізняються образи, пов'язані з характеристикою міжособистісних взаємин різних комунікантів і її власних. В таких контекстах лексема *війна* найчастіше експлікує семи 'незгода' та 'протистояння', пор.: «Мені приємніше було почувати, що я нічогосінько, навіть формально, не винна видавцям «Віку», таким способом я маю цілком вільні руки в разі дальшої «війни» [17, XII, с. 37]; «По-моєму, діло взагалі не в ворогуванні з Єфремовим і С°, – чим менше буде особистого ворогування, тим краще!...], а щодо «війни духу», то я згідна з тобою: *pas de grâce, pas de quartier!* (ніякої ласки, ніякої пощади! (франц.)). І, здається, я так і поступаю, принаймні свідомо я так хочу поступати» [17, XII, с. 40]. Метафора *війна духу* окреслює поведінковий вибір адресантки, сформований, за її твердженням мамою: непоступливість і безкомпромісність у тих ситуаціях, які стосуються духовного виміру й духовних орієнтирів.

Вагомим компонентом семантичної площини епістолярних текстів Лесі Українки можна вважати також інтекстові актуалізації з опорною лексемою *війна*, що представлені загальновідомими сентенціями-міркуваннями про *війну*, як-от відомий вислів **на війні як на війні**, експлікований у листах французькою мовою (*a la guerre comme a la guerre*). Вжито його для вмотивованості «літературних воєн» поміж радикалами і водночас як самохарактеристику: «Про партії галицькі часто приходиться сказати, що вони всі одна одної краще щодо полемічних звичаїв. Проте, на мою думку, радикали роблять більш позитивної роботи в народі і ближче стоять до його потреб. А що в них часто літературна війна доходить до каннібальства, се правда. Бувши у Львові, я казала про се декому з радикалів, мені відповідали, що інакше не можна: *a la guerre comme a la guerre* (на **війні** як на **війні** (франц.)). Але, очевидно, я не маю «політичного темпераменту», бо ніяк не можу зрозуміти конечності такої тактики **військової**» [17, X, с. 170]. А отже, для неї був неприйнятний загальноновизнаний виправдальний дискурс: цитований вираз, як відомо, передбачає ствердження правомірності певних вчинків обставинами війни (здебільшого позначених негативними маркерами). На Лесині переконання, невмотивованість такої тактики очевидна з огляду на ненормативність, а тому вона не може за жодних умов належати до її особистісних ознак.

Виразну складову самооцінки має також узвичаєний вираз *і один у полі воїн*. Ужито його як засіб автопортретування в листі до Драгоманових 3 вересня 1894 року з Владіаї: «Шкода тільки, що товаришів у мене трохи мало, ну, та все ж не буду одна в полі. **Врейти і один в полі єсть коли не воїн, то все ж робітник**, а се, може, більш стоїть, ніж воїнське званіє!» [17, X, с. 257]. Леся Українка, семантично трансформуючи загальновідомий афоризм, підкреслює вагому його складову: діяльнісний аспект кожної особистості, доконечну потребу й результативність праці на суспільній ниві навіть однієї людини.

Механізм формування смислу лексеми *війна*, як і будь-якої іншої, пов'язаний із поняттям валентності мовного знака, тобто здатністю окремого знака вступати у зв'язок із іншими знаками для формування певних семантичних єдностей. Як стверджують особливості узуальної актуалізації цієї лексеми, основним і найбільш сутнісним для неї виявляється ознаковий спектр. Традиційно специфіку поля «ознаки війни» в українській мові визначає ряд прикметників. Їх можна диференціювати за специфікою оцінки на такі групи: 1. **Позитивно марковані**

(меліоративи): *священна, вітчизняна, визвольна війна*. 2. **Негативно забарвлені** (пейоративи): *дика, несправедлива, гірка війна*. 3. **Нейтральні**: *турецька, кримська війна* (такі найменування представлені здебільшого означальними лексемами, що мають граматичний статус прикметників, і є офіційними назвами воєн).

У листах Лесі Українки ознаковий ряд *війни* представлений факультативно лише кількома прикметниковими лексемам, які актуалізують «географію воєн» [8], свідком яких вона стала або тих, які згадувала в епістолярних діалогах. Зокрема, в її листовних текстах фіксовано кілька кваліфікативних назв різних воєн, зокрема, *турецька війна* (в контексті аналізу пісенних сюжетів цього періоду [17, X, с. 124]) та *італо-турко-балканська війна* [17, XII, с. 412].

Одним із найвідоміших і частотних переносних уживань лексеми *війна*, актуалізованих в епістолярних *текстах* Лесі Українки є, очевидно, стереотипний вираз *тридцятилітня війна* як фрагмент автохарактеристики: так вона, як відомо, іменувала іронічно свою багатолітню боротьбу з туберкульозом, перші рецидиви якого засвідчено 1881 року. Щоправда, листовну фіксацію цього виразу спостережено лише в листі до сестри Ольги 5 серпня 1912 р. з Кутаїсі: «*Вже і вік мій такий, коли організмові стає трудніше боротись, – адже се справжня «30-літня» війна його з туберкульозом!*» [17, XII, с. 406], хоча в примітках [X, с. 432] зауважено, що саме так вона характеризувала неодноразово власну недугу і в безпосередньому спілкуванні з іншими комунікантами. Паралелі цього автопортретного найменування з відомими історичними реаліями – *тридцятилітньою війною* в Європі XVII ст. (1618–1648 рр.) – безсумнівні.

Сема 'конфронтація' імплікована також в епістолярних текстах через типові валентнісні моделі лексеми *війна* з дієсловами: *почати війну, йти на війну, піти на війну, оголосити війну, узброїтись, озброїтись, вернутися з війни, атакувати, штурмувати, рватися в бій*.

У листах Лесі Українки стереотипний вираз *йти на війну* актуалізовано в переносному значенні – йдеться про війну з хворобою. Вражає емоційна рівновага Лесі Українки (принаймні, зовнішня) щодо перебігу майбутніх подій і перспектив, пов'язаних із операцією: «*Отже, для операції треба сили відпору не менш, ніж для вприскування, може й більше. Коли йти на війну, то треба узброїтись*» [17, XI, с. 30]. Насамперед привертає увагу архаїчна лексема *узброїтись* (замість очікуваної – *озброїтись*), яка в цьому контексті експлікує додатково сему 'мужність' і визначає комунікативний намір адресантки як готовність прийняти прийдешню боротьбу з зачаєним внутрішнім ворогом.

Установлено (цілком прогнозовано) суттєві зв'язки цього концепту з іншими, близькими за смыслом концептами мовної картини світу українців, які визначають почасти як субконцепти. Це, зокрема, *битва, бій, січ, ворог / враг* тощо. Всі ці лексеми складають асоціативне поле концепту *війна*, бо їх об'єднує сема 'протистояння сторін'. Саме через асоціативні зв'язки актуалізовано особливості пізнавальної діяльності людини, тобто саме пізнання детермінує їх.

Асоціативно з ключовою лексемою *війна* в українській мові щонайбільше пов'язані ті, що похідні від номінацій *військо* – *військовий* (іменник), *військовий /-е, -а* (прикметник) та *воїн* – *вояки, воїнство, войовитий, войовник, войовниця, войовничий*. У Лесиних листах актуалізовані лише лексеми *військовий* та *військо*.

Спостережено, що змістовий вимір концепту *війна* у лексичній структурі епістолярних текстів Лесі Українки завжди репрезентований опозитивно до змісту концепту *мир*, про що йтиметься в нашій наступній розвідці.

Дослідження текстових реалізацій концепту *війна* ствердило багатовимірність і варіативність цього явища, відображеного в семантиці одиниць різних рівнів (насамперед, лексичного та фразеологічного) як універсальної ознаки. Специфіка цієї ознаки полягає передусім у своєрідності моделей його комбінаторики. Існування універсальних ознак зумовлено загальним негативним ставленням до війни і позитивним до миру як соціальних та суспільно-політичних і соціальних феноменів. Мовна особистість завжди формує власне ставлення до *війни*, орієнтуючись не лише на національно-специфічні культурні цінності, а й на загальнолюдські, про що стверджують насамперед трансформи узвичаєних сентенцій з цими

лексемами. Установлено, що концепт *війна* має не лише частотнішу, а й вербально увиразнену репрезентацію на протигагу концепту *мир*. Найважливішими ознаками концепту *війна* в епістолярних текстах Лесі Українки можна вважати його переносні вживання, які актуалізують не так універсальні, як індивідуальні значення цього концепту, відображені в мовній свідомості Лесі Українки як *боротьба / війна* за власне здоров'я, за право бути рівноправним робітником на письменницькій та громадській ниві поряд із іншими, за здатність тримати поведінкову рівновагу навіть за найскрутніших життєвих перипетій. Очевидно, правомірно стверджувати, що саме лексема *війна* відтворює ідейний зміст цього концепту і слугує насамперед для відображення внутрішнього світу Лесі Українки в більшості випадків уживання цієї лексеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авраменко Ю. И. Особенности функционирования и эволюция концепта «война» в романах Г. Бёлля: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.01.03 «Литература народов стран зарубежья (немецкая литература)» / Ю. И. Авраменко. – Магнитогорск, 2011. – 225 с.
2. Ахметсагирова Л. И. Образы фразеологизмов военного происхождения (на материале русского и немецкого языков) / Л. И. Ахметсагирова // Известия Волгоградского педагогического университета. – 2010. – №2 (46). – С. 79–83.
3. Венедиктова Л. Н. Концепт «война» в языковой картине мира: сопоставительное исследование на материале английского и русского языков: дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Л. Н. Венедиктова. – Тюмень, 2004. – 180 с.
4. Волкова В. Б. Пространственно-временная модель концепта «война» в «кавказской» прозе В. С. Макарина [Электронный ресурс] / В. Б. Волкова. – Режим доступа : <http://publishing-vak.ru/archive-2012/philology-4-volkova.htm> (24.04.2014).
5. Головань О. В. Семантико-ассоциативная структура концепта «война»: на материале произведений Р. Олдингтона и В. М. Гаршина: дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / О. В. Головань. – Барнаул, 2003. – 154 с.
6. Зиатдинова Г. И. Концепт «сугыш» в татарских паремиях / Г. И. Зиатдинова // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2009. – №10 (44). – С. 112–116.
7. Корнеенко Т. А. Эмоционально-идеологический компонент концепта «Krieg»: дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Т. А. Корнеенко. – Саранск, 2012. – 222 с.
8. Крячко В. Б. Концептосфера «война» в английской и русской лингвокультурах : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / В. Б. Крячко. – Волгоград, 2007. – 233 с.
9. Липина Е. А. Реализация лингвокультурного концепта «Время военное / Kriegszeit» в идиолектах К. М. Симонова и Э. М. Рэмарка: на материале текстов военной прозы : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Е. А. Липина. – Тюмень, 2008. – 164 с.
10. Митрофанова О. И. Влияние христианской традиции на концептосферу русского литературного языка: концепт мир в поэзии П. А. Вяземского [Электронный ресурс] / О. И. Митрофанова. – Режим доступа: <http://kds.eparhia.ru/bibliot/konfer2/lingvistika/mitrofanova/> (10.03.2014).
11. Никитина П. В. Макроконцепт война в языковой картине мира Н. А. Дуровой [Электронный ресурс] / П. В. Никитина. – Режим доступа: http://www.confcontact.com/2012_03_15/fl4_nikitina.php (15.03.2014).
12. Рабкина Н. В. Концепт WAR в англоязычной военной поэзии: дисс. ... канд. филол. наук: специальность: спец. 10.02.04 «Германские языки (английский язык)» / Н. В. Рабкина. – Иркутск, 2009. – 200 с.
13. Рамазанова Шелале. Концепт «Крымская война» в русском языковом сознании второй половины XIX века: дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / Шелале Рамазанова. – М., 2012. – 217 с.
14. Резник С. В. Идеологемы и концепты войны и мира в исламе : дисс. ... канд. филол. наук: спец. 09.00.13 «Философия и история религии» / С. В. Резник. – Белгород, 2004. – 176 с.
15. Степанов Ю. С. Концепт / Ю. С. Степанов // Степанов Ю. С. Константы : Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – С. 40–76.
16. Словник української мови: в 11 т. – К.: Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.

17. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. / Леся Українка. – К.: Наук. думка, 1975–1979. – Т. X. – 542 с.; Т. XI. – 478 с.; Т. XII. – 694 с.
18. Хоруженко В. А. Концепты «Война» и «Враг» в современной русскоязычной публицистике: дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.01.10 «Журналистика» / В. А. Хоруженко. – М., 2010. – 162 с.
19. Шовковий В. Н. Содержание концепта «Bellum» в латинском историческом дискурсе [Электронный ресурс] / В. Н. Шовковий // Филология и литературоведение. – 2013. – № 12. – Режим доступа : [http : // philoiogy.snowka.ru/2013/12/632](http://philology.snowka.ru/2013/12/632) (24.04.2014).
20. Юсупова А. Ш. Военная лексика в татарско-русских и русско-татарских словарях XIX века / А. Ш. Юсупова // Актуальные проблемы естественных и гуманитарных наук. – Казань: Казанский гос. ун-т, 2006. – С. 274–277.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2014 р.

УДК 82.09

Роман Бубняк, Ганна Бубняк

*(Тернопільський національний педагогічний
університет ім. В. Гнатюка)*

ОСОБЛИВОСТІ ФРАНКОВОГО ДИСКУРСУ ПРО «ЗЕМЛЮ» ЗОЛЯ

Стаття присвячена розумінню особливостей Франкового дискурсу (системи міркувань) про «Землю» Золя. Спостереження І. Франка цілком підпорядковані тому, щоб проілюструвати думки про новаторство французьких реалістів і передусім – Золя. Дискурс І. Франка спирається на знання художніх текстів, літературно-критичних статей і природознавчих праць.

Ключові слова: мовлення, рецепція, текст, дискурс, літературна критика, критичний дискурс.

Роман Бубняк, Анна Бубняк. ОСОБЕННОСТИ ДИСКУРСА И. ФРАНКО О «ЗЕМЛЕ» ЗОЛЯ

Статья посвящена пониманию особенностей дискурса И. Франко (системы мышления) о «Земле» Золя. Наблюдения И. Франко полностью подчинены тому, чтобы проиллюстрировать размышления о новаторстве французских реалистов и в первую очередь – Золя. Дискурс И. Франко базируется на знании художественных текстов, литературно-критических статей и естественных трудов.

Ключевые слова: речь, рецепция, текст, дискурс, литературная критика, критический дискурс.

Roman Bubniak, Anna Bubniak. I. FRANKO'S UNDERSTANDING OF PECULIARITIES OF ZOLA'S DISCOURSE IN THE NOVEL «THE LAND»

The article is dedicated to Franko's understanding of peculiarities of Zola's discourse in the novel «The land». I. Franko tries to underline the novelty of the French realistic school and in particular Zola. Franko's discourse is based on Zola's literary works, literary articles and critics, and works about nature.

Key words: speech, text, reception, discourse, literary criticism, critical discourse.

Матеріал, який розглядається у статті, був уже об'єктом аналізу в руслі дослідження українсько-французьких літературних зв'язків в історико-літературному аспекті. Ми зосередилися на корпусі листів, рецензій, оглядових і проблемних статей Івана Франка,

кваліфікуючи їх як документи, що засвідчують різні прояви літературної рецепції і дискурсивної практики Івана Франка періоду з 1876 по 1905 роки.

Твори Е. Золя він брав для себе як письменника за «взірець», передусім його «експериментальний метод», а прізвище цього «натураліста» постійно ставив у ряд Діккенс – Теккерей – Бальзак – Флобер – Тургенєв – Толстой (варіанти розширювалися, але ці прізвища не мінялися). Такий ряд виконував функцію оцінного кліше [4, с. 98].

Творчість французького письменника була одним з елементів ферменту, що сприяв духовному зростанню І. Франка як людини. Ерудований гімназист і студент «читав досить багато, хоч без вибору», до 1876 року не знав нічого про Е. Золя, який уже друкувався в «Вестнике Европы» (комплект цього журналу був у бібліотеці «Академічного кружка»).

На переломі 80–90-х років ХІХ ст. в літературно-критичному дискурсі І. Франка сталися структурно-концептуальні зрушення. Концепт об'єктивізму перестає бути домінантним, а концепт науковості переосмислюється. Польською мовою в польській газеті «Kurjer Lwowski» у вступі до оглядів «З галузі науки і літератури» звучала засаднича теза: «Якнайширше розвинутий індивідуалізм і якнайтісніша єдність одиниць – такі два головні лозунги нашого часу, що, на перший погляд, суперечні, але по суті неминуче доповнюють один одного» [3, с. 145].

Застосований до аналізу літератури, цей лозунг спрямовував потік міркувань при зіставленні творів з життя селянства (Б. Пруса, Я. Каспровича, Е. Золя, Г. Успенського та ін.).

Ця теза всебічно й глибоко, з великим історичним екскурсом апробована в студії І. Франка 1891 року, відомій під назвою «Влада землі в сучасному романі» [3, с. 177]. У ній також конструктивно-евристичну роль відіграв досвід французького романіста, зокрема його «Земля».

Стаття написана по-польськи для польськомовного журналу «Mysl», що й зумовило її структуру та особливості аналізу одного твору Е. Золя в зіставленні з нарисами Г. Успенського. Для розуміння особливостей Франкового дискурсу (системи міркувань) про «Землю» Золя, необхідно звернути увагу на оригінальну термінологію і мотивацію задуму.

Назва статті польською мовою звучала так: «Potega ziemi w powiesci wspolczesnej». Це визначало нові акценти в читацькій установці: potega (потуга, потужність) містить інші конотації, ніж українське влада, а «powiesc», витоки якої Франко виводив з часів занепаду літератури в стародавній Греції і пов'язував зі зміною розповіді, оповіді (=нарації), більше відповідала суті справи, ніж роман (у західноєвропейській традиції – roman). У цій статті письменник значно розширив вступну частину за рахунок екскурсу в історію становлення великої епічної форми (6 сторінок тексту), яка відтворила історико-літературний контекст «Землі» Золя, а водночас – основу його дискурсу. Саме на цьому наголошено в преамбулі: «Та для кращого зрозуміння моїх подальших думок мушу передусім сказати декілька слів про те, що саме являє собою сучасний роман» [3, с. 176].

Цільова установка для активізації читачів формувалася і вказівкою на важливість предмета розмови: відтворення в тогочасній європейській літературі «відношення землі до людини», на думку І. Франка, – «одне з найцікавіших явищ», «тема жива та пекуча», яка порушує ряд «глибинних суспільних і загальнолюдських інтересів» [3, с. 176].

Спостереження І. Франка за еволюцією оповідної епічної форми і характеротворенням підпорядковані тому, щоб проілюструвати думки про новаторство французьких реалістів і передусім – Золя. Франковий дискурс спирається на знання художніх текстів, літературно-критичних статей і природознавчих праць. Характеристика сучасного йому роману була б бездоказовою, якби не було історичного та логічного підходу, підведення до нього. «Розуміння тієї істини, – твердив І. Франко ще до розгляду конкретних творів, – полягає у тому, що людина – це продукт свого оточення, продовження своїх предків, природи та суспільства, серед яких вона живе, що з усіма цими чинниками вона пов'язана безліччю нерозривних уз, – розуміння цієї правди та її втілення в романі є заслугою французьких реалістів: Бейля-Стендаля, Бальзака та його наступників – Флобера, братів Гонкурів і насамперед – Еміля Золя. Зусиллями цих могутніх талантів і великих критиків Сент-Бева і Тена рамки роману розширилися в небувалий досі спосіб. Водночас вони поглибили цей роман, удосконалили

метод творчості і разом вивели на шлях, передбачуваний Сервантесом, – а саме – на шлях суспільно-психологічних дослідів» [3, с. 180].

Наступні міркування І. Франка спрямовані проти буквалістського тлумачення основного концепту реалістів – правдивого зображення дійсності, проти ототожнення науки і літератури. Новий метод, пояснює, уточнюючись кілька разів, інтерпретатор французьких новаторів, – це метод, який «вимагає передусім правди, тобто змалювання дійсності такою, якою вона є, чи краще такою, якою її бачить поет крізь призму своїх здібностей, навичок і темпераменту» [3, с. 180]. Тричі думка аналітика повертається до слова «правда», щоб увиразнити його специфічне смислове наповнення. Йдеться про світосприйняття, про призму, яка зумовлює письменницьке бачення дійсності; про структуру цієї призми (здібності, навички, темперамент людини). Така логіка рішуче спростовує «об'єктивізм» письменника; керуючись нею, І. Франко формулює висновок: «Зовсім природно, що з погляду на такий стан речей сам собою відпадає закид, що його виставляли проти цієї школи, – рабське копіювання дійсності» [3, с. 180].

Через кілька років Каменяр відкине і поняття «школи» Золя, наразі він вдається до аналогії з малярством (Сезанн і Мане були друзями Золя), до здобутків психології (явище інтуїції), щоб ще раз повторити вихідну для аналізу роману «Земля» тезу, що «невмирущою заслугою» Еміля Золя є «справді геніальне втілення» єдності людини і середовища.

Другий розділ статті – це соціально-психологічна студія взаємин землі і людини у Франції безвідносно до особливостей художнього втілення цієї проблеми. Ця частина статті виконана в руслі російської реальної критики, проти принципів якої І. Франко через 8 років гостро виступатиме. Тоді ж буде полемізувати і з Ж. Леметром, з яким вже листовно сперечався Е. Золя про розуміння психологізму [2, с. 136].

У 1891 році І. Франко цікавиться концептуальною основою творчості на селянську тему і зарозом теоретичним питанням «об'єктивізму» та «суб'єктивізму» в літературі кінця 80-х рр. XIX ст.

Конкретне зіставлення Г. Успенського і Е. Золя допомагає письменникові оформити, вербалізувати свої враження й оцінки. На його погляд, Г. Успенський як «справжній аскет», що «уникає всіляких гучних фраз, усілякої лірики», є «антиподом Золя, майстра ефектних відтінків і різних контрастів, хоч той також відкидає усяку фразу й ліричні вибухи» [3, с. 189]. Російський прозаїк є антиподом Золя ще й тому, що «французький реаліст буває завжди стисло об'єктивним, змальовує світ таким, яким його бачить сам, але ніде не виявляючи свого власного «я», Г. Успенський завше виступає на сцені сам, зі своїми думками, зі своєю тугою і журбою. Натомість спільною рисою обох цих митців є незвичайний хист проникнення вглиб життєвих явищ, хист мікроскопічного дослідження речей, аналізу, що не спиняється ні перед чим» [3, с. 189].

І. Франко, подавши порівняльне судження про особливості стилю обох письменників, які мають хист глибоко проникати в сутність речей, просторо цитує Г. Успенського, переказує його думки. При цьому критик не приховує мети: він робить це, «щоб дати змогу читачам пізнати манеру писання цього автора та його твір» [3, с. 190].

Весь четвертий розділ статті виповнений власне соціологічним аналізом нарисів Г. Успенського, при спорадичному зверненні до «Землі» Золя як більше відомого галичанам-полякам твору. Завершується студія «влади землі над людиною» чи потужності землі у стосунках з людиною (як це впливає з польськомовного заголовку) категоричним оцінним висновком: «Твір Золя – це прекрасний мистецький роман, твір російського письменника майже не має мистецької вартості. Натомість щодо основних поглядів на селянське життя, то в цьому пункті обидва твори однаково не можуть нас задовольнити» [3, с. 194].

Спираючись на своє сприйняття творів і на власне розуміння заманіфестованої на початку статті важливості «загальнолюдських інтересів», І. Франко сформулює свої закиди обом авторам надто делікатно й аналітично. Щодо Золя він пише: «Ми відчуваємо, що геніальний спостерігач щось тут поминув, чогось недобачив...». А про Г. Успенського: «Погляд Г. Успенського – це погляд російських народників, які відкидають європейську цивілізацію...» А далі – категоричніше: «...геніальний французький автор показав, що він не прийнявся душею

селянина і що його погляд на селян помилковий...». «Ті особливі риси селянського життя, в яких Г. Успенський вбачає його ідеальну сторону, ми мусимо в великій мірі визнати за хиби [...] Всі ті речі суперечать ідеалу цивілізованого людства [...] Г. Успенський, приглядаючись до селянського життя з точки зору своїх народницьких доктрин, як і Золя, поминув у ньому якісь надто важливі риси...» [3, с. 195].

На підставі читання текстів Е. Золя І. Франко спочатку відзначив, що зображені ним селяни «не мають в собі й крихти поезії, не мають своїх пісень, переказів», а потім зробив логічний висновок: «Уже те, що французький народ на диво багатий прекрасною народною поезією, що він має безліч надзвичайно поетичних народних звичаїв і обрядів, доводить, що в цих селян є душа, що в світлі хвилини вона виходить за межі сили землі до сфери вищих і більш ідеальних устремлень» [3, с. 194].

Звичайно, це лише один з аргументів, які І. Франко використав безпосередньо в тексті статті. Очевидно, на його оцінки впливали фактори позатекстуального плану. Певне значення мало тут і те, що він з 1890 р. був активним членом Українсько-руської радикальної партії, яка орієнтувалася на заможніше і дещо освіченіше селянство. «Призма» І. Франка включала не формально-нормативне, а функціонально-естетичне розуміння мистецтва.

Відрадна активізація зацікавлень в Україні творами Е. Золя дуже характерна для розуміння дискурсу і факторів, які його формують. В Україні цією проблемою зайнявся блискучий знавець французької мови і літератури В. Г. Матвіїшин. Активізувалися українські дослідники поза межами України. М. Ласло-Куцюк спочатку у Варшаві (1977), а потім – у Бухаресті опублікувала статтю «Іван Франко і Еміль Золя» [1, с. 188–210]. Через два роки в Гамбурзі з'явилося ґрунтовне дослідження Бориса Глинського «Ivan Franko et Emile Zola. Une Etude de relations littéraires» [5].

Весь корпус матеріалів І. Франка свідчить про постійне і наростаюче зацікавлення творчістю французького письменника, що зумовлювало пошуки його творів, обов'язкове прочитування текстів однією з трьох мов – польською, російською, французькою, організацію перекладів по-українськи не просто резонансних у Європі, а потрібних, доступних для галицької освіченої публіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ласло-Куцюк М. Велика традиція. Українська класична література в порівняльному висвітленні / М. Ласло-Куцюк. – Бухарест: Критеріон, 1979. – 287 с.
2. Матвіїшин В. Г. Поетика французького натуралізму в літературно-критичній рецепції І. Франка / В. Г. Матвіїшин. – Львів: Світ, 1998. – 166 с.
3. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. / І. Я. Франко. – К.: Наукова думка, 1976–1986. – Т. 28: Літературно-критичні праці (1890–1892) / [ред. Н. Є. Крутікова, С. В. Щурат; упоряд. та комент.: Н. Р. Мазепи та ін.]. – 1980. – 439 с.
4. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. / І. Я. Франко. – К.: Наукова думка, 1976–1986. – Т. 31: Літературно-критичні праці (1897–1899) / [ред. Г. Д. Вервес, О. Н. Мороз; упоряд. та комент.: Ю. Л. Булаховської та ін.]. – 1981. – 595 с.
5. Hlynsky V. Ivan Franko et Emile Zola. Une Etude de relations littéraires. / V. Hlynsky. – Hamburg: Helmut Buske Verlag, 1979. – 340 s.

Стаття надійшла до редакції 11.12.2014 р.

ОНОМАСТИЧНІ ПЕРИФРАЗИ В РОМАНІ ЛІНИ КОСТЕНКО**«ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО САМАШЕДШОГО»**

У статті проаналізовані перифрази на позначення онімної лексики у романі. Серед них виділено кілька основних тематичних груп: назви хоронімів, астіонімів, урбанонімів, антропонімів. Характерно, що перифрази, називаючи онім, дають йому емоційну оцінку. Найбільше зафіксовано перифраз на позначення антропонімів. Зауважено, що значна частина цих зворотів виконує функцію первинної номінації.

Ключові слова: перифраз, стилістична функція, хоронім, антропонім, первинна номінація.

Владимир Буда. ОНОМАСТИЧЕСКИЕ ПЕРИФРАЗЫ В РОМАНЕ ЛИНЫ КОСТЕНКО «ЗАПИСКИ УКРАИНСКОГО САМАШЕДШЕГО»

В статье проанализированы перифразы, обозначающие онимную лексику в романе. Среди них определено несколько основных тематических групп: названия хоронимов, астионимов, урбанонимов, антропонимов. Примечательно, что перифразы, называя оним, дают ему эмоциональную оценку. Больше всех зафиксировано перифраз на обозначение антропонимов. Замечено, что значительная часть из них выполняет функцию первичной номинации.

Ключевые слова: перифраз, стилістическая функция, хороним, антропоним, первичная номинация.

Volodymyr Buda. ONOMASTIC PERIPHRASES IN THE NOVEL BY LINA KOSTENKO «NOTES BY UKRAINIAN CRAZY»

Periphrases, which denote proper nouns' vocabulary in the novel, were analyzed in the article. Among them pointed out several main thematic groups: names of horonyms, astionyms, urbanonyms, anthroponyms. Characteristically, that periphrases, which denote proper nouns, give to them emotional evaluation. The majority of periphrases, which were found in the text, were used to denote anthroponyms. Noted, that main part of these constructions fulfill function of the primary nomination.

Key words: periphrases, stylistical function, horonyms, anthroponyms, primary nomination.

Перший прозовий роман Ліни Костенко виявився неабияким явищем у сучасному українському літературному процесі. Прочитавши його, не можна залишитись байдужим, незалежно від того, чи оцінено твір позитивно, чи зауважено у ньому недоліки. Одним із засобів творення такого «нервового» сприйняття оповіді є значне насичення її перифразами, які практично завжди «містять оцінку того, що вони називають...» [4, с. 41].

Отже, предметом нашого дослідження є перифрази на позначення онімів у романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого». Стилiстичні функції цього тропу описані в дослідженнях І. Кобилянського, М. Коломійця, Є. Регушевського, О. Юрченка та інших. Відомою є праця Ю. Карпенка та М. Мельник «Літературна ономастика Ліни Костенко», у якій аналізуються оніми в поетичних творах письменниці.

Мета нашого дослідження полягає в тому, що ми аналізуємо описові звороти на позначення власних назв саме у першому прозовому творі Ліни Костенко. Основна увага буде приділена авторським перифразам, їх стилістичному навантаженню.

Звичайно, частина описових зворотів у мові роману є загальнономовними, такими, що не несуть помітного стилістичного навантаження, як от: *чорний континент* [3, с. 21], *російський президент* [3, с. 38], *кандидат від опозиції* [3, с. 350]. Але по-справжньому вплив на реципієнта мають індивідуальні новотвори письменниці, які читач не сприймає, як суб'єктивні судження

авторки, бо оповідь у творі ведеться від першої особи, а сам наратор теж «захований» за оцінним перифразом – *рефлектуючий неврастенік* [3, с. 223].

Однією з найбільш представлених у романі тематичних груп перифразів на позначення онімів є назви країн. Замість цих хоронімів письменника, як правило, вживає описові звороти, які дають певну характеристику тій чи іншій державі. Так, наратор сприймає свою Батьківщину далеко не в позитивному ключі: *резервація для українців* [3, с. 23], *бананова республіка* [3, с. 109], *велика й зможна країна* [3, с. 354] – іронічно. До кінця твору тональність змінюється, й оповідач вживає назву Україна без жодної іронічної чи сатиричної прикладки.

Зауважуємо описові звороти, які творять бачення агресивної суті Росії: *великий спрут* [3, с. 255], *державою грізна й велика, переконана у своїй величчї... Хоч яка паскудна імперія, а в очах світу важить* [3, с. 297].

Використовуючи перифрази цієї групи, письменника творить оксиморонні картини дійсності: *«Так що всупереч нашій національній символіці – синє небо над золотим полем – імпортуємо пшеницю з країни, символ якої – кленовий лист. Навіть з країни чардашу й токайського вина... Так завершується сага про житницю Європи»* [3, с. 304]. Отже, навіть традиційні перифрази – країна кленового листа, країна чардашу, житниця Європи – у мові роману набувають глибокого стилістичного навантаження.

Початок військових дій США проти Іраку показано з глибоким філософським підтекстом, побудованим на антитезі: *«Наймолодша цивілізація пішла на найдревнішу»* [3, с. 274]. Безглуздість такого вирішення проблеми письменника підсилює поширеними перифразами, які наголошують, що Ірак є одним із центрів формування людства: *музей під відкритим небом, колиска кількох цивілізацій, «золота чаша в руках Господа, з якої упивалися всі народи»* [3, с. 277].

Проходить у романі й чорнобильська тема, де ЧАЕС названо *дамокловим мечем* [3, с. 32], який після закриття станції «нікуди не дівся». Наслідки атомної катастрофи підсилюються перифразами на позначення гідроніма Київське море: *відстійник радіонуклідів* [3, с. 25] і *колиска радіонуклідів* [3, с. 292].

Виділяємо у романі й перифрази-астіоніми. Тут і Венеція – *Місто Дожів* [3, с. 76], і Київ, але у сприйнятті президента Росії, для якого це чи то *столиця дружньої сусідньої держави* [3, с. 172], *«Чи все ж таки, мати-перемати городів русскіх! Как же это случилось, што Украина уже не наша?!»* [3, с. 172]. А також згадка, але без назв, ще про два нічим не примітні українські містечка. Фактично перифрази виконують тут функцію первинної номінації: *«В одному з тихих західноукраїнських міст стався буквально бандитський заколот»* [3, с. 338], *«В одному зі східно-південних міст у Палаці льодових видів спорту відбувається політичний вид спорту – з'їзд»* [3, с. 396]. Очевидно, що така анонімність Мукачеве і Сєверодонецька викликана не лише тим негативом, який принесли в життя країни згадані події, а й певною випадковістю самого місця проведення антиукраїнських заходів.

Серед перифраз-урбанонімів домінує назва центральної площі Києва – Майдану. Оповідач постійно звертається до цього образу, адже він був учасником студентської революції «на граніті», там він зустрів свою майбутню дружину, там відбуваються події, які визначають прийдешнє країни. Влада недолугою реконструкцією прагне зруйнувати *«осердя міста, його історичний центр»* [3, с. 231]. Але під впливом подій кінця 2004 року акценти зміщуються від матеріально-естетичного сприйняття Майдану до усвідомлення величної символічності центральної площі України: *велике серце Києва* [3, с. 392] чи навіть *всесвітній центр тяжіння* [3, с. 408]. Тому так пророчо в кінці роману звучать слова: *«Ми нікуди не підемо з Майдану»* [3, с. 413].

Найбільше у творі перифраз на позначення антропонімів. Характерно, що кількість персонажів, створених уявою автора, є незначною. І лише один з них номінується власним іменем, а в інших випадках саме описові звороти виконують функцію первинної номінації. Себе наратор називає *рефлектуючим неврастеніком* [3, с. 223], свого батька – *сучасником великих людей* [3, с. 256], дружину – *коханою фурією* [3, с. 144], товаришів – *Левом, інвертованим на пустелю* [3, с. 300] і *другом, що тепер у Каліфорнії* [3, с. 108].

Події, зображені у романі, відбуваються в Україні, але письменниця постійно проектує їх на світове тло, зображуючи беззахисність планети перед природними та рукотворними катастрофами. Використовуючи прийом «рухомого рядка», вона також звертається до імен славетних людей, які стали символами нашої чи попередніх епох. Ю. Карпенко та М. Мельник, аналізуючи ономастикон поетичних творів авторки, зауважили, що Ліна Костенко *«широко вживає найрізноманітніші власні назви з усього світу, тяжіючи до ононімічної глобальності»* [1, с. 7]. Як правило, до імен цих великих особистостей письменниця додає поширені прикладки-перифрази: *«Джеймс Мейс, американець, якого покликали наші мертві. Микола Вінграновський, дивовижний поет, без якого в українській поезії утворилася чорна діра, Яцек Куронь, естетичний камертон Польщі, до якого прислухалися всі. Кость Степанков, актор магічної вроди й таланту. Чеслав Мілош, польський поет, нобеліант, діагностик «поневоленого розуму». Франсуаза Саган, чарівна травесті французької прози...»* [3, с. 351]. Таке поєднання українських та іноземних гуманітарних авторитетів стверджує, на нашу думку, єдність передової світової спільноти.

Цікаво у романі представлений український політик початку двохтисячних років. У творі зовсім відсутні імена тогочасної державної «еліти», хоча всі основні політичні гравці присутні на сторінках «записок». Така картина досягається тотальною заміною антропонімікону українських можновладців на перифрази. Суть такої номінації полягає у тому, що, як правило, обізнаний у перипетіях українського суспільного життя читач чудово розуміє, хто є хто. Це підтверджує думку І. Кобилянського: *«У перифразі розкривається світосприйняття не тільки автора, а й читача, їх оцінка об'єктивної дійсності»* [2, с. 52].

Активно письменниця звертається до постаті найвідомішої в українському політикумі жінки. Цей персонаж у сприйнятті наратора проходить певну еволюцію: спочатку це *«молода гарна жінка, «газова принцеса» леді Ю* [3, с. 56], але далі вона *«перетворюється з колишньої бізнес-леді на Жанну д'Арк»* [3, с. 91]. Політичні опоненти з неї *«роблять якусь невловиму міледі»* [3, с. 369]. Стійкість цієї жінки підкреслює контрастна картина, яка зображує її реакцію й реакцію одного з кандидатів у президенти на шпурляння яйцями у політиків: *«В подібних випадках леді Ю мизинчиком струшує шкаралупу та й виступає далі. А тут могутньої статури мужчина падає, скошений курячим яйцем»* [3, с. 370].

Зображення двох кандидатів у президенти теж є певною антитезою. Про одного письменниця пише нейтрально-позитивно: *«нетиповий прем'єр»* [3, с. 56], *«наш кандидат»* [3, с. 372], *«наш отруєний кандидат»* [3, с. 390]. Про іншого – іронічно: *«Чоловік він поважний, з біографією... Словом, зі всього видно, приходить сильна політична фігура»* [3, с. 252] – чи із сарказмом: *«президент в законі»* [3, с. 391]. Контраст між двома претендентами на найвищу державну посаду підсилюють перифрази, які номінують їхніх дружин: *«леді від опозиції»* [388] й *«прекумедна лялька»* [3, с. 401].

Легко «прочитуємо» й інші описові звороти цієї групи, як от: *«старійшина депутатського корпусу»* [3, с. 397], *«рівноапостольний генерал»* [3, с. 78], *«астролог з ассирійською бородою»* [3, с. 189].

Серед інших вражає своєю влучністю перифраз, який характеризує ще діючого у 2004 році президента: *«З тринадцяти років омріяної Незалежності десять років забрав цей фактично випадковий у нашій історії чоловік, який навіть не знав, яку державу будемо...»* [3, с. 348].

Отже, Ліна Костенко у мові роману «Записки українського самашедшого» активно вживає перифрази на позначення онімної лексики. Серед описових зворотів переважають авторські новотвори, які дають глибоку емоційну оцінку об'єктам номінації. Найбільше письменниця вводить їх на позначення антропонімів.

Право на власне ім'я у Ліни Костенко треба заслужити. Вона називає, як правило, лише знаних українських і зарубіжних діячів, що відомі своїми зверненнями у гуманітарній сфері. Але й ці імена письменниця підсилює поширеними перифразами-прикладками, які виконують характеризуючу функцію.

Цікавим є підхід авторки до називання персонажів роману: фактично жоден з них не має власного імені. Саме описові звороти тут виконують непритаманну їм функцію первинної

номінації. Таким чином твориться ефект присутності читача, який може асоціювати себе з котримось із витворених уявою митця героїв, на сторінках твору.

Повністю безіменними у «записках» є представники українського політикуму перших років ХХІ століття. Але завдяки влучним перифразам читачі легко «пізнають» імена прототипів. Очевидно, що така тотальна «анонімність» можновладців викликана повним нівелюванням авторитету політичної «еліти» в очах автора (й читачів) роману.

На нашу думку, перифрастичний компонент «Записок...» має перспективи глибоких психолінгвістичних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карпенко Ю. О. Літературна ономастика Ліни Костенко / Ю. О. Карпенко, М. Р. Мельник. – Одеса: Астропринт, 2004. – 216 с.
2. Кобилянський І. Ю. Перифрази як засіб емоційно-образного висловлення думки / І. Ю. Кобилянський // Українська мова і література в школі. – 1986. – № 1. – С. 51–55.
3. Костенко Ліна. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с.
4. Регушевський Є. Перифрази в українській мові / Є. Регушевський // Українська мова і література в школі. – 1984. – № 4. – С. 41–42.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2014 р.

УДК 84.42

Наталія Висоцька

(Донбаський державний педагогічний університет)

ПРОБЛЕМА КЛАСИФІКАЦІЇ ТЕКСТІВ У МОВОЗНАВСТВІ

Автор розглядає важливу проблему сучасного мовознавства – класифікацію текстів, описуючи основні погляди. Однією з найдавніших та найбільш популярних є літературознавча типологія текстів – за художніми родами та жанрами. Диференціювання текстів відбувається за такими основними параметрами: функціонально-стильовим, за параметром підготовленості, цілісності і зв'язності, алгоритмізації, функціонально-прагматичного характеру та структурою.

Ключові слова: текст, класифікація, параметри, типологія, лінгвістичний підхід.

Наталья Высоцкая. ПРОБЛЕМА КЛАССИФИКАЦИЯ ТЕКСТОВ В ЯЗЫКОЗНАНИИ

Автор рассматривает важную проблему современного языкознания – классификацию текстов, описывая основные существующие взгляды. Одной из древнейших и наиболее популярных является литературоведческая типология текстов – по художественным родам и жанрам. Дифференциация текстов происходит по следующим основным параметрам: функционально-стилевым, по параметру подготовленности, целостности и связности, алгоритмизации, функционально-прагматического характера и структурой.

Ключевые слова: текст, классификация, параметры, типология, лингвистический подход.

Natalia Vysotskaya. THE PROBLEM OF TEXT CLASSICATION IN LINGUISTICS

The article examines the important issue of linguistics – the classification of texts, describing the main existing views. One of the oldest and most popular is the typology of literary texts – for families and artistic genres. Differentiation of the text has the following main parameters: functional-style, the parameter preparation, integrity and connectivity, algorithmic, functional and pragmatic, structure.

Key words: text, classification, parameter, typology, linguistic approach.

У мовознавстві дослідники почали розуміти текст не тільки як структуровану одиницю, а й комунікативну. У зв'язку з цим відбулася і зміна лінгвістичних поглядів на типологію та класифікацію текстів. Проблема виділення основних параметрів класифікації текстових одиниць є досить дискусійною, оскільки в ролі основних критеріїв диференціюють не лише власне лінгвістичні, але й екстралінгвістичні, логічні, психологічні, жанрово-стилістичні та інші характеристики, що є актуальним у сучасній мовознавчій науці.

На сьогодні в мовознавстві існує широкий спектр досліджень з проблеми класифікації текстів. Зокрема, Т. Єщенко розглядає основні підходи до виділення класифікаційних моделей тексту як в українському мовознавстві, так і в зарубіжному [5]. І. Кочан подає найбільш повну класифікацію текстів у сучасній лінгвістичній науці [7], А. Загнітко – текстову типологію за основними параметрами [6]. Однак, і дотепер не існує цілісної мовознавчої праці, яка б репрезентувала повний опис лінгвістичних типів текстів.

Мета дослідження – описати основні лінгвістичні підходи до класифікації та типології текстів.

Проблема класифікації текстів у мовознавстві існувала постійно. Сьогодні поки що відсутня єдина класифікаційна модель текстів, тому у лінгвістиці існує досить багато класифікацій текстів за різними параметрами та критеріями, як і дефініцій цього лінгвістичного терміна.

За Енциклопедією української мови, текст (від лат. *textum* – зв'язок, поєднання, тканина) – це писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об'єднаних у ближній перспективі смисловими і формально-граматичними зв'язками, а в загальнокомпозиційному плані – спільною тематичною і сюжетною заданістю [12, с. 679].

Проблема типології та класифікації текстів остаточно не розв'язана. Як зазначає Т. Єщенко, «вибір класифікаційного ракурсу може змінюватися і призводити до зміщень самих груп текстів у різнорідних класифікаціях, ідеальна типологія текстів повинна відбивати різні аспекти даного об'єкта – і комунікативно-функціональний, і структурно-семіотичний тощо. У зв'язку з цим доречно враховувати сукупність екстра- й інтратекстуальних диференційних ознак» [5].

До найвідоміших класифікацій текстів належить літературознавча типологія художніх родів та жанрів. З цього погляду всі словесно-художні твори поділяються на епічні (новела, роман, оповідання, епопея, казка тощо), драматичні (комедія, драма, водевіль, мелодрама, трагікомедія) та ліричні (поема, вірш, балада, елегія, сонет тощо).

На думку О. Селіванової, тексти можна розділити за такими параметрами: 1) усні, писемні, друковані; 2) адресатні й безадресатні; 3) комунікативно спрямовані на процес і на результат; 4) жорсткі (клішовані), узуальні (частково регламентовані) і вільні; 5) дескриптивні (описові), наративні (оповідні), експланаторні (пояснювальні), аргументативні й інструктивні [11, с. 608]. Розгалуженими є класифікації текстів за стилем, жанром і типом дискурсу (наприклад, художні, публіцистичні, наукові, ділові, релігійні; або тексти протоколи, накази, дисертації, статті, репортажі тощо; або політичні, спортивні, юридичні, військові, рекламні тощо) [11, с. 608].

У стилістичному аспекті також було зроблено спробу жанрової типології текстів. Н. Бабенко вказує, що систематизація текстів за жанрами, типами, класами виділяється в останні роки в самостійний аспект лінгвістичної теорії тексту, проте «спроби узагальнити в єдину класифікацію все різноманіття існуючих жанрів тексту носять поки що пошуковий та ілюстративний характер. Вони демонструють вразливість жанрового членування текстового континууму і приналежність жанрів тексту до класів, які в сучасній теорії множин іменуються «нечіткими множинами», тобто такими, між якими відсутні чітко окреслені межі і елементи яких частково збігаються і перехрещуються. Ця властивість жанрів тексту перешкоджає виділенню єдиної класифікаційної основи і визначає пошук системності жанрів з інших позицій» [1, с. 51].

Оригінальна типологія текстів була розроблена Н. Галєєвою, яка приймає за базовий параметр розробленої класифікації поняття художності як аксіологічну характеристику тексту. До числа параметрів, які задають типологію художніх текстів, дослідниця відносить змістовність, зміст, сенс й ідею [4]. Художність визначається мірою рефлексії, тобто, тексти, які, на думку Н. Галєєвої, не містять базового параметра художності (не вимагають рефлексії), розташовуються за межами типологізації.

На сьогодні в літературознавстві також існують своєрідні підходи до класифікації текстів, тобто проблема типології текстів може бути вирішена або на основі пошуку таких параметрів і категорій, які б протиставляли один тип тексту всім іншим (наприклад, «художність» для художніх текстів в типології Н. Галєєвої), або на основі побудови багаторівневої матричної моделі (подібної до тієї, що пропонує Н. Бабенко), яка дозволила б віднести один текст відразу до декількох типів.

Так, мовознавець І. Кочан подає досить широку та розгорнуту класифікацію за такими параметрами: 1) за родами (віршований, прозовий, драматичний); 2) за знаковою системою (ноти, таблиці, формули); 3) за місцем розташування на аркуші (епіграф, реферат, титульний текст, покажчик тощо); 4) за джерелами походження (препаровані, натуральні); 5) за типами трансформацій вихідного натурального тексту (адаптовані, неадаптовані, повні, скорочені, змішані); 6) за основними прагматичними функціями (інформативні, оцінні, інструктивні, змішані); 7) за формою репрезентації (усні, письмові); 8) за формою спілкування (діалогічні, монологічні); 9) за сферою спілкування (стиль мовлення) (розмовні, наукові, офіційно-ділові, художні, публіцистичні, змішаного типу: побутово-ділові, науково-публіцистичні, науково-ділові, художньо-публіцистичні); 10) за стилями та жанрами (наукові: наукові статті, тексти підручників, монографії, виступи, доповіді, реферати і под.; офіційно-ділові: характеристика, заява, пояснювальна записка, автобіографія, анкета, рекомендація тощо; інформаційно-публіцистичні: інформаційний огляд, передова стаття, коментар, фейлетон, нарис; художні: поеми, вірші, пісні, оповідання, казки, повісті тощо); 11) за способом викладу (розповідні, описові, модально-полемічні, пояснювальні, тексти-роздуми, тексти-висновки, тексти-доведення, тексти-визначення, змішані або комбіновані тексти); 12) за експресивністю мовлення (художні, розмовні, публіцистичні, нейтральні, наукові, експресивно і стилістично забарвлені); 13) за емоційністю мовлення (неофіційні, офіційні, нейтральні); 14) за прагматичними функціями (наукові, інформативні, газетно-інформаційні, інструктивні, оцінні, офіційно-ділові, інформативно-оцінні, офіційно-ділові, публіцистичні, оцінно-інструктивні); 15) за функціонально-смысловими типами мовлення (розповідні, описові, аргументативні, пояснювальні, інструктивні, визначення) [7, с. 51–52].

А. Загнітко класифікує тексти за: 1) структурою (прості, складні, комплексні); 2) функціонально-стильовими параметрами (наукові, офіційно-ділові, розмовні, публіцистичні, художні); 3) за параметром підготовленості (підготовлені, спонтанні); 4) за параметром цілісності й зв'язності (цілісні, дефектні); 5) за параметром алгоритмізації (фіксовані, нефіксовані, поліфіксовані); 6) за параметром функціонально-прагматичного характеру (описи, приписи) [6, с. 227].

Ф. Бацевич диференціює тексти за іншими критеріями: 1) за каналами комунікації – формою вияву (усні, друковані, письмові, комбіновані); органами чуття людини (зорові (письмові чи друковані тексти), слухові (радіотекст), комбіновані (телевізійний текст); 2) за авторством – авторські; анонімні (фольклорні тексти); приховано авторські (анонімний документ); 3) за мірою підготовленості – спонтанні; підготовлені; 4) за типами вживання мовного коду – креолізовані (текст+зображення); вербальні; 5) за алгоритмізованістю вживання мовних засобів – фіксовані; нефіксовані; 6) за функціонально-прагматичним аспектом – оцінні; нормативні; дескриптивні [3, с. 17–18].

Як бачимо, розглянуті класифікації ґрунтуються або ж на суто лінгвістичних підходах, або ж на власне комунікативних чи функціонально-прагматичних параметрах. Однак у сучасному мовознавстві виділяються й інші підходи.

За структурним параметром тексти поділяються на прості, складні і комплексні. До простих (текстів-примітивів) відносяться гасла, заклики, заголовки, вивіски, рекламні тексти і т.п. Складні тексти відрізняються за обсягом (досить розгорнуті) та за складністю словесної організації. До них відносяться твори художньої літератури та наукові твори. Такі явища, як вставки одного тексту в інший (текст у тексті), відносимо до комплексних текстів. Це найбільш складний спосіб організації тексту через його інтерпретацію та сприйняття, що вимагає високого рівня літературно-мистецької компетенції читача. До подібних текстів можна віднести, наприклад, поезію постмодернізму.

За функціонально-стильовим параметром тексти класифікують, враховуючи цілі та сфери спілкування, згідно з основними функціонально-стилістичними різновидами мови. Це офіційно-ділові, наукові, публіцистичні, розмовні та художні тексти [8, с. 78]. Звичайно, виділення розмовного типу тексту одразу викликає у мовознавстві сумніви. Однак, у роботі О. Земської підкреслено, що текстом можна вважати будь-яке зв'язне мовленнєве ціле незалежно від форми його репрезентації – усної чи письмової. При цьому усні розмовні твори, що розглядаються, є особливими різновидами тексту, які відрізняються від інших текстів ще й за деякими іншими параметрами [9, с. 43].

Відповідно до параметру підготовленості тексти класифікуються на спонтанні, ситуативні і підготовлені. До першого типу належать тексти розмовної мови в будь-якій сфері спілкування. Тексти всіх інших функціонально-стилістичних різновидів відносяться до розряду підготовлених текстів.

Параметр цілісності/зв'язності при поділі тексту запропонував виділяти Л. Сахарний. Така типологія текстів у мовознавстві визначається як психолінгвістична. Враховуючи наявність/відсутність у текстах цих категорій, тексти поділяються таким чином [10]:

I. Нормативні тексти – цілісні і зв'язкові.

II. Дефектні тексти:

1. Деграматикалізовані незв'язні, до яких відносять набір ключових слів у текстах. До цієї групи можна зарахувати тексти з поезії, або тексти з неправильно вираженою зв'язністю, які найчастіше зустрічаються в дитячій мові, в мові іноземців та в усному мовленні.

2. Деграматикалізовані зв'язні, але не цільні тексти (позбавлені загального сенсу). Подібні текстові утворення є характерною особливістю патології мови.

3. Розпад тексту. Спостерігається в мові хворих на шизофренію, в незв'язному бурмотанні.

А. Баранов досліджує параметр алгоритмізації в текстах, відповідно до якого виділяє три різновиди текстів: фіксовані, напівфіксовані й нефіксовані [2, с. 45]. На думку лінгвіста, фіксовані тексти мають переважно документальний характер, спираються на формуляри, які містять основний текст, і прогалини в ньому. Заповнення прогалин становить процедуру створення алгоритмізованого тексту. Напівфіксовані тексти будуються за фіксованими стратегіями створення тексту на основі фіксованого задуму. Вони функціонують у сфері живого людського спілкування, а конкретні ситуації зумовлюють вибір вербальних засобів вираження задуму. Це тексти вітання, прощання, подяки і т.п. Нефіксовані тексти відрізняються індивідуальністю задуму, ситуативністю, а також варіативністю вербального вираження. До таких текстів відносяться, в першу чергу, художні тексти.

За параметром ступеня експлікації задуму розрізняються жорсткі й м'які тексти. Жорсткі тексти – це тексти державних договорів, указів, заголовки, тексти на кшталт розкладу руху поїздів і т.п. Подібні тексти відрізняються повною експлікацією інформації та за своєю однозначністю є простими з погляду інтерпретованості. У м'яких текстах, навпаки, спостерігається імпліцитність в реалізації задуму, що породжує неоднозначність. Невизначеність та багатозаровість змісту таких текстів – це множинність їх інтерпретацій. До цього типу текстів відносяться художні твори.

Функціонально-прагматичний параметр полягає у визначенні типології текстів, враховуючи фактор адресанта і фактор одержувача інформації, тобто створення і сприйняття тексту, що запропонував А. Баранов [2]. Ці тексти, на думку лінгвіста, мають такі визначальні текстові типи, як припис, опис, оцінка.

Припис – це розпорядчий текст, який створюється з метою регулювання, збереження правил і норм. Це офіційно-ділові тексти, акти, договори, статuti, інструкції, накази. Подібні тексти також диференціюються на два підкласи: персональні (особисті прохання, накази, благання і т. д.) й інтерперсональні (заклики, морально-етичні правила).

Опис – це текст, який створюється з метою вияву достовірності та істинності описання стану справ у світі.

Оцінка – це аксіологічні (оцінюючі) тексти, що створюються з метою впливати на емоційну сферу свідомості реципієнта, для того щоб сформувати у нього певну систему цінностей. Така оцінка може бути як позитивною, так і негативною.

Однак, обираючи той чи інший критерій класифікації текстів, дуже важливо послідовно дотримуватися вибраного класифікаційного принципу, щоб в одному ракурсі не з'явилися одночасно поняття родового і видового плану або не виявилися інші некоректні сполучення. Тому, на наш погляд, найбільш гнучкою є система текстів, що ґрунтується на теорії функціональних стилів з урахуванням комунікативно-прагматичних умов текстотворення.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Розглянувши основні лінгвістичні підходи, зазначимо, що лінгвістичний аналіз текстів можливий за допомогою узагальненої класифікації, яка враховує такі параметри: структуру, функціонально-стильову характеристику, підготовленість, цілісність і зв'язність, алгоритмізацію, функціонально-прагматичний характер. Перспективою подальших розвідок є здійснення детального опису текстів за кожним із визначених параметрів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко Н. С. Жанровая типологизация текстов как лингвистическая проблема / Н. С. Бабенко // Филология и культура. – Тамбов: ТГУ, 1999. – Ч. 3. – С. 50–53.
2. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику / А. Н. Баранов. – М.: УРСС Эдиториал, 2001. – 360 с.
3. Бацевич Ф. Лінгвістична генетика : проблеми і перспективи [Текст] : навчальний посібник / Ф. Бацевич. – Львів : Паіс, 2005. – 264 с.
4. Галеева Н. Л. Параметры художественного текста и перевод / Н. Л. Галеева. – Тверь: ТГУ, 1999.
5. Єщенко Т. Проблема класифікації текстів у сучасному мовознавстві / Т. Єщенко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ea.donntu.edu.ua:8080/jspui/bitstream.pdf>
6. Загнітко А. Лінгвістика тексту [Текст] : навчальний посібник / А. Загнітко. – Донецьк: Юго-Восток, 2007. – 314 с.
7. Кочан І. Лінгвістичний аналіз тексту [Текст]: навчальний посібник / І. Кочан. – К.: Знання, 2008. – 423 с.
8. Разговорная речь в системе функциональных стилей современного литературного языка / [под ред. О. Б. Сиротининой]. – Саратов: Саратовский ун-т, 1983. – 253 с.
9. Русская разговорная речь / [под ред. Е. А. Земской]. – М.: Наука, 1973. – 398 с.
10. Сахарный Л. В. Введение в психолінгвістику: курс лекцій / Л. В. Сахарный. – Л.: Ленингр. ун-т., 1989. – 184 с.
11. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми [Текст] / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2008. – 712 с.
12. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Заблук та ін.]. – К.: Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 2000. – 752 с.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2014 р.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ОБРАЗУ РУСАЛКИ**В ДРАМАХ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ ТА ОЛЕКСАНДРА ПУШКІНА**

Статтю присвячено аналізу концепту «русалка» в поетичній драматичній творчості Олександра Олеся та Олександра Пушкіна. Встановлено семантико-когнітивну природу концептуальної одиниці та з'ясовано її місце в індивідуально-авторській картині світу обох письменників. Робота виконана в аспекті когнітивної лінгвістики.

Ключові слова: концепт, хтонічне, русалка, картина світу.

Галина Вишневецькая. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ОБРАЗУ РУСАЛКИ В ДРАМАХ АЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ И АЛЕКСАНДРА ПУШКИНА

Стаття посвящена анализу концепта «русалка» в поэтическом драматическом творчестве Александра Олеся и Александра Пушкина. Определены семантико-когнитивная природа концептуальной единицы и ее место в индивидуально-авторской картине мира обоих писателей. Исследование призведено в аспекте когнитивной лингвистики.

Ключевые слова: концепт, хтоническое, русалка, картина мира.

Galyna Vyshnevskaya. THE ANALYSIS OF CONCEPT «WOOD-NYMPH» IN POETIC DRAMA BY OLEKSANDR OLES' AND OLEKSANDR PUSHKIN CREATIVES WORKS

This article is devoted to the analysis of concept «mermaid» in poetic dramatic Oleksandr Oles' and Oleksandr Pushkin creatives works. The main meanings are discovered. They determine it's semantic in writers linguistic-conceptual picture of the world. This work is done according to the aspect of cognitive linguistic.

Key words: concept, khtonich, wood-nymph, picture of the world.

Образ русалки відомий багатьом народам. У різний час в етнокультурах його вивчали Н. Іванова, Е. Померанцева, І. Нечуй-Левицький, М. Толстой, О. Галанчук, Н. Слухай, Т. Вільчинська та інші, зауважуючи, що русалки – це німфи, nereїди, дріади і сирени, богині річок, озер [4, с. 80–81], напівжінки-напівриби [3, с. 19]. Когнітивна лінгвістика визначила нові підходи до його аналізу і зумовила актуальність подібних досліджень.

Мета запропонованої статті, полягає в тому, щоб встановити семантико-когнітивну природу образу русалки як одного з етносимволів в українській і російській народних культурах, що відтворює національний колорит. Завдання дослідження: 1) визначити семантику концепту «русалка»; 2) з'ясувати його аксіологічне забарвлення у поетичній драматичній творчості Олеся та Пушкіна; 3) знайти спільне та відмінне в об'єктивації цього хтонічного образу у спадщині обох письменників, встановити співвідношення загальномовного й індивідуально-авторського в їхній структурі.

Матеріалом дослідження послужили поетичні драматичні твори класиків української та російської літератури (Олександра Олеся та Олександра Пушкіна), у мовотворчості та стильовій манері яких відбито естетику маніфестованих ними століть. Значною мірою зближує обох письменників реалізація в їхніх творах міфопоетичних уявлень двох етносів українського і російського. Текстовим джерелом стали поетичні драми «Над Дніпром» Олександра Олеся та «Русалка» Олександра Пушкіна. Достовірність аналізу забезпечило використання відповідних лексикографічних джерел.

Спираючись на відомі визначення концепту, в статті тлумачимо його як лінгвоментальну одиницю вищого ступеня абстракції, що відображає в мовній свідомості інтроспекції певного

етносу, а відтак, наділена не лише лінгвістичною, а й культурною інформативністю. Із погляду когнітивної лінгвістики можна стверджувати, що уявлення про демонологічну (хтонічну) силу об'єктивуються у відповідних концептах. До основних із них в язичницькій площині належить «русалка».

В індивідуально-авторській картині світу подібні концепти відображають як етнокультурні уявлення, так і світовідчуття, світобачення, властиві сприйняттю конкретного автора, підтверджуючи тим самим думку науковців, що в художній картині світу можуть відбиватися й особливості національної картини, наприклад, національні символи, національно-специфічні концепти [6, с. 56–57].

У своїх драмах обидва письменники використовували народні легенди про нещасливих у коханні дівчат, які втопилися й стали русалками. Основні семантичні компоненти у структурі концепту «русалка» суголосні в авторських інтерпретаціях, а також із тим, як тлумачиться відповідна концептуальна одиниця в етносвідомості.

Передусім концепт «русалка» об'єктивує такий смисл, як **«та, локусом якої є вода, де вона почуває себе безпечно»**, пор.: «Декілька русалок виходять з води...І раптом, сестри, я почула, як камінь мимо пролетів, але здаля вода блиснула, і ось Дніпро вже зашумів. Ха-ха! Ха-ха! Я засміялась і в буйних водах заховалась» [5, с. 59] та «Веселой толпою с глубокого дна мы ночью всплываем, нас греет луна. Любо нам порой ночью дно речное покидать, любо вольной головою высь речную разрезать, подавать друг дружке голос, воздух звонкий раздражать, и зеленый, влажный волос в нем сушить и отряхать» [7, с. 188–189].

У східнослов'янській народній уяві русалка – це красуня, що знаджує, зачаровує своєю вродою. Олександр Олесь також не відступає від традиційного змалювання русалки: «А поглянь лишень на мене – в тебе око не зелене?!» [5, с. 55]; «Бачу: щось зелене залицяється до мене, – зирк! Аж русалка кива, – чи не та, бува?» [5, с. 55] («та, що має характерну зовнішність»), тоді як О. Пушкін акцентує увагу ще на її демонічній красі: «Что я вижу! Откуда ты, прекрасное дитя?» [7, с. 195] («яка зачаровує своєю вродою»).

У творах обох авторів русалки називають одна одну сестрами: «Погодим еще, сестрица. Нет, пора, пора, пора» [7, с. 193]; «Сумно, сестро, сумно, любко, прясти пряжу золоту, ах без сліз, моя голубко, я і лички не спряду» [5, с. 33].

Читаючи драми Олеся й Пушкіна, розуміємо, що русалки раніше були дівчатами, які, зазнавши нещасливого кохання, покінчують життя самогубством. У структурі концепту це засвідчують смисли: **«ті, що стають утопленицями через зражене кохання»**: «Сам ти дівчину згубив, зрадив, кинув і втопив...» [5, с. 44]; «Кого носила я живою і в серці мертвою несу, хто насміявся надо мною і пов'язав мою косу» [5, с. 48] або «Чудный случай: когда (ты помнишь?) бросилась она в реку» [7, с. 191]; **«які не забувають образи»**: «А слышала ль ты, рыбка-сестрица, про вести-то наши, про речные? Как вечер у нас красна девица топилась, утопая, мила друга проклинала» [7, с. 184].

Незважаючи на олюдненість образу, письменники все ж наголошують на демонічній природі цього персонажа. Так, як і чорти, русалки з'являються лише вночі, бояться співу перших півнів, від якого кидаються врозтіч. У досліджуваних творах це об'єктивує концептуальний смисл **«ті, що з'являються після заходу сонця і ховаються на світланку»**: «Оставьте пряжу, сестры. Солнце село. Столбом луна блестит над нами...Поздно. Роци потемнели, холодеет глубина, петухи в селе пропели, закатилась луна» [7, с. 192–193]. У драмі «Над Дніпром» одна з русалок, як відьма, ворожить (**«та, що може передбачати долю»**): «Скажу, скажу: я змалку дядьку ворожу... Ну що ж, наймайся, – будем знати, відкіль нам щастя-лиха ждати» [5, с. 49].

Індивідуально-авторське розуміння образу у творах Олександра Олеся демонструють смисли **«та, що мріє повернути любов коханого»**: «Я в душі несу надію: знов полюбиш ти, Андрію!.. Невже справдилась моя мрія, невже угледжу я Андрія?» [5, с. 42]; **«яка живе минулим»**: «Ах, несилонька моя, ще пече вогонь отрути і живу минулим я» [5, с. 33]. Водночас, якщо в Олеся концепт «русалка» конотує смисл **«та, що навідується в рідні місця»**: «І коли все буде тихо, обережно боязка, я покрадусь під тинами до вишневого садка. Стану я в садку за

бузом, там я знаю все давно... крізь зачинене вікно, – тепло світло буде литись, а на лаві за столом буде сокіл мій сидіти з затуманеним чолом. Стукну злегка я в віконце: вийди, я стою і жду!» [5, с. 42], то в драмі О. Пушкіна він розгортається в такий, як **«та, що приходить на весілля коханого та пророчить молодим нещасливу долю»**: «Она сюда прокралась. Скорее выведи ее. Да сведай, кто смел ее впустить...Ищи. Она, я знаю, здесь. Она пропела эту песню. Да не к добру пропели песню не свадебную, а бог весть какую» [7, с. 184–185].

Інтенціональні поля досліджуваного концепту у творах обох письменників включають аксіологічно протилежні смисли. З одного боку, **«русалка» – «турботлива істота»**: «Візьміть мене, – хоч я не мати, а вмію діток колихати, і на моїх легких руках дитина спить в рожевих снах» [5, с. 49]; **«відповідальна»**: «Візьміть мене, я дарма стану, усе зроблю, всього догляну; вернуся вдосвіта з водою, чуть світ худобоньку напою... Візьміть, благаю, о візьміть, як не на літо, так на мить» [5, с. 49] або в О. Пушкіна: **«бережлива»**: «А денежки отдал на сохраненье Русалке, вещей дочери моей. Они в песку Днепра-реки зарыты» [7, с. 190]; **«дбайлива, співчутлива»**: «Да, за мною присматривать не худо. Стар я стал и шаловлив. За мной, спасибо, смотрит Русалочка» [7, с. 191]; «На землю выходила я к дедушке. Все просит он меня со dna реки собрать ему те деньги, которые когда-то в воду к нам он побросал» [7, с. 193]. З іншого – **«та, що шкодить людям»**: «А тепер русалки кляті саме мешкають у хаті! Як яка в село прибуде, дохнуть свині, слабнуть люде, а чому б їй не пристати і до вашої хоч хати» [5, с. 55]; **«якої слід остерігатися»**: «Что, сестрицы? в поле чистом не догнать ли их скорей? Плеском, хохотом и свистом не пугнуть ли их коней» [7, с. 192].

Обидва втори розгортають уявлення про русалок, змальовуючи їхній внутрішній світ, що дає змогу виділити такі семантичні компоненти у структурі аналізованого концепту, як: **«та, яка любить дітей, страждає від того, що не має своїх»**: «Дитино, дитино, моя – не моя, о, чом я, о чом я не мати твоя?!» [5, с. 50]; **«Весь в батька: і очі, і брови його... І чом ти не частка серденька мого?»** [5, с. 51] та **«яка, навпаки, стає русалкою разом із донькою»**: «Тот самый, что тебя покинул и на женщине женился?» [7, с. 194].

У міфопоетичних та етнографічних джерелах зазначається, що русалки заманюють у воду і залоскочують до смерті хлопців та дівчат [1, с. 169]. Подекуди їх ще називають лоскотухами, або лоскотарками. Подібне спостерігаємо і в Олександра Олеся, де концептуалізований образ русалки об'єктивує негативно маркований смисл «та, що заманює у воду»: «Андрію, Андрію! За мною! Сюди! Я висуну білу лілею з води. І там, де цвістиме лілея моя, тебе у обійми чекатиму я, травою, квітками чоло обів'ю, огнем-поцілунком уста обпалю і гляну я в очі, у чорні зірки» [5, с. 61–62]. В О. Пушкіна русалка більш жорстока, бо підмовляє доньку втопити рідного батька («підступна, жорстока, злопам'ятна»): «Послушай, дочка. Нынче на тебя надеюсь я. На берег наш сегодня придет мужчина. Он нам близок, он твой отец... к нему нежнее приласкайся и расскажи все то, что от меня ты знаешь про свое рождение; также и про меня. И если спросит он, забыла ль я его или нет, скажи, что все его я помню и люблю и жду к себе» [7, с. 193–194]. Подібні уявлення реалізуються в етнокulturі, передусім у стосунку до образу потерчат, зведених зі світу дітей, яких ще називають привидами [2, с. 474], що вмерли нехрещеними [8, с. 406]. Вони здебільшого шкодять людям за нанесені їм образи, хоча зрідка й допомагають.

Загалом письменники виводять амбівалентний образ русалки, яка, з одного боку, жаліслива, співчутлива, самокритична («та, що є щирою у почуттях»): «І все ж, кого люблю без краю, кого не зраджу вік віків, кому прощала і прощаю, сама невільна від гріхів» [5, с. 48], а з іншого – ревнива, злопам'ятна («яка є ревнивою, мстивою»): «Она! вот крик ее ревнивый» [7, с. 185]; «Прошло семь долгих лет – я каждый день о мщенье помышляю... И ныне, кажется, мой час настал» [7, с. 194].

Специфіку концептуалізованого образу виявляють насамперед ті смисли, що засвідчують авторське світобачення. Так, О. Пушкін змальовує образ цариці-русалки («та, що є строгою царицею»): «С той поры, как бросилась без памяти я в воду отчаянной и презренной девчонкой и в глубине Днепра-реки очнулась русалкою холодной и могучей, ожидает нас царица, наша строгая сестра» [5, с. 48], причому такою, «яка інколи навіть забороняє чинити зло»: «Плывите

вверх под небом поиграть, да никого не трогайте сегодня, ни пешехода щекотать не смейте, ни рыбакам их невод отягчать травой и тиной, ни ребенка в воду заманивать рассказами о рыбках» [7, с. 193].

В Олесевої інтерпретації образ русалки також більшою мірою позитивний, ніж негативний. Зокрема, його русалка – це «та, що страждає від людської злоби»: «Мене до дуба прип'яли і груди жаром попекли, а дехто й досі на селі, а люде, наче звірі, злі» [5, с. 59]; «Насилу вирвалася я, – лишилася коса моя» [5, с. 59]; «яка нерідко звертається до Бога»: «О боже мій! Кого я бачу! Хто сонця Божого ясний, кого й на мить з очей не втрачу, хто світить в серці день і ніч» [5, с. 48].

Отож, проаналізувавши хтонічний концепт «русалка», встановили, що у творах Олександра Олеса й О. Пушкіна він виявляє себе і як константа етносвідомості, і як індивідуально-авторський художній концепт. Позитивні чи негативні конотації, що супроводжують денотативний зміст, сигналізують про відповідне ставлення носіїв мови до відповідного демонологічного персонажа. Здійснена аспектуалізація концепту «русалка» засвідчує його складність і багатогранність, відкриває перспективи для подальших досліджень, що будуть виконуватися із застосуванням інших методик, залученням нових концептів тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демонічні істоти: Русалка, Чугайстер і ін. / 100 найвідоміших образів української міфології : [упор. О. Таланчук]. – К.: Орфей, 2002. – 448 с.
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник – довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
3. Милорадович В. Українська відьма: нариси з української демонології / В. Милорадович. – К.: Веселка, 1993. – 72 с.
4. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу / І. Нечуй-Левицький. – К.: Обереги, 2003. – 144 с.
5. Олесь О. Твори: в 2 т. / О. Олесь. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2: Драматичні твори. Проза. Переклади. – 683 с.
6. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика: учеб. изд. / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ; Восток-Запад, 2007. – 314 с.
7. Пушкин А. С. Драматургия. Проза / А. С. Пушкин. – М.: Правда, 1981. – 681 с.
8. Словник української мови: в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (гол.) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970–1980.

Стаття надійшла до редакції 11.12.2014 р.

УДК 81.42

Тетяна Вільчинська

(Тернопільський національний педагогічний
університет ім. В. Гнатюка)

ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЯ ЯК НОВА НАУКОВА

ДИСЦИПЛІНА ПОЛІПАРАДИГМАЛЬНОГО ТИПУ

Стаття присвячена проблемі становлення лінгвоконцептології – актуальної галузі знань у системі когнітивних наук гуманітарного напрямку. Встановлено, що, як міждисциплінарна когнітивна наука, лінгвоконцептологія реалізується в площині зіткнення різних підходів до вивчення концепту, передусім когнітивної лінгвістики і лінгвокультурології, що дає право тлумачити її як мовознавчу інтегральну галузь, об'єктом дослідження якої є концепт.

Ключові слова: лінгвоконцептологія, когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, концепт, міждисциплінарна мовознавча інтегральна галузь.

Татьяна Вильчинская. ЛИНГВОКОНЦЕПТОЛОГИЯ КАК НОВАЯ НАУЧНАЯ ДИСЦИПЛИНА ПОЛИПАРАДИГМАЛЬНОГО ТИПА

Статья посвящена проблеме становления лингвоконцептологии – актуальной области знаний в системе когнитивных наук гуманитарного направления. Установлено, что, как междисциплинарная когнитивная наука, лингвоконцептология реализуется в плоскости столкновения различных подходов к изучению концепта, прежде всего когнитивной лингвистики и лингвокультурологии, что дает право толковать ее как лингвистическую интегральную отрасль, объектом исследования которой является концепт.

Ключевые слова: лингвоконцептология, когнитивная лингвистика, лингвокультурология, концепт, междисциплинарная лингвистическая интегральная отрасль.

Tetyana Vilchynska. CONCEPTUAL LINGUISTICS AS A NEW TYPE OF INTEGRAL SCIENTIFIC PARADIGM

The article deals with the problem of linguistic conceptology developing, topical discipline in the system of cognitive humanities. It was defined, as an interdisciplinary cognitive discipline; linguistic conceptology is realized in the collision of different scientific methods of concept studying, especially in the linguistics and cognitive linguistics, which gives the right to interpret it as an integral linguistic area.

Key words: linguistic conceptology, cognitive linguistics, linguistics, concept, interdisciplinary linguistic integral area.

У кінці 90 р. ХХ ст. у вітчизняному, а передусім зарубіжному, мовознавстві переважають інтеграційні тенденції: формується наукова парадигма, що синтезує різні підходи та формує «поліпарадигмальний» (О. Кубрякова) статус сучасної лінгвістики. Внаслідок цього з'являється низка наук, що мають міждисциплінарний характер, як-от лінгвокогнітологія, лінгвокультурологія, етнолінгвістика, соціолінгвістика, психолінгвістика, гендерна лінгвістика, лінгвістична філософія та ін. Вимоги інтеграції різних підходів у таких наукових галузях висувають на перший план вивчення людини. «Зрушення парадигми лінгвістичних досліджень у бік антропоцентричного бачення та розуміння мовних явищ є визначальною рисою сучасного мовознавства», – зазначає Т. Космеда [5, с. 11]. На думку О. Селіванової, згідно з принципом антропоцентризму, «людина розглядається як центр і найвища мета світобудови,... тому в лінгвістиці цей принцип застосовується при дослідженні мови як продукту людської діяльності, призначеного для потреб людини посередника спілкування, засобу зберігання її досвіду, знань, культури» [9, с. 32].

Отже, саме переорієнтація мовознавців з об'єкта – мовної одиниці на суб'єкт пізнання – людину (аналізується людина в мові і мова в людині), а також зосередження уваги на співвідношенні мови і мислення значною мірою забезпечили формування спочатку когнітивної лінгвістики, а пізніше – лінгвістичної концептології, або лінгвоконцептології.

Незважаючи на те, що сьогодні лінгвоконцептологія як наука не викликає заперечень (її становлення засвідчують праці зарубіжних і вітчизняних науковців, як-от К. Голобородька, І. Голубовської, В. Жайворонка, В. Іващенко, Т. Космеди, В. Кононенка, А. Приходька, Т. Радзівської, О. Селіванової, М. Скаб, Н. Слухай, а також М. Алефіренка, Є. Бартмінського, А. Вежбицької, С. Воркачова, В. Воробйова, В. Карасика, В. Красних, О. Кубрякової, Д. Лакоффа, В. Маслової, М. Піменової, З. Попової, Г. Слишкіна, Й. Стерніна, Ю. Степанова, У. Чейфа, О. Шмельова та ін.), залишається чимало дискусійних питань, насамперед пов'язаних з її походженням, зв'язком з іншими мовознавчими дисциплінами, статусом основної одиниці – концепту та под.

З'ясувати, як проходило становлення лінгвоконцептологічного напрямку досліджень, що визначає його специфіку та які завдання стоять сьогодні перед цією мовознавчою дисципліною, є метою запропонованої розвідки.

Аналіз праць згаданих вище лінгвістів показав, що більшість учених пов'язує виникнення лінгвоконцептології з когнітивною лінгвістикою і лінгвокультурологією. Думку про те, що лінгвістична концептологія як нова галузь виокремилась у складі когнітивної лінгвістики і є одним із напрямків лінгвокогнітології, висловлюють З. Попова, Й. Стернін, які основними завданнями цієї дисципліни вважають дослідження концептів та засобів їх мовної репрезентації, механізмів моделювання концептуальних одиниць, встановлення їхнього місця в концептосфері, аналіз процесів концептуалізації світу тощо [8, с. 22–23].

Стосовно лінгвокультурологів, зокрема Ю. Степанова, С. Воркачова, В. Карасика, В. Маслової, то вони більше схиляються до думки, що лінгвоконцептологія виділилась із лінгвокультурології «в ході переакцентації і модифікації Е. Бенвеністом тріади «мова, культура, людська особистість», в якій «людська особистість» дорівнює свідомості, а точніше сукупності «згустків смислу», що її утворюють, – концептів» [1, с. 13]. Ю. Степанов зазначає: «Концептологія – це нова дисципліна, що вивчає так звані культурні концепти, тобто поняття, що становлять культурну цінність» [11, с. 3].

В українстиці на те, що концептологічний (логіко-лінгвістичний) напрям належить лінгвокультурології, звертає увагу О. Селіванова, зауважуючи, що він представлений описом наявних у відповідній культурі концептів на текстовому матеріалі різних сфер спілкування та пов'язаний із встановленням культурних доміант у різних етносів [9, с. 261].

Дехто з науковців походження лінгвоконцептології тлумачить значно ширше. Пор.: створена в межах культурології загалом (В. Нерознак) або виділилась з концептології (Й. Стернін).

Зазначимо, що З. Попова і Й. Стернін на позначення досліджуваної галузі вживають термін «лінгвокогнітивна концептологія», натомість С. Воркачов пропонує назву «лінгвокультурна концептологія», основною одиницею якої, на його думку, є лінгвокультурний концепт (лінгвоконцепт), Ю. Степанов використовує термінологему «культурна концептологія».

Разом із тим констатуємо, що частіше вчені не задаються метою розмежовувати зв'язки лінгвоконцептології з когнітивною лінгвістикою та лінгвокультурологією. Тому нерідко одні і ті ж науковці пов'язують її водночас з обома галузями знань (С. Воркачов, В. Карасик, В. Іващенко, О. Селіванова). У цьому контексті, очевидно, мають рацію ті, хто лінгвоконцептологію розглядає як науку, що виникла на стику лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики і носить міждисциплінарний характер.

Одним із чинників утвердження лінгвоконцептології як інтегральної дисципліни, за словами В. Іващенко, «є загальна тенденція до встановлення міждисциплінарних зв'язків майже в усіх ланках людського життя» [2, с. 3]. Т. Космеда пояснює цей процес вимогами інтеграції лінгвістичного, когнітивного та психологічного підходів у сучасних мовознавчих студіях за умови надання особливого значення культурі, яку сьогодні розглядають як найбільш фундаментальний спосіб людського буття [5, с. 11]. Водночас дозволимо собі не погодитися з дослідницею в тому, що саме в межах лінгвоконцептології вона пропонує виділяти «два основні підходи – лінгвокогнітологічний і лінгвокультурологічний, спільною рисою яких є інтерес до поняття концепту, а розбіжність виявляється в розумінні та методиці дослідження цього поняття» [5, с. 20].

На міждисциплінарний характер лінгвоконцептології звертає увагу В. Кононенко. За свідченням науковця, ідеї лінгвоконцептології як актуальної галузі знань, що ґрунтуються на спільних теоретико-методологічних засадах та принципах і проектуються на різні гуманітарні сфери, «реалізуються в царині зіткнення наукових підходів і методик дослідження, зокрема з позицій психолінгвістики, лінгвокультурології, лінгвістичної філософії, пропозиційної логіки тощо» [4, с. 111].

У тому, щоб інтегрувати розрізнені інтелектуальні зусилля дослідників із різних галузей знання – психологів, соціологів, політологів, філософів та філологів, завдання концептології

вбачають В. Нерознак, М. Красавський, В. Красних та ін. Потребу у створенні лінгвістичної концептології науковці насамперед пояснюють відсутністю спеціальної наукової дисципліни, присвяченої вивченню концептів. Так, В. Карасик та Й. Стернін у передмові до «Антології концептів», характеризуючи концептологію як розділ міждисциплінарної когнітивної науки, що виникла в межах культурології, подають таке її визначення: «Це наука про концепти, їх зміст і відношення концептів у концептосфері. Концептологія досліджує як національні, так і групові, а також художні та індивідуальні концептосфери,... загалом це наука, що ставить на меті: описати названі в мові концепти лінгвістичними засобами» [3, с. 5].

Основні завдання лінгвоконцептології як науки про концепти докладно викладені О. Селівановою та передбачають: розмежування концепту, поняття і значення; встановлення його залежності від засобів мовної вербалізації; класифікацію концептів за способами формування; визначення різних компонентів у їх структурі; встановлення специфіки концептів в індивідуальній та колективній свідомості, а також обсягу концепту залежно від репрезентації в різних картинах світу; крім того, визначення типології концептів і методики їхнього аналізу [9, с. 411]. Різною мірою ці завдання уточнюють і доповнюють інші вчені. Пор.: «концептологія досліджує надзвичайно важливий компонент людської мовної свідомості – концепт» (М. Красавський) або «модельовання концептів є одним із важливих напрямків лінгвоконцептології» (В. Карасик). Цим зумовлене і таке визначення: «Дослідження концептів отримало назву концептології. Концептологія, як свідчить сама назва, об'єднує дослідників своїм об'єктом, але в її межах можливі різні дослідницькі підходи до концептів» [6, с. 162].

Розглядаючи поняття концепту в системі когнітивних наук гуманітарного напрямку, В. Ніконова зазначає, що «в концептології існують різноманітні підходи до аналізу концептів», причому, як зауважує дослідниця, посилаючись на Г. Слишкіна, «вони не взаємовиключні, а лише підкреслюють різні аспекти формування концепту» [6, с. 163].

В. Іващенко виділяє в межах лінгвоконцептології п'ять основних напрямів наукових пошуків, що диференціюються залежно від дослідницьких зацікавлень концептом:

1) етнолінгвоконцептологія, яка тісно взаємодіє з лінгвокраїнознавством, лінгвокультурологією, етнолінгвістикою, етнопсихолінгвістикою й представлена дослідженнями концептів окремої [етно]культури, або етнокультурних концептів;

2) порівняльна етнолінгвоконцептологія, пов'язана з дослідженням концептуальних та мовних картин світу різних [етно]культур або концептуалізації одного й того ж фрагмента дійсності чи знання про нього як міжмовну універсалію в різних лінгвокультурах;

3) художня лінгвоконцептологія, що взаємодіє з лінгвостилістикою та лінгвофольклористикою, об'єктом дослідження якої є [літературно-]художні концепти, які вивчають як у контексті окремого літературно-художнього твору, так і життєдіяльності того чи іншого автора або ж в контексті уснопоетичної народної творчості;

4) наукова лінгвоконцептологія, або когнітивна термінологія, в центрі уваги якої перебувають наукові концепти переважно суспільних наук;

5) лінгвоконцептографія, або лінгвоконцептологічна лексикографія, пов'язана з укладанням словників концептів і в цьому контексті – словників стереотипів, символів, образів, констант національної свідомості та опрацюванням їхніх теоретичних засад [2, с. 4].

До названих напрямів Т. Космеда пропонує додати аксіологічну концептологію і гендерну, зауважуючи, що вони достатньо репрезентовані у працях з аксіології і гендерної лінгвістики [5, с. 20].

Декілька підходів у галузі лінгвоконцептології, зокрема до аналізу концептів, зазначає Н. Слухай, а саме: системно-мовний, денотативний, сигніфікативний, що включає такі варіанти, як лінгвоенциклопедичний, лінгвоміфопоетичний та наївно-мовний, і функціонально-прагматичний. Дослідниця робить висновок, що розглянуті нею підходи є співвідносними, часто перетинаються, є комплексними, що дає змогу глибше пізнати природу концепту [10, с. 462–470].

На думку В. Кононенка, саме виділення лінгвістичного аспекту в дослідженнях концепту визначає місце мовознавчої науки в загальнокультурних пошуках [4, с. 111], а відтак, зумовлює

її міждисциплінарний статус. І якщо раніше відсутність спеціальної наукової дисципліни, яка займалася б вивченням концептів, змушувала науковців розглядати їх у межах уже наявних галузей, то виділення лінгвоконцептології вирішило проблему їхнього аналізу. І хоча нову лінгвістичну науку – лінгвоконцептологію – кваліфікують по-різному, проте більшість сходиться на тому, що це дисципліна інтегрального (синтезуючого) типу, яка належить до когнітивних галузей гуманітарного знання.

Дотримуючись поширеної в сучасній науковій парадигмі думки, що з'явилась лінгвоконцептологія на стику лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики, М. Піменова, посилаючись на В. Карасика й Г. Слишкіна, зазначає низку її кваліфікаційних ознак. По-перше, вона реалізує інтегральний підхід до мови. Сформувавшись внаслідок міждисциплінарного синтезу, враховує як лінгвістичні відомості, так і досягнення суміжних наук, що дає змогу докладніше схарактеризувати досліджуваній об'єкт. По-друге, її поява стала можливою у зв'язку з особливостями антропоцентричної парадигми, що змістила акценти в тріадах – «мова – людина – пізнання» і «мова – людина – культура» на вивчення людини. По-третє, лінгвоконцептологія значну увагу приділяє проблемі картини світу в різних її варіантах. По-четверте, вона оперує спеціальним терміном – «концепт». До інших ознак належать: здатність апелювати до поняття людської свідомості, користуватися спеціальною методикою (методом) дослідження, в тому числі метафоричного аналізу [7, с. 29–30].

Загалом сучасний стан концептологічних досліджень свідчить про потужні перспективи вивчення мовомисленневих процесів у ракурсі лінгвоконцептологічної теорії. Напрацьований науковий інструментарій дає змогу детально і ґрунтовно вивчати концептуальні системи будь-якої мови на різних етапах її розвитку, встановлювати структурно-сміслові площини окремих концептів, особливості їх взаємодії у межах концептосфер, специфіку мовної особистості тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воркачев С. Г. Лингвокультурная концептология. Становление и перспективы / С. Г. Воркачев // Изв. РАН. Сер. литературы и языка. – 2007. – Т. 66. – № 2. – С. 13–22.
2. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): [монографія] / В. Л. Іващенко. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
3. Карасик В. И. Предисловие. Антология концептов: в 5 т. / В. И. Карасик, И. А. Стернин. – М.: Генеза, 2007. – С. 5–6.
4. Кононенко В. І. Концептологія в лінгвістичному аспекті / В. І. Кононенко // Мовознавство. – 2006. – № 2–3. – С. 111–117.
5. Космеда Т. А. Лінгвоконцептологія: мікроконцептосфера СВЯТКИ в українському мовному просторі : [монографія] / Т. А. Космеда, Н. В. Плотнікова. – Львів: ПАІС, 2010. – 408 с.
6. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поециці Шекспіра : [монографія] / В. Г. Ніконова. – Дніпропетровськ : Вид-во ДУЕП, 2007. – 364 с.
7. Піменова М. В. Концептуальные исследования. Введение : [учеб. пособие] / М. В. Піменова, О. Н. Кондратьева. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2011. – 176 с.
8. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с. – (Лингвистика и межкультурная коммуникация. Золотая серия).
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова : Полтава – Довкілля К, 2008. – 712 с.
10. Слухай Н. В. Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовно-культурного феномена / Н. В. Слухай // Мовні та концептуальні картини світу: зб. наук. пр. – К.: ЛОГОС, 2002. – № 7. – С. 462–470.
11. Степанов Ю. С. «Интертекст», «Интернет», «Интерсубъект» (к основаниям сравнительной концептологии) / Ю. С. Степанов // Изв. РАН. Сер. литературы и языка. – 2001. – Т. 60. – № 1. – С. 3–11.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2014 р.

ОЙКОНИМІЯ КРЕМЕНЕЧЧИНИ: ДІАХРОНІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті простежено становлення й розвиток ойконімії Кременецького району Тернопільської області, беручи до уваги першофіксації назв поселень в історичних документах, характер твірного слова та топонімотворчого форманта.

Ключові слова: ойконім, першофіксація, історичне джерело, апелятив, особова назва.

Инна Волянук. ОЙКОНИМИЯ КРЕМЕНЕЧЧИНЫ: ДИАХРОНИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье исследовано становление и развитие ойконимии Кременецкого района Тернопольской области, учитывая первофиксации названий населенных пунктов в исторических документах, характер образовательного слова и топонимообразовательного форманта.

Ключевые слова: ойконим, первофиксация, исторический документ, апеллятив.

Inna Volianuk. OIKONYMY OF KREMENET'S DISTRICT: DIACHRONIC ASPECT

The article traces the genesis and development of the oikonymy Kremenet's district (Ternopil region) according to the oikonymic data taken into consideration the first notes about the names of the settlements in the historical documents, the character of the forming word and toponym forming formant is analyzed.

Key words: oikonym, first-ficsation, historical source, apelative, personal name.

Кременеччина – це край, надзвичайно багатий на пам'ятки сивої давнини. Тут виявлено знахідки періоду пізнього палеоліту, залишки поселень бронзової доби, доби раннього заліза та черняхівської культури, городищ часів Київської Русі [4]. Про архаїчність заселення цієї території свідчать не лише археологічні знахідки, а й ойконіми, передусім їхня словотвірна структура, семантика твірних основ і час першофіксацій у писемних джерелах. Ойконімія Кременеччини не була об'єктом вивчення ономастів. Тому метою нашої розвідки є дослідження становлення й розвитку ойконімії Кременецького району Тернопільської області.

Найдавнішою назвою поселення досліджуваного краю є літописний ойконім *Крем'янець*. Найпершу згадку про місто (сучасний офіційний варіант – *Кременець*) знаходимо в Іпатіївському літописі під 1226 р.: «приде [Мстислав] ко Кремянцу и бися подъ *Крем'янце(м)*» [ПСРЛ II, с. 748]. У краєзнавчій літературі побутує думка, що перша згадка про *Крем'янець* датується 1076 р., однак це не підтверджують жодні писемні пам'ятки.

Окремі дослідники назву цього міста виводять від апелятива *кремень* «твердий камінь» [ЕСЛГН, с. 73]. Ми поділяємо думку Д. Бучка, який обґрунтував, що назву цього поселення варто виводити від основи прикметника *крем'яний* і суфікса **-ець**, який виконує субстантивну функцію. Первісно *крем'янець* «крем'яна, камениста ділянка землі», а згодом – «замок чи город» на каменистому ґрунті, камені [1, с. 38].

До ойконімів давньоукраїнського (княжого) періоду відносимо окремі назви поселень, уперше фіксовані історичними джерелами XIV–XVI ст., твірними основами яких є давньослов'янські композитні та відкомполітні антропоніми, а топонімотворчими формантами виступають архаїчні суфікси **-*їь**, **-їв** (< **-ов**). Це ойконіми *Ридомиль*, *Тараж*, *Лідихів*, *Почаїв*, *Духів*.

В історичних документах і писемних пам'ятках виявлено різні варіанти назви поселення *Ридомиль*: 1430 р.: Ридомль [АЮЗР 7/ I, с. 4–6]; 1545 р. – Радомль [Теод. II, с. 342]; 1579 р. – Ридомль [КЗС I, с. 67]. На нашу думку, ойконім походить від давньослов'янського композитного антропоніма *Радомиль* [Мор., с. 169] та посесивного

форманта *-*їь* з пізнішою зміною кореневого *-а-* на *-и-*, однак причина такої зміни не зрозуміла.

Ще один ойконім з архаїчним формантом *-*їь* – *Тараж* – уперше згадується в писемних джерелах у середині XV ст. (1463 р. – Тараж) [AS I, с. 55]. Його назва походить від давньослов'янського композитного імені **Тарадь*, яке утворилося внаслідок синкопи імені **Та[то]рад*, і посесивного суфікса *-*їь*. Хоча ОН **Тарадь* не фіксується в жодному з відомих нам ономастиконів, однак його існування в давні часи підтверджується двочленими іменами з такими ж пре- і постпозиційними компонентами, пор.: *Татомирь* [Мор., с. 191], *Радимиль* [Мор., с. 162]; *Люторадь*, *Милорадь* [Мор., с. 116, 124].

Ойконім *Лідихів* уперше згадується в писемних пам'ятках із 1545 р.: *Ледуховь* [Теод. III, с. 158]. Він походить від ОН **Лідих* або **Лідух*, які можна кваліфікувати як усічено-суфіксальний варіант від якогось композитного імені з препозиційним компонентом *Лід-*, пор. *Лідмибора* чи *Лидулфость* [Мор., с. 111].

Твірна основа ойконіма *Почайв* (1578 р.: *Почаев* [РМ VI, с. 323]) є гіпокористичним варіантом від двочленного давньослов'янського імені **По [зна] чай* або **По [зде] чай* [2, с. 183]. ОН *Почай* [Мор., с. 155] утворилася шляхом усічення першого препозиційного компонента *Позна* чи *Позде* до одного складу *По-*.

Тільки у першій половині XX ст. писемно засвідчений ойконім *Духів*. У його основі відображена слов'янська автохтонна відкомполитна власна назва *Духославь* [Мор., 80] > *Дух*.

У документах XV століття нами виявлено незначну кількість назв поселень. З-поміж них ойконім із архаїчним формантом *-*ї(-е)* – *Івання*, вперше засвідчений під 1440 р.: «*villas Ywanue in terra Russie*» [Zd VII, с. 78]. В його основі – церковно-християнське ім'я *Іван*. Відродинний ойконім *Бакоти* вперше згадується з 1463 р. (у джерелі помилково подано назву в сингулярній формі – *Бакота (!)* [AS I, с. 55], 1583 р. – «*z ... Bakot*» [ZD XIX, с. 132]), від *Бакоти* «родина *Бакоти*» < ОН *Бакота* [Мор., с. 6]. Назва поселення *Млинівці* (1482р.: Млиновци [AS I, с. 80]) могла виникнути від апелятива *млинівці* «люди, що жили, оселилися коло млина», не виключено також, що це відпатронімний ойконім – від патроніма *млинівці* «люди **Млина*», пор. ОН *Млинко*, *Млинек* [Мор., с. 128].

Одиничними прикладами також засвідчені в джерелах XV століття назви поселень на *-ець*, складні та відапелятивні ойконіми. Першофіксацію ойконіма *Олексинець* знаходимо під 1463р.: *Блексинец* [AS I, с. 55]). Це посесив на *-инець* від ОН *Олекса* < *Олексій*. Назва поселення *Білокриниця* (1438 р.: Б'локриница [Теод. III, с. 76]) утворена шляхом онімізації словосполучення *біла криниця*. Ойконім *Устечко* (1430 р.: *Устье* [АЮЗР 7/І, с. 4–6], 1579 р. – *Устечко* [КЗС I, с. 67]) утворений від апелятива *устечко*, що є демінутивом до *устя* «гирло ріки» [СУМ X, с. 503].

У писемних джерелах XVI ст. спостерігаємо помітне збільшення стосовно XV ст. кількості першофіксацій ойконімів Кременеччини. Серед них не лише назви поселень із архаїчними суфіксами, а й низка інших моделей. Найчисельнішими серед них є посесивні утворення на *-ів* (<*-овь*) та *-ин*. В основах цих дериватів засвідчені слов'янські автохтонні особові імена відапелятивного походження. Наприклад, назва поселення *Колосова* (1552 р.: *Колосовь* [АЮЗР 7/ІІ, сс. 31, 33], 1583 р. – *z... Kołosowy* [ZD XIX, с. 144]) утворена від антропоніма *Колос* [Богд., с. 128] та суфікса *-овь*; *Куликів* (1545 р.: *Куликовь* [Теод. III, с. 154]) – від ОН *Куликъ* [Мор., с. 107]; *Сапанів* (1545 р.: *Сапановь* [Теод. III, с. 141]) – від ОН **Сапан*, пор. ОН *Сапак* [Богд., с. 254], *Сапунь* [Мор., с. 172] і под. (6 назв).

Посесиви на *-ин* представлені у писемних пам'ятках XVI ст. двома назвами: *Лосятин* (1545 р.: *Лосятинь* [Теод. III, с. 154]) – від ОН **Лосята*, пор. *Лось*, *Лосинець* [Богд., с. 165; 144, с. 232] і суфікса *-ин*; *Комарин* (1552 р.: *Коморинь* [АЮЗР 7/ІІ, с. 25], 1583 р. – *z... Komaryna* [ZD XIX, с. 135]) – від ОН *Комара* [Богд., с. 130].

Відродинні ойконіми на *-и/-і* кількісно майже не поступаються посесивам на *-ів* (<*-овь*) та *-ин*. Назвами поселень, в основах яких засвідчені відкомполитні особові назви, є такі: *Башуки* (1583 р.: *Башуки* [Цинк. I, с. 75]) – від *Башуки* «родина **Башука*» < *Баш* + *-ук*: *Башь* [Мор., с. 9] < *Ба[ломир]*, *Ба[рниславь]* [Мор., с. 78] + *-ш*, пор. *Башук* [СП, с. 78] шляхом перенесення назви

людей на їх поселення; *Валигори* (з XVI ст.: Валигори [ТЕС I, с. 220] – від Валигори «родина Валигори» [Мор., с. 34]; *Шпиколоси* (1545 р.: *Шпиколоси* [Пам. II, с. 88]) – від Шпиколоси «родина *Шпиколоса», пор. *Шпикула* [Богд., с. 268].

Давньослов'янські відапелятивні імена чи пізніші прізвиська засвідчені в основах ойконімів: *Крижі* (з I-ї пол. XVI ст.: Крижі [ІМС.Т., с. 394] – від ОН Криж [Мор., с. 106], *Свинюхи* (сучасна назва – с. Очеретне) (1545 р.: «Отъ башни Свинюскаго...» [Пам. II, с. 89], 1568 р. – Свинюхи [Теод. III, с. 219]) – від *Свинюх*, пор. *Свинухин* [СП, с. 314]. Сучасна назва – штучна, утворена шляхом субстантивзації прикметника *очеретне*; *Татаринці* (1545 р.: Татаринцы [Теод. III, с. 220]) – від *Татаринець, пор. *Татарин* [СП, с. 343]; *Шишки* (1563 р.: Шишковское селище [АЮЗР 7/ II, с. 126]). На жаль, у пізніших документах назви цього поселення не знаходимо, а з 1947 р. – *Шишки* [АТП, с. 571] – від ОН *Шишка* [Туп., с. 446].

Локально-етнічними є назви поселень *Бережці* (*Великі, Малі*) (1545 р.: Подбережцы – Бережцы [Теод. III, с. 73], 1563 р.: Бережцы [АЮЗР 7/ II, 99,106], з 1616 р. – Вишні Бережці, Нижні Бережці [КЗС III, с. 17]) – від ЕН *бережці* «люди, що оселилися біля берега». Диференційний член *Великі* вказує на розмір поселення, хоча у документах XVII ст. вживається форма *Вишні Бережці* (*Нижні* – тепер *Малі Бережці*), що вказували на місце розташування поселень. *Підлісці* (1552 р.: Подлѣсцы [АЮЗР 7/III, с. 29]) – від ЕН *підлісці* «люди, що оселилися під лісом».

Назвою затемненої семантики є ойконім *Чугалі* (з I-ої пол. XVI ст.: Чугалі [ІМС Т, с. 399]) – від *Чугалі* «родина *Чугаля», пор. *Чугалюк* [Богд., с. 38].

Відпатронімні ойконіми на **-івці, -инці** презентовані незначною кількістю. В основах 3 із них лежать патроніми, мотивовані слов'янськими автохтонними відапелятивними іменами: *Бобрівці* (1583 р.: ze wsi Bobrowiecz [ŽD XIX, с. 145]) походить від патроніма *бобрівці* «рід чи піддані Бобра» <ОН Бобрь [Туп., с. 49]; *Попівці* (1563 р.: Поповцы [АЮЗР 7/ II, с. 94]) <*попівці* <ОН Попъ [Туп., с. 315]; *Сторожинці* (1583 р.: z...Storozynczow [ŽD XIX, с. 135]) – назва поселення утворена від *сторожинці* <ОН Сторожъ [Туп., с. 374].

В основі ойконіма *Савчинці* (1531 р.: Савчичі [КЗС III, с. 71] – патронім, мотивований церковно-християнським іменем Сава <Савочка, Савка [Скрип., с. 96].

Першофіксаціями XVI ст. є також ойконіми на **-івка**. В їхніх основах найчастіше засвідчені слов'янські автохтонні імена чи пізніші прізвиська: *Комарівка* (1583 р.: z ... Komarowki [ŽD XIX, с. 135]) утворений від слов'янської відапелятивної ОН *Комарь* [Мор., с. 102]. *Коршилівка* (1583 р. – z ... Korszylowiecz [ŽD XIX, 126], 1617 р. – Коршилівка [КЗС III, 90]). Протягом століть спостерігаємо зміну відпатронімного ойконіма на утворення з суфіксом **-івк-а**. Ойконім утворений від патроніма *коршилівці* < ОН *Коршило, пор. Коршилов [СП, с. 188]. Слов'янське композитне ім'я засвідчене в основі ойконіма *Богданівка* (1563 р.: *Богдановка* [АЮЗР 7/II, с. 121]) – від слов'янської композитної ОН Богдан [Тр., с. 50] із суфіксом **-івк-а**.

Окрім розглянутих вище ойконімів, у документах XVI ст. засвідчені відапелятивні назви поселень. Уперше в кінці цього століття з'являються поселення з назвою *Волиця*. Їхнє виникнення спричинене соціальними чинниками: на не освоєних до того часу землях виникали невеликі поселення селян, яких на кілька чи кільканадцять років було звільнено від основних феодальних повинностей і податків. Ойконім *Волиця* (1579 – 1597 рр.: Волиця [КЗС I, сс. 65, 187]) утворений від апелятива *волиця*, деминутив до *воля* «тимчасове звільнення новосельців від феодальних повинностей і податків» [ССУМ I, с. 196]. Назва поселення *Жолоби* фіксується з 1552 – 1563 рр. у формі *Жолобъ* [АЮЗР 7/ II, сс. 31, 34, 48, 60...], а в 1629 р. – *Жолоби* [Бар., с. 121]. Протягом XVI – XVII ст. простежуємо зміну сингулярної форми на плюральну. В основі ойконіма лежить апелятив *жолоб* «глибока і вузька долина; долина між двома горами чи пагорбами; долина потоку» [Марус., с. 227]. *Рудка* (1545 р.: сь Рудки [Пам. II, с. 78]) – утворений від апелятива *рудка* «мокра болотиста низина» [Марус., с. 248], «іржаве болото» [Гр. IV, с. 85] та ін. (6 назв).

Поодинокими прикладами представлені архаїчні утворення на **-*ја**: *Лишня* (1545 р.: Лишня [Теод. III, с. 84]). Твірною основою цього ойконіма, на нашу думку, може бути скорочений

варіант *Лихнъ, який міг утворитися від ОН *Лихонѣгъ, пор. ОН Лиховидъ, Лихолють [Мор, с. 112] і суф. -*j-а; конфіксальні утворення репрезентовані у документах XVI ст. першофіксаціями: *Залисся* (1583 р.: *Zalesia* [ŽD XIX, с. 130]) < *залисся* – «місцевість за лісом», «край лісу» [З, с. 81]; *Поріччя* (1516 р.: Порѣче [AS III, с. 137]) < *поріччя* – «місцевість біля (вздовж) річки» [Гр. III, с. 345]; ойконім у формі родового відмінка *Андруга* (*Велика, Мала*) (1545 р.: Андруга Велика, Малая Андруга [Теод. III, с. 84]) – утворений від ОН *Андруг* < *Андрій*. Первісне значення «Поселення Андруга». Кінцевий приголосний -х внаслідок прогресивної асиміляції одзвінчився; відтопонімні ойконіми представлені в XVI ст. лише двома назвами: *Горинка* (1545 р.: Горинка [ІМС Т, с. 393], з 1552 – 1563 рр. – Горинка (Хоринка) [АЮЗР 7/II, сс. 34, 44]) утворена від гідроніма Горинка; *Горянка* (*Велика, Мала*) (1578 р.: в Горинках [КЗС I, с. 51], 1583 р. – z ... *Ногунек* [ŽD XIX, с. 142]); деривати на -ець презентовані лише ойконімом *Двірець* (1552 р.: Дворецъ [АЮЗР 7/II, сс. 31, 33]). Утворений від апелятива *двірець*, демінутив до *двір*.

У писемних пам'ятках XVII – XIX ст. знаходимо набагато менше першофіксацій назв поселень, ніж у попередніх століттях. Це пояснюється тим, що більшість ойконімів уже знайшли своє відображення у документах попередніх століть. У цей період уперше засвідчені в писемних пам'ятках такі ойконіми: *Левківці* (1624 р.: Левківці [КЗС III, с. 230]) – від *левківці* «рід чи піддані Левка»; *Борщівка* (1603 р.: Борщівка [КЗС 6 II, с. 104]) утворений за допомогою суф. -івк -а (< -овк-а) від слов'янської відапелятивної ОН *Борщъ* [Туп., с. 62]; *Хотовиця* (1610 р.: Хотовиця [КЗС II, с. 261]) – утворений від слов'янської відкомполітичної ОН *Хотъ* < *Хотеборъ*, пор. ще *Хотемиръ*, *Хотиславъ* [Мор., с. 201] за допомогою ускладненого суфікса -овиц-я з релятивно-посесивним значенням. Первісне значення «Поселення, власником або першопоселенцем якого був Хот». *Гаї* (1785 р.: Гаї [ІМС Т, с. 393]) – утворений від апелятива *гай*, множина *гаї* «невеликий, переважно листяний ліс» [СУМ II, с. 15]. В основі ойконіма *Урля* (з XX ст. *Вірля*) (1890 р.: *Urla* [SG XII, с. 818], 1900 р. – Орля [Арх.к., с. 85]) засвідчене слов'янське автохтонне відапелятивне ім'я Орль [Мор., с. 144]. Хутір *Вірля* відомий лише з 2-ї пол. XX ст. [АТП Т, с. 94]. Ойконім походить від ОН Орль [Мор., с. 144] і посесивного форманта -*j-а або ж це форма родового відмінка від імені Орль (= Урль) зі значенням приналежності. Поява протетичного в зумовлена однією з характерних особливостей української мови – тенденцією до прикритих початкових складів. Складені ойконіми, утворені шляхом метонімічного перенесення, репрезентовані двома назвами: *Малі Фільварки* (тепер – *Підлісне*) (1887 р.: Фільварки Малі [Цинк. II, с. 487]). Первісна назва – складений відапелятивний ойконім у формі множини, утворений від апелятива *фільварок* «ферма, замський будинок» [Гр. IV, с. 377]. Диференційний член Малі вказує на розмір поселення. Нова назва – штучне утворення, субстантивований прикметник. *Великі Фільварки* (тепер – *Плоске*) (1887 р.: Фільварки Великі [Цинк. II, с. 487]). Нове найменування – теж штучне утворення, що виникло шляхом субстантивації прикметника *плоске*, мотивованого особливостями місцевості.

У XX ст. значно зросла кількість джерел порівняно з попередніми століттями, які публікують детальні списки поселень, включаючи й назви дрібних адміністративно-несамостійних одиниць – хуторів, присілків, фільварків (пізніше їх було об'єднано з більшими населеними пунктами й вилучено з облікових даних). Відповідно зросла й загальна кількість назв поселень. Ойконімія Кременеччини XX ст. репрезентує розгорнуту систему словотвірних моделей. Це різні як за семантикою твірних основ (відантропонімні та відапелятивні), так і за структурою (прості, складні та складені) деривати. За своїми етимонами та твірними формантами вони (моделі) є суто слов'янськими, що черговий раз переконує в тому, що час першофіксації ойконіма не можна вважати часом його виникнення.

Найпоширенішими серед першофіксацій цього часу є відроджені ойконіми на -и/-і: *Бондарі* – від *Бондарі* «родина *Бондаря*» [Богд., с. 19] або ж *Бондарі* < ПН *бондарі* < апелятив *бондар* – людина, що займається виготовленням бочок [Гр. I, с. 86]; *Боцюки* – від *Боцюки* «родина *Боцюка», пор. *Боцюн*, *Боцяк* [Богд., с. 17]; *Галяси* – від *Галяси* «родина *Галяса*» [СП, с. 86]; *Деркачі* – від *Деркачі* «родина *Деркача*» [Туп., с. 127] і т.п. (всього 34 назви).

Другу позицію за чисельністю першофіксацій ХХ століття займають ойконіми, утворені внаслідок топонімізації апелювативів: *Березина* < ап. *березина* «березовий ліс» [ЕСУМ I, с. 171], «березовий гай, ліс; березник, березняк» [СУМ I, с. 60]; *Діброва* < ап. *діброва* «листяний ліс на родючих ґрунтах, де переважає дуб» [СУМ II, с. 294]; *Корчунок* < ап. *корчунок*, те ж саме, що *корчівка* «місце, де викорчувано ліс» [СУМ IV, с. 302] та ін. (всього 26 назв).

Ойконіми, утворені за допомогою суф. **-іvk-а**, за кількісним показником займають третє місце. У їхніх основах найчастіше засвідчені церковно-християнські імена. Назва поселення *Бонівка* утворена за допомогою суф. **-іvk -а** (< **-овк -а**) від ОН *Бона*. ОН *Бона* – церковно-християнське власне ім'я, що походить від ОН *Боніфатій* [Тр., с. 51]. Ойконім *Мар'янівка* < ОН *Мар'ян* [Тр., с. 220]. Частина ойконімів на **-іvka** утворена від слов'янських автохтонних відапелювативних імен: *Баричівка* < ОН *Баричи* [Туп., с. 31], *Кошелівка* < ОН *Кошель* [Туп., с. 204]. Назва поселення *Шалівка* < ОН *Шаль, пор. ОН *Шалів* [Богд., с. 260], *Шалько* [СП, с. 390]. Рідше в основах ойконімів на **-іvka** засвідчені слов'янські відкомполітні особові назви. Так, ойконім *Хотівка* (1906 р.: Хотівка [СНМВГ, с. 107] утворений за допомогою суф. **-іvk-а** (< **-овк-а**) від слов'янської відкомполітної ОН *Хоть* < *Хотеборь*, *Хотемирь* [Мор., с. 201].

Новотвором початку ХХ ст. на теренах досліджуваного регіону є назви поселень, утворені з допомогою суфікса **-ськ(-цьк)-ий (-ськ(-цьк)-а)**. За структурою – це переважно складені назви, у яких ойконіми на **-ськ(-цьк)-ий** виконують функцію диференційного члена. Суфікс **-ськ(-цьк)-ий (-ськ (-цьк)-а)** у таких назвах має переважно релятивне, рідше – посесивне значення: *Королівський Міст* – опорний компонент утворений від апелюватива *міст*; диференційний член вказував на приналежність об'єкта, пор. ОН *Король* [Богд., с. 134]; *Зелена Кімнатецька* – утворений шляхом субстантивізації прикметника *зелена*; диференційний член вказує на місце розташування поселення – біля с. *Кімнатка*; *Зелена Комаровецька* – утворений шляхом субстантивізації прикметника *зелена*; диференційний член вказує на місце розташування поселення – біля с. *Комарівка*. *Сапанівська Хотівка* – про походження опорного компонента див. вище. Диференційний член вказує на місце розташування поселення – біля с. *Сапанів*.

Наступну групу серед першофіксацій ойконімів першої половини ХХ ст. становлять субстантивовані ойконіми. Назви поселень цього типу онімізувалися, тобто перейшли із загальних у власні, вказуючи на певні ознаки чи властивості іменованого географічного об'єкта. Нами зафіксовано п'ять найменувань поселень, які утворені шляхом субстантивізації прикметників, відповідно, *весела*, *глибоке*, *гнила*, *красне*, *польова*: *Весела* [АТП, с. 571]; *Гнила* [СНМВГ, с. 97]; *Красне* [АВІМК, с. 197] тощо.

У цей період уперше зафіксовано й ойконіми на **-(ч/щ)ин-а**: *Камінщина* < ОН *Камінський* [Богд., с. 106]; *Королівщина* < *Королівський, пор. *Королицький* [Богд, с. 134] або ж від апелюватива *королівщина* – «власність короля»; королівщинами у давнину називали поселення, що безпосередньо належали королю; *Снігоровеччине* < ОН *Снігоровецький, пор. *Снігурський* [Богд, с. 281].

До префіксальних ойконімів, засвідчених у документах ХХ ст., належать: ойконім *Закаплиця*, утворений від прикметника *за* й апелюватива *каплиця*. Словосполучення зі значенням «поселення, розташоване за *каплицею*» лексикалізувалось і стягнулося в одне слово. *Підвисоке* – назва-орієнтир, утворена за допомогою префікса *під* та назви місцевості *Високе*. *Підгонтівка* – утворено внаслідок лексикалізації прикметникової конструкції *під* + *Гонтівка*; *Підгора* – назва-орієнтир, утворена за допомогою префікса *під* і назви місцевості *Гора*; *Підкамінчик* – префіксальне утворення, первісне значення якого «поселення, розташоване під кам'янистою ділянкою землі».

Інші ойконімні моделі Північної Тернопільщини цього періоду репрезентовані поодинокими прикладами. Серед них: ойконіми з суфіксом **-к-а**: *Жиравка* – посесивне утворення від ОН *Жирав* [Мор., с. 85] + суфікс **-к-а** або ж демінутив до назви с. *Жирова* (Льв.); ойконім *Раславка*, імовірно, – посесивне утворення від ОН *Раслав* [Мор., с. 165] + суфікс **-к-а**; ойконіми на **-иця**: *Стадниця* – утворений шляхом онімізації апелюватива *стадниця* = стайня – «конюшня» [Гр. IV, с. 212].

Здійснений нами діяхронічний аналіз ойконімії Кременеччини дає можливість стверджувати, що ця територія належить до одного з найдавніше заселених районів сучасної Тернопільської області. Беручи до уваги час першофіксації ойконімів в історичних документах, характер твірних слів та топонімотворчих формантів, а також враховуючи дані археології, переконуємось у тому, що ойконіміяна система цього краю сформувалася у XIV–XVI століттях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко Д. Г. Назви найдавніших поселень Тернопільщини / Д. Г. Бучко // Наукові записки. Серія : Мовознавство. – Тернопіль : ТДПУ, 1999. – Вип. I. – С. 32–42.
2. Худаш М. Л. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімії утворення) / М. Л. Худаш, М. О. Демчук. – К.: Наукова думка, 1991. – 268 с.
3. Черепанова Е. А. Народная географическая терминология Черниговско – Сумского Полесья / Е. А. Черепанова. – Сумы: Сумский гос. пед. институт им. А. С. Макаренка, 1984. – 275 с.
4. Чернихівський Г. І. Крем'яччина: Історичне та літературне краєзнавство / Г. І. Чернихівський. – Кременець: Просвіта, 1992. – 104 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ДОВІДКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Арх. к. – Антонович В. Б. Археологическая карта Волынской губернии / В. Б. Антонович // Труды XI Археологического съезда. – М., 1901. – С. 79–87.

АТП – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. – К.: Укр. вид-во політичної літератури, 1947. – 1064 с.

АТП Т – Тернопільська область. Адміністративно-територіальний поділ / [упор. М. В. Дудар]. – Тернопіль, 1967. – 142 с.

АЮЗР – Архивъ Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при киевском, подольском и волынском генерал-губернаторе. – К., 1876 – 1907. – Ч. 7. – Т. II: Акты о заселении Юго-Западной России. – 1890. – [2], II, [1], II, 210, 644 с.;

Бар. – Баранович Ол. Залюднення Волинського воєводства у I пол. XVII ст./ Ол. Баранович. – К.: УВАН. Соціально-економічний відділ. Комісія історико-географічна, 1930. – 155 с. З картою Волинського воєводства, 1629 р.

Богд. – Богдан Ф. Словник українських прізвищ у Канаді / Богдан Ф. – Вінніпег – Ванкувер: Накладом ономастичної комісії УВАН, 1974. – 354 с.

Гр. – Грінченко Б. Д. Словарь української мови / Зібр. ред. журн. «Киевская старина». Надр. з вид. 1907 – 1909 рр., фотомех. способом. – К.: Довіра – УНВЦ «Рідна мова», 1997. – Т. I. – 1907. – 494 с.; Т. II. – 1908. – 573, [4] с.; Т. III. – 1909. – 506 с.; Т. IV. – 1909. – 563 с.

ЕСЛГН – Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / [І. М. Железняк, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко, О. С. Стрижак]. – К.: Наук. думка, 1985. – 254 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: в 7 т. / [уклад. Р. В. Болдирев, В. Т. Коломієць, А. П. Критенко та ін.; гол. ред. О. С. Мельничук]. – К., Наук. Думка, 1982. – Т. 1 (А – Г). – 632 с.

ІМС Т – Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська обл. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1973. – 640 с.

КЗС – Кременецький земський суд: описи актових книг XVI – XVII ст. / [укл.: Л. А. Попова, З. С. Хомуцька, В. Д. Чунтулова]; відп. ред. І. Л. Бутич. – К., 1959 – 1965. – Вип. I: книги № 1 – 11 (1568 – 1598 рр.). – 1959. – 256 с.; Вип. III: книги № 23 – 35 (1616 – 1625 рр.). – 1965. – 316 с.

ЛР – Літопис Руський / [за Іпатіївським списком, пер. Леонід Махновець]. – К.: Наукова думка, 1989. – 590 с.

Марус. – Марусенко Т. А. Материалы к словарю украинских географических апелятивов (названия рельефов) // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика) / Т. А. Марусенко. – М.: Наука, 1968. – 303 с.

Мор. – Морошкин М. Я. Славянский именовослов или собрание славянских личных имён в алфавитном порядке / М. Я. Морошкин. – СПб., 1867. – 213 с.

Пам. – Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Т. I – II. – К., 1897 – 1898.

ПСРЛ – Полное собрание русских летописей / [под ред. акад. Е. Ф. Карского]. – М. : Изд-во вост. лит., 1962. – Т. 2: Ипатьевская летопись. – XVI, 938, 87 с.

РМ – Руська (Волинська) метрика: Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569 – 1673 / [ред. і упор. Г. Боряк та ін.] – К.: Інтертехнологія, 2002. – 983 с.

Скрип. – Скрипник Л. Г. Власні імена людей / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К. : Наук. думка, 1996. – 335 с.

СП – Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини) / [уклад.: Н. Д. Бабич, Н. С. Колесник, К. М. Лук'янюк та ін.; гол. ред. К. М. Лук'янюк]. – Чернівці : Букрек, 2002. – 424 с.

ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.: у 2-х т. / [ред.: А. Л. Гумецька, І. М. Керницький]. – К. : Наук. думка, 1977 – 1978. – Т. I. – 1977. – 670 с.

СУМ – Словник української мови: в 11-ти т. / [голова ред. кол. І. К. Білодід]. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. I, II, VIII, IX, X.

СНМВГ – Список населенных мест Волынской губернии. – Житомир: Волын. губ. типогр., 1906. – 219 с.

Теод. – Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии.– Почаев, 1899. – Т. III: Уезды Кременецкий, Изяславский. – 687 с.+ IX с. + 1 л. ил.

ТЕС – Тернопільський енциклопедичний словник: в 2 т. / [гол. ред. кол. Г. Яворський]. – Тернопіль: ВАТ ТВПК «Збруч», 2004 – 2005. – Т. I. – 2004. – 696 с.; Т. II. – 2005. – 706 с.

Тр. – Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І Трійняк. – К.: Довіра, 2005. – 510 с.

Туп. – Тупиков Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имён: Записки отделения русской и славянской археологии русского археологического общества. – СПб.: Типогр. И. Н. Скороходова, 1903. – 857 с.

Цинк. – Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся: Краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 р.: в 2-х т. – Вінніпег, 1984. – Т. I. – 1984. – 600 с.;

АВІМК – Archiwa: Biblioteki i muzea kościelne. – Lublin: Wyd-wo KUL, 1999. – Т. 72. – S. 163–250.

AS – Archiwum książat Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / Wyd. przez B. Gorczaka. – Lwów, 1887 – 1910. – Т. I: 1366 – 1506. – 1887. – XXIX, 204 s., 3 tabl.; III: 1432 – 1534. – 1890. – XII, XXXVI, 556 s.

SG – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego I innych krajów słowiańskich, t. I–XV. – Warszawa, 1880–1902.

Zd – Zbiór dokumentów Małopolskich / [wyd. S. Kuraś]. – Cz. 18. – Wrocław ets.: PAN, 1963 – 1975; Cz. 7. – 1975: Dokumenty króla Władysława Jagiełły z lat 1418 – 1434. – XXXI.– 438 s.

ŹD – Źródła dziejowe. – Warszawa. – 1877–1889. – Т. XIX: Województwo wołyńskie powiat Krzemieniecki, r. 1583 / wyd. A. Jabłonowski. – Warszawa, 1889. – 158 s.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2014 р.

ЛІНГВОЦИД ЯК ФОРМА МОВНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті розглянуто особливості лінгвоциду (мововбивства) як соціолінгвістичного явища, визначено вплив асимілятивних факторів на процес розвитку української мови в дискурсі мовної політики керівництва України радянського періоду. Проаналізовано чинники, які згубно вплинули на формування українського лінгвопростору.

Ключові слова: лінгвоцид, соціолінгвістика, двомовність, асиміляція мов, русифікація.

Наталія Гавдыда, Леся Назаревич. ЛИНГВОЦИД КАК ФОРМА ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ

В статье рассмотрены особенности лингвоцида как социолингвистического явления, определено влияние ассимилятивных факторов на процесс развития украинского языка в дискурсе языковой политики руководства Украины советского периода. Проанализированы факторы, которые пагубно повлияли на формирование украинского лингвопростора.

Ключевые слова: лингвоцид, социолингвистика, двуязычие, ассимиляция языков, русификация.

Nataliya Havdyda, Lesya Nazarevych. LINGUICIDE AS A FORM OF LANGUAGE POLICY

The article deals with the peculiarities of linguicide as a socio-linguistic phenomenon. The influence of language assimilation on development of Ukrainian are illustrated on the basis of linguistic policy in Soviet Ukraine. The factors that adversely affected the formation of the Ukrainian linguistic space are analyzed.

Key words: linguicide, socio-linguistic, bilingualism, language assimilation, russification.

Одним із пріоритетних напрямів сучасного мовознавства є функціональна соціолінгвістика, достатньо молода наука, що вивчає комплекс питань, пов'язаних із суспільною природою мови. Загальновідомо, що одним із головних чинників, які забезпечують солідарність населення та, відповідно, стабільність держави, є наявність єдиної спільної мови.

Видатний український учений Іван Огієнко наголошував, що «мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування. ... Мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного я... І поки живе мова – житиме й народ, яко національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпорошиться поміж дужчим народом» [4, с. 239–240]. Тому перед українцями, які прагнуть зберегти власну національну самобутність та ідентичність, надзвичайно гостро постало питання вивчення та функціонування рідної мови.

Важливим зовнішнім аспектом, що впливає на розвиток мови, є мовна політика як частина національної політики, органічна складова певного політичного курсу держави [13, с. 49]. Мовна політика може бути і конструктивною (спрямовуватись на розширення функцій мов та сфери їхнього застосування), і деструктивною, зосередженою на нівелювання національних особливостей. Приклад такої деструктивності – жорстка і цілеспрямована мовна політика Російської імперії, скерована на послідовне винищення українського комунікативного простору – лінгвоцид. Варто акцентувати, що українське суспільство дотепер відчуває згубний вплив цієї мововбивчої політики.

Проблема лінгвоциду тривалий час не була предметом досліджень у вітчизняному мовознавстві, оскільки цьому не сприяли історичні реалії, в яких перебувала Україна з кінця XVII до кінця XX ст. Окремі аспекти цього питання висвітлювали у своїх наукових розвідках І. Огієнко, М. Костомаров, І. Франко, Ю. Шевельов. Уже після проголошення незалежності

України з'явилися ґрунтовні публікації В. Іванишина, Л. Масенко, П. Мовчана, О. Павлової, Н. Тумай, Я. Радевич-Винницького, Є. Сверстюка, В. Христенко, Ю. Шаповала та інших дослідників. Однак і сьогодні праці такого характеру залишаються актуальними, тому що досі відчутний відгомін шкідливого впливу рецидивів лінгвоциду в сучасному українському суспільстві, що обумовлює гостроту мовного питання.

З огляду на вищесказане, ставимо собі за мету в цій статті розглянути особливості лінгвоциду як соціолінгвістичного явища, визначити вплив асимілятивних факторів на процес розвитку української мови в контексті мовної політики керівництва України радянського періоду, а також проаналізувати чинники, які згубно вплинули на формування українського лінгвопростору.

Мовознавець Ярослав Радевич-Винницький у монографії «Україна: від мови до нації» відзначає, що «лінгвоцид – це свідомо, цілеспрямована політика і суспільна практика панівної нації (її державних, релігійних, громадсько-політичних структур тощо), скерована на ліквідацію мови підлеглого народу з метою його денаціоналізації і асиміляції» [7, с. 187]. У цьому контексті стає очевидним, що сучасна мовна ситуація в Україні є насамперед результатом тривалої мовної політики, спрямованої проти української мови, української ідентичності та української державності, яку Росія розпочала після 1654 р. Юрій Шаповал у своїй науковій розвідці «Історичні передумови й чинники виникнення мовного питання в Україні» виокремлює такі етапи лінгвоциду української мови.

Від XVII століття до 1917 року (найпомітнішими проявами того періоду були циркуляр міністра внутрішніх справ імперії Павла Валуєва (1863) та Емський указ (1876), спрямовані на заборону використання української мови в книгодрукуванні. Обидва нормативні документи є взірцем жорсткої антиукраїнської мовної політики Російської імперії.

«Контрукраїнізація» (1933–1941). Період гонінь на українську мову, який прийшов на зміну офіційно проголошеній «українізації» 1917–1933 рр., що стала лише тактичним маневром задля забезпечення підтримки Йосифа Сталіна українськими комуністами. Зняття Миколи Скрипника з посади наркома освіти УРСР та звинувачення його у сприянні буржуазно-націоналістичній лінії щодо створення української наукової термінології започаткувало новий етап мовної політики — масштабного антиукраїнського терору. Збільшувалась кількість російськомовних класів і шкіл, натомість тисячі українських вчителів були визнані «ворожими елементами» та звільнені з роботи. На тлі тотальної русифікації, репресій та навіть фізичного знищення національно свідомих мовознавців та письменників було прийнято новий «Український правопис» (1933), заборонено шкільні підручники та україномовні посібники для вищої школи, праці з історії української літератури та мови. Розроблена у Москві стратегія мовної політики передбачала уніфікацію та злиття національних мов, тому визначальними постулатами мовознавчих досліджень у Радянській Україні ставали тези про благотворний вплив російської мови на українську та гармонійність українсько-російської двомовності, якої українцям не вдається позбутись дотепер.

Війна, мир і мовна війна без миру (1941–1959). Для цього періоду характерна посилена увага до українського правопису та намагання нацистів латинізувати українську абетку (1943).

Мовне питання до початку «перебудови» (1960-ті роки – 1985 р.). Тотальна русифікація, спрямована на поглинання національних мов та формування нової етнічної спільноти – радянського народу. Вартісну навчальну літературу видають здебільшого російською мовою. Кількість книжок та періодики, що були опубліковані у цей період в УРСР українською мовою, значно поступалась російськомовним. Уже в 1986 році розпочалась дискусія щодо стану української мови, виникло Товариство української мови імені Тараса Шевченка (1989), розпочалась боротьба за надання українській мові статусу державної та офіційної [11].

Прикметно, що асимілятивні процеси, які відбувались в українській мові під впливом російської, по-різному оцінювали мовознавці. І якщо Юрій Шевельов у статті «Українська мова в першій половині двадцятого сторіччя (1900–1941). Стан і статус» (1987) засуджував намагання наблизити українську мову до російської, вважаючи ці зміни штучними, антинауковими, політично забарвленими, то російські мовознавці асимілятивні процеси

розглядали як позитивне явище збагачення, про що, зокрема, свідчить монографія «Взаимовлияние и взаимообогащение языков народов СССР», що побачила світ у Москві у 1987 році.

Проблемі лінгвоциду присвячено цілий розділ монографії «Мова і нація» Василя Іванишина та Ярослава Радевича-Винницького [1]. У ньому науковці відзначають, що «лінгвоцид (мововбивство) – це свідоме, цілеспрямоване нищення певної мови як головної ознаки етносу – народності, нації. Лінгвоцид спрямовується в першу чергу проти писемної форми мовлення. Кінцевою метою лінгвоциду є не геноцид, тобто фізичне винищення певного народу, а етноцид – ліквідація цього народу як окремої культурно-історичної спільноти, винародовлення етносу» [1, с. 21–22].

Проаналізувавши низку історичних фактів, автори класифікували форми лінгвоциду щодо української мови, зокрема через заборону мови чужою державою (церквою); через боротьбу із друкованим словом (було заборонено друкувати книжки українською мовою, спалювали бібліотеки, як-от книгозбірню Києво-Печерської Лаври (1718) чи бібліотеку Києво-Могилянської академії (1780); через приниження статусу й престижу мови; через оголошення мови неприродною (українську мову вважали діалектом польської або російської), неавтохтонною (так звана «погодінська теорія»); через втручання у внутрішню структуру та функціонування мови; через переслідування та гоніння носіїв мови (особливо мовознавців-україністів); через освіту; демографічну політику; надання привілеїв панівній мові та її носіям [1].

Ці факти свідчать, що асиміляційна політика радянського уряду була значно жорсткішою, оскільки відбувалась навіть на рівні штучних змін у внутрішній структурі мови (переписували словники, фонетично уподібнюючи українські слова до російських), а тому й більш результативною, ніж відповідна мовна політика колишньої царської Росії.

Юрій Шевельов із цього приводу писав: «Урядове втручання взагалі, а в даному випадку з боку уряду, опанованого росіянами, у внутрішні закони мови було радянським винаходом і новиною. Ні поляки, ні румуни, ні чехи до цього не вдавалися, як не вдавалася царська адміністрація дореволюційної Росії. Вони всі обмежувалися на заходах зовнішнього тиску: забороняли вживати українську мову прилюдно, цілковито або частково; накидали державну мову через освітню систему; зваблювали українців своєю культурою й можливістю кар'єри; переселяли їх на неукраїнські території, а українські землі заселяли членами панівної нації тощо. Поруч цих «класичних» методів радянська система встановлює контроль над структурою української мови: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й орфоепічні правила, а натомість пропагує інші, ближчі до російських або й живцем перенесені з російської мови. Таким чином на радянській Україні конфлікт між українською і російською мовами перенесено з зовнішньої, позамовної сфери в середину самої мови. Боротьба відбувалася не тільки в людській психіці, а й у самій мові» [12, с. 173].

Як бачимо, мовне питання – частина державної політики, тому воно є особливо актуальним для тих народів, які впродовж тривалого часу зазнавали деетнізації, а тепер потребують не лише збереження та розвитку національної мови, а й відродження її використання на усій території держави. Конфліктність теперішніх мовних проблем Україна успадкувала від колоніального минулого. Російська мова відтіснила українську в значній частині східних, південних та навіть деяких центральних областей нашої держави, перебравши на себе основну функцію мови – комунікативну. Такий мовний дисбаланс блокує реалізацію ідентифікаційної функції мови, яка спрямована на об'єднання етнічної спільноти за мовним принципом, що, відтак, послаблює національну самосвідомість українців, перешкоджаючи побудові міцної незалежної держави.

Довготривалі асимілятивні процеси, які нівелювали саме поняття «рідної мови», послаблювали в українському соціумі почуття національної згуртованості та солідарності, що стало перешкодою для національного самоутвердження. На думку українського лінгвіста Ореста Ткаченка, в ієрархії чинників, які формують здатність національної спільноти протистояти мовно-культурній асиміляції з боку іншої держави, саме почуття національної

солідарності є одним із визначальних [8]. «У свою чергу, – констатує науковець, – внаслідок мовного самоствердження народу, яке передбачає і появу національної держави, мова стає: 1) загальнонаціональною, тобто властивою всім верствам відповідного народу, як у селі, так і в місті; 2) загальнодержавною, тобто використовуваною не лише її носіями, а й усіма іншими етносами або національними меншинами його держави як загальнодержавна мова і як засіб міжнаціонального спілкування; 3) універсальною, тобто такою, що обслуговує геть усі потреби населення даної національної держави і її мешканців; 4) усталеною остаточно в своїх основах, тобто повністю нормалізованою на всіх рівнях як літературна мова і відновленою в усій безперервності своєї зафіксованої традиції, якщо протягом її історії їй заподіяно порушення з боку чужої держави чи чужих держав, які підкорили народ, носія відповідної мови» [8, с. 215].

Отож людиною, яка втратила материнську мову, дуже легко маніпулювати, позбавляючи її національної самосвідомості, оригінального світобачення та світосприйняття. Оскільки протистояти лінгвоциду здатні насамперед державність мови та нації, на сьогоднішній день Україна потребує чіткої програми мовно-культурної політики, яка б не дозволяла використовувати мовне питання як об'єкт ідеологічних маніпуляцій. Тому розгортання соціолінгвістичних досліджень і надалі сприятимуть відродженню, збереженню та розвитку української мови, її утвердженню в статусі державної та офіційної. І таким чином відстоюватимуть та утверджуватимуть національну ідентичність українців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванишин В. Лінгвоцид // Мова і нація: тези про місце і роль мови в національному відродженні України / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1994. – С. 21–70.
2. Масенко Л. Мовна політика в УРСР: історія лінгвоциду / Л. Масенко // Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: [документи і матеріали / ред. Л. Масенко]. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – С. 5–37.
3. Масенко Л. (У)мовна (У)країна / Л. Масенко. – К.: Темпора, 2007. – 88 с.
4. Огієнко І. Українська культура / І. Огієнко. – К., 1918. – 273 с.
5. Павлова О. Ю. Лінгвоцид : трагічне порушення врівноваженості світового естетичного простору / О. Ю. Павлова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – Вип. 99. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2010. – С. 20–24.
6. Радевич-Винницький Я. Лінгвоцид як форма геноциду / Я. Радевич-Винницький. – К.: Укр. вид. спілка ім. Ю. Липи, 2011. – 78 с.
7. Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації / Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1997. – 360 с.
8. Ткаченко О. Українська мова і мовне життя світу / О. Ткаченко. — К.: Спалах, 2004. – 272 с.
9. Тумай Н. В. До питання лінгвоциду української мови / Н. Тумай // Жіночий світ. – К., 2003. – № 4. – С. 6–10.
10. Христенко В. Ф. Лінгвоцид і подолання його наслідків в історії української літературної мови / В. Ф. Христенко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. — К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – С. 128–133.
11. Шаповал Ю. І. Історичні передумови й чинники виникнення мовного питання в Україні / Ю. І. Шаповал // Мовна ситуація в країні: між конфліктом і консенсусом. – К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – С. 12–33.
12. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого сторіччя (1900–1941). Стан і статус / Ю. Шевельов // Чернівці: Рута, 1998. – 208 с.
13. Шевчук С. Українська мова за професійним спрямуванням: підручник / С. Шевчук, І. Клименко. – К.: Алерта, 2013. – 696 с.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2014 р.

НЕЗРЕАЛІЗОВАНИЙ КОМУНІКАТИВНИЙ АКТ ЯК ВИД ВНУТРІШНЬОГО МОВЛЕННЯ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ АВТОРА-ЧОЛОВІКА Й АВТОРА-ЖІНКИ

Дослідження виконане в руслі актуальних у сучасному мовознавстві психолінгвістичних та гендерних вчень. Матеріалом розвідки стали тексти сучасної української художньої прози, написані від першої особи однини авторами-чоловіками та авторами-жінками. Об'єктом дослідження є види внутрішнього мовлення у художньому тексті, а саме із мікроконтекстами звернення, що містять номінації адресата мовлення. Зокрема автор розрізняє дві групи видів внутрішнього мовлення: види мовлення, що відображають зреалізований комунікативний акт (який завершився), і види мовлення, що відображають незреалізований комунікативний акт (який не завершився або взагалі не відбувся).

Ключові слова: номінація адресата мовлення, внутрішнє мовлення у художньому тексті.

Олеся Гаврилащук. НЕРЕАЛИЗОВАННЫЙ КОММУНИКАТИВНЫЙ АКТ КАК ВИД ВНУТРЕННЕЙ РЕЧИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ АВТОРА-МУЖЧИНЫ И АВТОРА-ЖЕНЩИНЫ

Исследование выполнено в русле актуальных в современном языкознании психолингвистических и гендерных учений. Материалом разведки служат тексты современной украинской художественной прозы, написанные от первого лица единственного числа авторами-мужчинами и авторами-женщинами. Объектом исследования являются виды внутренней речи в художественном тексте, а именно с микроконтексты обращения, содержащие номинации адресата речи. В частности автор различает две группы видов внутренней речи: виды речи, отражающие реализованный коммуникативный акт (который завершился), и виды речи, отражающие нереализованный коммуникативный акт (который не завершился или вообще не происходил).

Ключевые слова: номинация адресата речи, внутренняя речь в художественном тексте.

Olesia Gavrylashchuk. UNFULFILLED COMMUNICATIVE ACT AS TYPES OF INNER SPEECH IN MALE AND FEMALE FICTION TEXTS

The research has been conducted within the framework of popular in modern linguistics psycholinguistic and gender studies. The materials of the current study include the texts of modern Ukrainian fiction prose, written in the first person singular by male and female authors. The object of the study is the types of inner speech in fiction texts, i.e. those which contain the contexts of address with the nominations of speech recipients. In particular, we distinguish between two types of inner speech: the types of speech which reflect a fulfilled communicative act (that has been completed) and those which represent an unfulfilled communicative act (that has not been completed or was not taking place at all).

Key words: addressee nomination, speech as recorded in a text, an inner speech in the artistic text.

Актуальним у сучасному мовознавстві є вивчення ролі людського чинника у мові, зокрема у психологічному аспекті. Залучення методів когнітивної лінгвістики та психолінгвістики дає змогу всебічно дослідити взаємозв'язок мови та мовлення із психологією поведінки людини.

Ще античні дослідники-філософи Геракліт, Платон, Аристотель та ін. [за: 14] розглядали питання породження мовлення на основі порівняння природи думки та слова. Пізніше ця проблема ставала об'єктом дослідження математиків, психологів, психіатрів, мовознавців та психолінгвістів.

Вагомий внесок у вивчення внутрішнього мовлення зробили такі дослідники-лінгвісти, як С. Кацнельсон [6; 7; 8], О. Кубрякова [9], Р. Пазухін [12], М. Трубецької [за: 2] та інші, які пропонували свої схеми породження мовлення. Важливими є також праці таких психолінгвістів: Л. Виготського [2], І. Горелова [4], М. Жинкіна [5], О. Леонтьєва [10], О. Лурії [11], О. Соколова [14] та ін. Зокрема надзвичайно вагомим внеском у дослідження історії вивчення внутрішнього мовлення є праця О. Соколова «Внутрішнє мовлення і мова» [14].

З огляду на те, що власне внутрішнє мовлення неможливо побачити (як текст) чи почути (як його озвучення), тому ми зосередили увагу на текстовій інтерпретації внутрішнього мовлення, а саме у сучасній українській прозі, написаній від першої особи однини, що, на нашу думку, привносить у текст елемент відвертості, правдивості та навіть біографічності, а разом і елемент «традиційності» поведінки комуніканта. Можемо твердити, що написання тексту автором-чоловіком або автором-жінкою від першої особи однини є представленням типового світогляду відповідно чоловіка або жінки.

Цікавими є особливості вибору авторами номінацій адресата внутрішнього мовлення у художньому тексті. Такі найменування дещо відрізняються від зовнішньомовленнєвих (тих, що функціонують у зовнішньому мовленні), оскільки у внутрішньому мовленні, а також у внутрішньому мовленні у художньому тексті відсутні етикетні рамки спілкування.

Внутрішнє мовлення у художньому тексті може бути потрактоване як безпосередній акт спілкування. Так, М. Скаб зазначає, що «більшість актів так званого внутрішнього мовлення, які, на думку окремих дослідників, не орієнтовані на сприйняття, а отже, і спілкування, і відповідно не є мовними ланцюгами, у яких реалізується комунікативна функція мови, теж можуть бути потрактовані як акти спілкування [...] прикладів такого типу досить багато в текстах художньої літератури» [13, с. 18].

Ми розрізняємо дві групи видів зверненого внутрішнього мовлення у художньому тексті: види мовлення, що відображають незреалізований комунікативний акт (який не завершився або взагалі не відбувався), і види мовлення, що відображають зреалізований комунікативний акт (який завершився).

Наразі представляємо види мовлення, що відображають незреалізований комунікативний акт. Характерними рисами таких видів мовлення є проєкція адресантом номінації адресата мовлення на зовнішньомовленнєве спілкування. Зазвичай адресант будує схему комунікування, припускаючи, що сказав би у певній ситуації, проте не може цього зробити через етикетні норми (наприклад, у діловому спілкуванні) або ж особисті переконання (несприятливі умови ситуації спілкування, небажання образити адресата та ін.).

До видів мовлення, що відображають незреалізований комунікативний акт, належать такі: 1) допустово-плановане внутрішнє мовлення; 2) проєктоване на минулий час внутрішнє мовлення; 3) паралельне зовнішньому мовленню внутрішнє мовлення (приховане, альтернативне); 4) відтворене невербальне мовлення у тексті внутрішнього мовлення.

Для передачі прикладів ми послуговуємося наступними позначками: 1) $Ant \rightarrow Am$, де Ant – адресант (тут: $ч$ – чоловік, $ж$ – жінка), Am – адресат (тут: $ч$ – чоловік, $ж$ – жінка), $\rightarrow$ – напрям зверненого мовлення, тобто адресант звертається до адресата; 2) $Ant^1 : Ant^2 \rightarrow Am$, де Ant^1 – адресант (тут: $ч$ – чоловік, $ж$ – жінка), Ant^2 – адресант, від імені якого автор передає звернене мовлення (при зміні гендерних ролей у тексті, коли автор-чоловік пише від особи жінки, а автор-жінка пише від особи чоловіка; тут: $ч$ – чоловік, $ж$ – жінка), $:$ – співвіднесеність адресанта-автора (перед двокрапкою) і адресанта-іншої особи (після двокрапки); 3) $Ant \leftarrow |$, де Ant – адресант, що звертається сам до себе (тут: $ч$ – чоловік, $ж$ – жінка), $\leftarrow |$ – позначення зверненого мовлення, коли адресант є одночасно адресатом; 4) $Ant \rightarrow Am^1 + Am^2$, де Ant – адресант (тут: $ч$ – чоловік, $ж$ – жінка), Am^1 і Am^2 – група адресатів (тут: $ч$ – чоловік, $ж$ – жінка), $+$ – позначення групи адресатів; 5) $Ant \rightarrow Am^1 / Am^2$, де Ant – адресант (тут: $ч$ – чоловік,

ж – жінка), Am^1 / Am^2 – адресат, яким може бути як чоловік, так і жінка, бо у тексті не вказано на стать співрозмовника (тут: ч – чоловік, ж – жінка), / – позначення адресата без вказівки на стать.

1. Допустово-плановане внутрішнє мовлення. Припущення про можливий перебіг ситуації спілкування у разі вибору тієї чи тієї номінації адресата мовлення. Задумуються над такими ситуаціями тільки автори-жінки, які передають мовлення чоловіка, тобто при зміні гендерних ролей у тексті, рідше, коли авторка передає мовлення іншої жінки в уявленні чоловіка, від особи якого автор-жінка написала текст:

ж : ч : ч → ч (авторка : чоловік : відомий режисер → чоловік на ім'я Павло): *Я уявив собі таку картину. [...] Стівен Спілберг. І каже мені: «Хай, Пол! Хау світ тусію хіа...»* [ДС];

ж : ч → ч (авторка : чоловік → чоловік на підпитку, молодший за віком): *А тут ще й ситуація склалась така, що моє найувічливіше «Pouvez vous repeter, s'il vous plait, monsieur?», як рекомендують чинити у подібних випадках розмовники, прозвучало б витонченим хамством* [СЦ].

2. Проектоване на минулий час мовлення. Комунікативний акт завершився у зовнішньому мовленні із результатом, який наразі адресанта не задовольняє або ж у нього змінилося ставлення до минулої ситуації спілкування чи до адресата. Тому у внутрішньому мовленні у художньому тексті автор ніби припускає, що варто було би сказати раніше. Такий вид внутрішнього мовлення зазвичай залишається на цьому ж рівні мовлення (чи то як художнього стилю, чи то як психічного явища). Цікаво, що такі проєкції на минулий час у мовленні характерні для авторів-жінок, які зазвичай цими своєрідними «мандрівками у часі» шкодують про сказане (чи неказане):

ж → ж (авторка → покійна подруга авторки): *Мені б тоді їй і сказати – Владухо, кохана, ріж полу і втікай на чім світ [...] [ЗМ],* або припускають інший перебіг ситуації спілкування, що міг би певною мірою змінити їхнє життя:

ж : ч → ж (авторка : незнайомий чоловік → авторка): *І думаєш: дякувати Богу – проплив далі. А міг би: «Дівчино, а котра зараз година?»* [РГ, с. 88].

3. Приховане зовнішнє незреалізоване мовлення постає тоді, коли виникає дисонанс між необхідністю дотримуватися у зовнішньомовленнєвому спілкуванні етикетних рамок, а суб'єктивне ставлення чи сприйняття співрозмовника не відповідає вимогам, усталеним суспільством:

ч → ж (автор → дівчина-одноліток): [...] *силкуюся бути ввічливим і гарним, хоча насправді хочу спитати: «А до чого тут ми, люба?»* [ДМ];

ж → ч (авторка → чоловік покійної подруги): *В гробу я бачила такі перемоги, от що я тепер тобі могла би сказати, Вадиме [...] [ЗМ];*

ж → ч (авторка → чоловік, старший на 23 роки): *Усе життя – одне велике казино, так, Костянтинне?* [БЗ, с. 139]. До речі, автор-жінка, передаючи звертання до набагато старшого адресата за допомогою номінації адресата мовлення *Костянтинне*, часто у зовнішньому мовленні, відтворюваному у художньому тексті, обирає номінацію *Костю*, оскільки такий скорочений варіант імені подобається адресатові. Адресантка таким чином ставить певний бар'єр, дотримуючись дистанції у спілкуванні на противагу думці психологів про її схильність зменшувати цю дистанцію [1, с. 114]. Тракуємо таке явище як індивідуально-психологічне, а також зумовлене обставинами конкретної ситуації, коли адресантка не бажає зменшувати дистанцію у спілкуванні із певним адресатом.

4. Відтворене невербальне мовлення у тексті. Авторські описи невербальної поведінки персонажів часто супроводжують номінації адресата мовлення, які, на думку автора, відповідають певним жестам та міміці. Якщо у зовнішньому спілкуванні адресат самостійно трактує несловесну поведінку адресанта, то у внутрішньому мовленні автор художнього тексту розкриває зміст сказаного, надаючи висловленню номінацією адресата мовлення повноцінного статусу звернення. Характерними для цього типу мовлення є слова або словосполучення на позначення невербальної поведінки, наприклад: *кинути, глипнути, зиркнути, підморгнути, усміхатися, перехреститися, розвести руками, махнути долонею, захитати головою, взяти за*

лікоть, подати незримий знак та ін. На нашу думку, одночасне вживання у тексті вище названих слів та словосполучень із номінацією адресата мовлення підтверджує ключову роль такої номінації у зверненому акті спілкування та її здатність передавати смислове та емоційне навантаження усього висловлювання-звернення. Часом автори застосовують слово-тлумачення «мовляв», підкреслюючи рівнозначність опису невербальної поведінки та акту звернення із номінацією адресата мовлення. Такі «паралелі» характерні для чоловічого письма:

ч → ч (автор → друг): *Я недовірколиво глигнув на Джошуа. Що за діла, **чужак**? [КМ, с. 115];*

ч → ч (автор → знайомий): [...] *я лише розвів руками, мовляв, **чужак, старенький**, мені зараз інакше не можна [...]* [УБ].

Також як автори-чоловіки, так і автори-жінки номінаціями адресата мовлення характеризують дію, процес або ситуацію, які не є загальновідомими у вербальному спілкуванні, радше оказіональними:

ч : ч + ч → Бога (автор : чоловіки → Бог): *Найпалкіші графові васали [...] з відчайдушними криками наносять собі ножові рани. Це свідчить про розпуку. **Господи**, чому Ти забрав його, а не мене? [АД, с. 57];*

ж → ж (авторка → подруга авторки): *Збігала за блокнотом: кажи, **Марійко**, рецепт [ВТ].*

Цікаво, що чоловіки, передаючи значення певної ситуації за допомогою зверненого мовлення, цілком влучно відтворюють особливості жіночого мовлення, зокрема через звертання до абстрактного поняття:

ч : ж → абстрактне поняття: *Завдяки нареченому: він у мене [...] добрий, чуйний, дотепний... Поки канікули. А вони якраз минулого тижня і закінчилися. [...] Це означає: прощавай, легкосте буття, до самого літа [БА, с. 83].*

Як уже показали наші попередні дослідження [3], жінки у внутрішньому мовленні у художньому тексті активно звертаються до об'єктів неживої природи, в тому числі і до абстрактних понять.

Підводячи підсумки, зазначаємо, що внутрішнє мовлення у художньому тексті може бути виражене за допомогою зреалізованих та незреалізованих комунікативних актів спілкування, які, у свою чергу, представлені різними видами мовлення. Такі акти звернення супроводжують яскраві номінації адресата внутрішнього мовлення, які здатні передавати смисло-емоційне навантаження всього тексту-звернення. До того ж зазначені найменування є гендерно маркованими.

Перспективним вважаємо дослідження видів внутрішнього мовлення у художньому тексті, що відображають зреалізований комунікативний акт.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6-ти томах; Т. 2. Проблемы общей психологии / Л. С. Выготский; под. ред. В. В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1982. – 504 с.
3. Гаврилашук О. Вияв гендерних особливостей світогляду адресата при зверненні до об'єктів живої та неживої природи / О. Гаврилашук // Науковий вісник Чернівецького ун-ту ім. Ю. Федьковича : зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – Вип. 585–586: Слов'янська філологія. – С. 305–309.
4. Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации / И. Н. Горелов. – М.: Наука, 1980. – 104 с.
5. Жинкин Н. И. О кодовых переходах во внутренней речи / Н. И. Жинкин // Вопросы языкознания. – 1964. – № 6. – С. 26–38.
6. Кацнельсон С. Д. Категории языка и мышления: Из научного наследия / С. Д. Кацнельсон. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 852 с.
7. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон ; 2-е изд. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 217 с.
8. Кацнельсон С. О. Возникновение речи / С. Д. Кацнельсон; под. ред. И. И. Мещанинова. – Л.: Лениздат, 1949. – 78 с.

9. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е. С. Кубрякова. – М.: Наука, 1986. – 160 с.
10. Леонтьев А. А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания / А. А. Леонтьев. – М.: Наука, 1969. – 308 с.
11. Лурия А. Р. Язык и сознание / А. Р. Лурия; под ред. Е. Д. Хомской. – М.: Изд. Московского ун-та, 1979. – 320 с.
12. Пазухин Р. В. Язык, функция, коммуникация / Р. В. Пазухин // Вопросы языкознания. – 1979. – № 6. – С. 42–50.
13. Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові / М. С. Скаб. – Чернівці: Місто, 2002. – 272 с.
14. Соколов А. Н. Внутренняя речь и мышление / А. Н. Соколов. – М.: Просвещение, 1967. – 248 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

- АД – Андрухович Ю. Дезорієнтація на місцевості : спроби : [текст] / Ю. Андрухович – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2006. – 128 с.
- БА – Бойченко О. Аби книжка : [текст] / О. Бойченко. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2011. – 276 с.
- БА – Баграт Л. Зло : [роман] / Л. Баграт. – Львів : Кальварія, 2002.
- ВТ – Вдовиченко Г. Тамдевін : [Електронний ресурс] : [роман] / Г. Вдовиченко. – Режим доступу : <http://www.librius.net/b/44313/read>
- ДС – Денисенко Л. Сарабанда банди Сари : [Електронний ресурс] : [роман] / Л. Денисенко. – Режим доступу : <http://lib.rus.ec/b/156586/read>
- ДМ – Дністровий Анатолій. Місто уповільненої дії : [Електронний ресурс] : [роман] / А. Дністровий; спр. А. О. Астаф'єв. – Режим доступу : <http://www.librius.net/b/50084/read>
- ЗМ – Забужко О. Музей покинутих секретів : [Електронний ресурс] : [роман] / О. Забужко. – Режим доступу : <http://lib.rus.ec/b/345223/read>
- КН – Кідрук М. Навіжені в Мексиці : [роман] / Макс Кідрук. – Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011. – 288 с.
- РГ – Роздобудько І. Гра в пацьорки: збірка оповідань: [текст] / І. Роздобудько. – К. : Нора-Друк, 2010. – 240 с.
- СЦ – Соколян М. Цурпалки: [Електронний ресурс]: [текст] / М. Соколян. – Режим доступу : <http://www.e-reading.org.ua/bookreader.php/1000190/Curpalki.html>
- УБ – Ушкалов С. БЖД : [Електронний ресурс] : [роман] / С. Ушкалов. – Режим доступу : <http://lib.rus.ec/b/213214/read>

Стаття надійшла до редакції 12.11.2014 р.

УДК 81'373.6=161.2+81'374.4

Леся Гапон

*(Тернопільський національний педагогічний
університет ім. В. Гнатюка)*

ЛІНГВІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РЕЄСТРУ «ЕТИМОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» Я.-Б. РУДНИЦЬКОГО

У статті висвітлено науково-методологічні принципи створення реєстру «Етимологічного словника української мови» Я. Рудницького, здійснено аналіз лексичного складу словника в генетичному, історичному, семантико-структурному, лексико-граматичному, етнографічно-культурному та соціолінгвістичному аспектах.

Ключові слова: лексика, реєстр, реєстрове слово, загальноживана лексика, ономастична лексика.

Леся Гапон. ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РЕЕСТРА «ЭТИМОЛОГИЧЕСКОГО СЛОВАРЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА» Я.-Б. РУДНИЦКОГО

В статье исследованы научно-методологические принципы построения реестра «Этимологического словаря украинского языка» Я. Рудницкого, произведен анализ словарного состава словаря в генетическом, историческом, семантически-структурном, лексически-грамматическом, этнографически-культурном и социолингвистическом ракурсах.

Ключевые слова: лексика, реєстр, реєстровое слово, заглавное слово, общеупотребительная лексика, ономастическая лексика.

Lesia Hapon. The LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF ENTRIES OF «AN ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE» BY YAROSLAV RUDNYTSKYJ

The scientific and methodological principles of entry formation in YaroslavRudnytskyj's "An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language" are illustrated in the article. The analysis of the vocabulary in genetic, historical, semantic and structural, lexical and grammatical, ethnographical and cultural, sociolinguistic aspects is done.

Key words: vocabulary, lexicon, entry, commonly used vocabulary, onomastic vocabulary.

Лексикографічна парадигма сучасної україністики означена поверненням до первісної інтелектуальної батьківщини багатьох праць визначних учених діаспори: Зенона Кузелі, Олексі Горбача, Юрія Шевельова, Івана Огієнка. Почесне місце серед іменитих словникотворців посідає Ярослав-Богдан Рудницький – автор близько трьох тисяч праць з ономастики, діалектології, етимології, славістики, лексикографії, соціолінгвістики та історії української мови. І на часі – відстоювання наукової цінності та визначення місця в історії вітчизняного мовознавства його фундаментальної праці – першого «Етимологічного словника української мови».

Про високі досягнення українсько-канадського вченого в науково-дослідницькій, культурно-освітній та громадсько-політичній діяльності писали В. Верига, Л. Дегтяренко, Я. Дзира, Г. Дідківська, О. Домбровський, Р. Зорівчак, В. Кубійович, О. Мельничук, Я. Пришляк, Р. Сіромський, Яр Славутич, О. Супронюк, Ю. Шевельов, В. Шендеровський. Інформаційно насиченими є біографічні виклади Т. Носко-Оборонів, О. Войценко та бібліографічні видання М. Мандрики, С. Голутяк-Голик. Серед рецензентів «Етимологічного словника української мови» Я.-Б. Рудницького – відомі мовознавці української діаспори Ю. Шевельов, О. Горбач, С. Біда, авторитетні етимологи СРСР О. Трубачов, Р. Кравчук, зарубіжні учені Б. Унбегаун, Ф. Копечний, В. Кипарський, Е. Ейхлер. Стислий аналіз концептуальних засад етимологічного словника Я. Рудницького дав провідний учений Інституту мовознавства імені О. О. Потєбні, головний редактор 1–4 томів сучасного академічного семитомного видання «Етимологічного словника української мови» О. Мельничук. Однак усебічне вивчення і висвітлення наукових засад визначної лексикографічної роботи Я.-Б. Рудницького попереду.

Предметом нашого дослідження є реєстр «Етимологічного словника української мови» Я.-Б. Рудницького. Ми поставили перед собою завдання – проаналізувати лексичний склад цього словника в семантично-структурному, лексико-граматичному, соціолінгвістичному та генетико-історичному аспектах та засвідчити повноту та самодостатність опрацьованого автором лексичного матеріалу.

Перший в історії вітчизняного мовознавства «Етимологічний словник української мови» Ярослава Рудницького появився у 1962 році як англomовне видання Української Вільної Академії Наук у Вінніпезі. З 1962 по 1977 роки словник видавався окремими випусками (1-16 випуски на літери А-Ж), які згодом були перевидані у двох томах: перший том – на літери А-Г

(968 сторінок), другий том – на літери Д-Ж – та опубліковані на правах рукопису словникові матеріали на З-Ь (1128 сторінок).

Підставами для внесення слів у реєстр стали матеріали 180-тисячної картотеки, зібраної шляхом суцільного і вибіркового розписування різноманітних письмових джерел, свідчення слів'янських етимологічних та українських перекладних (тлумачно-перекладних) словників з урахуванням реальності існування цих слів у суспільному вжитку (в минулому чи сьогодні). При цьому реєстр словника – не просто механічне перенесення картотечно-джерельних даних, а результат усебічного наукового вивчення слів у генетичному, історичному, семантико-структурному та етнографічно-культурному ракурсах.

Усі реєстрові слова, крім односкладових, подаються з наголосом. Паралельно вживані фонетичні та морфологічні варіанти заголовних слів наводяться або в межах однієї статті («*блекнути, блякнути*», «*балька, бальок*»), або в різних, одна чи більше з яких – відсилкові («*або*» – «*альбо*»; «*яструб*» – «*аструб*»). Слова-омоніми фіксуються в різних статтях із цифровою позначкою біля них («*брак 1*», «*брак 2*», «*брак 3*», «*брак 4*»; «*буй 1*», «*буй 2*», «*буй 3*»).

Обсяги словника досить значні. До його складу входять 8726 заголовних реєстрових слів, багатий лексичний матеріал міститься і в середині статей.

Оснovoю словника становить загальноживана лексика. До її основних семантичних груп серед іменників належать: 1) назви осіб: а) за родинними зв'язками (*батько, брат, мати, сестра, тесть*); б) за статтю (*дівчина, парубок*); в) за зовнішніми ознаками (*атлет, блондин, каліка*); г) за поведінковими характеристиками (*боягуз, баламут*); ґ) за соціальним статусом (*бурлак, вельможа, князь, імператор*); д) за родом діяльності, в тому числі назви посад, звань, професій (*адмірал, бургомістр, кравець*) тощо; 2) назви частин тіла людей (*брова, вухо, палець, око*); 3) назви угруповань людей (*банда, бригада*); 4) назви соціальних установ, організацій, підприємств (*академія, броварня, депо*); 5) назви рослинного світу: (*в'яз, дуб, жасмин, ковила, нарцис, буряк, капуста, петрушка, банан, абрикос*); 6) назви тваринного світу: (*баран, бик, їжак, кріт, горобець, журавель, качка, короп, лин, бджола, блоха*); 7) назви природних об'єктів, понять і явищ (*відлига, дощ, долина, море*); 8) назви артефактів: а) назви одягу (*блуза, жилет, жупан*); б) назви взуття (*боти, бутси, ботфорти*); в) назви головних уборів (*бріль, капелюх, кашкет*); г) назви аксесуарів (*браслет, намисто*); ґ) назви тканин (*атлас, бавовна, оксамит*); д) назви посуду, ємностей (*амфора, банка, баддя, балія, бак, блюдо, барило, казан*); е) назви знарядь праці (*веретено, дріль, жорна, серп*); є) назви засобів пересування (*баржа, бричка, ковчег*) і т. п.; 10) назви страв (*борщ, коровай, кутя, пиріг*); 11) назви напоїв (*брага, кава*); 12) назви розваг, ігор (*бал, більярд, доміно, карнавал*); 13) назви станів, почуттів, відчуттів (*досада, жах, лихо, ляк, печаль*); 14) назви процесів (*біг, дрож*); 15) назви кольорів (*біль, бордо*); 16) назви днів, місяців, пір року (*вівторок, листопад, осінь*); 17) назви одиниць виміру (*миля, кілограм, кілометр*).

Досить широко представлена у словнику найвідоміша в практиці мовлення професійна і термінологічна лексика, зокрема: 1) назви наук (*ботаніка, історія*); 2) термінологічна лексика різних галузей наук: (*алфавіт, вірш, казка, атлас, компас, атом, абсолют, індукція, брутто, бюджет, дефіцит, бутан, бутил*); 3) термінологічна лексика різних галузей мистецтва: (*барельєф, арія, бас, дуєт, дрімба, ліра, орган, арена, бенефіс, буф*); 4) професійна термінологічна лексика: а) військова (*амуніція, бруствер, алебарда, бомба, лук*); б) медична (*астма, бандаж, пневмонія*); в) політико-правнична (*амністія, бюлетень, маніфест*); г) спортивна (*бокс, матч*); ґ) канцелярська (*акт, атестат, бюро*); е) технічно-промислова (*апарат, бульдозер, гальмо, бетон, графіт, ебоніт, бронза, залізо, золото*); 5) релігійна термінологічна лексика: *амвон, віктар, вікарій дяк, ікона, ігумен, іслам, жрець, катехизм, хрищення*.

До реєстру включена також лексика обмеженого функціонування, що, вже відійшовши в пасивний лексичний фонд або вживаючись у соціально чи територіально обмежених групах мовців, знаходить своє відображення в мові художньої літератури, періодики, наукових видань, потрапляє в розмовну мову і є необхідною як для розуміння життя і побуту українського та інших народів, вітчизняної та світової історії, так і для вивчення історії мови.

Досить значною мірою (від 22% до 26% реєстру) представлена у словнику діалектна лексика. Серед діалектизмів у праці Я.-Б. Рудницького знаходимо: 1) акцентуаційні діалектизми (*багнет* – «багнет»; *борошно* – «борошно»; *боярин* – «боярин»); 2) фонетичні діалектизми (*борикати* – «борюкати»; *Басарабія* – «Бесарабія»; *бульва* – «бульба»); 3) граматичні діалектизми (*бриза* – «бриз», *багро* – «багор»); 4) лексичні діалектизми: а) власне лексичні діалектизми («*бана*» – туга, жаль; «*борше*» – швидше); б) етнографізми («*балцанка*» – «Subst. посуд з плетінкою» [9, т. 1, 68], «*бензель*» – «Subst. віхоть, яким мажуть долівку хати» [9, т. 1, 104]); 5) семантичні діалектизми («*блазень*» – «Syn. Wd.(Lk.) незрілий, малолітній» [9, т. 1, 141], «*бравий*» – «Subst. dial. добрий, хороший, красивий» [9, т. 1, 189]).

Локалізація діалектизмів подається Я.-Б. Рудницьким за допомогою поміток: «Bk.» (бойківський діалект), «Ed.» (східні говори української мови), «Hc.» (гуцульський діалект), «Lk.» (лемківський діалект), «SoCr.» (східнокарпатські українські говори), «Wd.» (західні говори української мови). Подекуди автор вказує на вузчі ареали їх вживання, а подекуди подає лише із поміткою «dial.».

Природно, що левову частку діалектизмів, уведених у словник Рудницького, становить діалектна лексика західноукраїнського регіону. Так, серед реєстрових слів на літеру «Б» із 885 заголовних реєстрових слів знаходимо 224 діалектизми, з них: із поміткою «dial.» – 14; із поміткою «Wd.» – 132; із помітками «Wd.(Bk.)», «Bk.» – 1; із помітками «Wd.(Lk.)», «Lk.» – 13; із помітками «Wd.(Hc.)», «Hc.» – 24; із помітками «Wd.(SoCr.)», «Wd.(Cr.)», «SoCr.» – 22; із поміткою «Ed.» – 8; із вказівкою на вузчі ареали – 22 (з них тільки 2 зі східних говорів української мови).

Соціально-діалектні особливості мови репрезентовано у словнику незначною кількістю арготизмів (позначки «argot.», «арго») і просторіч (позначка «colloq.»), здебільшого введених у склад словникових гасел. Наприклад, «*бі-*» – «also known as argot-prefix: *бі* – він, *бі* – цей» [9, т. 1, с. 127]; «*будавка*» – «Subst. argot. голка» [9, т. 1, с. 234]; «*бум*» – «Subst. colloq. сенсація, шумиха» [9, т. 1, с. 253], «*ефеф* – арго» – «Subst. досконало» [10, т. 2, с. 303], «*люлька*» – «арго: димка» [10, т. 2, с. 83].

Доволі незначним є відсоток вузькопрофесійної лексики, що потребує тлумачення для широкого загалу, наприклад: *вілайет* (адміністративно-територіальна одиниця в Туреччині), *вірулентний* (хвороботворний), *вокабула* (окреме слово іншомовного походження з перекладом, заголовок словникової статті), *волюта* (спірально закрутка на капітелі колони), *девон* (третя палеозойська формація в історії землі), *девастація* (знищення), *деєкція* (виділення води) тощо.

Представлена у словнику і застаріла лексика. Це слова, які зовсім не вживаються в мовній практиці, тож у словнику їх виокремлено позначками «arch.», «hist.». Із позначкою «arch.» знаходимо: а) власне лексичні архаїзми «*десна, десниця*» – «arch. – Subst. права рука, правиця» [10, т. 2, с. 61], «*перст*» – «arch. – Subst. палець» [10, т. 2, с. 904], «*чадо*» – «arch. – Subst. дитя» [10, т. 2, с. 1099]; б) лексико-фонетичні архаїзми: «*буївіл*» – «arch. бувол» [9, т. 1, с. 244], «*жена*» – «arch. and dial for жона» [10, т. 2, с. 364]; в) лексико-морфологічні архаїзми: «*москвитин arch.*» – «Subst. москвич, москаль» [10, т. 2, с. 830]; г) лексико-семантичні архаїзми: «*бесіда*» – «arch. ‘banquet, guests’ – Syn. пир, бенкет» [9, т. 1, с. 116], «*гамалія 2 arch.*» – «Subst. гатунок шаблі» [9, т. 1, с. 552]. Позначкою «hist.» автор супроводжує історизми, наприклад: «*башловка*» – «hist. ‘war-booty’ – Subst. почесний дар здобичі тим, хто відзначився у бою» [9, т. 1, с. 91]; «*берковець*» – «hist. ‘weight of 10 poods’ – Subst. вага 100 пудів» [9, т. 1, с. 13]; «*болохівці*» – «hist. ‘Bolkhov-people (in the basin of Дністер in the XII–XIII c.)’ – Subst. татарські люди» [9, т. 1, с. 67].

Особливістю «Етимологічного словника української мови» Ярослава Рудницького є введення в реєстр слів, пов’язаних із суспільно-політичними реаліями розвитку української мови в Радянському Союзі, у діаспорі таких англomовних країн, як США, Канада, Австралія, та в Бразилії, де більшість населення спілкується португальською. Тому серед заголовних слів і в складі гасел знаходимо слова із позначками «SovUk.» (радянсько-українські; умовно – «радянізми»), «AmUk.» (американсько-українські, умовно – «американізми»), «AustrUk.»

(австралійсько-українські; умовно – «австралізм»), «BrazUk.» (бразильсько-українські; умовно – «бразилізм»).

Серед «радянців» виразно виділяється група слів, що характеризують антигуманний тоталітарний режим, як-от: *сексот* («Subst. донощик в тюрмі, концтаборі» [10, т. 2, с. 1002]), *смерш* («Subst. протишпигунський відділ» [10, т. 2, с. 1025]). Навіть інтернаціоналізм «*комуна*» у словнику Я. Рудницького тлумачиться як «громада; насильний загін селян до колективу в СРСР» [10, т. 2, 724]. Крім того, автор подає специфічні складноскорочені новотвори радянської доби (*виконком*), деякі розмовні слова (*барахолка*, *блат*) і професійні вислови (наприклад, в авіації – «*брючий політ*»). У словнику переважають словоформи, зорієнтовані на український правопис 1929 року. Тому лексеми, що відповідають вимогам цього правопису, наприклад: *кляса*, *діакритичний*, *керосина*, *дубльон*, *егіда*, *джентлмен*, вважаються нормативними, тоді як їх фонетичні варіанти, оформлені за правописом 1933 року, Я.-Б. Рудницький подає як «радянцізм»: *клас*, *діакритичний*, *керосин*, *дублон*, *егіда*, *джентльмен*.

Серед «австралізмів» та «бразилізмів» домінують назви, що містять виразний місцевий колорит: *фазенда* (ферма, «BrazUk.»), *нікада* (прорубана в гушавині лісу стежка, «BrazUk.»), *короборі* (церемоніальний танець, «AustrUk.»), *лорікіт* (рід австралійського коралу, «AustrUk.»).

«Американізм» стосуються здебільшого побутових реалій життя і є фонетичними кальками англійських слів зі збереженням їх лексичного значення: *лоєр* (правник), *барбер* (перукар), *лайн* (лінія), *корнер* (ріг вулиці), *костумер* (покупець), *дзігарит* (цигарка) тощо. Більшість із них так і залишилися в мові діаспори, а деякі перейшли в активний лексичний запас наших співвітчизників в Україні: *бос* – начальник, *ланч* – другий сніданок, *конверсація* – спілкування.

У шістдесятих роках це стало приводом для закидів окремих радянських учених, що Я.-Б. Рудницький уклав словник американо- чи канадсько-української мови. Однак відомий російський мовознавець О. Трубачов у своїй рецензії на етимологічний словник Рудницького зазначає: «...перед нами етимологічний словник української мови, а не якоїсь особливої канадсько-української чи американо-української мови» [7, с. 382].

Про це свідчить і лексична диференціація слів за походженням. 61–63% лексичного складу словника становлять слова праслов'янського та власне українського походження і також ранні запозичення, 21–23% реєстру складають пізні запозичення, 14–18% – вигуки, звуконаслідувальні слова та власні назви.

На генетичний статус слова вказують позначки у складі статей: 1) у гаслах слів праслов'янського та власне українського походження: «IE» – індоевропейські реконструйовані, «PS» – праслов'янські реконструйовані, «OCS» – староцерковнослов'янські, «OES» – старосхіднослов'янські (XI–XV ст.), «OUk.» – староукраїнські (XI–XIV ст.), «MUk.» – середньоукраїнські (XV–XVIII ст.), «ModUk.» – сучасні українські форми; 2) у гаслах ранніх запозичень: «MUk.» – середньоукраїнські (XV–XVIII ст.), «ModUk.» – сучасні українські форми; 3) у гаслах пізніх запозичень: «ModUk.» – сучасні українські форми.

Як реєстрові, із лексики XI–XVIII ст. у словник увійшли ті слова, що викликають інтерес у лінгвістичному та культурно-історичному зрізах, наприклад: *брячина* (рід шовкової тканини, «OUk.»), *жяловати* (жаліти, «OUk.»), *дъбрь*, *дебрь* (непрохідна гушавина, «OES»), *априль* (квітень, «MUk.»), *бутынокъ* (воєнна здобич, «MUk.»), *берло* (скіпетр, «MUk.»), *било* (калатало, «MUk.»), *бір* (такса, податок, «MUk.»), *бестія* (звір, «MUk.») тощо.

Вибірково представлена в «Етимологічному словнику української мови» Я.-Б. Рудницького ономастична та відономастична лексика: 1) топоніми: *Азія*, *Америка*, *Антарктида*, *Бразилія*, *Італія*, *Єгипет*, *Україна*, *Київ*, *Львів*, *Кавказ*, *Карпати*; 2) гідроніми: *Ворскла*, *Дніпро*, *Прип'ять*, *Босфор*; 3) особові імена: *Борис*, *Данило*, *Ігор*, *Матвій*, *Ольга*, *Петро*, *Юрій*; 4) прізвища: *Ільченко*, *Іванченко*, *Петлюра*; 5) псевдоніми: *Вільде*; 6) теоніми: *Будда*, *Єгова*, *Перун*; 7) еортоніми: *Йордан*, *Байрам*; 8) етніоніми: а) назви сучасних народів: *болгарин*, *грек*, *грузин*, *слов'янин*; б) назви етнічних груп того чи іншого народу: *бойко*, *гуцул*,

лемко; в) назви зниклих народів та племен: *анти, берендеї, древляни*; 8) загальні назви, що походять від власних: *бегонія, бесемер, берлин*.

До реєстру словника на загальних підставах входять слова усіх частин мови, більшість із яких – іменники. Наприклад, серед лексем на літеру «А» (всього 229 статей) іменників – 164 (139 загальних назв, 25 власних назв); прикметник – 1; займенник – 1; дієслово – 1; прислівників – 2; сполучників – 7; часток – 7; вигуків – 46.

Реєстрові слова виступають у своїх основних формах: іменники, займенники, кількісні числівники – у називному відмінку однини (множинні іменники – у називному відмінку множини), прикметники – у чоловічому роді називного відмінка однини (причому автором подається спочатку коротка форма, а потім повна нестягнена), дієслова – у формі інфінітива.

До складу реєстру входять також назви усіх літер алфавіту, деякі найбільш уживані скорочення і ряд продуктивних префіксів (без-, роз-, од-, від-, під-, при-, над-), суфіксів (-иськ(о), -ищ(е), -ськ(о)), коренів (авто-, аеро-, архі-, бібліо-, -бок(ий), етно-) тощо.

Отже, «Етимологічний словник української мови» Ярослава Рудницького є з одного боку демонстрацією етимологічного доробку, який відповідає науковим вимогам свого часу, а з другого – поштовхом до поглиблення наукових засад практичної лексикографії.

Варто відзначити принципову повноту і насиченість словника традиційною лексикою, тобто лексикою, яка послідовно відображає історію, життя, побут і контакти українського народу. Крім літературної, реєстр охоплює такі шари української лексики, як історичну та діалектну, до нього включено також значну кількість запозичень різного часу, етноніми, топоніми, власні імена.

Я. Дзира слушно називає «Етимологічний словник української мови» Ярослава Рудницького «синтетичною лексикографічною працею» [2, с. 150]. Здійснена уперше в історії української лексикографії, вона заслуговує посісти почесне місце в історії українського мовознавства і стати міцною опорою для подальших словникових праць та етимологічних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горбач О. Перший етимологічний словник української мови / О. Горбач // Сучасність. – Мюнхен: Український Вільний Ун-тет, 1962. – №11. – С. 3–8.
2. Дзира Я. Пошануймо свою славу. Ярослав-Богдан Рудницький – учений, патріот / Я. Дзира // Пам'ятки України. Історія й культура. – 1999. – №1. – С. 145–157.
3. Етимологічний словник української мови: в 7 т. – Т. 1 : А–Г / ред. кол. : О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1982. – 632 с.
4. Кравчук Р. У.-В. Rudnic'kyj. An etymological dictionary of the Ukrainian language. Part 1–5. Second revised edition. – Winnipeg (Canada), 1966. – 480 с. (рецензия) / Р. Кравчук // Вопросы языкознания. – 1968. – № 4. – С. 117–133.
5. Мельничук О. Принципи укладання етимологічного словника української мови / О. Мельничук // Мовознавство. – 1967. – №2. – С. 15–21.
6. Мельничук О. Етимологічний словник / О. Мельничук // Українська мова. Енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Інститут української мови НАН України. – К. : Українська енциклопедія. – 2004. – С. 176–177
7. Трубачов О. J. V. Rudnic'kyj. An etymological dictionary of the Ukrainian language, part 1. Winnipeg, 1962; part 2 – 1963; part 3 – 1964 (А – вага), 288 с. (рецензия) / О. Трубачов // Этимология. 1965 : материалы и исследования по индоевропейским и другим языкам / АН СССР, Институт русского языка. – М. : Наука, 1967. – С. 328–383.
8. Трубачов О. Принципы построения этимологических словарей славянских языков / О. Трубачов // Вопросы языкознания. – 1957. – № 5. – С. 58–72.
9. An etymological dictionary of the Ukrainian language: In 2 v. – V. I: A–G (A–Г) / By Jaroslav V. Rudnyc'kyj – Winnipeg : Ukrainian free Academy of Sciences, 1972. – LXXXVI + 968 с. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://litopys.org.ua/djvu/rudnycky_slovnyk.htm – (дата звернення 30.08.2012). – Назва з екрана.

10. An etymological dictionary of the Ukrainian language: In 2v. – V. II: Д-Б / By Jaroslav B. Rudnyckyj – Ottawa: Ukrainian Mohylo-Mazepian Academy of Sciences, 1982. – 1128с. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://litopys.org.ua/djvu/rudnycky_slovyk.htm – (дата звернення 30.08.2012). – Назва з екрана.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2014 р.

УДК 811.161.2

Олена Горбач

(Кам'янець-Подільський національний
університет ім. І. Огієнка)

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БІБЛІОНІМІВ ГУМОРИСТИЧНО-САТИРИЧНИХ ТВОРІВ (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРОК «ОПУДАЛО» ТА «ВЕСЕЛИЙ ЯРМАРОК»)

У статті аналізуються заголовки гумористично-сатиричних творів кінця ХХ ст. збірок «Опудало» та «Веселий ярмарок». Особлива увага звертається на семантико-синтаксичну структуру бібліонімів та їх дотепне обігрування.

Ключові слова: бібліонім, заголовок твору, синтаксична структура, гумористичні й сатиричні конотації, власні назви.

Олена Горбач. СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ БИБЛИОНИМОВ ЮМОРИСТИЧЕСКИ-САТИРИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ (НА МАТЕРИАЛЕ СБОРНИКОВ «ЧУЧЕЛО» И «ВЕСЕЛАЯ ЯРМАРКА»)

В статье описываются заглавия юмористически-сатирических произведений конца ХХ в. со сборников «Чучело» и «Веселая ярмарка». Особое внимание обращается на семантико-синтаксическую структуру библионимов и на их остроумное обыгрывание.

Ключевые слова: библионим, заглавие, синтаксическая структура, юмористические и сатирические коннотации, имена собственные.

Olena Gorbach. SEMANTIC AND SYNTACTIC FEATURES OF BIBLIONIMS HUMOROUS, SATIRICAL WORKS (THE MATERIAL COLLECTIONS OF BOOKS «SCARECROW» AND «FUN FAIR»)

This article describes the headlines humorously satirical works of the late XX century from books «Scarecrow» and «Fun fair». Particular attention is paid to semantic-syntactic structure of biblionims and their witty harping.

Key words: biblionim, title, syntactic structure, humorous and satirical connotations, proper names.

Упродовж останніх десятиліть учені-ономасти приділяють увагу дослідженню бібліонімів як «власних назв будь-якого писемного твору: художнього, релігійного, наукового, політичного й т. п.» [5, с. 42]. Особливий інтерес до них пояснюється і унікальним розташуванням заголовка в тексті, і різноманіттям його функцій.

Бібліонім акумулює в собі зміст, стилістику та поетику твору, є смисловим центром тексту й може розглядатися як своєрідний код до його інтерпретації. Оскільки заголовок графічно зображений, то він, на нашу думку, сприймається реципієнтом як найбільш помітна його

частина. З лінгвістичного погляду заголовок є первинним засобом номінації, з семіотичного – першим знаком теми.

Заголовок як особлива власна назва повсякчас зацікавлює дослідників. Він був об'єктом уваги Е. Боевої, Н. Веселової, В. Галич, Л. Грицюк, Т. Желтоногової, В. Ільченко, Ю. Карпенка, Т. Крупеньової, В. Мерзвинського, А. Попович, М. Торчинського та інших.

Аналіз наукової літератури із проблем біблійніми гумористично-сатиричних текстів засвідчив, що заголовок твору як засіб створення комізму досліджений недостатньо, що й визначає актуальність нашої розвідки.

Джерелом дослідження стали заголовки прозових гумористично-сатиричних творів зі збірок «Опудало» [4] та «Веселий ярмарок» [2].

Мета статті – дослідити специфіку поетики заголовків гумористично-сатиричних творів; виявити структурно-семантичні типи заголовків; проаналізувати виражальні засоби мови, які використовуються в заголовках.

Функції художнього заголовка неможливо переоцінити, тому його вибір розглядається як один із найбільш відповідальних моментів створення мистецького твору, про що свідчать і численні висловлювання, і текстологічні дослідження. Виступаючи першим знаком тексту, заголовок виконує переважно ономазіологічну функцію, даючи ім'я об'єктові-тексту за однією з його характеристик – темою. Він виконує і проспективну функцію, орієнтуючи читача стосовно очікуваного змісту тексту.

Специфіка заголовка полягає в тому, що він є посередником між текстом і читачем (його емоційно-ціннісною сферою, досвідом і обсягом його знань). Тема програмує асоціації в читача, впливаючи на виникнення й підвищення читацького інтересу, або гасить цей інтерес. «Асоціації, які формуються заголовком, – це вся інформація, закладена в нього автором у межах філолого-історичної традиції й віддзеркалена у сприйнятті читача відповідно до власного культурного досвіду, наявного в нього» [1, с. 23].

Погоджуємось із думкою Ю. Карпенка, який вважає, що як ономастичний елемент назва твору є саме назвою, тобто одиницею лексичного рівня, незалежно від того, чи вона виражена словом, чи словосполученням, чи реченням. Як елемент твору його назва є складником структури, мовної тканини твору, тобто одиницею синтаксичного рівня, до того ж незалежно від форми свого вираження. На цьому останньому рівні назва твору завжди є реченням – найчастіше називним, але нерідко й реченням іншого типу [3, с. 4].

Проаналізувавши біблійніми збірок «Опудало» й «Веселий ярмарок», ми дійшли висновку, що для досягнення гумористичного ефекту письменники використовують синтаксичні конструкції різних рівнів.

За особливостями синтаксичної будови біблійніми поділяються на:

а) заголовки-словосполучення із сурядним зв'язком: «*Леді, лорд і Галька*», «*Сорочка та піджак*»; із підрядним зв'язком, зокрема повне узгодження: «*Виробнича травма*», «*Конфіденційна зустріч*», «*Остання вечеря*»; *неповне узгодження*: «*Яблука з райського саду*», «*Розповідь прораба*», «*Галіфе з єврейського базару*», «*Вершина Мишикіна*», «*Уроки англійської*»;

б) заголовки-речення: односкладні номінативні; двоскладні повні та неповні.

У творчій палітрі письменників-гумористів найпродуктивніші біблійніми, які є номінативними непоширеними реченнями. На нашу думку, саме для розуміння таких заголовків неабияке значення має текст, семантика ключового слова й додаткові конотації, за допомогою яких розкривається суть, закладена автором у назві певного твору. Їх класифікуємо за такими підгрупами:

а) антрополоксеми на позначення головних персонажів твору: «*Роза Кнукельбаум*», «*Анатолій Марчук*»;

б) назви наук, терміни: «*Тактика*», «*Педагогіка*», «*Біоструми*»;

в) лексеми на позначення дії або її результату: «*Весілля*», «*Самогубство*»;

г) слова із подвійною семантикою, тобто назви, які можуть бути як найменуванням людини, так й іншого явища: «*Біном*», «*Бурдик*», «*Опудало*»;

г) абстрактні поняття: «*Відблиски*»;

д) лексеми на позначення місця дії: «На небі», «На природі».

Ведучи мову про особливості двоскладних заголовків-речень у творах гумористично-сатиричного спрямування, варто наголосити, що вони мають своєрідну будову:

бібліоніми-інверсії («*Так пригріло сонечко*», «*Добра штука-телефон*»);

бібліоніми-еліпси («*До Чаплі на уродини*», «*Двоє в барі, де не бував Хемінгуей*»).

Для досягнення бажаного експресивного відтінку автори вдаються до використання тропів у заголовках гумористично-сатиричних творів: епітета – «*Рибальський сон*», «*Тверда четвірка*»; алегорії – «*Бульдог на курорті*»; іронії – «*Мовчун Боря*», «*Конфіденційна зустріч*»; оксюморону – «*Вершина Мишкіна*», «*Керамічна усмішка*»; паронімів – «*Тост і тест*», «*Циркуляр про циркуль*», «*Гранат і Граната*».

Письменники часто поєднують лексику різних стилів мовлення: наукового, офіційно-ділового, розмовного тощо. Послугуючись термінами із наукового стилю, використовуючи офіційно-ділові кліше, гумористи підкреслюють буденність і приземленість подій, які розгортатимуться в певному творі: «*Премія на науковій основі*», «*Доповідна записка*», «*Що й треба було довести*» «*Виробнича травма*». Наприклад, у творі Ю. Іщенка «*Учена рада*», заголовок якого націлює читача на серйозність події твору, автор описує жартівливу ситуацію обговорення дисертації молодого вченого й паралельно футбольного матчу: «*Коли це підходить до мене професор Бекон-Щабастівський. Поклавши руку на моє плече, мовить співчутливо: – Голубчику ви мій! Облиште хвилювання. Вашу дисертацію ми обговорили позавчора на футболі. Істотних зауважень ніхто не висловив. Все буде гаразд! Післязавтра, колего, вирішальний матч*» [2, с. 73].

Вагоме місце у творчості письменників-гумористів належить бібліонімам, які виражені фразеологізмами: «*Дурнів не сіють*», «*Підклали порося*», «*Хлопчик на побігеньках*», «*Я собі ціну знаю*». Оскільки заголовки мають настанову на гумор, то часто заголовки-фразеологізми підлягають структурним трансформаціям. Наприклад, у Федора Маківчука фіксуємо заголовок «*Косюзі по заслугі*» [2, с. 235], що є видозміною фразеологізму *катюзі по заслугі* [7, с. 71], де автор окрім заміни компонента, нашаровує на стрижневий компонент фразеологізму додаткове експресивне значення шляхом використання суфіксу суб'єктивної оцінки.

У структурі бібліонімів використовуються крилаті вислови міфологічного та біблійного походження, які виступають у нетипових конструкціях і скеровані на посилення іронічного, почасти саркастичного звучання певного заголовка: «*Яблука з райського саду*», «*Цар Авгій, сніг та антисанітарія*», «*З нових вибриків Пегаса*». Наприклад, у новелі Богдана Жолдака «*Яблука з райського саду*» [4, с. 275] заголовок є засобом створення певної інтриги, і лише неприхований сарказм проривається у фіналі, в сцені розправи медсестри Таньки з колгоспним сторожем саду.

Фіксуємо вживання заголовків-діалектизмів, які надають експресивності, образності, зацікавлюють реципієнтів варіативністю своєї семантики й підкреслюють гумористичну й сатиричну конотацію: «*Лий, синок, це медя*», «*Шше коле бульо красте грігх*». Богдан Жолдак вводить діалектизми в структуру бібліоніма «*Шше коле бульо красте грігх*» [4, с. 254] і «вплітає» їх у канву сатирично-гумористичного твору. Це допомагає націлити потенційного читача на подальше розуміння того, що основна комічна інтрига твору розв'яжеться навколо головного героя з села. Іноді за комізмом його сцен проглядаємо глибоку трагедійність людського буття, де сучасне колгоспне село сатирично зображене як держава, в якій усі крадуть, а найбільше – влада: *...Бо завхверми був такей, шо не тільки тилятко вдупив би, та й саму Маньку давно вкрав би, якби не буявся інших злодіїв – бригадіра й присідатуля. А необлітероване тилятко – ясно як день, ишо пробазарює* [4, с. 254].

Майстри гумористичного слова часто вживають у структурі бібліонімів іншомовні слова: і одиничні-калькування («*Ендишпіль*»), і їх поєднання з власне українською лексикою: «*Фрау робить бізнес*», «*Леді, лорд і Галька*», «*Жандарм у білому капелюсі*». Наприклад, щоб націлити читача на комічні події, які будуть змальовуватися у творі В. Большака «*Леді, лорд і Галька*», автор подає як певну установку заголовок, нашаровуючи в ньому різну за своїм походженням лексику, а далі гуморист детальніше зображує картину: *Присіли лорд і леді, інша іноземна*

челядь. Та й люд колгоспний надійшов – не щодня зустрічаємось з лордами! І Галька моя тут, сидить поруч, моя цариця, красива, навіть лордиха похвалила... [2, с. 26].

Отже, аналіз семантико-синтаксичної структури заголовків гумористично-сатиричних творів засвідчив, що бібліоніми мають виразні стилістично-виражальні можливості. Найбільш продуктивними одиницями є заголовки – односкладні номінативні речення. Семантика заголовків називних речень переважно очевидна. У них зазвичай вживають іменникові вирази: загальновідомі імена, предмети, побутові реалії тощо, але часто усі вони мають експресивно-образне забарвлення. Гумористично-сатиричне спрямування заголовків глибше проявляється через незвичайне поєднання лексики різних рівнів та стилів, обігрування, римування та наявність додаткового конотативного значення у стрижневих компонентах тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильєва Н. В. Собственное имя в мире текста / Н. В. Васильєва. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 224 с.
2. Веселий ярмарок. Гумор і сатира. Випуск перший / [упор. А. С. Крижанівський, І. О. Немирович, передм. О. Ф. Черногуз]. – К.: Радянський письменник, 1983. – 319 с.
3. Карпенко Ю. О. Назва твору як об'єкт ономастики : Переважно на матеріалі творчості Миколи Бажана / Ю. О. Карпенко // Повідомлення Української ономастичної комісії. – К.: Наук. думка, 1975. – Вип. 13. – С. 3–10.
4. Опудало: українська прозова сатира, гумор, іронія 80–90-х років двадцятого століття / [упорядкув., передм., літ. ред. В. Даниленка]. – К.: Генеза, 1997. – 384 с. Словарь русской ономастической терминологии [ред. Н. В. Подольская]. – М.: Наука, 1978. – 199 с.
5. Торчинський М. М. Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. М. Торчинський. – К., 2010. – 29 с.
6. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К.: Освіта, 1998. – 224 с.

Стаття надійшла до редакції 12.12.2014 р.

УДК 81'282: 821.161.2

Василь Грещук, Валентина Грещук

(Прикарпатський національний
університет ім. В. Стефаніка)

ГУЦУЛЬСЬКИЙ ДІАЛЕКТ У ПОВІСТЯХ ЛЮБИ-ПАРАСКЕВІЇ

СТРИНАДЮК «А КЄМУЄШ, ЄК ТО БУЛО!» ТА «У НАС, ГУЦУЛІВ»

У статті аналізуються особливості використання різнорівневих рис гуцульського діалекту в мові повістей Люби-Параскевії Стринадюк «А кємуєш, єк то було!» та «У нас, гуцулів». Встановлено, що авторська мова – літературнонормативна з вкрапленнями у ній гуцульських діалектних слів. Мова персонажів повістей максимально відтворює гуцульську розмовну стихію. Охарактеризовано гуцульські фонетичні, морфологічні діалектні риси, зафіксовані в мовленні героїв творів, визначено основні семантичні групи лексичних гуцулізмів та з'ясовано їх семантику.

Ключові слова: гуцульський діалект, художня мова, текст, лексичний гуцулізм, фонетичні діалектні риси, морфологічні діалектні риси.

Василий Грещук, Валентина Грещук. ГУЦУЛЬСКИЙ ДИАЛЕКТ В ПОВЕСТЯХ ЛЮБЫ-ПАРАСКЕВИИ СТРЫНАДЮК «А КЕМУЕШ, ЕК ТО БУЛО!» И «У НАС, ГУЦУЛОВ»

В статье анализируются особенности использования черт разного уровня гуцульского диалекта в языке повестей Любы-Параскевии Стрынадюк «А кемуеш, ек то було!» и «У нас, гуцулов». Установлено что авторская речь – литературнонормативная с использованием в ней отдельных гуцульских диалектных слов. Язык персонажей повестей максимально отражает гуцульскую разговорную стихию. Описаны гуцульские фонетические, морфологические диалектные черты, зафиксированные в речи героев сочинений, определены основные семантические группы лексических гуцулизмов и установлена их семантика.

Ключевые слова: гуцульский диалект, художественная речь, текст, лексический гуцулизм, фонетические диалектные черты, морфологические диалектные черты.

Vasyl Greshchuk, Valentyna Greshchuk. GUTSUL DIALECT IN THE STORIES LIUBA-PARASKEVIIA STRYNADIUK'S «A KEMUESH, EK TO BULO» AND «U NAS, GUTSULIV»

The article analyzes the peculiarity of using the multi-level features of gutschul dialect in the language of Liuba-Paraskeviiia Strynadiuk's stories «A kemuesh, ek to bulo» and «U nas, gutschuliv». It is stated that author's language is literary regulated with some gutschul dialectal words. Character's language in the story reproduces gutschul spoken environment. Gutschul phonetic, morphological dialectal features recorded in the heroes' language have been characterized. Main semantic groups of lexical gutschulisms have been determined and their semantics has been established.

Key words: gutschul dialect, belletristic language, text, lexical gutschulism, phonetic dialectal features, morphological dialectal features.

Важливим завданням українського мовознавства є дослідження використання діалектних рис у мові новітньої художньої літератури, оскільки воно дає можливість виявити тенденції та особливості взаємодії літературної мови і місцевих діалектів на сучасному етапі. Останнім часом з'явилась низка праць, присвячених зазначеній проблемі (див. 2; 3; 4; 5). Водночас появляються нові художні тексти, цікаві з огляду на їх мову. Так, обширний пласт художньої літератури, в мові якої використано гуцульський діалект, нещодавно поповнився ще двома повістями молодшої письменниці, уродженки села Замагора, що на Верховинщині, Люби-Параскевії Стрынадюк «А кемуеш, ек то було!» та «У нас, гуцулів». Мета нашої статті – проаналізувати використання гуцульського діалекту в мові зазначених творів, охарактеризувати фонетичні, морфологічні та лексичні діалектизми.

Авторська мова письменниці – літературнонормативна, в якій в залежності від потреб оповіді використовуються гуцульські діалектні лексеми, а мовлення персонажів досить повно відтворює на всіх рівнях мовної структури особливості гуцульських південноверховинських говірок. Наведемо зразок мовлення персонажів із повісті «А кемуеш, ек то було!»:

Нерідко маму жаліли: сусідки, рідня.

Олена Николина знов кешка!

Би Бог крив! Тай уже иким по рахунку?

Та я саракі не рахую.

Та там уже и так стрип діточок.

Ий сирокі. Попробуй то нагодувати, зибрати, у школу послати. Уже из шкіри обоє лізут.

Най би ші старий Черленюк трохи помиг. Аді бере пенсію.

Ає, де там. Робит цілий вік на чужих. Икас указія. Чінитси, шо ни має онуків [6, с. 82].

Уже в наведеному уривку повісті засвідчено низку яскравих діалектних різнорівневих рис південногуцульських говірок, зокрема фонетичних:

– звук [a] після м'яких приголосних переходить в [e] (кешка́, ає), а в частці ся – в [и] (чінитси);

– більша поширеність звуку [и] завдяки рефлексам давнього етимологічного [o] (помич) та в позиції початку слова на місці інших голосних (иким, ий, икас);

– ненаголошений [o] на початку слова переходить в [y] (указія);

– м'який приголосний [т'] вимовляється як [к'] (*кешка*);

– шиплячі приголосні м'які (*ші, чінитси*), хоча їх м'якість передається непослідовно, пор. *чужих, Черленюк*;

Словоформи *робит, най би, аді, ає, шо* репрезентують гуцульську діалектну морфологію, а такі слова, як *кешка* 'вагітна', *сарака* 'бідолаха', *стрип* 'купа', *чінитси* 'робити вигляд, прикидатися' – діалектну лексику.

Загалом же тексти вказаних повістей задокументували системне використання замагорівської говірки в мові персонажів. Із гуцульських діалектних рис, крім зазначених, назвемо ще такі:

– перехід [а] після м'яких приголосних не лише в [е], а й у [і]: *девітть, покіглася*;

– перехід [u] в [i] передовсім у ненаголошеній позиції (*замучіласи, počítaє, кіцки*), а також у наголошій позиції: *навчів, спочіла*;

– обниження артикуляції наголошеного [u]: *абес*;

– більша поширеність [ɾ] як у питомих українських, так і в запозичених словах: *торгоші, гальопувати, гайда, газда, гумовці, гребітка* і т.д.;

– асимілятивна зміна [шч] на [ш]: *шо, ші, краше, шош, шіслива*;

– депалаталізація приголосних [ц], [с], [т] у кінці слова та у суфіксі -ець: *дес, когос, чімос, овец, гет, робит, маринуют, грозит, хлопец, парканец*;

– лексикалізоване заступлення [л] звуком [р] у формі вищого ступеня порівняння прислівника *багато*: *бирше*;

– заступлення звукосполучення [хв] та звука [х] звуком [ф]: *фалили, фустка*;

– відсутність подовження приголосних у словах на зразок *житє, волосі, гуляня, народжіня*;

– редукація і втрата звуків у ненаголошених складах, а також цілих складів у кличному відмінку власних імен, рідше апелятивів: *йка, йкого, Лю, чо (чого), мо (може), тра (треба)*.

Гуцульську морфологію репрезентують такі основні діалектні явища:

– закінчення *-ов, -ев* в іменниках I відміни однини в орудному відмінку та узгоджуваних з ними прикметників, при цьому [о] в низці словоформ зазнає більшої лабіалізації: *машинов, Румунійов, пишнув дівкув*;

– закінчення *-и* в іменниках II відміни в місцевому відмінку: *на базари*;

– форми зредукованого прийменника *д* з колишнього *идъ* з іменником, займенником у давальному відмінку замість форм родового відмінка іменників та займенників із прийменником *до*: *д'горі, т'хаті, д'міні*;

– відсутність розрізнення твердих і м'яких основ прикметників: *чорний, послідний*;

– вживання числівника *чотири* у формі *итири*;

– наявність енклітичних форм особових займенників: марште *ми* з дороги, ни мороч *ми* голови, заграй *ми*, ніколи *ті* ни забуду, хто *го* буде бити, а також редукованих форм вказівних займенників (*тоти*) та стягнених форм присвійних, що виникли внаслідок втрати інтервокального *й* (*мої*);

– втрата кінцевого [т] у дієсловах II дієвідміни в 3-ій особі множини теперішнього часу: *люблі, повилазе, ходе, ни попусті, сверб'є*;

– твердість [т] у закінченнях дієслів I дієвідміни у 3-ій особі множини теперішнього часу та обох дієвідмін у 3-ій особі однини: *грают, лежить, літуют, кортит, сердет, ходит*;

– поширеність аналітичних форм майбутнього часу у формі інфінітива та препозитивних особових форм допоміжного колишнього дієслова *йати*: *шо меш жерти, ме жити, меш видіти*;

– залишки колишніх форм перфекта: екшо *їс зголдніла*, куда *їс* си направила, уже *їс витачіла* у грузи, кешко *смих гарували*, давно *смих* си ни виділи, коли *смих* умру;

– форми умовного способу дієслів із часткою *бих* у препозиції: *може, бих приточіли, бих йшли*;

– окремі прислівники (*тутечкі, отутечкі, вере, відив*), сполучники (*ци, наколи*), частка *ко* у дієсловах (*ідіт ко, ждіт ко*), вигуки *йо, йой, ігі* та ін.

Гуцульська діалектна лексика, засвідчена в текстах повістей, однаковою мірою характерна як для мови персонажів, так і для авторської мови.

Помітну групу гуцульських діалектних слів у повістях Л.-П. Стринадюк становлять назви осіб за різними ознаками. Назви осіб за спорідненістю і свояцтвом засвідчено номенами *дєдьо* ‘батько’¹, *вуйко* ‘брат матері’, *вуйна* ‘дружина брата матері’, *тета* ‘сестра батька або матері’, *стариня* ‘батько й мати’: Й тяжко оплакуємо ми, гуцули, відхід від нас людини на той світ, глибоко переживаємо втрату діда, баби, когось з родини: не дай, Госпидку любий та добрий, *дєдю*, маму, сестру, брата (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 172); По *вуйні* було видно, що вона сумує за *вуйком*, але не за синяками, махмуцями, ударами палицею по спині, по ногах (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 103); – Слава Йсу Христу! – Слава навіки Богу! Мало не хором мої *тети* у відповідь до мене (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 73); Най Бог даст житічка доброго, діточок обвінувати, унуків дочікати, аби діти уважели *стариню*, аби старість була легков, аби ші довго жили й любилиси (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 86).

Гуцульські діалектні назви осіб за видом діяльності – це *ватаг* ‘старший вівчар’, *бовгар* ‘пастух великої рогатої худоби’, *громадінник* ‘людина, що громадить сіно’, *мольфарка* ‘знахарка, ворожка, дії якої часто бувають зловорожими’: Там, чула я не раз, як оповідали: блискавка влучила в одного *ватага*, що збесибився в громах й дощах перевозити залізні баки з молоком, й уже ніякі сили, ні лихі, ні добрі, його були не сперли (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 16); Власник полонини не забував вкінці літа розплатитися зі своїм полониниським персоналом за роботу: дояркам – за доїння корів, *ватагам* – за сирні витвори, *бовгарам* – за обгін худібки (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було, 31); Чи не замало для такої громади косарів й *громадінників* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 113); І само собою зрозуміло – замовленою на лихе примівкою *мольфарок* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 41).

Низка назв осіб вказують на інтимні стосунки: *любас*, *любаскун* ‘коханець’, *любаска* ‘коханка’, *кавалєр* ‘залицяльник’, *гоней* ‘чоловік, що виявляє статеву хтивість до чужих жінок’, *гониця* ‘жінка легкої поведінки’, *курва* ‘те саме, що гониця’, *курвар* ‘те саме, що гоней’: Головне, заводити *любаса* на стороні так, аби ніхто не знав і не здогадувався про його екзистенцію (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 32); Саме тоді, але вже на зворотному шляху, він ближче зазнає її, свою *любаску*, стосунок з якою триватиме не один рік (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 32); – До вуйка Юри у мене було таких *кавалєрів*! Ийой! Хоч греблю гати! (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 97); Єкби я тебе ни взяла, ек суку, поперед себе, й не гнала тхаті, то ти, *гонею*, задрулив би из тов *гоницев* кудас на стайню або на обориґ на сіно (Л.-П.Стринадюк. У нас, гуцулів, 149); Я не бачила різниці між цнотливими й *курвами*, розведеними, зведеницями, покритками, вдовами (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 35); А сам сердився, якщо мама замість: «Николко, мій, любий та добрий! Бідашко солоденька!» – клала руки в боки, з нахилом трохи вперед, й кидала йому прямо межі його очі: юзюк, рипи, сплощенка, вусач, підкринта, карлик, валюґа, *курвар*, *любаскун* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 131).

Поодинокими номенами репрезентовано назви осіб за віковими (*летінь* ‘дорослий хлопець, парубок’), статевими (*челідь*, *челідина* ‘жінка’), соціальними (*годованець* ‘утриманець’) ознаками: То такі відьми були, шо хлопців молодих збивали з дороги: *летіні* довго лісами блудили (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 22); Рідко обходилося й без того, аби *челядь*, доводячи свою правоту, істинність своєї думки, правдивість рідко правдивих історій, оповідок, ситуацій, не божилася й клялася у святій правді оповіданого, б’ючи себе при цьому у груди кулаком правиці: «Бигме, шо так було» (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 140); Чоловік тоді немає що робити, бере й підкасує рукави й б’є свою *челядину*: б’є, відтеліпує, відсипає водою і знову б’є (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 148); Що багато дітей служать в інших родинах, працюють з ранку до ночі в лісі, на полі, в стайні, бувають на *годованцях* й доглядають старих людей, щоби ті потім, якщо швидше не заженуть в гріб отих бідних дітей, переписали на них

¹Тут і далі у визначенні семантики опираємося також на лексикографічні джерела [1; 7; 8].

хату, стайню, присадибу, щоби ті мали де жити зі своїми майбутніми гулящими жінками чи чоловіками-п'яницями (Л.- П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 125-126).

Вживаються й назви міфічних осіб – *бісиця* ‘міфічна істота, жінка чорта, чортиця’, *нявка* ‘мавка’, *дітчик*, *францавий* ‘чорт’: А ви знаєте, що колис на цій полонині жили *бісиці*? (Л.- П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 22); Лісники постійно ганялися, переслідували, різали тромфа, бавилися у повелителів й царів карпатських лісів, мало не лісовиків-чарівників, чоловіків звабливих мавок й *нявок* (Л.- П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 26); – Я ек того *дітчика* дес попохоплю (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 37); Для когось вони були всесвітом, ... для когось – *нендзами*, *францавими*, *противними*, *поганими*, *скупими*, *жорстокими*, *пізьмовитими* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 35).

Низка гуцульських діалектних назв осіб – це оцінні номени, здебільшого негативно забарвлені, наприклад, *нендза*, *нехарниця*, *лецта*, *оферма*, *лярва*, *белега*, *карва*: Для когось вони були всесвітом, для когось – карою небесною, для когось – душечками, любими, добрими милосердними, благородними, для когось – *нендзами*, *францавими*, *противними*, *поганими*, *скупими*, *жорстокими*, *пізьмовитими* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 35); *перен*. Мама висипала помії свині, піднімаючи відро майже вище своєї голови, щоб поцілити у корито. – Уже їс витачіла у грузи, *нехарнице*! (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 55); – Йой! Гадя. Така *лецта*. Покігласи туду у джїмрі (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 81); – Та я тїбе зара’ заткаю навіки, *офермо* ти (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 137); Жінка також натренована у цій справі: з повним правом гаратає чоловіка каструлями, покришками від каструль, сіпає за волосся, копнякує, дає в морду, плює в очі, якщо той заграє із якоюсь *лярвою* і не одною (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 148); Гуцул, що не любаскує, не б’є жінку, не вміє набуватися на набутках – *белега*, крайня біданка, такого не поважають, з таким не рахуються, такого не бояться, навіть його челядина (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 149); Тій ураз дров мало, плоти лихо закладені. Та *карва* би си ни нажерла (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 161).

Із гуцульської діалектної побутової лексики засвідчено назви одягу та взуття, зокрема номени *сардак* ‘верхній короткий рукавний одяг з домотканого сукна, оздоблений вовняними нитками’, *лейбан* ‘виготовлений з сукна або в’язаний із вовни верхній одяг’, *кресаня* ‘чоловічий фетровий капелюх з прикрасами’, *гумівці*, *гумаки* ‘гумові чоботи’, *кирзаки* ‘кирзові чоботи’, *тобивка* ‘оздоблена орнаментом невелика шкіряна сумка, яку носять через плече, що є елементом гуцульського строю’, *дранте* ‘старий поношений одяг; лахміття’: В кожухах й *сардаках*. / Гордий гуцул в *кресані*, / Гуцулки в фартухах (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 139); Завжди клав її у внутрішню верхню кишеню *лейбана*, перевіряв, чи не випаде, і незабаром зникав за Кечіркою (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 66); Свиня незадоволено хрюкає, ловить маму за *гумаки*, відбиток іклів залишається на правому гумівці (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 55); Я цікавилася, чи все готово, чи знайшли мені чоботи-гумовці й чи поставили у передню кишеньку рюкзака сірники, сіль й дощовий плащ (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 14); Що у котроїсь у куферку кращі сорочки, попружки, запаски; на жердках – сардаки, кожухи, під тапчанами – постолі, *кирзаки* (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 160); «Тузінки ни заляпай, / Тай *тобивку* из пліч мо’ скігни», / Джвендит мужови жінка, / А той вус потирає, / Си любенько всіхає й / П’є до кухарки, шо черлена в лице (Л.-П.Стринадюк. У нас, гуцулів, 139); Ци, може, лежимо, по цілій днині у перинах. Інтересно, хто вам *дранте* жмаче, за вами прибирає, коли ви насвините (Л.- П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 153).

Із назв їжі та напоїв використано гуцулізми *бринза* ‘спеціально приготовлений для зберігання посолений сир’, *кулеша* ‘густа страва з кукурудзяної муки, варена на воді’, *бануж* ‘густа страва з кукурудзяної муки, варена на сметані’, *солонина* ‘сало’, *мачинка* ‘засмажка до страви’, *гуслянка* ‘спеціально заквашене густе кип’ячене молоко’, *розвод* ‘напій – розведена водою гуслінка’, *вурда* ‘сир гіршої якості з вторинної переробки молока’, *жентиця* ‘сироватка’, *матриган* ‘спиртова настоянка беладони’: Та його тато був добре захланним газдою: не хотів залишати мадярам цілі бербениці *бринзи*... (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 101); Може, гуслянки дати, / Гезде вурда й *кулеша*, / Бринза з банужем стинут в мисках (Л.- П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 139); Стіл валиться від добротних гуцульських наїдків: голубці,

холодець, кулеша, *бануж*, бринза, масло, узвар, маківник (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 102); Витягти з рюкзака масло, бринзу, варені яйця, *солонину* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 17); Певно, чкурнула в ліс по печериці, і на вечерю вже буде *мачинка* з грибами (Л.-П.Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 76); Може, *гусянки* дати, / Гезде *вурда* й кулеша, / Бринза з банужем стинут в мисках (Л.-П.Стринадюк. У нас, гуцулів, 139); – Дайте, дівчєта, води! – Але студеної! – Най мама зробит *розводу*! (Л.- П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 52); Вечеря з сиру, масла, молока, вурди, *женщиці*, милозвучні звуки сопілки, вібрування дужих, стриманих голосів... (Л.- П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 34); Так, екби *матригану* хлиснули (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було, 20).

Гуцульські назви хатнього начиння та речей господарського призначення репрезентовані номенами *ліжник* ‘домоткане ворсисте вовняне покривало з візерунком’, *порція* ‘чарка’, *вереня* ‘домоткане вовняне або ляне рядно’, *гребітка* ‘пристрій для збирання чорниць’, *шпаргат* ‘кухонна плита для приготування їжі’, *бербениця* ‘дерев’яна посудина видовженої форми з двома днами для зберігання продуктів – молока, бринзи тощо’, *бисаги* ‘дві торби, з’єднані одним полотнищем, що їх носять перекинутими через плече’, *рупцак* ‘рюкзак’, *курмей* ‘шнурок’, *рура* ‘трубка’, *куферок* ‘скриня’, *кісе* ‘держак коси’, *скорода* ‘саморобна борона’, *острива* ‘копичка сіна, укладена на сукуватий кіл’: Кожного понеділка о п’ятій ранку прокидатися, вилізати з-під теплої ковдри чи *ліжника* і йти на автобус із замерзлими вікнами (Л.- П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 53); А мама не раз казала мені: «Та, ек ти несеш то молоко! Порозсипала по цілих хоробах! Руки трісуться, ек у Малинки (жила у нас по сусідству одна бабка, що любила собі випити й поки *порцію* з самогонкою доносила до рота – половину по дорозі розливала!) <...>» (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 136); *Веренями* сіна зі стайні на поле. Спочатку, влітку, в стайню (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 96); У третьому відерку афин було майже по вінця: зелених, з листям й бадиллям. Бо набирали їх *гребітками*, дерев’яними, з металевими шпичками черпаками, на які нанизувалася всяка всячина (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 15); Та так швидко, що не можна було встигнути за нею поглядом: дров підкинула у піч, горщики посовала туди-сюди на *шпаргати*, сметану зібрала з миски з молоком, варення з малини принесла з комори, щоби нас пригостити (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 102); Та його тато був добре захланним газдою: не хотів залишати мадярам цілі *бербениці* бринзи... (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 101); Осіддали Зірку, взяли харчі в *бисаги*, укрівлю для себе й кобили (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було, 25); – Та я аді скакну суда в ліс, може йкого гриба найду, тай тата там стріну, поможу *рупцак* нести, бо мав сарако намучітиси (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 67); – Та Анниця з-пид Обочі на весілю свої доньки Галинки взела *курмей* тай пишла віштітиси (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 163); Прикладають спеціальну *руру*, яка з’єднує цю ж каструлю зі спіралеподібними звивинами всередині іншої посудини, в яку вже налито чистої холодної води, із пригвинченим внизу до неї малим сикликом, дзюрчиком, із прикладеним до нього ж ще тоненької, рівно переламаної трісочки до низу, щоби стікала по ній сорокаградусна самогонка (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 113); Найбільше нас привабила комора, темна, химерна, з жердками по боках, зі сволоками на стелях, з *куферками* під канапами, з довгим дерев’яним столом аж ген біля вікна, на якому лежала всяка всячина (Л.- П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 114); Не потрібно було гострити леза, направляти *кісе* і потім змагатися за можливість вести перед (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 52); Після орання скородили город так званою *скородою*, на яку привалювали кілька каменів для ваги. Вона була всіяна гострими залізними зубцями, направленими вниз, аби хоч трохи розбити великі кавалки зраного ґрунту (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 51); Тут, біля оденка з сіном, яке зібрали влітку в *остриву*, худібка крутитиметься аж до підвечір’я, доки її знову приженуть до стайні, запустять всередину по одній: «Ружена! Гий» (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 105).

Рослинний і тваринний світ Гуцульщини відбито в номінаціях відповідно *афини*, *афинник* ‘зарослі чорниці’, *гогодзи* ‘брусниця’, *псюрка* ‘трава поганої якості як паша; біловус’, *барабуля* ‘картопля’, *гадєрька* ‘бліда поганка’ та *маржина* ‘худоба’, *товаре* ‘одна штука худоби’, *отір*

‘жеребець’, *гайда*, *пирга*, *котюга*, *борюх* ‘собака’, *гала* ‘змія’, *мідиця* ‘польова миша’: А яке то було задоволення їсти харчі прямо-таки серед *афинників*, розтеливши пакет або ж дощовик замість скатерті (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 17); Своїми *афинами*, *тогодзами*, малиною, ожиною (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 20); Тато завжди носив їм найкраще сіно: таке, що влітку не мокло, на яке не попадало жодної краплі дощу, ароматне, й не *псюрка*, не багна (різного ж виду бувають трави, стебла. Залежало від поля, де росли) (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 108); – Тра’ зо два рази бити кіцки, а вже витак садити *барабулю*, бо бідашка ни вілізи з-пид таких кавуль (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 48); А якщо у пакетику, до того ж обірваному, з однією ручкою, дві сиріжки, одна з яких замаскована *гадєрька* – отруйна бліда поганка, жменя лисичок, пів обгризеного боровика, яким білка, глумлячись, з дупла кинула тобі в чоло, і один пиздек – старезний гриб, із чорною ряскою й білими на півпалець черв’яками, то мимоволі починаєш заздрити тому харкотливому Комбі, сусідові згори, який у дитинстві їв жменями свої гивенця, від того й грибар тепер від народження (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 144); Тай *маржина* ни буде тобі їсти пліснівку (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було, 24); А на осінь раптом хтось зголошувався й забирав своє *товаре*, так ніби так і мало бути (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 26); Не встигла налюбуватися рвучким бігом по царинках, тупотінням землі під ногами, першими і кожними наступними гіганнями, перегукуванням з сусідським пишним *отірем*, його любовними заграваннями, як приготовлений заздалегідь батіг й упряж вже чекають на неї (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 121–122); Ані, ек то счєста буває, шо через тих *гайдий* гляба присадибу минути, так гарче, шо покаїні (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 143); – Та ади Монах, *пирга* Андрія Гнатового, латрала цілу ніч, бігала туди поточинами й присідала до ранку (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 142); Зате по присадибах бігають й гавкають, подеколи на людей присідають, кусають за литки, ловлять за ноги, латрають, виють, завивають, гризуть й загризають, гаркають й гарче, а подеколи – скавуле: гайди, пси, псєта, пирги, *борюхи*, гайдєта, шєні, шінєта, *котюги*, *котюжєта* (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 142); Тай аді ші *галу* смих виділа у джімрях (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 141); І тут уже не можу не внести свій ображаючий коментар: мене таки добре боліло, бо була ще дитиною, коли мене обзивали, коли мені призивалися, коли метали в мій бік такі їдкі словечка, як бісиця, бліда поганка, *мідиця*, так кортит’ жити, хатейка (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 130).

Такі гуцульські діалектні слова, як *полонина* ‘високогірне пасовище’, *царинка* ‘обгороджений шматок поля, сіножаті, пасовища’, *грунь* ‘вершина невисокої гори’, *бердо* ‘прірва, урвище’, *джімрі* ‘непролазні хаші’, *плай* ‘гірська стежка’, засвідчують використання ландшафтної лексики: А їх, тих бортових машин, з’жджалося тоді багацько на *полонини* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 16); Через кілька років я знатиму, шо під березу, шо росла на нашій *царинці* і у яку поцілила блискавка, мама колись вилила воду, якою мене змивала (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 45); Юзиха, на два *груні* дальше від нас (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 26); Потім ще довго ходили бовгарі *бердами* зі своїми собаками-вівчарками й шукали *маржину* у непролазних чагарниках і *джімрях* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 15); – Ой, по плаю білі вівці, по *плаю*, по *плаю*, а я спала з музикантом, бигме си ни таю (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 73).

З іншої діалектної лексики засвідчено також назви споруд, огорож (*стая* ‘постійне або тимчасове житло на полонині, де живуть пастухи влітку і переробляють молочні продукти’, *кліть* ‘комора’, *гражда* ‘гуцульська садиба’), частин тіла (*товня* ‘голова’, *торгоші* ‘плечі’, *гузиця* ‘задниця’), музичних інструментів (*денцівка* ‘особливий тип сопілки з денцем’, *фльоєра* ‘довга сопілка без денця’), водних реалій (*калабаня* ‘калюжа’, *чуровина* ‘вода, що стікає з одягу і утворює калюжку’), хвороб (*дихавиця* ‘астма’), атмосферних опадів (*зима* ‘сніг’), абстрактних понять (*набутки* ‘частування, гостина, забава’, *гарування* ‘тяжка праця’, *приключка* ‘випадок’, *керунок* ‘напрямок’): Але скорше всего, шо то *стаї*, де літуют з *маржинув* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 29); Півдороги пройде, вже ближче до *стаї*, куди подавався за сиром й вурдою, виймав сховану фльоєру й грав (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 66); ... Вуйна Анна викликає дівочок, як вона сама їх називала, до себе у *кліть*, комору при літній, із

дерев'яним, почорнілим від дощів і сонця, дахом (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 97) Покійна опустить дитя в ліжечко й наступної ночі знову з'явиться в брамі перед заблуканою в горах *граждою*, щоби нагодувати дитину молоком (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 151); Понапиваєтиси тай вигоїти ші шош отутечки собі на свою *товню* (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 144); А я у тата на *горгошах*, стрімко вниз, ще двадцять хвилин – й ми на місці (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 11); Нам, гуцулам, не всякий раз вдається піти далеко від хати й не промокнути, не те, щоби до нитки, але так, аби панталони добре прилипли до литок й *гузиці* й від скапування холодних крапель дощової води при початку дразливо лоскотало у загинах під колінами, далі свербіло не до витримку, а вже після їдконого чухання через штанину – з'являлися блинди, почервонілі плямки на шкірі, як після укусу носатого комара, який цілу ніч надокучливо дзижчить над вухом, <...> (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 143); Тато ніколи й нікуди не йшов без *денцівки*-сопілки на десять дірок (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 66); Півдороги пройде, вже ближче до стаї, куди подавався за сиром й вурдою, виймав сховану *флоєру* й грав (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 66); Гналися за однією коровою, яка стрімголов втікала по стрімкій, із вибоїнами, *калабанями*, де-не-де добре утрамбованій тракторній дорозі (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 57); Чуровини дощової води, що стікали на підлогу, одразу стиралися шурханням й човганням чобіт (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 23); Одні старіли – їх відводили на здачу, одні діставали *дихавицю*, задихалися, не могли йти в горб (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 111); У нас, гуцулів, немає у вжитку слова сніг: його замінює *зима* – для позначення пори року і власне снігу (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 135); Вже не тримався на ногах, не тямив, що робить, куди йде, з ким прийшов до цього одвірку, у якого газди зараз *набутки*, як його по йменню, з якої фамілії, чийх батьків син чи дочка (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 86); Ніби її *гарування* з ранку до ночі було гріхом (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 96); А може, тому, що оповідала вуйна Анна всяку *приклячку* з особливою інтонацією (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 98); Серед тих биків були і сусідські, і ті, що забрели з інших незнайомих *керунків*, і наші (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 58).

Крім діалектизмів-субстантивів, у повістях Л. Стринадюк вжито й гуцульські ознакові слова. З-поміж слів на позначення статичних ознак назвемо *файний* 'гарний, добрий', *гулавий* 'дурний, придуркуватий', *францава* 'прикра', *пізьмовитий* 'сердитий, гнівливий', *ворозкий* 'непосидючий, пустотливий', *последний* 'останній', *ківна* 'тільна', *піці* 'дуже малі, ніякі': Бісиці кажу: страшно вродливі дівчета, шо спереду були дуже *файні*, в личко біленькі (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 22); Тогди земля угрієтси и повилазе *файні* боровики (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 12); Я була така *файна!* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 97); Маржина швидше притягує до себе струм, особливо зіпріла, розпашіла, *гулава* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 16); Може *пізьмує*, шо в мене бураки бирші вирости (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 161); А все через вихвалання любасика поміж людьми, шо має ту і ту газдиню, того-то і того газди, пишну й солодку любаску, яка любить лиш його, а свого чоловіка в сраці має, з яким лиш бідує, і разом з ним лиш того, шо одна газдівка, шо вже багато всякого настарали разом, бо й діти ще не вирости, бо зрешти, хто його такого *ворозкого* буде витримувати крім неї дурної (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 147); Хто *последний* – закриває ворота (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 14); Бувало, шо *ківна* корова у передчутті пологів ховалася у непролазних лісах (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 107); – Туда попод Чісника *піці* єгоди. Майже таки нема там їгид (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 141).

Динамічні ознаки відображено значно більшою кількістю діалектних лексем, зокрема *гившнути* 'вилити', *гальопувати* 'поспішати', *збесебитися* 'втратити розум, самовладання', *здибати* 'зустріти', *пазити* 'пильнувати, стежити', *ризувати* 'спускати по жолобу згори з лісу колоди', *видознати* 'провідати', *вергнути* 'кинути', *мольфувати* 'ворожити, чарувати', *капарити* 'недбало виконувати роботу', *сокотити* 'берегти, пильнувати, стежити', *кутати* 'поратися коло домашнього господарства', *кортіти* 'бажати, хотіти', *фисіти* 'шипіти, посвистувати', *літувати* 'перебувати на полонині протягом літнього періоду', *бовгарити* 'пасти велику рогату худобу на полонині', *скорнєти* 'збудити', *штрикнути* 'стрибнути',

піворити ‘верещати’: Набутки майже би вдалися, якби один наш кум другому куму, такий нашому, не *гивинув* цинівку холодної води, що була перед рукою другому прямо межі його витріщені очі (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 136); Треба йти швидше, бігти, *гальонувати!* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 13); Там, чула я не раз, як оповідали: блискавка влучила в одного ватага, що *збесебився* в громах й дощах перевозити залізні баки з молоком, й уже ніякі сили, ні лихі, ні добрі, його були не сперли (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 16); Бувало складалися докупи харчами з друзями, яких там *здибали*, сусідами, що пішли на полонину потайки (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 18); *Пазь* дорогу, хлопчі, а то забудеш, куда їс си направив (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 21); – Єкби ви, шмарькавки, так, ек ми, хлопці, ші з малих міхи з муков на плечах д’горі трагали, зимами *ризували* смеречі потоками, грузили ночами шпали на машини... (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 152); Аді син из жинкув тай внуки, а узимі сшеста ходет їго *видознати* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 29); Хто ’го буде пити. Хіба свиням *виверечі*. Най си розсипле та Хрома на маки-макєнні (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 38); – Диви, ек ти сапаєш? За тобов ззаду бурени ростут. Нашо так *капарити* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 51); – Сєгєдне Міхайлове чудо! Велике свето. Треба *сокотитиси* й Бога просити (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 87); Усі вони ночували під курником, зсипані в одну свинську каструлю й накриті покришкою при спробі ще не потоплєних втекти, а вже на ранок – попадали у стравоходи курей, яким поки що таланило не попастися до пазурів всевидячого половика, що кружляв в небі й *сокотив* свою здобич (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 51); А витак я ші *кутала* худобу (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 162); – Мене так *кортит* жити! Саме цей вислів, який я тоді у своїх сім, у ту темну й доволі безнадійну ніч, вимовила, й став афоризмом для нашої родини на всі випадки життя: так *кортить* жити! (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 11); Бувало, що дрова *фисять*, а не загораються (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 87); Оповідав нам дід Микола, який свого часу не один рік *літував* на полонині Кринта. *Бовгарив* там разом зі своїм псом Довбушем (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 112); Будете знов видсипатиси до вечора, гляба буде вас *скорнєти* (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 156); Трюху – дзвінко *піворє* в данці дівки, / Шо є сили собі тропотє парубки (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 139).

Л. Стринадюк в українську художню мову ввєла й низку гуцульських діалектних фразем, наприклад (піти) *під кицку* ‘померти’, *хоч у прєсподне* ‘куди хоч’, *лихо будємо гостити* ‘не пощастить, не пофортуєнить’, *різати тромфа* ‘вдавати з себе захисника’, *у дїтчий голєс* ‘дуже далеко, на край світу’, *дути в гузиці* ‘підлєшуватися до кого-небудь, принижуючи власну гідність; підлабузнюватися’, *шош ни рихта* ‘не так, як треба’: Вона не звинувачувала й не проклїнала свою долю. Не скаржилася на синяки, набряки від чоловікових штурханів. Як він не намагався витрусити з неї життя, йому так і не вдалося. Пішов перший *під кецку* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, с. 97); – Запрєтаємо мерву, а тогди їдьте *хоч у прєсподне* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 24); Бо вертатися не можна – *лихо будємо гостити* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, с. 25); Лісники постійно ганялися, перєслїдували, *різали тромфа*, бавилися у повелитєлів й царів карпатських лісів, мало не лісовиків-чарівників, чоловіків зваблєвих мавок й нявок (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 26); Та це дес, певно, на край світу ми збиралиси. Тай у *дїтчий голєс* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 28); Не те, що ті “підтирєли сраку” у колгєспі, “лизєли задї” комунїстам, *дули їм у гудзиці* і самі ставєли такою ж навєлоччю, яка готова була маму рїдну продати за дурну славу (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 33).

Отже, мова прози молодї письменниці засвїдчує послїдовну, доволї повну й органїчну стилїзацію мовлєння перєсонажів під гуцульську пївденноверхєвїнську говїрку. В авторській мовї маємо діалектні лексичні вкраплєння, зумовлєні потребами нарації. З гуцульських діалектних фонетичних рис у мовлєнні перєсонажів зафікєсовано практично всі, які можна передати орфографїчними засобами без фонетичної транскрипції. Засвїдчєно значну кїлькїсть і гуцульських діалектних морфєлогїчних ознак. Серєд лексичних діалектизмів переважають ті, які репрєзентують семантичні групи назв осїб за рїзними ознаками, назв одягу, взуття, їжі, напоїв, хатнього начиння та речей господарського призначєння, рослин, тварин, географїчних об’єктів, споруд, будївєль, частин тїла, музичних інструментів, водних реалїй, хворєб,

абстрактних понять. «Уроджена» обізнаність письменниці з гуцульським діалектом уможливила органічне й безпомилкове використання його в художній мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуцульські говірки. Короткий словник / [відп. ред. Я. Закревська]. – Львів, 1997. – 232 с.
2. Грещук Василь. Гуцульський діалект у мові сучасної української літератури / Василь Грещук // Українознавчі студії. – 2012–2013. – № 13–14. – С. 3–11.
3. Грещук Василь. Гуцульські лексичні діалектизми в художній мові Василя Шкургана / Василь Грещук, Валентина Грещук // Рідне слово в етнокультурному вимірі: зб. наук. праць / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. – Дрогобич: Посвіт, 2013. – С. 306–318.
4. Грещук Василь. Наддністрянський діалект у мові новел та оповідань Богдана Голода / Василь Грещук, Валентина Грещук // Рідне слово в етнокультурному вимірі: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції / упор. М. Федурко, В. Котович, Г. Філь. – Дрогобич: Посвіт, 2011. – С. 93–102.
5. Матвіяс І. Г. Відображення особливостей говорів у мові української художньої літератури / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2008. – № 6. – С. 3–13.
6. Стринадюк Люба-Параскевія. У нас, гуцулів: Гуцульська проза / Люба-Параскевія Стринадюк. – Львів: ЛА «Піраміда», 2014. – 176 с.
7. Хобзей Наталія. Гуцульські світи. Лексикон / Наталія Хобзей, Тетяна Ястремська, Оксана Сімович, Ганна Дидик-Меуш. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. – 668 с.
8. Janów Jan. Słownik huculski / Opracował i przygotował do druku Janusz Rieger. – Kraków: Wydawnictwo naukowe DWN, 2001. – 294 s.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2014 р.

УДК 811. 161. 2'367. 625

Костянтин Іваночко

*(Дрогобицький державний педагогічний
університет ім. І. Франка)*

ОСОБЛИВОСТІ НАГОЛОШУВАННЯ ПРЕФІКСАЛЬНО- СУФІКСАЛЬНИХ ВЕРБАТИВІВ ІЗ РЕЛЯЦІЙНОЮ МОРФЕМОЮ -УВА- В НАДДНІСТРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті проаналізовано особливості акцентуації префіксально-суфіксальних вербативів із суфіксом -ува- в наддністрянських говірках у порівнянні з наголошуванням їх в інших говірках буковинсько-наддністрянської групи, варіантах української літературної мови та сучасній українській літературній мові. З'ясовано, що для дієслів з грамемою доконаного виду властиві три типи акцентуації – коренева (рідко), рухома в межах означеного суфікса, та, рідше, префіксальна. Остання зумовлена особливим статусом морфемі. Вербативи з грамемою недоконаного виду, утворюючи корелятивні відповідники із дієсловами доконаного, функціонують із відтягнутим на кореневу морфему наголошуванням.

Ключові слова: акцентуація, акцентний тип, наддністрянські говірки, варіанти української літературної мови, перфективація, імперфективація.

Константин Иванович. ОСОБЕННОСТИ АКЦЕНТУАЦИИ ПРИСТАВОЧНО-СУФФИКСАЛЬНЫХ ВЕРБАТИВОВ С РЕЛЯЦИОННОЙ МОРФЕМОЙ -УВА- В НАДДНЕСТРЯНСКИХ ГОВОРАХ

В статье проанализированы особенности акцентуации приставочно-суффиксальных вербатов с суффиксом -ува в надднестрянских говорах по сравнению с ударением их в других говорах буковинско-надднестровской группы, вариантах украинского литературного языка и современном украинском литературном языке. Установлено, что для глаголов с грамемой совершенного вида свойственны три типа акцентуации – корневая (редко), подвижная в пределах указанного суффикса, и, реже, приставочная. Последняя обусловлена особым статусом морфемы. Вербативы с грамемой несовершенного вида, образуя коррелятивные соответствия с глаголами совершенного, функционируют с оттянутым на корневую морфему акцентом.

Ключевые слова: акцентуация, акцентный тип, надднестровские говоры, варианты украинского литературного языка, перфективация, имперфективация.

Konstyantyn Ivanochko. FEATURES EMPHASIZING PREFIXES-SUFFIXAL VERBATIVES OF RELATIONAL MORPHEME -UVA- IN NADDNISTRIANSK DIALECTS

This paper analyzes the features of accentuation prefixes-suffixal verbatives with the suffix - uva- in Naddnistriansk dialects compared with their emphasis to other dialects Naddnistriansk –Bukovyna group, variations Ukrainian literary Language and modern Ukrainian literary language. It is known, that the verbs with hramems accomplished peculiar form three types of accentuation – root (rare), moving within the appointed suffix, and rarely, console. The latter is due to the special status of the morpheme. Verbatives with hramem imperfective, forming correlative equivalents of verbs accomplished, function of delay on the root morpheme emphasis. Perfektivation suffixal, as reperfektivation imperfective prefixes-suffixal verbatives not predetermined change of accentuation. Imperfektivation perfective verbatives (thematic suffixes (-a-, -y-, -i-) using definite morpheme recession accompanied with emphasis appointed affixes on root.

Key words: accentuation, Accent type Naddnistriansk dialects, options Ukrainian literary language, perfektivation, imperfektivation.

Південно-західні говори уже понад півтора століття стають предметом багатоаспектних наукових зацікавлень. У цьому плані виокремлюється Наддністрянщина, що, на відміну від Волині чи Поділля, зберегла тяглість заселення. У цій діалектній зоні спостерігається мовна еволюція у формуванні української мови. Ранньосередньоукраїнський період в історії примітний ширенням інновацій на північ (у надсянські говірки) та на південь (у буковинсько-покутські) у межах підпольської та підмолдавської України. Після занепаду Литовсько-Польської держави частина носіїв цих говірок узяла участь у заселенні Східної України, а отже, і формуванні південно-східного наріччя. Цей процес, за Ю. Шевельовим, простежується від кінця XIII століття [14, с. 978]. Річище Дністра є ареалом наддністрянського говору, що, закорінюючись у праслов'янську спільноту, стало стрижнем масиву південно-західного наріччя української мови. 1958 року Ф. Жилко писав: «Основні і, може, найбільш типові для південно-західних діалектів є наддністрянські або (опільські говірки)» [7, с. 72]. На думку Г. Шила, «наддністрянські говірки внаслідок того, що вони були на протязі багатьох століть відірвані від решти говірок, в першу чергу від південноволинських і подільських, вони зберегли багато старовини» [15, с. 204–205]. Обидва етнічні угруповання (наддністрянців і подолян) дослідник виводить від уличів: «... і предками подолян, ...і предками наддністрянців... були уличі. Племінний діалект уличів ліг ... в основу і подільських, і наддністрянських говірок» [т. с.]. Однак О. Горбач вважає, що наддністрянський і подільський діалекти – це окремі самостійні системи, які характеризуються специфічними ознаками й численними лексичними ізоглосами.

Акцентуація південно-західних говорів не піддається уніфікації з боку української літературної мови. Дієслово, як один із найцікавіших у категорійному аспекті морфологічних класів, не залишилося поза їхньою увагою. Дослідження особливостей їх наголошування навіть

у наддністрянських говірках уже має свою історію. Так, І. Верхратський, аналізуючи живе мовлення «батюків», серед характеристик наголосу різних частин мови, висвітлює й деякі питання акцентуації вербативів, потверджуючи його рухомість «в переважній частині говорів червонорусского наріччя» [3, с. 20], та наголошує на «примітливості місцеві» [там же]. З. Веселовська в наголосових студіях про давні українські пам'ятки наводить ілюстративний матеріал, який стосується й дієслів [4].

Підсумком досліджень Л. Булаховського щодо особливостей наголошування повнозначних частин мови, у тому числі й дієслів, стала монографія «Український літературний наголос (характеристика норми)» (1947), де категорично зрештовано, що «форми кореневого наголосу не здобули собі прав у сучасній літературній мові і поступово зникають» [1, с. 3]. Трохи згодом Я. Закревська висловлює протилежну думку: «...кореневий наголос у всій парадигмі дієслова у південно-західних говорах досить стабільний і не уніфікується з українським нормативним наголосом» [8, с. 131]. Наголосові проблеми локальних наддністрянських говірок ставали предметом діалектологічних студій й О. Горбача. Учений стверджує, що мовлення мешканців Романова – Підгородищ – Коцирова, особливо старшого покоління, вирізняється, у порівнянні з мовленням жителів сіл північної смуги, збереженням давніх особливостей. До наголосової специфіки дієслів автор зараховує відтягнення наголосу в префіксальних дериватах із суфіксальної на кореневу морфему, що, до речі, характеризує й інші південно-західні говори: постійати (стойати), полéжіти (лижйіти), посій'іти (сигіти), полик'іти (лик'іти) // полéк'іти (лék'іти «бігти»), потрímати (тримати), поклéпати (клипати) [6, с. 7]. Окремі питання акцентуації дієслів наддністрянських говірок досліджували Д. Бандрівський [2], П. Приступа [11], Я. Пура [12], Г. Шило [15]. Особливості кореневого наголошування суфіксальних дієслів із суфіксом -а- в означених говірках у порівнянні з іншими говорами української мови та сучасною українською літературною мовою були предметом зацікавлення й автора статті [9].

Мета дослідження – проаналізувати акцентуаційні особливості префіксально-суфіксальних вербативів з реляційним афіксом -ува- в наддністрянських говірках. Це передбачає вирішення таких завдань: виявити наголосову (кореневу та рухому в межах реляційного суфікса) співвіднесеність означених дієслів з їх мотивувальними суфіксальними дериватами; з'ясувати причини відмінностей в акцентуації префіксально-суфіксальних вербативів з означеним суфіксом та їх мотивувальними дериватами аналогічної морфемної структури з іншими суфіксальними морфемами; простежити закоріненість акцентуації наддністрянських вербативів в акцентну систему давньої української мови; через аналіз лексико-семантичних, дериваційно-граматичних, етимологічних та наголосових особливостей цих дієслівних утворень потвердити особливий статус наддністрянських говірок у структурі південно-західного наріччя; пояснити причини лінгвістичної малопродуктивності чи периферійності означених вербативів у структурі південно-західних говорів, галицького варіанта української літературної мови та сучасної української літературної мови. Об'єктом дослідження стали префіксально-суфіксальні дієслівні лексеми із реляційним суфіксом -ува-, зареєстровані в лексикографічних джерелах, що репрезентують переважно наддністрянські говірки, галицький варіант української літературної мови та сучасну українську літературну мову, а предметом – їх акцентуаційні особливості. Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше системно досліджуються особливості наголошування префіксально-суфіксальних вербативів із суфіксом -ува- в наддністрянських говірках у порівнянні з іншими говорами української мови, варіантами української літературної мови та сучасною українською літературною мовою.

У мовознавстві усталена думка, що дієслова означеної структури з грамемою доконаного виду в сучасній українській літературній мові наголосово корелюються з їх мотивувальними суфіксальними дериватами [5, с. 323]. Префіксальні дієслова в усіх формах мали в «праслов'янській мові такий самий наголос (кореневий, суфіксальний чи флективний), як і відповідні безпрефіксні» [13, с. 327]. Оскільки говіркові мікросистеми є базовими для усталення літературних норм, то й похідні та мотивувальні вербативи щодо наголосу мали б характеризуватися співвіднесеністю.

У наддністрянських говірках, як і в інших південно-західних та сучасній українській літературній мові, зареєстрований величезний пласт префіксально-суфіксальних дієслів, що в дериваційному аспекті характеризуються неоднаковим ступенем похідності та продуктивністю лексико-семантичного способу творення, з морфемно-граматичного – наявністю різного роду афіксів та базових граем, з акцентуаційного – співвіднесеністю / неспіввіднесеністю похідних і мотивувальних утворень.

Означені префіксально-суфіксальні дієслівні деривати із релятивним суфіксом -ува- (-ова- (дуже рідко) репрезентують декілька акцентних типів. З-поміж буковинсько-наддністрянської групи південно-західного наріччя вони представлені переважно в означених говірках. Семантичні й морфологічні їх структури виокремлюються видовою граемою, автохтонністю чи запозиченістю кореневих морфем. Дієслівні лексеми доконаного виду характеризуються різним ступенем деривації. Вербативи з результативною граемою, мотивовані суфіксальними дериватами недоконаного виду, засвідчені з кореневою, рухомою в межах суфікса та, рідше, – префіксальною акцентуацією. Наголосовий малюнок деяких може зумовлюватися й семантичною наповнюваністю афіксів.

Найменшу групу становлять префіксально-суфіксальні дієслова доконаного виду (деномінативного походження) із суфіксальною морфемою -ува-, які зберігають кореневу праслов'янську (баритоновану) акцентуацію мотивуючих безпрефіксних вербативів недоконаного [13, с. 314]: відрáдувати «відрядувати»: відрáдує порядок [ГБ, с. 256]; <*rádovati *rádujety (а.п. а. див. П.5. 21) від *rády (а.п. а. див. П. 2. 2) [13, с. 314]; заврúдувати, -ує «замовити»: Їа соб'і косар'ів заврúдуу (Я, с. 217) [НРС, с. 119], з'орúдувати «zurecht machen»: з'орúдуу скоро [ГБ, с. 269], зорúдувати «вигідно купити; залагодити справу» [СГГ, с. 83]; перебéндювати «небилиці плести, нічо не робити, дармувати»: Я ся перебéндюу, укр. перебéндя [ГБ, с. 283]; побéси'їдувати «поговорити, порозмовляти» [ДССР, с. 26]. У спільнокорневих з останнім дериватом вербативах у південно-західних говорах та галицькому варіанті української літературної, на відміну від південно-східного варіанта, як і сучасної української літературної мови, у процесі історичного розвитку мови усталилася прадавня коренева акцентуація [10].

Аналізовані говірки засвідчують і ряд раритетних імперфективів з означеною морфемою. Вони є корелятами до перфективів (заглиблених у праслов'янську спільноту) з тематичними афіксами -а-, -и-, що характеризуються збереженістю переважно кореневої акцентуації останніх. Для лексичної системи сучасної української літературної мови більшість із них малопродуктивні чи взагалі непродуктивні, деякі поповнили периферію, попри наявність у мовних системах сусідів-слов'ян: вишáпóртувати «ausscharren»: вишáпóртуют гніздо в землі [ГБ, с. 255], вишáпóртувати, див. шпóртати [ЕСУМ I, с. 387], шпóртати «колупати; копатися, шукати; спотикатися»; – п. [szportać] «ритися, порпатися, копирсатися, шукати»; – очевидно, експресивний варіант дієслова портáти «збирати». – Див. ще портáти. – Пор. шпíрати, шупóртати. [ЕСУМ VI, с. 465]; [шупóртати] «довбати, ритися, возитися» (Me), [шупóртатися] «тс.» (МУМ, Me); – варіант дієслова шубóртати «ритися, копатися, порпатися», пов'язаного з бортíти. – Пор. шпортати [ЕСУМ VI, с. 491]; воппúгуватис'ї / воппúгатис'ї «закутатися в теплий одяг, плащ» [ДССР, с. 33], [опúгатися] «тепло вдягнутися, багато натягаи на себе»; – пов'язане з [впúгувати] «затушковувати, надягати багато важкого одягу»; безпосереднє пов'язання з бр. [пугі] «розширення вен», р. [пуга] «тупий кінець яйця» здається занадто прямолінійним. Див. ще впúгувати [ЕСУМ IV, с. 205]; вопталáпуватис'ї / вопталáпатис'ї «забрóхатися» [ДССР, с. 33], талáпати «утворювати характерні звуки під час ходіння в розтопаному великому взутті; [каламутити воду, хлюпаючись у ній; бруднити чимось рідким]», [талáпати] «тс.» (Шейк., Нед.), телéпнути, талáп (виг.); – п. [talapać się] «плескатися, хлюпатися у воді»; – звуконаслідувальне утворення, похідне від вигуку талáп [ЕСУМ V, с. 508]; забрúкувати / забрúкати «злегка забруднити біле полотно» [ДССР, с. 45], [брúкати] «бруднити, мазати» (Ж), ст. брукают; – р. [брукáть] «паскудити», п. брукáс «тс.», болг. брúка «пухирчик на тілі», м. брука «прищик», схв. брúкати «соромити», брúка «сором, стид»; – псл. brukati < *broukatei, пов'язане з brudy < *broud- «бруд»; похідне від того самого кореня і *bher- «терти, скребти, різати», від

якого походить і бруд, брус, брид, бріти, брікати [ЕСУМ I, с. 266]; замурувати < замурати> «обваляти, обмазати» [ДССР, с. 46], замуратися, -аєся «забруднитися, замазатися» (Т.) [НРС, с. 123], помурати, помурає п'альці [ГБ, с. 287], [мурати] «обмазувати, марати» (Ж), [замуранець] «замазура» (Ж.), [омурати] «обмазати, обмарати» (Ж.); – нл. muris «мутити, каламутити», – очевидно, пов'язане з мурий «темно-сірий або сіро-бурий у плямах» [ЕСУМ III, с. 536]; запл'онтувати / запл'онтати «заплутати нитки, шнурки, дроти» (пол. plątać) [ДССР, с. 46], пл'оньтатися, -аєся «іти повільно, відстаючи від усіх» (Т.) [НРС, с. 209]; запорувати / запорати «накормити, напоїти» [ДССР, с. 46]; зашпóртуватис'ї / зашпóртатис'ї «спіткнутися» [ДССР, с. 47], зашпóртати, -ає «замазати» (Т.) [НРС, с. 125]; зашпóтувати, (-си,-са) / зашпóтати, (-си,-са) [СБГГ, с. 149]; зашпóртуватися / зашпóртатися «спотикатися» [СУМ III, с. 418]; надумувати «нагадувати ся»: не надумуваў доўго [ГБ, с. 279]; роздрухувати(с'ї) / роздрухати(с'ї) «розбудити(ся), проснутися» [ДССР, с. 78], друхати, -ає, див. друкати «м'яти картоплю» (Л.) [НРС, с. 112]; розплещувати: розплещує тїсто на варениці [ГБ, с. 291] < плещкати [ГБ, с. 285]; вопхарувати, -ру / вопхарити «попрятати, помити, побілити й причепурити» [ДССР, с. 33], харити «putzen» [Жел., с. 1034]; [харити] «чистити», харний «чистий, охайний; гарний»; – схв. х̄рати, ст. харити «грабувати, спустошувати»; – псл. хariti «чистити, скребти», пов'язується з іє. *kher- «скребти, терти» [ЕСУМ VI, с. 158]; загіджувати «запаскуджувати»: загіджує поле [ГБ, с. 266], гідіти, [гідіти], [гідкувати] «гідувати» (Ж), [гіднути], гидувати, [гідшати], гід «нечисть, бруд; мерзотник; [огида]»; – р. [гідить], бр. гідзіць «викликати відразу; нудити», п. [gidzić] «бруднити; соромити», ч. hydžiti «чорнити, псувати», вл. hidžić «відчувати відразу, ненавидіти», м. гизди «оздоблює, прикрашає», схв. гіздати «прикрашати, добре одягати» [ЕСУМ I, с. 504]; загіджувати, -ую, -еш / загідити, -джу, -диш «забруднювати чим-небудь поганим, гідким» [СУМ III, с. 76]; загляджувати / заглядити «закінчувати опихання проса» [ДССР, с. 45], гладити, гладнути, гладшати, [заглядити] «знищити (ВєЗн.)»; – р. гладить, бр. гладзіць, др. гладити, п. gładzić, ч. hladiti, слц. hladit', вл. hładzić, нл. glaziš, полаб. glot'ě «гладкий, гарний, гожий», болг. глăдя «гладжу», м. глади «(він) гладить», схв. глăдити, слн. glăditi, стсл. гладити; – псл. gladiti, відіменне дієслово, утворене від псл. *gladu- <*glādhu-, ще до розширення його суфіксом *къ [ЕСУМ I, с. 519]; загляджувати, -ую, -еш / заглядити, -джу, -диш: 1. «робити гладким, вирівнювати, розправляти що-небудь нерівне, кошлате, зім'яте». 2. «пом'якшувати враження від поганої поведінки, грубого вчинку» [СУМ III, с. 78]; розпóувствувати / розпóустити (воўну) «чіхрати» [ДССР, с. 79]; запіўжувати / запіўжити «вивершати скирту, стіг» [ДССР, с. 46], півзина, -и, див. кізлик (Т.) [НРС, с. 201], півзине, півзинка, півзини «павзине, кізліки, перевесло» [Жел., с. 635], [півзен] «жердина, що закріплює соломі на даху або скиртах», [півзень] «тс.», [півзіна] «тс.; пучок очерету, що в'яжеться для укріплення вздовж усього очеретяного тину» (Дз.), [півзини] «зв'язані лозини на стозі сіна або соломи» (До), [опівзати] «сісти верхи на коня», [припівзити] «укріпити дрючками» (Г., Нед.); – п. [pauzina] «півзина (з укр.)», rawaz «гніт для прив'язування сіна або снопів до воза», ч. rawuza, слц. rawúz «тс.», схв. паўзница «дранка; планка; рейка», слн. rovoz(a) «дрюк для закріплення снопів і под.»; псл. *po(v)Qz-ьп, утворене за допом. преф. ро- від основи Qz-, паралельної до (v)ęz- «в'язати» [ЕСУМ IV, с. 384–385].

Серед означеного структурного типу дієслів подибуємо імперфектив, перфективний корелят якого, отже, і мотивувальний суфіксальний дериват (з графемою недоконаного виду) в аналізованих говірках та південно-східному варіанті української літературної мови, як і сучасній українській, відрізняються акцентними типами: підсвістувати / підсвістати <свісьтати «свистати»: батогóm свісьтає [ГБ, с. 291]: птах підсвистує [ГБ, с. 284]; посвістувати / посвистати [Жел., с. 712], /свистати «свистіти» [СГГБ, с. 156]; посвистати, -щў, -стіш: 1. «посвистати». 2. «политися, забити струменем» [Грінч. III, с. 357]; підсвістувати / підсвистати, -ищў, -йщеш: 1. «свистіти в такт, лад, супроводжуючи свистом якісь звуки». 2. «видавати тихий свист, свистом відтворювати якусь мелодію; насвистувапати». 3. «час від часу свистіти, рухаючись у повітрі (звичайно про кулю, снаряд)» [СУМ VI, с. 497].

У досліджуваних лексикографічних джерелах з кореневою акцентуацією зафіксована й група префіксально-суфіксальних вербативів, етимологія яких ще не з'ясована: захаластувати ся / захаластати ся «загнати ся за далеко й стратитися» [ГБ, с. 267], захарастрити ся (Зак.) «застрягнути» [Жел., с. 278], хал(р)астати [Жел.: 1032], [захаластатися] «загнатися задалеко і стратися», [халастуватися] «тс.» (ВеБ); – неясне [ЕСУМ II, с. 243]; заворускувати < заворускати «забруднити чисте полотно»; неясне [ДСсР: 45]; зайушуватис'ї / зайушити «розсердитися» [ДСсР, с. 46]; надвирéжувати / надвирéжити, -жу здоров'ї «підірвати здоров'я (з чого пол. nadwergżyć)», неясне [ДСсР, с. 65]; накапичуватис'ї / накапичитис'ї «нахмуритися (людина) (можл., з поль.-лат. каріса «чернечий каптур», неясне [ДСсР, с. 65].

До кореневого типу наголошування в означених говірках належить невелика група імперфективних дієслів, які становлять корелятивні утворення до перфективних з тематичними афіксами -а-, -и-, -ї-, що характеризуються різними типами наголошування: суфіксальним (загадувати / загадати: приміром загадують: невелика щebetушка, заріж їй, буде юшка [ГБ, с. 266], загадувати / загадати: 1. «намагатися знайти відповідь на що-небудь задумане за якимись прикметами...; ворожити». 2. «давати наказ, завдання, розпорядження, закликати до чого-небудь або кудись». 3. «пропонувати, давати завдання, питання для розв'язання, вирішення». 4. «задумуватися, планувати що-небудь» [СУМ III, с. 66]); суфіксально-кореневим (зарубл'увати < зарубіти, зарубл'у «робити рубець (втрое складений пруг на краю шитва)» [ДСсР, с. 47]; зашкál'увати, позашкál'ювати < зашкálити «покалічити склом; обмовит (чиюсь честь)» [ДСсР: 98], зашкálити, -ит «загнати скалку в палець» [НРС, с. 125]; попідтóчувати: ведмédики попідтóчували картóхльї [ГБ, с. 287]) та суфіксально-флексійним (стилівлювати / стилівіти, -у́л'у «жадібно з'їсти» [ДСсР, с. 87]; залóйуватис'ї / залóйітис'ї, - йóс' «скривитися від спеки» [ДСсР, с. 46]).

Попри ускладненість семантичної структури імперфективних префіксально-суфіксальних вербативів семемою «надмірності осягнення процесу» унаслідок повторної перфективації, зміни їх акцентуаційного малюнку не відбулося: завосужуватис'ї < восужитис'ї «зайти парою (шибки)» [ДСсР, с. 45], сугá «масні або іржаві плями на воді, рідині; наліт на спраглих устах», осугá «тс.»; [«плівка на розсолі, наліт на квашенині без розсолу (МСБГ); гній в очах (Ж)»], [заосужитися] «покритися осугою» (Ж); – бр. [осугá] «піт; іній, паморозь», ч. [osuhel] «мжичка взимку; паморозь, іній», слц. osuhel' «паморозь, іній», [osuha] «тс.; сирий туман», болг. [сьгъ] «пліснява на вині»; – не зовсім ясне; припускається зв'язок з псл. seǵati «хватати, досягати», *oseǵti «досягти» [ЕСУМ V, с. 465]; повидужовати ся: щóби се повидужовали дьїти [ГБ, с. 285]; повибурувати: кертиці повибурують ямі, вибурити [ГБ, с. 255]; пообдрáшпувати < обдрáшпувати [ГБ, с. 287]; попиристибнуváти < стибнуváти, пол. stebnowac, нім. steppen «рівно й густо шити подвійно рукою, шити машиною» [ДСсР, с. 83].

Префіксальне ж наголошування для означеного, морфологічного, типу дериватів в аналізованих говірках, на відміну від вербативів із префіксом ви-, становить радше виключення: настигувати, пол. instygować «обвинувачувати в суді», лат. instigare «побуджувати» [ДСсР, с. 65].

У досліджуваних говірках, на відміну від інших південно-західних, як і південно-східних та сучасної української літературної мови, засвідчена незначна кількість дієслів доконаного виду з означеною реляційною суфіксальною морфемою, що функціонують з префіксальною акцентуацією. Вони мотивовані суфіксальними (безпрефіксними) дериватами (переважно із запозиченими коренями) і характеризуються графемою недоконаного виду та рухомою акцентною парадигмою. Наголошуванисть префікса ви-(-ві-) мотивується семантичною навантаженістю, а відтягнення наголосу з кореня чи навіть другого голосного (-ува-) увиразнює її: віл'їтувати «прокормити (маржїну) зимі, л'їт'ї» [ДСсР, с. 11]; літувати, -тую, -туеш [Гол, с. 198]; вігах(ф)уватис'ї < гахуватис'ї, пол. gach «залицяльник», нім. Gauch «зоуля; молокосос; обманець» [ДСсР: 39]; вігаруватис'ї < гаруватис'ї «повалятися з усіх боків» (людина, тварина) [ДСсР, с. 29]; гарувати, -рїю, -рїеш [Гол, с. 86]; віграц'увати < грац'увати, пол. graca, kratze «потоптати, толочити (товар)» [ДСсР, с. 40]; візицирувати < зицируváти, нім. exorzien «вправляти», «муштрувати, надóдати підчиненому вимаганими роботами, послугами» [ДСсР,

с. 48], зицірка, -і «вправи, муштра» (Л.) [НРС, с. 128]; вікочувати(си), -у(у) «викерувати (возом); виїхати» [ДСсР, с. 11]; віпуцувати <пуцувати, putzen «почистити» [ДСсР, с. 76]; вітринькувати, -ує < тринькувати «заштукатурити, затинькувати»: Тре гудіти мул'іра ставити пійці, мурувати вукомин і вітрин'кувати (Л) [НРС, с. 73], тинкувати, -кую, -куєш [Гол, с. 396]; віфасувати <фасувати, пол. fasować, нім. fassen «отримувати, бути побитим» [ДСсР, с. 90]; вішурувати <шурувати, нім. scheuern «вимити щіткою, піском» [ДСсР, с. 102]; віштудирувати <штудирувати, нім. studieren «вивчати» «вихитрувати, якби щось легше зробити» [ДСсР, с. 102]; віштафіруватис' <штафірувати, нім. sztafirować się, австр.-нім. sich staffieren з голл. «причепуритися» [ДСсР, с. 101].

Поодинокі префіксально-суфіксальні дієслова із запозиченим коренем та реляційно-дериваційною префіксальною морфемою ви- у локальній північнонаддністрянській говірці зафіксовані з варіантним наголошуванням (префіксальним і суфіксальним): віл'ухтувати <л'ухтувати, нім. lüften «провітрити» [ДСсР, с. 61].

Імперфективація для аналізованого структурного типу дієслів у досліджуваних говірках, на відміну від інших південно-західних та південно-східних, як і сучасної української літературної мови, хоча й супроводжувалася зміщенням акценту з префіксальної морфеми на кореневу, виявилася малопродуктивною: виубіруватис'і/ виубиратис'і «причепуритися» [ДСсР, с. 96]; виз'війруватис'і/ виз'віритис'і «викричатися на кого; (мороз), потиснути» [ДСсР, с. 30]; вистріл'увати/ вістріляти «пускати насінний стовбур і не розростатися в бульбину (цибуля)» [ДСсР, с. 30]; вистрілювати¹, рідко вистрелювати/ вістрілити, рідко вістрелити: 1. «робити постріл». 2. «вискакувати, вилітати з чого-небудь з тріском, з силою». 3. «викидати стебло, стрілку (про рослини)» [СУМ I, с. 502]; вистрілювати²/ вістріляти, рідко вістреляти: 1. «стріляючи, витратити, використовувати патрони, снаряди». 2. «стріляючи, знищувати всіх або багатьох тварин, птахів у певному місці, на певній території» [СУМ I, с. 502].

У досліджуваних говірках засвідчена незначна група власне українських перфективних вербативів означеної морфологічної структури, що зберігають рухомий тип акцентуації мотивувальних суфіксальних дериватів недоконаного виду, більшість з них закорінена в праслов'янську спільноту: відвіновати <віновати: відвіноваў дочки [ГБ, с. 256]; відвінувати, діал. «наділити приданим» (Кобр.) [СУМ I, с. 564]; замал'увати <мал'увати «вдарити п'ястком в лице» [ДСсР, с. 46]; малювати [Гол, с. 283]; замалювати: 1. «робити ескіз, малюнок з когось, чого-небудь». 2. «покривати, замазувати фарбою і т. ін. що-небудь; заповнювати малюнками» [СУМ III, с. 201]; зашчидрувати <щидрувати «заспівати щедрівки й колядки на Богоявлення» [ДСсР, с. 102], щедрувати, -ує «співати щедрівки; щедрувати» [НРС, с. 285], щедрувати [Гол, с. 446]; защедрувати: 1. «проспівати щедрівку». 2. «почати співати щедрівку» [СУМ III, с. 420]; зварйувати <варйувати «здуріти», «збожеволіти» [ДСсР, с. 29], поварйувати <варйувати «дуріти, збожеволіти» [ДСсР, с. 29], варйувати [Гол, с. 38]; зварйувати і звар'ювати, діал. «збожеволіти» [СУМ III, с. 462]; обночувати: мусіли в лісі обночувати [ГБ, с. 281], переначувати: переначуйте ня [ГБ, с. 283]; ночувати [Гол, с. 246]; обночувати, діал. «переночувати» [СУМ V, с. 238]; переночувати: 1. «залишатися десь на ночівлю». 2. заст. «давати нічліг, притулок когось-небудь» (Фр., Вас.) [СУМ VI, с. 238]; поц'улувати <ц'улувати «поцілувати» [ДСсР, с. 96], цілювати, -ює «цілувати» (Т.) [НРС, с. 270]; поцілувати, -люю, -люєш [Гол, с. 312], *cělovati *cělùjetь (а.п.с, див. II.5.21) – від *cěl (а.п.с, див. II.1.5) [Скл., с. 315]. Деякі з них зараховуємо до власне наддністрянських утворень, що залишилися на периферії лексичної системи української мови: затратуватис'і <тратувати (ся) «поранити собі шипом ногу (про коня)» [ДСсР, с. 47]; потратувати «потоптати (коні людину)» [ДСсР, с. 74]; нахвасувати ся «утрудити ся» [ГБ, с. 280]; обчестувати «мабуть, пригощати» [ГБ, с. 281]; погійновати «стратити, знищити»: все погійновала [ГБ, с. 286]; потрус'кувати «побігти дрібно (трус'ком «підтюпцем»)» [ДСсР, с. 89].

Серед аналізованих вербативів виокремлюються утворення із запозиченими коренями, що репрезентують й інші говірки південно-західного наріччя. Частина з них стала набутком лексичної системи сучасної української літературної мови: досил'усувати <сил'усувати,

нім. anschlie ben «дійти до гурта», «долучити» [ДСсР, с. 43]; засал'утирувати, засал'утувати <сал'утувати, нім.-фр. salutieren «здоровити по-військовому» [ДСсР, с. 80], салютувати [Гол, с. 357]; затабил'увати <табил'увати «інтабулювати (в суді ґрунт)» [ДСсР, с. 47]; зафасувати <фасувати, пол. fasować, нім. fassen «отримувати; бути побитим» [ДСсР, с. 90], захвасувати ґроші «зафасувати ґроші» [ГБ, с. 267]; зацирувати, поцирувати <цирувати «штопати», пол. segować, мабуть, нім. zieren «прикрашувати», ziertich «вишивальний штих» [ДСсР, с. 95], зацерувати [Гол, с. 138]; зашал'увати <шалювати «оббити шалівками, перегородити», пол. szalówka, szalować, нім. ver-schalen [ДСсР, с. 97], шалювати, -ює «оббивати стіни хати із зовнішнього боку однаковими дошками» (Льв. Гаї Н.) [НРС, с. 277]; шалювати [Гол, с. 438]; зашарувати <шарувати «заправити виправу стіну, тручи дощинками», пол. szagować, нім. scharren «шуркати (підосвами)» [ДСсР, с. 98], шарувати [Гол, с. 439]; зашпарувати <шпарувати, поль. szparować, нім. sparen «щадити» [ДСсР, с. 100], шпарувати [Гол, с. 444]; збл'акувати <бл'акувати, пол. z.blakować, нім. bieichen «полиняти (матеріал)» [ДСсР, с. 48]; зблякувати / збл'єкнути «verblassen» (Левч., Зак.) [Жел., с. 285]; зйіригуватис'і <йіригуватис'і «розсердитися», пол. irytować się, лат. irritare «дразнити» [ДСсР, с. 50]; зл'узуватис'і <л'узуватис'і «змінюватися взаємно», нім. Sich ablösen, зл'узува'ти «попустити, пересунутися з давнього положення (гайка)», пол. luźny, нім. lose «нешільний» [ДСсР, с. 61]; зішвайсувати <швайсувати, szwajśować, нім. schweiben «приварювати, пришвайсувати залізні частини», пол. [ДСсР, с. 98]; нахвасувати ся «утрудити ся» [ГБ, с. 280]; нашпанувати <шпанувати «напинати, натягати» [ДСсР, с. 100]; нашаткувати капусту [ГБ, с. 280]; пирибиндувати <биндувати «перебирати при їжі», пол. prekwintować «перебирати, вигодувати, кепкувати» [ДСсР, с. 69]; переквінтувати <квінтувати «сходити з тону, в дальшому уподібнене до перебирати», quinta «п'ята (нота)» [ДСсР, с. 69]; пириз'убрувати <з'убрувати «перепустити в млині зерно спершу поміж валками, щоб порозмельювати грудки й відсіяти пилюгу», нім. säubern «чистити» [ДСсР, с. 49], зюбрувати, -ує, див. зубрувати, -ує «очищувати (про пшеницю, ячмінь тощо)» [НРС, с. 130–131]; підзил'увати <зил'увати, пол. zelować, нім. be-soheen «прибивати підметки» [ДСсР, с. 48]; пограц'увати <грац'увати, пол. graca, нім. kratze «потоптати, толочити (товар)» [ДСсР, с. 29]; помаркувати <маркувати, нім. markierer «позначити марком ряди під садження картоплі» [ДСсР, с. 62], маркувати, -ує «позначити ряди на полі спеціальними приладами перед садінням картоплі, кукурудзи тощо» (Л.) [НРС, с. 170]; попл'аудувати <пл'аудувати «підходити, виходити на добро», пол. plaudować, лат. plaudere «оплескувати» [ДСсР, с. 71], пляй(в)увати, -ує «іти на користь» (Л., Л.) [НРС, с. 209]; пошиткувати <шиткувати «посікти капусту» [ДСсР, с. 98]; поштудирувати <штудирувати «хитрувати, якби щось зробити», нім. studieren «вивчати» [ДСсР, с. 102]; пошурувати <шурувати, нім. scheuern «помити шіткою й піском» [ДСсР, с. 102]; прин'утувати <н'утувати, пол. niut, nit, нім. Niete [ДСсР, с. 66], нютувати «nieten» [Жел., с. 534], нютувати [Гол, с. 246]; прештиховати: прештиховати шпісом [ГБ, с. 288]; роздрантувати <дрантувати «підняти млиновий камінь веретеном, щоб молоти грубо» [ДСсР: 78]; скомпонуватис'і <компонуватис'і «здружитися» [ДСсР, с. 81]; компанія «товариство; [військовий загін]», [компанувати] «товаришувати» [ковпанувати] «бути колегою по роботі» (ЛЧерк); – р., болг. компанія, бр. кампанія, п. kompania, ч. kompanie, слц. kompania, вл. kompanija, м. компанія, схв. компанія, слн. kompanija; – через польське посередництво запозичене з італ. мови (compragnia «товариство») [ЕСУМ II, с. 541]; сфал'цувати <фал'цувати, нім. falzen «загинати беріжок аркуша бляхи при побиванні даху» [ДСсР, с. 90]; схаласувати <халасувати «жадібно їсти» [ДСсР, с. 92], схаласувати [Жел., с. 940].

До речі, аналізовані деривати за аналогією до автохтонних зазнали повторної перфективації. Вони теж характеризуються незмінністю рухомої акцентної парадигми мотивувальних вербативів і некодифікованістю в галицькому варіанті української літературної мови: понарихтувати <нарихтувати «готувати, направляти», пол. ruchtować, сер.-вис.-нім. richten «впорядковувати» [ДСсР, с. 78], рихтувати, -ує «заздалегідь приготувати» (Л.) [НРС, с. 183]; нарихтувати «her richten» [Жел., с. 490]; рихтувати [Гол, с. 340]; понаталувати <наталувати, талувати «напихати, втискати, втоптувати (складене сіно)» [ДСсР, с. 86]; талувати

[Гол, с. 391]; понашлякува́ти < нашлякува́ти < шлякува́ти «проклинати» [ДСсР, с. 99]; понашл'амува́ти < нашл'амува́ти < шл'амува́ти, пол. szlamować, нім. Schlamm «почистити кишку з внутрішнього боку» [ДСсР, с. 99], шлямува́ти «schlämen» [Жел., с. 1094].

Засобом імперфективації означеному структурному типі вербативів аналізованих говірок може виступати суфіксальний наросток -ов-, що з акцентуаційного аспекту, як і префіксальна морфема ви- у перфективних, характеризується особливістю відтягнення наголосу: зашпунту́вати «заднити бочку (зверху)» < зашпунтува́ти < шпунтувати [ДСсР: 47], зашпунтува́ти «spünden» [Жел., с. 298]; нароку́вати < нарокува́ти, нім. anrücken «піти в армію» [ДСсР, с. 65]; нарокува́ти «einrücken» [Жел., с. 491]; підбичо́увати < підбичува́ти «допомогти припряжними кінцями витягти віз з болота, під гору» [ДСсР, с. 70], бичува́ти, -ує «запрягати до воза третього коня; підбичувати» (І.) (Я: 154) [НРС, с. 52], [Гол, с. 25]; підбичува́ти «бичувати» [Жел., с. 638], бичува́ти [Гол, с. 25]; повибу́ровувати: керті́ці повибу́рюють я́ми [ГБ, с. 285]: скримпо́увати < скримпува́ти, пол. skępnować «стиснути зв'язане ще закрутом» [ДСсР, с. 81].

Отже, префіксально-суфіксальні вербативи з реляційним афіксом -ува- в досліджуваних говірках, у порівнянні з іншими говорами, варіантами української літературної мови, як і сучасною українською літературною мовою, виявилися менш продуктивними, ніж деривати з іншими суфіксами. Тут превалюють утворення із запозиченими кореневими морфемами. Дієслова ж з автохтонними коренями є набутками дериваційної системи власне досліджуваних говірок. Цікаво, що більшість із аналізованих вербативів хоча й не стали надбанням варіантів української літературної мови, однак поповнили лексичну систему сучасної. Дієслова з граемою доконаного виду мають три типи акцентуації – кореневу (рідко), рухому парадигму в межах означеного суфікса, що закорінені в праслов'янську спільноту, та, рідше, префіксальну (ві-). Остання зумовлена особливим статусом морфема. Вербативи з граемою недоконаного виду, утворюючи корелятивні відповідники із дієсловами доконаного, функціонують із відтягнутим на кореневу морфему наголошуванням. Вони також становлять набуток дериваційної системи власне української мови. Перфективація суфіксальних (безпрефіксних) дериватів з означеним суфіксом -ува- та рухомим типом акцентуації не зумовлювала їх наголосових змін. Повторна перфективація імперфективних префіксально-суфіксальних вербативів, зумовлюючи ускладнення їх семантичної структури граемою «надмірності осягнення процесу», теж не впливала на зміну наголосового малюнку. Імперфективація перфективних вербативів з тематичними суфіксальними морфемами (-а-, -и-, рідше -і) за допомогою аналізованої реляційної суфіксальної морфема, навпаки, супроводжувалася перетягуванням наголосу із означеного афікса на корінь. Імперфективація ж перфективних утворень із суфіксом -ува- (рухомої акцентної парадигми) за допомогою суфіксального наростка -ов- також супроводжується відтягненням на нього наголосу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховський Л. А. Український літературний наголос (характеристика норми) / Л. А. Булаховський. – К.-Львів: Рад. школа, 1947. – 54 с.
2. Бандрівський Д. Г. Говірки Підбузького району Львівської області / Д. Г. Бандрівський. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – 104 с.
3. Верхратський І. Говір батюків / І. Верхратський // Збірник Філологічної секції НТШ. – Львів, 1912. – Т. 15. – Словарець. – С. 251–306.
4. Веселовська З. М. Наголос у східнослов'янських мовах початкової доби формування російської, української та білоруської націй (кінець XVI – поч. XVIII століть) / З. М. Веселовська. – Харків: Вид-во Харківського університету, 1970. – Т. 1 (А – Г). – 163 с.
5. Винницький В. Українська акцентна система: становлення, розвиток / В. Винницький. – Львів: Біблос, 2002. – 578 с.
6. Горбоч О. Північнонадністрянська говірка й діалектний словник села Романів Львівської області // Наукові записки Українського Технічно-Господарського Інституту в Мюнхені / О. Горбоч. – Т. VII (X). – Мюнхен, 1965. – С. 24–103.

7. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. – Видання друге (перероблене) / Ф. Т. Жилко. – К.: Наукова думка, 1966. – 308 с.
8. Закревська Я. В. Система особових форм дієслова в західних говорах української мови (Теперішній час) / Я. В. Закревська // Українська лінгвістична географія. – К.: Наук. думка, 1966. – С. 132–139.
9. Іваночко К. Акцентуація суфіксальних дієслів акцентного типу К у наддністрянських говірках / К. Іваночко // Мовознавчі студії. Випуск III (За матеріалами Міжнародної наукової конференції на пошану 100-річчя від дня народження професора Гаврила Шила). – Дрогобич: Швидкодрук, 2010. – С. 107–123.
10. Іваночко К. М. Наголошування дієслова бесідувати в бойківських говірках / К. М. Іваночко // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: «Філологія. Соціальні комунікації». – Сімферополь: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2013. – Т. 26 (65). – № 3. – С. 72–79.
11. Приступа П. Говірки Брюховицького району Львівської області / П. Приступа. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – 135 с.
12. Пура Я. Деякі особливості наголосу в говорах західної Дрогобиччини / Я. Пура // Наук. зап. філол. ф-ту Ров. пед. ін.-ту, 1961. – Т. 5 – С. 229–239.
13. Скляренко В. Г. Праслов'янська акцентологія / В. Г. Скляренко. – К., 1998. – 342 с.
14. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Ю. Шевельов. – Харків: Акта, 2002. – 1054 с.
15. Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра / Г. Ф. Шило. – Львів, 1957. – 254 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

- Голоск. – Голоскевич Г. Правописний словник / Г. Голоскевич. – Лондон, 1961. – 451 с.
- Грінч. – Словарь української мови: У 4-х т. / [упор. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. Надруковано з видання 1907–1909 рр. фотомеханічним способом]. – К.: В-во АН УРСР, 1958. – Т. III. – 506 с.
- ДСсР – Горбач О. Північнонаддністрянська говірка й діалектний словник села Романів Львівської області / О. Горбач // Наукові записки Українського Технічно-Господарського Інституту в Мюнхені. – Т. VII (X). – Мюнхен, 1965. – С. 24–103.
- ДСсБ. – Горбач О. Південнобуковинська гуцульська говірка і діалектний словник села Бродина, повіту Радівці (Румунія) / О. Горбач // Матеріали до української діалектології. – Вип. 4. – Мюнхен: Monachit. – С. 1–102.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у VII т. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. I. – 631 с.; 1985. – Т. II. – 570 с.; 2003. – Т. IV. – 653 с.; 2006. – Т. V. – 703 с.; 2012. – Т. VI. – 566 с.
- Жел. – Желеховський Є., Недільський С. Малоруско-німецький словарь / Є. Желеховський, С. Недільський. – Львів, 1886. Т. I–II. – 1117 с.
- СБГГ – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
- СГГБ – Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березові / М. Негрич. – Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 224 с. (Серія «Діалектологічна скриня»).
- СУМ – Словник української мови: в 11-ти т. / за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1970. – Т. I. – 799 с.; 1972. – Т. III. – 744 с.; 1974. – Т. V. – 840 с.; 1975. – Т. VI. – 832 с.
- Шило – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Г. Шило. – Львів – Нью-Йорк, 2008. – 288 с.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2014 р.

ПОЛІСЕМІЯ РЕЛІГІЙНИХ ЛЕКСЕМ: РОДО-ВИДОВИЙ ТИП ГІПОНІМІЙНОГО ЗВ'ЯЗКУ

Запропонувавши дослідження внутрішньолексемних гіпоніміїх зв'язків у полісемантах з релігійними значеннями, автор статті дійшов висновку, що в українській мові завдяки родо-видовому типу гіпоніміїх зв'язку від загальновідомих лексем сформувалася низка спеціалізованих значень – релігійних гіпоніміів. Найактивніше цей процес відбувався у таких тематичних групах: особи (носії певних характеристик), предмети, дії, процеси, явища, стани. Прикметно, що багато релігійних гіпоніміів перейшли в українську мову з мов-джерел у готовому вигляді; упродовж століть чимало гіпероніміів (особливо в ранній часовий відтинок), а також частина гіпоніміів поповнили пасивний фонд мови, перервавши сформовані гіпоніміїні зв'язки.

Ключові слова: полісемія, гіпонімія, гіпонімі, гіперонімі.

Альбіна Ковтун. ПОЛІСЕМІЯ РЕЛІГІОЗНИХ ЛЕКСЕМ: РОДО-ВИДОВОЙ ТИП ГІПОНІМІЧЕСКОЇ СВЯЗИ

Предложив исследование внутрилексемных гипонимических связей в полисемантах с религиозными значениями, автор статьи пришел к выводу, что в украинском языке благодаря родо-видовому типу гипонимической связи от общеизвестных лексем сформировался ряд специализированных значений и религиозных гипонимив. Активно этот процесс происходил в таких тематических группах: лица (носители определенных характеристик), предметы, действия, процессы, явления, состояния. Примечательно, что многие религиозные гипонимы перешли в украинский язык с языков-источников в готовом виде; на протяжении веков многие гиперонимы (особенно в ранний период), а также часть гипонимов пополнили пассивный фонд языка, прервав сформировавшиеся гипонимические связи.

Ключевые слова: полисемия, гипонимия, гипоним, гипероним.

Albina Kovtun. POLYSEMY OF RELIGIOUS LEXEMES: GENUS-SPECIES HYPONYMIC RELATIONS

Offering the analysis of the in-lexeme hyponymic relations in polysemants with religious meanings, the author of the article concludes that in Ukrainian a number of special meanings have formed due to genus-species relations. The subject groups where this process was active are people (individuals), objects, actions, processes, phenomena and conditions. The remarkable fact is that many religious hyponyms transferred into Ukrainian from source languages fully fledged. Over the course of history, especially in the early period, many hyperonyms and some hyponyms increased the passive fund of the language terminating existing hyponymic relations.

Key words: polysemy, hyponymy, hyponyms.

Взаємостосунки лексичних одиниць поза стилями їх використання дають змогу окреслити закономірності формування лексем, внутрішні процеси їх семантичного розвитку та залежність від зовнішніх впливів. Важливими є визначення таких лексем, через універсальні семантичні переходи яких утворилися прямі чи опосередковані семантичні деривати [3, с. 149], та відтворення семантичних зрушень як «шляхів семантичної еволюції й синхронної семантичної деривації, яка зв'язує між собою різні значення слова і забезпечують йому необхідну поліфункційність та не менш необхідну значеннєву єдність» [2, с. 585].

Полісемія українських лексем з релігійними значеннями – це, насамперед, семантична взаємодія загальноновживаної й термінологічної лексики. Обговорення питань, пов'язаних з формуванням в українській мові внутрішньослівних зв'язків у полісемантах з одним чи кількома релігійними значеннями, у вітчизняному мовознавстві пошквалилися з 90-х рр. ХХ ст. і залишаються актуальним досі.

Низка науковців (С. Бібла, Н. Пуряєва, І. Бочарова, Г. Наконечна, Н. Піддубна, Ю. Осінчук та ін.) у своїх працях поряд з установленням складу й структури тематичних груп релігійної термінологіки, аналізом історії й джерел її походження з'ясовують низку питань стосовно формування в українській мові семантичної варіантності лексем, що містять термінологічні значення у своїх семантичних структурах. За спостереженнями дослідників, кількісно переважає зовнішня полісемія (стосується загальнолітературних слів, один чи декілька лексико-семантичних варіантів яких мають термінологічні значення [1, с. 99]), що пояснюють «семантичною взаємодією загальноновживаної та термінологічної лексики, основними виявами якої були: церковна термінологізація загальноновживаних слів та детермінологізація церковно-обрядової спеціальної лексики» [5, с. 11]. Дослідники констатують факти звуження значення під час термінологізації загальноновживаної лексики, метафоричне й метонімічне переосмислення загальноновживаної та термінологічної лексики, спонукаючи до поглибленого вивчення внутрішньослівних зв'язків таких полісемантів. Маємо на меті з'ясувати активні тематичні групи багатозначних лексем з релігійними значеннями, до розширення семантичних структур яких задіяні гіпонімічні зв'язки.

У лінгвістиці відома позиція вчених стосовно доцільності зосередження уваги на вивченні трьох моделей семантичного зв'язку – гіпонімічного (родо-видового), метафоричного та імплікаційного (метонімічного) [6, с. 25]. При цьому М. Нікітін, напр., виокремлюючи гіпонімічний зв'язок, вказує на його подібність до симілятивного зв'язку (метафори й порівняння), оскільки гіпонімія і метафора – це мисленнєві аналоги розподілення ознак різних предметів; а метонімічний зв'язок, на думку вченого, є когнітивним аналогом реальних зв'язків сутностей об'єктивного світу, взаємодій їхніх залежностей [3, с. 227-228]. Ми вважаємо такі наукові підходи виваженими, тому також відмежовуємо гіпонімічний зв'язок від інших типів зв'язків.

Гіпонімічний зв'язок у семантичних структурах полісемантів – це один із фундаментальних смислових відношень, який відображає ієрархію загального й конкретного, презентує єдність світу та його різноманіття. Він пов'язує поняття різного рівня узагальнення й ґрунтується на спільних сутностях об'єктивного світу за виявленими ознаками, що не об'єднані реальними відношеннями, зв'язками між сутностями, залежностями чи взаємодіями, незважаючи на існування їх у свідомості мовців. В українській мові є достатня кількість полісемічних лексем з релігійними значеннями, семантичні структури яких збагатились завдяки встановленню гіпонімічних зв'язків переважно родо-видового типу – *спеціалізації*, об'єднавши загальноновживані й спеціалізовані, спеціалізовані й вузькоспеціалізовані лексеми. Найменування загальновідомих (родових) понять називаємо *гіперонімами*, а релігійні (видові) – *релігійними гіпонімами*. За даними сучасних українських лексикографічних джерел, родо-видовий тип гіпонімічного зв'язку найбільш активно закріпився у таких тематичних групах:

а) *гіперонім* «особа як носій характеристики за способом життя, поведінкою, вдачею, здібностями, віком, видом діяльності тощо» → *релігійний гіпонім* «особа як носій однієї з таких характеристик у релігійній сфері»: *Спаситель* «рятувальник» → «засновник християнства, який врятував людство, спокутувавши його гріхи; Ісус Христос» [СУМ-1, с. 1081]; *Творець* «той, хто створює, здійснює що-небудь творчо» → «у християн – одне з імен Бога» [СУМ-1, с. 1139]; *страдник* «той, хто зазнає чи зазнав багато страждань» → «канонізований церквою святий; мученик» [СУМ-1, с. 1111]; *пророк* «провісник майбутнього» → *пророк* «провісник волі Божої» [СУМ-1, с. 918]; *мученик* «той, хто переносить або переніс муки, тяжкі випробування» → «канонізований церквою святий, що зазнав мук за віру» [СУМ-1, с. 569]; *праведник* «той, хто не має провини і не порушує правил моралі» → «той, хто суворо дотримується релігійних заповідей, приписів» [СУМ-1, с. 859]; *спасенник* «праведник» → «говільник» [СУМ-1, с. 1081],

старець «чоловік похилого віку» → «духовна особа, чернець, самотник похилого віку» [СУМ-1, с. 1099]; *ключар* «той, хто зберігає ключі від чого-небудь» → «духовна особа, що завідує церковним начинням» [ВТССУМ, с. 548]; *патріарх* «глава роду, родової общини» → «титул духовної особи, що має найвищу церковну владу» [СУМ-1, с. 724]; *прислужник* «слуга» → «слуга у монастирі, церкві тощо; служка» [СУМ-1, с. 888]; *служитель* «службовець нижчого рангу в деяких установах» → «особа духовного звання» [СУМ-1, с. 1066]; *служка* «людина, яка служить кому-, чому-небудь» → «слуга в монастирі або в архієрея» [ВССУМ, с. 1346] та ін.;

б) *гіперонім* «предмет (загальне значення)» → *релігійний гіпонім* «релігійний предмет»: *благодать* «усяке багатство, добро, достаток», «спокій, щастя» → «божі щедроті, дари, ласка» [СУМ-1, с. 61]; *корогва* «прапор» («очевидно, псл. [*korQgy (род. в. korQgъve)] «прапор» [ЕСУМ, III, с. 37]) → «прикріплене до довгого держака полотнище із зображенням Христа або інших святих, яке несуть під час хресного ходу» [СУМ-1, 463]; *лампада* «світильник, лампа» → «невелика посудина з оливою і гнотом, яку запалюють перед іконами, божницею» [СУМ-1, с. 488]; *облачення* «який-небудь одяг, убрання» → «одяг, у якому служителі культу відправляють церковну службу» [ВТССУМ, с. 807]; *образ* «ображення зовнішнього вигляду кого-небудь (картина)» → «ікона» [СУМ-1, с. 665]; *патериця* «довга палиця, яку звичайно використовують для опори при ходьбі» → «жезл як ознака вищих священнослужителів (напр., християнських), а також символ влади взагалі» [СУМ-1, с. 724]; *поставець* «невеличкий столик» → «столик з похилим верхом для образів або Євангелія» [СУМ-1, с. 847], *престол* «трон як символ влади монарха» → «у християнських церквах – місце, на якому зображений бог, що сидить на троні (як символ божественної влади)» [ВТССУМ, с. 11073]; *реліквія* «річ, дорога як пам'ять про минуле» → «освячені церквою атрибути божества, пророка, святого як предмети релігійного поклоніння» [СУМ-1, с. 956]; *риза* «взагалі одяг» → «верхнє вбрання священника для богослужіння» [ВТССУМ, с. 1221]; *чаша* «старовинна посудина округлої форми на пласкій підставці (звичайно для пиття хмільних напоїв)» → «посудина такої форми, що використовується у християнському культовому обряді; потир» [СУМ-1, с. 1266]; *хрест* «фігура з двох перетнутих під кутом ліній, а також мітка, значок у вигляді такої фігури» → «предмет у вигляді вертикального стрижня, перетнутого ближче до верхнього кінця під прямим кутом, символ належності до християнського віросповідання, культ християнської релігії» [СУМ-1, с. 1248] та ін.;

в) *гіперонім* «дія, явище, процес, стан (загальне значення)» → *релігійний гіпонім* «релігійні дія, явище, процес, стан»: *виповідатися* «відверто розповісти про свої переживання, заповітні думки, висловити погляди і т. ін.» → «покаятися на сповіді в своїх гріхах» [СУМ-1, с. 498]; *відправа* «відповідь» → «церковна служба» [СУМ-20]; *відправляти* «посилати, відсилати щось куди-небудь, організувати відсилання, перевезення когось, чогось» → «виконувати релігійний обряд» [СУМ-1, с. 141]; *відпускати* «давати комусь волю» → «прощати (гріхи)» [СУМ-20]; *відпущення* «звільнення» → «прощення гріхів» [СУМ-1, 141]; *відступництво* «відмова від своїх ідеалів» → «зрада, зречення своїх релігійних переконань» [СУМ-20]; *відчитувати* «читати вголос, зачитувати, виголошувати» → «читаючи молитви, відводити від когось хворобу, нещастя і т. ін.» [СУМ-20]; *віра* «упевненість у чомусь, у здійсненні чого-небудь» → «визнання існування Творця, надприродних сил» [СУМ-1, с. 151]; *вірнути* «бути впевненим, переконаним у чому-небудь» → «бути переконаним у існування Творця, надприродних сил; бути релігійним; вірувати» [СУМ-1, с. 151]; *гріх* «негідний вчинок; якийсь недолік, помилка, недогляд» [СУМ-1, 205] (можливими є такі версії походження слов'янського *grěchъ: від прасл. *groiso чи *groikso «кривизна» (с.-х. *grič* «крутизна», лит. *graihus* «звивистий», латиш. *gruizs* «кривий, косий»), від гр. *χρέος*, *χρέωος* «борг, вина» [ЭСРЯШ, I, вип. 4, с. 168]) → «порушення релігійно-моральних догм, настанов і т. ін. [СУМ-1, с. 205]; *діяння* «дія, вчинок» → «відправа в церкві, під час якої читається книга про життя та дії святих апостолів» [СУМ-1, с. 235]; *доправляти* «доводити, довозити, доставляти кого-, що-небудь кудись, до якого-небудь місця» → «закінчувати церковну відправу» [СУМ-1, с. 247]; *кадити* «випускати, виділяти дим або чад» → «махаючи кадилом під час церковного обряду, курити ладаном або іншими пахучими речовинами» [СУМ-1, с. 413]; *каятися* «визнавати свою

провину, виявляти жаль з приводу своєї провини» → «зізнаватися у своїх гріхах; сповідатися» [ВТССУМ, с. 531]; *каяття* (*каяння*) «почуття жалю з приводу зробленого вчинку» → «визнання своєї провини, вияв жалю з приводу своєї провини» [ВТССУМ, с. 531]; *німб* «ссяиво навколо чого-небудь» (< стлат. *nimbus* «сіяння, віночок» > «туман, хмара» (звідки Бог спустився на землю) [ЭСРЯШ, XI, вип. 11]) → «ссяиво у вигляді круга навколо голови або над головою (на іконах, картинах релігійного змісту та ін.) як символ святості» [СУМ-1, с. 643]; *облачатися* «одягати на себе що-небудь; одягатися, наряджатися» → «одягати на себе церковний одяг для відправлення служби (про служителя культу)» [ВТССУМ, с. 807]; *обрізання* «ріжучи, відділяти частину від цілого» → «у євреїв, мусульман та деяких інших народів – релігійний обряд, який полягає у відрізанні крайньої плоти чоловічого члена» [СУМ-1, с. 666]; *обряд* «сукупність установлених звичаєм дій, пов'язаних з побутовими традиціями або з виконанням релігійних настанов» → «сукупність установлених церквою культових дій» [ВТССУМ, с. 817]; *одкровення* «те, що несподівано розкриває істину, робить цілком ясным, зрозумілим що-небудь» → «раптове осягнення істини, доступне лише обраним; духовне видіння» [СУМ-1, с. 675]; *оповідь* «словесне повідомлення про кого-, що-небудь; розповідь» → «церковне повідомлення про шлюб» [ВТССУМ, с. 848]; *перевід* «переміщення, зміна та под.» → «спосіб церковного співу» [ВТССУМ, с. 903]; *передзвін* «дзвін від ударів металевих або скляних предметів один один» → «звуки кількох церковних дзвонів» [СУМ-1, с. 735]; *перехрещувати* «перетинати що-небудь упоперек, навхрест» → «здійснювати обряд хрещення над тим, хто переходить з однієї християнської общини в іншу або з однієї віри в іншу» [СУМ-1, с. 753]; *повчання* «порада, настанова» → «проповідь, що містить у собі поради, напучення» [СУМ-1, с. 805]; *покаяння* «добровільне визнання помилок; розкаяння» → «сповідь у церкві» [СУМ-1, с. 817]; *покута* «покарання за вчинений злочин, провину, поганий учинок і т. ін.» → «церковне покарання за злочини або гріхи» [ВТССУМ, с. 1030]; *покутувати* «відбувати покарання за вчинений злочин, провину» → «відбувати покуту (церк.)» [СУМ-1, с. 821]; *послушенство* «слухняність» → «виконання обов'язків послушника» [ВТССУМ, с. 1080]; *постригати* «обрізаючи, вкоротити, підрівняти» → «виконувати християнський обряд постригу або віддавати в монастир» [СУМ-1, с. 848]; *подзвіння* «дзвеніння» → «похоронний дзвін» [ВТССУМ, с. 1008]; *причащатися* «ставати причетним до чого-небудь; прилучатися» → «брати участь у християнському обряді причастя, приймати причастя» [ВТССУМ, с. 1139]; *причитати* «плакати, приказуючи що-небудь, нарікаючи на кого-, що-небудь» → «за народним звичаєм — на похороні голосити над покійником, примовляючи» [СУМ-1, с. 896]; *прівід* «супровід» → «за релігійним звичаєм – похоронна процесія за труною зі священником, корогвами і т. ін.» [СУМ-1, с. 900]; *прорікати* «передбачати, пророкувати що-небудь» → «за релігійними уявленнями – пророкувати волю Божу» [СУМ, с. 918]; *пророкувати* «передбачати що-небудь; прорікати» → «за релігійними уявленнями – проповідувати Божу волю» [СУМ-1, с. 918]; *радіння* «відчувати радість з приводу чого-небуд» → «обряд у деяких релігійних сектах, під час якого віруючі надто енергійними рухами тіла доводять себе до екстазу, фанатичної несамовитості» [ВТССУМ, с. 1195]; *рenegатствувати* «поступатися своїми переконаннями, переходити у табір противників» → «зрікатися своїх релігійних уявлень, свого віросповідання» [ВТССУМ, с. 1213]; *ритуал* «вироблений звичаєм або запроваджений порядок здійснення чого-небудь; церемонія, церемоніал» → «сукупність обрядів, що супроводжують релігійну відправу і становлять її зовнішнє оформлен» [СУМ-1, с. 965]; *розвінчувати* «робити недійсним чие-небудь вінчання на царство, князівство і т. ін.» → «припиняти церковний шлюб з ким-небудь» [ВТССУМ, с. 1235]; *розрішати* «давати дозвіл на що-небудь, дозволяти щось» → «дозволяти вживання скоромного під час посту» [ВТССУМ, с. 1261]; *розспів* «протяжний наспів, мелодія» → «у православній церкві – співи, об'єднані певним принципом будови мелодії» [СУМ-1, с. 999]; *розстригати* «розрізувати ножицями» → «позбавляти духовного сану або монашества» [СУМ-1, с. 1000]; *служба* «виконання чиеї-небудь волі; праця на користь кого-, чого-небудь» → «богослужіння» [СУМ-1, с. 1066]; *служити* «виконувати чию-небудь волю; працювати на користь кого-, чого-небудь» → «відправлятися церковну службу» [СУМ-1, с. 1066]; *собор* «збори» (< калька з гр. συναγωγή «збори; сход, громада» [ЕСУМ, V, с. 341]) → «збори, з'їзд представників

найвищого духовенства християнської церкви» [СУМ-1, с. 1072]; *спасати* «рятувати» → «за християнським віровченням – визволяти від вічних мук у загробному житті» [СУМ-1, с. 1080]; *спасіння* «порятунок» → «за релігійними уявленнями – рятунок від вічних мук у загробному житті» [СУМ-1, с. 1081]; *сповідатися* «зізнаватися комусь-небудь у чомусь, відверто розповісти про щось» → «виконуючи обряд сповіді, каятися в гріхах» [СУМ-1, с. 1088]; *сповідь* «відверте зізнання в чому-небудь, щиросердний виклад чогось» → «у православної і католицької церкві – обряд покаяння у гріхах перед священником і одержання від нього відпущення гріхів» [СУМ-1, с. 1088]; *трапеза* «приймання їжі» → «прийом їжі в монастирі» [СУМ-1, с. 1166]; *упокій* «спокій» → «успокоєння небіжчика» [ВТССУМ, с. 1510]; *упокоювати* «заспокоювати» → «у релігійних уявленнях – давати комусь-небудь вічний спочинок (про Бога, смерть)» [СУМ-1, с. 1200]; *чудо* «те, що викликає загальне захоплення, гідне великого подиву» → «за давніми народними та релігійними уявленнями, явище, нібито викликане надприродними силами» [СУМ-1, с. 1277] та ін.;

г) *гіперонім* «релігійні дія, явище, процес (широке значення)» → *релігійний гіпонім* «релігійні дія, явище, процес (вузьке значення)»: *висвячувати* «освячувати» → «виконуючи певний обряд, надавати комусь-небудь духовне звання» [СУМ-1, с. 120]; *посвячувати* «здійснювати церковний обряд, що символізує очищення чого-небудь під гріховності, надання чому-небудь святості; освячувати, святити» → «виконуючи відповідний ритуал, надавати комусь-небудь духовного сану, звання і т. ін.» [СУМ-1, с. 843]; *святити* «здійснювати церковний обряд, що символізує очищення чого-небудь від гріховності, надання чомусь святості; освячувати» → «висвячувати кого-небудь у духовний сан» [ВТССУМ, с. 1301]; *канонізувати* «робити / зробити канonom (установленим й узаконеним вищою церковною ієрархією правило або догмат)» → «зараховувати до числа святих» [СУМ-1, с. 418]; *поминати* «молитися за здоров'я живого або за упокій померлого» → «справляти поминки, брати участь у поминках» [СУМ-1, с. 829]; *сакрамент* «церковне таїнство» (супроводжується освяченням через посередництво знаків (ритуалів), установлених Христом (напр., хрещення, причастя, вінчання, сповідь та ін.) → «причастя» [СУМ-1, с. 1020]; *треба* «жертвоприношення» (< псл. *terbiti 'потреба, необхідність» [ЕСУМ, V, с. 626]) → «релігійний обряд (хрестини, вінчання, панахида та ін.), який здійснює священник на замовлення вірників» [СУМ-1, с. 1167]; *хрестити* «здійснювати над ким-небудь обряд хрещення» → «бути хрещеним батьком або хрещеною матір'ю в кого-небудь під час обряду хрещення» [СУМ-1, с. 248] та ін.

Схожі гіпоніміїні утворення від загальних назв властиві, звичайно, і тим мовам, звідки релігійні гіпоніми перейшли в українську мову, закріпившись без гіперонімів, розірвавши гіпоніміїний зв'язок, але зберігши етимологіїний, напр.: релігійний гіпонім *диявол* «злий дух; сатана, чорт» прийшов у мову Київської Русі *диаволъ, днаволъ, дыаволь, днаволь* [МДРЯ, I, с. 667] через стсл. *дѣволъ, днаволъ* з грецької, де *διάβολος* «буквально означало «наклепник» згодом з евфемістичною метою – «диявол» як назва злого духа» [ЭСРЯШ, I, вип. V, с. 225]. В українській мові є значна кількість уходжень іншомовних релігійних гіпонімів: *дяк* – гр. *διάκος* «слуга, диякон» → «служитель православної церкви, що допомагає священнику під час богослужіння; псаломщик» [ЕСУМ, II, с. 153], *екзарх* – гр. *ἑξάρχος* «керівник» → «у Візантійській імперії – намісник імператора, правитель області», «глава жерців при храмі», «у православної церкви – глава окремої округи» [СІС, с. 285]; *кантор* – лат. *cantor* «співець» → «у католицької церкви – головний співак у півчій», «у протестантській – керівник хору», «в синагозі – головний співак» [СІС, с. 381]; *декан* – лат. *decānus* «старший над десятьма (монахами, солдатами та ін.)» → «старша духовна особа в католицької церкви; священник» [ЕСУМ, II, с. 26]; *пресвітер* – гр. *πρεσβύτερος* «старий дід; старійшина; предок» → «священник», «виборний керівник релігійної громади пресвітеріанської церкви» [ЕСУМ, IV, с. 465]; *кафедра* – гр. *καθέδρα* «підвищення» → «у християнській церкві – підвищення для єпископа з кріслом, звідки виголошуються проповіді» [СУМ-1, с. 427]; *семінарія* – лат. *sēminārium* «розсадник, школа» → «середній духовний навчальний заклад» [СУМ-1, с. 1036]; *ікона* – гр. *εἰκόν* «зображення, картина, подoba» → «живописне, мозаїчне або рельєфне зображення Бога, Богородиці, святого, що є предметом релігійного поклоніння» [СУМ-1, с. 398]; *кутя* – гр. *κουκκί*

«боби, зерно» → «обрядова каша» зернина» [ЕСУМ, III, с. 163]; *триптих* – гр. τριπτυχος «потрійний, складений утрое» (< гр. три 'три' та πτυχή «складка») → «ікона, що має три ступки» [ЕСУМ, V, с. 640], *консисторія* лат. *cōnsistorium* «місце зібрання, ради» → «у Росії до 1917 р. – установа з церковно-адміністративними й судовими функціями, що підлягала єпархіальному архієреєві» [СУМ-1, с. 455]; *інквізиція* лат. *inquīsitiō* «розслідування, розшук» → «у католицькій церкві XIII–XIX ст. – особливий церковний суд у справах еретиків, який відзначався винятковою жорстокістю» [СУМ-1, с. 403]; *культ* – лат. *cultus* «пошана, поклоніння» → «релігійне служіння божеству; релігійна обрядовість» [СУМ-1, с. 480]; *схизма* – гр. σχίσμα «розкол» → «церковний розкол» [ЕСУМ, V, с. 491]; *нірвана* – санскр. *nirvāna* «пригасання, притухання» → «у буддизмі та деяких інших релігіях – психологічний стан глибокого спокою і повної внутрішньої гармонії, відсутності бажань, відстороненості від зовнішнього світу, від життєвих турбот» [СУМ-1, с. 643]; *целібат* – лат. *caelibātus* «чоловіча безшлюбність» → «обов'язкова безшлюбність, запроваджена для католицького духовництва та православного чернецтва» [СУМ-1, с. 1254–1255]; *псалом* – гр. ψαλμός «спів у супроводі музичного інструмента» → «покладений на музику псалом» [ЕСУМ, IV, с. 621]; *синод* – гр. σύνοδος «зібрання» → «у протестантській церкві – зібрання духовних і світських осіб для розв'язання найважливіших церковних справ» [СУМ-1, с. 1044]; *індугенція* – лат. *indulgentia* «милість, прощення» → «грамота про відпущення гріхів, яку видавала католицька церква від імені Папи римського за певні заслуги перед церквою, а також за гроші» [СУМ-1, с. 402]; *кабалістика* – девр. *kabbalah* «таємне вчення» → «у середні віки релігійно-містичне вчення в іудаїзмі» [СУМ-1, с. 411] та ін.

Історія української мови засвідчує чимало гіперонімів, деактивованих після стійкого закріплення релігійних гіпонімів (**прѣстолю** «стіл» → «церковний стіл» [МДРЯ, II, с. 1697]; **грѣшити** «не влучити, помилитися, пропустити» → «чинити гріх» [МДРЯ, I, с. 604]; **проповѣдати** «інформувати, сповіщати» → «сповіщати про Бога» [МДРЯ, II, с. 1557]), а також релігійних гіперонімів, що функціонували в мові короткий період (**Ҁченик** «настанова» → «настанова релігійного змісту» [МДРЯ, IV, с. 1335]; **дійство** «дія, діяльність» → «церковний обряд» [СУМ-28, VII, с. 7–8]; **легкий** «легкий, необтяжений» → «не обтяжений гріхом; безгрішний» [СУМ-28, XV, с. 254]).

Завдяки родо-видовому типу внутрішньолексемного гіпонімічного зв'язку від загальновідомих лексем сформувалася низка спеціалізованих значень – релігійних гіпонімів. Найактивніше цей процес відбувався у таких тематичних групах: особи (носії певних характеристик), предмети, дії, процеси, явища, стани. Прикметно, що багато релігійних гіпонімів перейшли в українську мову з інших мов у готовому вигляді. Упродовж століть становлення української мови чимало гіперонімів (особливо в ранній часовий відтинок), а також гіпонімів відійшли до пасивного мовного фонду, перервавши гіпонімічні зв'язки. Важливо відтворити повну картину втрачених значень гіпонімічного походження для поглиблення розуміння закономірностей розвитку полісемії лексем з релігійними значеннями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Джапаридзе Л. Д. Регулярная и нерегулярная многозначность английских музыкальных терминов / Л. Д. Джапаридзе // Сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М. Горького. – М., 1978. – Вып. 134. – С. 148–159.
2. Зализняк А. А. Многозначность в языке и способы ее представления / А. А. Зализняк. – М.: Языки славянских культур, 2006. – 672 с.
3. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики: уч. пособ. / М. В. Никитин. – Санкт-Петербург: Научный центр проблем диалога, 1996. – 757 с.
4. Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики / Е. В. Падучева. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 608 с.
5. Пуряева Н. В. Формування української церковно-обрядової термінології: (назви богослужбових предметів): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10. 02. 01 «Українська мова» / Н. В. Пуряева. – К., 2001. – 20 с.

6. Hansen K. Englische Lexikologie. Einführung in Wortbildung und lexikalische Semantik / Hansen K., Neubert A., Schentke M. – Leipzig, 1982. – 245 s.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : [у 7-и тт.] / [ред колегія: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко]. – К.: Наук. думка, 1985–2012.
- МСДЯ – Срезневский И. И. Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам / И. И. Срезневский. – С.-Пб.: Типография императорской академии наук, 1893–1912.
- СІС – Словник іншомовних слів / [за ред. О. С. Мельничука]. – К.: Укр. рад. енциклопедія, 1985. – 966 с.
- СУМ-1 – Словник української мови / [відп. ред. В. В. Жайворонок; кер. наук.-видавн. проекту В. В. Німчук, П. Ю. Гриценко, П. М. Мовчан [та ін.]] – К. Просвіта, 2012. – 1316 с.
- СУМ-2 – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: [у 2-х тт.] / [укл.: Д. Г. Гринчишин, У. Я. Єдлінська, В. Л. Карпова та ін.]. – К.: Наук. думка, 1977–1978.
- СУМ-20 – Словник української мови: у 20-ти томах [Електронний ресурс] / гол. наук. ред. В. М. Русанівський; наук. кер. проекту В. А. Широков. – К.: Наук. думка, 2010–2014. – Режим доступу: <http://lcoipr.ulif.org.ua/ExplS/>
- СУМ-28 – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: [у 28 вип.] / [гол. ред. Д. Гринчишин]. – Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 1994–2010. – Вип. 1–15: А–Л.
- СЦОТ – Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології / Н. Пуряєва. – Львів: Видавничий відділ «Свічадо» Монастиря Монахів Студитського Уставу, 2001. – 160 с.
- ЭСРЯШ – Этимологический словарь русского языка / [под рук. и ред. Н. М. Шанского]. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1963–1982.

Стаття надійшла до редакції 12.12.2014 р.

УДК 811.161.2'36

Оксана Корпало

(Прикарпатський національний
університет ім. В. Стефаника)

КАТЕГОРІЯ СИНТАКСИЧНОЇ ОСОБИ В ІНФІНІТИВНОМУ РЕЧЕННІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано семантичну двоскладність інфінітивних односкладних речень, дію у яких повинна здійснити конкретна або узагальнена особа. З'ясовано способи вираження синтаксичної особи в реченнях з експліцитним та імпліцитним давальним агентивним.

Ключові слова: предикативність, синтаксична особа, інфінітивне односкладне речення, давальний агентивний, означена і узагальнена особа.

Оксана Корпало. КАТЕГОРИЯ СИНТАКСИЧЕСКОГО ЛИЦА В ИНФИНИТИВНОМ ПРЕДЛОЖЕНИИ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

В статье проанализирована семантическая двусоставность инфинитивных односоставных предложений, действие в которых необходимо совершить конкретному или обобщенному лицу. Исследуются способы выражения синтаксического лица в предложениях с эксплицитным и имплицитным дательным агентивным.

Ключевые слова: предикативность, синтаксическое лицо, инфинитивное односоставное предложение, дательный агентивный, определенное и обобщенное лицо.

Oksana Korpalo. THE CATEGORY OF THE SYNTACTIC PERSON IN THE INFINITIVE SENTENCE IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

The author of the article analyses the semantic two-member of the infinitive one-member sentence in which the action must be done by a particular or a generic person. The methods of expressing the syntactic person in the sentences with the explicit and implicit dative case are studied.

Key words: predicative, syntactic person, infinitive one-member person, dative agentive, particular and generic person.

У науковий обіг термін «синтаксична особа» увійшов передусім завдяки ґрунтовним дослідженням академіка В. Виноградова (Некоторые задачи изучения синтаксиса простого предложения // ВЯ, 1954, №1; Грамматика русского языка 1954, 1960 і 1970 р.р.), який розглядав цю граматичну категорію як один із компонентів предикативності поряд із категоріями модальності та часу: «Загальне граматичне значення співвіднесеності основного змісту речення з дійсністю, що є суттю категорії предикативності, розчленовуючись, виражається в синтаксичних категоріях модальності, часу і особи. Саме ці категорії надають реченню конкретності й актуальності як основному засобу спілкування. У конкретному реченні значення особи, часу, модальності встановлюються з погляду мовця» [3, с. 80].

Услід за В. Виноградовим, у сучасній лінгвістиці синтаксичну особу розуміють як «відповідність суб'єкта – носія дії, стану, ознаки, про якого повідомляється в реченні, одній із трьох осіб учасників-неучасників спілкування» [6, с. 158]; як «актуалізаційну комунікативну підкатегорію, що вказує на роль суб'єкта дії, процесу, стану тощо в комунікативному акті з погляду мовця. Ця підкатегорія має три грами: граму мовця, граму адресата і граму не-учасника комунікації» [7, с. 320-321].

На жаль, сьогодні остаточно не вирішені питання про диференціацію понять «морфологічна особа» і «синтаксична особа», про способи вираження синтаксичної особи і її семантику, про розмежування агентивних і безагентних речень, що не збігається з традиційним поділом речень на двоскладні й односкладні. Усе це й обумовлює актуальність запропонованого дослідження, метою якого є: мотивувати наявність категорії синтаксичної особи в інфінітивних односкладних реченнях; проаналізувати різні конструкції інфінітивних речень зі значенням суб'єкта-агенса; виявити способи вираження синтаксичної особи в інфінітивних односкладних реченнях.

Специфіку структури односкладних речень становить наявність тільки одного головного члена. «Якщо у двоскладних реченнях предмет мовлення (думки) і предикативна характеристика виражені лексично (словами), то в односкладних реченнях лексично наявний один (або предмет мовлення, або предикативна характеристика) з двох логічних компонентів думки» [2, с. 173]. Більшість дослідників убачають в односкладному реченні бінарне судження. Підтримуємо думку К. Городенської, що розмежування односкладності та двоскладності можливе лише на рівні формально-граматичної структури, тому що з власне-семантичного боку всі речення завжди двоскладні [5, с. 52], хоча й маємо деякі застереження з цього приводу щодо частини безособових речень.

Морфологічний акцент, а також лінгвістична традиція розрізняти, услід за О. Шахматовим та Л. Булаховським, безприсудково-підметові та присудково-безпідметові речення зумовив традиційний поділ односкладних речень на дві типологічні групи – дієслівні та іменні. Різниця в семантиці дієслівних односкладних речень впливає з відмінних форм головного члена – дієслова, співвідносного з присудком. Це, зокрема, уможливило в дієслівних односкладних реченнях відбиття семантичних модифікацій лексично не вираженого семантичного компонента зі значенням діяча.

Своєрідність інфінітивних речень у системі односкладних речень зумовлена лексико-граматичною природою інфінітива: як відомо, він являє собою застиглу форму давального

відмінка віддієслівного іменника, яка сама по собі не вказує на особу. Однак сучасне розуміння речення зобов'язує визначити інфінітивні речення не тільки з формально-граматичного, а й із семантичного боку. На відміну від безособових речень, де дія відокремлена від активного діяча, в інфінітивних реченнях ідеться про дію, яку потрібно, необхідно, бажано і т. ін. здійснити конкретній або узагальненій особі, тобто, незважаючи на те, що форма головного члена не вказує на особу, інфінітивні речення не є безагенсними.

В україністиці думку про семантичну двоскладність інфінітивного речення свого часу найбільш послідовно відстоював Л. Булаховський, наполягаючи на тому, що «єдиний засіб покінчити з усіма натягненими розумуваннями з приводу речень інфінітивного типу – це визнати, що в цих реченнях давальний відмінок, який називає носія відповідної дії, афективно зосередженої в інфінітиві, становить собою не що інше, як підмет до вираженого інфінітивом присудка» [2, с. 27].

Автори монографії «Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання» – І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська – вважають інфінітивні речення одноядерними двокомпонентними: «Інфінітивними реченнями називаються такі одноядерно-двокомпонентні моделі чи варіанти їх, у яких незалежний інфінітив виражає дію, співвідносно з наявним чи домислюваним діячем. У цьому визначенні підкреслюються такі риси інфінітивних речень: 1) з формально-граматичного погляду це одноядерні речення, тобто речення без підмета; 2) з семантичного погляду це двокомпонентні речення, бо в них, крім предиката, завжди мається на увазі суб'єкт; 3) інфінітивні речення – похідні моделі від номінативно-дієслівних речень. Вони можуть мати модальні варіанти – без допоміжних безособових дієслів чи предикативів; 4) інфінітивні речення створюються граматично незалежним інфінітивом; 5) значення інфінітивних речень полягає в тому, що вони виражають дію, співвідносно з наявним чи домислюваним діячем» [6, с. 212].

Інфінітивними, услід за Г. Арполенко, вважаємо «конструкції з предикативною основою, вираженою незалежним інфінітивом, який зосереджує дію, співвідносно з діячем, наявним або таким, що мислиться» [1, с. 8]. Наприклад: *Не мені вас, браття, на ляха водити. Не мені тепер, старому, булаву носити* (Т. Шевченко); *Внасти б на землю і спати сотні і тисячі зим...* (О. Олесь); *Плакати, сміятися, любити, обіймати думами світи, перелити душу свою в діти і зорею в небо відійти* (М. Луків).

Більшість мовознавців (Г. Арполенко, В. Бабайцева, І. Вихованець, П. Дудик, П. Лекант, Н. Шведова т. ін.) класифікують інфінітивні речення або за структурою, або за семантикою. Для нашого дослідження передусім важливим є поділ таких речень на дві групи за іншими ознаками: інфінітивні речення з давальним агентивним і без нього.

Давальний агентивний означає особу або предмет, яким необхідно, бажано здійснити у майбутньому дію, названу інфінітивом. «Давальний діючої особи (або її заступника) становить цілком виразно особливість цієї конструкції і за своїм значенням відіграє ту саму смислову роль, що й підмет – називний відмінок у звичайних реченнях» [2, с. 27]. Проте синоніміка двоскладних і односкладних речень (пор.: *Пісня буде і Пісні бути; Він житиме і Йому жити*) не означає їх повної семантичної тотожності: семантичний відтінок, властивий інфінітивним реченням, означає, що дія в них неминуче відбудеться в майбутньому внаслідок якихось обставин, не залежних від виконавця дії, що названий давальним агентивним.

Давальний відмінок із значенням суб'єкта дії вказує на віднесеність висловлення до конкретної особи. Так, віднесеність до першої особи виражається особовими займенниками першої особи однини і множини: *Не забудь мені ніколи ту ласкаву, журну осінь* (Т. Масенко); *Не нам на прою з тобою стати, не нам діла твої судить!* (Т. Шевченко). На другу особу вказують особові займенники другої особи: *Тобі б не бригадою командувати, а банно-пральним загоном* (О. Довженко); *Творити світ вам, а не вклоняйтесь світу* (А. Малишко); або займенник разом із звертанням: *Від нас вам не втекти, кати, нікуди не втекти* (М. Бажан); *О незабутнії дороги, не заростати вам повік* (М. Нагнибіда); *Не вам, в мережаній лівреї донощики і фарисеї, за правду пресвятую статі і за свободу* (Т. Шевченко). Віднесеність до третьої особи виражається особовими займенниками третьої особи або іменниками, напр.: *Куди йому йти та*

й у чому його йти по такому лютому холоду? (П. Мирний); *Їхати їм* було на південь, до моря (Олесь Гончар); *По наших землях не блукати псам, хижацькому поріддю вбивства й зради* (М. Бажан); *Сонцю над світом горіти, сил дарувати природі* (М. Нагнибіда); *Чи совам зборкати орла?* (М. Рильський). Речення такого типу Г. Арполенко трактує як «інфінітивні речення із значенням об'єктивної необхідності, неминучості, невідворотності дії («інфінітив + давальний агентивний»)» [1, с. 20].

Давального агентивного в структурі інфінітивного речення може й не бути, але він легко відтворюється з контексту. Наприклад: *Годі лякатись! За діло святее сміло ми будемо йти* (Б.Грінченко) – суб'єкт дії другого речення (*ми*) підказує, що давальним агентивним у першому міг бути займенник *нам*; або: *А голос у цього Андрійка прямо з серця жили вимотує. Тільки в імператорському театрі співати* (М. Стельмах), де у другому реченні легко домислюється давальний агентивний *йому*.

Коли прямих вказівок на особу нема, тоді інфінітивні речення з виявом бажання найлегше асоціюються з першою особою. Це впливає, очевидно, з певної суб'єктивності самого бажання: *Плакати б, та стидно* (П. Мирний). Таке ж тяжіння до вияву першої особи виявляють питальні інфінітивні речення, наприклад: *Може, краще зараз промовчати?* (О. Гончар).

Вказувати на особу в інфінітивному реченні можуть також присвійні займенники: *Вашими* вустами та мед би пити (Н. тв.); і зворотний займенник у давальному чи місцевому відмінках. Однак, оскільки займенник *себе* не має ні категорії роду, ні категорії особи, ні категорії числа, він у реченні вказує на об'єкт, тотожний із суб'єктом дії чи стану, про який, при відсутності давального агентивного, ми дізнаємося з контексту: *Перемовчати у собі* усе на світі, все на світі. *Я зможу* (Н. Стефурак), де зворотний займенник вказує на першу особу. Аналогічну функцію виконує й означальний займенник *сам* у реченні на зразок: «*Хіба пити самому в хату?*» – *подумав він*. Він у словах автора підтверджує сприймання попереднього речення в значенні третьої особи.

Якщо жодних із вищеназваних засобів вираження синтаксичної особи в інфінітивному реченні немає, то воно набуває значення віднесеності до узагальненої особи, сприймається як речення фразеологізованого типу. Не випадково такий різновид інфінітивних речень доволі поширений у прислів'ях і приказках : *Доки не впріти, доти не вміти; Без діла сидіти, можна одубіти; Ні врізати, ні доточити; Глибше орати – більше хліба мати; Хліб на хліб сіяти – ні молотити, ні віяти; Дешевим конем не їздити; Нащо в криницю воду лити – вона й так повна.*

Узагальнене значення найчастіше притаманне заперечним інфінітивним реченням із значенням неможливості виконати дію, наприклад: *Ні, не забудь тих днів бурхливих* (В. Сосюра); *Безкриле серце не окрилити* (Є. Маланюк); *Слова щирого не купить сріблом* (І. Франко); *Сюди не докричатись, не зупинити цей одвічний плин* (Н. Стефурак). Значення узагальненості підтверджується можливістю заміни таких речень синонімічними узагальнено-особовими конструкціями : *Безкриле серце не окрилиш; Слова щирого не купиш сріблом; Сюди не докричишся, не зупиниш цей одвічний плин* тощо.

Без давального агентивного здебільшого вживаються інфінітивні речення, які виражають категоричний наказ. Інфінітив у таких реченнях функціонально збігається зі значенням форм наказового способу і тому найчастіше асоціюється з адресатом, однак особа, якої стосується наказ, поза контекстом сприймається зазвичай узагальнено: *Годі спати! Всі із хати – праця всюди – жде лиш час* (В. Чумак); *Працювать, працювать, безумовно! Кожній хвилі нема вороття* (В.Сосюра); *Творити світ, а не вклоняться світу* (А. Малишко); *Проти рожна перти, проти хвиль плисти, сміло аж до смерти хрест важкий нести* (І. Франко); *Не відступити. І не покласти лжу на струни* (Л. Костенко). Конструкції такого типу часто використовуються в заголовках, у лозунгах, що мають характер заклику: *Удосконалювати педагогічну майстерність! Зібрати урожай без втрат!*

Узагальнено-особового значення набувають інфінітивні речення, у яких наявні другорядні члени речення з просторовим або часовим значенням: *Власти б на землю і спати сотні і тисячі зим...* (О. Олесь); *Ніколи не спинить народу нашого в боротьбі проти фашизму* (О. Довженко).

Таким чином, інфінітивні речення не є безагенсними: виконавець дії, активний діяч у них завжди мається на увазі та конкретний у реченнях з давальним агентивним. Імплицитність потенційного суб'єкта також не свідчить про його відсутність: агент або відновлюється з контексту, тобто так чи інакше означений, або мислиться як узагальнений. **Перспективним** у подальших дослідженнях буде з'ясувати, як впливає розмаїття семантики інфінітивних речень та їх модальність на експліцитність/ імплицитність категорії синтаксичної особи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арполенко Г. П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові / Г. П. Арполенко, В. П. Забеліна. – К.: Наукова думка, 1982. – 130 с.
2. Булаховський Л. А. Питання синтаксису простого речення в українській мові / Л. А. Булаховський // Дослідження з синтаксису української мови. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 5–28.
3. Виноградов В. В. Введение в синтаксис / В.В. Виноградов // Грамматика русского языка. – Т. II, Ч. 1. – М.: Изд-во АН СССР, 1960. – С. 5–110.
4. Вихованець І. Р. Грамматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко. – К.: Радянська школа, 1982. – 208 с.
5. Городенська К. Проблема двоскладності-односкладності в контексті історичного й дериваційного синтаксису / К. Городенська // Структура сучасної української мови: тексти доповідей та повідомлень IV Міжнародного конгресу україністів. – К., 2002. – С. 52–63.
6. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова. – М.: Наука, 1973. – 196 с.
7. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій / М. В. Мірченко. – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ «Вежа» Волинського держ. ун-ту, 2004. – 389 с.
8. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2014 р.

УДК 811.161.2'81'373.3

Віра Котович

*(Дрогобицький державний педагогічний
університет ім. І. Франка)*

ПРИНЦИПИ НОМІНАЦІЇ ОЙКОНІМІВ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ

У статті вміщено окремі словникові статті потенційного історико-етимологічного словника «Походження назв населених пунктів Тернопільщини», що репрезентують собою кожен із виділених професором Дмитром Бучком принципів номінації поселень. Розглянуто як ономастичний, так і історичний матеріал майбутньої книги. Окреслено перспективи її редагування, доопрацювання та видання.

Ключові слова: принцип номінації, спосіб номінації, ойконім, антропонім.

Віра Котович. ПРИНЦИПЫ НОМИНАЦИИ ОЙКОНИМОВ ТЕРНОПОЛЬЩИНЫ

В статье введены отдельные словарные статьи потенциального историко-этимологического словаря «Происхождение названий населенных пунктов Тернопольщины», которые репрезентируют собой каждый из выделенных профессором Дмитрием Бучком принципов номинации селений. Рассмотрено как ономастический, так и исторический материал будущей книги. Очерчены перспективы ее редактирования, доработки и издания.

Ключевые слова: принцип номинации, способ номинации, ойконим, антропоним.

In the article contains some dictionary entries potential historian etymological dictionary of «The origin of names of settlements Ternopil», representing each allocated a professor Дмитро Бучко principles nomination settlements. Both the onomastic and historical material for future books. Prospects of editing, modifying and publishing.

Key words: principle nomination, method nomination oikonim, anthroponym.

«Походження назв населених пунктів Тернопільщини» – фундаментальний ономастичний словник, що мав стати підсумком багаторічної праці професора Дмитра Бучка. На жаль, роботу завершити не вдалося, тож сьогодні маємо за прямий обов'язок і велику честь долучитися до доопрацювання та видання цієї книги.

Останні роботи вченого – з'ясування проблем номінації у сфері пропріальної лексики, передусім ойконімії. Встановлення способів номінації поселень у певні історичні епохи, визначення основних напрямків думки, за яким реалізувалося називання конкретних об'єктів, – стали результатом виокремлення Дмитром Бучком чотирьох ключових принципів номінації, за якими в різні історичні періоди називали засновники чи першопоселенці свої оселі:

1. Номінація поселення через відображення в його назві іменування окремої особи (найчастіше власника) або ж групи людей (жителів поселення).

2. Номінація поселення через відображення в його назві зв'язку з назвами інших сусідніх (дуже рідко – віддалених) географічних об'єктів.

3. Номінація поселення через відображення в його назві індивідуальних ознак самого номінованого об'єкта.

4. Номінація поселення через відображення в його назві економічно-виробничих, суспільно-політичних факторів, штучних назв та назв-посвят конкретним особам [1, с. 42].

Мета нашої статті – показати, які принципи та способи номінації поселень, а також мовні засоби вираження цих принципів та способів називання використовувалися при найменуванні населених пунктів Тернопільщини. Ілюстративним матеріалом кожного з виокремлених принципів та способів номінації послужили окремі словникові статті потенційного словника-довідника «Походження назв населених пунктів Тернопільщини». Роботу над редагуванням та доопрацюванням словника тільки розпочато, тому ми кількісно не окреслюємо ойконіми, утворені певним способом за кожним із принципів, а лише ілюструємо виділені принципи та способи номінації поселень окремими словниковими статтями.

Д. Бучко наголошує, що використання першого з виділених вище принципів номінації поселень передбачає безпосередню участь окремої особи у вираженні відношення «об'єкт – людина» та опосередковану участь групи людей у вираженні відношення «об'єкт – група людей».

Словник професора Д. Бучка задуманий як книга для широкого кола читачів. Учений неодноразово наголошував, що важливо не лише правильно висвітлити походження ойконіма, але й зібрати та запропонувати читачам (передусім сучасним мешканцям поселень) цікавий та доступний історичний матеріал. Ось як виглядають, до прикладу, словникові статті **Бариш, Буцнів, Вербів**.

1.1. Ойконіми, утворені за допомогою праслов'янського суфікса **-*jь (*-j-е, *-j-а)**.

Бариш, с. Бучач. р-ну [10, с. 556], над р. Бариш, л. р. Дністра, 8 км. півд.-зах. Бучача. Згадується з XV ст.: 1439 р. – Stanislae de *Barischa* est lukratus [13 XII, с. 35]; 1439 р. – Hric et Zan de *Barisza* [13 XII, с. 73]; 1440 р. – Stanislaus alias Palczyk procurator de *Barischa* [13 XII, с. 75]; 1465 р. – villa *Barassch* [13 XII, с. 205]. У другій половині XV ст. документи фіксують уже два *Барюша*: 1471 р. – *Barycz Superiori et Inferiori* (тобто Горішній і Долішній) [13 XII, с. 349]; 1489 р. – in villam *Barysz Superiorem* [13 XIX, с. 218]; 1515 р. – *Barysz* [22 18/1, с. 170]; 1578 р. – *Barisz* [22 18/1, с. 85]; 1643 р. – 33 родини осіли в *Барюші*, 15 – в Монастириськах, 4 – в Золотому Потоці [14, с. 32]; 1661 р. – *Barysz* [18, с. 887]; 1670 р. – *Barysz villa* (Potocki) [17, с. 63]; 1747 р. – miasto *Barysz* [13 XXV, с. 471]; 1861 р. – *Барюш*, 1007 гр.-кат. [12, с. 144]; 1900 р. – *Barysz*, 753 дв. і 4420 жит. [19, с. 460]. – Утвореновід антропоніма *Барюш* <*Бориславъ* [5, с. 8] і суфікса **-*jь**, який виражав приналежність. Первісне знач. «*Барюш* двір (маєток чи ін.)».

1.2. Ойконіми, утворені за допомогою суфіксів **-ів (-ов-а, -ев-а), -ин**.

Буцнів, с. Микул. р-ну [10, с. 573], над р. Руда, пр. пр. Серета, 7 км півд. м. Тернополя. Згадується з XV ст.: 1466 р. – у середині XV ст. існувало два села, які потім злилися в одне: *villam Bucznuowkat minorem et inferiorem* (Буцнів Більший і Менший), *Bucznuowat magnam* (Буцнів Великий) et *Długa Dolyna dare* [13 XII, с. 310]; 1484 р. – *Johannbe de Buczniow* [13 II, с. 229]; 1471 р. – Іван Рей з *Bucznowa* заставляє Матієві з Гавронова своє село *Bucznowa receipt in medietate bonorum suorum Bucznowa Superiori* (Вищий) et *Inferiori* (Нижчий) et *super tota curia in Bucznuowa Inferiori piscinam* (став), *molendini* (млин) in *villam Bucznuowa Superiorem* [13 XII, с. 343]; 1473 р. – w *Bucznowa* [16 I, с. 1118]; 1504 р. – *Buczynowa* [16 III, с. 1750]; 1520 р. – *Wies Buczniowe w obwodzie Nrembowelskim* [10 X, с. 19]. З XVI ст. село стало містечком: 1562 р. – w *Buczniowey miasteczku* [3 I, с. 149]; 1564 р. – *Buczniowa* [22 18/1, с. 98]. У люстрації з середини XVII ст. зазначено, що це містечко раніше було селом (*miasteczko przedtym było wsią*). Посесори цієї держави (тобто міста з належними селами Драганівка, Ходачків, Почапінці, Забойки та ін.) Ян Тарло і княжна Анна Чарторийська претворили це село-містечко на панщизняне, а тому жителі платили податки. Тут було підданих на цілих дворищах 5, на півдворищах 15, підсадків 30, халупників 30. Платили: вівса 3 півмірки, 1 гуску, 1 індика; працювали 5 днів на тиждень після полудня; кожного року давали 10-го пня бджіл, 10-ту вівцю, раз у сім років 1 вола. Ставів тут було 3, заповнений лише той, де є млин, інші стали пусті після Збараської битви. Тут є корчма і млин [15 III, с. 139]. 1620 р. татари спалили Устя, містечко *Буцневу* та інші села [14, с. 16]. У Теробовлянському повіті на початок XVII ст. було 4 королівські міста: *Буцнева*, Борки, Теробовля і Яблонів (Сухостав). Оборонний замок збудовано у XVII ст. [14, с. 34]; 1745 р. – *miasto Buczniowa* [13 XXV, с. 471]; 1861 р. – *Буцнева* разом з х.Калясантівка, 815 гр.-кат. [12, с. 117]. – Утворено від присвійної назви з суфіксом **-ів**, що виражає приналежність, і наймення власника села (маєтку) *Буцень, пор. *Буцинь* [6 I, с. 121]. Первісне знач. «*Буцнів* двір (маєток чи ін.)».

Хочемо наголосити, що наявність посесивного суфікса **-ів (-ов-а, -ев-а), -ин** в ойконімі, є одним із основних аргументом зарахування його до відантропонічного утворення, як-от у прикладі з назвою поселення **Вербів**.

Вербів, с. Підгай. р-ну [10, с. 576]. Згадується з XV ст.: 1453 р. – *Muzilone de Buczacz in Virzbow* [13 XII, с. 230]; 1467 р. – in *villam suam Vyrzbow in distr. Trebowliensi Vyrzbow et silvis in signis ville Skomrosz ad Seret fluvio Wirzbow*, власник Петро Вовчкович [13 XII, с. 361]; 1497 р. – in *bonis suis Podhajeczesiubus littus in piscina ville Wyrzbow admiserat* [13 XIX, с. 209]; 1494 р. – *bonorum sive ville Wyrzbow in Podhaycze* [13 IV, с. 207]; 1861 р. – *Вербів*, 1218 гр.-кат. [12, с. 80]; 1900 р. – *Werzbow*, 314 дв. і 1713 жит. [19, с. 474]. – Утворено від присвійної назви з суфіксом **-ів**, що виражає приналежність, і наймення власника села (маєтку) *Верба* [6 I, с. 140]. Про можливість творення присвійних назв із суфіксом **-ів** від іменників на **-а** свідчать прізвища *Микитів*, *Миколів*, *Надійв*. Первісне знач. «*Вербів* двір (маєток чи ін.)». Свідченням того, що ойконім походить від антропоніма, а не від загальної назви, є прізвища *Вербин* і *Вербич*, адже власні назви людей з патронічним і посесивним значенням можуть утворюватися тільки від власних, а не від загальних назв.

Професор ретельно перевіряє достовірність відомої йому інформації і якщо з'являється найменший сумнів – аргументує його.

1.3. Ойконіми з суфіксом **-івк-а**.

Адамівка, с. Бережан. р-ну [10, с. 553]. Згадується з XIX ст.: 1861 р. – *Адамівка*, 864 гр.-кат. [12, с. 59]; 1900 р. – *Адамівка*, 262 дв. і 1708 жит. [19, с. 472]. Є думка, що *Адамівка* існувала вже в другій половині XVI ст. і була містечком, котре межувало з Бережанами [8 I, с. 24]. З 1615 р. – це власність А. Синявського, а далі, до 1684 р., ним володіли нащадки воєводи. А. Синявський позичив у пробоша бережанського 5000 польських золотих під заставу *Адамового*: *ubiezpiecza je na Adamowem, przedmiesciu Brzeżan* [13 X, с. 387]. З 1691 р. у селі була дерев'яна церква. Однак інформація про те, що з 1843 р. *Адамівка* перестала бути окремим населеним пунктом, а також відсутність історичних джерел, на які посилаються укладачі ТЕС, ставлять під сумнів достовірність цієї інформації. – Утворено від присвійної назви з суфіксом **-івк-а**, що виражає приналежність, і наймення власника села (маєтку) *Адам*. Первісне знач.: «*Двір*, маєток чи ін. *Адама*».

1.4. Ойконіми, утворені за допомогою суфікса **-(щ)ин-а**.

Баворівщина, с. Копичин. р-ну [10, с. 569]. Згадується з XIX ст.: 1900 р. – поселення належало до Копичинець, 378 дв. і 2552 жит. [19, с. 221]. – Утворено від присвійної назви з суфіксом **-(щ)ин-а**, що виражає приналежність, і наймення власника села (маєтку) *Баворівський*. Первісне знач. «Двір, маєток чи ін. *Баворівського*».

1.5. Ойконіми, утворені за допомогою суфікса **-к** з присвійним значенням.

Гойворонка, с. Золотників. р-ну [10, с. 566]. Згадується з XIX ст.: 1861 р. – *Гайворонка*, 418 гр.-кат. [12, с. 131]; 1882 р. – *Hajworonka*, 1077 жит., з них 620 українців [20 III, с. 12]; 1900 р. – *Hajworonka*, 267 дв. і 1566 жит. [19, с. 478]. – Утворено від присвійної назви з суфіксом **-к**, що виражав приналежність, і наймення власника села (маєтку) *Гайворон*. Первісне знач. «Двір (маєток чи ін.) *Гайворона*».

Ціла низка словникових статей Д. Бучка рясніє величезною кількістю знайдених у першоджерелах документальних фіксацій.

1.6. Ойконіми, утворені за допомогою суфікса **-ець, -овець, -инець** із посесивним значенням.

Коропець, Коропецьк. р-ну [10, с. 570], над р. Дністер і Коропець, л. пр. Дністра. Згадується з XV ст.: 1423 р. – *Cropiecz* [21 VII, с. 219]; 1427 р. – in *Kropiecz* [13 VII, с. 72]; 1439 р. – in *distrrsctu Cropeczensi* [13 V, с. 95]; 1440 р. – et *Cropicziensi* sitas [21 VIII, с. 78]; 1453 р. – in *Cropyeczque* oppidum [13 XII, с. 230]; 1457 р. – in opp. *Cropy[ecz]* [13 XII, с. 247]; 1457 р. – opp. *Copyecz* [13 XII, с. 248]; 1464 р. – *Cropyecz* [13 XII, с. 296]; 1469 р. – *Czernelycza* [13 XII, с. 329]; 1578 р. – opp. *Kropiecz* [22 18/1, с. 14]; 1661 р. – *wies Kropiec* [18, с. 886]; 1670 р. – *Kropiec villa* [17, с. 70]; 1707 р. – *z dobr Koropca* [13 XXV, с. 52]; 1861 р. – *Коропець + Перевозець*, 2637 гр.-кат. [12, с. 161]; 1900 р. – *Koropiec*, 700 дв. і 4320 жит. [19, с. 108]. – Утворено від присвійної назви з суфіксом **-ець**, що виражав приналежність, і наймення власника села (маєтку) *Корон*. Первісне знач. «*Коропець* двір (маєток чи ін.)».

Іноді згадка про власника поселення передує першофіксації ойконіма в історичному джерелі.

1.7. Ойконіми у формі родового відмінка.

Білоскірка, с. Великобірків. р-ну [10, с. 557], над р. Гнізна, 14 км. півд.-сх. Тернополя. Згадується з XVI ст.: 1576 р. – Ян *Білоскірський*, галицький чесник, змінив своє село Дворище за Душанів: *z Janem Białoskórskim* [13 X, с. 122]; він згадується ще кілька разів у XVI ст., а це означає, що час виникнення села припадає щонайпізніше на XV ст.; 1649 р. – *w Białoskorce* [3 V, с. 290]; 1861 р. – *Білоскірка + Грабовець*, 634 гр.-кат. [12, с. 118]. – Утворено від особової назви **Білоскірко* у формі род. відмінка, яка виражає приналежність населеного пункту особі, названий в основі ойконіма; первісне знач. «Поселення, яке належить *Білоскірці*». М. Демчук припускає, що ойконім *Білоскірка* означає «Поселення, в якому проживає, або яким володіє *Білоскірка* [6, I с. 69]» [11, с. 58]. Таке етимологізування ойконіма вважаємо не переконливим. Якщо б таким чином в Україні творилися ойконіми, то назв на зразок *Микита, Хома, Ярема* було б немало.

Деякі словникові статті менш об'ємні, однак окремі з них наводимо як репрезентантів кожної із відомих моделей.

1.8. Відпатронімічні ойконіми з суфіксом **-ич-і**.

Пановичі, с. Підгай. р-ну [10, с. 577]. Згадується з XIV ст.: 1395 р. – *villa Lysa, Nosowa et Dolyna rapowicz* (*Dolyna Rapowicz*) *ad fluvii Lipra* [21 VI, с. 134] (далі – 7 фіксацій у першоджерелах). – Відпатронімічна назва на **-ич-і**, утворена від патроніма *Пановичі* «нащадки чи піддані людини з найменуванням *Пань*» [9, с. 296].

1.9. Відпатронімічні ойконіми з суфіксами **-івці, -инці**.

Кокутківці, с. Великоглибоч. р-ну [10, с. 558], на р. Нестерівка, пр. пр. р. Серет, 16 км. півн.-сх. Зборова. Згадується з XVIII ст.: 1733 р. – *wies Kokutkowce* [13 X, с. 413] (далі – 6 фіксацій у першоджерелах). – Відпатронімічна назва на **-івці**, утворена від патроніма *Кокутківці* «нащадки чи піддані людини з найменуванням *Кокутко*» [9, с. 201].

Два наступні ойконіми вибрані нами ще й для того, щоб продемонструвати, як ретельно розмежовує Д. Бучко назви поселень, що, на перший погляд, утворені за однаковою словотвірною моделлю.

1.10. Відродинні ойконіми на **-и/-і**.

Бережани, м. [10, с. 553], над р. Золота Липа. Згадується з XV ст.: 1445 р. – in *Brzeszany* [13 XIV, с. 117]; 1475 р. – ville *Brzezany*, Lapschyn, Lesnyky [13 XV, с. 176]; 1491 р. – *Brzezani* [13 XV, с. 288]; 1567 р. – *Brzeżan* [13 X, с. 93]; 1861 р. – *Бережани* + Містечко + Сільце, + Хатки + Рай, 2183 гр.-кат. [12, с. 59]. – Назва походить від родинної назви *бережани* «піддані чи родина *Бережана*», пор. *бережан* «прибережний житель» [2 I, с. 21].

1.11. Відетнічні ойконіми на **-ани(-яни)**.

Озеряни, с. Бучач. р-ну [10, с. 556], над р. Гнилава, 10 км півн. Борщева. Згадується з XV ст.: 1494 р. село було спустошене татарами; у XVI ст. – отримало статус міста; 1565 р. – належало до королівщин; місцевість багата на озера, які мають власні джерела [20 III, с. 571]; 1900 р. – *Jezierzany*, 377 дв. і 2935 жит. [19, с. 46]. – Назва походить від етнічної назви *озеряни* «поселенці біля озера».

Другий принцип номінації реалізується найчастіше шляхом перенесення назв примітних об'єктів на виниклі поруч з ними поселення без будь-яких структурних змін у цих назвах.

2.1. Ойконіми, утворені в результаті перенесення на населені пункти найменувань різних географічних об'єктів тощо.

Білобожниця, с. Білобожн. р-ну [10, с. 554], над р. Біла, пр. пр. Серета, 7 км. півн.-зах. Чорткова. Згадується з XV ст.: 1453 р. – *bonogum Byalabusznicza* [13 XII, с. 220] (далі – 12 фіксацій у першоджерелах). – Утворено від назви об'єкта, що мав культове призначення і виділявся на місцевості від інших будівель.

2.2. Ойконіми-демінутиви від відомих назв поселень.

Барішка, х. біля с. Зубрець Золотопотіцьк. р-ну [10, с. 567]. Згадується з XVII ст.: 1661 р. – *villa Barysz* [17, с. 64]. – Вважаємо, що це здрібнілий варіант ойконіма *Баріши*, утворений за допомогою суфікса **-к-а**.

2.3. Ойконіми, утворені шляхом перенесення найменування певної території, що є означенням місця її знаходження.

Заруддя, с. Зборів. р-ну [10, с. 565], над р. Мала Стрипа, пр. пр. Стрипи, 5 км. зах. м. Зборова. Згадується з XIX ст.: 1861 р. – *Zarudzie*, 441 гр.-кат. [12, с. 117]. – Назва вказує на розташування поселення за *Рудою*.

Третій принцип номінації реалізується через відображення в його назві ознак самого населеного пункту.

3.1. Ойконіми, що прямо вказують на тип поселення.

Новосілка, с. Підгай. р-ну [10, с. 576]. Згадується з XV ст.: 1463 р. – *ad Podhajcze de N[ow]osolky* [13 II, с. 235] (далі – 8 фіксацій у першоджерелах). – Утворено від загальної назви *новосілка* «новозаселене поселення».

3.2. Ойконіми у формі субстантивованих прикметників.

Довге, с. Будан. р-ну [10, с. 556]. Згадується з XV ст.: 1437 р. – *Sydko de Dolhe* [13 XII, с. 15] (далі – 14 фіксацій у першоджерелах). – Утворено внаслідок субстантивзації прикметника *довге*.

Четвертий принцип номінації реалізується через відображення в його назві економічно-виробничих, суспільно-політичних факторів, пам'ятковості тощо.

4.1. Ойконіми, в яких відображено назви народних промислів, типів господарської діяльності тощо.

Гута, х. біля с. Затурин Підгай. р-ну [10, с. 576]. Згадується з XIX ст.: 1861 р. – Гута [12, с. 101]. – Утворено від апелятива гута «склоплавильний завод» [7 II, с. 200].

4.2. Пам'яткові назви та ідеологеми: **Дружба**, **Квіткове**, **Першотравневе**, **Привітне** тощо (усім поселенням уже повернено первісні назви).

Отже, майбутній ономастичний словник «Походження назв населених пунктів Тернопільщини» міститиме в собі історико-етимологічне дослідження усіх назв населених

пунктів цієї території. Попри те, що окремі словникові статті ще не завершені, вважаємо, що, дотримуючись напрямку, започаткованого професором Дмитром Бучком, зважаючи на ключові положення його теоретичних та практичних робіт, ретельно здійснюючи аналіз назви кожного поселення, нам вдасться завершити таку потрібну як для української ономастичної науки, так і для широкого кола читачів працю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко Д. Г. Основні принципи і способи номінації поселень у Галицькій землі (за даними реєстру поселень 1670 р.) / Д. Г. Бучко // Українська мова. – 2009. – №4. – С. 42–51.
2. Етимологічний словник української мови : у 7-и т. / [гол. ред. О. С. Мельничук]. – К. : Наукова думка, 1982 – 2004. – Т. 1: А – Г.
3. Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1885–1903. – Т. 1–7.
4. Йосифінська (1785–1788) і Францисканська (1819–1820) метрики (Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів). – К.: Наукова думка, 1965. – 354 с.
5. Морошкин М. Я. Словянський именованослов или собрание славянских личных имён в алфавитном порядке / М. Я. Морошкин. – СПб., 1867. – 108 + 213 с.
6. Редько Ю. К. Словник сучасних українських прізвищ : у 2-х томах / Ю. К. Редько. – Львів: НТШ, 2007. – Т. 2. : Н – Я. – 721 с.
7. Словник української мови : в 11-ти т. / [ред. кол. І. К. Білодід та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 2 : Г – Ж. – 1971. – 550 с.
8. Тернопільський енциклопедичний словник.– Тернопіль : Збруч, 2004. – Т. І.
9. Тупиков Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имён / Н. М. Тупиков // Записки отделения русской и славянской археологии русского археологического общества. – СПб., 1903. – Т. 6. – С. 58–913.
10. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. – К.: Українське видавництво політичної літератури, 1947. – 1064 с.
11. Худаш М. Л., Демчук М. О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімі утворення) / М. Л. Худаш, М. О. Демчук. – К.: Наукова думка, 1991. – 268 с.
12. Шематизм чина Василя Великого и короткий погляд на монастири. – Львів, 1861. – 320 с.
13. Akta grodzkie i ziemskie czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum t. zw. Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów, 1868–1935. – Т. 1–25.
14. Hornowa Elżbieta. Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach zimi Halickiej w latach 1590–1648. – Opole, 1963. – 382 s.
15. Lustracja województwa ruskiego 1661–1665. – Cz. III. – Ziemie Haliucka i Chełmska. // Wydali M. i K. Arłamowscy, W. Kaput. – Wrocław etc., 1976. – 303 s.
16. Matricularum Regni Poloniae Summaria. – Varsovia, 1907–1908. – Pars 1–5.
17. Miejscowosci ziemi halickiej / Opracowały W. Janowowa, A. Skarbek, J. Zbijowska –Wrocław; Warszawa etc. : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1975. – 317 s.
18. Regestrum contribucionis laneorum, supradecem octupla in Conuenrione Particulavi Halicien Electionis : Słownik historyczno-etymologiczny. – Т. 2. – Kraków, 2001. – 772 s.
19. Skorowidz gminny Galicyi. – Wiedeń, 1907. – 1023 s.
20. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1880–1902. – Т. 1–15.
21. Zbiór dokumentów małopolskich. – Kraków, 1974–1979. – Cz. VI–VIII.
22. Źródła dziejowe. – Warszawa, 1902. – Т. XVIII, cz.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2014 р.

СИНТАКСИЧНІ МОВНІ ЗАСОБИ ВТІЛЕННЯ КОМУНІКАТИВНОГО НАМІРУ

(на матеріалі української модерної драми початку ХХ століття)

Розглянуто реалізацію комунікативних стратегій на синтаксичному мовному рівні, виявлено синтаксичні мовні засоби втілення комунікативного наміру, встановлено їх прагматичний потенціал у спілкуванні.

Ключові слова: комунікативна стратегія, комунікативна тактика, комунікативний хід, інтенція, інтерпретація.

Ольга Криницькая. СИНТАКСИЧЕСКИЕ ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА ВОПЛОЩЕНИЯ КОММУНИКАТИВНОГО НАМЕРЕНИЯ (на материале украинской современной драмы начала ХХ века)

Рассмотрена реализация коммуникативных стратегий на синтаксическом языковом уровне, обнаружены синтаксические языковые средства воплощения коммуникативного замысла, определен их прагматический потенциал в общении.

Ключевые слова: коммуникативная стратегия, коммуникативная тактика, коммуникативный ход, интенция, интерпретация.

Olga Krynytska. SYNTACTICAL LINGUISTIC FACILITIES OF REALIZATION OF COMMUNICATIVE INTENTION (on the material of the Ukrainian modern drama of the beginning of 20th century)

Realization of communicative strategies on syntactical linguistic level is examined. Linguistic facilities of expression of communicative intention are found out in area of syntax. Pragmatic potential of the syntactical linguistic units is disclosed.

Key words: communicative strategy, communicative tactic, communicative motion, intention, interpretation.

Глобальний намір мовця, що визначає його стратегію спілкування, пов'язаний насамперед із когнітивними процесами, досягненням немовних цілей засобами постановки і розв'язання другорядних (тактичних, проміжних) завдань. Останні зумовлюють мовну регуляцію діяльності комунікантів, є «свого роду межами, кордонами, які визначають вербальний вибір, тип мовленнєвої поведінки» [7, с. 59].

Прагматичні одиниці спілкування – комунікативні стратегії (КС), комунікативні тактики (КТ) і комунікативні ходи (КХ), на нашу думку, здатні реалізуватися мовними засобами усіх лінгвістичних рівнів, причому «функції одиниць одного рівня мови завжди виявляються на більш високому рівні» [2, с. 29]. Так, лінгвальні одиниці мовної системи – фонема, морфема, лексеми – беруть участь у формуванні мовлення тільки через синтаксис. Синтаксис – це ступінь граматичної будови мови, на якому формується зв'язне мовлення. Відповідно, синтаксис як наука вивчає засоби і способи побудови зв'язного мовлення і насамперед його комунікативних одиниць – висловлень [6, с. 36-37]. Висловлення у мовленні співвідноситься із реченням як одиницею синтаксичного рівня мови і відрізняється від нього актуалізованістю комунікативної функції. На думку А. Загнітка, висловлення – це актуалізоване речення, тобто релятивізоване стосовно мовця і слухача, комунікативного акту, мовленнєвого і немовленнєвого контексту

нееліптичне утворення, взяте безвідносно до мовленнєвого і контекстного оточення та ситуативно-прагматичних завдань [5, с. 311-312].

Реалізуючись у мовленні як комунікативна одиниця, речення, на думку Н. Гуйванюк, оформлюється відповідно до певного комунікативного задуму, тобто його граматична структура підпорядкована меті повідомлення, а пристосування граматичної структури речення до комунікативних потреб мовця у певній ситуації мовлення є його актуальним членуванням [3, с. 222]. Як зазначає А. Загнітко, необхідною і обов'язковою ознакою кожного речення є його комунікативно-інтенційний зміст, спрямований на вирішення певного мовного завдання у спілкуванні [5, с. 123].

Досліджуючи різні аспекти реалізації комунікативної функції засобами синтаксичного мовного рівня, прагматичну основу синтаксису доводить багато вчених. Так, об'єктами наукового розгляду є синтаксичні закономірності окремих типів дискурсу [5], комунікативно-інтенційний зміст парцельованих речень [11], риторичні запитання як форма агресивної мовленнєвої поведінки [12] тощо. Як справедливо зауважує Г. Золотова, «оскільки призначення мови – бути засобом спілкування – реалізується через синтаксис, комунікативність – одна із суттєвих властивостей синтаксису» [6, с. 45]. У цьому контексті актуальним є питання потенціалу одиниць синтаксичного мовного рівня при реалізації прагматичних одиниць спілкування. У зв'язку з цим метою статті є: 1) розглянути розгортання комунікативних стратегій на синтаксичному рівні мови; 2) виявити синтаксичні мовні засоби втілення комунікативного задуму; 3) дослідити прагматичний потенціал мовних засобів синтаксичного рівня у комунікативній взаємодії.

На матеріалі фрагментів художнього діалогу драм обґрунтуємо, що діапазон інтенційно зумовлених синтаксичних явищ у комунікації є досить широким. Іntenція як джерело комунікативних потреб людини у певній ситуації мовлення визначає формальне синтаксичне втілення мовленнєвого акту, «формує функціональну та змістову перспективу, що певним чином зумовлює і прагматику відбору синтаксичних одиниць, вибудовує чітку стратегію і тактику процесу спілкування» [11, с. 462].

Для одиниць синтаксичного мовного рівня у зв'язку з виконанням ними комунікативної функції характерна інтонація – важливий засіб втілення мовленнєвого задуму. У тексті вона передається значною мірою за допомогою пунктуації, ресурси якої, однак, вкрай обмежені порівняно з інтонаційними можливостями усного мовлення.

Виразним пунктуаційним знаком, який окреслює інтонаційний контур, є три крапки. Формально завершуючи речення, вони «сигналізують про незавершеність ситуації, про коливання та нерішучість мовця, про неможливість або небажання закінчити висловлення» [9, с. 68]. Порівняймо:

Марта. ... З дому вигнала вас ваша мама за ваше, як каже вона – «на вигоні вінчане одруження». Одиуралися «невінчаної» вас люди, пальцями показують... Небо розвалюється над вашою головою...

Марія. Я вас, Марто...

Марта. Але цього мало йому... Ще він, ще...

Марія (тривожно). Що-о?

Марта. І вона, Клара... Хе-хе... вірна подруга ваша... І ви теж... Нащо ви їм дозволили удвох у гори йти? (Мовчанка) [Є. Карпенко, «Едельвайс»; с. 37].

Усічення синтаксичних конструкцій переводить актуальну інформацію у імпліцитну площину, реалізуючи КХ *натяку*. Обірвані речення, непрямо передаючи інформацію, роблять це особливим, щадливим, чином і спроможні реалізувати одночасно дві інтенції – *повідомлення і співчуття*.

Крім того, інформативними при відтворенні інтонаційного малюнка є знаки питання й оклику. Будучи вагомими маркерами іллокуції висловлення, вони здатні виконати в тексті комунікативне завдання – передати намір персонажа. Простежмо:

Марія. Ти сказав, що Клара сьогодні поїде од нас...

Роман. Поїде.

Марія. Гаразд... З нею поїдеш і ти.

Роман. ...?! [Є. Карпенко, «Едельвайс»; с. 44]

«Набір» пунктуаційних знаків без вербального наповнення репліки Романа передає іллокуцію здивування, нерозуміння, приголомшення, яка імплікується також правилами зв'язності діалогу та комунікативним контекстом.

Місткими при вираженні комунікативного смислу висловлення є питальні речення у стверджувальному значенні – риторичні запитання. Бути засобом експресивного синтаксису, виражати емоційно-оцінний зміст – їх другорядна функція. Прерогативою риторичних запитань є їхня поліінтенційна спроможність: вони виступають «дифузним об'єднанням кількох мовленнєвих актів» [12]. Проілюструємо:

Інна. Треба зараз же з Тамою поговорити!

Мустащенко. Що ж ти їй скажеш? Що це моя дитина? Що ти цього хотіла? Що ти про все знала? Можеш ти їй це сказати? І чи ти певна, що вона тоді все одно не вб'є її, тебе й мене за це?.. [В. Винниченко, «Закон»; с. 575].

Осуд Мустащенко дій і намірів Інни, виражений у формі риторичних запитань, імплікує спонукання комуніканта припинити ці дії, відмовитись від свого наміру. Таким чином, риторичні запитання реалізують одночасно іллокуцію осуду й спонукання. Вони вважаються формою мовленнєвої агресії [12], проте важливою властивістю розглядуваної стилістичної фігури є «широта, розмитість і невизначеність їх значення» [12]: осуд співрозмовниці, її негативна оцінка здійснюються непрямо, завуальовано. Крім того, риторичні запитання мають «дискурсивний характер, передбачаючи, з огляду на свою питальну специфіку, те, що було до них, і те, що буде після» [12]: вони продукують дискурсивний ланцюжок, що значно збільшує семантико-прагматичну ємність висловлень. Так, риторичне запитання «*Що ж ти їй скажеш?*» приблизно означає «*Ти кажеш, що треба поговорити з Тамою, але ти ж повинна усвідомлювати, що ти не зможеш розмовляти з нею про це, тому твій порив нерозумний, так що тобі не варто було висловлювати цю думку взагалі!*». Перелічені основні особливості риторичних запитань дозволяють кваліфікувати їх як засіб «форсованої» прагматичної дії при розгортанні стратегічної лінії мовця.

Подібні комунікативні функції властиві й риторичним звертанням: вони вирізняються дискурсивною природою і їх іллокутивний спектр складає кілька інтенційних смислів. Наприклад:

Дочка. А хочеш, папо, і він за тиждень-два кине свої українські мрії? От давай! Тільки ти мовчок. Розумієш?

Жінка нервово: Мино!

Дочка. Абсолютний мовчок на два тижні. Не віриш? Ну, на тиждень, папочко!

Жінка погрозливо: Мин-но!

Дочка, поцілувавши батька: Пане Сіренський! Розов! Де Розе! Тюльпанов! Ну?

Мазайло. Ну, гаразд. На тиждень... (В люстро). Все одно я скоро скажу... [М. Куліш, «Мина Мазайло»; с. 24–25].

КХ Жінки, у складі яких наявні тільки нормативні звертання, виголошені з різними інтонаціями, крім інваріантної апелятивної функції (*встановлення і підтримання контакту*), виражають іллокуцію *прохання* та *погрози*. Саме ці значення є інтенційно релевантними, оскільки «звертанням не обмежується комунікаційний намір мовця: особа не може вибудовувати висловлення, єдиним завданням якого було б звернутися до іншої особи» [10, с. 11]. Актуалізуючи пресупозитивну базу комунікантів, звертання, позначені вокативністю, виявляють також імперативну модальність, адже, «виражаючи спрямованість мовлення до співрозмовника, звертання не може не мати спонукального значення» [4, с. 6].

Уживання в репліках Дочки т. зв. акцентованих звертань, які відіграють роль прагматичної детермінанти, визначають стратегію впливу мовця, зумовлюють бажаний перлокутивний ефект [8, с. 229], спрямоване на стимулювання прагматично адекватної ситуації спілкування, що знаменується згодою Мазайла берегти таємницю. Ефективність КС Дочки досягається ідентифікацією видуманих «милозвучних» прізвищ у ролі апелятивів *Пане Сіренський! Розов! Де Розе! Тюльпанов!* з особою адресата при відсутності впливу соціально-регулювальної функції звертань *папо, папочко*. Прагматика звертань визначає аксіологічні пріоритети героя:

набути псевдошляхетного статусу для нього важливіше за родинні стосунки. Цей факт є важливим при змалюванні художнього образу в драмі та окресленні головного конфлікту.

Здатність звертання виражати імперативну модальність прогнозує його роль у збільшенні іллокутивної сили імперативних КХ, як-от:

Шелудько. Євгене! Иди собі звідси. Иди! Тьфу, дурень, ідіот, ганчірка.

Настасія. Борисе, не твоє діло!

Родіон (швидко підходить до Вовчанського, хапає його за плече). Євгене, іди собі. Не смій цього робити.

Настасія. Родіоне, не втручайся! Геть!

Родіон. Євгене, ти не будеш достойний своєї дитини. Чуєш? Я перший буду проти тебе. Иди. Вона не оддасть, кажу тобі!

Ольга. Родіоне, не твоє діло!

Настасія. Євгене, я присяглась. Повзи! [В. Винниченко, «Пригвожджені»; с. 425].

Іллокуція апелятивна дублює іллокуцію імперативних висловлень у межах реплік дійових осіб, що надає стратегічним ходам героїв подвійної сили впливу на співрозмовника. Висунуту тезу доводимо фактом: у наведеній ситуації конфліктного зіткнення персонажів кожна імперативна репліка містить апелятив як засіб укріплення іллокуції КХ в умовах ідентичного форсування стратегічних дій супротивника.

Прагматичний потенціал звертання у КС мовця визначається його спроможністю виявляти та регулювати стосунки між комунікантами. Звертання здатне «заряджувати» своїм змістом широкий контекст, актуалізувати своє значення у значному фрагменті тексту, розвивати високу текстову валентність, описуючи радіус своєї дії у дискурсі [8, с. 231]. Наприклад:

Ельза. Ви... ви... ви... Що треба робити... що?.. Скажіть мені... ви...

Робітник (хвилю подивився, високий, дужий, на сю хистку паняночку і, зітхнувши, мовив). Вам – нічого, жаліслива паняночко. (І, поправивши шапку, пішов) [Г. Хоткевич, «Вони»; с. 365].

Звертання *жаліслива паняночко* виявляє іронічне й презирливе ставлення Робітника до Ельзи – представника ворожого класу, експлікує сумнів у щирості її наміру. Зазначений апелятив встановлює комунікативну дистанцію між героями й імпліцитно підтримує її на подальших етапах розвитку художнього дискурсу.

Плановим і ефективним з погляду реалізації комунікативного задуму на синтаксичному мовному рівні є відчуження мовлення від мовця й атрибуція його Іншому. Вияв комунікативної позиції Іншого маркується атрибутами прямої або непрямої мови і переважно проводиться з метою відсторонення від мовця, є основою для розрізнення й протиставлення суб'єктивних сфер комунікантів. Ксенопоказники – знаки чужого голосу, відчуженого мовлення, чужого світу – характерні здебільшого для конфліктних КС, мета яких – викривання умислу опонента [1, с. 447]. Порівняймо:

Робітник. ...Ви й так уже хотіли викинути на вулицю вмираючого чоловіка, принаймні от устами сеї пані сказано було: «Тут не больниця», чи як там. Нікчемні боягузи! Ви боїтеся не тільки діл, а навіть слів. Розпочни я з вами бесіду, що се, мовляв, хоч і не больниця, але... незвичайний випадок, во ім'я вашої чоловіколюбності і т. д., – ви, напевне, настобурчили би ся: «Громадська поміч! Ідіть до лікарів», і таке інше. І, врешті, з почуттям власної правоти, а ліше сказати – без всякого почуття, могли викинути вмираючу людину на вулицю [Г. Хоткевич, «Вони»; с. 363].

Чужі слова, уведені у мовлення героя, націлені на передачу «чужого смислу», а не чужих слів: «вербалізується те, що «хотів сказати», «мав на увазі» співрозмовник, але не те, що він прагнув приховати» [1, с. 446–447]. Ні висловлення із ксенопоказником *мовляв*, що є «недовтіленою трансформацією прямої мови в непряму» [цит. за 1, с. 438], ні вживання прямої мови не гарантують дослівності сказаного Іншим, а тільки, на думку Н. Арутюнової, підсумовують стратегічне завдання Іншого, вербалізують семіотичні конотації дій і поведінки, причому «чужа точка зору переважно резюмується так, щоб було зручніше її відкинути» [1, с. 446–449]. Зважаючи на те, що аналізована репліка містить пряму мову, зорієнтовану в майбутнє, тобто не відтворювану, а гіпотетичну, підтверджуємо застосування стратегічного прийому мімезису, «мовленневої маски», що ґрунтується на тимчасовій і ситуативній

експлуатації чужого мовного образу, який мовець реконструює і присвоює з певною метою. «Одягаючи» мовленнєву маску, людина ніби перевтілюється в іншу мовну особистість, тимчасово виконує роль цієї особистості [13]. Це, вважаємо, робиться заради ефекту «очуднення» адресата, дає йому змогу побачити себе збоку, але у «світлі» розуміння й оцінки мовця, і тому розцінюється як стратегічний прийом.

Таким чином, реалізація КС передбачає застосування широкого спектру засобів синтаксичного лінгвістичного рівня. Довжина, структура та пунктуаційне оформлення речення, що відображають інтонаційний контур повідомлення є показовими у плані вираження мовленнєвої інтенції комуніканта. Здатність риторичних фігур (запитань та окликів) акумулювати по кілька інтенційних зарядів одночасно робить їх винятковими інструментами стратегічного впливу. Риторичні запитання продукують дискурсивний ланцюжок, що значно збільшує семантико-прагматичну ємність висловлень. Апелятив у ролі звертання, з огляду на поліінтенційну спроможність, подвоює іллокутивну силу імперативних ходів за рахунок здатності виражати імперативну модальність, а також розвиває високу текстову валентність, актуалізує своє значення у значному фрагменті тексту, детермінуючи інтеракцію мовців. Уведення в репліку «чужого» голосу, маркованого прямою мовою або її трансформацією в непряму (т. зв. діалогічна цитата), є стратегічним прийомом відсторонення, що обслуговує переважно конфліктні КС.

Перелічені засоби, звичайно ж, не вичерпують всіх можливостей синтаксичного рівня мови у реалізації КС. Як показує матеріал дослідження, синтаксичні зв'язки у реченні, поширення структури речень за рахунок збільшення однорідних членів та смислові відношення між частинами складного речення також відіграють важливу роль при втіленні мовного наміру. Крім того, вагомими у плані вираження інтенції мовця є комунікативна структура речення, зокрема, рецесія теми, дислокація складної реми, тематизація реми, неінгерентна тема (парцеляція), експлікація теми і маскування реми (еліпсис) та ін. Вивчення їх прагматичного потенціалу у спілкуванні є перспективою подальших розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Показатели чужой речи де, дескать, мол: К проблеме интерпретации речеповеденческих актов / Н. Д. Арутюнова // Язык о языке: сб. статей [общ. руков. и ред. Н. Д. Арутюнова]. – М.: Языки русской культуры, 2000. – 624 с.
2. Бондарко А. В. О некоторых аспектах функционального анализа грамматических явлений / А. В. Бондарко // Функциональный анализ грамматических категорий : сборник научных трудов. – Ленингр. : Изд-во Ленингр. гос. пед. ин-та им. А. И. Герцена, 1973. – С. 5–31.
3. Гуйванюк Н. В. Перспективи сучасної комунікативної граматики / Н. В. Гуйванюк // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 321–322. Слов'янська філологія: зб. наук. праць. – Ч.: Рута, 2007. – С. 222–228.
4. Дмитриева Л. К. Обращение и вводный компонент: лекции / Л. К. Дмитриева. – Л.: ЛГПИ им. Герцена, 1976. – 48 с.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
6. Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Оніпенко, М. Ю. Сидорова / [общ. ред. д.ф.н. Г. А. Золотова]. – М.: Изд-во МГУ им. М. Ломоносова, 1998. – 528 с.
7. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – М.: УРСС, 2003. – 286 с.
8. Корновенко Л. В. Текстовая валентность обращения / Л. В. Корновенко // Система і структура східнослов'янських мов: міжкафедральний збірник наукових праць. – К.: Знання, 2001. – С. 227–235.
9. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту / В. А. Кухаренко. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. – 272 с.
10. Скаб М. С. Прагматика апеляції в українській мові: навчальний посібник / М. С. Скаб. – Чернівці: Рута, 2003. – 80 с.
11. Шабат-Савка С. Комунікативно-інтенційний зміст парцельованих конструкцій у «Щоденнику Страченої» Марії Матіос / С. Шабат-Савка // Науковий вісник Чернівецького університету. – Слов'янська філологія. – Вип. 394–398. – Чернівці, 2008. – С. 462–469.

12. Шатуновский И. Б. Риторические вопросы как форма агрессивного речевого поведения [Текст] / И. Б. Шатуновский // Агрессия в языке и речи : сборник науч. статей / [сост. и отв. ред. И. А. Шаронов]. – М.: РГГУ, 2004. – С. 19–37.
13. Шпильман М. В. Коммуникативная стратегия «речевая маска» (на материале произведений А. и Б. Стругацких): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / М. В. Шпильман // Новосибирский гос. пед. ун-т. – Новосибирск, 2006. – 21 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Винниченко В. Вибрані п'єси / Володимир Винниченко. – К.: Мистецтво, 1991. – 605 с.
- Карпенко Є. Едельвейс // Близнята ще зустрінуться : антологія драматургії української діаспори / Є. Карпенко, упор. Л. Залеська-Онишкевич. – К.-Львів: Вид-во «Час», 1997. – С. 33–53.
- Куліш М. П'єси / Микола Куліш. – К.: Наукова думка, 2001. – 368 с.
- Хоткевич Г. Твори: В 2 т. – Т. 1. / Гнат Хоткевич. – К.: Дніпро, 1966. – 536 с.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2014 р.

УДК 811.161'373.7:81'373

Галина Кузь

(Чернівецький національний
університет ім. Ю. Федьковича)

УКРАЇНСЬКА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА НЕОЛОГІЯ: ЛЕКСИКА ТА ФРАЗЕОЛОГІЯ

Статті присвячена неологізмам – лексичним, фразеологічним та афористичним, що виникли, актуалізувалися та набули поширення в новітній період в українській мові. Автор звертає увагу на сплеск лексичної, фразеологічної та афористичної мовотворчості, значне поширення в українській мові новотворів із емоційно-оцінним забарвленням та суперечності в сприйнятті частини лексики в різних верствах суспільства.

Ключові слова: неологія, неологізми, фразеологізми, гасла.

Галина Кузь. УКРАИНСКАЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ НЕОЛОГИЯ:
ЛЕКСИКА И ФРАЗЕОЛОГИЯ

Статья посвящена неологизмам – лексическим, фразеологическим и афористическим, которые возникли и получили распространение в новейший период в украинском языке. Автор обращает внимание на всплеск лексического, фразеологического и афористического творчества, широкое распространение в украинском языке новообразований с эмоционально-оценочной окраской и противоречия в оценке части лексики в различных слоях общества.

Ключевые слова: неология, неологизмы, фразеологизмы, лозунги.

Halyna Kuz. UKRAINIAN SOCIO-POLITICAL NEOLOGY: VOCABULARY AND
PHRASEOLOGY

The article dwells on neologisms: lexical, phraseological and aphoristic that developed, became topical and came into wide use in the newest period in the Ukrainian Language. The author pays attention to the surge of lexical, phraseological and aphoristic word creation, a considerable spread in the Ukrainian Language neologisms with emotional and evaluative colouring and contradictions in accepting part of the vocabulary in different sections of the society.

Key words: neology, neologisms, phraseologisms, mottoes.

Українська мова кінця ХХ – початку ХХІ століття, як і в попередні періоди свого існування і розвитку, відображає інноваційні процеси, зумовлені подіями в політичному, соціальному, культурному житті країни. Дзеркалом поточних змін є, в першу чергу, наймобільніша і найбільш рухома підсистема української мови – лексична. Лексика в основному поповнюється за рахунок номінацій нових понять, предметів, явищ та подій, які з'являються у житті мовної спільноти та потребують позначення. Іншим пластом, який по-своєму точно відбиває соціальні та інші процеси, є фразеологія. На думку Ю. Маркітантова, специфіка новітньої фразеології полягає в тому, «основним призначенням її, як відомо, є не стільки найменування нових реалій [...], як їх характеристика, оцінка всього новоствореного у навколишній дійсності» [5].

Як уважає дослідниця української неології Ж. Колоїз, внаслідок того, що наприкінці ХХ – початку ХХІ століття українські мовознавці посилили увагу як до теоретичного осмислення, так і до практичного опрацювання неологічного матеріалу української мови, можна з упевненістю констатувати: неологія відбулася як наука, як окрема царина лінгвістичних знань, що має свій науковий апарат, свою історію та свої перспективи розвитку. В останні десятиліття активізовано дослідження процесу появи нових слів, удосконалено методику їхньої систематизації та нормативної оцінки, збагачено практику фіксування нових слів і нових значень [4, с. 57–58]. Розгорнули свою роботу наукові центри вивчення неології: наприклад, в Національному університеті «Острозька академія» функціонує неологічний центр, який у співпраці з Інститутом української мови НАН України займається створенням емпіричної бази для укладання академічного словника авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття.

Центральним поняттям неології є неологізм. В. Гладка, проаналізувавши застосовувані в мовознавчій науці критерії ідентифікації нових слів, запропонувала ознаки, на основі яких можна виокремити неологізми й повніше розкрити їхню мовну сутність, а саме: 1) часовий критерій – обмежений період (10-20 років) виникнення неологізму відносно даного періоду мови; 2) критерій лексикалізації – вживання неологізму більшістю мовців, але за яким відчувається ще ознака новизни; 3) лексикографічний критерій – фіксація нових слів у відповідних словниках нових слів [1, с. 175-176]. Окрім названих, у сучасному мовознавстві виділяють ще декілька критеріїв до визначення терміна «неологізм», серед яких – стилістичний, критерій мовного простору, структурний, денотативний та психологічний критерії.

Вагомий внесок у дослідження поняття «неологізм» зробила Ж. Колоїз. Науковець обстоює широке його розуміння: «у широкому розумінні неологізмом можна вважати все те нове, що характеризує зміни і розвиток у мові. У залежності від мовного рівня неологізми доцільно було б диференціювати на лексичні, семантичні, фразеологічні, граматичні тощо» [3, с. 81].

Важливою, на наш погляд, є думка Н. Ємчури про необхідність соціолінгвістичного вивчення неології: «Оскільки поява нових слів пов'язана із новими обставинами та подіями у житті суспільства, проблему неологізмів потрібно вивчати з соціолінгвістичного погляду, тобто варто дослідити, наскільки соціально мотивованими є зміни у лексичній системі мови. Останнім часом актуальним є питання ставлення мовців до нових слів, факт колективного схвалення чи відкидання неологізмів» [2, с. 36].

Неологічні дослідження з огляду на їх об'єкт – нові слова або вислови та нові їх значення – є актуальними в будь-який період часу, але особливої уваги заслуговує неологія періоду активних суспільних змін. Саме такий час переживає Україна сьогодні. Метою статті, отже, є зібрати й систематизувати лексичні та фразеологічні новотвори кількох останніх років, простежити соціолінгвістичні причини їх появи та поширення у мовному просторі.

Бурхливі події 2013–14 рр. спричинилися до появи чималого пласту неологізмів, не всі з яких, очевидно, увійдуть до активного словника. Але усі вони фіксують явища, процеси та їх учасників, що відбувалися в цей надскладний для України час.

З-поміж таких новотворів можна виокремити:

Нейтральні (*Новоросія, ДНР, ЛНР*) та емоційно-оцінні **назви територій та їх мешканців: Домбабве** (зневажлива назва так званої ДНР; очевидно, утворене шляхом контамінації від

Донецьк та Зімбабве), *Луганда* (*Лугандон*, *Лугандонія*, *лугандонці*) (зневажлива назва так званої ЛНР; утворене від Луганськ та Донецьк, обіграє просторічну назву презерватива); *Укронія* (зневажливо про Україну), *Даунбас*.

Назви осіб – учасників суспільно-політичних та воєнних подій: А) усічені сленгові, часто іронічно-знижені: *опо* (від опозиціонери; про опозицію до Партії регіонів та президента Януковича; з часом, можливо, назва буде стосуватися представників «Опозиційного блоку»), *тери* (про терористів з ДНР та ЛНР), *сепари* (від сепаратисти), *колоради*, *колорадські жуки* (прихильники так званих ДНР, ЛНР; вирізнялися носінням георгіївських стрічок), *укри*, *укропи*, *укроармія*, *укрофашисти* (від українці), *правосеки* (члени Правого Сектору; новоствореної на Майдані на базі правих організацій громадської організації; назва, за задумом пропагандистів із сусідньої країни, має асоціюватися із *гомосеки* – розмовно-зниженою назвою гомосексуалістів); Б) утворені лексико-семантичним способом, тобто шляхом переосмислення наявних у мові раніше слів: *ватники*, *вата* (від назви робочого верхнього одягу), *кіборги* (українські військові – незламні захисники Донецького аеропорту), *піаністи*, *багатроверстатники* (вживається щодо депутатів ВР, котрі голосують за відсутніх колег), *тушка*, *тушкуватися*, *тушкування* (на позначення учасників і процесів переходу народних депутатів ВР - з особистої матеріальної зацікавленості – з однієї фракції в іншу); В) утворені шляхом апелятивації, онімізації назви: *тітушки* (від прізвища спортсмена В.Тітушка, який у травні 2013 року був помічений у потасовках проти опозиції; збірна назва найманців, що виступали проти Євромайдану), Арсеній *Кулявлоб*, *кулявлоби* (Куля в лоб – так куля в лоб! – вислів А. Яценюка, що був сприйнятий як надміру пафосний на Майдані, іноді використовується іронічно замість прізвища цього політика; у множині – на позначення представників команди прем'єра); Г) утворення шляхом контамінації: *янучари* (прихильники колишнього президента України В.Януковича; від Янукович та яничари), *путлер* (назва російського президента; від Путін та Гітлер); Д) утворені способом основоскладання: *кнопкодави*, *гречкоклюї* (виборці, які отримують гречку за відповідне голосування), *кремляді*; Е) лексикалізовані номінації: *кримнаш*, *кримнашисти* (вживається на позначення росіян, які підтримують анексію Росією Криму).

Більшість наведених неологізмів утворилися як емоційно-оцінні номінації, функціонування значної кількості емоційно-оцінних назв осіб є наслідком інформаційної війни, яку розгорнула проти України і українців Росія. Разом з тим внаслідок інформаційної агресії відбувається деформація, навіть «шизофренізація» сприйняття і трактування низки давно відомих слів та стійких сполук, що відображається, наприклад, у використанні їх в лапках чи в фонетичному російському варіанті (напр., *каратели*, *хунта*, *фашисти*, *бандерівці*, *руській мір*, *вставати з колін*, *гуманітарна допомога*).

Назви нових явищ, процесів чи об'єктів: *АТО* (антитерористична операція – евфемістична назва україно-російської війни, яка триває на Сході України), *проект Стіна*, або *Європейський вал* (облаштування східного кордону України, що має виконувати оборонну функцію; викликає аналогію з Берлінською стіною, яка в часи холодної війни розділяла Східну і Західну Німеччину), *треш бакет челендж* (новий флешмоб, учасники якого заштовхують немилих політиків у сміттєві баки; смітникова люстрація); *айс бакет челендж* (на відміну від західного варіанту, де учасники обливаються холодною водою та переказують гроші на лікування хворих, українці прагнуть зігріти військових на Донбасі); *краудфандинг*, або *спільнокошт* (співпраця людей, які добровільно об'єднують свої гроші або інші ресурси разом, як правило, через Інтернет, щоб підтримати зусилля інших людей або організацій).

Окрім нових слів, «майданний» період породив цілу низку стійких словосполучень: *небесна* (*козацька*, *жіноча*, *диванна*, *канцелярська*, *акторська та ін.*) *сотня*; *революція гідності*, *диктаторські закони* (прийняті 16 січня закони про обмеження громадянських прав); *в'язні Грушевського* (про затриманих на вул. Грушевського 19 січня); *три богатири* (про лідерів опозиції); *каструльний протест* (протест з каструлями на головах проти заборони носіння касок); *золотий унітаз* (міфічний артефакт із резиденції президента Януковича, який так і не був там знайдений, символ поваленої корупційної влади).

В постмайданний період нові події ввели в обіг нові назви: *ввічливі люди, зелені чоловічки* (російські військові у Криму); *воїни світла* (українські військові; цитата із пісні гурту «Ляпіс Трубецкой»); *гуманітарний конвой* (провокативна акція з «надання гуманітарної допомоги» населенню контрольованих терористами ДНР та ЛНР територій у серпні 2014 року, під час війни на Сході України), *пионка головного мозку* (про хворобливий потяг Януковича та його оточення до показної розкоші; від прізвища колишнього генпрокурора), *православ'я головного мозку* (про агресивних adeptів православної віри з Московського патріархату), а також надали нового змісту відомим раніше: *валіза без ручки* (про Крим для Росії), *уряд камікадзе* (вислів А. Яценюка про новопризначений Кабінет Міністрів), *тримати порох сухим* (використаний в інавгураційній промові президента П. Порошенка, обігрує його прізвище). Чимало нових назв продукує дипломатичний дискурс подій, що відбуваються: *мінські домовленості, мінський формат* (діалог про нормалізацію ситуації на Донбасі за участі України, Росії та ОБСЄ), *жневський формат* (Україна, Росія, США та ЄС), *нормандський формат* (Україна, Росія, Франція та Німеччина).

Частина стійких висловів, що увійшли в активний вжиток в окреслений період, виникли у попередні кілька років. Це переважно неофіційні назви різних, часто позаправових, явищ та дій, які набули масового характеру в період президентства В.Януковича: *податкові діри, мийні ями, конвертаційні центри; чорна бухгалтерія, чорні списки*. Іншою характерною рисою періоду президентства В. Януковича є криміналізація та обниження політичного та суспільного дискурсу – із кримінального та інших жаргонних пластів у політичну сферу перемістилися слова: *мочити, опускати, рішати, нагинати, віджати, дерібанити* (бюджет, посади), *шити* (справу), *розпил* (посад, грошей), *зливати, відкат, смотряці*; а також фразеологізми: *розвести як котят, піпл хаває*.

Яскравим виразником ідей, що вирували в окреслений проміжок часу в Україні, є актуалізована фразеологія та афористика, що на потребу творилася або трансформувалася і поширювалися в українському медійному просторі і часто-густо мала яскраве емоційно-оцінне забарвлення.

В першу чергу варто говорити про гасла, з яких починалася *Революція гідності*, чи *Євромайдан* 2013 року. В майданному Києві та інших містах у холодні зимові місяці протистояння гуртувалися довкола гасел: *Україна – це Європа!; Ми Є!* (літеру Є на плакатах зображували зірочками з прапора ЄС). Останній не тільки стисло подає думку про те, що ми також Європа, але й обігрує думку: українці мають показати Європі, що вони є, вони існують. Те, що власне з молодіжних акцій почалися зимові протести, відбивають заклики: *Молодь нації – за євроінтеграцію! Студенти за ЄС!*. Треба відзначити, що вектор руху до Європи перекладався на відоме гасло М. Хвильового «Геть від Москви!»: *Єднайтеся, українці, та не з москалями! Ні кроку назад, позаду Москва!* (перекладовані рядки Шевченка та переосмислений наново лозунг з часів Другої світової війни). Антиросійськість демонструвала і розрекламована російськими ЗМІ кричалка: *Хто не скаче, той москаль!*, за допомогою якої грілися на морозних майданах. Отримали друге дихання та величезну популярність гасла періоду українських визвольних змагань: *Слава Україні — Героям Слава!; Слава нації – Смерть ворогам!* (трансформований варіант *Смерть ворогам* (перекреслено на плакаті) – *Життя друзям*); *Україна понад усе!*

Популярними на Євромайдані були також чимало Шевченкових цитат, в першу чергу: *Борітеся – поборете!* Уривок з «Кавказу» із цими словами декламував у телепроекті «Наш Шевченко» Сергій Нігоян за кільканадцять днів до своєї смерті на Майдані 22 січня. З-поміж інших популярних Шевченкових рядків: *І на оновленій землі врага не буде, супостата...; В своїй хаті своя правда, і сила, і воля; Не вмирає душа наша, не вмирає воля...*

Частина лозунгів, що використовувалися у момент протестів, передбачувано мали антивладне спрямування (уособленням влади був насамперед президент Янукович, а також його поплічники з Партії регіонів): *Зека – на йолку!*¹; *ПР – на нари!*; *Уряд – у відставку!*; *Верховну Раду – на перевибори!*; *Різдва без Януковича!*; *Банду геть! Годувати диких птахів – суворо заборонено!* (про підрозділ внутрішніх військ «Беркут», який був оплотом влади Януковича та жорстоко поведився із протестувальниками).

У багатьох на куртках, шапках і рюкзаках можна було побачити надписи і наклейки: *Я тут не за гроші!*, – що свідчило про добру волю і свідомий вибір стояти на майдані, а також про розуміння тих цінностей, задля яких усе відбувалося. Розуміння необхідності змін у суспільстві та громадянської відповідальності за країну виявляють такі гасла: *Вибачте за незручності! Міняємо країну. Хто – якщо не я? Коли – якщо не зараз? Я крапля в океані.*

Після трагічних подій на вулиці Грушевського, пізніше на Інститутській та в інших місцях центру Києва вся Україна підхопила напрочуд життєствердне гасло: *Герої не вмирають!* Із цими словами прощалися із героями з Небесної сотні, а вже кілька місяців поспіль із героями, що загинули на Сході України, захищаючи її від підтримуваних Росією банд терористів та від підрозділів російських регулярних військ. Втрата через анексію Росією Криму, а також небезпека розколу країни активізували заклики об'єднавчого змісту: *Ми – за єдину країну!*; *Єдина країна – Єдина страна!* Пошуки моделі побудови України майбутнього втілилися у низці перефразованих чи переосмислених гасел: *Гідність, свобода, майбутнє!* (перефразований девіз Французької революції «Свобода, рівність, братство!»), став девізом Порошенкової «Стратегії-2020»; *брат на брата чи брат за брата.*

Таким чином, огляд неології новітнього періоду української мови дозволяє відзначити, по-перше, сплеск лексичної, фразеологічної та афористичної мовотворчості, яка знайшла втілення у творенні нових мовних одиниць та переосмисленні або трансформації уже наявних у мові; по-друге, значна кількість неологізмів утворилися як засоби оцінної номінації; по-третє, інформаційна війна, нав'язана Україні, спричинилася до того, що частина новотворів та давно відомої лексики сприймається кардинально протилежно в проросійському та проукраїнському просторі.

Аналіз зібраного матеріалу, очевидно, не може бути вичерпним з огляду на неможливість сьогодні оцінити його з погляду вкорінення, сприйняття/несприйняття у більш тривалому вимірі, що дасть можливість розмежувати узуальні та okazіональні неологізми. Зрештою, формування Україною своєї стратегії в нав'язаній нам інформаційній (і не тільки) війні теж матиме вплив на перспективи творення і використання неології сучасного періоду. Отже, перспективи вивчення неологізмів на сучасному етапі пов'язуємо перш за все з відстеженням багатоаспектних зв'язків неології і суспільства, механізмів мовної еволюції, виявленням найпродуктивніших сфер творення нової лексики та фразеології, механізмів та причин ревіталізації (відродження) нових слів та стійких сполук. У зв'язку з цим постає необхідність вивчення розвитку неографії і неофразеології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гладка В. А. Поняття «неологізм» у світлі сучасних лінгвістичних парадигм // [Електронний ресурс] / В. А. Гладка // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Філологічна. – 2009. – Вип. 11. – С. 170-177. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_2009_11_30.pdf
2. Ємчура Н. Р. Теоретичні засади визначення неологізмів у сучасному слов'янському мовознавстві / Н. Р. Ємчура // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського: Спеціальний випуск. – К., 2010. – С. 33-40.

---

¹ Йолка – відома обмовка колишнього Президента України Віктора Януковича, котрий на нараді не зміг згадати слова «ялинка»; інтернет-мем, поширений в українському сегменті Інтернету. Через цю обмовку «йолкою» також називають новорічну ялинку, що була встановлена з нагоди Нового 2014 року на майдані Незалежності, а потім каркас цієї ялинки, який простояв до 14 серпня 2014 у зв'язку з подіями Євромайдану.

3. Колоїз Ж. В. До питання про диференціацію основних понять неології / Ж. В. Колоїз // Вісник Запорізького ун-ту: Філологічні науки. – Запоріжжя, 2002. – № 3. – С. 78-83.
4. Колоїз Ж. В. Українська неологія: здобутки та перспективи / Ж. В. Колоїз // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 105. – Вип. 92: Філологія. Мовознавство: [матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Еволюційні тенденції в мові – III»] (Миколаїв, 15 травня 2009 р.) / М-во освіти і науки України; Чорноморський державний університет ім. Петра Могили. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – С. 56–61.
5. Маркітантов Ю. О. Фразеологічна неологіка: стан та перспективи / Ю. О. Маркітантов // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка: Філологічні науки. - 2014. – Вип. 7. – С. 26–29. – Режим доступу: http://science.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/7/2014/pdf/fil/18/1_08_Markitantoff.pdf

Стаття надійшла до редакції 12.11.2014 р.

УДК 811.161.2'373.43.611

Ірина Кузьма

(Львівський національний університет ім. І. Франка)

ДО ПИТАННЯ ПРО НЕОЛОГІЗАЦІЮ СЛОВОТВОРЕННЯ: АКТИВНА ЛЕКСИКА СУЧАСНИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В АСПЕКТІ ДЕРИВАТОЛОГІЇ

У статті окреслено основні напрямки неологічного словотворення на матеріалі активної лексики сучасних ЗМІ. Деривати прокоментовано з погляду мовної норми і стилістичного навантаження.

Ключові слова: неологізми, оказіоналізми, новотвори, аббревіація, афіксація.

Ірина Кузьма. К ВОПРОСУ О НЕОЛОГИЗАЦИИ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ: АКТИВНАЯ ЛЕКСИКА СОВРЕМЕННЫХ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ В ДЕРИВАТОЛОГИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

В статье рассматриваются основные направления неологического словообразования на материале активной лексики современных СМИ. Дериваты комментируются в аспекте языковой нормы и стилистики.

Ключевые слова: неологизмы, окказионализмы, новообразования, аббревиация, аффиксация.

Iryna Kuzma. ON THE QUESTION OF NEOLOGIZATION OF WORD-FORMATING: ACTIVE WORDS OF MODERN MASS-MEDIA IN THE ASPECT OF DERIVATOLOGY

The main trends of neological word-formation on the basis of active lexis of modern mass-media are considered in this article. The derivatives are commented in the aspect of language norm and stylistic loading.

Key words: neologisms, occasionalisms, newly-formed words, abbreviation, affixation.

Лексична система мови, яка найбільш чутлива до позамовних впливів, яскраво реагує на сучасні суспільно-політичні реалії. Одні слова стають рідковживаними, інші повертаються із периферії в активний ужиток, ще інші стрімко нарощують свою частотність, з'являються і зовсім нові слова – у випадковому вжитку (оказіоналізми) та послідовно вживані (неологізми), серед яких запозичені слова, новоутворені деривати із власних, іншомовних і гібридних словотворчих ресурсів або слова із новим семантичним наповненням.

Усне й писемне мовлення журналістів найвиразніше реагує на сучасні події в політиці, науці, техніці. Саме тому активна лексика засобів масової інформації (нормативна та ненормативна) часто стає джерельною базою різнопланових сучасних студій, у тому числі й дериватологічних. Це, зокрема дослідження «нових запозичень і новотворів» К. Городенської [2]; аналіз «нової словотвірної номінації» Є. Карпіловської [4], «новотворів, неозапозичень та неосемантизмів», «неоформантів і неоморфем» Н. Клименко, Є. Карпіловської, Л. Кислюк [1], [6]; характеристика «лексико-словотвірних інновацій» 2008–2009 р. А. Нелюби [8], нової української лексики кінця ХХ ст. О. Стишова [10]. Цінною базою для теоретичних узагальнень є сучасна неологічна лексикографія («неографія») [1], [7], [9], адже нові словотворчі ресурси, неолексеми і неосполуки часто не потрапляють до реєстрів сучасних нормативних словників через невідповідність лексичним або словотвірним нормам [5].

Мета цієї статті – окреслити основні напрямки неологічного словотворення на матеріалі активної лексики сучасних засобів масової інформації, зафіксованої в усному чи писемному мовленні (переважно від часу Євромайдану і до сьогодні); прокоментувати нові деривати з погляду сучасної мовної норми, їхнього стилістичного навантаження.

Найпродуктивнішими в неологічному словотворенні є традиційні словотвірні моделі. Навіть okazionalizmi усного чи писемного мовлення переважно відповідають усталеним структурам: основа прикметника (займенника) + основа іменника + -й- (суфіксально-складний спосіб): Іншомов'я та іншовір'я не стало перешкодою для спільних добрих починань (Із газ.) (продуктивність моделі засвідчують приклади: марнослів'я, плоскогір'я, різнотрав'я, рівноправ'я); основа іменника + гібридний суфікс ізува (суфіксальний спосіб): Їхня мета – придністровізувати Донбас (радіо) (пор. кристалізувати, канонізувати, матеріалізувати, націоналізувати); основа іменника + суфікс и: фотошопити ← фотошоп: Підфотошопити можна кожного... (Із газ.) (аналогічно: морозити, холодити, грішити).

Серед лексичних неологізмів сучасної української мови зафіксовано

1) запозичені слова, які входять у словотвірну систему української мови як твірні бази (переважно суфіксальних дериватів); інколи навіть як вершини цілих словотвірних гнізд: рекреація, шопінг, офшор, медіа (медія), онлайн, коаліція, люстрація, вето, спікер, анексія, клон, лобі, прем'єр; серед них англійські аббревіаційні запозичення, які в українському написанні переважно усталилися як звичайні лексеми, хоч і вимовляються (читаються) як англійські літерні (буквені) аббревіатури: піар або PR, есемес або SMS, DJ або ді-джей; запозичені російські аббревіатури: ФСБ, бомж;

2) деривати (найчастіше суфіксальні), утворені від запозичень, у тому числі й від запозичених аббревіатур, цілі словотвірні ланцюжки і навіть гнізда із запозиченим коренем: рекреаційний, шопінговий, офшорний, медійний → медійник, онлайнний, коаліційний → коаліційник, псевдокоаліція, люстраційний, люструвати, ветувати (→ заветувати), спікерський, анексійний, анексувати, клонувати → клонування, прем'єрка, прем'єрство, лобіст → лобістський, лобізм, лобіювати → лобіювання; натовський (натівський), натовець, піарити(ся), піарний, піарник, есемеска, ді-джейський, феесбешник (ФСБшник), бомжувати → бомжування.

У сучасному усному і писемному мовленні засвідчено й інші давно усталені у вжитку деривати, мотивовані російськими аббревіатурами: кагебіст → кагебістка, кадебістський паралельно з кадебіст → кадебістка, кадебістський, але тільки енкаведист → енкаведистка, енкаведистський (пор. рос. НКВД і укр. НКВС), сексотка, сексотство, омонівець. Саме в російській версії, навіть за паралельної наявності української, відаббревіаційні похідні звучать саркастичніше (переважають в емоційних промовах політиків або колишніх політв'язнів чи їхніх рідних): Енкаведисти розстріляли священника... У тих квартирах тепер живуть колишні кагебісти і їхні діти (Із газ.). Їх знищила більшовицько-кагебістська машина. Сексотство було прямим шляхом до кар'єрного зростання (Із газ.).

У межах суфіксального способу помітною виявилася тенденція до активного творення назв посад, професій і под. жіночої статі від чоловічої: волонтерка, нелегалка, регіоналка, екс-регіоналка, прем'єрка, екс-прем'єрка, масмедійниця, очільниця, бандерівка, депутатка, кандидатка, сексотка, екс-комуністка. Часто це буває недоречним в офіційно-діловому чи

публіцистичному стилі (характерне для розмовного): Прем'єрка офіційно спростувала інформацію... Здивував виступ экс-регіоналки... (Із газ., телебач.). З іншого боку, деякі з дериватів нерідко є зумисними виразниками експресивності мовця, вони передають скептичність, переважають у висловлюваннях про політичних опонентів: Через забаганку депутатки військові священики... не можуть взяти в оренду приміщення. На це приміщення око поклатла депутатка й экс-комуністка... Після поразки экс-прем'єрка мала би піти у відставку, але чи наважиться? Кандидатка не змогла прокоментувати поведінку колег... Що зможе нова очільниця Нацбанку? (Із газ.).

Велику частку серед активної лексики сучасних засобів масової інформації становлять деривати, утворені в українській мові абрєвіаційним способом. Це буквені, звукові, поскладові, часткові, комбіновані абрєвіатури: БТР, ЗМІ, МВФ, РНБО, ОДА, ДПА¹ (Державна податкова адміністрація), ДПА² (Державна підсумкова атестація), ЗНО, СІЗО, АТО, ЄС, МНС, НБУ, МЗС, ДНР, СБУ, нардеп, теракт, Нацгвардія, держсекретар, нацрада, Кабмін, Нацбанк, оргтехніка. Особливістю сучасної абрєвіації є не тільки складноскорочення, а й скорочення одного слова, що особливо характерне для розмовного стилю: виш (пор. із ВНЗ чи заст. вуз), комп (комп'ютер), спец (спеціаліст), мерс («Мерседес»), безліміт (безлімітний), нелегал (нелегальний), неформал (неформальний). Таке скорочення може супроводжуватися зміною частини мови (прикметник → іменник) – дериват набуває частиномовного значення означуваного прикметником слова, яке пропусається.

Зростає і словотворча спроможність українських абрєвіатур, які стають твірними базами переважно для суфіксальних дериватів: еменесник (МНСник), нацбанківський, нардепівський, кабмінівський, нацгвардієць, есбеушник, деенерівець (ДНРівець), деенерівський (ДНРівський). У друковані періодичні видання нерідко потрапляють і такі відабрєвіаційні суфіксальні деривати як даївець, даїшник (←ДАІ). Їхній графічний вигляд, мабуть, зумовлений фонетичною (орфоепічною) зручністю: буква і на письмі відображає інтервокальний [й], що в усному мовленні запобігає збігу голосних.

Меншу продуктивність при неологічному словотворенні мають інші способи: основокладання – чисте (бронежилет, лівореванш, законопроект) чи ускладнене афіксацією (суфіксально-складний спосіб): мандатоносець, самооборона, заставотримач, орендодавець, багатовекторний; префіксально-суфіксальний спосіб: позаблоковий, позафракційний, безлімітний, транскордонний, безпілотний, по-майданівськи.

Серед префіксальних або префіксально-суфіксальних дериватів помітно збільшується кількість похідних із префіксом пост-, транс-: пострадянський, постбільшовицький, посттоталітарний, постчорнобильський, постмайданівський; трансокеанський, трансісторичний, транскультурний, трансконтинентальний. Останнім часом значно зросло і число похідних із префіксоїдом нео-: необільшовизм, неокомунізм, неошовінізм, неорадянський, неосталінський... Елемент євро- найстрімкіше наростив свою частотність у сучасній активній лексиці (євродизайн, євровікно, євростандарт, євровибір, євродвері, Євромайдан, євробачення, євроскандал), так що з погляду дериватології набув статусу префіксоїда (пор. колишне трактування елемента євро і як частини основи, що поєднується з цілим словом у частковій абрєвіатурі).

Новотвором у сучасній суспільно-політичній лексиці є дериват лексико-семантичного способу тітушка (Тітушко), мотивований прізвищем (семантичне словотворення супроводжується і морфологічними змінами).

Однією з особливостей сучасного словотворчого процесу є участь у ньому семантичних неологізмів, зокрема як твірних баз. Семантична неологізація української лексики може впливати і на дериваційну систему мови, на словотворчу спроможність слів. Наприклад, іменники чорнобилець, афганець, а віднедавна і майдан (Майдан) – це в сучасному суспільно-політичному контексті семантичні неологізми. Чорнобилець і афганець, що творилися як назви осіб за територіальною належністю суфіксальним способом від географічних назв, в активному вжитку сьогодні позначають осіб за іншою ознакою. Чорнобилець – постраждалий від аварії, ліквідатор або нащадок ліквідаторів, афганець – той, хто воював в Афганістані. Іменник майдан

(Майдан) – це сьогодні активно вживане слово з двома неологічними значеннями: 1) сукупність людей, які стояли на майдані (метонімія); 2) абстр. символ справедливості, мирної боротьби за правду, безкорисливої допомоги, єдності, жертвності, терпіння. Саме цією оновленою семантикою наведені іменники мотивують ряд похідних: майдан (Майдан) → майданний, майданівець, євромайдан, антимайдан, майданити (оказіоналізм); афганець → афганський (афганська сотня); чорнобилець → псевдочорнобилець, чорнобильський (чорнобильське посвідчення, чорнобильська лікарня). Усі наведені деривати мають метафоричну похідність, не пов'язану із первинним значенням твірних іменників.

Отже, активна лексика сучасних засобів масової інформації – це часто лексичні інновації, серед яких виділяють «неозапозичення», «новотвори» і «неосемантизми» [3, с. 138]. Неологічне словотворення як об'єкт сучасної дериватології цікаве у двох планах – основоцентричному й афіксоцентричному. З одного боку, особливості новотворів розкриваються через характеристику їхніх твірних баз, а з іншого – словотворчих формантів, способів словотворення, загалом через виявлення характерних і випадкових словотвірних моделей та їхнього наповнення.

У статті виявлено такі основні тенденції у словотворенні активної лексики сучасних ЗМІ:

1. Здебільшого лексичні інновації, навіть оказіоналізми відповідають традиційним, усталеним в українській словотвірній системі моделям і способам (неологізація словотворення переважно відбувається не на рівні моделей, а на рівні їхнього наповнення). 2. Високою є словотворча спроможність запозичених слів – як змінних, так і незмінних, при цьому словотворчими засобами переважно стають українські афікси (найчастіше суфіксальний спосіб творення): анексія → анексійний, люстрація → люстраційний. 3. Характерним для нового словотворення є абрєвіаційний спосіб (Нацгвардія, АТО). Особливістю сучасної абрєвіації є утворення скорочених слів у результаті усічення одного слова як твірної бази абрєвіатури: виш, безліміт (деривати переважно характерні для розмовного стилю, скорочення часом супроводжується морфологічними змінами, зокрема в частиномовному значенні). 4. Активно творяться нормативні і ненормативні суфіксальні відабрєвіаційні похідні – як від українських абрєвіатур, так і від запозичених (з англійської і з російської мов): деенерівець (ДНРівець), натовський, феесбешник (ФСБшник), бомжувати. Такі деривати часто не відповідають українській літературній нормі через ненормативність їхніх твірних баз. 5. Характерним для сучасного мовлення ЗМІ є вживання суфіксальних дериватів на позначення посад, звань, професій осіб жіночої статі, мотивованих відповідними назвами чоловічого роду: екс-регіоналка, пілотка. Такі похідні переважно стилістично недоречні, нерідко вони виступають зумисними виразниками авторської експресії в публіцистиці. 6. Великою є частотність дериватів із префіксоїдами євро і нео- (Євромайдан, неокомунізм).

Отже, лексико-словотвірні інновації, засвідчені в мові сучасних засобів масової інформації, – це особливі деривати, оскільки вони бувають орфографічно, лексично чи граматично ненормативними, стилістично недоречними або ж ужитими з певною стилістичною метою. Такі новотвори (особливо відабрєвіаційні або мотивовані іншомовними іменниками) можуть мати тимчасове варіантне написання (перевагу варто надавати кириличному адаптованому українському оформленню слова). Відповідно словотвірний аналіз таких похідних у перспективі варто тісно пов'язувати із питаннями культури мови, правопису, морфології і стилістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Активні ресурси сучасної української номінації: ідеографічний словник нової лексики / укл. Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, В. І. Критська, Т. К. Пуздірева, Ю. В. Романюк; відп. ред. Є. А. Карпіловська / Є. А. Карпіловська. – К.: ТОВ «КММ», 2013. – 416 с.
2. Городенська К. Г. Нові запозичення і новотвори на тлі фонетичної та словотвірної підсистем української літературної мови / К. Г. Городенська // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови / [відп. ред. М. Л. Плющ]. – К.: НПУ ім. Драгоманова, 2009. – Вип. 5. – С. 3–7.

3. Городенська К. Г. Українська неологія / К. Г. Городенська // Українська мова. – 2009. – № 3. – С. 137–141.
4. Карпіловська Є. А. Нова Україна у словотвірній номінації: зміни в мовному «кресленні» світу / Є. А. Карпіловська // Відображення історії та культури народу в словотворенні. – К., 2010. – С. 91–109.
5. Карпіловська Є. А. Образ держави у мові відкритого суспільства: новомова чи мова нового мислення? / Є. А. Карпіловська // Мови та культури у новій Європі: контакти і самобутність. Зб. наук. доп. на Міжнародних наукових читаннях, присвячених 70-річчю від дня народження чл.-кор. НАН України, проф. Н. Ф. Клименко. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009. – С. 127–138.
6. Клименко Н. Ф. Роль словотворення в сучасній українській номінації / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк // Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – С. 134–227.
7. Мазурик Д. Нове в українській лексиці. Словник-довідник / Д. Мазурик. – Львів: Світ, 2002. – 130 с.
8. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (2008–2009) / А. Нелюба. – Харків: ХІФТ, 2010. – 116 с.
9. Нові слова та значення: словник / [укл. Л. В. Туровська, Л. М. Василькова]. – К., 2009. – 271 с.
10. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О. А. Стишов. – К.: Пугач, 2005. – 388 с.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2014 р.

УДК 811.161.2'373.2

Зоряна Купчинська

(Львівський національний університет ім. І. Франка)

ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВА ЗАГАЛЬНОСЛОВ'ЯНСЬКОГО ОНОМАСТИЧНОГО АТЛАСУ

Загальнослов'янський ономастичний атлас – це масштабний проект, реалізація якого розпочалася ще у тридцяті роки ХХ ст. Упродовж тривалого часу роботи над цим атласом було чимало різноманітних проблем, вони залишаються і сьогодні. Перспектива такої об'ємної праці полягає в тому, щоб ономастичні осередки кожної зі слов'янських країн підготували вичерпну онімну базу і візуалізували її у національних атласах.

Ключові слова: загальнослов'янський ономастичний атлас, стратиграфія, ареал.

Зоряна Купчинская. ИСТОРИЯ И ПЕРСПЕКТИВА ОБЩЕСЛАВЯНСКОГО ОНОМАСТИЧЕСКОГО АТЛАСА

Общеславянский ономастический атлас – это масштабный проект, реализация которого началась еще в тридцатые годы ХХ ст. В продолжении длительного времени работы над этим атласом возникало много разнообразных проблем, они существуют и сегодня. Перспектива такого объемного труда состоит в том, чтобы ономастические центры каждой из славянских стран подготовили исчерпывающую онимную базу и визуализировали ее в национальных атласах.

Ключевые слова: общеславянский ономастический атлас, стратиграфия, ареал.

Zorjana Kupchynska. HISTORY AND PROSPECTS OF THE ALL-SLAVONIC ONOMASTIC ATLAS

All-Slavonic onomastic atlas is a wide-scale project implementation of which has been started still in 1930-s. A number of different problems have been arising during a long period of work on this

atlas. Such a bulky work prospects for onomastic centres of each Slavonic country is to compile a complete onym database and to visualize it in the national atlases.

Key words: All-Slavonic onomastic atlas, stratigraphy, area.

У слов'янській ономастиці однією з важливих і актуальних до сьогодні залишається проблема створення Загальнослов'янського ономастичного атласу (далі – ЗОА). Славістика має значні напрацювання щодо такого масштабного проекту, адже фактична робота ведеться з тридцятих років ХХ ст. Однак проблеми в реалізації ЗОА існували завжди і є нині.

Ідея створення ЗОА оформилася на IV Міжнародному з'їзді славістів у 1958 році в Москві. У 1959 році в Кракові відбулася Міжнародна ономастична конференція, організована Комітетом славістів Польської академії наук. Крім польських мовознавців, у роботі конференції взяли участь В. Георгієв, І. Дуриданов, Й. Заїмов (Болгарія), В. Шмілауер, Я. Свобода (Чехословаччина), Ф. Безлай, Б. Фінка (Югославія), Р. Фішер, Е. Ейхлер (Німеччина), К. Цілуйко (СРСР) [40, с. 7]. На цій же конференції була створена постійна комісія ЗОА, яку очолював проф. В. Шмілауер аж до 1973 року. На засіданні Міжнародного комітету славістів 11–16 листопада 1960 році в Софії, головним завданням якого був розгляд і затвердження проекту проблематики і тематики V Міжнародного з'їзду славістів, був визначений історичний напрям роботи в галузі ономастики: «Слов'янська ономастика як джерело історії слов'янських мов і народів». Це передбачало розв'язання чотирьох проблем: 1. Принципи укладання загальнослов'янського топонімічного атласу. 2. Загальнослов'янська топонімія та її хронологічний розподіл з урахуванням суспільного життя слов'ян. 3. Слов'янізація неслов'янської топонімії і запозичення неслов'янської топонімії в неслов'янських країнах. 4. Проблеми слов'янської наукової і народної ономастики [40, с. 10]. На II Міжнародній ономастичній конференції в Берліні та на V Міжнародному з'їзді славістів (1963, Софія) було оприлюднено завдання, структуру і методику підготовки ЗОА. Так, Л. Гумецька зазначила, що основним завданням ЗОА «є виявлення структурних типів слов'янських топонімів і їх географії. Такий атлас наочно показав би спорідненість певних топонімічних типів у різних слов'янських мовах, шляхи поширення окремих типів, взаємовпливи слов'янських мов у галузі топонімії, а також продуктивність одних і занепад інших типів» [30, с. 347]. Тоді ж проф. І. Дуриданов представив свої міркування щодо перспектив такої фундаментальної праці, як ЗОА: 1) такий атлас зможе представити матеріали, які допоможуть у розв'язанні проблеми прабатьківщини слов'ян (особливу увагу звернув дослідник на типологію гідронімії та на архаїчні назви поселень); 2) учений уважав, що в атласі повинен бути відображений індоєвропейський лексичний фонд, який репрезентований в слов'янській онімії, що дасть можливість підтвердити географію слов'ян та їх міграцій; 3) атлас зможе проілюструвати не тільки загальнослов'янську онімну спорідненість, але й відмінність, що уможливить дослідження порівняльного характеру; 4) в атласі мали б бути відтворені ареали найархаїчніших назв не тільки за першозасвідченням, але й за їх реконструкцією, також мають бути відображені архаїчні онімні суфікси (такі карти особливо важливі для німецько-слов'янського, румунсько-слов'янського пограниччя; 5) географічна народна термінологія, за переконаннями вченого, мала би також бути представлена в атласі, адже саме вона в багатьох випадках є твірною базою для архаїчних топонімів на всій території Славії [30, с. 348–349]. Незважаючи на те, що серед ономастів не було одностайності щодо наповненості ЗОА, прийнято рішення, що цей довготерміновий проект охоплюватиме стратиграфію слов'янського назвотворення: як антропонімію, так і топонімію, в тому числі ойконімію, анойконімію та гідронімію.

Сформувався три осередки, у яких розгорталася робота над атласом: в Празі (В. Шмілауер) працювали над картами мікротопонімів, у Вроцлаві (С. Роспонд) – над макротипами ойконімів, а у Братиславі – над картографуванням і стратиграфією антропонімів [47, с. 98]. Комісія розробила пробний інвентар ономастичних явищ, які мали б стати основою цієї праці. Так почалася робота над ЗОА.

Однак зазначимо, що натхненником такого атласу був С. Роспонд, який ще з 1929 року почав працювати над стратиграфією окремих типів ойконімів на загальнослов'янському рівні.

Як результат – з'явилися його публікації, зокрема праця, присвячена макротипу на -ичі [49]. А на II Міжнародному конгресі славистів у Варшаві (1934) С. Роспонд висловив свої міркування стосовно того, що картографування основних типів географічних назв, насамперед патронімічних і посесивних, у межах цілої Славії, враховуючи діахронію і статистику, було б неоціненним внеском у розвиток не лише ономастики [50, с. 5].

Робота над укладанням ЗОА мала свою специфіку, яка полягала передовсім в тому, що виникали організаційні труднощі. Інша вагома перешкода на шляху активної реалізації проекту – відсутність чи брак ономастичних словників або просто зібраних матеріалів у загальнослов'янському масштабі, зрештою, не було і достатньої кількості монографій, які б репрезентували національні онімікони. Однак були й окремі досягнення: найбільш продуктивними виявилися ономасти Польщі. У 50–70 роках ХХ ст. слов'янська ономастика збагатилася значною кількістю напрацювань польських мовознавців (М. Карась, В. Ташицький, М. Камінська, А. Вілконь, Б. Сіціньський, К. Римут, В. Любась, Г. Борек, М. Лесів, Г. Гурнович, А. Заремба, Е. Жетельська-Фелешко та ін.). Однак знаковою працею в цей період стала монографія С. Роспонда [50] про стратиграфію слов'янських географічних назв, якій передували «Словник сілезьких назв» [51]. У Вступі до «Стратиграфії...» автор з упевненістю та оптимізмом стверджує, що в чотирьох томах можна зреалізувати стратиграфічне опрацювання макротипів слов'янської ойконімії і на двохстах картах візуалізувати географію найбільших загальнослов'янських типів назв. Дослідник визначає методи укладання атласу і картографування, подає список джерел, з яких почерпнув загальнослов'янський матеріал. Фактично цією монографією С. Роспонд репрезентує взірець подачі матеріалу до ЗОА, представляє різні типи карт: знакових (подають явище за допомогою відповідних значків); ізометричних (подають географічний розподіл частоти якогось явища); синтетичних (містять цілісну, інтегральну характеристику явищ на основі об'єднання окремих чи низки показників).

У цей період і в інших слов'янських країнах простежуємо ономастичні здобутки, які потенційно могли б сприяти роботі над ЗОА. Так, у 1969 році В. Шмілауер [53] видає атлас, який складається з 200 карт і пояснювальної записки. Характер карт різний: окремі з них ілюструють загальні відомості про територію Чехії, поселення чехів, основні дороги Х–ХІІ ст. Деякі карти відображають ізоглоси, що поєднують однакові назви, проте більшість карт репрезентує розташування окремих назв і їх типів, фонетичні, словотвірні, лексичні варіанти топонімів. Чимало карт засвідчують різні твірні основи географічних назв (напр., антропоніми, географічні терміни тощо). Особливе зацікавлення викликають карти №195 – 200, присвячені словотвірним типам (-any, -ice, -jvice, pluralia tantum). З'являються розвідки й інших учених (А. Профоуса, Р. Шрамека, Й. Бенеша). Відповідні напрацювання у цей період демонструють ономасти Болгарії, Словаччини, Словенії, Німеччини (Й. Заимов, Н. Ковачев, М. Майтан, Я. Спал, Е. Ейхлер). На важливість картографування онімного матеріалу вказують у 60–70 роках багато українських ономастів (Є. Черняхівська, Ю. Редько, І. Железняк, А. Корепанова, О. Стрижак, Й. Дзензелівський, В. Петров, З. Франко, О. Купчинський, Д. Бучко, П. Тимошенко, І. Сухомлин). Російська ономастика цього періоду також мала відповідні здобутки. Особливості картографування онімного матеріалу висвітлював Є. Поспелов [23; 24; 25; 26]. В. Никонов у багатьох своїх статтях розглядає проблеми ареалів власних назв [20; 21; 22]. Про розуміння важливості картографування свідчить анований перелік топонімічних карт [33].

Картографування онімних даних тісно пов'язане з візуалізацією ареалів інших мовних явищ, тому для ономастичного атласу необхідні теоретичні засади та методика загальної ареології, про що йшлося в окремих працях цього періоду [4; 29; 31; 32]. У Білорусі в публікаціях В. Жучкевича також актуалізується тема ареалів і стратиграфії [11], автор подає картосхеми, ареали і регіони, розкриває поняття топонімічного фону і спектра, топонімічних пластів і стратиграфії, серед методів топонімічних досліджень виділяє картографічний.

Після певного спаду у безпосередній роботі над ЗОА у середині 80-их років відчувається значне поживлення. У 1983–1986 роках Г. Борек (Ополє), Е. Ейхлер (Ліпськ), М. Майтан (Братислава), Р. Шрабек (Брно) працювали над так званим квестіонаром, який у 1987 році у

Брно побачив світ у ксерографічній формі, а в 1988 році в Лїпську вийшов друком [52]. Ця праця репрезентує новий якісний етап на шляху до укладання ЗОА: у нїй зареєстровано 529 формантів і відповідних варіантів географічних назв, у тому числі 263 суфіксальні форманти, автори представили концептуальний підхід щодо структури ойконімів.

На цей час сформувалися дослідницькі ономастичні центри: для лужицької мови в Лїпську, для чеської – в Празі, словацької – в Братиславі, польської – в Ополі, для Полабщини – в Берліні, для Моравії – в Брно. У 1989 році бажання співпрацювати висловили: Україна, Росія, Білорусь, Румунія та Австрія [47, с. 99].

З 1986 року Р. Шрадек активно проводить роботу в комісії ЗОА: регулярно відбуваються робочі наради, на яких обговорювалися серйозні проблеми, визначався об'єм роботи на рік для всіх осередків тощо. Всі карти повинні були виконуватися за єдиним взірцем, вони супроводжувалися синтетичним коментарем, що стосується кожного структурного типу (продуктивність, хронологія, ареал, коментарі стосовно семантики твірних основ, бібліографія).

Спочатку робота над ЗОА проводилася доволі інтенсивно, це стосується західнослов'янських осередків, України і Болгарії, однак з'ясувалося, що жоден із них не оперує вичерпною базою ойконімів, бракує належно зібраного і опрацьованого матеріалу, немає навіть проміжних робіт, на які можна було б орієнтуватися. Однак були і відповідні напрацювання. Так, до Конгресу славїстів (1993) у Братиславі підготували першу синтетичну частину [44], яка охоплювала кільканадцять невеликих монографій, що представляли такі типи ойконімів: відприкметникові жіночого роду (**Dlouhá, Sucha**), відприкметникові чоловічого роду (**Tisý, Kamion**), відчислівникові (**Druhý**), назви з простими суфіксами та їхніми варіантами: **-jan/--ěň- (Dolany)**, **-isk-o (Grochowisko)**, **-išč-e (Grochowiszczce)**. Підставою цієї синтетичної частини був багатий матеріал із західнослов'янських земель, підтверджений в основному українськими і болгарськими прикладами, а в окремих випадках ілюстраціями з територій Австрії та Румунії. [47, с. 100-101].

Суспільно-політичні та економічні процеси 80–90-их років позначилися і на роботі над ЗОА. Фактично зупинилася робота над Атласом у Словаччині і Чехії, перестав функціонувати осередок у Берліні, відмовилися від співпраці Росія, Румунія, Австрія, навіть Україна і Болгарія. Фактично робота проводилася лише в двох осередках: в Польщі (Ополі) і Німеччині (Лїпськ). Так, у Саксонській Академії наук в Лїпську за редакцією Е. Ейхлера і під науковим керівництвом І. Біли за десять років було підготовлено п'ять томів Атласу.[45]. Вони репрезентують старолужицькі ойконіми, утворені від слов'янських повних композитних і скорочених імен, у тому числі ускладнених суфіксами. Проаналізовано ойконіми на ***-j-**, ***-inь**, ***-ovь/-evь**; ***-(ov)itji**, укладено карти ойконімів із цими формантами, підібрана широка бібліографія.

У польському осередку в Ополі, який представляють лише дві особи (Ева Якусь-Боркова і Кристина Новік), опрацьовано близько 100 тисяч географічних назв Польщі щодо стратиграфії. Упродовж 1995 – 2000 років у рамках гранту Комітету наукових досліджень «Słowiański atlas onomastyczny. Budowa polskich nazw miejscowych. Struktury sufiksalne» проаналізовано більшість типів ойконімів, а матеріали зреалізовано в друкованих монографіях, статтях тощо [47, с. 102]. Так, побачила світ монографія польських ономастів [46], яка є вагомим внеском у реалізацію ЗОА.

Нині перспективи Загальнослов'янського ономастичного атласу доволі невизначені. Основна причина – відсутність єдиного центру, який би взяв на себе координацію роботи. Важливою передумовою успішної роботи над Атласом є значне фінансування такого проекту. На голому ентузіазмі, як засвідчує практика, робота далеко не просунеться. Фахівців, які могли б займатися укладанням ЗОА, є достатньо не тільки в Україні, а й в інших слов'янських країнах. Останнім часом на загальнослов'янських ономастичних конференціях усе частіше наголошують, що спочатку варто сформувати базу даних усіх власних назв в окремих національних обшарах, укласти національні словники і атласи різних типів онімів. І аж після цього можна серйозно говорити про загальнослов'янський рівень атласу. В українських ономастів, зокрема топонімїстів, є значні напрацювання як щодо регіональної, так і стосовно

формантної ойконімії. Так, побачили світ праці, в яких репрезентовано ойконімікон Буковини [13], Львівщини [41], Дніпро-Бузького межиріччя [18], Закарпаття [7], північного Причорномор'я [14], Покуття [2], Прикарпаття і Карпат [6; 36; 37; 38], Рівненщини [27], південно-західного Поділля [34; 35], Волині [42], Опілля [15], північної Хмельниччини [8], Черкащини [9], Сумщини [12], руських земель Речі Посполитої XVI–XVIII ст. [48], східного Поділля [10], північної Тернопільщини [5], Івано-Франківщини [43] Криму [3]. Однак першочерговим завданням, яке висував перед дослідниками координаційний центр ЗОА, було вивчення ойконімічних типів України. Тому, починаючи з сімдесятих років, з'явилися дисертаційні та монографічні праці, в яких висвітлюється стратиграфічний аспект українського ойконімікону за відповідними типами [1; 17; 16; 28; 39; 19].

Отже, багато вже зроблено, проте значно більше потрібно зробити. І якщо національні осередки, незважаючи на труднощі, будуть цілеспрямовано працювати на кінцевий результат, то і перспектива буде в Загальнослов'янського ономастичного атласу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко Д. Г. Украинские топонимы на -івці, -инці: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Д. Г. Бучко. – Львів, 1972. – 18 с.
2. Бучко Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття / Д. Г. Бучко. – Львів : Світ, 1990. – 144 с.
3. Бушаков В. А. Історична топонімія Криму: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня д-ра філол. наук: 10.02.13 / В. А. Бушаков; НАН України, Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського. – К., 2005. – 37 с.
4. Взаимодействие лингвистических ареалов: Теория, методика и источники исследования / отв. ред. М. А. Бородин. – М.: Наука, 1980. – 272 с.
5. Воляннюк І. О. Становлення і розвиток ойконімії Північної Тернопільщини XII–XX ст.: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» // І. О. Воляннюк. – Тернопіль, 2009. – 18 с.
6. Габорак М. М. Семантико-словотвірні типи ойконімів Прикарпаття (XII–XX ст.): автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. М. Габорак. – Івано-Франківськ, 1999. – 20 с.
7. Галас К. И. Топонимика Закарпатской области (названия населенных пунктов): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Русский язык» / К. И. Галас. – Ужгород, 1960. – 16 с.
8. Герета Н. М. Ойконімія Північної Хмельниччини : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Герета. – К., 2004. – 20 с.
9. Гонца І. С. Ойконімія Черкащини: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. С. Гонца. – К., 2006. – 18 с.
10. Дика Л. Л. Ойконімія Східного Поділля (XIV–XX ст.): автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. Л. Дика. – Івано-Франківськ, 2009. – 20 с.
11. Жучкевич В. А. Топонимика. Краткий географический очерк / В. А. Жучкевич. – Минск, 1965. – 322 с.
12. Іваненко О. В. Походження назв населених пунктів Сумської області: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Іваненко. – К., 2006. – 20 с.
13. Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини / Ю. О. Карпенко. – К.: Наук. думка, 1973. – 238 с.
14. Касім Г. Ю. Топонімічні композити північного Причорномор'я: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Мови народів СРСР» / Г. Ю. Касім. – Ужгородський державний ун-т. – Ужгород, 1978. – 26 с.
15. Котович В. Ойконімія Опілля / В. Котович. – Івано-Франківськ, 2007. – 155 с.
16. Купчинська З. О. Лексико-семантична і словотвірна структура географічних назв на -ин, -ів (територія України X–XXст): автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / З. О. Купчинська. – Львів, 1993. – 18 с.
17. Купчинський О. А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (географічні назви на -ичі) / О. А. Купчинський. – К.: Наукова думка, 1981. – 252 с.
18. Лобода В. Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя / В. Лобода. – К.: Вища школа, 1976. – 232 с.
19. Михайличенко Н. Є. Структурно-семантичні типи українських ойконімів із формантами –ець, –иця: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Є. Михайличенко. – Львів, 2011. – 20 с.

20. Никонов В. А. География слов (на топонимическом материале Украины) / В. А. Никонов // Тези доп. IV Республ. ономастичної конф. – К., 1969. – С. 5–9.
21. Никонов В. А. Заметки и материалы к гидронимическому атласу Украины / В. А. Никонов // *Slavica Pragensia*. VIII. *Philologica* 1–3. – Praha: Universita Karlova, 1966. – S. 265–274.
22. Никонов В. А. Ономастика на V международном съезде славистов и славянский топонимический атлас // В. А. Никонов // ВЯ. – 1964. – № 2. – С. 141–146.
23. Поспелов Е. М. Картографирование как метод исследования субстратной топонимики / Е. М. Поспелов // ВЯ. – 1967. – № 1. – С. 80–91.
24. Поспелов Е. М. Региональные топонимические атласы / Е. М. Поспелов // *Питання гідроніміки*. – К.: Наукова думка, 1971. – С. 17–23
25. Поспелов Е. М. Топонимика и картография / Е. М. Поспелов // *Географические названия. Вопросы географии*. – №58. – М., 1962. – С.7–16.
26. Поспелов Е. М. Топонимические атласы и перспективы их составления // Всесоюзная конференция по топонимике СССР. Тезисы докладов и сообщений. – Л.: Географическое общество СССР, 1965. – С. 46–51.
27. Пура Я. О. Походження назв населених пунктів Ровенщини / Я. О. Пура. – Львів: Світ, 1990. – 144 с.
28. Радьо Л. Н. Ойконіми України на *-jь (*-ja, *-je) у Х–ХХ ст.: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. Н. Радьо. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
29. Реформатский А. А. Семантика географической карты / А. А. Реформатский // *Лингвистическая терминология и прикладная топономастика*. – М., 1964. – С. 45–58.
30. Славянська філологія. Отговори на вѣпросити за научната анкета по езикознание: материали за V Международен конгрес на славистите. – София, Издателство НАБАН, 1963. – Т. 1. – С. 347–350.
31. Толстой Н. И. Некоторые вопросы соотношения лингво- и этногеографических исследований / Н. И. Толстой // *Проблемы картографирования в языкознании и этнографии*. – Л.: Наука, 1974. – С. 16–33.
32. Толстой Н. И. О соотношении центрального и маргинальных ареалов в современной Славии / Н. И. Толстой // *Ареальные исследования в языкознании и этнографии*. – М.: Наука, 1977. – С. 37–56.
33. Топонимические карты. Аннотированный указатель / общ. ред. А. В. Козловой. – М., 1974. – 132 с.
34. Торчинський М. М. Ойконімія Південно-Західного Поділля: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. М. Торчинський. – УДПУ ім. М. П. Драгоманова. – К., 1993. – 20 с.
35. Торчинська Н. М. Словник власних географічних назв Хмельницької області / Н. М. Торчинська, М. М. Торчинський. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 549 с.
36. Худаш М. Л. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімі утворення) / М. Л. Худаш, М. О. Демчук. – К.: Наукова думка, 1991. – 266 с.
37. Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від відапелятивних антропонімів) / М. Л. Худаш. – Львів: Інститут народознавства, 2004. – 536 с.
38. Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від слов'янських автохтонних відкомпонітних скорочених особових власних імен) / М. Л. Худаш. – К.: Наукова думка, 1995. – 362 с.
39. Царалунга І. Б. Українські топоніми на -ани(-яни): автореф. дис. на здоб. ступ. канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / І. Б. Царалунга. – Львів, 2006. – 20 с.
40. Цілуйко К. К. Українська топоніміка напередодні V Міжнародному з'їзді славистів / К. К. Цілуйко // *Питання топоніміки та ономастики*. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 5–16.
41. Черняхівська Є. М. Топонімія Львівщини: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Є. М. Черняхівська. – Львів, 1966. – 20 с.
42. Шульгач В. П. Ойконімія Волині: етимологічний словник-довідник / В. П. Шульгач. – К.: Київ, 2001. – 189 с.
43. Яцій В. О. Ойконімія Івано-Франківської області: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. О. Яцій. – К., 2009. – 18 с.
44. Bily I., Jakus-Borkowa E., Eichler E., Nowik K., Šrámek R. Strukturtypy slovanské oikonymie. Der strukturtypen slawischen Ortsnamen (anhand der westslawischen Sprachen). Probeheft, hrsg. von H.-D. Pohl i Šrámek R., «Österreichische Namenforschung». – Klagenfurt, 1993. – Jahrgang 21/1.
45. Eichler E., Bily I., Breitfeld B., Züfle M. Atlas Altsorbischer Ortsnamentypen. Studien zu toponymischen Arealen des altsorbischen Gebietes im westslawischen Sprachraum. Heft 1. // Verlag der Sächsischen Akademie der Wissenschaften: Stuttgart, 2000. – 100 s. Heft 2. // Verlag der Sächsischen Akademie der

- Wissenschaften : Stuttgart, 2003. – 182 s. + 21 map. Heft 3\4. // Verlag der Sächsischen Akademie der Wissenschaften: Stuttgart, 2003. – 197 s. + 8 map. Heft 5. // Verlag der Sächsischen Akademie der Wissenschaften: Stuttgart, 2004. – 216 + 1 mapa.
46. Jakus-Borkowa E., Nowik K. Nazwy miejscowości w Polsce Układ a tergo/ Jakus-Borkowa E., Nowik K. – Opole, 2010. – 532 s.
47. Jakus-Borkowa E., Nowik K. Słowiański atlas onomastyczny – dawniej i dziś // Onomastica Slavogermanica, XXVII. – Wrocław, Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008. – S. 97–104.
48. Pluskota T. Nazwy miejscowe ziem ruskich Rzeczypospolitej XVI – XVIII w. Toponimia Ukrainy i pogranicza polsko-ukraińskiego / T. Pluskota. – Bydgoszcz, 1998. – 381 s.
49. Rospond S. Południowosłowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem -itj-/ Stanislaw Rospond. – Kraków, 1937. – 254 s.
50. Rospond S. Stratygrafia słowiańskich nazw miejscowych. Próbný atlas toponimastyczny / Stanislaw Rospond. – Wrocław etc., 1974. – 240 s.
51. Rospond S., Słownik nazwisk śląskich – Cz.1 : A–F. – Warszawa etc., 1967. – 266 s. Cz. 2: G–K. – Warszawa etc., 1973. – 240 .
52. Strukturtypen der slawischen Ortsnamen. Strukturní typy slovanské oikonymie. Im Auftrage der Subkommission für den Slawischen Onomastischen Atlas, hrsg. von E. Eichler und R. Šrámek, «Namenkundliche Informationen. Sonderheft». – Leipzig, 1988. – 368 s.
53. Šmilauer V. Atlas místních jmen v Čechách. – Praha, 1969. – 674 s.

Стаття надійшла до редакції 11.12.2014 р.

УДК 82.09

Зоряна Лановик

(Тернопільський національний педагогічний
університет ім. В. Гнтюка)

ГРАМАТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МОВНОЇ ПАРАДИГМИ БІБЛІЇ: ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті на основі розробленого Ф. Д. Шляєрмахером граматичного методу текстової інтерпретації аналізуються мовні явища Біблії, які породжують труднощі у процесі її перекладу іноземними мовами чи вимагають додаткового тлумачення для розуміння центральних філософсько-теологічних концептів та доктрин. Аналіз здійснюється у річищі герменевтичної методології, де розуміння мовної парадигми стає базовим для інтерпретації складних текстових феноменів творення художніх образів та цілісного осягнення текстової структури.

Ключові слова: Біблія, герменевтика, інтерпретація, граматичний метод, образ.

Зоряна Лановик. ГРАММАТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ЯЗЫКОВОЙ ПАРАДИГМЫ БИБЛИИ: ГЕРМЕНЕВТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье на основании разработанного Ф. Д. Шлеермахером грамматического метода текстовой интерпретации анализируются языковые явления Библии, которые создают осложнения в процессе ее перевода на иностранные языки, или которые требуют дополнительного объяснения для понимания центральных философско-теологических концептов и доктрин. Анализ осуществляется в русле герменевтической методологии, где понимание языковой парадигмы является базисным для интерпретации сложных текстовых феноменов создания художественных образов и целостного осмысления текстовой структуры.

Ключевые слова: Библия, герменевтика, интерпретация, грамматический метод, образ.

Zoriana Lanovyk. GRAMMATICAL INTERPRETATION OF THE LANGUAGE BIBLE PARADIGM: HERMENEUTICAL ASPECT

In the article on the basis of the grammatical method of text interpretation developed by F. D. Schleiermacher the language phenomena of the Bible are analyzed, namely those that create difficulties in the process of their translation into foreign languages or those that demand additional interpretation for the understanding of the central philosophical-theological concepts or doctrines. Analysis is realized in the focus of hermeneutical methodology where understanding of the language paradigm is foundational for the interpretation of the complicated text phenomena of the images creation and complete comprehension of the text structure.

Key words: Bible, hermeneutics, interpretation, grammatical method, image.

Мовна концепція біблійної герменевтики полягає у двох основних питаннях – перше пов'язане з аналізом мови у її функціональному аспекті, тобто граматики, розуміння смислу, значення, етимологія, слововживання, мовних фігур; друге – загальна концепція мови як філософсько-естетичної єдності, вираженої у певній національній культурі у певну історичну епоху. Якщо Й. А. Ернесті узагальнив і систематизував емпіричну філологічну екзегезу, науково обґрунтувавши граматичний метод дослідження тексту, то Ф. Д. Шляєрмахер на тлі романтичних пошуків філософської концепції мови долучився до утвердження загальнотеоретичної основи у розумінні феномена мови у герменевтичних студіях. Важливою складовою частиною описової герменевтики за Шляєрмахером є *граматична інтерпретація*, пов'язана з тлумаченням лексико-синтаксичних особливостей тексту. Саме цей розділ герменевтики має найдовшу історію розвитку в європейській науці, оскільки інтерпретація Біблії в першу чергу була зумовлена потребою її перекладу на європейські мови.

Аналіз мови в герменевтиці – завдання дещо відмінне від простого лінгвістичного аналізу. Як зазначає Г.-Г. Гадамер, «Лінгвіст прагне не вступати в порозуміння щодо справи, про яку говориться в тексті, але показати функціонування мови як такої, що може завжди сказати й текст. Він робить темою не те, що так повідомляється, а як взагалі можливо щось повідомити, якими засобами пунктуації й подачі знаків це здійснюється. Для герменевтичного розгляду, навпаки, єдине, що важить – це розуміння сказаного. Проста передумова для цього – функціонування мови. Насамперед потрібно, щоб висловлювання було акустично зрозуміле, або щоб письмове фіксування можна було розшифрувати для того, щоб розуміння тексту або в тексті сказаного було взагалі можливе. Текст має бути читабельним» [2, с. 305]. Цей процес завжди передбачає певне загальне розуміння тексту, в іншому випадку мова йде про розшифрування тексту, а не його інтерпретацію. У будь-якому разі повинен відбуватися «зворотний зв'язок»: «Попереднє розуміння, очікування смислу, а з цим усілякі обставини, які не лежать у тексті як такому, відіграють свою роль при сприйманні тексту. Це стає, нарешті, зрозумілим, коли йдеться про переклад з іноземних мов. Тут володіння іноземною мовою – проста передумова. Коли в такому випадку взагалі говориться про «текст», то це тому, що його мають не тільки зрозуміти, але й перекласти іншою мовою. «Текстом він стає через це, бо сказане не просто розуміється, а стає «предметом» – це суперечить різноманітності можливостей подати «цільовою мовою» те, що мається на увазі, і в цьому знову криється відношення до герменевтики. Кожний переклад, ба навіть так зване буквальне подання – це своєрідна інтерпретація» [2, с. 305].

Уже самі мовні труднощі, пов'язані з перекладом, базуються перш за все на тому, що слова мови оригіналу видаються невідривними від самого тексту, і тому дуже часто перекладачеві, аби зробити текст зрозумілим, доводиться описувати й витлумачувати його, а не перекладати у власному розумінні слова. «Що сприйнятливіша наша історична свідомість, то гостріше сприймає вона неперекладність чужого. Тим самим спільність слова й реальності постає для нас чимось подібним до герменевтичного конфлікту. Як взагалі ми можемо зрозуміти чуже нам передання, коли ми ось таким чином замкнуті у мові, якою говоримо? *Наше завдання: розпізнати ілюзорність такого ходу думки.* Насправді ж чутливість нашої історичної свідомості проголошує прямо протилежне. Зусилля, спрямовані на розуміння й витлумачення,

завжди будуть осмисленими. Тут набуває вияву висока загальність, з якою розум підноситься над обмеженістю всякої мовної фіксації. Герменевтичний досвід являє собою коректив, за допомогою якого мислячий розум відкидає мовні пута, хоча сам цей досвід набуває мовного вираження» [1, с. 372].

Як відомо, Біблія написана на трьох мовах (давньоєврейській, халдейській та грецькій койне), жодна з яких уже довгий час не є мовою щоденного вжитку, а тому часто нелегко визначити особливості слововживання, граматики, а тим більше – фразеології чи фігуративного значення слів, що становлять основу для багатьох поетичних прийомів та засобів. Дві мови Старого Заповіту належать до семітської групи мов, але на них значний вплив мали мови хамітської сім'ї (дехто з дослідників-лінгвістів пропонує об'єднати їх у єдину семітсько-хамітську сім'ю на основі спільності фонологічних і морфологічних ознак [7, с. 324]). Семітські мови упродовж біблійної історії пройшли 4 періоди розвитку внаслідок основних поділів:

1. Східний поділ – період розвитку Староавілонської і Асирійської держав, упродовж якого розвинулись аккадська мова, що була спільною для всієї південно-східної Азії, і на основі якої виникло письмо єгипетських фараонів (бл. 1400–1369 рр. до Р. Х.) – це суттєво не позначилось на сакральних текстах.

2. Південний поділ, унаслідок якого виокремились дві мови – арабська і ефіопська, – часто згадувані країни і нації в Біблії, але в її текстах відсутні ознаки використання авторами цих мов.

3. Північний поділ – виокремились аморейська і арамейська мови. Амореяни фактично населяли територію Палестини до її завоювання Ізраїлем (Бут. 10:16, 15:16; Повт. Зак. 7:1; Іс. Нав. 10:6; 2 Хр. 8:7), але їхня мова не вплинула на мови Старого Заповіту. Арамейська (сирійська) навпаки – спочатку використовується у вигляді вкраплень (особливо на рівні власних назв чи імен), а після Вавилонського полону стає мовою щоденного вжитку ізраїльтян (Бут. 10:22, 31:47; 2 Цар. 18:26; Іс. 36:11; Єр. 10:11; Дан. 2:4–7:28; Ездри 4:7–6:1; 17:12–26).

4. Північнозахідний поділ – формування угаритської, фінікійської, моавської і єврейської мов. Перші три не вживаються в Старому Заповіті, але вони стали основним інструментом вивчення мови Старого Заповіту (археологічні знахідки у Північній Сирії у 1929 р. (Ras Shamra Tablets) стали ключем до ханаанських діалектів). Фінікія неодноразово згадується в Біблії і вплив фінікійської мови виявився передусім у використанні її алфавіту, що був значно простіший, ніж аккадський.

Усі ці впливи перенеслися і на Новий Заповіт, зокрема арамейська мова – розмовна мова апостолів та Ісуса Христа – без перекладу вкраплюється у тексти (Мр. 14:36; 1 Кор. 16:22; Мт. 27:46). Підтвердженням того, що Ісус розмовляв арамейською мовою, є Його останні слова на хресті, записані в Євангеліях по-арамейськи з перекладом: «А коло години дев'ятої скрикну Ісус гучним голосом, кажучи: «Елі, Елі, лама савахтані?» цебто: «Боже Мій, Боже Мій, нащо Мене Ти покинув?» (Мт. 27:46).

Водночас в Новому Заповіті ці мовні впливи ускладнюються долученням мов з індо-європейської сім'ї – грецької і латинської. Грецька мова – основна у Новому Заповіті, а латинська присутня опосередковано. Позаяк на час написання Євангелій та інших книг цього періоду Ізраїль був колонією Риму, то у текстах з'являються римські реалії і, відповідно, латинізми (Мр. 15:39; Мт. 17:25; Мр. 12:14; Мт. 26:53). Рівноцінність цих мов у новозавітному світі підтверджується тим фактом, що напис на хресті під час розп'яття Ісуса Христа був зроблений цими трьома мовами (грецькою, латинською і арамейською – Луки 23:38).

Тому у визначенні етимології слів основним став *компаративний метод*. Граматична екзегеза упродовж століть займається вивченням етимології слів у їх компаративному аспекті з лексичними шарами інших мов, у їх культурологічних особливостях (вживання різними соціальними групами), у їх історичному розвитку (зміна значення у залежності від зміни історичної чи політичної ситуації), виявлення денотацій та конотацій, метафоричних значень, явищ підтексту та ін. Граматичний аспект ускладнюється значними відмінностями у структурі вказаних мов, а, отже, і в особливостях їх поетики. Староєврейська мова – аналітична, образно-метафорична, емоційна, мова серця: «Єврейська – це мова, через яку послання швидше відчувається, ніж розуміється» [7, с. 329]. Грецька – синтетична мова, інтелектуальна, мова розуму, а

не серця. Це у першу чергу впливає на літературний стиль та мовно-поетичні фігури. Біблія, як відомо, значною мірою написана у формі поезії, тому переважну більшість тексту можна аналізувати з точки зору використання тропів та художньо-стильових засобів. Стосовно аналізу мовних фігур та подекуди й значення слів у герменевтиці встановилося два основні підходи, окреслені ще Шляермахером.

Перший підхід зводиться до «вгадування» на основі розуміння стилю автора: спираючись на внутрішню здатність до творчості, але виходячи з орієнтації на сприймання інших, здогадка інтерпретації письменника досягається таким самим творчим актом, яким виник твір, але в аспекті рецепції. У цьому випадку використовуються терміни «догадка», «дівінація», «інспірація» та ін., що передбачають ту якість філологічного складу мислення, яку Карл Отфрід Мюллер назвав конгеніальністю. Їй протистоїть інший підхід, побудований на основі компаративного методу: процедура зводиться до схоплення незнайомого ззовні шляхом порівняння цього незнайомого (слова чи фігури мови) з іншими одиницями тексту (які теж можуть бути незнайомими). Таким чином створюється певна система, щоби незнайомі явища досягати не відокремлено, а виробляти спільні підходи. Шляермахер стверджував, що «всі граматичні труднощі долаються порівняльним підходом, коли ми знову і знову зближуємо те чи інше уже зрозуміле споріднене явище зі ще не зрозумілим, і таким чином замикаємо своє нерозуміння у все більш тісні межі» [3, с. 155–156]. Водночас він вважає, що при будь-якому граматичному тлумаченні залишається потреба у дівінаційному мистецтві, особливо для таких місць, де геніальний автор вперше створює особливий мовний зворот чи незвичне для мови словосполучення. Для цього інтерпретатор повинен володіти екстенсивним та інтенсивним мовним талантом, а також талантом розуміння конкретної людини з такими ж двома протилежними формами вияву.

Не зупиняючись на лінгвістичних проблемах аналізу та інтерпретації Біблії, окреслимо ті аспекти, які мають безпосереднє значення у процесі літературного аналізу та перекладу Біблії.

Лексичний аналіз має першорядне значення для аналізу, розуміння та інтерпретації тексту. Не розуміючи лексико-семантичних особливостей кожного окремого слова, не можна говорити про розуміння тексту в цілому. Неправильне розуміння навіть одного слова може призвести до значних деформацій змісту. Для літератора основний інтерес становить лексикологія з точки зору визначення денотативного і конотативного значення слів, виявлення імпліцитної інформації, – тобто, коли мова йде не про лексеми як мовні одиниці, а коли вони стають художніми образами. Розглянемо кілька прикладів, які демонструють, значення лексичного аналізу в процесі літературної інтерпретації.

У Посланні до Римлян Павло пише: «Тож благаю вас, браття, через Боже милосердя, – повіддавайте ваші тіла на жертву живу, святу, приємну Богові, як розумну службу вашу, і не стосуйтеся до віку цього, але *перемініться* відновою вашого розуму, щоб пізнати вам, що то є воля Божа, – добро, приємність та досконалість. (Рим. 12:1–2). Перекладене І. Огієнком слово «перемініться» в оригіналі – μεταμορφώ (mētamōrphōō – Strong – 3339 [8]¹) – первинно означає «перетворення кокона гусені в метелика». Відповідно, це слово містить значну імпліцитну інформацію, що є смисловим ядром наведеного вище уривка і творить цілісну образну картину: для праведного життя потрібно повністю змінити спосіб мислення, вивільнити розум для «вільного польоту». Без знання цього лексичного нюансу уривок є зрозумілим, але втрачає художній колорит.

У Посланні до Филип'ян Павло говорить: «*Життя* ж наше на небесах, звідки й ждемо Спасителя, Господа Ісуса Христа...» (Фил. 3:20). Важко точно інтерпретувати, що означає перша фраза, без лексичного аналізу оригіналу. В оригіналі на місці вжитого І. Огієнком слова «життя» грецьке πολιτεῦμα (pōlitēuma – Strong – 4175) – тобто «політична приналежність, громадянство». Важливо, що цей вислів з'являється саме у Посланні до Филип'ян: Филипи як одне з найбільших міст Македонії, хоча були дуже віддалені від Риму, добились Римського

¹Значення усіх грецьких слів подається за «Лексиконом Стронга»: Strong James H. Strong's Exhaustive Concordance. – Grand Rapids, Michigan: Baker Book House, 1992.

підпорядкування, і їх жителі були прирівняні у правах з римлянами, але від них вимагалось дотримання усіх законів Римської імперії. Павло використовує цей факт для ілюстрації становища християн у зіпсутому гріхом світі (про це говорить ширший контекст фрази). Іншими словами, він говорить: не дивіться, як поводяться язичники, і не слідуєте їхнім законам; ви – громадяни небес, і повинні жити за законами Небесного Царства. До речі, І. Хоменко більш точно перекладає цю фразу: «Наше *громадянство* в небі...».

Є доволі цікавий приклад, пов'язаний з російськими перекладами Біблії, який демонструє, як неточне відтворення лексичного значення оригіналу породжує суперечки щодо розуміння, які самі собою розв'язуються при з'ясуванні значення слова. У російській Біблії 1 Коринтянам 4:9 перекладено «Мы сделались *позорищем* для мира...» (у перекладі І. Огієнка вона звучить так: «Ми стали *дивовищем* світові – і Анголам, і людям...»). У грецькому оригіналі тут слово θέατρον (thēatrōn – Strong – 2302), що має єдине значення – театр. Іншими словами, Павло говорить: «На нас дивиться весь світ» (в англійській версії Короля Джеймса тут вжито слово «spectacle»).

Подібний суперечливий варіант перекладу знаходимо в Євангелії від Луки 16:9, де слова Ісуса перекладені так: «І Я вам кажу: Набувайте друзів собі від багатства *неправедного*, щоб коли проминеться воно, прийняли вас до вічних осель». Грецьке ἀδικία (adikia – Strong – 93) – юридичне: «несправедливий» (суд, закон); моральне: «несправжній, фальшивий». Ісус неодноразово наголошував, що справжні скарби людини – на небесах, тобто вони духовні і непроминальні. У попередньому розділі Євангелії від Луки Він говорить: Продавайте достатки свої та милостиню подавайте. Робіть калитки собі нестаріючі – невичерпний скарб той у небі, куди не закрадається злодій, і міль де не точить. Бо де скарб ваш, там буде і серце ваше!» (Лк. 12:33–34). Це і подібні висловлювання є контекстом для інтерпретації аналізованої фрази: «неправедне багатство» – це несправжнє багатство, матеріальні речі, які не є вічними. Допмагаючи бідним, людина з несправжнього багатства набуває справжнє – друзів, які вічно будуть з нею в Царстві Божому. У Хоменка цей вірш перекладено так: «Придбайте собі друзів мамоною неправою, щоб коли її не стане, вас прийняли в намети вічні».

Лексико-семантичний аналіз ускладнюється, коли він стосується слів-синонімів або переносного значення слів. Особливо складними є випадки, коли в мові-реципієнті нема відповідників до усіх синонімічних варіантів близьких з основним значенням слів. Сміслові нюанси у цьому випадку ігноруються і це може деформувати значення оригіналу. Прикладом такої деформації в українському перекладі Біблії може бути використання слова «життя» на означення ряду грецьких слів, що передбачають значні відмінності і нюанси у значенні.

Перше слово, найбільш вживане у грецькій койне, – βίος (biōs – Strong – 979) – стан існування, біологічне життя: «... Я благаю чинити молитви... за царів та за всіх, хто при владі, щоб могли ми провадити тихе й мирне *життя* (biōs)...» (1 Тим. 2:2). Від нього є кілька похідних слів: βίωω (biōō – Strong – 980) – жити, існувати; βίωσις (biosis – Strong – 981) – спосіб життя; βιωτικός (biōtikōs – Strong – 982) – сучасний стан існування. Коли Лука подає промову Павла перед Агіппією (Дії 26:4), він говорить: «А *життя* моє змалку, що спочатку точилося в Єрусалимі серед народу мого, знають усі юдеї, які відають здавна мене, аби тільки схотіли засвідчити, – що я жив фарисеєм за найдокладнішою сектою нашої віри». Тут він вживає слово «biosis» – спосіб життя, життєві звички, поведження. Тобто, у Біблії вживаються усі ці слова, але в перекладі ці відмінності не відтворюються.

Ці відмінності є не настільки суттєвими, проблема виникає при передачі двох інших грецьких слів. Коли в Біблії говориться про те, що Ісус поклав життя Своє за гріхи людства, використовується слово ψυχή (psuchē – Strong – 5590) – дихання, душа, життя: «Я – Пастир Добрий! Пастир добрий кладе *життя* (psuchē) власне за вівці! (Ів. 10:11). Це слово означає буття, духовне існування, пов'язане з емоціями, переживаннями: «Не журіться про *життя* (psuchē), – що ви будете їсти, і ні про тіло, – у що ви зодягнетесь. Бо більше від їжі життя (psuchē), а тіло від одягу» (Лк. 12:22–23). Подекуди слово «psuchē» так і перекладається як «душа»: «Ніхто більшої любові не має над ту, як хто свою *душу* (psuchē) поклав би за друзів своїх» (Ів. 15:13).

Цілком проблематичним видається український переклад слова ζῶή (zōē – Strong – 2222) – життя. Це слово використовується, коли в Євангелії від Івана мова йде про божественність Ісуса Христа: «Споконвіку було Слово, в Слово в Бога було, і Бог було Слово... І **життя** (zōē) було в Нім, а життя було Світлом людей» (Ів. 1:1, 4). Це саме слово вживається у випадках, коли говориться про вічне божественне життя, яке Ісус приніс у світ: «Так бо Бог полюбив світ, що дав Сина Свого Однородженого, щоб кожен, хто вірує в Нього, не загинув, але мав **життя** (zōē) вічне» (Ів. 3:16); «Я прийшов, щоб ви мали **життя**, і подостатком щоб мали!» (Ів. 10:10); «Я воскресіння і **життя**. Хто вірує в Мене, – хоч і вмере, буде жити. І кожен, хто живе та хто вірує в Мене, – повіки не вмере» (Ів. 11:25–26). Два основні слова – «bīōs» і «zōē» нерідко протиставляються. Таким чином, лексичні синоніми можуть вживатися і як антоніми: Ісус наголошує, що життєві клопоти, буденне існування (bīōs) заважають людині наблизитися до Бога, перешкоджають виконанню Божого Слова: «А що впало між терен, – це ті, хто слухає слово, але, ходячи, бувають придушені клопотами, та багатством, та **життєвими** (bīōs) розкошами, – і плоду вони не дають» (Лк. 8:14). Буденному існуванню, що швидко минає, протиставляється справжнє життя (zōē): «Глядіть, остерігайтеся всякої зажерливості, бо **життя** (zōē) чоловіка не залежить від достатку маєтку його» (Лк. 12:15); «Пильнуйте не про поживу, що гине, але про поживу, що зостається на вічне **життя** (zōē), яку дасть нам Син Людський...» (Ів. 6:27). Відсутність в українській мові іншого відповідника, що розмежовував би життя тілесне (конечне) і божественне (духовне, вічне), призводить до втрати смислу тексту, але інтерпретатор повинен розуміти ці відмінності і враховувати їх у процесі тлумачення біблійних концептів.

Подібна ситуація виникає при перекладі українською мовою грецьких слів на означення різних типів любові. У грецькому словнику є 4 основних групи значень: erōs – тілесна любов між чоловіком і жінкою, почуття кохання; philēō – любов між друзями, товариські почуття; storge – любов батьків до дітей, почуття опіки; agapē – жертвна любов, почуття милосердя. У Новому Заповіті найчастіше використовуються два слова:

1) ἀγάπη (agapē – Strong – 26) – любов, милосердя, – від дієслова ἀγαπάω (agapaō – Strong – 25) – любити, проявляти милосердя. Детальний опис цієї любові є у Посланні Павла до Коринтян: «Любов (agapē) довготерпить, любов милосердствує, не заздрить, любов не величається, не надимається, не поводить нечестно, не шукає свого, не рветься до гніву, не думає лихого, не радіє з неправди, але тішиться правдою, усе зносить, вірить у все, сподівається всього, усе терпить! Ніколи любов не перестає!» (1 Кор. 13:4–8). Це слово найчастіше використовується в Євангеліях та Посланнях:

«Оце Моя заповідь, – щоб любили ви один одного, як Я вас полюбив! Ніхто більшої любові не має над ту, як хто свою душу поклав би за друзів своїх...» (Ів. 15:12–13)

«А тепер залишаються віра, надія, любов, – оці три. А найбільша між ними – любов!» (1 Кор. 13:13)

«Улюблені, – любім один одного, бо від Бога любов, і кожен, хто любить, родився від Бога та відає Бога! Хто не любить, той Бога не пізнав, бо Бог є любов!..» (1 Ів. 4:7...)

2) дієслово φιλέω (philēō – Strong – 5368) – любити, бути прихильним, ставитися по-дружньому – творить цілий ряд похідних іменників:

philadēphos (5360) – братерська любов:

«Любіть один одного братньою любов'ю, випереджайте один одного пошаною» (Рим. 12:9–10)

«А про братолюбство немає потреби писати до вас, бо самі ви навчені любити один одного» (1 Сол. 4:9)

«Братолюбство нехай пробуває між вами!» (Євр. 13:1)

philantropia (5363) – любов до людей, до людства:

«А коли з'явилась благодать та людинолюбство Спасителя, нашого Бога, Він нас спас не з діл праведности, що ми їх учинили були, а з Своєї милости...» (Тит 3:4–5)

philarguria (5365) – любов до грошей

«Бо корінь усього лихого – то грошлюбство...» (1 Тим. 6:10)

та відповідні прикметники:

philadēlphōs (5361) – братолюбний (1 Пет. 3:8)

philandrōs (5362) – чоловіколюбний – стосовно жінки, яка любить свого чоловіка з пошаною (Тита 2:4)

philōtēknōs (5388) – стосовно жінки чи чоловіка, що любить дітей з особливою теплотою і опікою (Тита 2:4)

philantrōpōs (5364) – стосовно людини, яка любить усіх людей

philargurōs (5366) – грошололюбний

philautōs (5367) – самозакоханий (2 Тим. 3:2)

philēdōnōs (5369) – стосовно людини, що любить розкіш, тілесні (чуттєві) задоволення (2 Тим. 3:4)

philōthēōs (5377) – стосовно людини, що самовіддано любить Бога (2 Тим. 3:4)

Хрестоматійним прикладом важливості розмежування цих двох слів (*agapē* та *philēō*) є розмова Ісуса Христа з Петром у 21 розділі Євангелії від Івана. Після Свого воскресіння Ісус розмовляє з Петром, котрий зрадив Його, тричі відмовившись від Нього. Ісус тричі питає Петра «Чи любиш ти Мене?» Глибинний сенс діалогу залишається незрозумілим, коли не знати, що він побудований на протиставленні двох цих слів.

У перекладі І. Хоменка він виглядає так: «Коли ж поснідали, каже Ісус до Симона Петра: «Симоне Йонин! Чи ти любиш Мене більш, ніж оці? – «Так, Господи, – відрікає той Йому, – Ти знаєш, що люблю Тебе». Тож мовить йому: «Паси Мої ягнята!» І знову вдруге каже до нього: «Симоне Йонин! Чи любиш Мене?» «Так, Господи, – відвічає йому, – Ти знаєш, що люблю Тебе». І мовить йому: «Паси Мої вівці!» І втретє йому каже: «Симоне Йонин! Чи любиш ти Мене?» І засмутився Петро, що аж утретє його питає: «Чи любиш Мене», – то й каже Йому: «Господи, Ти все знаєш, Ти знаєш, що Тебе люблю!» І каже йому Ісус: «Паси Мої вівці!»

І. Огієнко, розуміючи, що в даному випадку важливо розмежувати ці два слова, вдається до не дуже вдалого у цьому разі слова «кохаю»: «Як вони вже поснідали, то Ісус промовляє до Симона Петра: «Симоне, сину Йонин, – чи ти любиш (*agapē*) Мене більше цих?» Той каже Йому: «Так, Господи, – відаєш Ти, що кохаю (*philēō*) Тебе!» Промовляє йому: «Паси ягнята Мої!» І говорить йому Він удруге: «Симоне, сину Йонин, – чи ти любиш (*agapē*) Мене?» Той каже Йому: «Так, Господи, відаєш Ти, що кохаю (*philēō*) Тебе!» Промовляє йому: «Паси вівці Мої!» Утретє Він каже йому: «Симоне, сину Йонин, – чи кохаєш (*philēō*) Мене?» Засмутився Петро, що спитав його втретє: «Чи кохаєш (*philēō*) Мене?» І він каже Йому: «Ти все відаєш, Господи, – Відаєш Ти, що кохаю (*philēō*) Тебе!» Промовляє до нього Ісус: «Паси вівці Мої!». При розумінні різниці у лексичному значенні цих слів коментар цього уривка зрозумілий. Петро був одним з трьох найближчих друзів Ісуса, але в час небезпеки відрікся від Нього. Повернувшись після Воскресіння до Петра, Ісус питає: «Чи любиш ти Мене Божою любов'ю *agapē* (якою належить любити усіх, навіть ворогів, але яка передбачає самопожертву)?» Петро ж не наважується вжити це слово і відповідає, що любить Його, як друга, водночас підкреслюючи цим і своє особливе ставлення до Нього (*philēō* – це любов не до всіх, а тільки до найближчих людей, любов більше емоційна, інтимна). Ісус вдруге питає: «Чи ти «*agapē*» Мене?», і Петро вдруге відповідає: «Я тебе «*philēō*». Тоді утретє Ісус практично змінює Своє питання, запитуючи: «Ти [справді] «*philēō*» Мене?» Саме через це Петро заплакав (не тому, що Ісус запитав його утретє, а тому, що цього разу Він змінив суть питання). Сльози Петра, отже, сприймаються як сльози покаяння за те, що він тричі зрадив не тільки Вчителя, але й свого Друга. Тільки після цього Ісус говорить йому: «Іди за Мною!» (Ів. 21:19).

Труднощі інтерпретації виникають і у протилежному випадку – багатозначності, коли у мові оригіналу є тільки одне слово на означення кількох понять, у той час як в цільовій мові існують окремі слова. Таким багатозначним словом у грецькій є πνεῦμα (*pnēuma* – Strong – 4151): 1) повітря, 2) дихання, 3) вітер, 4) життєва сила, 5) дух, 6) ангел, 7) Святий Дух та ін. У багатьох випадках контекст виявляє, яке слово повинен вжити перекладач. Але часом багатозначність накладається. Наприклад, у розмові з Никодимом Ісус пояснює основний принцип духовного відродження людини: «Коли хто не родиться з води і Духа, той не може увійти в Царство Боже.

Що вродилося з тіла – є тіло, що ж уродилося з Духа – є дух. Не дивуйся тому, що сказав Я тобі: Вам необхідно родитись згори. Дух дихає, де хоче, і його голос ти чуєш, та не відаєш, звідкіля він приходить, і куди він іде. Так буває і з кожним, хто від Духа народжений» (Ів. 3:5–8). У першому реченні однозначно мається на увазі Святий Дух, але ілюстрація у другому описує дію Духа через аналогію з вітром. І Хоменко так і перекладає цей вірш: «Вітер віє, куди забажає, і шум його чуєш, а не відаєш, звідки приходить і куди відходить. Так бо і з кожним, хто народжується від Духа».

У цьому уривку є ще один приклад важливості лексичного аналізу. Автор Євангелії демонструє основний принцип духовного тлумачення життєвих реалій. У розмові з Никодимом Ісус говорить: «Поправді, поправді кажу Я тобі: Коли хто не народиться згори, то не може побачити Божого Царства». Никодим Йому каже: «Як може людина родитися, будши старою? Хіба може вона ввійти до утроби своєї матері знову й родитися?» (Ів. 3:3–4). Як бачимо, Никодим трактує слова Учителя буквально, не розуміючи духовної аналогії. Тоді Ісус пояснює йому, що мова йде не про буквально народження, а про духовний принцип внутрішнього переродження людини: «Що вродилося з тіла – є тіло, що ж уродилося з Духа – є дух...» (в. 6). Слова Никодима є яскравим прикладом буквалістського тлумачення Біблії, про яке Павло говорив, що «буква убиває».

Подібних прикладів у Біблії є багато; ще складніші труднощі виникають при аналізі Старого Заповіту, мова якого значно колоритніша і багатозначніша, ніж Нового (до прикладу, є понад десять слів, що означають різні аспекти і відтінки слова «любов»). Це підтверджує необхідність детального лексично-семантичного аналізу слів, через який розкриваються нюанси і повнота значення образів, мотивів, психології персонажів.

Другим типом граматичної інтерпретації, що має стосунок до розуміння образної структури тексту є *етимологічний аналіз*. Етимологія дозволяє не тільки глибше зрозуміти лексичне значення слова, але і його художньо-образне наповнення. Особливо важливо зрозуміти етимологію концептуальних слів, які є стрижневими в образній структурі тексту.

Продемонструємо це на прикладі етимологічного аналізу слова «Месія». Це слово зустрічається два рази у Євангелії від Івана. Перший раз воно звучить з уст Апостола Андрія, який розказує своєму брату Петрові, що він познайомився з Ісусом Христом: «А один із тих двох, що чули від Івана та йшли вслід за Ним, був Андрій, брат Симона Петра. Він знайшов перше Симона, брата свого, та й говорить до нього: «Знайшли ми Месію, що визначає: Христос. І привів він його до Ісуса» (Ів. 1:40–42). Другий раз його вживає жінка-самарянка у розмові з Ісусом: «Відказує Йому жінка: Я знаю, що прийде Месія, що зветься Христос, – як Він прийде, то розповість нам» (Ів. 4:25). В обох випадках слово «Месія» вживається зі словом «Христос», отож етимологія єврейського слова проливає світло і на значення його грецького відповідника.

До часу служіння Ісуса равіністична доктрина про прихід Месії була дуже поширена. Вперше це слово як сакральне ім'я Спасителя з'являється у Книзі пророка Даниїла у контексті пророцтва про відновлення Ізраїля після Вавилонського полону: «Та знай і розумій: від виходу наказу, щоб вернути Ізраїля й збудувати Єрусалим, аж до Владики Месії сім тижнів та шістьдесят і два тижні. І вернеться народ, і відбудований буде майдан і вулиця, і то буде за тяжкого часу. І по тих шестидесятьох і двох тижнях буде погублений Месія, хоч не буде на Ньому вини» (Дан. 9:25–26). Для розуміння цього пророчого образу важливо знати, що єврейське слово «Messiah» походить від дієслова «помазувати», – відповідно «māshîyach» (Strong – 4899) – помазанець, тобто той, хто посвячений через помазання.

Обряд помазання був доволі поширений в Ізраїлі і зрозумілий для кожної людини. Він детально описаний у законі Мойсея у контексті посвячення священних речей Скинії Заповіту, а також Ааронових синів на служіння в храмі, іншими словами – на священників: «І Господь промовляв до Мойсея, говорячи: «А ти візьми собі найкращих пахощів: самотечної мірри п'ять сотень шеклів, і запашного цинамону половину його: двісті й п'ятдесят, і касії п'ять сотень шеклем святині, та гін оливкової оливи. І зробиш її миром святого помазання, масть складену, робота робітника масти. Це буде миро святого помазання. І намастиш ним скинію заповіту, і ковчега свідоцтва, і стола та всі речі його, і свічника та речі його, і жертівника кадила, і

жертівника цілопалення та всі речі його, і вмивальницю та підставу її. І освятиш їх, і стануть вони найсвятішим, – усе, що доторкнеться до них, освятиться» (Вих. 30:22–29); «І взяв Мойсей оливи помазання та крові, що на жертівнику, і покропив на Аарона, на шати його, і на синів його, і на шати синів його з ним. І посвятив Аарона, шати його, і синів його, і шати синів його з ним» (Лев. 8:30).

Окрім висвячення на священника, подібний обряд проводився при коронації царя. У Першій Книзі Самуїла детально описано помазання Давида на царя над Ізраїлем (Розділ 16): І сказав Господь до Самуїла: Аж доки ти сумуватимеш за Саулом? Таж Я відкинув його, щоб не царював над Ізраїлем. Наповни свого рога оливою, та й іди, – пошлю тебе до віфлеємлянина Ессея, бо Я наглянув Собі царя між синами його. [...] І взяв Самуїл рога оливи, та й помазав його серед братів його. І Дух Господній злинув на Давида, і був на ньому від того дня й далі» (1 Сам. 16:1, 13). У цьому ж уривку кілька разів зустрічається слово «помазанець»: «Справді – перед Господом помазанець Його!» (1 Сам. 16:6). У різних місцях історичних книг це слово використовується доволі часто як звичайний іменник, стосовно царів та священників, посвячених на служіння Богові (Лев. 4:3,5, 16; 1 Сам. 26:9,11; 1 Хр. 16:22).

Але, починаючи від Книги Псалмів (Псалом 2), з'являється ім'я «Помазанець» як власна назва на означення Божого Сина: «Земні царі повстають, і князі нараджуються разом на Господа та на Його Помазанця: «Позриваймо ми їхні кайдани, і поскидаймо із себе їхні пута!» [...] Він тоді в Своїм гніві промовить до них, і настрашить їх Він у Своїм персерді: «Я ж помазав Свого Царя на Сіон, святу гору Свою. Я хочу звістити постанову: Промовив до Мене Господь: Ти Мій Син, я сьогодні Тебе породив». Жадай Ти від Мене, – і дам Я народи, як спадщину Твою, володіння ж Твоє – по кінці землі!» (Пс. 2:1–8). Фактично, у цьому місці з пророчого Псалма вжито те ж саме слово, що й в Даниїла – «Месія». Однак воно набуло особливо сакрального значення після пророцтва Даниїла: Вавилонський полон перервав царську монархічну лінію, і з часу повернення на батьківщину євреї вже не мали помазаного царя. Але Даниїлове пророцтво дало поштовх до нового усвідомлення приходу Месії – Божого помазанця із роду Давида. Месіанські пророцтва розгорталися і в інших книгах Біблії, і в равиністичній літературі. Згодом з'явився грецький відповідник – «Христос», що теж означає «помазаний». У часи Ісуса Христа частина юдеїв визнали Його обіцяним Месією, тому в Євангеліях Він неодноразово називається «Син Давида» (водночас у двох Євангеліях наголошується на детальному родоводі Ісуса, що переконливо засвідчує, що Він дійсно є прямий нащадок царя Давида). Таким чином, етимологічний аналіз є необхідним для розуміння повноти смислового наповнення образу Месії.

Слід зауважити, що особливої уваги вимагає етимологічне значення власних імен у Біблії, особливо розшифрування значення біблійних осіб (чим займається біблійна антропоніміка). Як відомо, в Ізраїлі була поширена традиція Сходу давати імена-характеристики, що в багатьох випадках мали пророче наповнення або символічне значення. Ця традиція бере початок від першої людини, створивши яку Бог назвав «Адам» (букв. «червона глина»); Адам, у свою чергу, назвав ім'я жінці «Єва» (жива, життя). Кожне наступне ім'я було символічним, метафоричним, завжди означало більше, ніж просте називання. Нерідко у самому тексті Біблії даються пояснення, чому та чи інша людина була названа певним іменем. Огієнко у своєму перекладі максимально коментує етимологічне походження імен: Каїн – набутий, Сиф – нагорода, Ной – потішення і т. д. «З архаїчних епох внутрішня єдність слова й предмета була настільки самоочевидною, що істинне ім'я сприймалося ніби певна частка його носія або навіть немов його представник, тобто як він сам. Характерно, що грецьке визначення того, що ми називаємо словом, *онома*, означає водночас ще й «ім'я», і передовсім ім'я власне. Слово, отже, розглядається з точки зору імені. Але ім'я є тим, чим воно є, тільки тому, що хтось зветься цим ім'ям та відгукується на це ім'я. Воно належить своєму носію. Правильність імені підтверджується тим, що хтось на нього відгукується. Тому ім'я здається таким, що належить до самого буття» [1, с. 375]. Так чоловік, що «на ньому була обітниця Потопу», називався Матушалах – «як він помре – це станеться»; Мойсей означає «витягнутий», бо дочка фараона витягнула його з Нілу, але воно мало й пророче значення: «витягнутий Божою Рукою з

египетського рабства». Коли Ісаїя пророкує про прихід Списителя, він говорить, що Його ім'я буде «Еммануїл» – «з нами Бог» (тобто, Його прихід засвідчить, що Бог не покинув Свого народу і не відвернувся від грішного людства).

Особливо важливо розуміти значення імені у тих випадках, коли Біблія наголошує на зміні імені людини через якісь обставини чи внутрішню зміну у ній самій. У кількох епізодах говориться, що ім'я змінив Бог. Під час Заповіту Бога з Авраамом (Буття 17) окрім численних обітниць благословіння Бог говорить: «Я – ось Мій заповіт із тобою, і станеш ти батьком багатьох народів. І не буде вже кликатись ім'я твоє: Аврам, але буде ім'я твоє: Авраам, бо вчинив Я тебе батьком багатьох народів» (Бт. 17:4–6). Водночас Бог змінює ім'я й Авраамовій дружині: «Сара, жінка твоя, нехай свого ймення не кличе вже Сара, бо ім'я їй Сарра» (в. 15). Ім'я «Аврам» означає «великий батько», «Авраам» – «Батько багатьох»; «Сара» – «боротьба, суперечка», «Сарра» – «княжна, вельможа». Відомим є епізод, коли Бог після боротьби в Пенуїлі змінює ім'я Якова (озн. хитрий) на «Ізраїль» (озн. богоборець). До речі, і назва місця боротьби не випадкова: «І назвав Яків ім'я того місця Пенуїл, «бо бачив був Бога лицем у лице, та збереглася душа моя» (Бут. 32:31). «Пенуїл» означає «Лице Бога». Є епізоди в Біблії, коли людина сама з тих чи інших причин відмовляється носити своє ім'я або починає називати себе іншим іменем. Ноомі з Книги Рут, переживши велику трагедію втрати чоловіка і двох синів, говорить: «Не кличте мене Ноомі, – кличте мене: Мара, бо велику гіркоту зробив мені Всемогутній» (Рут 1:20) – «Ноомі» – приємна, мила; «Мара» – гірка.

Непоодинокі випадки переназивання і в Новому Заповіті. Найбільш промовистий приклад зміни імені Апостола Петра. До зустрічі з Ісусом він називався Симон (що означає «очерет», «той, що хитається»). При першій зустрічі Ісус змінив це ім'я: «На нього ж споглянувши, промовив Ісус: «Ти – Симон, сину Йонин; будеш зватися ти Кифа, що визначає: скеля» (Ів. 1:42). «Кифа» – арамейське слово; надалі ж у всіх євангеліях воно замінене грецьким відповідником «Петрос»: «І визначив Він Дванадцятьох: Симона, і дав йому ймення Петро...» (Мр. 3:16). Це ім'я лексично обігрується в кількох епізодах. Наприклад, у розмові, коли Ісус питав апостолів, за кого Його вважає народ, а за кого – апостоли: «А Симон Петро відповів і сказав: «Ти – Христос, Син Бога Живого!» А Ісус відповів і до нього промовив: «Блаженний ти, Симоне, сину Йонин, бо не тіло і кров тобі оце виявив, але Мій Небесний Отець. І кажу Я тобі, що ти **скеля**, і на скелі оцій побудую Я церкву свою...» (Мт. 16:16–18). У цьому місці Ісус власне називає ім'я «Петро». Цікаво простежити використання і протиставлення двох імен Симон – Петро у різних епізодах Євангелій. В устах Ісуса вибір першого чи другого імені може сприйматися індикатором духовного стану апостола: коли він міцний у вірі, непохитний, Ісус називає його Петром. Коли ж він сумнівається чи відступає від віри – як очерет, коливається у власному виборі – Ісус називає його Симоном. Під час Таємної Вечері Христос говорить: «Симоне, Симоне, – ось сатана жадав вас, щоб пересіяти, мов ту пшеницю. Я ж молився за тебе, щоб не зменшилась віра твоя...» (Лк. 22:31–32). Так само Він звертається до нього і перший раз після воскресіння: «Симоне, сину Йонин, – чи ти любиш Мене більше цих?...» (Ів. 21:15), хоча під час спільного служіння Ісус називав його іменем «Петро». Отже, біблійні імена вимагають ретельного вивчення і аналізу, у тому числі літературознавчого, позаяк вони завжди є складовою частиною розкриття художнього образу названого ним персонажа.

Такого ж значення набувають географічні власні назви: Бет-Ел – Дім Божий, Бетлеєм – Дім Хліба, Бетесда – Дім Милості. Усі ці назви нерідко розгортаються в біблійних текстах до метафоричних картин, складних образних структур, або імпліцитно використовуються для характеристики певних подій чи явищ. Наприклад, Євангелія від Луки описує останній в'їзд Ісуса в Єрусалим: «І коли Він наблизився, і місто побачив, то заплакав за ним і сказав: «О, якби й ти хоч цього дня пізнало, що потрібно для миру тобі!» (Лк. 19:41–42). Ці слова сприймаються досить абстрактно, коли не знати, що «Єрусалим» означає «Місто Миру» (в його основі єврейське слово «shalom» – досконалий мир і повна гармонія). З цієї перспективи слова Ісуса набувають глибшого значення, гіркої іронії: «*Місто Миру*, якби хоч цього дня ти пізнало, що для *миру* потрібно тобі». Етимологічний аналіз допомагає розкрити повноту образу. Біблійна ономастика дуже багата, колоритна. При її вивченні необхідно долучати компаративний аналіз,

оскільки у багатьох випадках географічні чи інші реалії можуть мати кілька паралельних назв, етимологія котрих лежить в різних мовах: поряд з єврейською чи грецькою назвою може бути сирійський чи інший відповідник, котрий важливо враховувати у процесі аналізу.

Третім типом аналізу, дотичним до літературного є власне *граматичний аналіз*. Як уже зазначалося, біблеїст має справу з різними за природою і структурою мовами. Граматичний аналіз передусім покликаний допомогти зрозуміти структуру речень, особливості поєднання слів і знайти словесні конструкції для передачі їх у перекладі. Але граматичні особливості (категорії роду, специфіка відмінювання, утворення форм множини, переходу слів з однієї частини мови в іншу і т. п.) нерідко стають перешкодою для відтворення цілісного художнього образу оригіналу.

Проблема зіткнення невідповідності граматичних конструкцій двох мов виникла вже при перекладі уривків Старого Заповіту на мову Нового. Павло у Посланні до Галатів, коментуючи поширену серед юдеїв доктрину «обітниць насіння» (Бут. 3:15), що однозначно асоціювалась з «насінням Авраама», був вимушений вдатися до граматичних коментарів: «А обітници дані були Авраамові й *насінню* його. Не говориться: «і *насінням*», як про багатьох, але як про одного: «і *Насінню* твоєму», яке є Христос. [...] Бо ви всі сини Божі через віру з Христа Ісуса! Бо ви всі, що в Христа охристілися, у Христа зодягнулися! Нема юдея, ні грека, нема раба, ані вільного, нема чоловічої статі, ані жіночої, – бо всі ви один в Христі Ісусі! А коли ви Христові, то ви Авраамове *насіння* й за обітницею спадкоємці» (Гал. 3:16, 26–29). Труднощі перекладу (а, отже, й коментаря) цього місця пов'язані з тим, що у грецькій мові, як і в українській слово «насіння» не має різниці у формах однини і множини. Тому юдеї асоціювали себе з насінням Авраама (у розумінні «нащадки Авраама») і вважали тільки себе спадкоємцями обітници Месії. Павло ж пояснює, що в оригіналі (Буття 12) вжито слово в однині, і цим єдиним Насінням є Христос, тому обітници Божі належать не тільки юдеям, а й поганам, що повірили в Месію.

Подібні розходження у граматичних формах можуть виявлятися цілком руйнівними для відтворення художньої панорами Біблії. Ілюстративним є приклад передачі іншими мовами назв єврейських міст у Старому Заповіті, частина з яких несе складне змістове навантаження. Проблема полягає в тому, що назви усіх єврейських міст є жіночого роду. Відповідно, у процесі алегоризації чи персоніфікації на їх основі створюються жіночі образи, котрі не вдається передати при перекладі на мови, де назви цих міст чоловічого чи середнього роду. Найбільш розгорнутим і багатогранним у Біблії є образ Єрусалим[у]. За аналогією до інших жіночих імен – Естер, Рут, Суламіт та ін. – його назва є формою жіночого імені. Як центральне місто Юдеї, воно стає уособлення усього єврейського народу, з якого повинен був вийти Месія, а тому від початку і до кінця Біблії воно зображається у вигляді жінки, що повинна привести у світ Спасителя (Об. 12:1–2). Духовний стан народу передавався описами «Єрусалим»: то це княжна «Божа втіха», оздоблена коштовними прикрасами та одежами, то невірна наречена, то дитина без батька, то убога вдова, що втратила все у своєму житті. Остання картина яскраво вималювана у Плачі Єремії, написаному після падіння Єрусалиму:

*Як самотно сидить колісь велелюдне це місто,
немов удова воно стало!*

*Могутнє посеред народів, княгиня посеред країн –
воно стало данницею!...*

Гірко плаче по ночах вона, і сльози гарячі на щоках у неї...

Нема потішителя в неї зо всіх, що кохали її, –

її зрадили всі її друзі, вони ворогами її стали... (Плач 1:1–2)

Розуміючи, що родова невідповідність руйнує образ, І. Огієнко в перекладі додає не існуюче в оригіналі слово «дочка»:

*У дні лиха свого та страждання свого
дочка єрусалимська спогадує всі свої скарби, –
що були від днів давніх,
як народ її впав був у руку ворожу,
і не було, хто б їй поміч подав...*

*Вороги споглядали на неї, і сміялись з руїни її...
Дочка єрусалимська гріхом прогрішилась,
тому то нечистою стала,
усі, що її шанували, погорджують нею,
наготу бо її вони бачили!*

І зітхає вона й відвертається назад... (Плач 1:7–8)

У контексті Плачу, де мова йде про вдову-сироту, від якої відвернувся Охоронець і Утішитель, додане «дочка» є доволі природним доповненням. Але воно не завжди є прийнятним в інших місцях Писання. Наприклад, у Посланні до Галатів Павло пише: «А вишній Єрусалим – вільний, він *мати* всім нам! Бо написано: «Звеселися неплодна, ти, що не родиш, Гукай та викликуй ти, що в породі не мучилась, бо в полишеної значно більше дітей, ніж у тієї, що має вона чоловіка!» [...] Тому, браття, не сини ми рабині, але вільної!» (Гал. 4:26–27, 31). У Книзі Об'явлення Іван зображає Єрусалим в образі нареченої, що чекає свого Нареченого: «І я, Іван, бачив місто святе, Новий Єрусалим, що сховався із неба від Бога, що був приготований, як *невіста*, прикрашена для чоловіка свого...» (Об. 21:2). У цих випадках граматична невідповідність категорії роду є особливо різкою.

Художньо-образним протиставленням образу Єрусалим є Вавилон (як назва міста, теж жіночого роду). Образ блудниці Вавилон проходить через ряд пророчих книг, набуваючи свого завершення в Апокаліпсисі: «І прийшов один із семи Анголів, що мають сім чаш, і говорив зо мною кажучи: «Підійди, – я покажу тобі засудження великої розпусниці, що сидить над багатьма водами. З нею розпусту чинили земні царі, і вином розпусти її впивались мешканці землі» [...] І побачив я жінку, що сиділа на червоній звірині, переповненій іменами богозневажними, яка мала сім голів і десять рогів. А жінка була одягнена в порфіру й кармазин, і приоздоблена золотом і дорогоцінними каміннями та перлами. У руці своїй мала вона золоту чашу, повну гидоти та нечести розпусти її. А на чолі її було написане ім'я, таємниця: Великий *Вавилон*, – мати розпусти й гидоти землі». І бачив я жінку, п'яну від крові святих і від крові мучеників Ісусових, і, бачивши її, дивувався я дивом великим» (Об. 17:1–6). Подібні невідповідності виникають і при інтерпретації інших образів, наприклад, Сіону (І. Огієнко нерідко використовує той же прийом – сіонська *дочка*) та ін.

Як бачимо, найбільшою проблемою граматичної інтерпретації виявляється передача єврейських імен: їх неможливо перекласти, але й неможливо не враховувати їх етимологічного значення. Більшість перекладачів (у тому числі й І. Огієнко) вирішують цю проблему, виносячи пояснення на поля. Однак і такий підхід вирішує цю проблему не повністю. Якщо враховувати таку багатоплановість і багатшаровість імені, а також факт його ототожнення з означуваною сутністю, виникає питання, чи взагалі можливо «перекласти» ім'я іншою мовою, і що воно буде означати у мові перекладу (бо формально твориться зовсім інше слово у зовсім іншому культурно-історичному, мовно-етнографічному, образно-міфологічному середовищі). В. О. Лосева ця проблема вирішується так: «Ім'я сутності у жодному разі не є ім'язвучання, а – розумна і смислова енергія сутності, і різнозвучання у мовах вказує лише на різне розуміння і називання *одного і того ж* імені, а якщо між різномовними іменами дійсно нема нічого спільного, то тоді – скільки імен, стільки і сутностей, а якщо сутність одна, то й ім'я її одне, хоч по-різному дане в мовах» [4, с. 227].

Ще один аспект аналізу тексту, виходячи зі специфіки мови оригіналу, – інтерпретація **мовних фігур**, які, будучи й літературними прийомами і тропами, є основою для творення художніх образів. Кожна мовна фігура містить імпліцитну інформацію, яка може не виявлятися із контексту, а вимагає знання мови і розуміння близькосхідних реалій. Починаючи зі сталих фразеологізмів і завершуючи складними метафоричними утвореннями, текст Біблії наповнений різними художньо-образними прийомами, без розуміння яких неможливо досягнути істинної суті тексту, закладеної в нього автором. Основний прийом, на якому будується усе біблійне мислення – метафора. Як зазначає Н. Фрай, для дескриптивної фази мови метафора є неприйнятною через її амбівалентність. Тут вимагаються точні визначення і чіткі аксіоми. Абсолютно інший поетичний тип мислення, де аксіоми і визначення є неприйнятними.

Незаперечним є факт, що Біблія належить до такої ж мовної сфери, де метафора настільки функціональна, що всі інші моделі мислення підпорядковуються метафоричній. У 1 Посланні до Коринтян 2:14 апостол Павло пояснює це явище: «Людина тілесна не приймає речей від Божого Духа, бо їй це глупота, і вона розуміти їх не може, бо вони розуміються тільки духовно». В оригіналі тут вжито слово «*pneumatikos*», одне з найбільш вживаних у Новому Заповіті. Аналізуючи цей вірш у зіставленні з іншими, Н. Фрай доходить висновку, що не було б неправильно у певних контекстах визнати за цим словом значення «метафорично» [6, с. 56], підтверджуючи свою думку іншими місцями з Писання, зокрема Об'явлення 11:8: «...І їхні трупи полишить на майдані великого міста, що зветься духовно (*pneumatikos*) Содом і Єгипет, де і Господь наш був розіп'ятий». Звичайно, кожне слово має пряме значення, яке подається у тлумачному словнику, і метафоричне значення, яке залежить від контексту.

Коли ми читаємо будь-який текст, наша уява спрацьовує в двох напрямках: розуміння буквального значення і художнього образу, що стоїть за ним. Біблія не тільки передбачає це друге, «духовне» значення, але неодноразово наголошує на важливості його розуміння для розуміння Біблії. Метафора є основним біблійним прийомом мовного вираження. Вона виявляється на різних рівнях аналізу тексту: і на рівні художньо-образного мислення в поетичній літературі:

*Господь моя скеля й твердиня моя, і Він мій Спаситель!
Мій Бог – моя скеля, сховаюсь я в ній,
Він щит мій і ріг Він спасіння мого,
Він башта моя!.. (Пс. 18:3);*

і на рівні метатекстуальних парадигм біблійного мислення, коли, наприклад, Єгипет стає уособленням рабства, Вавилон – полону, Сіон – Божої присутності, проказа – гріха і т. д. Не зупиняючись на загальновідомих речах, хочемо зазначити, що у Біблії є й свої особливості метафоризації, не властиві іншим текстам. Це зумовлено релігійною спрямованістю сакральних текстів, що вирізняє їх з-поміж інших груп і жанрів. Значною мірою метафоризованими можна вважати численні описи метафізичних сутностей (Божого Царства, проявів Божої слави, пророчих картин). Особливо слід звернути увагу на таке невластиве для літературних жанрів явище, як антропоморфізми та антропофатизми – наділення Бога людськими проявами, рисами характеру, бажаннями і т. п. Герменевти наголошують на особливій пильності в інтерпретації подібних висловлювань. Коли Біблія описує зовнішні ознаки Бога (Його руки, очі, волосся і т. п.), а також емоції (розкаяння, гнів і т. п.), інтерпретатор Біблії повинен усвідомлювати, що це метафоричні висловлювання для передачі потойбічної, сокровенної природи Суцього, яка неспівмірна з природою творіння. Усі автори Біблії наголошували на неможливості передати сутності Бога, вказуючи, що Він незримий, Його розум перевищує людський розум, і не може бути досягнутий людиною, Його сутність не можна висловити словами людської мови і т. п. Як вказує О. Мень, всі характеристики Бога «сумуються в понятті святості Суцього (євр. *КАДОШ*), понятті, яке означає абсолютну іноприродність Його стосовно світу» [5, с. 76]. Тому автори вдаються до метафор, щоби передати ідею сутності Бога в умосяжних для людей поняттях. Право на такий прийом, як вказують дослідники Писання, дає початкова вказівка на те, що людина була створена за образом і подобою Бога, а, отже, людські риси співвідносяться якоюсь мірою з Божою сутністю, і це дає підстави говорити про Бога в умовних антропоморфних термінах. До цього ряду метафоризації слід зарахувати також метонімії і синекдохи, пов'язані з передачею метафізичних сутностей і явищ, наприклад «Перст Божий», «Рука Божа», «воїн Христовий», «ключі Божого Царства» і т. п.

Поряд з метафорою не менш вживаними є порівняння, паралелізми, а також гіперболи, літоти, евфемізми, інші художні тропи, використання іронії і сарказму, алегорії і персоніфікації. Усі ці явища потребують пильного підходу інтерпретатора. Особливо важливо виявити, чи аналізована фраза вжита у прямому чи переносному значенні, досліджувати семантику біблійних фразеологізмів, особливості біблійної поетичної мови, тощо.

Грамматична інтерпретація ще раз підтверджує правоту герменевтів (починаючи від Орігена, Єроніма і до Гадамера, Гірша), які весь аналіз тексту починали з розуміння мови

оригіналу, намагалися якомога ближче підійти до усвідомлення усіх мовно-стилістичних, а отже й культурно-історичних, ідеологічних, релігійних та ін. нюансів тексту. Такий аналіз є чи не найскладнішим у процесі інтерпретації, але без нього не можна досягнути розуміння смислу будь-якого тексту, тим більше, сакральних текстів.

Г.-Г. Гадамер наголошував: «Мовний характер людського досвіду світу розширює горизонт нашого аналізу герменевтичного досвіду. Потверджується те, що ми уже бачили на прикладі перекладу й тих можливостей взаєморозуміння, коли ми виходимо за рамки нашої власної мови, а саме: мовний світ, у якому ми живемо, не є межею, що перешкоджає пізнанню в-собі-буття, а цей світ, у принципі, охоплює собою все, у що може проникнути, до чого може піднятися наше пізнання (*Einsicht*). Звісно, що люди, виховані в традиціях певної мови й певної культури бачать світ інакше, ніж люди інших традицій. Звичайно, історичні «світи», що змінюють один одного в ході історії, відмінні і один від одного, і від сучасного світу. І все ж, хоч би в якій традиції він набув вираження, скрізь то буде вираження людського світу, тобто світу, що має мовну природу (*sprachverfasste*). Такий світ спроможний до сприйняття іншого, тобто й до розширення свого власного образу світу; відповідно він приступний і для інших світів» [1, с. 412–413]. Більшість вчених не вважали мовну інтерпретацію перешкодою до розуміння тексту, навпаки, стверджували, що через посередництво текстів-донорів і цільова культура збагачується та розширює свої екзистенційні межі. «Говорячи про «мовні відтінки», яких набуває світ у різних мовних світах, феноменологія переконує, що кожен відмінний відтінок мовного світобачення потенційно включає в себе й усю решту континууму відтінків «речі в собі», а, отже, здатний досягнути той «вигляд» світу, в якому світ являє себе в іншій мові: «Мовна структура (*Verfasstheit*) нашого досвіду світу спроможна охопити найрізноманітніші життєві стосунки» [1, с. 414].

ЛІТЕРАТУРА

1. Гадамер Г.-Г. Истина і метод. Основи філософської герменевтики / Ганс Георг Гадамер. – Том 1. – К.: Юніверс, 2000. – 464 с.
2. Гадамер Г.-Г. Истина і метод. Основи філософської герменевтики / Ганс Георг Гадамер. – Том 2. – К.: Юніверс, 2000. – 478 с.
3. Дильтей В. Герменевтическая система Шлейермахера в её отличии от предшествующей протестантской герменевтики / Вильгельм Дильтей // собр. соч. в 6 т. – Т. 4. – М.: Дом Интеллектуальной Книги, 2001. – 532 с.
4. Лосев А. Ф. Миф – развернутое магическое имя // А. Ф. Лосев // Миф. Число. Сущность. – М.: Мысль, 1994. – 919 с.
5. Мень А. Библиологический словарь / А. Мень. – Т. 1. – М.: Фонд им. А. Меня, 2002. – 608 с.
6. Frye N. The Great Code. The Bible and Literature / Northrop Frye. – New York – London : Harcourt Brace Jovanovich Publishers, 1982. – 261 p.
7. Geisler N., Nix W. A General Introduction to the Bible. – Chicago: Moody Press, 1986. – 725 p.
8. Strong James H. Strong's Exhaustive Concordance / James H. Strong. – Grand Rapids, Michigan: Baker Book House, 1992.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2014 р.

«ЛІТОПИС ПІДГОРЕЦЬКОГО МОНАСТІРЯ»: ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано мову «Літопису Підгорецького монастиря» – пам'ятки монастирсько-церковного літописання XVII–XVIII ст., визначено основні особливості цієї мови з погляду її походження. Значну увагу приділено взаємодії у досліджуваній пам'ятці церковнослов'янської та народнорозмовної української мов на всіх структурних рівнях.

Ключові слова: монастирсько-церковний літопис, церковнослов'янізми, українізми, полонізми.

Стефанія Лісняк. «ЛІТОПИСЬ ПОДГОРЕЦЬКОГО МОНАСТІРЯ»: ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье рассматривается язык «Летописи Подгорецкого монастыря» – памятке монастырско-церковного летописания XVII–XVIII в., определяются основные особенности этого языка в плане его происхождения. Большое внимание уделяется взаимодействию в исследуемой памятке церковнославянского и украинского народноразговорного языков на всех структурных уровнях.

Ключевые слова: монастырско-церковная летопись, церковнославянизмы, украинизмы, полонизмы.

Stefania Lisnyak. «THE CHRONICLE OF PIDHIRTSI'S MONASTERY»: LINGUISTIC ASPEKT

The article deals with the language of the chronicle of Pidhoretsky monastery, a well-known monument of monastery and church chronicles of the 17-th – 18-th centuries. It also dives the main peculiarities of the language. Much attention is paid to the interaction of the Church and Slavonic language with the spoken volk Ukrainian language on all structural levels.

Key words: monastic church chronicle writing, cerkovnoslov'yanizmi, ukrainizmi, polonizmi.

Монастирсько-церковні літописи – жанровий різновид національного літописання, історико-літературні пам'ятки, в яких подана белетризована історія заснування монастиря чи церкви, релігійна, освітянська та господарська діяльність, зв'язок із суспільно-політичним життям краю, держави, особливості світського життя України, Європи в певну добу. Розповідають літописи переважно про сучасні авторам події, про реальний внесок монастиря чи церкви в культурно-господарське життя [4, с. 65]. Поява в Україні значної кількості коротких монастирських літописів, до яких належать монастирські хроніки Мгарського, Сатанівського, Межигірського, Густинського, Плісницько-Підгорецького та інших чернечих обителів [10, с. 17], припадає на XVII ст. Ці пам'ятки різні за мовою, віровченням (репрезентують православну, греко-католицьку, римо-католицьку та вірменську конфесії), але єдині у висвітленні головної теми – «боротьби добра зі злом, ідеї зростаючої ролі церкви у вихованні народу на засадах християнського гуманізму» [3, с. 26]. Це увиразнює думку про те, що церква, монастир є важливою інституцією суспільства.

Об'єктом нашої уваги є «Літопис Підгорецького монастиря» – пам'ятка монастирсько-церковного літописання греко-католицької церкви XVII–XVIII ст., складена священиком Успенської церкви цієї обителі отцем Василем.

«Літопис Підгорецького монастиря» є важливим і цікавим джерелом історії Прикарпатської Русі з 1662–1669 років», – зазначав Іван Франко, подаючи короткі історичні

відомості про пам'ятку [9, с. 323]. Як історико-літературне явище українського національного письменства монастирсько-церковне літописання XVII–XVIII ст., в тому числі й «Літопис Підгорецького монастиря», були предметом аналізу І. Крип'якевича, М. Корпанюка, В. Шевчука [4; 2; 3; 10]. Однак церковно-монастирські літописи не розглядалися у лінгвістичному аспекті, в той час як це дало б можливість визначити їх роль у розвитку української літературної мови.

Мета нашої розвідки визначити особливості мови літопису з погляду її походження та простежити взаємодію у досліджуваній пам'ятці церковнослов'янської мови з живою народнорозмовною мовою на всіх структурних рівнях.

«Літопис Підгорецького монастиря» був насамперед літературним твором, у якому знаходила вияв творча особистість автора, тому проблематика, стиль, мова пам'ятки залежали від рівня знань, зацікавлень і таланту літописця. Отець Василь створює образ монастиря як осередку національного духовно-політичного життя у стилі високого бароко. Виклад матеріалу у творі, поєднання високого з буденним, духовного зі світським повністю відповідає вимогам цього стилю.

Автор надає перевагу найважливішим подіям і фактам, komponує їх у виразному порівнянні, протиставленні. Наприклад: *«Но понеже древняя вся мимо идоша, аки роса утренняя восходящу солнцу и аки тьма свѣту, тако и ветхій завѣт уступил новой благодати»* [5, с. 98] – *«Прешли и минули тіе Церкви ако ноць, а сія от давних вѣков сияеть и навѣки сиянием Божиим сияти будет»* [6, с. 100]. Використання барокових антитез – одна із найважливіших особливостей літопису.

Художність викладу матеріалу досягається нагромадженням несподіваних порівнянь, метафор, епітетів, ампліфікацій, наприклад: *«Панства, Провинции, мѣста і села околычныя застали зруинованіе, а тая Церковь, яко саламандра во огни, яко тріє отроци в пеци вавилонской живн, яко Сигор в Пентаполи, яко Лот в пламеннотекущей Содоми, превыше же смрадних вод, преслѣдованія и войны непріятельской безпечно пребывала»*[6, с. 101]. Як правило, матеріал для порівнянь автор знаходить у текстах Святого Письма, використовуючи імена відомих біблійних персонажів, опис їхніх рис, учинків, наводить ряд євангельських сюжетів для зіставлення з тим, про що він пише.

Духовний характер пам'ятки, яка є церковно-монастирським літописом, зумовив високу частотність вживання релігійних термінолексем.

Найактивніше вживаються в творі найменування Бога і Божої Матері (*Богъ, Господь, Господь Саваот, Христось, Христось Спаситель, Исусъ Христось, Отець, Сынъ, Духъ Святой, Агньць, Марія Матерь Божая, Богоматерь, Пресвятая Богородица, Пречистая Дѣва, Пречистая Дѣва Марія* та ін.), іменування служителів культу (*пастиръ, дьяконъ, священникъ, іереи, епископъ, архіереи, митрополитъ, патріархъ, послушникъ, ієродіаконъ, архідіаконъ, монахъ, інокъ, законьникъ, ігумень, архимандритъ, благочинний, скарбникъ церковний, ктиторъ*), термінолексеми на позначення церковних будівель і їх частин (*монастиръ, обитель, катедрa, церква, домъ Божий, престоль, паперть, святилище, царскии врата, притворъ*), а також найменування богоугодних людей: *блаженнии, благочестивии, праведникъ, побожнии, благопотребнии, богоноснии, боголюбивии*. Крім лексичних одиниць термінологічного характеру, в тексті пам'ятки засвідчені перифрази: *Государь Неба и земли, Творецъ* – Бог, *Самая Неба и земли царица* – Мати Божа, *дѣлатели винограда Христова* – монахи. Ці мовленнєві одиниці є вторинними номінаціями названих осіб і вказують на притаманні їм ознаки з виразним відтінком урочистості.

Текст насичений звертаннями до Бога, наприклад: *«Слава тебе, Боже, яко подвигль єси братію нашу и укрѣпиль єси их при том святом местѣ... идеже стояте нозѣ твои, Господи»*

[6, с. 102]. Завдяки цим звертанням виникає ефект незримої присутності Бога в місці подій. Таким чином розширюється духовний зміст тексту.

Літопис написано слов'яноруською (слов'яноукраїнською) мовою. Для відображення духовної сфери, передачі уривків, порівнянь та алегорій зі Святого Письма отець Василь використовував церковнослов'янські слова, форми і синтаксичні конструкції, що надавало мовленню величності, урочистості. Церковнослов'янizmів у пам'ятці набагато більше, ніж власне українських слів і форм. Так, наприклад, в першому оповіданні про заснування церкви на 248 старослов'янizmів припадає близько 30 українizmів. Таке широке використання елементів церковнослов'янської мови, на думку П. Житецького, було зумовлено тим, що, по-перше, «діячі культури, письменники, взагалі книжні люди того часу прагнули організувати літературну мову на готовому ґрунті книжних традицій», а по-друге, вони не могли спиратись на народну мову у зв'язку з її неоднорідністю, діалектною строкатістю [1, с. 30].

Досліджувана пам'ятка містить цілий ряд фонетичних особливостей церковнослов'янської мови:

1. Неповноголосні сполуки **-ра-**, **-ла-**, **-рѣ-**, **-лѣ-**: *храм, древо, главы, облак, сохранитель, сладок, градъ, наслаждати, преслѣдованіе, смрадный, глас, возгласити, Преображеніе, невредима, градъ, время, преславная, возвратиль* та ін. Порівняно з повноголосними формами, слова з неповноголоссям складають переважну більшість.

2. Наявність **шт** (графічно **щ**) на місці давніх сполучень ***tj**, ***kt** перед голосними переднього ряду: *пещера, пеши, отвецает, ношь, отвращати, свѣща, освѣщеніе*.

3. Наявність **жд** на місці давнього ***dj**: *наслаждати, рождати, утвержденіе, подтверждать, рождение, Рождество, осуждение*. Варто зауважити, що в пам'ятці використовуються паралельні східнослов'янські форми з **ж**: *перешкожати, подтверждать, поврежень*.

4. Наявність початкового **је**: *единъ, Єлена, единожды, еднакъ, единокровный*.

5. Наявність початкових **ра-**, **ла-**, в тому числі і в префіксах: *расти, равные, разорити, расстояние, разумный, работа*. Однак власне українські форми з **ро-**, **ло-**, особливо у префіксі **роз-** переважають.

Із морфологічних рис церковнослов'янської мови найвиразнішими в літописі є такі:

1. Наявність префіксів **из-(ис-)**, **воз-(вос-)**, **чрез-**, **пре-**: *избрати, избранный, ископано, искушати, исполнити, исполненный, исполненъ, возжечи, воздати, возлюбленный, воспевати, восхваляти, воспріяти, воспылати, чрезвычайный, чрезмѣрный, прешли, прѣследована, преді, непрестанно* та ін.

2. Використання дієприкметників із суфіксами **-ущ**, **-ющ**, **-ащ**, **-ящ**: (*видюще, сидяща, восходящу, живущіе, хотящу*) – паралельно з українськими формами на **-уч**, **-юч**, **-ач**, **-яч**: *мовлячою, будучая, триумфуюча, воюючая* та ін.

3. Велика кількість складних слів з початковими частинами: **благо-**, **бого-**, **добро-**, **зло-**: *благоволихъ, добродѣтель, благочиніе, благочестіе, благолѣніе, боголюбный, з суфіксами – тель, -еніе: сотворитель, благодетель, сотвореніе, хрещеніе, упованіе, сознаніе, сооруженіе, погребеніе, служеніе, спасеніе* та ін.

4. Наявність коротких форм дієприкметників, що вживаються атрибутивно: *восходящу солнцу, Господа сидяща, Апостольскую церков аки облаком славы господній исполненну, книга седми печатми запечатлена*.

5. Форми повних прикметників в родовому відмінку однини мають закінчення **-аго**, **-яго** (ч. р.): *честнаго, добраго, Бозскаго, -ыя, -ія* (ж. р.): *добрыя, Подгорецкія, Плѣсницкія, Божія*.

6. Вживання твердого кінцевого **тъ** у дієслівних формах 3-ої особи однини і множини теперішнього та майбутнього простого часу: *пестуетъ, розказуетъ, приоздобляетъ, изволитъ, разоритъ, псуетъ, мѣютъ, блюдутъ, восхваляютъ* тощо.

7. Наявність великої кількості форм аориста й імперфекта: *изидоша, идоша, гони, благоволи, сторожи, рече, можсаху, бьяше, имяше, изготовляху* тощо, використання яких є цілком природним явищем, що засвідчує книжний стиль пам'ятки.

8. Уживання старослов'янських сполучників: **егда, понеже, убо, дабы, акы, аще**: «*Но понеже древняя вся мимо идоша, аки роса утренняя, ... аки тьма свѣту*»[6, с. 99].

9. Синтаксичними старослов'янськими є широке вживання подвійних відмінків, в тому числі давального самостійного: «*Видѣхъ Господа сидяча*» – подвійний знахідний; «*Богу тако хотящу*», «*Граду Плъсницку разорену бывшу*», «*Господу поспѣштующу*» – давальний самостійний.

Церковнослов'янська стихія позначилась і на лексичному складі пам'ятки. Мова її насичена церковнослов'янськими словами і виразами: *разумъ, истина, прѣмудрость, освященіе, писаніе, подвиг, благочиніе, живот в значенні «життя», паства, подвизатися, блюсти, лобызати, попеченіе; хвалу воздавати* — прославляти, *отвѣтъ воздати* – відповісти, *молитву творити* – молитись, *попѣченіе мати* – піклуватися та ін.

Жива розмовна мова українського народу знайшла в досліджуваній пам'ятці лише часткове відображення, хоча в цей період вона активно вживається в писемності, витісняючи церковнослов'янську.

Риси народнорозмовної мови простежуються у Підгорецькому літописі майже на всіх рівнях.

На фонетичному рівні риси живої української мови виявляються у таких елементах:

1. У вживанні слів з повноголосними сполуками **-оро-, -оло-, -ере-**: *дерева, нагороди, король, корона, Золочовский*.

2. У наявності звуку **ж** на місці давнього звукосполучення ***dj**: *перешкожати, затверъжаемъ, повреженный*.

3. У вживанні звукосполучень **ро-** на початку слів, а також префіксів **роз -, рос-**: *росте, розтирки, ростворити, роздаваючи, розбити*.

4. У відображенні результатів дисиміляції **кт>хт, кр>хр**: *хто, ніхто, хрестити*.

5. У вживанні префікса **з-** та прийменника **з**: *здавна, згодилися, збудована, зъ миромъ*.

6. У наявності твердого **р**: *внутрь, монастирь, царь, монастира*.

Досліджувана пам'ятка містить цілий ряд морфологічних особливостей живої розмовної української мови, зокрема:

1. Наявність закінчень **-у** на місці **-а** в іменниках чоловічого роду колишніх основ на ***о**: *пожару, декрету, народу, гнѣву*.

2. Наявність в іменниках чоловічого роду колишніх основ на ***о; *јо** флексії **-овъ (-євъ)** у родовому відмінку множини, засвоєної від іменників давніх основ на ***-й**: *вѣковъ, иноковъ, начальниковъ, старцевъ*.

3. Вживання у давальному відмінку однини іменників колишніх основ на ***о, *јо, *і** закінчень **-ови, еви**: *монастирови, монастиреви, неприятелеви, законопреступникови, господави*.

4. Закінчення **-ого у родовому** відмінку однини членних прикметників, порядкових числівників, прикметникових займенників та діеприкметників чоловічого і середнього роду: *мовлячого, Подгорецького, высокородного, велможного, Дідичного, Львовского, Луцкого, Шумланского, юного, десятого, одного, помянутого, духовного, далекого, давного*. У літописі переважають форми на **-ого**, хоча засвідчені також старослов'янські форми з **-аго**.

5. Наявність у дієсловах минулого часу чоловічого роду живомовних форм із суфіксом **-въ** на місці церковнослов'янського **-л-ъ**: *поучивъ, перебив, бывъ, восхотѣвъ, уложив, обдарив, собравъ, благословив, исправивъ*.

6. Часта фіксація форм на **-чи, -вши**, що виступають у функції дієприслівників: *воздавши, желаючи, склонивши, хотючи, молючи*.

«Літопис Підгорецького монастиря» містить велику кількість народнорозмовних слів та виразів, оформлених за фонетичними і морфологічними особливостями української мови. Найширше представлені тут дієслова, що позначають різноманітні дії та процеси: *збирати, звикати, отримати, потребувати, приложити, псовати, випустити, дознавати, звершати, сподобати, розказати, згодитися, бачити, відмовитися, вихвалити, казати, мовити, чинити, показати, спустошити, попалити* тощо. Досить численними є також іменники та прислівники: *криница, заповідане, повага, гущавина, потреби, личба, таємниця, вдячність, отпочинок, заледво, смиренно, особливо, здавна, ласкаво, тутъ* та ін. Більшість з цих слів активно використовується і в сучасній українській мові.

Отже, живомовні елементи всіх мовних рівнів поступово прокладали собі шлях у літературно-писемну мову, обмежуючи вживання в Підгорецькому літописі архаїчних форм церковнослов'янської мови. Розмовна мова збагачувала в досліджуваній пам'ятці виражальні та комунікативні можливості церковнослов'янської мови. Свідченням цього є паралельне вживання традиційних церковнослов'янських та українських живомовних форм.

Автор використовує також грецизми, латинізми і полонізми, які відображають його освіченість, знання іноземних мов. Вплив польської мови у «Літописі Підгорецького монастиря» виявляється на всіх мовних рівнях.

Як правило, запозичення з польської мови в українську виділяються за збереженням певних маркованих фонетичних ознак: наявності носових (*окронгли*), звука **ц** на місці давніх звукосполучень ***gt, *kt** (*моць, моцныи, умоцненыи*), звукосполучень **-ро-, -ло-, -ре-** замість **-оро-, -оло-, -ере-, -лу-** замість **-ов-**, що є фонетичними відповідниками розвитку давніх ***or, *ol, *er, *yl**, наприклад: *брота, глова, злото, Злочевъ, Трембовля, тлумачити, тлустость* тощо. Фонетичні полонізми вживаються паралельно з українськими та церковнослов'янськими словами, в деяких випадках навіть у межах одного речення, наприклад: *Иоанъ король польскыи прииха самъ особою своєю кролевскою до сей святой обители со трома сынами своими королевичами польскыи* [6, с. 586]. Мовні елементи польського походження сприймаються у більшості випадків як емоційно чи стилістично забарвлені синоніми до українських відповідників.

Найбільша кількість полонізмів у «Літописі Підгорецького монастиря» є лексичними запозиченнями: *оф Ъра* – жертва, *достатечне* – посередньо, *сеймовати* – радитись, *вспанялий* – чудовий, *посполитий* – загальний, *фатигований* – зайнятий і багато інших. Про те, що ці мовні одиниці запозичені українською мовою до XVII ст., засвідчує їх фіксація як полонізмів у «Словнику української мови XVI - першої половини XVII ст.» [8] та «Словнику староукраїнської мови XIV XV ст.» [7].

Як граматичні запозичення з польської мови розглядаємо в «Літописі Підгорецького монастиря» грецькі за походженням іменники чоловічого роду із закінченням **-а** (патріарха, псалмиста, митрополита), трансформовані перфектні форми в 1 й особі однини на зразок: *дозналем, казалим, вид Ълем, сталим здоровимъ*. У досліджуваному творі часто вживаються польські прийменники і прислівники: *подлугъ, ведлугъ, прето, tedy*. Складнопідрядні речення з'єднані польськими сполучниками *альбо, же, жебы, гды, прето*, наприклад: «... *хотючи показати, же так ся Бог молитвами в воюющей Церкви делектует и контентует, же ихъ на Серафимские п'ѣсни прекладаеть*» [6, с. 98].

Лексичних латинізмів у літописі небагато (*делекует, контетует, дистракція, нонсенс*), однак спостерігається значний вплив латинського синтаксису, що виявляється у постановці дієслівного присудка в кінці речення. Наприклад: «*Страшныи неприятел'ѣ креста святого мечем хртиянские краі пустошили, огнем м'ѣста і церкви божіи руйнували. Церковь святая невредимо соблюдаема есть*» [6, с. 581]. Вплив латинського синтаксису проявляється також в симетричному розміщенні речень, яке властиве періоду: «*Ми тут на земли мало Бога знаємо,*

прето и вихваляти его частократне перестасмо. Тії в небі Бога видять и ведлугъ заслугъ своихъ его познавають, сладиѸ з видіння его налаждаючіся, прето і безпрестанне его вихваляють» [6, с. 98–99].

Окремі документи в літописі написані по-польськи, і в них трапляються латинські вкраплення (наприклад: дарча грамота монастиреві від Станіслава Конєцпольського [6, с. 310–311]; прохання Львівського єпископа до власника села Голубиці Станіслава Детиницького віддати Голубицьку церкву з чудотворною іконою Богоматері Підгорецькому монастирю [6, с. 162], королівський привілей монастиреві від короля Яна III, де зазначається, *«що...тоє право на пергаминѸ польськими лѸтарами и диалектомъ польскимъ писаное»* [6, с. 587]. На думку дослідників, для багатьох проповідників і письменників того часу вживання іншомовних слів було своєрідною модою, доказом їх вченості.

Як бачимо, мова «Літопису Підгорецького монастиря» є своєрідним схрещенням церковнослов'янських та староруських елементів з українізмами та полонізмами. Використання церковнослов'янської мови в літописі, пов'язаному з відображенням духовної сфери, є цілком природним і закономірним. Висока богословська освіченість отця Василя, використання ним величезної кількості цитат із Святого Письма та іншої релігійної літератури зумовило високий стиль пам'ятки, в якому використовувалась якраз ця традиційна книжна мова. Однак увібравши в себе народнорозмовні українські елементи, полонізми, латинізми, церковнослов'янська мова перетворилась у слов'яноукраїнську мову.

ЛІТЕРАТУРА

1. Житецький П. Г. Нарис літературної історії української мови в XVII ст. / П. Г. Житецький // Вибр. праці: Філологія / [упоряд. Л. Т. Масенко]. – К., 1987. – С. 30–77.
2. Корпанюк М. П. Монастирсько-церковне літописання XVII–XVIII ст. / М. П. Корпанюк // Розбудова держави. – 1997. – № 21. – С. 22–25.
3. Корпанюк М. П. Слово, хрест, шабля (українське монастирсько-церковне, світське крайове літописання XVI–XVIII ст., компіляції козацького літописання XVIII ст. як історико-літературне явище / М. П. Корпанюк. – К., 2005. – 1021 с.
4. Крип'якевич І. П. Літописи XVII–XVIII ст. в Галичині / І. П. Крип'якевич // Історичні джерела та їх використання. – Т. 1. – К., 1964. – С. 63–80.
5. Свенціцький І. С. Елементи живої народної мови в пам'ятках української літературної мови у XVII–XVIII ст. / І. С. Свенціцький // Питання українського мовознавства. – Львів, 1958. – Кн. 3. – С. 3–9.
6. Синопис Плісницько-підгорецького монастиря // матеріали до історії Чина, монахів і монастирів святого Василя Великого. – Жовква, 1925. – Т. 1; вип. 1/3. – С. 92–103, 306–313; Т. 1; вип. 4. – С. 80–587; Т. 3; вип. 1/2. – С. 154–164.
7. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т. – К.: Наукова думка, 1977–1978.
8. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. – Вип. 1 8, 11 12. – Львів, 1994–2013.
9. Франко І. Я. Летопись Подгорецкого монастыря / І. Я. Франко // Зібрання творів у 50-и т. – Т. 28. – К., 1980. – С. 323–329.
10. Шевчук В. О. Літописи споріднених монастирів / В. О. Шевчук // Пам'ять століть. – 1996. – № 2. – С. 97–99.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2014 р.

ПЕРИФРАЗОВІ НОМІНАЦІЇ В МОВНОМУ ПРОСТОРІ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ БОГДАНА-ІГОРЯ АНТОНИЧА

У статті розглянуті особливості функціонування одиниць перифразової номінації в мовному просторі поетичних творів Богдана-Ігоря Антонича. З'ясовані основні тематичні групи перифразів і пояснена їхня етнокультурна зумовленість, описані семантичні особливості перифразових найменувань, які комбінує поет, та їхнє місце в організації аналізованих поетичних текстів.

Ключові слова: перифраз, перифразова номінація, перифразова одиниця, вторинна номінація, Богдан-Ігор Антонич.

Юлия Макарец. ПЕРИФРАСТИЧЕСКИЕ НОМИНАЦИИ В ЯЗЫКОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ ПОЭТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ БОГДАНА-ИГОРЯ АНТОНЬЧА

В статье рассмотрены особенности функционирования единиц перифрастической номинации в языковом пространстве поэтических произведений Богдана-Игоря Антоньча. Определены основные тематические группы перифразов и выяснена их этнокультурная обусловленность, описаны семантические особенности перифрастических названий, которые комбинирует поэт, и их место в организации анализируемых поэтических текстов.

Ключевые слова: перифраз, перифрастическая номинация, перифрастическая единица, вторичная номинация, Богдан-Игорь Антоньч.

Iuliia Makarets. PERIPHRASTIC NAMES IN THE POETRY BY BOHDAN-IHOR ANTONYCH

In the article the peculiarities of periphrasal units functioning in the poetry by Bohdan-Ihor Antonych are considered. The major thematic groups of periphrasal units are defined and their ethno-cultural conditionality is clarified, the semantic features of periphrasal names are described and their place in the organization of poetry by Bohdan-Ihor Antonych is clarified.

Key words: periphrasis, periphrasal nomination, periphrasal unit, secondary nomination, Bohdan-Ihor Antonych.

Дослідження одиниць вторинної номінації в мовному просторі художніх творів є одним зі способів виявлення особливостей сприйняття й витлумачення відповідного фрагмента дійсності письменником, оскільки комбінування їх відбувається шляхом встановлення метафоричних або асоціативних зв'язків, зумовлених особливостями індивідуально-авторської картини світу. У мовній тканині тексту явище вторинної номінації виявляє себе в тому, що денотат може мати кілька мовних позначень, множинність яких зумовлена суб'єктивними чинниками: у кожному контексті вибір мовцем мотиватора вторинної назви, з одного боку, зумовлений змістовими чинниками, а з іншого – усвідомленням відносності для художнього простору загальних правил семантичної сполучуваності, на чому й ґрунтується часто образність та експресивність тексту. Ці чинники, керовані авторською інтенцією, спрямовують процес комбінування ситуативних найменувань і визначають їхні складники.

Унікальність ситуативних мовних позначень визначена вибірковістю людського сприйняття дійсності та унікальністю життєвого досвіду, що породжує неповторність можливого асоціативного поля, у якому формується нова назва. З цих причин одні ознаки певного фрагмента дійсності (часто навіть не визначальні) знаходять виразне відображення у свідомості мовця й стають основою творення нової номінативної одиниці, а інші є

невиразними, залишаються поза його увагою. Тож засоби вторинної номінації є суб'єктивними за своєю сутністю й тому стають джерелом вивчення індивідуальних особливостей світогляду, мислення, мовної компетенції письменника. З позиції ж митця слова такі одиниці посилюють експресивність і образність тексту, поглиблюють його зміст, будучи одним із мовних засобів створення його семантичної багаторівневості.

Метою статті є дослідження лінгвокультурних та функціонально-семантичних особливостей перифразових найменувань як різновиду одиниць вторинної номінації в поетичних творах Богдана-Ігоря Антонича.

Питання місця перифразових найменувань у канві тексту вже неодноразово привертало до себе увагу мовознавців. Зокрема загальні питання теорії перифразової номінації як мовного явища розглянуті в працях Т. Битевої, Г. Євсєєвої, І. Ільїної, Ю. Кобилянського, О. Кожина, М. Коломійця, Г. Моложай, В. Москвіна, Є. Регушевського, Н. Сологуб, Л. Синельникової, О. Юрченка та ін. У стилістиках та риториках перифрази витлумачують як один із різновидів стилістичних прийомів або стилістичних засобів – стилістичну фігуру або троп. Однак сучасні тенденції розвитку лінгвістичної науки відкривають перспективи для поглиблення теорії перифразової номінації як явища суб'єктивного описового називання, що виявляє особливості мовної картини світу певного мовця як унікальної особистості й водночас – представника певного народу як соціокультурного утворення.

Визначальний вплив на формування засобів вторинної номінації, зокрема перифразових найменувань, справляють особливості індивідуально-авторського світогляду, оскільки саме вони визначають можливі асоціативні зв'язки, чуттєвий образ, крізь призму якого буде позначено денотат, а отже, обсяг і особливості додаткової імплікованої інформації. Тож закономірно, що перифразові номінації в поетичному дискурсі Богдана-Ігоря Антонича визначені притаманним йому тяжінням до язичницького міфологічного світогляду з властивими останньому пантеїзмом та пов'язаними із цим анімізмом та антропоморфізмом. У зв'язку із цим одним із важливих прийомів творення перифразів для автора стає персоніфікація: *А гнотик, в восковім їздець стремени, свої маріння топить дивні, безіменні, мов стеарин, блідим вогнем ошуки* («Свічка»); *Міжзірний волоки та бродяго, в безкраю безвість пущений в крутіж, – сліпучий, ярий спижу, що гориш на вежі світу полум'яним стягом* («Метеор»; денотат 'метеор'); *Шалений місяць – мрійний тенор веде містичну пісню тьми* («Елегія про співучі двері»); *Безруки пні, подовжені на тіні, сплять, кремезні, І місяць – цар червоний чорної країни півсну, Вдягнувши хмару, мов бобровий плащ, ширяє в безмір* («Пісня про чорні лаври»).

Світоглядні особливості письменника знаходять послідовний вияв як на рівні обрання мотиваторів та прийомів творення нової номінативи, так і на рівні втбору денотатів, для яких ці вторинні назви творяться. Пантеїстичне світовідчуття визначило мотиви більшості поетичних збірок Б.-І. Антонича, тому денотативною основою його перифразів зазвичай виступають явища природи. При цьому звертає на себе увагу значна, порівняно з іншими групами, кількість перифразів, скомбінованих на позначення денотатів 'сонце' та 'місяць'. Перифрази з такою семантикою є найчисельнішими в поетичному дискурсі Б.-І. Антонича. У творчості поета важливе місце посідає давній астральний культ. Ще в першій збірці віршів «Привітання життя» він зпозиціонує себе як носія язичницького світогляду: *Я – закоханий в житті поганин; Я все – п'яний дітвак із сонцем у кишені. У поезії «Молитва» він використовує на позначення сонця перифраз, який ґрунтується на образі, що вичерпно розкриває причини визначальної ролі солярного культу в його творчості: *Хай сонце – прабог всіх релігій – золотопере й життєсійне, благословить мій дім крилатий* («Молитва»). Образна основа цього перифразового найменування вкорінена в язичницькому обоженні сонця як джерела й рушія життя, без якого на землю приходять темрява і холод, що асоціюються з ніччю і смертю. Тож найпослідовніше солярні перифрази функціонують у поетичних контекстах, що втілюють язичницькі уявлення про світобудову та життя: *Сонце з батогом проміння вогняний погонич Навпростець по небі білі хмари в перегони* («Перший сніг»); *В дорогу! Щоб сонце нам світило, щоб ясен круг горів нам угорі* («Пісня бадьорих бродяг»); *А сонце – діамант музики, світла свято Очам, що хочуть все пізнати, світ подвоїть* («Шість строф містики»); *Знічев'я бризне постріл перший,**

другий, третій... *І сонце – крапля ртуті в неба синім склі – Сполохане хитнеться й, тремтячи у леті, Униз покотиться в подертій стяг землі* («Стяги в куряві»). Нічне небесне світило також відіграло значну роль у системі язичницьких культів. Тож закономірно, що у творах Б.-І. Антонича широко репрезентовані й перифрази до денотата 'місяць': *Це місяць – молодий музика настроює, мов скрипку, сад* («Елегія про перстень»); *Червінці дзвонять на столі, і місяць – найхмельніший келих* («Корчма»); *Аж ніч заплатить місяць – золотий дукат, Завдаток смерті* («De Morte II»); *У долоні у Марії місяць – золотий горіх* («Різдво»); *...І місяць – білий птах натхнення злого* («Назавжди»); *Карузо ночі – тенор місяць у скриньці радівій кличе* («Весняна ніч»); *На дні слизький і мокрий місяць – шлюбний перстень...* («Молитва за душі топільниць»); *Золотоустий місяць – містик у блакиті* («Полярія»); *Дивись, як сяє мерехтливо у вікна місяць – чару келих* («Весільна ніч»). У наведених перифразових найменуваннях утілені давні міфологічні уявлення про місяць як «нічне сонце», здатне впливати на людину. Через потенційну сему 'нічне' встановлюється асоціативний зв'язок із містичним началом, потойбіччям і навіть смертю (*завдаток смерті, чару келих, містик у блакиті, білий птах натхнення злого*). Відчутно менше перифразових номінацій, що ґрунтуються на баченні місяця як супутника закоханих і асоціюванні його з хмелем кохання, шлюбом та піснею: *Карузо ночі, шлюбний перстень, найхмельніший келих*.

Пантеїзм Богдана-Ігоря Антонича виявляється також у частому зверненні до рослинних мотивів у поезії. Вони тісно переплетені з астральними культурами, оскільки сонячне проміння – основа життя рослин і їхній розвиток, згідно з народними уявленнями, тісно пов'язаний із місяцем. Тож чисельність перифразів цієї тематичної групи в поезіях Антонича є закономірною. При цьому денотатами виступають як назви трав'янистих рослин, так і кущів та дерев, як таких, що є звичними для українців, так і екзотичних. Наприклад: *Як символ злиднів виростає голодне зілля – лобода* («Елегія про співучі двері»); *Малюк осот – рослинне чортovinня, екстазу сонця й блискавок погоні* («Знак Лева»); *Мистці рослин – тюльпани, дбаючи за форму, припавши на коліна, барвно й гарно гинуть* («Ротації»); *Краплина крові з рани ночі – це калини маленька ягода між листям червоніє* («Скарга терну»); *Мій друже лавре, що вінчаєш осяги поетів, Солодкий после муз із листям, що подібне лезам* («Терен співає»); *Гвоздики – посли весни* («Гвоздики»); *З черемх читаю – з книг столістих – рослинну мудрість вічних пуц* («Черемховий вірш»). З-поміж авторських дендронімних перифразів найпоширенішими є скомбіновані на позначення дуба. Особливе місце цієї рослини серед інших денотатів-дендронімів, які трапляються в поезіях Б.-І. Антонича, також пов'язане із давніми міфологічними уявленнями слов'ян. Вони вважали дуб священним деревом, оскільки його любили боги і навіть нібито жили на ньому, дуб, за давніми віруваннями, – це також дерево верховного бога Перуна [Знаки Жайворонк 203]: *...Лиш дуб, рослинний лев, над лісом, гордий і скупий монарх, підводить вранці сонця жезл над марнотратним світом* («Знак дуба»); *Зелена башта – дуб стрільчастоверхий, підвішися із ночі чорних нар, виполоє черву й гниття пожар зливає свіжим соком – бог упертий* («До гордої рослини, цебто до самої себе»); *О дубе, князю пуц, достойне дерево монарше В короні осені – пурпурі – листя, з пнем корявим* («Терен співає»).

Названі три тематичні групи (солярні, лунарні й рослинні) становлять основний масив перифразових найменувань, що функціонують у поетичних текстах Богдана-Ігоря Антонича. Поряд із ними денотатом зрідка виступають перифрази і на позначення інших природних явищ та процесів, наприклад: хмари (*Під шум морських грив проминали вмить дні дики, пристрасні* («Балада про тінь капітана»)); сніг (*Понад кучугури кучерява мряка – срібний дим* («Перший сніг»)); весна (*Весно – слов'яно синьоока, тобі мої пісні складаю!* («До весни»)); вітер (*Вітри на кленах грають, мов на мідних трубах, вітри – світанку сурмачі* («Вербель»)); роса (*Роса на сивих квітах – поволока з золотого клею* («Дзвінкова пані»)); пустиня (*Пустиня, матір вітру, від людей бере за проїзд мито* («Слово про алькасар»)); море (*Тужу за морем, батьківщиною матроса* («Пісня мандрівника»)). Порівняно частіше трапляються перифрази до денотатів 'ніч' і 'зорі', що тісно пов'язані з астральним культом: *І зорі – діри в флейті ночі, що проваллям розкрилась над землею* («Концерт»); *Тож хай моргне зоря бровою срібною на місяць, зоря –*

сестра музики й вартова нічного ладу («Ідольські ночі»); *Жде ніч – суддя суворий* («Міста й музи»); *Княжна екстази – ніч веде слова камінним гаєм* («Зорелев, або сузір'я Лева»); *І зір розтратниця – зла ніч і день – сліпучий Розтратно творений і нищений багатством...* («Марнотратний гімн»); *Княжна екстази – ніч веде слова камінним гаєм* («Зорелев, або сузір'я Лева»); *І ніч – блакитний фільтр змінє барви в звуки, музики кип'яток наливши в лійку сині* («Концерт»). Як уже йшлося, світ флори посідає особливе місце у творчості поета. Натомість перифразів, які би номінували тварин або птахів, у поезіях Богдана-Ігоря Антонича майже немає. Вони трапляються переважно у віршах, у яких відображений перехід автора від язичницького одухотворення природи до канонічної релігії. Наприклад: *З заворіття кличе на суд перед сумлінням зір монарший рев царя пустині* («Даниїл у ямі Лева»; денотат 'лев'); *Колишется достойно сонний лев морський, морів монарх, в слизькій короні з зіркоквітів* («Балада про пророка Йону»); *І соловейко, брат зорі, про смерть сестри співає* («Зорелев, або сузір'я Лева»); *Кларнетів схлип, і вітру помах, і вие дис – нічний астроном* («Буря»); *Орел, король просторів, вдаль летів, над полову мідь піль, синь моря лав, над опар хмар шлях крил його дрижав* («Орел і літак»). Зрідка комбінує перифрази на позначення людей, зокрема власного ліричного героя, частин тіла людини та інших понять, пов'язаних із людським буттям: *З села такого вийшов я, життя звеличник – верховинець* («Елегія про співучі двері»); *Людина – вічний пілігрим* («Liber peregrinorum»); *Металу в'язень – людський голос засуджений в кружок порожній, і світу в'язень – людське серце цього збагнути неспроможне* («Гюльпани»); *А кров – музика в флейтах жил червона грає з туги* («Пісня про чорні лаври»); *Ми – ланцюга поодинокі звена, ми – відтинок малий зі стрічки часу* («Привітання життя»; денотат 'люди').

Назви предметів техніки та інших витворів рук людини стають об'єктом перифразування значно рідше, зокрема в тих поезіях, які присвячені урбаністичній тематиці. При цьому звертає на себе увагу те, що образною основою вторинної назви стає поняття флори або фауни. У такий спосіб відбувається своєрідне перенесення анімістичних уявлень, властивих міфологічному світогляду язичників, з природи на новий, урбаністичний світ: *Бур'ян дахів, співуче зілля, міцний куц – антени* («Концерт з Меркурія»); *Залізний круче, перестань, не кряч, не вий!* («Подорож літаком»; денотат 'літак'); *Дракони, що бензину п'ють, на птахів схожі і на носорогів, дракони, що плюють зміїну слину, – оливо й вогонь зернистий, являються, немов із місяця печер вернувшись* («Слово про чорний полк»; денотат 'літак'); *Гюльпани надр підземних – вибухають, мов куці вогненні, міни* («Слово про чорний полк»).

Зрідка Б.-І. Антонич комбінує перифрази на позначення абстрактних понять та понять зі сфери мистецтва. Наприклад: *Та мрія – ночі тьмяна квітка – вела, де обріїв межа манила, мов любовний спів* («Елегія про ключі від кохання»); *Не думай! Спи! Думки – отрута щастю* («Пісенька до сну»); *Життя – трудне мистецтво не навчальне* («Три строфи з записника»); *Це тут кутирів лісових таємний круг і вежа... щоб темний ляк – дитя підземне кликала щоночі* («Ідольські ночі»); *Рокоче строф хорунжий – ритм* («Слово про золотий полк»).

Семантика перифраза становить складне утворення. Її денотативний компонент перебуває у відношеннях тотожності з денотатом первинної назви, натомість конотативне значення унікальне, зумовлене авторським наміром і розкривається через контекст. Із функціонального погляду перифрази, на відміну від первинних номінатем, поряд із номінативною виконують виразну атрибутивну функцію та функцію емоційної оцінки. Співвідношення ролі конотативного й денотативного значень у семантичній структурі перифразів та реалізація ними номінативної й атрибутивної функцій залежить від особливостей уведення перифразової одиниці в текст. У поезіях Богдана-Ігоря Антонича атрибуція для перифразів стає визначальною функціональною рисою, підтвердженням чого є постійне наведення в одному реченні з перифразом назви первинної. Синтаксично перифразове найменування виконує функцію або прикладки, що посилює атрибутивний складник його значення як описової номінативи (*Тужу за морем, батьківщиною матроса* («Пісня мандрівника»); *О ти, покрово хворих серць, о смерте!* («Романтизм»); *Це бродить вітер, шуму перший родич, і пальцем стукає до неба віллі* («Шум») або, значно частіше, іменної частини складеного іменного присудка (*Налетєся в наші жили млосний рослинний сік – зелена кров* («Праліто»); *Місяць –*

таємничий перстень, вправлений у ночі гебан («Ніч на площі Юра»); *Молитва людська – це готицька вежа, Що виструнчена насторч у блакить* («Молитва»)). Випадки вживання перифразів у реченнях, що не містять первинної назви, є поодинокими, наприклад: *Білі квіти впали – заповідь майбутніх січнів – перший раз тоді поцілувала землю вічність* («Перший сніг»; денотат 'сніг'); *Давно не вітав їх зелений на дереві паросток* («Балада про тінь капітана»; денотат 'листок'); *Творче сотні місяців, мільйона зір, Майстре осяйної музики етеру, Променями сонця сходить Твій спокійний зір... Пане барв і звуків, запаху квіток і звуку хвиль, В кожній речі ти Калагатія, ти Добро й Краса, Для всього ти мета, найбільший, недосяжний штиль...* («Veni creator!»).

Деякі поетичні тексти Богдана-Ігоря Антонича повністю побудовані як нанизування перифразових найменувань того самого денотата, що характеризують його крізь призму різних чуттєвих образів, наприклад: *Земля – арфа мільйонострунна, арфа злострунна, Земля – шарфа мільйонорунна, Шарфа зеленострунна, Земля – скрипка дрібнотонна, Скрипка срібнодзвонна, Земля – буря невгомонна, буря всебурунна. Небо – над землею синій дах, Небо – вічний знак питання, Небо – синє, як невинність у очах, Небо – туги ціль остання* («Te Deum Laudamus I»).

Отже, перифрази в мовному просторі поетичних творів Богдана-Ігоря Антонича відіграють функцію образної атрибуції денотата. Вибір денотатів, мотиваторів вторинної назви та прийомів її утворення пов'язані зі світоглядними особливостями письменника, зокрема зорієнтованістю на язичницьке міфологічне світобачення з властивим йому пантеїзмом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонич Б.-І. Вибрані твори / Б.-І. Антонич / [упоряд. Д. Ільницький, передм. Д. Ільницького та І. Старовойт]. – К.: Смолоскип, 2012. – 872 с.
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
3. Макарець Ю. Перифразові номінації в українському публіцистичному дискурсі: [монографія] / Ю. С. Макарець. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – 205 с.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2014 р.

УДК 811.161.2'373.21

Оксана Мосур

(Львівський національний університет ім. І. Франка)

ХРИСТИЯНСЬКІ ІМЕНА НА -АТ

ЯК КОМПОНЕНТИ МІКРОТОПОНІМІВ САМБІРСЬКОГО ЦИРКУЛУ

Описано функції суфікса -ат та його варіантів. Виокремлено групи номінованих мікрооб'єктів із формантом -ат. Подано християнські чоловічі та жіночі імена, які стали твірними основами мікротопонімів Самбірського циркулу.

Ключові слова: суфікс -ат, християнське ім'я, мікротопонім, Самбірський циркул.

Оксана Мосур. ХРИСТИАНСКИЕ ИМЕНА НА -АТ КАК КОМПОНЕНТЫ МИКРОТОПОНИМОВ САМБОРСКОГО ЦИРКУЛА

Описано функции суффикса -ат и его вариантов. Выделено группы номинированных микрообъектов из формантом -ат. Подано христианские мужские и женские имена, которые стали образующими основами микротопонимов Самборского циркула.

Ключевые слова: суффикс -ат, христианское имя, микротопоним, Самборский циркул.

Oksana Mosur. CHRISTIAN NAMES WITH THE SUFFIX -AT AS THE COMPONENTS OF MICROTOPYNOMS OF SAMBIRS'KYI CYRKUL

It is described the functions of the suffix -at and its variants. It points out the groups of nominated microobjects with the suffix -at. It adduces the Christian male and female names that have become the stems of the microtoponyms of Sambirs'kyi cyrkul.

Key words: suffix -at, the Christian name, microtoponym, Sambirs'kyi cyrkul.

Оніми із суфіксом -ат (-ят) у XXI ст. є кількісно незначною групою у системі пропріа, проте в історичних пам'ятках їх кількість чимала. Особливо це стосується мікротопонімії. Дослідженню онімного фактажу із суфіксом -ат (-ят) присвячено низку праць.

Характеристику суфікса -ат на апеллятивному та онімному рівнях розкрито у працях Ф. Славського, Я. Лося, Л. Л. Гумецької. Суфікс -ат виступає насамперед у функції форманта, який творить назви недорослого потомства від назв тварин, рідше – людей [14, с. 11–12]. Основною його функцією на апеллятивному рівні була демінутивна, яка й досі залишається у ряді слов'янських мов (утворює здрібнілі назви предметів) [2, с. 17; 14, с. 2]. Із цією первинною функцією нерозривно пов'язане значення недорослості та значення зменшеності, якого надає іменникам суфікс -ат [2, с. 17].

За допомогою цього форманта утворюються гіпокористичні імена [11, с. 55; 14, с. 16] зі значенням пестливості [11, с. 55]. Окрім цього, суфікс -ат у власних особових назвах староукраїнської мови виконував патронімічну функцію [2, с. 20; 14, с. 16]. Суфікс -ят (-ат) «виступав як синонім суфікса -(ов)ич» і «первісне значення утворень на -ят-а (-ат-а) – діти, нащадки особи, названої в основі слова – з часом, треба гадати, згідно з законом асоціації за суміжністю, закріпилося за родовими оселями, де проживали нащадки засновника роду» [2, с. 20 – 21]. Патронімічний суфікс -ат (-ят) у власних особових назвах виступає вже у княжу добу «в різних місцевостях давньої Русі», але найбільш продуктивними ці оніми стають «з середини XVI до середини XVII ст.» [2, с. 31]. Є два варіанти патронімічного суфікса -ат- (-ят-): 1) -(ов)ят / (ат) [2, с. 28], 2) -ен(ят) / (ат) [2, с. 30]. У XVII ст. панівними у пам'ятках з території Лемківщини, західної Бойківщини, Закарпаття, Надсянщини є особові назви на -ов(ят) / (ат), з території Волині та Київщини – на -ен(ят) / (ат) [2, с. 29–30].

У метричних книгах Самбірського циркулу присвійне значення суфікса -ат при творенні мікротопонімів підсилювалося шляхом додавання посесивних суфіксів -ов та -ин. Продуктивність форманта -ин(ят) виявилась дуже низькою, проте кількість мікротопонімів, утворених за допомогою суфіксів -ат та -ов(ят), майже однакова.

Повний занепад давніх особових назв на -ат- (-ят-) наступив «у останній чверті XVIII ст., в період упорядкування реєстрів населення в Галичині і закріплення за населенням родових прізвищ» [2, с. 30].

І. Я. Франко вважав, що в Галичині в актах з 1648–1649 рр. дуже багато прізвищ «із закінченням на -ат, -ят, а «особливо на Підгір'ї коло Калуша, Самбора, Дрогобича, де ще в половині XVI в. ревізія зовсім не зафіксувала їх» [8, с. 426]. Прізвища цього типу «закріплюються за певною категорією селян, за власниками якоїсь частини ґрунтового і господарського комплексу – дворичем» [8, с. 411].

І. Панькевич щодо походження форманта -ат стверджує: «схиляюсь швидше до думки Ташицького про змаскулінізування суфіксів -ата на -ат» [3, с. 61]. Погляди ж польського вченого викладені у монографії «Najdawniejsze polskie imiona osobowe» [15].

Ю. К. Редько називає генетивними прізвища із суфіксом -ат (-ят) та вважає, що вони утворились із форми родового відмінка множини імені чи прізвиська першоносія [5, с. 113–114]. Усього фіксує 9 прізвищ, з них 2 на території Закарпаття: Підков'ят [4, т. 2, с. 823], Пітков'ят [4, т. 2, с. 829] та 7 – на Львівщині: Білячат [4, т. 1, с. 71], Конят [4, т. 1, с. 504], Костев'ят [4, т. 1, с. 521], Миков'ят [4, т. 1, с. 682], Процев'ят [4, т. 2, с. 855], Стар'ят [4, т. 2, с. 1005], Фінков'ят [4, т. 2, с. 1103].

З-поміж прізвищ Бойківщини, утворених морфологічним способом, Г. Є. Бучко виокремлює ті, які мають формант -ат, -ят, вважає, що це «поодинокі випадки застиглої форми

родового відмінка множини на -ат, -ят, утворені від збірної назви дітей від іменування батька (Kosciowiat, Maskowiat)» [1, с. 90].

П. П. Чучка вказує, що продуктивність суфікса -ят (-чат) у творенні прізвищевих назв морфологічним способом на Закарпатті становить – 0,2 % [9, с. XXVI], а «у початковому вигляді (з наявністю суфіксального –т) до сьогодні [...] зберігається лише прізвище Підков'ят, але і його вже інколи трансформують на Підков'як» [9, с. XXVIII]. П. П. Чучка також до прикладу подає кілька мікротопонімів Закарпаття із суфіксом -ат (поле Васков'ят, Петровлят виръх) та ойконім (Бегиндят Пастіль) [8, с. XXXIX]. Серед слов'янських особових імен українців із формантом -ат автор називає два чоловічих антропоніми: Войшат [10, с. 112] і Чернат [10, с. 358].

Приклади мікротопонімів на -ат (-ят), зафіксованих на карпатських землях у другій пол. XIX – на поч. XX ст., наводить А. Петров: Наñat Hora [12, с. 109], Кременат (потік) [12, с. 117], Dam'at Pole [12, с. 128], За Вархолят [12, с. 151], Мачат Поточина [12, с. 196] і ін.

Я. Рудницький подає назви мікрооб'єктів Бойківщини першої пол. XX ст., з-поміж яких знаходимо ті, які мають формант -ат (-ят): 19 «nazw g?rskich» (Dankowiat Horb, Dzelen'at K'lyčera, Perowiat, Petryč'et і ін.) [13, с. 73 – 74] та 14 «nazw części osiedli» (B'aderet Kut, Vučkovjat, Xrušč'at J'ama, Kułyñat Łaz і ін.) [13, с. 139].

Н. В. Сокіл зазначає, що польові записи засвідчують факт зникнення мікротопонімів із суфіксом -ат [6, с. 12].

Джерельною базою вивчення мікротопонімів кінця XVIII – початку XIX ст. можуть послужити Йосифінська (1785–1788) і Францисканська (1819–1820) метрики, які знаходяться у ЦДІА України у м. Львові (фонди 19 і 20 відповідно). Мікротопонімікон із формантом -ат (-ят) відібрано із метричних книг Самбірського циркулу (опис XIV згаданих фондів).

З-поміж груп номінованих мікрооб'єктів із формантом -ат (-ят) виокремлено такі:

Назви піль, ланів: *Pole Mykitiat* (ВлсВ, ЙМ, 131 зв), *Tiñ Maciat Pole zwane* (Ввч, ЙМ, 180зв), *Pole Hryszkowiak zwane* (Ввч, ЙМ, 188зв), *Maciat Zahorodki Pole zwane* (Ввч, ЙМ, 270зв), *Pole zwane Pawłowiak* (Гвзд, ЙМ, 2зв), *Lan Abrahamczak* (Длж, ФМ, 27зв), *Zagrody Haraszumczak* (Гнл, 3).

Назви вигонів для худоби: *Wygon Ihnatowiak* (Бчн, ЙМ, 2зв).

Назви лук: *Łąka Polanka Hryniak pod Granicą Zubrzycką nad Poharczyną* (Багн, ЙМ, 91)

Назви долин: *Dolina Mykulak* (Глвц, ЙМ, 333зв, ФМ, 335зв).

Назви гір, горбів: *Homiat Horb od Zagumnia do Potoka Popeliw* (Ввч, ЙМ, 89зв), *Gura Dańkowiak zwana od Zagumnia do Pola Tawarowca Prypiraiąca* (Ввч, ЙМ, 92 зв), *Garbek Abramczak* (Длж, ЙМ, 57зв).

Назви пасовищ: *Pastwisko Hrycyniak zwane podle Smerekami y Leszczyną zarosłe* (Гал, ЙМ, 127зв).

Назви нив (флур): *Flura Mykitiat Zwana* (ВлсВ, ЙМ, 108 зв),

Назви потоків: *Potok Sawczak* (ВлсМ, ЙМ, 4 зв), *Potok Stasiowiak* (Гнл, ЙМ, 93зв; ФМ, 86зв).

Назви лісів: *Las Romanczak zwany Dominii Beniowa* (Бен, ФМ, 7зв), *Las Abrahamczak* (Длж, ЙМ, 117зв, ФМ, 90зв).

Назви боліт: *Sychła Abramczak* (Длж, ЙМ, 30зв)

Назви меж: *Miedza Maćkowiak* (Глвц, 319зв, ФМ, 321зв), *Miedza Mychalak* (Глвцк, ЙМ, 66зв, ФМ, 68зв).

Твірною основою мікротопонімів Самбірського циркулу на -ат (-ят) є християнські чоловічі та жіночі імена у повній, скороченій, скорочено-суфіксальній формах.

Серед християнських чоловічих імен твірною основою мікротопонімів стали такі:

Абрамко, Абрагамко (< Авраам) [7, с. 18] + -ат: *Pastwisko Abramczak za Droga Publiczną nad Potoczkiem Zarubanką przy Granicy Rosochackiey między Krzakami Smerekowemi* (Длж, ЙМ, 30зв), *Lan Abrahamczak* (Длж, ФМ, 27зв).

Бориско (< Борис) [7, с. 42] + -ат: *Potok Boryszczak* (Здл, ЙМ, 4).

Васиньо (< Василь) [7, с. 60] + -ат: *Pole zwane Zbyr Wasyniak w Lesie Rumowym* (Глвц, ЙМ, 362зв, ФМ, 364зв).

Гаврив (< **Гаврило**) [7, с. 77] + -ят: *Pole pod Krzemiąką w dolinie nazwane Hawrywiat między Polem Krzemiąką у Polem nad Dilom zwanym* (Глвц, ЙМ, 322зв, ФМ, 324зв).

Гринь (**Гриньо**) (< **Григорій**) [7, с. 93 – 95] + -ат: *Łąka Polanka Hryniat pod Granicą Zubrzycką nad Poharczyną* (Багн, ЙМ, 91зв).

Зіновій [7, с. 139] + -ат: *Potok Zinowiat* (Жук, ЙМ, 99зв).

Мацьо (< **Матвій**) [7, с. 220 – 221] + -ат: *Tiń Maciat Pole zwane* (Ввч, ЙМ, 180зв).

Микитьо (< **Микита**) [7, с. 228] + -ат: *Flura Mykitiat Zwana* (ВлсВ, ЙМ, 108 зв).

Миклашко, Коляша (< **Микола**) [7, с. 229 – 230] + -ат: *Pole nazywające się Mykłaszczał* (Ввч, ЙМ, 282зв), *Potok Kolaszał* (Длж, ФМ, 6зв).

Михал (< **Михайло**) [7, с. 236 – 238] + -ят: *Miedza Mychaląt* (Глвц, ЙМ, 66зв, ФМ, 68зв).

Олекса [7, с. 264] + -ят: *Droga na Olexiąta przez Pole* (ГорШл, ЙМ, 208зв, ФМ, 409зв).

Прокіпко (< **Прокіп**) [7, с. 304] + -ат: *Grunt Zagroda Prokipczat* (Здл, ФМ, 77зв).

Романко (< **Роман**) [7, с. 315] + -ат: *Niwa Romanczat* (Бен, ЙМ, 7зв, ФМ, 7зв).

Савко чи Савка (< **Сава** [7, с. 319], **Саватій** [7, с. 320], **Савел** (**Савелій**) [7, с. 320]) + -ат: *Potok Sawczat* (ВлсМ, ЙМ, 4 зв).

Савал (< **Савел, Савелій**) [7, с. 320] + -ят: *Pole Sawalat* (Ввч, ЙМ, 216зв).

Хома [7, с. 400] + -ят: *Homiat Horb od Zagumnia do Potoka Popeliw* (Ввч, ЙМ, 89зв).

Юсип (< **Йосип**) [7, с. 161] + -ят: *Niwa Jusypiat Horb* (КрпСт, 20, 159зв).

Яремко (< **Ярема**) [7, с. 417] + -ат: *Pole Jaremczał garb zwane od Potoka Kiepczał do Potoka Swinskiego przypierające* (Грз, ЙМ, 137зв, ФМ, 124зв).

Нерідко суфікс -ат ускладнювався присвійними суфіксами -ов та -ин, які ще більше підсилювали посесивність / патронімічність. Якщо ж говорити про мікропонімію, то утворені складені суфікси в першу чергу підсилювали значення присвійності.

Андрусьо (< **Андрій**) [7, с. 33] + -ов + -ят: *Pole Łan zwane Andrusiowiat do Woytostwa należący zaczynający się od Pola Polanek ciągnące się do Wsi* (Гвзд, ЙМ, 44зв).

Гринько, Гришко (< **Григорій**) [7, с. 93 – 95] + -ов + -ят: *Gora Hryńkowitz zwana* (Глвц, 155зв, ФМ, 156зв), *Pole Hryszkowitz zwane* (Ввч, ЙМ, 188зв).

Данько (< **Данило**) [7, с. 99 – 100] + -ов + -ят: *Gura Dańkowitz zwana od Zagumnia do Pola Tawarowca Prypirająca* (Ввч, ЙМ, 92 зв).

Іванко (< **Іван**) [7, с. 143 – 144] + -ов + -ят: *Łan Iwankowitz* (Глвц, ЙМ, 108зв).

Ігнат [7, с. 90, 147] + -ов + -ят: *Wygon Ihnatowiat* (Бчн, ЙМ, 2зв).

Кость [7, с. 182] + -ов + -ят: *Pole Kościowiat Dolina zwane poczynaające się od Potoka Swinska zwanego do Potoka Babinca przypierające* (Грз, ЙМ, 146зв, ФМ, 133зв).

Кузьо (< **Кузьма**) [7, с. 185] + -ов + -ят: *Grunt Kuziowiat* (ІКіЗ, ЙМ, 44зв), *Ogrod Kuzmowiat* (ІКіЗ, ЙМ, 12зв).

Луць, Лучко (< **Лука**) [7, с. 197 – 198] + -ов + -ят: *Pole Puł Łanek zwane Łuciowiat zaczynające się ode Wsi ciągnące się do Łazow* (Гвзд, ЙМ, 173зв), *Pole Walkowstwo między Potokiem Pawłowiat у Łuczkwiat leżące* (Глвц, ЙМ, 51зв).

Мацько (< **Матвій**) [7, с. 220 – 221] + -ов + -ят: *Miedza Maćkowitz* (Глвц, 319зв, ФМ, 321зв).

Місько (< **Михайло**) [7, с. 236 – 238] + -ов + -ят: *Potok Miskowitz Jodłami zarosły* (Гал, 38зв, ФМ, 32зв).

Павло [7, с. 278] + -ов + -ят: *Pole zwane Pawłowiat* (Гвзд, ЙМ, 2зв).

Петро [7, с. 292] + -ов + -ят: *Potok Pietrowiat* (Бчн, ЙМ, 78зв).

Самко (< **Самійло**) [7, с. 322 – 323] + -ов + -ят: *Potok Samkowitz czyli Paswisko Senia Demczyszaka* (ВлсМ, ЙМ, 43зв).

Сидор (< **Сидір**) [7, с. 336] + -ов + -ят: *Pola nazwane Cwierć Sydorowitz za Kiczera* (Глвц, ЙМ, 90зв, ФМ, 92зв).

Терешко (< **Терентій**) [7, с. 358] + -ов + -ят: *Pole zakowalko poczowszy od Stawiszczu szerokość ciągnę się do Drogi Tereszkwiat a długość od Wsi do Drogi Działowej* (Бчн, ЙМ, 28зв).

Яцко (< **можливо, від Яків**) [7, с. 487] + -ов + -ят: *Ogrod Jackowitz* (ІКіЗ, ЙМ, 12зв).

Гриця (genetivus possessivus) (< **Григорій**) [7, с. 93–95] + -ин + -ят: *Pastwisko Hrycyniat zwane* (Гал, ЙМ, 127зв).

Твірною основою мікротопонімів Самбірського циркулу на –ат (-ят) стали два жіночих імені:

Калинка (< **Калина**) [7, с. 163] + -ат: *Pole nazwane na Horbi Kałynczat między Potokiem Buczyczat zwanym y Gorą Czertezem zwaną* (Дн Гол, ЙМ, 120зв).

Кася (< **Катерина**) [7, с. 169] + -ов + -ят: *Pole Pullanek zwane Kasiowiat zaczynaiące się ode Wsi ciągnące się do Pol zwanych Pullanki* (Гвзд, ЙМ, 40зв).

Порівнюючи записи із Йосифінської і Францисканської метрик, часова відстань між якими лише три десятки років, бачимо тенденцію часткового зменшення кількості мікротопоназв на –ат (-ят) у реєстрах Францисканської метрики. Ці оніми або зовсім відсутні у метриках 1819–1820 рр., або заміщені назвами з іншими посесивними формантами, наприклад, -ин: *Pole nazwane Gora Waszczyszat leżące między Goscincem y Polem* (Улч, ЙМ, 319зв) – *Pole nazwane Gora Waszczyszyna leżące między Goscincem y Polem* (Улч, ФМ, 592зв).

Мікротопоніми на –ат (-ят) є кількісно обмеженою групою онімів у ХХІ ст., проте історичні пам'ятки, зокрема Йосифінська (1785–1788) і Францисканська (1819–1820) метрики, фіксують на своїх сторінках значно більше назв із цим формантом на позначення мікрооб'єктів, зокрема це назви піль, вигонів для худоби, долин, горбів, потоків, лісів, боліт, меж тощо. Щодо походження і функції самого суфікса -ат (-ят) у системі власних назв, то існує дві точки зору. І. Я. Франко, Я. Рудницький, Л. Л. Гумецька, Ю. К. Редько, П. П. Чучка, Г. Є. Бучко стверджують (дотримуємося цієї думки і вона є загальноприйнятою), що -ат – це посесивний суфікс, який утворював форму множини для називання нащадків від імені чи прізвиська батька, рідше матері. Другої точки зору дотримувались В. Ташицький та І. Панькевич. Суть її полягала в тому, що суфікс -ат – це змаскулінізована форма суфікса -ата.

Продуктивними твірними основами мікротопонімів на -ат (-ят) Самбірського циркулу виявилось 31 чоловіче ім'я і лише 2 жіночих імені. 21 назва мікрооб'єктів утворилась за допомогою суфікса -ат (-ят), 20 – за допомогою суфікса -ов(ат)/(ят) і лише у структурі одного мікротопоніма виділено суфікс -ин(ят).

Враховуючи хронологічні рамки функціонування суфікса -ат (-ят) і його варіантів -ов(ат)/(ят) й -ин(ят) та кількість мікротопонімів, утворених шляхом додавання цих формантів, зафіксованих у метричних книгах Самбірського циркулу, бачимо, що ці назви мікрооб'єктів утворились у межах ХVІ – середини ХVІІІ ст.

Суфікси -ов(ат)/(ят) та -ин(ят) утворилися шляхом ускладнення суфікса -ат посесивними суфіксами -ов та -ин. У метричних книгах Самбірського циркулу продуктивність суфікса -ат та -ов(ят) майже однакова. Таке явище у першу чергу вказує на те, що значення присвійності починає переважати над значенням патронімічності. Окрім цього, вже на зламі ХVІІІ–ХІХ ст. з'являється тенденція до часткового зникнення або заміщення мікротопонімів із суфіксом -ат на оніми з посесивним формантом -ин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко Г. Способи творення українських прізвищ (морфологічний спосіб) / Г. Бучко, Д. Бучко // Історична і сучасна українська ономастика. Вибрані праці. – Чернівці: Букрек, 2013. – С. 83–92.
2. Гумецька Л. Л. Ономастичний формант -ят в українській мові / Л. Л. Гумецька // Слов'янське мовознавство. – № 4. – К., 1962. – С. 17–32.
3. Панькевич І. Назва гір VІHORLAT на північ від Собранець-Михаловці / І. Панькевич // *Linguistica Slovaca*. – Bratislava, 1939/1940. – S. 60–63.
4. Редько Ю. К. Словник сучасних українських прізвищ: у 2-х т. / Ю. К. Редько. – Л., 2007. – Т. 1: А – М. – 720 с. – Т. 2: Н – Я. – 721–1438 с.
5. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 113–114.
6. Сокіл Н. В. Мікротопонімія Сколівщини / Н. В. Сокіл. – Л., 2008. – 206 с.
7. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К.: Довіра, 2005. – 508 с.
8. Франко І. Я. Причинки до української ономастики / І. Я. Франко // Зібрання творів: У 50-ти томах. – т. 36. – К., 1982. – С. 391–426.

9. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Л.: Світ. – 704 + XLVIII с.
10. Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Ужгород: Ліра, 2011. – 428 с.
11. Łoś J. Gramatyka polska/ J. Łoś. – Cz. II. Słowotwórstwo. – Lwów – Warszawa – Kraków, 1925. – 336 s.
12. Petrov A. Karpatoruske pomístni nazvy z pol. XIX a z poč. XX st./ A. Petrov. – Praha, 1929. – 220 s. + 36 s.
13. Rudnicki J. Nazwy geograficzne Wojkowszczyzny / J. Rudnicki. – Lwów, 1939. – 248 s.
14. Sławski F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego (suf. –ęt-) / F. Sławski // Słownik prasłowiański. – Т. 3. – S. 11 – 19.
15. Taszycki V. Najdawniejsze polskie imiona osobowe/ V. Taszycki. – Kraków, 1926.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Багн – Багновате
 Бен – Беньова
 Бчн – Бачина
 Ввч – Вовче
 ВлсВ – Волосянка Велика
 ВлсМ – Волосянка Мала
 Гал – Галівка
 Гвзд – Гвоздець
 Глвс – Головсько
 Глвц – Головецько
 Гнл – Гнила
 ГорШл – Городище Шляхетське
 Грз – Грозьова
 ГснВ – Гусне Вижне
 Длж – Должки
 ДнГол – Дністрик Головецький
 Д Підб – Довге Підбузьке
 Жук – Жукотин
 Здл – Задільське
 Злк – Залокоть
 Іваш – Івашківці
 ІКіЗ – Ільник Королівський і Ільник Землянський
 КрпСт – Кропивник Старий
 Лкть – Локоть
 Улч – Улично

Стаття надійшла до редакції 12.11.2014 р.

СПОСОБИ ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРІЗВИСКЬ (ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ СПОСІБ)

У статті проаналізовано прізвиська жителів Львівщини, утворені лексико-семантичним способом. За семантикою твірних основ прізвиська поділяються іменування, утворені від імен, прізвищ, відапелятивних прізвиськ.

Ключові слова: антропонімія, прізвисько, відантропонімне прізвисько, відапелятивне прізвисько.

Марія Наливайко. СПОСОБЫ ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНСКИХ ПРОЗВИЩ (ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ СПОСОБ)

В статье проанализировано прозвища жителей Львовщины, образованные лексико-семантическим способом. Главными средствами для их образования являются имена, фамилии, отапеллятивные прозвища.

Ключевые слова: антропонимия, прозвище, отантропонимное прозвище, отапеллятивное прозвище.

Maria Nalyvaiko. THE MAIN WAYS OF WORD-BUILDING STRUCTURE OF THE UKRAINIAN NICKNAMES (LEXICAL-SEMANTIC)

The paper analyses lexico-semantic word-building structure of the nicknames in Lvivschyna. There have been determined lexico-semantic word-building structure of nicknames and the causes for their naming have been identified in the thesis. The main means of their word-building structure is personal names and surnames, appellative derived nicknames.

Key words: anthroponomy, derivation, nickname, anthroponymous derived nickname, appellative derived nickname.

Власні назви людей загалом, а неофіційні найменування осіб зокрема, посідають важливе місце в лексичному складі мови. Якщо українським антропонімам – прізвиськам та іменам – присвячено низку монографічних праць (Р. Керсти, Ю. Редька, А. Поповського, І. Фаріон, М. Худаша, П. Чучки та ін.) та дисертацій, у яких аналізується регіональна історична та сучасна офіційна антропонімія (Б. Близнюк, Г. Бучко, С. Панцьо, Г. Панчук, Р. Остап, Л. Кравченко та ін.), то неофіційні ідентифікатори-йменування людей досліджено ще недостатньо.

Окремим питанням народнопобутової антропонімії присвячено розвідки Б. Близнюк [2], Г. Бучко [3], Л. Кравченко [4], М. Лесюка [5], Н. Остап [6], Р. Остапа [7] та ін. Неофіційні іменування монографічно дослідили Н. Павликівська (псевдоніми) [8], П. Чучка (неофіційні іменування Закарпаття) [13], Н. Федотова (прізвиська Луганщини) [12], Г. Аркушин (прізвиська північно-західної України) [9], Н. Шульська (неофіційні іменування Західного Полісся) [15].

Під **прізвиськом** розуміємо неофіційне йменування, яке дають номінатори особі чи колективі людей за індивідуальними ознаками, а також за спорідненістю і свояцтвом між носієм і членами родини для ідентифікації і конкретизації. Прізвиська Львівщини як складова загальної системи української народнопобутової антропонімії досі не були предметом спеціального наукового аналізу, тому поза увагою дослідників залишилися лексичний потенціал, структурно-семантичні особливості, мотиваційна база неофіційних іменувань, не розглянуто мотиви надавання та способи творення прізвиськ у цьому регіоні тощо. Усе це і зумовило актуальність теми дослідження. У пропонованій статті ставимо завдання проаналізувати іменування, утворені лексико-семантичним способом.

«Сучасні живомовні прізвиська можуть служити ключем до відмикання і наукового тлумачення наших прізвищ, зокрема їх походження, первісного значення та функції прізвищотворчих засобів», – стверджує П. Чучка [14, с. 88].

За дериваційними особливостями досліджувані прізвиська можна поділити на дві групи: 1) утворені семантичним способом від імен, прізвищ, прізвиськ чи апелятивів; 2) утворені морфологічним способом, за допомогою спеціальних генесіонічних суфіксів.

Лексико-семантичний спосіб словотвору – це різновид неморфологічного способу деривації, переосмислення значення слова без зміни його морфемного складу шляхом лексичної метонімізації, конденсації, метафоризації, а також трансонімізації [10, с. 111].

У сфері творення прізвиськ відбуваються семантичні трансформації. Важко відмежувати прізвиська від апелятивів. Межа між ними на рівні прізвиськової номінації надзвичайно хитка. Перенесення апелятива на прізвисько відбувається шляхом онімізації – найдавнішого способу творення власних імен [11, с. 42]. Дослідники виділяють дві стадії онімізації, а саме: 1) слово перестає виконувати функцію зменшено-пестливого звернення і використовується частіше за ім'я; 2) слово як ідентифікатор особи виходить за межі певної мікрогрупи і стає неофіційним іменуванням особи [1, с. 27]. Межа між власними іменами й апелятивами проходить усередині цих класів і поза ними, в результаті чого апелятиви піддаються субстантивації [11, с. 38], пор. антропонім *Медвідь* співвідноситься з апелятивом ведмідь (іменник), аналогічно *Малий* – малий (прикметник), *Говориговори* – говори (дієслово).

Як лексико-семантичні похідні кваліфікуємо також утворення, що на апелятивному рівні мали афіксальне навантаження, напр.: прізвиська відіменного походження на зразок *Андрійцьо*, *Ганонько*, *Касуня*, що пройшли стадію трансонімізації: ім'я → варіант імені → прізвисько, пор. *Андрій* → *Андрійцьо* (варіант імені) → *Андрійцьо* (призвисько).

Труднощі виникають при розмежуванні прізвиськ та імен. Наприклад, антропоніми *Макар*, *Назарко* для одних осіб є іменами, а для інших – прізвиськами. Серед групи іменувань за особливостями мовлення побутують відіменні утворення, як-от: *Гагазенник*, *Дмитлік*, *Мальня*, які вказують на різні дефекти мовлення, тому відносимо їх до відапелятивних прізвиськ. Прізвиськом стає іншомовний варіант імені носія, пор. *Пітер* (*Петро*), *Юзьо* (*Йосиф*).

Поділ антропонімів на прізвища й прізвиська відбувається за функціональним принципом [201, с. 231], напр., антропонім *Бик* у с. Побіч Злч є прізвищем, а у с. Гребенів Скол – прізвиськом, *Вовк* у с. Золочівка Злч функціонує як прізвище, у с. Нестюки Злч виступає в ролі прізвиська.

Творення прізвиськ відбувається за допомогою метафоричного та метонімічного перенесення. При метафоричному перенесенні значення апелятива переходить на денотата за схожістю будь-яких ознак: за зовнішньою подібністю (*Цвях* – високий і худий, *Шприха* – худа), за характером, звичками, соціальним становищем носія (*Американка* – багата, *Лис* – хитрий). В основі метонімічного перенесення лежить принцип суміжності. Носії та їх ознаки взаємопов'язані завдяки певним асоціаціям, напр.: *Дах* (покриває бляхою дахи), *Нутрія* (розводить нутрії). Різницю між цими двома типами називання дослідники вбачають у ступені виразності тієї риси, ознаки, за якою людина отримала іменування [201, с. 203]. У метонімічних назвах характеристика носія виражена найбільшою мірою. У наших матеріалах побутують метонімічні назви, які характеризують іменованого за окремими деталями одягу, взуття, аксесуарами. Напр., *гачі* в селах носили всі, але одну людину прозвали прізвиськом *Гачі*. Аналогічно утворилися іменування *Бурка*, *Кірзак*, *Кульчик*, *Спідничка*, *Чобіток*. Прізвиська на основі метонімічного перенесення вказують на особливості окремих частин тіла, зокрема на колір чи величину бороди, вусів, напр.: *Білий вус*, *Бородай*, *Вус*, *Вусатий*.

За семантикою твірних основ прізвиська поділяються на такі групи:

1. Іменування, мотивовані церковно-християнськими чоловічими повними, суфіксальними, усіченими та усічено-суфіксальними іменами: *Антосьо* (сс. Скоморохи Скол, Ступниця Дрг, Явора Трк), *Ацьо* (с. Грядя Жвк), *Вахильо* (с. Тур'я Бск), *Гандрунь* (с. Чаниж Бск), *Данилко* (с. Надичі Жвк), *Казік* (сс. Грядя Жвк, Старий Яричів КБ), *Льоня* (с. Рихтичі Дрг), *Михалко* (с. Вербівчик Брд), *Мітька* (с. Стрілки Прм), *Потапчик* (с. Ступниця Дрг), *Степанко* (сс. Нижнє Синьовидне Скол, Ожидів Бск).

2. Іменування, мотивовані церковно-християнськими жіночими повними, суфіксальними, усіченими та усічено-суфіксальними іменами: *Асінька* (с. Уріж Дрг), *Варвара* (сс. Брюховичі Прм, Желдець КБ), *Дарочка* (с. Тур'я Бск), *Зоня* (с. Ступниця Дрг).

3. Іменування, співвідносні з розрядом «nomina personalia», що характеризують особу за: **а) зовнішніми ознаками:** *Біла* (сс. Брюховичі Прм, Желдець КБ), *Великий* (сс. Грушів Дрг, Желдець КБ, П'ятничани Стр), *Вусатий* (сс. Болозів Ст. Самб, Вербляни Явр, Вовків Пст, Вузлове Рдх, Нивиці Рдх, Сможе Скол, Уріж Дрг), *Короткий* (с. Грушів Дрг), *Красіва* (с. Підгірці Брд), *Кучерявий* (сс. Верчани Стр, с. Володимирці Ждч), *Рижий* (сс. Болозів Ст. Самб, Кізлів Бск, Лани Прм, Підгірці Брд, Сновичі Злч, Уріж Дрг, Гребенів Скол), *Червоний* (сс. Смолин Явр, Чуква Сmb); **б) особливостями мовлення:** *Балакало* (с. Желдець КБ), *Галайко* (сс. Верхобуж Злч, Дунаїв Прм, Полонична КБ, Поруденко Явр, Сможе Скол, *Калатайко* сс. Стільсько Мкл, Сторонибаби Бск), *Храпливий* (с. Гребенів Скол); **в) внутрішніми ознаками:** *Бадьорий* (с. Желдець КБ), *Мудра* (сс. Батятичі КБ, Кнісело Ждч), *Смутна* (с. Туринка Жвк), *Цікава* (с. Чаниж Бск).

4. Іменування, співвідносні з розрядом «nomina impersonalia», які є назвами: **а) тварин та інших істот:** *Бик* (с. Старий Яричів КБ), *Воробець* (сс. Болозів Ст. Самб, Демня Мкл, Уріж Дрг), *Голубка* (с. Липник Жвк); **б) рослин, їх частин та плодів:** *Кабачок* (сс. Любеля Жвк), *Опенька* (с. Либохора Трк), *Півонія* (с. Сасів Злч); **в) предметів побуту та інших речей:** *Бурка* (с. Ільник Трк), *Вежа* (с. Побіч Злч), *Зигар* (с. Лішня Дрг); **г) страв та продуктів харчування:** *Тюлька* (с. Крехів Жвк), *Червона бараболя* (с. Дидятічі Мст); **г) частин тіла людини і тварини:** *Палець* (с. Нижне Синьовидне Скол), *Шкірка* (с. Побіч Злч); **д) явищ природи:** *Вітер* (с. Дідилів КБ), *Снежик* (с. Пониква Брд); **е) грошових одиниць:** *Бакс* (с. Крехів Жвк), *Гривня* (с. Липник Жвк), *Долар* (с. Старий Яричів КБ).

5. Іменування, мотивовані апелятивними характеристиками особи, зокрема назвами, що вказують на: **а) професію, заняття тощо:** *Бригадір* (сс. Переліски Брд, Тур'я Бск), *Доктор* (сс. Болозів Ст. Самб, Гребенів Скол), *Лікарка* (сс. Колодуби Мкл), *Лісничий* (с. Стрілки Прм), *Майстер* (сс. Велике Колодно КБ, Климець Скол, Лани Прм), *Механік* (с. Маркопіль Брд), *Моряк* (сс. Бердихів Явр, Стрілки Прм), *Мулір* (с. Ріпчиці Дрг), *Столерик* (с. Рихтичі Дрг); **б) національність, етнічну належність, етнічне походження:** *Американець* (с. Верчани Стр, Лагодів Прм, Пługів Злч, Ріпчиці Дрг), *Бойко* (сс. Бортники Ждч, Грушів Дрг, Желдець КБ, Полонична КБ, Поруденко Явр, Солонське Дрг, Татаринів Грд), *Веньгер* (с. Ступниця Дрг), *Волиняка* (сс. Гряда Жвк, Золочівка Злч, Туринка Жвк), *Гуцулка* (сс. Желдець КБ, Підгірці Брд, Пługів Злч, Прибужани КБ, Сторонибаби Бск, Тур'я Бск, Чаниж Бск), *Молдаван* (сс. Гостинцеве Мст, Золочівка Злч, Дунаїв Прм, Лани Прм, Тур'я Бск, Туринка Жвк, Чуква Сmb), *Москалик* (сс. Грусятічі Ждч, Красів Мкл, Надичі Жвк, Струтин Злч); **в) місце походження чи проживання:** *Заболотний* (сс. Берегове Мст, Дидятічі Мст, Сновичі Злч), *Загородова* (с. Голешів Ждч), *Задорожна* (с. Кругів Злч), *Запотічна* (с. Соколя Мст), *Надпотічна* (с. Загір'я Сmb), *Підцерківна* (с. Крисовичі Мст), *Польовий* (сс. Потелич Жвк, Стрептів КБ). До цієї групи належать і прізвища у формі відойконімних прикметників на **-ськ(ий), -зьк(ий), -цьк(ий)**, які утворювалися від відойконімних прикметників: *Білецька Зонька* (с. Терновиця Явр), *Мальчицький Івась* (с. Поруденко Явр), *Суходольська Стефа* (с. Висоцько Брд), *Чайковицька Манька* (с. Дидятічі Мст).

6. Іменування, мотивовані іменами та прізвищами відомих осіб: *Гітлер* (сс. Берегове Мст, Київець Мкл, П'ятничани Стр, Чуква Сmb), *Глінка* (с. Лівчиці Ждч), *Ніксон* (с. Голешів Ждч), *Черчель* (с. Желдець КБ), *Чорновіл* (с. Путятічі Грд) та найменування, мотивовані назвами героїв фільмів: *Бейжа* (сс. Бортники Ждч, Брюховичі Прм, Грусятічі Ждч, Желдець КБ, Мохнате Трк), *Будулай* (с. Вербіж Мкл, П'ятничани Стр), *Фантомас* (с. Потелич Жвк), *Штірліц* (сс. Забір'я Жвк, Пługів Злч, Сможе Скол), *Шурік* (сс. Варяж Скл, Неслухів КБ, Побіч Злч); казок: *Буратіно* (с. Красів Мкл), *Колобок* (сс. Бердихів Явр, Брониця Дрг, Сможе Скол); мультфільмів: *Бджола Майя* (с. Гребенів Скол), *Матроскін* (с. Неслухів КБ), *Тартила* (с. Кнісело Ждч), *Чебурашка* (с. Пониковиця Брд).

7. Іменування, мотивовані прізвищами і прізвищами: *Пісковий* (с. Соколя Мст), *Ричевський* (с. Звенигород Пст).

Таким чином, за семантикою твірних основ прізвища лексико-семантичного способу творення поділяються на такі групи: іменування, мотивовані церковно-християнськими

чоловічими та жіночими іменами; іменування, співвідносні з розрядом «*nomina personalia*», що характеризують особу за зовнішніми, внутрішніми ознаками; іменування, співвідносні з розрядом «*nomina impersonalia*»; іменування, мотивовані апелятивними характеристиками особи; іменування, мотивовані іменами та прізвищами відомих осіб. Прізвиська, утворені семантичним способом, становлять 65 % від загальної кількості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк О. В. Лексико-семантична група прізвиськ, що вказують на звички, уподобання, вчинки людини (на матеріалі антропонімії Донеччини) / О. В. Антонюк // Актуальні питання антропонімії / [відп. ред. І. В. Єфименко]. – К., 2005. – С. 25–30.
2. Близнюк Б. Сучасні гуцульські прізвиська / Б. Близнюк, М. Будз // Наук. зап. : Сер. Мовознавство / Кіровоград. держ. пед. у-т ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2001. – С. 93–95.
3. Бучко Г. Є. Народно-побутова антропонімія Бойківщини / Г. Є. Бучко, Д. Г. Бучко // *Linguistica slavica: ювілейний збірник на пошану І. М. Железняк*. – К.: Київ, 2002. – С. 3–14.
4. Кравченко Л. О. Сучасні прізвиська Полтавщини / Л. О. Кравченко // *Studia Slavistica*. Вип. 9: Ономастика. Антропоніміка [Текст]: зб. наук. ст.; [упоряд. і відп. ред.: С. Пахомова, Я. Джоганик]. – Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2009. – С. 150–158.
5. Лесюк М. Прізвиська жителів гуцульських сіл / М. Лесюк // *Przezviska i przydomki w językach słowiańskich. Część 1. / Pod redakcją Stefana Warchol*. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998. – S. 227–240.
6. Остах Н. Холмські вуличні прізвиська: минуле і сучасне / Н. Остах // *Діалектологічні студії*. 8: Говори південно-західного наріччя / [відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей]. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2009. – С. 159–173.
7. Остах Р. І. Із життя сучасних українських прізвиськ 1. / Р. І. Остах // *Українська пропріальна лексика*. – К.: Київ, 2000. – С. 115–121.
8. Павликівська Н. М. Питання української псевдонімії ХХ століття / Н. М. Павликівська. – Вінниця: Глобус-прес, 2011. – 386 с.
9. Словник прізвиськ північно-західної України : у 3-х т. / [упор. Г. Л. Аркушин]. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009.
10. Словник української ономастичної термінології / [уклад. Бучко Д. Г., Ткачова Н. В.]. – Харків: Ранок-НТ, 2012. – 256 с.
11. Суперанская А. В. Ударение в собственных именах в современном русском языке / А. В. Суперанская. – М.: Наука, 1966. – 206 с.
12. Федотова Н. М. Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна / Н. М. Федотова. – Харків, 2008. – 20 с.
13. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття: дис. ... на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец. 10.661 «Мови народів СРСР (українська мова)» / Чучка Павло Павлович. – Ужгород, 1969. – 987 с.
14. Чучка П. П. Сучасні вмотивовані прізвиська і словотворча структура прізвищ / П. П. Чучка // *Zbornik pedagogickej fakulty v Presove univerzity P. J. Safarika v Kosiciach: Slavistika*. – Bratislava, 1976. – S. 83–88.
15. Шульська Н. Словник прізвиськ жителів межиріччя Стиру та Горині / Н. Шульська. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2008. – 164 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Брд – Бродівський, Бск – Буський, Грд – Городоцький, Дрг – Дрогобицький, Жвк – Жовківський, Ждч – Жидачівський, Злч – Золочівський, КБ – Кам'яно-Бузький, Мкл – Миколаївський, Мст – Мостиський, Прм – Перемишлянський, Пст – Пустомитівський, Рдх – Радехівський, Скл – Сокальський, Скол – Сколівський, Сmb – Самбірський, Стр – Стрийський, Ст.Сmb – Старосамбірський, Трк – Турківський, Явр – Яворівський.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2014 р.

ІМПЛІЦИТНІСТЬ НЕПОВНОСКЛАДНИХ І ПОВНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ БОРИСА ХАРЧУКА)

У статті висвітлено питання синтаксичної імпліцитності, проаналізовано прості неповноскладні й різнотипні повноскладні речення, функціонування яких у Харчукових текстах демонструє властиву їм імпліцитну предикативність. Розглянуто також зафіксовані у його творах незавершені висловлення з притаманною їм імпліцитністю.

Ключові слова: імпліцитність, речення, семантика, предикативність, домислювання.

Лилия Невидомская. ИМПЛИЦИТНОСТЬ НЕПОЛНОСОСТАВНЫХ И ПОЛНОСОСТАВНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ (НА МАТЕРИАЛЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ БОРИСА ХАРЧУКА)

В статье освещены вопросы синтаксической имплицитности, проанализированы простые неполнооставные и разнотипные полнооставные предложения, функционирование которых в текстах Б. Харчука демонстрирует свойственную им имплицитную предикативность. Рассмотрено также зафиксированные в его произведениях незавершенные высказывания с характерной для них имплицитностью.

Ключевые слова: имплицитность, предложение, семантика, предикативность, домысливание.

Lilija Nevidomska. IMPLICITNESS OF UKRINIAN LANGUAGE INCOMPLETE AND COMPLETE SENTENCES (ON THE MATERIAL OF BORYS KHARCHUK'S WORKS)

The article reveals the problem of syntactic implicitness, analyzes simple incomplete and different types of complete sentences, the functioning of which demonstrates the implicit predicativity proper to Kharchuk's texts. Incomplete utterances fixed in his works with implicitness proper to them have also been considered.

Key words: implicitness, sentence, semantics, predicativity, conjecturing.

Імпліцитність як опосередкована експліцитними значеннями вираженість різноманітної інформації, домислюваної носіями мови у спілкувальних процесах, тісно пов'язана з асиметрією мовного знака. Остання, як відомо, особливо «зростає на рівні словосполучення і ще більше на рівні речення» [3, с. 13]. Саме тому реалізація імпліцитних фрагментів змістового плану значною мірою характерна якраз для синтаксичних величин. Мовознавці (Г. Арполенко, Р. Вихованець, Н. Гуйванюк, І. Гуменюк, А. Загнітко, О. Кульбабська, І. Кононенко, В. Пітель, Т. Романюк, Л. Рабанюк, О. Селіванова, М. Скаб, О. Тронь та ін.), досліджуючи синтаксичні явища української мови, зауважують відповідні факти імпліцитності. Однак те, що експлікування значень, властивих різним синтаксичним конструкціям, постійно супроводжують імпліцитні семантичні компоненти, потребує послідовного й комплексного вивчення. Одне із його важливих завдань – всебічно дослідити імпліцитність, притаманну реченню, на широту та багатоманітність якої впливає і комунікативна природа, і семантико-структурна різнотипність цієї основної синтаксичної одиниці.

Наша мета полягає в тому, щоб розглянути імпліцитну предикативність, характерну для простих різнотипних реченнях, а також незавершених висловлень, що функціонують у художніх текстах Бориса Харчука.

Йдеться про імпліцитність, простежувану як у неповноскладних структурах із граматичними пропусками, так і в різних за будовою повних, тобто формально повноскладних, конструкціях. Поява вказаних семантично некомплектних¹ й імпліцитних величин викликана насамперед компресією плану вираження. У досліджених Харчукових творах наявні неповноскладні конструкції з відновлювальною імпліцитною предикативністю². Вона може бути частковою, якщо пропускається номінований раніше суб'єкт: «– *Люблю швидку їзду! – каже Гертруда Йосипівна. [...] – А ще швидше! – й підморгує [Гертруда Йосипівна]*» [14, с. 52–53]. Тут домислювання спрямоване на відновлення лексично не вираженого суб'єктного компонента, яке спирається на контекст. Аналогічне спостерігаємо й тоді, коли еліпсованим є предикатний складник: «– *Вона [Сяня] виїхала вчора вночі. – А Оля? – І Оля з нею [виїхала]*» [«Неслава», с. 64]. Якщо ж пропуск поширюється на суб'єктний і предикатний компоненти, то простежується повна імпліцитна предикативність: «*Цей чоловік спирався на милицю. [...] – На автобус? – спитався трохи тонким [...] голосом*» [16, с. 266].

Окрім розглянутих неповноскладних величин, у художніх текстах Бориса Харчука функціонують синтаксичні одиниці, які прийнято називати еліптичними реченнями: «*Неділя. Ми з Надею – на базар*» [«Неслава», с. 84]; «– *Сашко пройшов усю війну. [...] Чи й спочив і – за косу*» [14, с. 64]. У другому з наведених речень домислюється не лише предикатний, але й суб'єктний складники. На наш погляд, в обох випадках йдеться про близькі різновиди домислювання імпліцитної семантики, хоча в кожному з них воно відзначається деякими особливостями.

Так, пропущений суб'єктний компонент [*Сашко*] відновлюється з попереднього контексту. Натомість домислювання предиката [*взявся*] ґрунтується на дещо іншій синтагматиці – на сполучуваності слів у контекстних межах самої еліптичної одиниці. Важливо наголосити, що в аналізованих реченнях через лексичну нереалізованість предикатні складники не просто відновлюються, а певним чином встановлюються. Тобто йдеться про встановлювальне домислювання, яке спирається ще й на відповідний парадигматичний контекст. Саме він сприяє адекватному осмисленню змісту еліптичних величин на фоні вихідних для них повноскладних структур: *Ми з Надею пішли на базар* → *Ми з Надею – на базар*.

Зважаючи на викладене, важко погодитися із застереженням, що еліптичне речення не варто розглядати як похідний, скорочений варіант повного. Адже, як указують деякі дослідники, воно «похідне тільки в історичному плані, у сучасній же мові еліптичні речення є абсолютно самостійними синтаксичними утвореннями, незалежними від своїх аналогів – повних речень. Це відрізняє їх від інших типів неповних речень» [8, с. 272], кожне з яких – «похідний варіант від повного» [8, с. 269]. Безсумнівно, еліптичним структурам властиві характеристики³, які виявляють їхню відмінність від конструкцій із контекстуально чи ситуаційно зумовленими пропусками. Маємо на думці передовсім те, що еліптичні величини конструюються за певними системно усталеними зразками. Проте наявність останніх не суперечить визнанню утворених за ними згаданих одиниць вторинними стосовно вихідних для них семантично комплектних й повноскладних конструкцій. Іншими словами, еліптичні речення в сучасній українській мові сприймаються як похідні, що підтверджують дериваційні перетворення й взаємоперетворення відповідних синтаксичних величин.

Варто додати, що певна термінологічна неузгодженість проглядає в зауваженнях на зразок: «Терміни «випущення», «пропуск» на означення нестачі члена речення в еліптичному реченні є невдалими, бо можуть наштовхувати на думку, ніби з відповідних речень навмисне усувається якийсь член речення, ніби мовець наперед або в процесі мовлення так конструює фразу, що пропускає її окремі структурні ланки. Тим часом для утворення еліптичного речення такі явища

¹ Зауважимо, що О. Старикова вмотивовує розмежування двох типів таких структур: «а) некомплектних і граматично неповних (еліптичних); б) некомплектних і граматично повних» [7, с. 38],

² Імпліцитність кваліфікуємо за характером домислювання реалізованих у них певних компонентів предикативності.

³ Як зазначає І. Вихованець, тут «наявність позиції лексично не вираженого головного члена впливає із формально-синтаксичної структури даних конструкцій, із синтаксичного зв'язку лексично вираженого другорядного члена речення з нульовим присудком» [1, с. 75]

не характерні» [9, с. 275]. Однак відомо, що в лінгвістиці поширеним є розуміння терміна «еліпс» саме як «пропуск». Із цього випливає можливість застосування прикметника «еліптичний» і до власне неповних речень.

За такого терміновжитку з метою виявлення особливостей, притаманних різним групам розглянутих імпліцитних величин, можна було б послідовно використовувати означення «зовнішньо еліптичні» та «внутрішньо еліптичні» речення. В обох випадках йдеться про імпліцитність, яка в зовнішньоеліптичних конструкціях тяжіє до дискурсної, а у внутрішньоеліптичних – до мовносистемної, від чого залежить і домислювання імпліцитних компонентів предикативності. У зовнішньоеліптичних реченнях його джерелом виступають зовнішні чинники – словесний контекст або ж комунікативна ситуація, які забезпечують відновлення пропущених слюформ – виразників предикатного чи суб'єктного значень. А предикати, не експліковані у внутрішньоеліптичних утвореннях, потребують встановлювання, яке базується на сполучуваності лексичних складників самих цих речень та синтаксичній парадигматиці.

Привертає увагу те, що в опрацьованих художніх текстах висловлення з розглянутою імпліцитною предикативністю функціонують досить активно. Це узгоджується зі спостереженням літературознавця С. Полякової, яка, досліджуючи твори Б. Харчука, вказує, що письменник часто використовує якраз «короткі неповні речення» [5, с. 534].

Різнотипним формально повноскладним синтаксичним величинам також властива імпліцитність, яка за видом домислювання може бути не лише відновлювальною чи встановлювальною, але й модельованою та вивідною¹. Загалом – це широкий і багатогранний напрямок її спеціального дослідження. Далі розглянемо прості повноскладні речення, в яких імпліцитна реалізація предикативної семантики також пов'язана з певними компресувальними процесами. Наслідки останніх, на противагу тим, що формують розглянуту неповноскладність речень, утілені в похідні моделі, які забезпечують достатньо компактну словесну форму об'єктивації змістового плану утворюваних за ними комунікативних одиниць. Такі моделі визнаємо асиметричними, бо за ними продукуються семантично некомплектні речення, у яких експлікується лише один із основних складників предикативності (предикатний або суб'єктний), натомість інший реалізується імпліцитно. У цьому випадку йдеться про встановлювальне домислювання² поверхнево не виражених, але наявних у глибинній семантичній структурі компонентів, яке спирається на парадигму речення у її широкому трактуванні [2, с. 126], передовсім на парадигматичні зіставлення, трансформації. За вказаними похідними моделями, які можуть співвідноситися з вихідними двоядерними моделями, а подекуди – з експліцитними одноядерними зразками, продукуються різні типи дієслівних та іменних речень із імпліцитним суб'єктом чи предикатом.

Окрему групу складають речення, поверхневі структури яких не містять лексично вираженого виконавця дії. При цьому домислювання суб'єкта як означеної, неозначеної, узагальненої особи (чи осіб) спирається на форми дієслівних предикатів, що зумовлює низький рівень імпліцитності таких висловлень: «Розвернемо картинну галерею» [14, с. 61]; «Мене привели до могили й сказали: «То – твоя мама» [11, с. 3]; «Не хитай долю, бо як тріпоне, кісток не позбираєш...» [14, с. 59]. Ступінь імпліцитності дещо вищий у неозначено-особових структурах, чому сприяє невизначеність домислюваних суб'єктів. Завдяки неназваності суб'єкта, смисловий акцент у таких висловленнях зміщується на саму дію (стан) чи вербалізовані факти. Саме тому в означено-особовому реченні, яке реалізує наказ, прохання, волюнтативне значення дещо пом'якшується (порівн.: «– То сідай» [11, с. 11] та *Ти сідай*). А домислювання суб'єктного компонента, який може стосуватися кожної особи, сприяє тому, що узагальнено-особові конструкції здатні функціонувати як спеціалізований синтаксичний засіб генеративного комунікативного регістру. Усі такі речення з частковою імпліцитною предикативністю побудовані за асиметричними синтаксичними моделями, що виникли

¹ Детальніше про ці та інші види імпліцитності див. у нашій статті [4].

² Зауважимо, що мовці не зосереджують на ньому уваги, тобто воно, очевидно, є неусвідомлюваним.

внаслідок модифікації відповідних експліцитних симетричних моделей, яку значною мірою зумовили комунікативні та експресивні чинники.

Традиційно безособові конструкції сучасні українські синтаксисти вважають одноядерно-двокомпонентними (аналогами двоядерних), одноядерно-двокомпонентними й одноядерно-однокомпонентними [6, с. 185]. Проте за способом реалізації предикативності, залежної від валентності дієслівного предиката й поверхневої незаміщованості/заміщованості позиції суб'єкта, частина таких речень належить до одноядерно-експліцитних: «– *Молодим спиться*» [16, с. 24]. Проте вони можуть бути й одноядерно-імпліцитними: Імпліцитна предикативність властива лише одноядерним структурам із лексично не вираженим суб'єктним компонентом: «*Ні з якого боку не задувало [...]*» [16, с. 47]. Його домислювання спирається передовсім на відповідну синтаксичну парадигматику, хоча подекуди – ще й на конситуацію: «*Той, що забрався в льох, що хотів поцупити якогось кадібця чи діжку, гунав об люк, а люк і засипався. [...] – Чого ж ти не відкопуєшся? [...] – Ану ворушися! І в льохові завовтузилося, засопіло. Гухнуло з усією силою, й отвір знову почав засотуватися*» [16, с. 40].

До одноядерно-імпліцитних можуть належати речення з предикативами на зразок *тихо, жаль*, формами на *-но, -то*: «*Тихо. Вечірньо*» [12, с. 110]; «*Паморочливо-солодко, як на краю безодні*» [15, с. 14]; «– *Жаль, якщо він [наган] згорів*» [16, с. 208]; «*У вікно постукано*» [16, с. 208]. Незважаючи на їхню можливу двокомпонентність, одноядерним конструкціям із предикативами на *-но, -то* характерна часткова імпліцитність, яку спричиняє особливий синкретизм вираження об'єктно-суб'єктних значень словоформами у знахідному відмінку: «*Ликеря зривається і не спить по ночах: їй забито **сина** й привезено його з далеких чужин*» [15, с. 12]. Підвищенню ступеня імпліцитності сприяє і домислювання неозначеного суб'єкта (порівн.: *Сина забили й привезли його з далеких чужин*). Указану групу синтаксичних одиниць поповнюють структури з предикативом *треба*, а також інфінітивні конструкції: «*Відкинути усталене, добropорядне: так треба, так належить, так судилося! – встати, випрямитися, піднятися над самим собою*» [15, с. 14]. Неексплікування суб'єктів (подекуди невідомих) у розглянутих і подібних одноядерно-імпліцитних реченнях, акцентує предикатну семантику та, увиразнюючи притаманні їй додаткові компоненти («стихійність дії», «незалежність переживання внутрішнього стану людини від її волі» та ін), посилює експресивність висловлень.

Імпліцитність властива й однокомпонентним номінативним реченням, у яких семантико-граматичним ядром виступають іменники у називному відмінку. Згорнуті («*Вечір*» [11, с. 47]) і розгорнуті номінативні конструкції з експлікованими означувальними, локативними чи темпоральними складниками («*Розтерзана Україна*» [15, с. 10]; «*Школа над узвозом*» [11, с. 7]) репрезентують прихованість синкретичного (нерозчленованого) характеру. Іменники в таких реченнях осмислюються як виразники і суб'єктної, і предикатної семантики, що підтверджується відповідним трансформуванням. Порівн.: «*Вечір*» і *Настав вечір* та «*Я старався, але що я? Пішак!*» [11, с. 103] і *Я є пішак*. Рівень імпліцитності вищий у згорнутих номінативних висловленнях і в тих, які містять іменники з власне предметними значеннями («*Готель*» [11, с. 67]). Якщо ж іменники позначають стан, дію, подію, тобто здатні виражати елементи предикатної семантики, то ступінь прихованості є нижчим: «*Тихий листопад*» [11, с. 75] – *Тихо падає листя*. Імпліцитні номінативні речення, які репрезентують репродуктивний комунікативний реєстр, автор використовує в стислих описах для відтворення вражень, спостережень персонажів: «*Жовтий пісок, гостре каміння і мізерна трава*» [11, с. 123].

У текстах Бориса Харчука зафіксовані й імпліцитні генітивні утворення, як-от: «– *Лім а літ*: річка висохла, хто б міг подумати, а мені в пам'яті той день – не вирубаєш сокирою [...]» [14, с. 61]. У таких експресивних конструкціях, сформованих на базі відповідних квантитативних речень, іменники у родовому відмінку приховують сему «значна кількість чогось, когось», притаманну числовим назвам, усунутим із зазначених вихідних структур (порівн. *Багато літ*).

До одноядерності типологічно тяжіє структура заперечно-генітивних речень, оскільки їх формальну організацію забезпечує насамперед предикатив *нема(є)*, тісно поєднаний із

іменником-генітивом. Стосовно вираженості чи невираженості суб'єктної семантики ці речення можуть бути експліцитними («Мені нема місця» [15, с. 14]) й імпліцитними («– Нема поезії, плямкав губами власкор» [12, с. 124]).

У Харчукових текстах, зокрема в діалогах¹, часто трапляються імпліцитні незавершені речення. Ці висловлення застосовуються для цілеспрямованого замовчування²: «– Категорії честі свободи, обов'язку – це не абстракція, Вікторіє Юліївно. Зважайте...» [11, с. 81]; «Твій батько йшов на війну, то казав, щоб ти вчивсь...» [14, с. 41]. Появу вказаних конструкцій викликає й певний внутрішній стан мовців-персонажів: «Вона [...] відчинила двері в хату й, не переводячи духу, сказала: В-во... тут..., що скидалося на "ось, тут", вона [Ганя] раптом сама виправила, важко дихаючи: Вони [німці] йдуть!» [16, с. 167]. Властиве незавершеним реченням конситуативне домислювання буває як ймовірнісним («А тебе везли літаками і поїздами, мій сину...» [15, с. 13]), так і очікуваним: «– Готувала тобі до шлюбу, а не змогла нарядити тебе [сина] у весільне навіть мертвого [...]. Але я одягну, я все одно одягну ... [тебе у весільне]» [15, с. 13].

Борис Харчук активно використовує неповноскладні й повноскладні імпліцитні одиниці, які, на протигагу співвідносним експліцитним структурам, забезпечують більш лаконічне вираження змісту. Поширеність розглянутих синтаксичних конструкцій у проаналізованих творах узгоджується з характерними рисами стильової манери цього талановитого українського прозаїка. Досліджені тексти демонструють виразне тяжінням письменника до стислості³ висловлень й особливої експресивності слова, здатного постійно спонукувати читачів до сприймання різноманітних прихованих пластів змісту, зокрема й до осмислення імпліцитної семантики, яку реалізують певні синтаксичні конструкції. Естетично виважений добір лінгвальних засобів, широке використання діалогів зумовили таке органічне застосування розглянутих синтаксичних одиниць у творах Бориса Харчука, яке відповідає їхньому функціонуванню у природних комунікативних процесах із характерною для них імпліцитністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1992. – 208 с.
2. Загнітко А. П. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис словосполучення і простого речення (Теоретико-навч. комплекс) / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонДУ, 1993. – 175 с.
3. Москальская О. И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка) / О. И. Москальская. – М.: Высш. шк., 1974. – 156 с.
4. Невідомська Л. Проблеми мовознавчої класифікації імпліцитності / Л. Невідомська // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. – Вип. 475–477. Слов'янська філологія: зб. наук. праць. – Чернівці: Рута, 2009. – С. 143–149.
5. Полякова С. Специфіка стилю Б. Харчука / С. Полякова // Література. Фольклор. Поетика: зб. наукових праць. – Вип. 28. – К., 2007. – С. 529–538.
6. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання: навч. посіб. / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
7. Старикова Е. Н. Имплицитная предикативность в современном английском языке / Е. Н. Старикова. – К.: Вища шк., 1974. – 142 с.
8. Сучасна українська мова: підручник для студентів ф-тів журналістики ун-тів / О. Д. Пономарів та ін. – К.: Либідь, 1991. – 312 с.
9. Сучасна українська мова. Синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наук. думка, 1972. – 516 с.

¹ Досліджуючи способи передачі чужого мовлення у художньому тексті, Н. Тишківська зазначає: «У повістях Бориса Харчука [...] найбільш представлені діалог та невласне пряма мова» [10, с. 348].

² С. Полякова зазначає, що в романі Б. Харчука «Межі і безмежжя» «три крапки після відповіді співбесідника розкривають те, що є приховане, не вимовлене тут, у конкретному діалозі, проте висловлене в контексті твору» [5, с. 534].

³ Варто привернути увагу до своєрідної самохарактеристики, яку автор уклав в уста героїні твору «Неслава»: Він [Юрко] приніс вступ. [...]. Мені подобався сам стиль, – лаконічний, уривчастий [11, с. 109]. Тут йдеться про Юрка Подоляна – персонажа згаданої повісті, постать якого є автобіографічною.

10. Тишківська Надія. Синтаксична організація чужого мовлення в повістях Бориса Харчука / Надія Тишківська // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного ун-ту ім. Володимира Гнатюка. Сер.: Літературознавство. – Тернопіль: ТНПУ, 2011. – Вип. 33. – С. 347–353.
11. Харчук Борис. Неслава: Повість / Борис Харчук. – К.: Рад. письменник, 1968. – 131 с.
12. Харчук Борис. Новели / Борис Харчук // Вітчизна. – 1990. – № 9. – С. 109–125.
13. Харчук Борис. Оповідання / Борис Харчук // Київ. – 1998. – № 1. – С. 41–60.
14. Харчук Борис. Останні оповідання / Борис Харчук // Вітчизна. – 1988. – № 5. – С. 50–67.
15. Харчук Борис. Останні оповідання / Борис Харчук // Київ. – 1991. – № 1. – С. 9–18.
16. Харчук Борис. Помста : Повість і новели / Борис Харчук. – К.: Веселка, 1970. – 280 с.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2014 р.

УДК 81'367.625:821.161.2-09

Олександра Огринчук

*(Івано-Франківський національний
медичний університет)*

МОВНО-ВИРАЖАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ КАТЕГОРІЇ СПОСОБУ У ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ М. БАЖАНА ТА І. ДРАЧА

Стаття присвячена дослідженню лінгвопоетичних та текстолінгвістичних особливостей дієслова у системі поетичних текстів М. Бажана та І. Драча. Аналіз мовно-виражальних особливостей дієслівної категорії способу підтвердив її виразний семантико-естетичний потенціал у досліджених текстах та засвідчив певні пріоритети письменників у вживанні дієслівних форм.

Ключові слова: поетика, поетичний текст, дієслово, категорія способу, ідіостиль.

Александра Огринчук. ЯЗЫКОВО-ВЫРАЗИТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ КАТЕГОРИИ НАКЛОНЕНИЯ В ПОЭТИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ М. БАЖАНА И И. ДРАЧА

Статья посвящена исследованию лингвопоэтических и текстолингвистических особенностей глагола в системе поэтических текстов Н. Бажана и И. Драча. Анализ художественно-выразительных особенностей обозначенной глагольной категории засвидетельствовал ее значительный семантико-эстетический потенциал в исследуемых текстах. Установлены определенные приоритеты писателей в употреблении глагольных форм.

Ключевые слова: поэтика, поэтический текст, глагол, категория склонения, идиостиль.

Olexandra Ohrynczuk. THE WORK IS DESIGNED TO STUDY LINGUO-POETIC AND TEXT-LINGUISTIC FEATURES OF VERBS AND VERB ITERATIONS IN THE POETIC TEXTS OF M. BAZHAN AND I. DRACH

Linguostylistic verb potential as lexicogrammatical word class, which has detailed system of personal-methodical and kind-time morphological forms was analyzed in the article; figurative and expressive features of verbal categories of manner was tracked in the poetic texts of M. Bazhan and I. Drach; certain writers' priorities in use of one or another verbal form were revealed.

Key words: poetics, poetic text, verb, the category of mood, idiostyle.

Дієслово як лексико-граматичний клас слів є одним із найважливіших структурних елементів граматично організованого висловлення, а тим самим і мови та її комунікативної функції. Здебільшого лінгвісти вказують на особливе значення дієслова в загальній граматичній

системі мови (І. Вихованець, К. Городенська, В. Горпинич, А. Грищенко, І. Арнольд, О. Бондарко, О. Ісаченко, М. Жовтобрюх, М. Плющ та ін.).

Стилістичний потенціал дієслів міститься в їх семантиці і в розгорнутій системі морфологічних форм – способових, часових, тому що більшість дієслів має по шість форм у теперішньому і майбутньому часах недоконаного й доконаного видів, по три форми в наказовому способі, по чотири форми в минулому часі і в умовному способі.

Дослідники поезики неодноразово звертали увагу на функціональні можливості дієслова як частини мови, здатність передавати енергію образного руху в творі, відтворювати тривалість процесу, моментальність дії тощо.

Метою цієї статті є простежити, яку роль відіграє дієслівна категорія способу в структурній організації поетичних текстів М. Бажана та І. Драча.

Грамматична категорія способу, що є близькою до дієслівної категорії часу, відкриває інші грані поетичного тексту, наповнюючи його якісно новим онтологічним змістом, енергетикою авторського світосприймання. У художньому тексті способові форми дієслів набувають експресивності й емоційності. Висока частотність використання поетом того чи іншого способу накладає відбиток на внутрішню структуру вірша, впливає на реципієнта.

У статті до категорії способу підходимо з погляду традиційної граматики і кваліфікуємо її як тричленну, що включає насамперед дійсний, наказовий та умовний спосіб.

Дійсний спосіб означає реальні дії, що відбуваються в різній часовій площині. Простежимо це на прикладах із поезій І. Драча й М. Бажана: Коли бувають ночі світлі, / Тоді світліють світлячки [3, с. 184]; Вони бігли небесами / Й цілувались голосами [5, с. 30]; Чуєш добрих друзів клич? / Бачиш усміхи облич... [2 (2), с. 66]; Серце радо затремтіло, / Як почув я тихий дзвін [2 (3), с. 103].

Дійсному способу властиві описовість, конкретизація, спрямованість на об'єкт, відношення до певного суб'єкта (особовість) тощо. Дієслова дійсного способу часто творять канву в поетичних творах І. Драча та М. Бажана: Ми вглядаємося, ми це бачимо, / Розумієм і тлумачим це [3, с. 153]. У цьому контексті з поезії І. Драча дія, виражена дієсловами дійсного способу, конкретизується: стосується певного суб'єкта (ми вглядаємося, ми бачимо), спрямована на відповідний об'єкт (розумієм і тлумачим це).

У вірші М. Бажана дійсний спосіб характеризується розповідно-описовим характером, виконує функцію занурення реципієнта в художній часопростір: Важкою зморшкою напнувся владний м'яз, / Обняв краї спокійнії, безлюднії [2 (1), с. 76]; Осінь скиглить у повітрі, / Розшумілось поле золотим потопом [2 (1), с. 53].

Форми наказового способу можуть виражати наказ, заклик, розпорядження, заборону, прохання, бажання, пораду, запрошення, дозвіл, команду та ін.

Наказовий спосіб у художньому творі виконує апелятивну функцію. Йому властиве конкретне суб'єктно-об'єктне звернення – наказ, заклик, застереження, прохання, побажання тощо. Саме тому до цього способу досить часто звертаються при написанні поезій і М. Бажан, і І. Драч, передаючи особливу смислову експресію та напругу. Форми наказового способу дієслів у досліджуваних текстах можуть виражати: наказ: Тож мечем харалужним, не шилом / Бий мене, щоб отямився я [5, с. 28]; Пильнуй, стерничий! Вітер кружить тут, / І гостру хвилю зводить Тарханкут [2 (2), с. 17]; прохання, пропозицію: Скиньте з Шевченка шапку. Та отого дурного кожуха. / Відкрийте в нім академіка [5, с. 60]; побажання: Тож ставай до хороводу / І за піснею народу Далі йди в святкову ніч / Щастю власному навстріч [2 (2), с. 66].

Модальне значення наказового способу неоднаково виявляється в дієсловах недоконаного й доконаного виду. Видові форми наказового способу служать засобом вираження різних експресивних відтінків. Так, при вираженні заклику у вірші «День» М. Бажан використовує дієслова недоконаного виду в наказовому способі: Живи, життя безсмертне! / Живи, священна славо / Людей, які зродились, / Щоб смерть перебороть! [2 (1), с. 172].

Дієслова недоконаного виду в наказовому способі означають менш категоричні накази. У поетичних творах І. Драча вони частіше виражають прохання, пораду: Беріть сонця – кладіть мені серця, / Як мідяки з осугою-турбою [3, с. 36].

Дієслова доконаного виду в наказовому способі означають категоричне прохання, наказ: Віялом прикрившись, владарка свавільна / Зором наказала: – Підійди. Я жду [2 (2), с. 10]. Тут форма наказового способу доконаного виду виражає наказ, спрямований на результат, тому він носить категоричний характер.

У поезії знаходимо й інші випадки, коли імперативні дії залежать від особи, ситуації, інтонації тощо. Наприклад: Співай, як причинний, / крутись, як пророк, / Смердючий і злий недоноску! [1, с. 96]. Синтетичні форми наказового способу і М. Бажан, й І. Драч уживають тут при негативно-маркованих звертаннях, які уточнюють, конкретизують їх. В обох випадках маємо окличні речення, що посилює наказ.

Категоричність наказу, поради, спонукання підсилює препозиція займенника. Вживання займенників разом із дієсловами в наказовому способі характерне для поетичних текстів обох поетів: А ви, орли, летіть в своє поліття / І не розгойдуйте небесну віть... [3, с. 382]; / Ви ... дивіться, як розважаюсь я – / міський сутенер та махляр на карти! [2 (3), с. 58].

Більшим ступенем категоричності в досліджуваних текстах, як і в мові загалом, наділені форми другої особи наказового способу: Так сила в ньому клекотала зла: / «Бери й пиши – шалій пером орла!» [3, с. 13]; Затям собі і стверди це життям [4, с. 79]. Меншим – першої особи множини, що виступає як форма заохочення ще когось до дії: Рушаймо! Шляхом, засланим дощем,... / Рилєєва й Бестужева листи, / Сховавши під плащем [2 (2), с. 37].

Посилення категоричності наказу засвідчують передусім форми другої особи однини наказового способу, уживані стосовно багатьох осіб. Наприклад, у М. Бажана: Хай вітер у вічі, / Умри – не стій!.. Команд не ждiте! Хто став – пристрелю! [1, с. 18].

За допомогою аналітичних форм виражаються значення третьої особи однини й множини та першої особи однини: – Хай грізно посіче очима! / Хай в прірву підштовхне плечем! [1, с. 149]; Нехай осколки ришуть знавісніло... [4, с. 174]; Нехай... Добреду! Допалаю! Доп'ю! [1, с. 97]. В останньому прикладі розташування дієслівних форм доречно тоді, коли автор хоче звернути увагу на почерговість, послідовність дій.

Знаходимо, причому частіше в І. Драча, і приклади вираження значення наказового способу інфінітивом. Нерідко це створює ефект ненав'язливого прохання-пригадування (у сполученні з модальними словами): Треба ж зайти до Скромності, / Послизнувшись на пам'яті... [3, с. 110]; Ви – Джоконда, / Яку треба вкрати! [2 (3), с. 48]. Такі контексти мають експресивний характер, забезпечують оригінальність поетичного тексту.

Волевиявлення автора у конкретних комунікативних ситуаціях може набувати різних модальних значень, утілених часто в інфінітивних реченнях, зокрема :

– побажання: Ти збожеволіла. З лахміття ляльку ти / Несеш – куди? Хіба в психіатричку? / Знайти тебе, од пекла вберегти! [2, с. 31];

– заклик: Розвести ті ножі – оті вогні [2, с. 64];

– повеління: Бути негру не рабом, а бійцем... [2 (1), с. 58];

– наказ: Перо – це наша чорна доля, / Все обійти і все знайти! [5, с. 5].

У М. Бажана наказ, спонукання до дії (часто звернені до самого мовця), нерідко висловлені в особливо різкій формі, підсилюються використанням частки не: Не бліднути, не скніти, не здригатись – / Стоять, як суд! Як войовник, стоять! [2 (1), с. 287]. Уживанням інфінітивної форми на -ть, властивої художній мові, письменник досягає особливої образності, ритму.

Значення наказового способу виражається також поєднанням інфінітива із спонукальними частками давай, дай: Ведеться так, як ведеться! / Дай мені бути при мені [4, с. 150].

Загалом більше часток виявлено у поетичних текстах М. Бажана. Зокрема, автор використовує частки ж (же) (для підсилення наказу), -но (для вираження нетерпіння, настійливого прохання), а також хай (нехай) (для творення традиційних аналітичних форм третьої особи однини і множини наказового способу). Пор.: Рубай же ланцюги, / Зривайся із причалу... [2 (1), с. 95]; Шматуй же крок, труси людей ти, / Кохання механічний знак! [2 (1), с. 93].

Частка -но, крім того, може надавати формам наказового способу також відтінку інтимності або фамільярності: О, слухай-но мене! / Похмурий біль застиг в очах, / Що так життя мине [2 (1), с. 51].

Форми наказового способу з часткою хай (нехай) вживаються для вираження спонукання. У поезіях М. Бажана за допомогою неї об'єктивуються побажання, наказ: Він може зродити! Хай, гинучи, зродить, / А потім змією з хвоста себе з'їсть. / Хай здохне, хай змерхне, хай згине! [2 (1), с. 121].

Особливе місце в системі форм наказового займають сполучення частки дай (давай) (із походження форми другої особи однини наказового способу дієслова давати) з особовими формами дієслів або інфінітивом, вжиті для вираження прохання: Дай я зіпрусь на тебе, вирвусь із смерті й муки [2 (2), с. 118] або Дай одійти на дозвіллі, / Ходити по вогкому зіллі... [4, с. 150].

І. Драч частку не вживає для заперечення дії чи застереження: Не стріляй тільки. / Сам я прийду... [3, с. 184]; Звіряйте всі фази і клеми, / Та не руште правічну різьбу, / Бо встануть скажені проблеми, / Як цунамі у вашу добу [5, с. 394]; частку -но – для пом'якшення наказу: Димище пурхало, хоч у ньому смаку не було. / Йди-но до мене, ходи-но, лети-но... [4, с. 277].

За допомогою частки хай (нехай) в поезії І. Драча, як і в текстах М. Бажана, реалізується спонукання, часто з відтінком побажання: Хай сіє зерна скрізь метка рука, / І в океан добра тече ріка [3, с. 293]; Хай світить світел світ мені... [3, с. 185]. Таке нагромадження спільнокоренових слів в останньому прикладі світить світел світ підсилює художньо-образну та асоціативно-смыслову канву твору.

Спонукальну частку давайте (із походження форма другої особи множини наказового способу дієслова давати) І. Драч використовує для вираження заохочення: Давайте не соромтесь. / Це наш гість Вальтер Функе з НДР [3, с. 204], а за допомогою частки бодай вносить розмовний відтінок: Отож притулись до її чистоти – / Бодай на краплину осяєшся ти! [4, с. 271].

У досліджуваних текстах близькість до наказового способу виявляють форми майбутнього доконаного часу, вжиті в значенні «наказу в легкій формі», зокрема в І. Драча: Ми чорні гори перегорнем, / Ми вдарим серцем в мур зажур, / Ми розквітаємося з горем / На рівні вічних партитур! [3, с. 35]. Тут дієслова вказують на почерговість дій. Порівняймо в М. Бажана: Ходімо – ганьба нас, як псів, виганя, / Рушимо в мандри удвох! [1, с. 97]. Перше дієслово вжите в наказовому способі, друге – набуває такого значення.

Помітною образністю у творчості М. Бажана та І. Драча характеризуються контексти з формами умовного способу.

М. Бажан, використовуючи форми умовного способу, стверджує бажаність дії. Часто у препозиції до дієслова умовного способу письменник розміщує займенники, що вказують на суб'єкта дії та її особистісний характер: Я жив би двічі і помер би двічі, / Якби було нам два життя дано [2 (1), с. 145]. За допомогою образно-символічної антонімічної пари, вираженої дієсловами в умовному способі жив би – помер би, яка проектується на прислівниковий повтор двічі, автор досягає бажаного стилістичного ефекту.

В іншому творі, вживаючи конструкцію «інфінітив + модальне дієслово змогли в умовному способі», М. Бажан вказує на можливість / ймовірність дії, активує нотку впевненості: І ми двічі умерти змогли б / За чорний вугіль, за чорний хліб, / За чорні натруджені руки / Ми двічі умерти змогли б [2 (1), с. 60]. Реалізований у поезії повтор надає оповіді динамічності. Розглянуті вище форми умовного способу кваліфікують як особові.

Водночас досліджуваним текстам, як і українській мові, властиві й неособові форми, утворені поєднанням інфінітива з часткою б. У Бажанових текстах за допомогою них виражається вірогідність дії, ненав'язливе, некатегоричне бажання: Стогоном скорчити б ребра, / Розчавити б серце в руках [2 (1), с. 49]; Криком би груди роздерти, / Роздряпати зойком ніч [2 (1), с. 45].

Подібні значення реалізують форми умовного способу і в творчості І. Драча. Насамперед письменник уживає їх на позначення бажаної, але не реальної дії: Краще б таке було восени [3, с. 375]. Як і М. Бажан, І. Драч вводить у речення з формами умовного способу займенники,

розміщуючи їх у препозиції до дієслова: Світе мій кричаний, в білу югу / Ми б задубіли на паморозь світлу... [3, с. 296].

Проаналізовані приклади з поезій І. Драча демонструють також препозитивне розміщення стосовно дієслова частки б, що меншою мірою властиве текстам М. Бажана. Контексти, в яких частка б знаходиться у препозиції до дієслова, характеризуються більшою виразністю, образністю. Вживання її після займенника підсилює його функціональне навантаження.

Особливою експресією позначені контексти, де частка би (б) стоїть у постпозиції та в препозиції до дієслова: Я випив би небо до денця, співом шалів би крилато, / Журу перепив би зором, а в зір би взяв зір на сто гін... [3, с. 169].

Вживання неособових форм умовного способу засвідчує приклад із вірша І. Драча «Цвіте мигдаль»: Ущелиною щільною / По снігу березневному / Пройти б, шмигнути б вихором... [4, с. 191]. За допомогою інфінітивного речення з часткою б експлікується бажана дія.

Виявлені також випадки транспозиції способових форм. Наприклад, М. Бажан у поезії «Імпровізація» із циклу «Міцкевич в Одесі» використовує форму умовного способу в значенні дійсного для вираження ввічливого прохання: – Даруйте, хотів би я змовити слово, / Пробачення випросивши наперед [2 (2), с. 15].

Трапляються контексти, в яких форма умовного способу вживається для вираження послабленого значення наказовості: Дівочий голос з другої кімнати / Відповідав стурбовано: – Іду, / Чи ти не міг би, Остапе, заждати? [2 (1), с. 133].

Отже, розглянувши естетичну природу дієслівної категорії способу в поетичних текстах М. Бажана та І. Драча, можна зробити певні висновки. Зокрема, у творчості обох письменників переважають форми дійсного способу, виражені дієсловами в різних часових значеннях. Дія дієслів у дійсному способі конкретизується стосовно суб'єкта та об'єкта.

Щодо наказового способу, то в М. Бажана для вираження прохання, поради вживаються дієслова недоконаного виду, а дієслова доконаного виду здебільшого реалізують категоричний наказ, натомість у Драчевих текстах у наказовому способі переважають дієслова доконаного виду, які, проте, нерідко виражають наказ у пом'якшеній формі.

Активну участь у творенні форм наказового способу виявляють частки хай (нехай), не, ж (же), -но та ін., які вносять відповідний експресивний відтінок. М. Бажан часто вживає частки же, -но для підсилення наказу, вираження нетерпіння, настійливого прохання, І. Драч за допомогою часток увиразнює спонукання, пом'якшує наказ.

Поширеними у творчості обох письменників є також форми умовного способу, які виражають ввічливе побажання, прохання.

Використання різних способових форм дієслова в поетичних текстах М. Бажана та І. Драча демонструє унікальність стилю обох письменників, визначає особливості авторського світовідчуття, інтенсифікує та естетично збагачує текст, підсилює його комунікативну функцію та діалогічність.

Опрацювання лінгвопоетичної проблематики на матеріалі поетичних текстів відкриває перспективи подальшого лінгвістичного та літературознавчого дослідження у цій царині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бажан М. П. Політ крізь бурю: Вибрані твори / М. П. Бажан; вст. сл. І. М. Дзюби. – К.: Криниця, 2002. – 608 с.
2. Бажан М. Твори у чотирьох томах / М. Бажан. – К.: Дніпро, 1974–1975.
3. Драч І. Анатомія блискавки: поезія, проза / І. Драч. – Харків: Фоліо, 2002. – 509 с.
4. Драч І. Ф. Вибрані твори: в 2 т. / І. Ф. Драч; вст. ст. А. Ткаченка. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2011. – Т. 1. Вірші. Поеми. – 608 с. – (Бібліотека Української Літературної Енциклопедії: вершини письменства).
5. Драч І. Крила: поезії / І. Драч: Фоліо, 2001. – 74 с.
6. Дудик П. С. Стилїстика української мови: [навч. посібник] / П. С. Дудик. – К.: ВЦ «Академія», 2005. – 368 с.

7. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови: академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська / [за ред. І. Р. Вихованця]. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.
8. Горпинич В. О. Морфологія української мови: [підручник для студентів вищих навчальних закладів] / В. О. Горпинич. – К.: ВЦ «Академія», 2004. – 336 с.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2014 р.

УДК 811.161.2 `373.7

Тетяна Осіпова

(Харківський національний педагогічний
університет ім. Г. С. Сковороди)

НЕВЕРБАЛЬНІ ПАРАМЕТРИ КОМУНІКАЦІЇ ЯК МОВНО-КУЛЬТУРНИЙ КОД НАЦІЇ І СКЛАДОВА ПОРТРЕТУ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ (на матеріалі «Співомовок» С. Руданського)

Стаття присвячена проблематиці невербальної комунікації як однієї з малодосліджених, позбавленої національної концепції галузі комунікативної лінгвістики. Грунтуючись на досягненнях попередників та на власних спостереженнях, авторка робить спробу актуалізувати термін «вербалізація невербаліки» в дослідженні художніх текстів з метою виявлення процесів інтерпретації смислів, мотивованих системою комунікативних ситуацій, окреслити національно специфічні риси міжособистісного спілкування, поглибити теорію мовної особистості з урахуванням невербальної компетенції. Аналізуючи паралінгвальну складову текстів С. Руданського, визначаємо її насамперед як майстерно використаний засіб творення комічного, що містить мовно-культурний код нації і проектує перспективи її вивчення з метою поглиблення теорії й практики мовної особистості та лексикографії.

Ключові слова: невербальна комунікація, вербалізація невербаліки, інтерпретація смислів, національно специфічні риси міжособистісного спілкування, невербальна компетенція, теорія і практика мовної особистості, мовно-культурний код нації.

Татьяна Осипова. НЕВЕРБАЛЬНЫЕ ПАРАМЕТРЫ КОММУНИКАЦИИ КАК ЯЗЫКОВО-КУЛЬТУРНЫЙ КОД НАЦИИ И СОСТАВЛЯЮЩИЙ КОМПОНЕНТ ПОРТРЕТА ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ (НА МАТЕРИАЛЕ «СПИВОМОВОК» С. РУДАНСКОГО)

Статья посвящена проблематике невербальной коммуникации как одной из малоисследованных, лишенной национальной концепции сферы коммуникативной лингвистики. Опираясь на научные достижения предшественников и на собственные наблюдения, автор предпринимает попытку актуализации термина «вербализация невербалики» в исследованиях художественных текстов с целью выявления процессов интерпретации смыслов, которые мотивируются разнообразными коммуникативными ситуациями, определения национально специфических черт межличностного общения, углубления теории языковой личности в проекции на невербальную компетенцию. Анализируя паралингвальную составляющую текстов С. Руданского, определяем ее прежде всего как мастерски использованный способ создания комического, который содержит языковой и культурный код нации, а также проектирует перспективы ее изучения с целью углубления теории и практики языковой личности и лексикографии.

Ключевые слова: невербальная коммуникация, вербализация невербалики, интерпретация смыслов, национально специфические черты межличностного общения, невербальная компетенция, теория языковой личности, языковой код нации, культурный код нации.

Tetyana Osipova. NON-VERBAL COMMUNICATION PARAMETERS AS A LINGUISTIC AND CULTURAL CODE OF NATION AND A COMPONENT OF LINGUISTIC PERSONALITY PORTRAIT (BASED ON «SPIVOMOVKI» BY S. RUDANSKY)

The article deals with non-verbal communication as one of the slightly studied fields of communicative linguistics without national concept. Based on the scientific achievements of predecessors and personal observations, the author attempts to update the term “verbalization of non-verbal communication” in the study of literary texts to identify the processes of interpretation of meanings that are motivated by a variety of communicative situations; to determine national specific features of interpersonal communication; to deepen the theory of linguistic personality in the projection on non-verbal competence. After analysing paralinguistic components of texts written by S. Rudansky, these components are defined primarily as a way to create masterful comic effects, which include linguistic and cultural code of the nation, as well as prospects for further studies of the theory and practice of linguistic personality and lexicography are represented.

Key words: non-verbal communication, verbalization of non-verbal communication, interpretation of meanings, national specific features of interpersonal communication, non-verbal competence, the theory and practice of linguistic personality, linguistic-cultural code of the nation.

У контексті європейської інтеграції України та в річищі останніх подій у світі зростає інтерес до української нації й української мови як її основної ознаки. У світлі сказаного актуально вважаємо думку посла Франції в Україні Алена Ремі про те, що самі українці навіть не підозрюють, який успіх має українська культура в Європі [9]. Зростає зацікавленість до співпраці, вивчення наукових, освітніх і культурних потреб українського суспільства в інших країнах. Натомість бракує якісно підготовлених кадрів – перекладачів, філологів, культурологів, які могли б достойно презентувати українські культурні надбання у світі.

Комунікація – процес багатоаспектний і синкретичний, а її успішність, безперечно, пов'язана з мисленневою діяльністю людини, її комунікативною спроможністю, комунікативною компетенцією, комунікативними можливостями – умінням кодувати й декодувати повідомлення. Повідомлення, як відомо, можуть бути вербальними й невербальними, що мотивовано відповідним способом кодування.

Під мовним кодом розуміють «сукупність засобів мови, що використовуються в комунікації і характеризуються певною однорідністю (літературна мова, соціальні, територіальні діалекти тощо) [1, с. 76]. Однак його можна вважати лише зовнішньою оболонкою, оскільки процес декодування інформації ґрунтується на більш глибинному когнітивному рівні й регламентується культурно-мовним кодом – єдності мовних і культурних знань, які виявляються в міжкультурній комунікації і втілюються у вербальне повідомлення [1, с. 75].

Невербальна комунікація як комунікативне явище активно студіювалася наприкінці ХХ століття за межами України. Теоретичні надбання М. Аргайла, Р. Бердвистла, Р. Екмана, В. Фризена, А. Пиза, Д. Холла та ін. стали підґрунтя й отримали розвиток у наукових працях російських дослідників – І. Горелова, Г. Колшанського, В. Лабунської, Т. Ніколаєвої, Г. Крейдліна. Однак в Україні ця галузь належить до малодосліджених, позбавлених національної концепції. Поодинокі наукові розвідки сучасників (А. Барташова, С. Голощук, Г. Демиденко, Н. Коловоротна, І. Попик, І. Пуцята, Л. Солощук, О. Стародубцева, О. Тесля, О. Янова та ін.), на жаль, не можуть цілісно висвітити комунікативний досвід українців, а відсутність теоретично-довідкової бази зумовлює використання зарубіжної наукової літератури й упровадження в сучасне спілкування іноземних стратегій, що негативно впливає на формування національної самосвідомості й самоідентифікації мовця.

Слово є потужним засобом збереження людського досвіду, зокрема й комунікативного, тому сьогодні мовознавство в поєднанні з іншими науками про людину формує нові знання, окреслює наукові перспективи [див. про це: 10], а вивчення мовної тканини, що репрезентує ці знання, є актуальним напрямом лінгвістики.

Нові методики зумовлюють формування нового інструментарію дослідження. Термінологічне сполучення *вербалізація невербаліки* перебуває на шляху свого ствердження й досить успішно апробується на фразеологічному матеріалі [див.: 2, 3, 5, 6, 11]. Деякі дослідники роблять спроби диференціювати й класифікувати фразеологічний матеріал з відповідними категорійними (паралінгвальними) ознаками, зокрема **кінематичними** та **фонаційними**, порівн.: *дути губи, опускати вуха, світити зубами, стріляти очима, ламати шапку, розказати на пальцях, ставати на коліна, бити чолом, ходити півнем* тощо; *піднімати голос, кричати не своїм голосом, цідити крізь зуби* тощо [див.: 2]. Однак поза увагою дослідників залишаються такі параметри невербальної комунікації, як **ольфакторні** (запахові) та **гастичні** (смакові), **проксемічні** (просторові) та **фізіогномічні** (параметри зовнішності), деякі **екстралінгвальні**, зокрема параметри *плачу, сміху* тощо, **хронематичні** (паузація мовлення), хоча вони також омовлюються фразеологічними одиницями, порівн.: *аж у носі свербить, смердить як швець смолою, гірко як з перцем, солоно заплатити, солодке аж губи злипаються, аж пальчики оближеш* [7, с. 164–170]; *триматися середини, їхати на чужому возі, вступатися з дороги, посадити на чільне місце, на поріг не пустити, тримати за дверима* [7, с. 158–161]; *з лиця води напитися, красне личко, з очей видно що бреше, лиця на нім не стало* [7, с. 146–148] та ін.

Напевне, оперування винятково академічною базою фразеології не надає можливості максимально повно відстежити способи вербалізації паралінгвальної лексики в мовленні українців. Реалізацію цієї функції мовних одиниць, процеси інтерпретації смислів, що утворюються в різноманітних комунікативних ситуаціях, національну специфіку спілкування найбільш продуктивно можна дослідити на матеріалі художніх текстів, що репрезентують мовлення українців, а також демонструють компетентнісну складову **мовної особистості** автора.

Використання в художньому тексті прислів'їв, приказок, фразеологізмів дає змогу якнайяскравіше показати автентичність українців, особливості національного характеру. Це, зокрема, стосується творів Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, І. Франка, І. Нечуй-Левицького, М. Стельмаха та ін.

До видатних майстрів українського слова належить Степан Руданський, чия творчість пронизана народним гумором, мовною колоритністю, креативністю, хоча ставлення сучасників до його творчості було неоднозначним, наприклад, 26 лютого 1861 р. у своєму листі П. Куліш писав: *«Руданського вірші, на мій погляд, нікуди не годяться. Я, Шевченко, Костомаров забракували їх, а Білозерський все-таки надрукував — і, як бачу, не помилився; знайшлись і для Руданського хвалителі»* [8]. До таких «хвалителів» належав І. Франко, який сприяв виданню «Співомовок» та, власне, так назвав їх саме він, зважаючи, напевне, на потужний народно-поетичний потенціал творів С. Руданського.

Невербальні параметри, омовлені в поезіях, утворюють яскраву національну палітру, репрезентуючи енергетику вдачі, характеру українців, тонкощі чуттєвого та емоційного сприйняття світу. Автор, безперечно, омовлює власні знання щодо мовно-культурного коду нації, її мовленнєвих традицій, у тому числі й щодо типової невербальної поведінки.

С. Руданському вдається гнучко схарактеризувати **акустичні параметри** мовлення, зокрема гучність голосу, що відповідно до ситуації мовлення формує різні комунікативні смисли, пор.: *А староста напереді / Тільки засміявся / Та до ключника старого / Стихача озвався: ...* («Божі птиці») – акустичний параметр ілюструє гетерогенну комунікацію, коли передбачається діалогова форма спілкування; водночас він може мати місце і в автокомунікації, коли вербалізується внутрішнє мовлення людини: *Глянув мужик на болото, / Посвистав до лиха, / Відвернувся, набік плюнув, / Та й промовив стиха...* («Свиня свинею»). **Манера мовлення** залежить від ситуації та взаємостосунків комунікантів, напр.: *Той, бідняка, з серцем, / І жалем, і сміхом: / «Сіcho», – йому каже. / А той собі: «Сіcho!»* («Привітання»).

Вплив тембру та манери мовлення на адресата простежуємо в рядках: *Щойно в церкві коли дяк / «Іже» заспіває, / Бідна баба у кутку / Мало не вміває./ Аж завважив теє дяк, / До неї забрався. / «Чого плачете ви так?» — / Стару запитався. / «Як не плакати мені, — Стара баба каже, — Коли мене голос ваш / Аж за серце в'яже!»* («Жалібний дяк»).

Екстралінгвальні засоби *сміху, плачу, свисту*, влітаючись у мовлення, ілюструють певні тактики у відповідних комунікативних ситуаціях, пор.: *Глянув мужик на болото, / Посвистав до лиха, / Відвернувся, набік плюнув, / Та й промовив стиха...* («Свиня свинею»); *Слухав, слухав бідний мазур, / Далі тяженько здихнув, / Подивився на Jezusa / Й головою похитнув.* («Страшний суд»); *А староста напереді / Тільки засміявся / Та до ключника старого / Стихача озвався ...* («Божі птиці»).

Зовнішній вигляд, як відомо, тісно пов'язаний із внутрішнім станом або вдачею людини, тому С. Руданський і приділяє так багато уваги у своїй поезії опису атрибутики українського козацтва, пор.: *Сидять собі. В них жупани / Все кармазинові, / І самі такі хоробрі, / Вуса прездорові* («Запорожці у короля»); *«Що то за причина, / Що в вас гола голова, / А зверху чуприна?»* («Чуприна»); *І палицю в руки взяв, / В кожух одягнувся, / Чорні вуса підбілів, / В чоботи узувся* («Козак і король»). Колоритна жіноча краса омовлюється автором багатослівно й комплексно, що призводить до іронічного її сприйняття, напр.: *Молодиця молодая, / Глуста, уродлива; / Груди білі — як збаныта; / Сама чорнобрива* («Сповідь»). Натомість в іншій ситуації автор вдається до опису симптоматичного стану для ілюстрації цнотливості характеру молодої дівчини на соромницькі залицяння: *Стоїть козак коло груші, / Дівку підмовляє. / А дівчина, як калина, / Полум'ям палає* («Той, що над нами»).

Найбільш чисельною, як уже зазначалося, є група кінетичних засобів комунікації, оскільки до неї, крім *міміки, жестів та знакових рухів*, зараховують і *контакт очима*, й *поставу* під час спілкування. В авторських контекстах зазначені засоби ситуативно набувають різних смислів, зокрема, це стосується дії, що має символічне наповнення – *плюнути на щось*, пор.: *І прокинувся мужик, / І плюнув до лиха...* («Верства») – обуритися через щось; *Спом'янув тут бідний дідич / Чорта і чортицю, / Плюнув з лиха, сів на бричку: «Рушай за границю!»* («Гуменний») – розірвати зв'язки; *Реготять купці дурнії, / А він тільки сплюне / Та й до другої крамниці, / Багатшої, суне* («Добре торгувались») – виявляти власну самодостатність і вагомості; *Глянув мужик на болото, / Посвистав до лиха, / Відвернувся, набік плюнув, / Та й промовив стиха...* («Свиня свинею») – виявити розчарування в чомусь.

Наявність у тексті невербального параметра створює ефект комічності, надає зображуваним подіям динаміки, візуалізує реакцію людини на певний подразник, пор.: *А той, бідний, слухав, / Далі ухватився / Руками за вуха: «Nie tow, – каже, – nie tow...»* («Ratuj, Bracie!»); *Прокинувся, протер очі, / Разів кілька позіхнув, / Разів кілька босі ноги / З подивлянням повернув* («Не мої ноги»); *Підірвався бідний ксьондз / Та хватъ за чуприну! / Та так раптом замахнув / Аж на середину! / А той чуба загорнув: / «Правда, – каже, – люди. / Хто лиш з блазнями зайде, / То й сам блазнем буде!»* («Мазур на сповіді»).

С. Руданський демонструє різні **типи погляду** в певних ситуаціях, пор.: *Розпалилася дівчина, / Не зна, чого хоче: / То підійде, то загляне / Козакові в очі* («Сама учить») – стратегія залицяння реалізується візуальними тактиками; *А той йому, неборак, / Глянув тільки в очі: / «Та святили ж, – каже, – ви, / Пресвятий панотче! («Хто святий?»)* – погляд як запитання, пошук відповіді; *Ні, не вірять – і чумак / проти неба глянув: / «Коли я сокиру взяв, / Най я ляхом стану!..»* («Згуба душі») – погляд як клятва або присягання.

З метою загострення комічного сприйняття письменник маніпулює **просторовим параметром**, тримаючи читача або слухача в певному тонусі, пор.: *Сюда-туди повернувся, / Видумує штуку, / Підступає до батюшки, / Цілує у руку* («Піп у ризах»); *Мужик лиха наробив, / А жінки боявся, – / Сюди-туди по кутках – Та й під піл сховався* («Господар хати»); *Аж у снігах двері скрип, / Далі в хату двері рип, / Шелеп кум у хату!* («Довгий зуб»). В останньому прикладі використано звуконаслідування як ефективний фоностилістичний прийом.

Серед тактильно-кінестезичних засобів найбільш частотним у поезіях С. Руданського є **цілування**. Варто зазначити, що ця дія в поведінці персонажів співомовок не пов'язана з

інтимним її призначенням, пор.: *Сюда-туда повернувся, / Видумує штуку, / Підступає до батюшки, / Цілує у руку* («Піп у ризах») – як вияв пошани; *Під повстання два панки / На коршмі гуляють, / Цілюються, як брати, / Приязнь запивають. / Ото собі й запили, / І поцілувались...* («Ratuj, Bratcie!») — дружні поцілунки моногамного характеру; *Не годен ти нас, хрещених, / І десь цілувати, / А не то, щоб Запоріжжя / Під собою мати!* («Ахмет III і запорожці») – омовлюється символічна дія *цілувати когось* у місце, не призначене для поцілунків, що означає категоричну відмову, неможливість виконання чогось, забезпечує іронічне тло ситуації.

Запахові (ольфакторні) та смакові (гастичні) параметри мало репрезентуються авторами в художніх текстах, однак С. Руданському вдається описати ці чуттєві процеси яскраво й природно, пор.: *Іде собі дорогою, / Свіжий хрін смакує. / В носі свердлом засвертіло, / а сліз не вгамує. / Втирає, втирає циган очі, / далі й не втирає... / Сів під мостом, іскривився, / Їсть і промовляє...* («Циган з хроном»); *«Наварили б вареників, / Сіли край стола...» / Тут старому вже по горлі / Слинка потекла...* («А не халасуй!»), що в загальному контексті твору створює ефект комічного.

Отже, мова поетичних творів С. Руданського знайомить нас із його власною комунікативною компетенцією щодо репрезентації параметрів невербаліки, при цьому співомовки потенційно характеризують і мовну особистість українця загалом. Невербальні параметри, вербалізовані в художньому мовленні, зокрема й фразеологічними засобами, утворюють своєрідну систему мовних засобів, що містять мовно-культурний код нації.

Як показує проаналізований матеріал, теорія мовної особистості, безперечно, повинна бути доповнена ще одним зрізом дослідження мовної особистості, ще одним параметром, що виявляє: а) вміння користуватися невербальними знаками та засобами їх омовлення та б) уміння їх дешифрувати.

Поряд з іншими видами компетенцій, що характеризують мовну особистість, як-от: мовна, комунікативна, культурологічна, етнічна, емоційна, міжкультурна і т. д. [4], необхідно ввести і поняття *невербальної компетенції*. Невербальна компетенція, це, очевидно, такий параметр характеристики мовної особистості, її мовленнєвої діяльності, що засвідчує: а) відповідний рівень (він може бути високим, посереднім і низьким) в умінні використовувати знаки невербаліки, а також відповідно їх омовлювати в процесі щоденної комунікативної діяльності; б) рівень уміння їх «прочитувати», декодувати — це стосується і вербальних знаків, і засобів їх омовлення.

Дослідження художнього мовлення на предмет вербалізації невербаліки є різнопланово перспективним, зокрема як накопичення лексикографічного матеріалу для створення словників активного типу з невербальної комунікації, що репрезентують національну специфіку міжособистісного спілкування, та з метою поглиблення теорії мовної особистості й вивчення мовної і комунікативної компетенцій українського красного письменства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. / Ф. С. Бацевич. – К.: Довіра, 2007. – 205 с. – (Словники України).
2. Демиденко Г. Г. Паралінгвальні фразеологізми в українській етнокультурі [Текст]: дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ганна Глебівна Демиденко. – Харків, 2013. – 203 с.
3. Космеда Т. А. Индивидуально-авторское воспроизведение параметров невербальной коммуникации в идиостиле писателя как элитарной языковой личности / Т. А. Космеда, Т. Ф. Осипова // Язык и культура в эпоху глобализации: сборник научных трудов по материалам первой международной научной конференции «Язык и культура в эпоху глобализации». – Вып. 1. – В 2-х т. – Т. 2. – СПб. : Изд-во СПбГЭУ, 2013. – С. 44–53.
4. Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу : [монографія] / Т. А. Космеда. – Дрогобич: Коло, 2012. – 372 с.
5. Осіпова Т. Ф. Вербалізація «невербалики»: інноваційні словотвірні тенденції в системі мовознавчої термінології / Т. Ф. Осіпова // Лексико-грамматические инновации в современных славянских

языках: VI Международная научная конференция (Днепропетровск, ДНУ имени Олеся Гончара, 22–23 апреля 2013 г.): материалы / [сост. Т. С. Пристайко]. – Днепропетровск : Нова ідеологія, 2013. – С. 221–223.

6. Осіпова Т. Ф. Вербалізація паралінгвальних засобів комунікації у творах Т. Г. Шевченка / Т. Ф. Осіпова // Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2013. – Вип. 35. – С. 215–226.
7. Осіпова Т. Ф. Параметри вербальної і невербальної комунікації в українських пареміях: дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Тетяна Федорівна Осіпова. – Харків, 2010. – 210 с.
8. Поетичні майстерні: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maysterni.com>
9. Ремі Алєн. Культура – це добре, але без грошей нічого не зробите / Ексклюзивне інтерв'ю ТVІ з послом Франції в Україні паном Алєном Ремі 08 лютого 2013 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://shoop.uabooks.org/index.php>
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К, 2008. – 712 с.
11. Osipova T. Metalanguage of non-verbal communication: «verbalization of non-verbalics» as a means of language code realization / T. Osipova // Lingvistichni studii : zbirnik naukovih prats: Vipusk 18 / [Ukl.: Anatoliy Zagnitko (nauk. red.) ta in.] – Donetsk: DonDU. – 2014. – Vip. 28. – S. 123–128.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2014 р.

УДК.811.161.2,373.23

Галина Панчук

(Тернопільський національний педагогічний
університет ім. В. Гнатюка)

АНТРОПОНИМНО-АПЕЛЯТИВНІ НАЗВИ (ПАСИВНА ЛЕКСИКА) В ОСНОВАХ ПРИЗВИЩ ОПОЛЛЯ

У статті проаналізовано пасивну лексику, зафіксовану в основах антропонімно-апелятивних назв прізвищ Опілля. Досліджено лексичний склад назв на позначення зовнішньої та внутрішньої ознаки та виокремлено їх групи в основах сучасних прізвищ ополлян.

Ключові слова: антропонім, апелятив, номінація, оцінність, пасивна лексика.

Галина Панчук. АНТРОПОНИМНО-АПЕЛЛЯТИВНЫЕ НАЗВАНИЯ (ПАССИВНАЯ ЛЕКСИКА) В ОСНОВАХ ФАМИЛИЙ ОПОЛЯ

В статье проанализировано пассивную лексику, зафиксированную в основах антропонимно-апелятивных фамилий Ополья. Исследовано лексический состав названий для обозначения внешнего и внутреннего признака и выделено их группы в основах современных фамилий ополлян.

Ключевые слова: антропоним, апелятив, номинация, оценочность, пассивная лексика.

Halyna Panchuk. ANTROPONIMIC-APPEAL BY NAME (PASSIVE VOCABULARY) AT THE HEART OF OPOLE SURNAME

The article analyzes the passive vocabulary recorded in the fundamentals of appeal antroponimic surnames Opole. Investigated lexical structure of names denoting the external and internal features and singled them in the fundamentals of modern surnames opoleans.

Key words: anthroponym, common noun, nomination, emotional vocabulary, passive vocabulary.

Антропонімний матеріал має суттєве значення для відновлення застарілих апелювативних назв. Йдеться про розуміння апелювативного фонду української мови, часто засвідченого різними лексикографічними джерелами, але втраченого для активного вжитку. Саме тому подібні дослідження завжди актуальні. Метою статті є лексичний аналіз оцінних (зовнішня і внутрішня характеристика) назв, а саме їх пасивної лексики, в основах прізвищ ополян.

Основи прізвищ цього типу містять яскраво виражену первісну оцінку. Оцінність – одна з найменше вивчених мовних категорій. Під оцінкою прийнято розуміти суспільно закріплене відношення мовця до позамовного об'єкту. За ознакою оцінності лексика ділиться на позитивнооцінну, негативно оцінну і модально оцінну [1, с. 42]. Деякі мовознавці [2, с. 8] виділяють ще нульову оцінку як таку, що властива абсолютно всім повнозначним словам. Правомірність виділення нульової оцінки знаходить своє підтвердження і в загальнофілософському положенні про те, що пізнання об'єктивної дійсності завжди передбачає її оцінку, оцінний компонент виступає як обов'язкова семантична складова компонентного значення слова. Глянемо на прізвища під кутом зору оцінності. Ймовірно, що до моменту свого закріплення правовими актами, майбутні прізвища містили чітку певну оцінку найменування в тій чи іншій мірі. Сьогодні доцільно говорити про нульову оцінку прізвищ як значної частини лексики.

Апелювативно-антропонімними вважаємо такі найменування, які давались їх носіям за фізичними, психічними рисами чи особливостями поведінки, що спостерігалися в реальній дійсності, тобто вони мають ознаки апелювативів. Пройшовши процес онімізації і трансонімізації, ці іменування згодом ставали антропонімами. М. Худаш зазначає, що до цього типу назв належать як іменування, що мали ознаки апелювативів й не були позбавлені певної експресії та виступали індивідуальними мовними новотворами свого часу для іменування людей, так і іменування, що були взяті з апелювативної лексики, але в плані номінації людей мали специфічне експресивно-емоційне навантаження, яке несло в собі розрізнявальну ідентифікаційну функцію [3, с. 139].

У нашому матеріалі спостерігаємо такі різновиди цих прізвищ з пасивною лексикою в основах:

• Прізвища, в основах яких відображені назви за характерними особливостями зовнішності людини:

Білан (пор. білан – «блондин» – Грн. I, с. 64), *Білозір* (пор. білозір – «красень» ЕСУМ, I, с. 197), *Бреус* (пор. бреус – «незграбна, нетактовна, велика на зріст людина» — ЕСУМ, I, с. 253), *Гавура* (пор. гавура – «неохайна людина» – ЕСУМ, I, с. 447 або Гавура < Гав(рило)], *Гах* (пор. гах – «джигун, чепурун»– ЕСУМ, I, с. 482), можливо також *Гах* < Гаврило, як *Грих* < Григорій), *Гогусь* (пор. гогусь – «підліток, що чепуриться, вихваляється»), *Гузій* (пор. гузій – «гузій, кучий» – Грн. I, с. 352), *Гулий* (пор. гулий – «людина з відмороженими пальцями на ногах» – ЕСУМ, I, с. 616), *Джула* (пор. джулий – «безвухий» (про овець) – ЕСУМ, II, с. 53), *Дзюбатий* (пор. дзюбатий, дзюба – «людина, що перенесла віспу»), *Дилда* (пор. дилда – «здоровило» – ЕСУМ, II, с. 69), *Довгаль* (пор. довгаль – «висока худа людина» – Грн. I, с. 401), *Жарий* (пор. жарий – «вогняно-червоний, жовто-червоний» – ЕСУМ, II, с. 187), *Кельбель* (пор. бол. Kelbel – «красивіш, здоровий» – Илч. с. 71), *Ковба* (пор. ковба – «коротка, товста, незграбна жінка» – ЕСУМ, II, с. 479), *Козира* (пор. козира – «спритна, брва людина» – ЕСУМ, II, с. 499), *Кошла* (пор. кошлатий – «мохнатий» – Грн. II, с. 296), *Кривана* (пор. криванжа – «кривий» – Грн. II, с. 303), *Кривцун* (пор. кривцун – «кривий» – ЕСУМ, III, с. 88), *Кудла* (пор. кудла – «жінка з кудлатою головою» – ЕСУМ, III, с. 124), *Кудлай* (пор. кудлай – «людина з кудлатою головою» – Грн. II, с. 319), *Кудревич* (пор. кудра – «кучерява жінка» – Грн. II, с. 319), *Кудрий* (пор. кудрик – «кучерявий» – Грн. I, с. 319), *Купратий* (пор. купратий – «той, що має великий зад (про людей, птахів)» – Грн. II, с. 327), *Курдуна* (пор. курдупель – «карлик» – Грн. II, с. 329), *Кустра* (пор. кустра – «кудлата голова» – ЕСУМ, II, с. 161), *Кучмій* (пор. кучмій – «людина з скуйовдженим волоссям» – ЕСУМ, III, с. 168), *Ласий* (пор. ласий – «про масть» – Грн. II, с. 344), *Левенець* (пор. левенець – «молодець, рослий хлопець» – Грн. II, с. 350), *Лисунчик* (пор. лисун – «плішивий» – Грн. II, с. 363), *Майкут*

(пор. майкут – «шультга, лівак» – Грн. II, с. 392), *Маргола* (пор. маргола – «нечепура, стара жінка» – ЕСУМ, III, с. 391), *Огнистий* (пор. огнистий – «огненный» – Грн. III, с. 36), *Папуша* (пор. папуша – «беззуба людина» – Грн. III, с. 95), *Чистюк* (пор. чистюк – «чистий, чистоплотний» – Грн. IV, с. 464).

• Прізвища, в основах яких відображені назви за особливостями характеру, поведінки людини, її інтелектуального рівня:

Бабій (пор. бабій – «ловелас» – Грн. I, с. 14), *Баглай* (пор. баглай – «ледар» – ЕСУМ, II, с. 109), *Бевзь* (пор. бевзь – «олух» – Грн. I, с. 36), *Бездух* (пор. бездух – «малодушний» – Грн. I, с. 40), *Блюз* (пор. блюзник – «богохульник, кощун» – ЕСУМ, I, с. 214), *Брикайло* (пор. брикайло – «той, хто має звичку хвицатися» – ЕСУМ, I, с. 256), *Брусь* (можливо від брус – «грубіян, нахаба» – ЕСУМ, I, с. 268), *Бургало* (пор. буркало – «буркотун» – ЕСУМ I, с. 297: сучасне звучання прізвища виникло в результаті прогресивної асиміляції за участю голосу і шуму), *Галабут* (пор. галабута – «пихатість» – ЕСУМ I, с. 455), *Галуза* (пор. галуза – «шибеник, свавільник» – ЕСУМ, I, с. 462 або галуза – збільшене до галузка), *Грипа* (пор. грипа – «незграбна людина, товста жінка» – ЕСУМ, I, с. 596), *Джінджора* (пор. джиджуритися – «прибиратися, кокетувати» – Грн. I, с. 376), *Довбняк* (пор. довбняк – «йолоп» – ЕСУМ, II, с. 99), *Доскоч* (пор. доскочистий – «живий, веселий» (про музику) – Грн. I, с. 429), *Дребот* (пор. дреботати – «швидко говорити» – ЕСУМ, II, с. 124), *Лобач* (пор. лобач – «бовдур, лобур» – ЕСУМ, II, с. 275), *Канюка* (пор. канюка – «набридливий прохач» – ЕСУМ, II, с. 362), *Колотило* (пор. колотило – «сварлива людина, забіяка, інтриган» – ЕСУМ, II, с. 523), *Конопада* (пор. конопада – «неспокійне поводження, неспокій» – ЕСУМ, II, с. 552), *Кохан* (пор. кохан – «коханець» – ЕСУМ, II, с. 63), *Коцяба* (пор. коцюбнути – «мерзнути» – ЕСУМ, III, с. 65), *Курійло* (пор. курій – «курець» – Грн. II, с. 329), *Магальяс* (пор. магальяс – «ледащо» – ЕСУМ, III, с. 351), *Мандрона* (пор. мандрона – «говорити нісенітниці» – ЕСУМ, III, с. 381), *Маруда* (пор. маруда – «мямля» – Грн. III, с. 407), *Махорчук* (пор. махорити – «дурити, обманювати» – ЕСУМ I с. 420), *Партач* (пор. партач – «поганий ремісник» – Грн III, с. 97), *Скоропата* (пор. скоропадний – «той, хто швидко бігає» – Грн. IV, с. 140), *Теленко* (пор. теленко – «дурна, пуста розмова» – Грн. IV, с. 252), *Фик* (пор. фик – «невихована дубина» – Грн. IV, с. 376), *Хамуляк* (пор. хамула – «неповороткий» – Грн. IV, с. 385), *Цимбала* (пор. цимбала – «олух, балбес» – Грн. IV, с. 429, музичний інструмент), *Шамота* (пор. шамотатися – «рухатися, пориватися» – Грн. IV, с. 483), *Шпортун* (пор. шпортати).

Семантичне розмаїття апелятивно-антропонімних назв пояснюється тим, що фізичні чи психічні особливості насамперед фіксуються оточенням. Вдало підмічені і до слова сказані знайомими чи незнайомими, такі назви інколи супроводжують людину все життя, стають прізвищем, яке в багатьох випадках успадковується. Дослідження пасивної лексики, зокрема в антропонімно-апелятивних найменуваннях, має вагоме значення для вирішення проблем зв'язку антропоніміки з історією мови, психологією і тому є перспективним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Салганик Г. Я. Лексика газети / Г. Я. Салганик. – М.: Высш. шк., 1981. – 112 с.
2. Хидекель С. С. Оценочный компонент лексического значения слова / С. С. Хидекель, Г. Г. Кошель // Иностранные языки в школе. – 1981. – № 4. – С. 7–10.
3. Худаш М. Л. До питання класифікації прізвищевих назв XIV–XVIII ст. / М. Л. Худаш // З історії української лексикології. – К., 1980. – С. 96–160.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Грн. – Словарь української мови / [за ред. Б. Грінченка]. – К.: Наук. думка, 1907–1909. – Т. 1–4.
ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. – К.: Наук. думка, 1982–1989. – Т. 1–3.
Илч. – Илчев Стефан. Речник на личите и фамилии имена в българите. – София, 1969. – 626 с.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2014 р.

ТИПОЛОГІЯ ДІЄСЛІВ СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «РУХ» В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті здійснено класифікацію дієслів руху та встановлено критерії їх поділу. Виділено чотири лексико-семантичні групи (ЛСГ) відповідно до ролі суб'єкта у процесі руху. Виявлено також додаткові критерії семантичного розмежування дієслів у межах кожної ЛСГ.

Ключові слова: дієслова руху, сема, семантичне поле, лексико-семантична група, типологія.

Надежда Папидзе. ТИПОЛОГИЯ ГЛАГОЛОВ СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ «ДВИЖЕНИЕ» В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье осуществлена классификация глаголов движения и установлены критерии их разграничения. Выделены четыре ЛСГ в соответствии с ролью субъекта в процессе движения. Установлены также дополнительные критерии семантического разграничения глаголов в пределах каждой ЛСГ.

Ключевые слова: глаголы движения, сема, семантическое поле, лексико-семантическая группа, типология.

Nadiya Papidze. THE TYPOLOGY OF VERBS OF SEMANTIC FIELD «MOTION» IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

In this article the classification of verbs of motion is made and the criteria of their delimitation are found. Four lexical-semantic groups according to the role of the subject in the process of moving are singled. Additional criteria of semantic delimitation of verbs within the lexical-semantic groups are also identified.

Key words: verbs of motion, seme, semantic field, lexical and semantic group, typology.

Дієслова є репрезентаторами мовного динамізму, а, отже, значна кількість дієслівних лексем містить у своїй структурі частку «рухової семантики». Саме у цьому й полягає складність та неоднозначність встановлення континууму лексем, що формують семантичне поле «рух» у сучасній українській мові.

В українському мовознавстві дієслова руху неодноразово були об'єктом аналізу у різних аспектах: семантику назв руху досліджувала Т. М. Орлова [7], словотвірні гнізда коренів зі значенням руху – М. П. Лесюк [6], префіксальну сполучуваність дієслів руху – Н. В. Лахно [5], структурно-семантичну типологію словотвірних парадигм дієслів просторової локалізованості (в зіставленні української та польської мов) – Л. В. Сегін [8] тощо.

Початковий етап будь-якого аспекту дослідження лексики (семантичного, словотвірного і т. д.) – це створення внутрішньої класифікації, порівняймо: М. П. Лесюк, досліджуючи словотвірні гнізда, виокремив та поділив вербативи руху на основі вказівки на односпрямованість / різноспрямованість [6]; Л. В. Сегін, досліджуючи словотвірні парадигми двох мов, здійснив семантичну диференціацію на основі абстрактної категоріальної семи [8]. Таким чином, ціль подальшого дослідження лексем прогнозує їх внутрішній семантичний поділ. На думку Л. Васильєва, «загальноприйнятної класифікації дієслівної лексики, як відомо, немає, та й навряд чи вона взагалі можлива, оскільки будь-яка класифікація зумовлюється якимись принципами й аспектами, а вони визначаються цілями й завданнями дослідження» [2, с. 39].

Актуальність нашої роботи зумовлена необхідністю створення логічно цілісної типології вказаних вербативів з метою опису та подальшого дослідження їх словотвірних потенцій у межах словотвірних парадигм.

Об'єктом дослідження є дієслова із семантикою руху.

Мета статті – виявлення базових критеріїв поділу та створення класифікації дієслів семантичного поля «рух».

Поставлена мета передбачає виконання таких завдань:

уніфікувати тлумачення понять «рух» та «переміщення»;

виявити дієслова, які належать до семантичного поля руху;

ідентифікувати домінуючі семи, властиві структурі вербативів руху;

встановити будову семантичного поля «рух».

У широкому розумінні рух – це «спосіб існування матерії, який полягає в безперервній зміні всього наявного і виявляється в безпосередній єдності перервності і неперервності простору і часу» [3, с. 1280]. Наше дослідження базуватиметься на вужчому значенні цього поняття: рух – «зміна положення кого-, чого-небудь унаслідок обертання, коливання, переміщення і т. ін.» [3, с. 1280]. Отже, поняття «рух» у вузькому розумінні є тотожним поняттю «переміщення», що означає «зміну місця знаходження кого-, чого-небудь; перенесення чогось з одного місця в інше» [3, с. 918]. Для уникнення розбіжностей у термінології під час створення класифікації пропонуємо вважати ці поняття тотожними.

Складність уніфікованого поділу дієслів руху української мови зумовлена:

1) **багатозначністю** лексем на позначення руху, наприклад: *мотáти* (1. «навивати, накручувати що-небудь на щось»), *мотáти* (2. «кивати, хитати (головою)») та *мотáти* (3. «швидко йти, бігти кудись»). Таким чином, слово *мотáти* належить до трьох ЛСГ. Саме тому для аналізу береться не вся семантична структура слова, а його окремі лексико-семантичні варіанти (ЛСВ); **енантиосемією**, наприклад: *чимчикувáти* (1. «іти швидко, поспішно, часто ступаючи») → *чимчикувáти* (2. «іти (перев. повільно); плестися»);

2) **однобічністю типологій**, зумовленою існуванням різноманітних критеріїв класифікації і важкістю (а подекуди – і неможливістю) їх комплексного поєднання тощо.

Для структурування лексики вагомим є визначення ядерної семи, властивої всім конституентам аналізованого поля. Лексикографічний аналіз будови слів із семантикою руху дає підстави визначити ядерне значення цих вербативів – архісеми «рухатися». На основі встановленої архісеми відбувається об'єднання дієслів в єдине семантичне поле. У нашому розумінні поняття «рух» передбачає наявність облігаторного складника – траєкторії – «неперервна крива, яку описує рухоме тіло відносно даної системи відліку» [1, с. 675].

Конкретизаторами ядерної семантики аналізованого поля вербативів виступають такі семи: сема «роль суб'єкта» (див. нижче);

сема «наявність об'єкта руху»: «присутність»/«відсутність». Об'єктом руху є неживі предмети, а також істоти, котрі знаходяться у рухомому стані. Рухомий стан об'єкта стає можливим тоді, коли спричинений безпосереднім рухом суб'єкта (*нести́*: рух S → рух O), завдяки фізичній дії суб'єкта, котра активізує рух об'єкта (*гойда́ти*: дія S → рух O) тощо;

сема «середовище»: «вода» (*пла́вати*)/«земля» (*бі́гти*)/«повітря» (*леті́ти*);

сема «спосіб»: «природний» (*лі́зти*)/«технічний» (*ї́хати*);

сема «характер руху»: «поступальний» (*іти́*)/«коливальний» (*гойда́ти*)/ «обертальний» (*круті́ти*);

сема «спрямованість»: «односпрямованість» (*ї́хати*)/«різноспрямованість» (*ї́здити*).

Допоміжною при формуванні синонімічних рядів у межах ЛСГ є, наприклад, сема «інтенсивність» («повільно»/«нормально»/«швидко»). Ця сема вказує на швидкість руху: *плéнтати* («іти, їхати, пересуватися повільно, через силу») → *іти́* («ступаючи ногами, пересуватися, рухатися, змінюючи місце в просторі») → *мотáти* («швидко йти, бігти кудись»).

У нашій роботі запропоновано делімітацію вербативів лексико-семантичного поля руху на основі семи «роль суб'єкта» (основний критерій), а також низки допоміжних критеріїв (вказівка на середовище, засіб, характер, інтенсивність руху тощо).

Суб'єктом руху вважаємо живу істоту (людину, тварину) або ж неживий предмет, котрим керує істота, наприклад: *Пташка летить* та *Літак летить*.

Роль суб'єкта кваліфікуємо наступним чином:

суб'єкт як *учасник руху* (*іхати*);

суб'єкт як *учасник* та водночас *актуалізатор руху когось, чогось-небудь* (*везті*);

суб'єкт як *фактичний виконавець* (*кліпати*);

суб'єкт як *рушій процесу* (*штовхати*).

Відповідно до встановленої ролі суб'єкта у процесі руху у межах аналізованого поля виділено чотири ЛСГ:

I – «Рухаючись, змінювати своє місцезнаходження»;

II – «Рухаючись, змінювати своє місцезнаходження та розташування когось, чогось-небудь»;

III – «Рух на місці: рух тілом або його частинами»;

IV – «Спричинювати рух когось, чогось-небудь».

За допомогою методу ступеневої ідентифікації, запропонованого Е. В. Кузнецовою [4], ми виокремили синонімічні ряди, відобразивши таким чином парадигматичні відношення в межах ЛСГ. У структуруванні домінуюча роль належить додатковим семам, які виступають конкретизаторами основних семантичних елементів.

I. ЛСГ «Рухаючись, змінювати своє місцезнаходження»

Вербативи виокремленої ЛСГ виражають семантику руху суб'єкта у просторі. Абстрактним ядром ЛСГ виступають ЛСВ дієслів *переміщатися* і *переміщуватися* (1. «змінювати своє місцезнаходження, займати інше місце, пересуватися кудись»), *рухатися* (2. «переміщатися, пересуватися»).

1.1 Початок переміщення: *пущатися, рушати* тощо.

1.2 Переміщатися + земля + кроками: *грясті, дріботіти, іті (йті), крокувати, ступати, топати, ходіти, ходжати, шкромбати* тощо.

1.3 Переміщатися + земля + кроками + на невеликому просторі: *ворушитися, топтатися, тупцювати, тупцюти* тощо.

1.4 Переміщатися + земля + кроками + утворювати звуки: *чалпати, талпати, шелпати, шльопати, шолопати* тощо.

1.5 Переміщатися + земля + кроками + швидко: *кидатися, мотати, майнувати, мерехтіти, мчатися, чимчикувати, шмигати, шпарити, шугати, шурувати, шурхати* тощо.

1.6 Переміщатися + земля + кроками + без мети та напрямку: *блудіти, блукати, бродіти, валандатися, валасатися, віятися, вештатися, ліндати, сновигати, слонятися, тинятися* тощо.

1.7 Переміщатися + земля + кроками + з пошкодженою ногою: *клігати, кульгати, куляти шкандиляти, шкандибати, шкінтати, шкутильгати, штигуліти* тощо.

1.8 Переміщатися + земля + кроками + нетвердою ногою: *плутатися* тощо.

1.9 Переміщатися + земля + кроками + по кривій лінії: *вилятися, вихлятися, кривуляти, петляти, петлювати* тощо.

1.10 Переміщатися + земля + кроками + безладно: *кишити, метатися, метушитися, комашитися, тікатися, шастати* тощо.

1.11 Переміщатися + земля + кроками + далеко, неохоче: *перті, телюцятися, тарабанитися, таскати* тощо.

1.12 Переміщатися + земля + кроками + непомітно: *крастися* тощо.

1.13 Переміщатися + земля + кроками + повільно й важко: *бейкатися, бресті, волочитися, дібати, плентатися, сунутися, теліпатися, чалпати і чалпкати, чапати, чвалати¹, чимчикувати, човгати, човпті* тощо.

1.14 Переміщатися + земля + кроками + навпростець: *опрошкувати, простувати, прямувати* тощо.

1.15 Переміщатися + земля + кроками + масою: *валіти², рінутися, тарахунитися, текті, товпінитися* тощо.

1.16 *Переміщатися* + *земля* + *військовою ходою*: *крокувати, марширувати, спацірувати, шпацірувати* тощо.

1.17 *Переміщатися* + *земля* + *бігом*: *бігати, бігти, гасати, гнати і гоніти, ганяти* тощо.

1.18 *Переміщатися* + *земля* + *підстрибом*: *галопувати, гецати, гопати, скакати, стрибати, плігати, цибати, штрикати* тощо.

1.19 *Переміщатися* + *земля* + *лазом*: *лізти, лазити, плазувати, повзати* тощо.

1.20 *Переміщатися* + *земля* + *лазом* + *вгору*: *дёртисся, кара́бкатисся, підніма́тисся і підійма́тисся, пну́тисся, чаря́пкатисся* тощо.

1.21 *Переміщатися* + *земля* + *тілом (частиною тіла)* + *по поверхні*: *рачкувати і ряцькувати, со́ватисся, спинкувати* тощо.

1.22 *Переміщатися* + *земля* + *транспортний засіб*: *їздити, санкувати* тощо.

1.23 *Переміщатися* + *земля* + *у пошуках когось, чогось, вслід за кимсь*: *ріскати, шукати, ловіти, цупитисся* тощо.

1.24 *Переміщатися* + *назад*: *верта́тисся, задкувати* тощо.

1.25 *Переміщатися* + *по колу*: *кружляти, круті́тисся* тощо.

1.26 *Переміщатися* + *з насолодою*: *вандрувати, гастролювати, гуляти, мандрувати, паляндрувати* тощо.

1.27 *Переміщатися* + *повітря*: *вита́ти, глі́бати, дзі́зкати, леті́ти, літа́ти, лінути, парашутува́ти, пікірува́ти, ну́рхати, ширя́ти¹, шуга́ти* тощо.

1.28 *Переміщатися* + *вода*: *глісува́ти, ка́нути, ко́взати, пірна́ти, плісти і пливти́, пла́вати* тощо.

1.29 *Переміщатися* + *мета↔переселення* + *«відносно велика відстань»*: *емігрува́ти, іммігрува́ти, кочува́ти, мігрува́ти* тощо.

II. ЛСГ «**Рухаючись, змінювати своє місцезнаходження та розташування кого-, чого-небудь**»

Компоненти ЛСГ маніфестують семантику руху суб'єкта, який актуалізує переміщення кого-, чого-небудь. Абстрактним ядром ЛСГ є ЛСВ лексем *переміщати* і *переміщувати* (1. «змінювати місцезнаходження чого-небудь; переносити з одного місця в інше»).

2.1 *Переміщатися (само́му)* + *переміщати (кого́сь чи щось)* + *природним способом*: *волокти́ і розм. волі́кти, волочи́ти, гі́рити, дві́гати, мча́ти, нести́, носіти, не́рти, со́вати, со́вгати, су́нути, тараба́нити, тарга́нити, таска́ти, тахта́рити, теребі́ти, ті́рити, толочи́ти, то́рсати, тябри́чити, тягті́ і тягну́ти, цупи́ти, цуприкува́ти* тощо.

2.2 *Переміщатися (само́му)* + *переміщати (кого́сь чи щось)* + *технічний спосіб*: *буксирува́ти, везті́, возі́ти, експортува́ти, і́мпортува́ти, ката́ти, парашутува́ти, транспортува́ти* тощо.

2.3 *Переміщатися* + *супроводжувати кого-, що-небудь; допомагати йти*: *вести́* («спрямовувати рух кого-небудь, допомагати або примушувати йти» → 1б. «керувати предметом, що рухається механічно (машиною, автомобілем, судном і т. ін.»), *води́ти* (1. «тримаючи когось за руку, лікоть і т. ін., допомагати йти» → 1а. «супроводити когось по якійсь території, приміщенню, показуючи що-небудь, гуляючи тощо»), *ескортува́ти* (1а. «супроводжувати кого-, що-небудь, йти або їхати поруч з кимось, чимось»), *конвоюва́ти* («супроводити кого-, що-небудь конвоєм»).

III. ЛСГ «**Рух на місці: рух тілом або його частинами**»

Абстрактним ядром ЛСГ є лексема *рухати* (3. «робити рухи якою-небудь частиною тіла»). До виділеної ЛСГ належать такі дієслова: *бо́втати* (рух руками та ногами), *бо́рсатисся* (рухи руками, ногами, всім тілом), *дрі́гати* (рух руками, лапами), *кива́ти* (рух голови), *плеска́ти* (рух рук), *кліпа́ти* (рух повік) тощо.

IV. ЛСГ «**Спричинювати рух кого-, чого-небудь**»

Компоненти ЛСГ репрезентують переміщення у просторі, що спричинене конкретною фізичною дією (ФД) суб'єкта. У межах ЛСГ виділяємо менші за обсягом утворення:

4.1 *Постійна ФД суб'єкта* → *рух кого-, чого-небудь*: *воруши́ти* (1. «торкаючись кого-, чого-небудь, злегка рухати»), *дві́гати* (3. «надавати руху чому-небудь; рухати»), *гецати́* і

гнѣцати (2. «підкидати вгору»), *гребті́* (1. «упираючись об воду веслом або чим-небудь іншим, приводити в рух човен»), *кóпати* («штовхати ногою»), *коті́ти* (1. «пересувати круглий предмет у певному напрямі, обертаючи його»), *пхати́* (1а. «штовхаючи, примушувати пересуватися в певному напрямку»), *то́рсати* (2. «штовхати, пхати»), *труча́ти* (діал. «штовхати; спихати»), *штовха́ти* (2. «пхаючи, спрямовувати куди-небудь, змушувати рухатися в якомусь напрямку») тощо.

4.2 Постійна ФД суб'єкта → **ритмічно-коливальний рух кого-, чого-небудь**: *гойда́ти*, *гу́цати*, *колива́ти*, *колиха́ти*, *колисáти*, *майтала́ти*, *теліпа́ти*, *трясті́* тощо.

4.3 Постійна ФД суб'єкта → **обертальний рух кого-, чого-небудь**: *круті́ти* (1. «надавати чомусь обертового руху; обертати»), *мота́ти* (1. «навивати, накручувати що-небудь на щось»), *обертáти* (4. «повертати що-небудь навколо його осі, надавати чомусь обертового руху; крутити») тощо.

4.4 Одноразова ФД суб'єкта (напр. *мах рукою*) → **рух кого-, чого-небудь**: *жбу́рляти*, *шпу́рляти*, *кида́ти*, *мета́ти*, *сла́ти* тощо.

Компоненти семантичного поля «рух» є своєрідними буттєвими фіксаторами та виразниками мовної картини світу, а тому займають значущо центральний пласт словникового складу кожної мови, й української зокрема.

На основі аналізу лексикографічних статей нами здійснено відбір дієслів, що формують семантичне поле «рух». Типологію аналізованих лексем створено на основі семи «роль суб'єкта» та допоміжних сем (вказівка на «середовище», «засіб», «характер», «інтенсивність» руху тощо). Таким чином, у межах семантичного поля руху виділено чотири ЛСГ (I – «Рухаючись, змінювати своє місцезнаходження»; II – «Рухаючись, змінювати своє місцезнаходження та розташування кого-, чого-небудь»; III – «Рух на місці: рух тілом або його частинами»; IV – «Спричинювати рух кого-, чого-небудь»). У межах ЛСГ сформовані основні синонімічні ряди, що відображають парадигматичні відношення.

Перспективи подальшого студіювання вбачаємо у детальному аналізі ЛСВ вербативів із семантикою руху; встановленні впливу семантики та валентності вказаних одиниць на їх словотвірну спроможність; дослідженні вербативів руху як твірної бази та їх дериваційної активності на першому ступені деривації, яка безпосередньо залежить від двох вказаних факторів (семантики та валентності).

ЛІТЕРАТУРА

1. Вакуленко М. О. Фізичний тлумачний словник / М. О. Вакуленко, О. В. Вакуленко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. – 767 с.
2. Васильев Л. М. Семантика русского глагола / Л. М. Васильев. – М.: Высшая школа, 1981. – 184 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [ред. В. Т. Бусел]. – К.-Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
4. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка / Э. В. Кузнецова. – М.: Высшая школа, 1989. – 216 с.
5. Лахно Н. В. Префіксальна сполучуваність дієслів руху в сучасній українській мові [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Лахно. – К., 2006. – 19 с.
6. Лесюк Н. П. Словообразовательные гнезда корней со значением движения в современном украинском языке [Текст]: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. П. Лесюк. – К., 1982. – 24 с.
7. Орлова Т. М. Семантична структура та лінгвостилістичні можливості назв руху в сучасній українській мові [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. М. Орлова. – Запоріжжя, 1999. – 20 с.
8. Сегін Л. В. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм дієслів динамічної просторової локалізованості в українській і польській мовах [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.17 / Л. В. Сегін. – Донецьк, 2003. – 21 с.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2014 р.

ТВОРЕННЯ ЕРГОНІМІВ У СФЕРІ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ

У статті проведено порівняльний аналіз творення українських і польських ергонімів у сфері медичних послуг. Досліджено особливості, спільні та відмінні риси назв закладів охорони здоров'я України та Польщі. Проаналізовано мотивацію, виявлено засоби вираження інформативної та рекламної функцій медичних ергонімів.

Ключові слова: ергонім, мотивація, інформативна функція, реклама.

Юрий Петрашик. ОБРАЗОВАНИЕ ЭРГОНИМОВ В СФЕРЕ МЕДИЦИНСКИХ УСЛУГ В УКРАИНЕ И ПОЛЬШЕ

В статье проведен сравнительный анализ способов образования украинских и польских эргонимов в сфере медицинских услуг. Исследованы особенности, общие и отличительные черты названий учреждений здравоохранения Украины и Польши. Проанализирована мотивация, выявлены средства выражения информативной и рекламной функций медицинских эргонимов.

Ключевые слова: эргоним, мотивация, информативная функция, реклама.

Yuriy Petrashyk. CREATION OF ERGONYMS IN THE FIELD OF HEALTH CARE IN POLAND AND UKRAINE

The article provides a comparative analysis of creation of Ukrainian and Polish ergonyms in health care. Features, differences and similarities of names of health facilities of Ukraine and Poland are studied. Motivation, means of expression of informative and advertising functions of ergonyms in health care are analyzed.

Key words: ergonym, motivation, informative function, advertising.

За останні два десятиліття в Україні значно зросла кількість закладів охорони здоров'я, а також відбулися зміни у тих, що вже існували. Подібні процеси відбуваються також у Польщі. Із зростанням кількості таких закладів стрімко збільшується число їх назв, а тому постає необхідність вивчення ергонімів у сфері медичних послуг.

Під ергонімом ми розуміємо «власну назву певного об'єднання людей: організації, партії, установи, закладу та под., зокрема магазину, перукарні, ресторану та ін.» [2, с. 85].

У сучасній ономастиці існують три підходи до вивчення ергонімів: *регіональний* (дослідження ергонімів певної території, регіону), *галузевий* (вивчення ергонімікону окремої галузі чи сфери діяльності), *проблемний* (аналіз ергонімії в аспекті певної наукової проблеми). Названі аспекти можуть бути поєднані і взаємодоповнені. В українській ономастиці переважають праці з *регіональним* підходом до вивчення ергонімів, часто з виокремленням певної *проблеми*. Це дослідження О. О. Белея [1], С. О. Шестакової [7], Н. В. Кутузи [2], М. І. Романюк [4], М. М. Цілини [6], Н. М. Лесовець [3] та ін.

Наукове вивчення української ергонімії започаткував О. О. Белей працею «Сучасна українська ергонімія: власні назви підприємств Закарпаття» [1], що стала першим у вітчизняній лінгвістиці дослідженням українського ергонімікону. У ній серед мотиваційних ознак виникнення ергонімів учений називає сферу діяльності підприємства, його організаційну структуру та правову форму, просторові відношення, належність підприємства, рекламу, асоціативність, ідеологічні мотиви, тощо [1].

На жаль, в українській ергоніміці досі відсутні ґрунтовні галузеві дослідження ергонімікону нашої країни. Крім того, існує потреба у порівняльному аналізі українського та іноземного ергонімікону.

Мета статті: проаналізувати творення українських і польських ергонімів у сфері медичних послуг, дослідити їх особливості, спільні та відмінні риси, мотивацію, виявити засоби вираження інформативної та рекламної функцій медичних ергонімів.

Основою українського ергонімного матеріалу послужили назви медичних закладів Тернопільської області, а польського – назви лікарень та клінік Люблінського воєводства Польщі. Всього зібрано та проаналізовано 73 українські та 78 польських медичних ергонімів зі сфери медицини.

Інформація про діяльність медичного закладу є найпоширенішою мотивацією досліджених ергонімів у сфері медичних послуг: вона присутня у 89% українських та 93,6% польських ергонімів. Подібні відомості номінатори надають через описові конструкції і метонімічні переноси за допомогою таких лексично-семантичних категорій, як ергонімні терміни (78,1% українських і 87,2% польських назв, мотивованих сферою діяльності), галузева номенклатура (11% і 16,7%), назви професій (2,7% і 2,6%), а також поодинокі випадки вживання назв торгових марок, культуронімів і назв рослин.

У проаналізованих ергонімах зі сфери медичних послуг України та Польщі не виявлено деяких лексико-семантичних засобів, характерних для ергонімів інших галузей, таких як міфотеоніми, поетоніми, прецедентні топоніми, мовна гра, національно-патріотичні символи, назви тварин, каменів і мінералів.

Ергонімні терміни (ЕТ) – найпоширеніший засіб інформативності у назвах медичних закладів. ЕТ, тобто термінологічна частина назви, номенклатурний термін, що є апелятивом-родовим поняттям, що називає тип установи, містить інформацію про її організаційно-правову форму та сферу діяльності (*диспансер, клініка, лікарня*) входить до складу більшості ергонімів у сфері медичних послуг поряд з індивідуалізуючою частиною (*«Азалія», «ЛюксМед»*).

Для ергонімів у медицині характерне те, що ергонімні терміни в них мають вузьке коло значень та вжиті переважно у буквальному сенсі, в основному, прямому словниковому значенні, тому позначають саме той заклад, який є їхнім першочерговим денотатом: *«Тернопільська обласна дитяча клінічна лікарня», «Dziecięcy Szpital Kliniczny w Lublinie»* (Дитяча клінічна лікарня у Любліні). Їм властиві типові лексико-семантичні моделі, елементами яких виступають ЕТ, компоненти, що містять інформацію, переважно описового характеру, про діяльність, розташування закладу та індивідуалізуюча частина назви: *Медичний центр «Борис», Кабінет комплементарної медицини, Клініка ендокринопатії, Комунальна лікарня швидкої допомоги, Лікувально-консультативний центр, Тернопільська обласна комунальна клінічна психоневрологічна лікарня, «Centrum Medyczne-Diagnostyczne»* (Лікувально-діагностичний центр), *«Samodzielny Publiczny Szpital Kliniczny nr 4 w Lublinie»* (Незалежна громадська клінічна лікарня №4 у Любліні), *«Wojewódzki Szpital Zespolony w Chełmie»* (Воєводська об'єднана лікарня у Хелмі), *«Zespół Zakładów Opieki Zdrowotnej w Parczewie»* (Об'єднання закладів охорони здоров'я у Парчеві).

Інформація про діяльність закладу охорони здоров'я передається також за допомогою галузевої номенклатури, тобто лексики, характерної для його діяльності: *«Дентальна косметика», ПП «Плазма», Ośrodek Diagnostyki Radiologicznej i USG*. Сюди відносимо, зокрема, лексеми-афікси *мед-, біо-, сан-*, характерні для медицини: *Центр досліджень «BIOMEDIKA», ПП «Біомед», «CENTERMED LUBLIN», «Resort-Med», «Sanmed»*.

У медичному ергонімоторенні серед галузевої номенклатури бачимо спеціальні терміни із позитивними конотаціями на позначення понять і предметів, які характерні для сфери діяльності ергооб'єкта і якими він оперує у своїй діяльності: *Центр духовної та соціально-психологічної реабілітації «Агапе», Медичний центр «Паракліт»* (паракліт – грец. людина, яку кличуть на допомогу), *Медико-косметичний центр «Усмішка», Міжнародний благодійний фонд «Дар життя», Комунальна установа Тернопільської облради «Центр здоров'я», «Centrum Zdrowia»*.

На діяльність закладу вказує також вжита в ергонімі назва професії: «Лікар-отоларинголог Хоружий Ігор Володимирович», «Приватний гінеколог», NZOZ «Lekarz rodzinny» (ПЗОЗ «Сімейний лікар»), NZOZ «Medyk», «Przychodnia Lekarzy Specjalistów» (Клініка лікарів-спеціалістів).

Наявність в ергонімі назви торгової марки свідчить про те, що заклад є представництвом, філією відомої медичної фірми: «Медична лабораторія Сінево», «Laboratorium Medyczne Synevo», «Laboratorium Medyczne ALAB». Цікаво, що виявлено ідентичні українську та польську назви цього типу.

Інформативність відкультуронімних ергонімів заснована на асоціативних зв'язках антропонімів–іменувань історичних постатей, зокрема в ергонімах–посвятах. Асоціативні зв'язки із сутністю ергооб'єкта поєднуються із прецедентністю таких культуронімів. Цього досягають, підбравши ім'я історичної постаті відповідно до її професії: *Медичний центр «Aganin» (Aganin Печерський – чернець Києво-Печерського монастиря, лікар)*, «Samodzielny Publiczny Szpital Wojewódzki im. Jana Bożego w Lublinie» (Іван Божий – святий, покровитель пацієнтів, медсестер і керівників лікарень), «Szpital Neuropsychiatryczny im. prof. M. Kaczyńskiego w Lublinie» (М. Качинський – польський лікар-психіатр). Проте у назві однієї польської лікарні такий асоціативний зв'язок відсутній: «Wojewódzki Szpital Specjalistyczny im. S. kard. Wyszyńskiego w Lublinie» (С. Вишинський – польський священик, єпископ).

У зібраному ергонімному матеріалі ми виявили лише по одній назві медичного закладу, утвореній від назви рослини. Асоціативно спорідненою за призначенням і сферою використання є назва лікарської рослини, що вживається у назві медичного закладу Тернопільщини: «Барвінок» (центр народної нетрадиційної медицини; санаторій) – лікарська рослина. Тут фізичні властивості рослини-референта апелятива, від якого утворено ергонім, асоціюються з особливостями діяльності закладу. Натомість у польському ергонімі відповідний асоціативний зв'язок відсутній: *Centrum Medyczne «Tulipan»*.

Лише на Тернопільщині ми виявили один ергонім із назвою адресата діяльності: *Тернопільський обласний перинатальний центр «Мати і дитина»*.

Інформація про просторові відношення дещо менш поширена в українських медичних ергонімах (32,9%) порівняно з польськими (56,4%). Подібні відомості номінатори передають переважно через оніми-назви міст, що вказують на розташування закладу: «Тернопільська міська дитяча поліклініка», «Тернопільська комунальна міська лікарня № 2», «Тернопільський обласний центр медико-соціальної експертизи», «Szpital Instytutu Medycyny Wsi w Lublinie», «Szpital Rejonowy w Opolu Lubelskim».

Виявлено один український та один польський ергонім, що свідчить про територіально-відомчий характер лікарні: «Відділкова клінічна лікарня станції Тернопіль», «Okręgowy Szpital Kolejowy w Lublinie» (Районна залізнична лікарня в Любліні).

Цікаво, що у люблінському медичному ергоніміконі ми виявили два типи назв, невластивих для тернопільського. Перший містить інформацію про розташування закладу на конкретній вулиці: «Rodzinna Przychodnia Na Sadowej» (вул. Садова, 6), «CENTRUM MEDYCZNE PRZYJAŹNI» (вул. Пішиязні, 13), «Przychodnia Specjalistyczna HIPOTECZNA 4» (вул. Хіпотечна, 4). Другий тип – це вказівка на розташування через асоціації з футбольним клубом, розміщеним у тому ж місті: «Centrum Medyczne GÓRNIK» (Медичний центр ШАХТАР).

Поряд з інформацією про діяльність та розташування закладу, деякі ергоніми містять відомості про його власника чи засновника. Таку інформацію виявлено у 6,8% та 3,8% назв в ергоніміконі Тернопільщини і Люблінщини відповідно. Зауважимо, що антропоніми у таких назвах завжди поєднуються з ергонімними термінами чи описовими компонентами. Це ергоніми, утворені на основі моделі ЕТ + особове ім'я + прізвище, що можуть містити як повний антропонім-ім'я чи прізвище власника фірми: «Клініка сучасної медицини професора Стефана Хміля», *Медичний центр «Валентина»*, «Indywidualna Specjalistyczna Praktyka Lekarska dr Dariusz Rapa», «Lekarze Rodzinni Anetta i Janusz Mirosław»; так і його частину:

Лікувально-діагностичний центр «Румед-Т» (ім'я засновниці – Ружена), «*Centrum Medyczne Ulamed*» (ім'я власниці – Уляна).

Засобами реклами в медичних ергонімах виступають запозичення з іноземних мов, рекламні компоненти, а також уже розглянута вище галузева номенклатура, назви професій, рослин, торгових марок.

Рекламну мотивацію мають 20,5% як українських, так і польських ергонімів, причому всі вони – назви приватних медичних закладів, клінік.

У зібраному медичному ергоніміконі переважають запозичення з *латинської* мови – 6 українських та 6 польських ергонімів. Домінування саме латинських запозичень можна пояснити тим, що латинська мова є мовою науки, медицини, ознакою освіченості, і водночас незвичною, тому такі ергоніми гармонійно поєднуються із закладами охорони здоров'я та приваблюють увагу потенційного клієнта чи ділового партнера. Латинські запозичення містять лексику, пов'язану зі здоров'ям, медициною, вічними цінностями: «*Медичний центр Vita Sana*» < *vita sana* – здорове життя, *Клініка мікрохірургії ока «Медікус»* < *medicus* – лікар [149, с. 624], *Лікувально-діагностичний кабінет «Санімас»* < *sanitas* – здоров'я [149, с. 898], «*Vita-Med*», *Медична клініка «Доктус»*, *Медичний центр «ВІАСАН»*, *Centrum Medyczne «Internus»*, *Centrum Medyczne «SANITAS»*, «*Luna Med*», *Centrum Medyczne «Medivita»*, *Centrum Medyczne «Vivamed»*.

До високої атрактивності латинських запозичень в ергонімії спричинилося ще й те, що латинські лексеми у складі давньоримських прислів'їв та приказок за посередництвом цих знаних висловлювань і самі стають відомими, прецедентними. Наприклад, лат. *astra* (acc. plur. від *astrum*, *i* – зірка) відоме за давнім прислів'ям *Per aspera ad astra* – *Через терни до зірок: Медичний центр «Астра-Міа»*.

Інші запозичення є поодинокими; так в ергоніміконі Тернопільщини виявлено одне запозичення з французької мови, яке, до того ж, не пов'язане з діяльністю ергооб'єкта, а має оказіональну мотивацію: *Центр естетичної медицини «Аккомплі»* < фр. *accompli* – довершений [186, с. 9].

В ергоніміконі Люблінщини бачимо два запозичення з англійської мови: *Centrum Medyczne «Top Medical»*, *Zakład Fizjoterapii i Masażu «Bio Relax»*.

Рекламну мотивацію має вживання в ергонімах так званих рекламних компонентів, тобто лексем на кшталт *супер*, *люкс*, що мають позитивні конотації та використовуються винятково з метою створення позитивного іміджу: *Медико-косметичний центр «Усмішка» Centrum Medyczne «Zdrowa Rodzina»* (Медичний центр «Здорова сім'я»). Також трапляються випадки поєднання в одному ергонімі кількох рекламних компонентів: «*Медгарант плюс*», «*Прем'єр плюс*» (медичне обладнання).

Дуже рідко номінатори вибирають для назв своїх закладів астроніми й космоніми, які позначають зірки і планети, що вирізняються з-поміж інших певними унікальними фізичними властивостями чи просторовими характеристиками: «*Натурпродукт-Вега*» (крамниця медобладнання) < *Vega* – одна з трьох найяскравіших зірок літнього неба в Україні. Присвійний займенник *Ваш* є ввічливою формою звертання; в ергонімах він ніби каже клієнту: «Це те, чого Ви шукаєте», вказує на правильність вибору. В ергоніміконі Тернопільщини ми виявили одну назву з присвійним займенником *ваш*: «*Ваше здоров'я*».

Отже, для назв закладів охорони здоров'я (як державних, так і приватних) характерна переважно інформативна мотивація: інформація про діяльність (89% українських і 93,6% польських ергонімів), розташування (32,9% і 56,4%), власника чи засновника (6,8% і 3,8% відповідно). Рекламну мотивацію має однакова частка українських та польських ергонімів, але переважно вона лише доповнює інформативну. Дослідження виявило багато спільного в ергоніміконах Тернопільщини та Люблінщини; разом з тим, існують певні відмінності, а деякі типи ергонімів є унікальними лише для українських чи польських назв. Аналогічні дослідження ергонімії дадуть змогу провести порівняльний аналіз регіональних та галузевих особливостей українського ергонімікону, співставити його з ергонімами інших країн.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белей О. О. Сучасна українська ергономія: власні назви підприємств Закарпаття / О. О. Белей. – Ужгород: Ужгородський держ. ун-т, 1999. – 111 с.
2. Кутуза Н. В. Структурно-семантичні моделі ергономів (на матеріалі ергономікону м. Одеси): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Кутуза; Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2003. – 19 с.
3. Лесовець Н. М. Ергономія м. Луганська: структурно-семантичний і соціально-функціональний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Лесовець; Луганський нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2007. – 295 с.
4. Романюк М. І. Соціально зумовлені інновації в ономастиконі Закарпаття кін. ХХ – поч. ХХІ ст.: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. І. Романюк; ЧНУ ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2005. – 247 с.
5. Словник української ономастичної термінології / [уклад. Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова.] – Харків: Ранок-НТ, 2012. – 256 с.
6. Цілина М. М. Ергономи м. Києва: структура, семантика, функціонування: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. М. Цілина; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2006. – 243 с.
7. Шестакова С. О. Лексико-семантичні інновації у системі сучасної української номінації (на матеріалі ергономів і прагмонімів): дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. О. Шестакова; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2002. – 281 с.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2014 р.

УДК 81.42:162.1

Ольга Прасол

(Харківський національний педагогічний
університет ім. Г. С. Сковороди)

ВПЛИВ ПОЛЬСЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРИ НА ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ СВІДОМОСТІ ІВАНА ФРАНКА

У цій статті йдеться про вплив лінгвокультурної ситуації, що мала місце в Галичині др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст. на формування мовної особистості І. Франка, характеризується його мовна й комунікативна компетенція стосовно польської мови з урахуванням думок сучасників митця, а також висновків, зроблених на основі аналізу фактів біографії, оцінки дискурсивної практики письменника загалом з урахуванням особливостей його повсякденної комунікації, лінгвокреативної діяльності – громадської, наукової, публіцистичної, художньої й перекладацької. Зроблено узагальнення щодо ролі польської мови в лінгвокультурі галичан, дискурсивному просторі мовлення І. Франка.

Ключові слова: мовна особистість, мовна і комунікативна компетенція, лінгвокультура, дискурсивний простір, лінгвокультурна ситуація.

Ольга Прасол. ВЛИЯНИЕ ПОЛЬСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЫ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЯЗЫКОВОГО СОЗНАНИЯ ИВАНА ФРАНКА

В этой научной статье речь идет о влиянии лингвокультурной ситуации в Украине второй пол. ХІХ – нач. ХХ вв. на формирование языковой личности И. Франко, характеризуется языковая и коммуникативная компетенция писателя, касающаяся польского языка с учетом оценок его современников, а также выводов, сделанных на основании анализа фактов биографии, оценки дискурсивной практики писателя в целом с учетом особенностей его повседневной коммуникации, лингвокреативной деятельности – общественной, научной,

публицистической художественной и переводоведческой. Сделано обобщение относительно роли польского языка в лингвокультуре галичан, дискурсивном пространстве речи И. Франко.

Ключевые слова: языковая личность, языковая и коммуникативная компетенция, лингвокультура, дискурсивное пространство, лингвокультурная ситуация.

Olga Prasol. POLISH LINGUAL-CULTURAL INFLUENCE ON THE FORMATION OF IVAN FRANKO'S LANGUAGE CONSCIOUSNESS

This scientific study analyses the influence of the lingual-cultural situation in Galichina of the second half of the XIXth – the beginning of the XXth centuries on the formation of I. Franko's lingual personality; the author characterizes lingual and communicative competences of the writer in Polish taking into account the estimation made by his contemporaries as well as the conclusion made on the basis of his biography analysis, study of the writer's discursive practice in general in view of the specificity of his everyday communication and his lingual-creative activity – public, scientific, publicist, belles-lettres and interpretational. Also a generalization is made as for the role of Polish in Galichina lingual culture and Franko's discursive space.

Key words: language personality, lingual and communicative competence, lingual culture, discursive space, lingual-cultural situation.

Одним із проблемних питань сучасного українського мовознавства є визначення статусу понять *мовна й комунікативна компетенція*, що дає змогу окреслити мовний портрет, риси кожної окремої мовної особистості як представника відповідної лінгвокультурної спільноти. Зазначене й викликає потребу дослідження цього явища.

Під «мовною особистістю» розуміємо сукупність властивостей індивіда, що забезпечують породження власних висловлювань та можливість сприйняття висловлювань інших [6, с. 18–19]. Мовна особистість вирізняється «мовною спроможністю, мовною й комунікативною компетенцією, особливим світобаченням, світосприйняттям та світорозумінням, що відображається в індивідуальній мовній картині світу, а фіксується, відповідно, в когнітивній картині світу» [див. про це: 7]. Яскравим прикладом вишуканої української мовної особистості, яка, крім того, належить до поліглотів, уважаємо Івана Франка – справжнього європейця, генія української нації.

Івана Франка як мовну особистість вивчали такі українські лінгвісти, як В. Грещук, І. Ковалик, Т. Космеда, І. Кочан, Г. Мацюк, І. Ощипко, Л. Полюга, Т. Руда, О. Сербенська, В. Сімович та ін. Вагомий внесок у вивчення даної проблематики зробила професор Т. Космеда, підготувавши монографію «Комунікативна компетенція Івана Франка» (2006). У цій праці увагу зосереджено на репрезентації портрету мовної особистості Івана Франка в комунікативній парадигмі сучасної лінгвістики, простежено, як лінгвокультурна ситуація впливала на формування комунікативної компетенції письменника в різних міжкультурних ситуаціях.

Помітне місце в сучасній франкіані посідають і праці О. Сербенської, яка глибоко досліджує мовлення І. Франка. О. Сербенська зазначає, що «процеси мовної інтерференції у мовному стилі Франка–прозаїка зумовлені, з одного боку, прямими міжмовними контактами, що встановилися в Галичині, наприклад, між українською та польською мовами, а з іншого – виробленим на той час «салонним» та «публічним» стилем як певним естетичним стереотипом усного та писемного мовлення. Йдеться про вкраплення у тексти чужомовних елементів – слів, словосполучень та речень – польською, російською, німецькою, латинською, гебрайською, французькою, італійською мовами, що сприяли чіткішому оформленню думки, давали можливість відтінити її, а також пізнавати пласти культури інших народів» [11, с. 105].

Характеристика мовної особистості, як зауважувалося, мотивована такими видами компетенції, як мовна й комунікативна (Н. Хомський). Відмінність між цими поняттями полягає в тому, що «мовна компетенція – це володіння мовою як системою», а комунікативна компетенція – засіб «виміру ступеня сформованості навичок ефективного мовлення певного індивіда» [6, с. 43], засіб виміру комунікативної спроможності, здатності вступати в комунікацію, моделювати комунікативні жанри чи їх адекватно сприймати.

Отже, мета цієї наукової розвідки – окреслити рівень мовної і комунікативної компетенції польською мовою, яким володів Іван Франко, на основі аналізу фактів біографії, свідчень очевидців, дослідження відповідної наукової літератури, оцінки дискурсивної практики письменника загалом з урахуванням особливостей його повсякденної комунікації, лінгвокреативної діяльності – громадської (балотування в депутати, політичні виступи), наукової (йдеться про особливості наукової роботи – статті, доповіді, словники), публіцистичної (діяльність у газетах та журналах), художньої (написання художніх текстів), перекладацької й епістолярної. Актуалізуємо питання стосовно написання текстів різних жанрів польською мовою, використання в них полонізмів, переклад з польської та на польську мову різних типів текстів, укладання словника паремій з використанням польських усталених виразів чи українських паремій з польськими вкрапленнями, знайомство з польською літературою різних жанрів та наукових сфер. Йдеться й про оцінку І. Франком польської мови, її лінгвостилістичних особливостей, які зауважував письменник у процесі своєї комунікативної й лінгвокреативної діяльності зокрема.

Іван Франко був поліглотом, людиною обдарованою до мов. Відомо, що він володів близько 20 мовами. Бездоганно знав німецьку, польську, послуговувався чеською і російською, володів класичними мовами, а також англійською, болгарською, єврейською, староеврейською, іспанською, італійською, сербською і т. д. [Див. про це: 13]. «...Своєю пильністю він набував знання найважливіших чужих мов, читав майже усіх авторів в оригіналах і вивчав мови сам із словарем і граматиками» [1, с. 291].

Але формуванню Франка-поліглота сприяли й соціолінгвістичні чинники: походження (батько письменника з поукраїнчених німців, а мати – полька) та лінгвокультурна ситуація (одночасне функціонування в Галичині кількох мов – української, польської, німецької – унаслідок взаємодії культур різних народів, які проживали в Галичині в другій половині XIX – на початку XX ст.).

Очевидно, друге місце за рівнем комунікативної компетенції в мовній свідомості письменника після рідної української мови посідала польська мова. Це пояснюється тим, що письменник нею вільно володів і спілкувався в побуті, що й свідчить насамперед про високий рівень комунікативної компетенції цією мовою.

Франкові вдалося налагодити дружні особисті зв'язки з багатьма польськими громадськими й культурними діячами (Б. Вислоухом, С. Гоцинським, Т. Залеським та ін.), польськими філологами (І. Коперницьким, Я. Карловичем, А. Каліною, Г. Бігеляйзеном, С. Здзярським та ін.).

І. Франко активно співпрацював з іноземними виданнями, зокрема польськомовними – «Prawda», «Głos», «Wisła», «Przegląd Tygodniowy», «Atheneum», «Kurjer Warszawski», «Kraj». Тут друкувалися його численні статті про різні події з життя тогочасного суспільства, праці, присвячені питанням літератури, фольклористики, етнографії. Звичайно, така співпраця мала великий вплив на розвиток як польської, так і української культур.

Відомо, що «у «Wisła» були надруковані такі дослідження І. Франка, як «Wojna Żydowska», «Bajka węgierska» Wacława Potockiego i, «psia krew», «Jeszcze «Wojna Żydowska», «Przyczynki do podań o Mahomecie u Słowian»» [9, с. 50].

І. Франко опублікував польською мовою кілька власних художніх творів, а саме: «Історія однієї січкари», «Два приятелі», «Добрий заробок», «Олівець», «Поєдинок», «Слимак», «Идилія», «Цигани», «Домашній промисел». «У спадщині І. Франка майже п'яту частину посідають твори, писані польською мовою. Є між ними і драма, і понад десять віршів, і близько сорока прозових творів; між ними, як відомо, повісті «Lelum i Polelum» і «Dla domowego ogniska», наукові праці, друковані в знаних свого часу журналах «Wisła», «Lud», «Kwartalnik Historyczny». Є багато поважних літературознавчих і публіцистичних статей та оглядів у найважливіших польських журналах та газетах другої половини XIX століття, як «Prawda» Свентоховського, «Przegląd społeczny» Вислоуха, «Głos», «Przegląd tygodniowy», «Atheneum», петербурзький «Kraj» чи «Kurjer Lwowski» [12, с. 267].

І. Капанайко зауважує, що «...працюючи в польських видавництвах і створюючи публіцистичні тексти польською мовою, І. Франко усвідомив, що основні аргументи на підтвердження самостійності української мови в другій половині ХІХ ст. стосувалися радше мовознавчих, ніж історичних чинників, передусім поширеною на той час була думка, що малоруська мова відзначена унікальністю мовної форми, а думка про те, що малоруська мова була утворена від змішування з польською, заперечувалися тим фактом, що в ній не було більшості відповідних звукових характеристик, які мали місце в мові польській. Насправді в українську мову перейшло багато як польських, так і російських слів, але акцент ставився на необхідності вирізняти ті слова, що, перейшовши з тієї чи тієї мови, склалися в українській на свій зразок від безпосередньо російських чи польських» [4, с. 69]. Названа дослідниця також наголошує, що «польська трибуна виявилася для нього (*Франка – О. П.*) діяльним полем для утвердження патріотично-національних лінгвістичних положень» [4, с. 73]. Уважають, що «Каменярь показав перспективи унормування української мови, сформулював основні засади її розвитку, провів паралелі між статусом української мови й іншими мовами світу на європейському рівні» [4, с. 73].

У Польщі 2008 року вийшов друком «Вибір поезії Івана Франка» польською мовою, який містить 158 творів з різних сфер творчості [12, с. 267]. «Бібліографія перекладів його художніх і публіцистичних творів, виконана Варшавською національною бібліотекою в 1953 році, складає добру книгу розміром близько 150 сторінок» [2, с. 2].

Іван Франко звертав увагу на специфіку тієї чи іншої мови у порівнянні з українською. Особливої уваги заслуговують спогади М. Рудницького про порівняння польської та української мов. Коли Франка спитали, якою мовою він пише легше, то письменник відповів: «Можливо, що польською, тому що на сьогоднішній стадії вона унормована граматично та стилістично. Але, пишучи польською мовою, я тільки наслідую те, повторюю те, чого мене навчили школа і книжки, тоді як на рідній мові я мушу творити, хоч і хотів би наслідувати» [10, с. 353].

Іван Франко посів визначне місце в українській фольклористичній науці, що базувалася на основі національних та європейських здобутків. У своїй діяльності він досліджував насамперед збірки польських пареміологів (С. Адальберга, О. Кольберга, Л. Чапінського, А. Цінціале) та використовував їхній досвід, тому не дивно, що І. Франко активно вживав полонізми при фіксації паремій, які уклав у «Галицько-руські народні приповідки», часто подаючи польські відповідники до українських прислів'їв та приказок. «Видатний український дослідник широко використовував фольклор польського народу в своїх наукових працях. Він часто ілюстрував власні теоретичні твердження прикладами зі збірок польських фольклористів» [9, с. 64]. Т. Руда зазначає, що «Франко прекрасно знав і давніші польські джерела, про що свідчать численні посилання на праці польських істориків ХVІ–ХVІІІ ст., а також старі польські поеми і напівнародні пісенні збірки, складені поляками» [9, с. 65].

Незважаючи на те, що І. Франко писав польською мовою публіцистичні та художні твори, статті, активно займався перекладацькою діяльністю, він не переставав популяризувати українську культуру в польськомовному світі.

І. Кочан зауважувала, що «творча спадщина великого Каменяря наскрізь пронизана іншомовними словами, які свідчать про глибоку обізнаність ученого, письменника, громадського діяча з мовами й культурами різних народів, про його полілінгвальну та полікультурну компетентність. Застосування своїх енциклопедичних знань на ниві рідної культури збагачувало її, ставило її в ряд високорозвинених держав Європи. Незважаючи на те, що на той час Україна ще не існувала як держава, а українська мова не мала державного статусу, І. Франко своєю творчістю доводив, що такий народ є, що мова українська існує, і вона нічим не гірша за інші європейські мови, що нею можна писати не лише художні твори, а й досить складні філософські трактати, публіцистичні та наукові праці» [8, с. 297].

І. Франко був тією особистістю, що зуміла увібрати в себе і культурний досвід українського народу, і багатьох інших культур, насамперед регіональну культуру галичан, європейську і світову культуру. Це унікальний в українській історії приклад універсального

генія – всебічно обдарованої й гармонійно розвинутої творчої та мовної особистості, що реалізувала власний потенціал не в одній, а одразу в багатьох галузях культури не лише українською, але й іншими мовами, зокрема й польською. Польська мова й культура відіграла вагомий роль у дискурсивній практиці І. Франка, тому перспективу дослідження вбачаємо в потребі комплексного дослідження функціонування полонізмів у дискурсивній практиці Франка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Величко Г. Спомини про Івана Франка / Г. Величко // Спогади про Івана Франка / [упор., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка]. – Львів, 1997. – С. 346-349.
2. Вервес Г. Іван Франко польською мовою / Г. Вервес // Літературна газета: Орган Правління Спілки радянських письменників України. – 1956. – № 28. – 21 червня. – С. 2.
3. Дорофтей О. Концепція польськомовної публіцистики Івана Франка / О. Дорофтей // Вісник Львів. ун-ту. Сер. журналістики, 2006. – Вип. 28. – С. 23–50.
4. Капанайко І. Феномен мови в розумінні І. Франка (на матеріалі польськомовної статті в часописі «Ziarno») / І. Капанайко // Studia Ukrainica Posnaniensia, za nauk. red. prof. T. Kosmedy, zeszyt I, 2013, UAM, Poznań. – С. 68–73.
5. Космеда Т. А. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри: [монографія] / Т. А. Космеда. – Львів: ПАІС, 2006. – 328 с.
6. Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу: [монографія] / Т. А. Космеда. – Дрогобич: Коло, 2012. – 372 с.
7. Космеда Т. А. Мовна спроможність, комунікативна компетенція, мовна особистість як проблемні питання сучасного українського мовознавства / Т. А. Космеда // Лінгвістична палітра: [збірник наукових праць з актуальних проблем лінгвістики / за заг. ред. проф. Л. А. Лисиченко]. – Харків, 2009. – С. 129–140.
8. Кочан І. Іван Франко та іншомовні слова / І. Кочан // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.): у 2-х т. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. – Т. 2. – С. 287–298.
9. Руда Т. П. Іван Франко – дослідник слов'янського фольклору / Т. П. Руда. – Київ: Наукова думка, 1974. – 156 с.
10. Рудницький М. Іван Франко / М. Рудницький // Спогади про Івана Франка / [упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка]. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 176–180.
11. Сербенська О. А. Основи мовотворчості журналіста в інтерпретації Івана Франка: текст лекцій / О. А. Сербенська. – Львів, 1992. – 112 с.
12. Теплий І. Іван Франко як читач і редактор власних перекладів / І. Теплий // Вісник Львів. ун-ту. Сер. філологічна, 2013. – Вип. 58. – С. 262–284.
13. Франко. Перезавантаження / [упор: Б. Тихолоз, А. Беницький]. – Дрогобич: Коло, 2013. – 276 с.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2014 р.

**«ХОХОЛ НАРОДИВСЯ – ЖИД ЗАПЛАКАВ»: ПРИЗВИСЬКА
ФУТБОЛЬНИХ КОМАНД ТА ЇХНІХ УБОЛІВАЛЬНИКІВ
У СОЦІОЛЕКТІ УКРАЇНСЬКИХ ФУТБОЛЬНИХ ФАНАТІВ**

У статті описано одну із тематичних груп лексики, що активно функціює в соціолекті футбольних фанатів – прізвиська українських футбольних команд та їхніх уболівальників. Проаналізовано прізвиська, що їх футбольні уболівальники використовують для ідентифікації українських команд та їхніх фанатів, і з'ясовано, що ці номінації утворено на основі найрізноманітніших асоціацій: історичних, візуальних, звукових. Серед прізвиськ виокремлено дві групи номінацій: 1) назви фанатських угруповань та команд, за які вони вболівають, із позитивною конотацією, якщо йдеться про своїх, та 2) назви футбольних клубів та їхніх фанатів із негативною конотацією, коли мова про команди-суперниці та їхніх прихильників. Констатовано високу частотність функціонування прізвиськ футбольних команд у специфічних текстах фанатського фольклору.

Ключові слова: соціолект українських футбольних фанатів, прізвисько футбольної команди, асоціація (звукова, візуальна, історична), конотація (позитивна, негативна).

Ірина Процик. «ХОХОЛ РОДИЛСЯ – ЖИД ЗАПЛАКАЛ»: ПРОЗВИЩА ФУТБОЛЬНИХ КОМАНД І ЇХ БОЛЕЛЬЩИКОВ В СОЦІОЛЕКТЕ УКРАЇНСЬКИХ ФУТБОЛЬНИХ ФАНАТІВ

В статті описано одну із тематических груп лексики, активно функціонуючу в соціолекте футбольних фанатів – прозвища українських футбольних команд і їх болельщиків. Проаналізовані прозвища, що їх футбольні болельщики використовують для ідентифікації українських команд і їх фанатів, і в'ясовано, що ці номінації створені на основі самих різноманітних асоціацій: історических, візуальних, звукових. Среди прозвищ виділені дві групи номінацій: 1) названія фанатських групувань і команд, за котрі вони боліють, з позитивною коннотацией, якщо речь іде про своїх, і 2) названія футбольних клубів і їх фанатів з отрицательной коннотацией, когда речь о командах-соперниках и их сторонниках. Констатовано високу частотність функціонування прозвищ футбольних команд в специфічних текстах фанатського фольклору.

Ключевые слова: соціолект українських футбольних фанатів, прозвище футбольної команди, асоціація (звукова, візуальна, історична), коннотація (положительная, отрицательная).

Iryna Protsyk. «WHEN KHOKHOL WAS BORN – ZHYD BURST OUT CRYING» – NICKNAMES OF FOOTBALL TEAMS AND THEIR FANS IN SOCIAL DIALECT OF UKRAINIAN FOOTBALL FANS

In this article one of theme groups of vocabulary is described, which is actively functioning in social dialect of football fans. This group includes nicknames of Ukrainian football teams and their fans. Nicknames used by football fans for identification of Ukrainian teams and their fans have been analysed. Also it has been clarified that these denominations have been created on the basis of various associations – visual, audio, historical. Among nicknames two groups of denominations stand out: 1) names of fans groups and teams which they support, with positive connotation, when the point is about „own”, and 2) names of football clubs and their fans with negative connotation, when the speech is

about rival teams and their fans. High frequency of football teams' nicknames functioning in specific texts of fans' folklore has been ascertained.

Key words: social dialect of Ukrainian football fans, nickname of a football team, association (audio, visual; historical), connotation (positive, negative).

У сучасному українському мовознавстві щоразу більше зацікавлення викликає специфіка мовлення окремих молодіжних субкультур – соціолектів, що, безсумнівно є дуже позитивною тенденцією, адже ще донедавна, за словами відомої української соціолінгвістки Лесі Ставицької «своєрідна національна жаргонофобія» виявлялася «не тільки у власне комунікативних аспектах, а й, на превеликий жаль, у сфері професійної та наївно-лінгвістичної метамовної рефлексії» [8]. В останні десятиліття помітно активізувалися соціолінгвістичні дослідження, особливо вивчення міського мовлення: як у синхронії, так і в діахронії (праці українських лінгвістів: Олекси Горбача – про мовлення молоді Києва, Львова, Чернівців, Донецька та ін. [3], Євгенія Степанова – про міське мовлення одеситів [9], Людмили Кудрявцевої та Ірини Приходько – про молодіжне мовлення киян [4], Світлани Мартос – про міське молодіжне мовлення херсонців [5, 6, 7], лексикографічна праця про специфіку львівського мовлення колективу авторів із відділу української мови Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича [10]), проте ґрунтовного аналізу особливостей мовлення певних суспільних груп, які репрезентують урбаністичний простір, і надалі бракує.

У цій статті досліджуємо особливості соціолекту українських футбольних фанатів – однієї з наймасовіших молодіжних міських субкультур в Україні, яка надзвичайно активно розвивається упродовж кількох останніх десятиліть. Дозволю собі тут невеличкий екскурс. В Україні, як і в більшості слов'янських країн Європи, футбольне фанатство розквітло лише наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття, хоча перші спроби об'єднання навколо вболівання за улюблений клуб почалися ще у 70–80-х рр., а подекуди й раніше. Розвитку фанатського руху в нашій державі перешкоджав насамперед тоталітарний режим, за якого появу будь-яких неформальних об'єднань жорстко обмежували, а також недостатня кількість інформації про фанатський рух прихильників футболу у світі.

У дослідженні аналізуються питання специфіки фанатського соціолекту на лексичному рівні, адже саме лексичні засоби є сутністю соціолекту, основним складником, який відрізняє мовлення групи людей, пов'язаних певними соціальними зв'язками чи інтересами, від мовлення загалу. Предметом дослідження є прізвиська футбольних команд, які функціують у мовленні українських футбольних фанатів і є групою лексики з високою частотністю вживання у фанатському соціолекті. Серед прізвиськ буде проаналізовано номінації, що їх використовують футбольні уболівальники для ідентифікації команд та їхніх фанатів, та назви, які утворено на основі найрізноманітніших асоціацій: історичних, візуальних, звукових тощо, а також трансформовані назви футбольних клубів, які стали прізвиськами, та пояснюватимуться асоціативні зв'язки, що лягли в основу цих номінацій.

Найбільшу групу назв становлять лексеми, які фанати вживають для ідентифікування власної команди та команд-суперниць, а також для номінації своїх фанатських угруповань і груп фанатів-супротивників. І це не випадково, адже стрижневими для спільноти вболівальників є опозиції «свій – чужий», «ми – вони», які є категоріями вираження інтелектуального й емоційного ставлення до навколишнього світу. «Ми» – це вболівальники власної команди. «Вони» – це уболівальники команди-суперниці, з «чужими» треба воювати, насамперед на вербальному рівні, хоча непоодинокими є й справжні фанатські бійки – «махачі»^{*}, а іноді й багаторічні фанатські війни. Одним із аспектів словесної боротьби футбольних фанатів є творення найдошкульніших прізвиськ для супротивників, які стають надзвичайно частотними за вживанням номінаціями у фанатському фольклорі. Як вважає польська дослідниця сучасних соціолектів Ева Колодзеек, «Характерною рисою субкультури

* У статті курсивом виділено слова з фанатського соціолекту, а погрубленим курсивом – прізвиська футбольних команд та їхніх фанатів, які є предметом дослідження в цій розвідці.

стадіонів, яка відрізняє їх від інших сучасних групових культур, є імператив боротьби. Можна припустити, що ... найістотнішим, найсильнішим суспільним зв'язком, який єднає членів цієї групи є не стільки вболівання за власну команду, скільки війна з уболівальниками команд-супротивників. Так, ніби жагу боротьби, яка панує на футбольному полі між двома футбольними командами, перенесено на їхніх уболівальників» [11].

«Чужими», тобто ворогами, для фанатів є насамперед команди-суперниці та їх уболівальники. Саме вони є адресатами вигуків і скандувань, які лунають з трибун і, як правило, мають провокативний характер. На стадіоні триває словесна боротьба, яка має на меті розігріти емоції уболівальників і підготувати до сутичок, які можуть відбутися після матчу, наприклад: «*Хохол народився – жид заплакав!*» (висловлювання фанатів київського «Динамо»») які мають прізвисько *хохли* (*хохол* – зневажлива назва українця [1, 1351]), спрямоване до фанів одеського «Чорноморця», яких прозивають *жидами* (*жиди* – 1. те саме, що євреї; 2. образлива назва євреїв [1, с. 275]) або: «*Зелено-білі барви – колгоспник їх не достойний!*» (текстовик фанів львівських «Карпат», для яких зелено-білі барви є клубними від 70-х рр. ХХ ст., звернений до фанатів полтавської «Ворскли») яка останніми роками теж виступає в біло-зелених кольорах, мотивуючи такий колористичний вибір давніми геральдичними традиціями Полтави, в гербі якої є біла та зелена барви. Фанати решти українських футбольних клубів зневажливо називають «Ворсклу» та її фанів *колгоспниками* (*колгоспник* – член колгоспу [1, с. 439]) – за першою назвою полтавської футбольної команди – «Колгоспник», яку вона мала упродовж 1955–1984 рр.) і нерідко наголошують на тому, що клуб у своїй новітній історії (від початків проведення національного чемпіонату України у 1992 р.). змінював свої офіційні кольори, що вважається у довколафутбольних колах поганим тоном.

Цікавими номінаціями є трансформовані назви українських футбольних команд, що їх у своєму мовленні використовують фанати. Найчастіше це однослівні лексеми, зредуковані аналоги відповідних сполучень слів: *МетаДон* – футбольна команда «Металург» (Донецьк); *МетаЗапор* – футбольний клуб «Металург» (Запоріжжя), *Зака* – футбольний клуб «Закарпаття» (Ужгород). Їх утворено задля мовної економії шляхом основокладання. Прикладом протилежної тенденції у творенні прізвиська футбольного клубу є словосполучення *собаки Павлова* – команда «Ворскла»з Полтави (від прізвища колишнього тренера полтавчан Миколи Павлова, який є однофамільцем видатного російського фізіолога Івана Павлова, котрий вивчав принципи фізіології вищої нервової діяльності, описав умовні та безумовні рефлекси, проводячи свої дослідження на собаках [12]; футболістів «Ворскли» порівнюють із піддослідними собаками).

Назви як самих команд-суперниць, так і фанатських угруповань їхніх прихильників, у лексиконі супротивників є образливими прізвиськами, наприклад: *запори* – запорізький «Металург» (звукова асоціація з назвою міста Запоріжжя; від *запор* – недостатне або нерегулярне, з затримкою, випорожнення кишечника [1, с. 321]); *бомжі* – донецький «Металург», який виступає на чужому стадіоні (від *бомж* – особа без певного місця проживання [1, 59]); *криві* – криворізький «Кривбас» (звукова асоціація з першою частиною назви міста Кривий Ріг).

Деякі українські команди мають по кілька прізвиськ, яким притаманні різні конотації – від зневажливої й образливої до нейтральної та з виявом симпатії, зокрема:

донецький «Шахтар» – *кרותи* (від *кріт* – невеликий комахоїдний ссавець, що живе під землею [1, с. 466]), *шахта* (*шахта* – система підземних споруд, де добувають корисні копалини (переважно вугілля) або провадять які-небудь роботи, та будівель на поверхні; тільки підземна частина споруд такого призначення [1, с. 1391]), *терикон* (*терикон* – конусоподібний насип порожньої породи на поверхні землі біля шахти, копальні [1, с. 1241]), *гірники* (від *гірник* – робітник гірничої промисловості [1, 183]);

харківський «Металіст» – *метал* (скорочена форма команди «Металіст»), *метаглисти* (звукова асоціація з назвою «Металіст»; від *метал* – зредукованої форми назви команди «Металіст» та *глист* – черв'як, що паразитує в організмі людини і тварини [1, с. 185]), *хаммери* (звукова асоціація з назвою міста Харків; *хаммер* (від *hammer*) – назва американського

армійського позашляховика [12]), **хорьки, тхори** (теж звукова асоціація з Харковом; від російського **хорьок** – укр. **тхір** – хижий звірок родини куніцевих з коштовним пухнастим хутром [1, с. 1278]);

київське «Динамо» – **менти** (**мент** – жаргонне найменування міліціонера; назва вказує на те, що товариство «Динамо» було об'єднанням колективів фізкультури і спорту правоохоронних органів), **хохли** (**хохол** – зневажлива назва українця [1, с. 351]), **бобри** (від **бобер** – великий водяний (річковий гризун), що дає цінне хутро [1, с. 57], ця тварина є офіційним талісманом київських динамівців);

сімферопольська «Таврія» – **татари** (однослівна форма від **кримські татари** – корінні мешканці Кримського півострова; **татари** – назва різних тюркських, монгольських та інших племен [1, с. 1232], **кримчани** (**кримчани** – мешканці Криму [1, с. 465]; **таврійці** (мешканці Таврії – Кримського півострова);

одеський «Чорноморець» – **жиди** (**жиди** – 1. те саме, що євреї; 2. образлива назва євреїв [1, с. 275]), **ультрамариноси** (від ультрамарин – мінеральна яскраво-синя фарба [1, с. 1293];

львівські «Карпати» – **бандери** (від прізвища провідника українських націоналістів Степана Бандери, іменем якого називають усіх українців західних областей України, а також мешканців інших регіонів України, які виявляють національну свідомість), **вівці** (вівцями уболівальники «Карпат» називають футболістів свого клубу, коли незадоволені їхньою грою під час матчу та скандують із трибун вигук «Вівці!» футбольні ультрас львівського клубу, навпаки, категорично не сприймають цього вигуку і ніколи публічно не використовують його; у мовленні фанатів прізвисько вівці можна вважати ще й зредукованою формою від поточної назви мешканців Львова – львівці, себто львів'яни);

луцька «Волинь» – **клоуни Кварцяного** (Кварцяний – тренер волинян, відомий своїми різкими висловлюваннями і публічними гострими коментарями в ЗМІ стосовно дій як своєї команди, яку він неодноразово називав клоунами (від клоун), так і стану справ в українському футбольному чемпіонаті загалом), **волиняки, волиняни** (**волиняки** – те саме, що волиняни; **волиняни** – жителі Волині або ті, що родом із Волині [1, с. 155]), **хрестоносці** (хрестоносець).

Прізвиська футбольних команд функціують як в писемній формі (на банерах, що їх розвішують фанати на стадіоні під час матчу, у фанатській пресі – фанзинах і в інтернет-звітах про футбольні матчі на сайтах фанатів, зокрема: <http://www.fanat.ua>, <http://www.ultras.org.ua>), так і в усному мовленні – у текстах фанатського фольклору: кричалках, текстовиках, скандуваннях і піснях. На адресу уболівальників суперника, як правило, лунають вигуки, що мають на меті принизити, висміяти їх та команду, за яку вони вболівають: «**Оболонь – фігове пиво!**» (до уболівальників київської «Оболони», спонсором якої є виробник українського пива та безалкогольних напоїв – корпорація «Оболонь»); «**Запахло смаженим хорьком!**» «**Від вас тхне!**» (до фанатів харківського «Металіста», яких називають **хорьками, тхорами** (відомо, що морфологічною ознакою тхорів є те, що вони мають специфічний запах [12]); «**Дави бандер!**» (до фанів львівських «Карпат» яких іменують **бандерами** (від прізвища провідника українських націоналістів Степана Бандери); «**Ваше місце в мавзолеї!**» (до вболівальників маріупольського «Іллічівця», яких прозивають **внучатами Ілліча, іллічівцями, іллічами, лєнінцями** (від патронімічної назви Ілліч, утвореної від імені Ілля [2, с. 229]); назва команди перегукується з назвою Маріупольського металургійного комбінату імені Ілліча, який спонсорує футбольний клуб; (патронім у назві металургійного заводу походить від імені комуністичного діяча Володимира Ілліча Ульянова-Лєніна).

Нерідко тексти, спрямовані до сектора фанатів-гостей містять вульгаризми як один зі способів мовного вираження негативних емоцій: «**Türk domuz uzakta Avrupa'dan! (Турецькі свині, забирайтесь геть з Європи!)**» (до фанатів турецького «Галатасарая»). Це суттєво відрізняє такі тексти від тих, що спрямовані до власної команди, де вульгарні слова не використовуються: «**Чи є в отарі лєви?**» (уболівальники «Карпат» до футболістів свого клубу, незадоволення діями яких нераз супроводжується вигуками з трибун: «Вівці!»).

Чималою за наповненням, проте не надто частотною за вживанням у соціолекті футбольних фанатів є група назв українських команд, які є прізвиськами, що дублюють

неофіційні назви клубів, проте є нейтральними: **азовці** – фанати маріупольського «Іллічівця» (мешканці населених пунктів на узбережжі Азовського моря, насамперед маріупольці); **бобри** – фани київського «Динамо» (від **бобер** – великий водяний (річковий гризун), що дає цінне хутро [1, с. 57]); ця тварина є офіційним талісманом київських динамівців); **волиняки, волиняни** (**волиняки** – те саме, що волиняни; **волиняни** – жителі Волині або ті, що родом із Волині [1, с. 155]) – фанати луцької «Волині»; **ворскляни** – фанати полтавської «Ворскли» (мешканці населених пунктів над рікою Ворскла, насамперед полтавці); **гірники** – уболівальники донецького «Шахтаря» (від **гірник** – робітник гірничої промисловості [1, с. 183]); **дніпрян** – фани дніпропетровського «Дніпра» (мешканці міста Дніпропетровська, яке самі вони називають Дніпром; дніпропетровські фанати скандують «Команда з Дніпра!»); **каноніри** та **каштанчики** – фанати київського «Арсенала» (від **канонір** – гармаш [1, с. 413]; гармаш – майстер, який виготовляв і обслуговував гармати; те саме, що гарматник [1, с. 174]), (**каштанчик** – здрібніло-пестлива форма від каштан; квітучий каштан зображено на гербі міста Києва, відтак у цьому прізвиську можна простежити візуальну аналогію з геральдичними традиціями столиці); **кримчани** та **таврійці** – фанати сімферопольської «Таврії» (**кримчани** – мешканці Криму [1, с. 465]), (**таврійці** – мешканці Таврії – Кримського півострова); **леви, зелені леви** – фанати львівських «Карпат» (асоціативний зв'язок із назвою міста Львів; від **лев** – великий хижий звір родини котячих [1, с. 482]) та **зелений** – один із клубних кольорів карпатівців); **леополітанс** – фани футбольного клубу «Львів» (мешканці Леополіса (від латинської назви Львова); **металурги** – фанати запорізького «Металурга» (від **металург** – фахівець із металургії [1, с. 521]); **пивовари** – фани київської «Оболоні» (від **пивовар** – той, хто варить пиво; бровар [1, с. 758]); **ультрамариноси** – уболівальники одеського «Чорноморця» (від ультрамарин – мінеральна яскраво-синя фарба [1, с. 1293]).

Найбільшу групу прізвиськ футбольних команд та їхніх уболівальників становлять колористичні найменування, утворені від назв офіційних клубних кольорів, у яких виступають футбольні команди. У соціолекті українських футбольних фанатів, як і фанатів команд інших країн світу, колористичні прізвиська є дуже функціональними та частотними. У назвах такого типу поєднано, здебільшого, два або три кольори, наприклад: **зелено-білі** та **green-white** – це львівські «Карпати»; **оранжево-чорні, помаранчево-чорні** – донецький «Шахтар»; **біло-сині** та **white-blue** – київське «Динамо»; **жовто-сині** – харківський «Металіст» та ужгородське «Закарпаття»; **біло-червоні, біло-малинові** – луцька «Волинь»; **жовто-чорні** – чернівецька «Буковина»; **синьо-біло-голубі, синьо-біло-блакитні** – дніпропетровський «Дніпро»; **біло-зелені** та **white-green** – полтавська «Ворскла»; **чорно-сині, ультрамаринові** та **ultra marines** – одеський «Чорноморець»; **червоно-жовто-чорні** – запорізький «Металург»; **червоно-білі** – криворізький «Кривбас»; **червоно-сині** – київський «Арсенал»; **біло-червоно-сині** – сімферопольська «Таврія»; **синьо-золоті** – футбольний клуб «Львів»; **чорно-білі** та **black-white** – луганська «Зоря»; **оранжево-сині** – маріупольський «Іллічівець»; **жовто-чорні** – охтирський «Нафтовик»; **жовто-зелені** – тернопільська «Нива»; **зелено-малинові** – футбольний клуб «Харків» [15]. Вагомість клубних *барв* підтверджується у текстах скандувань і пісень, які звучать на стадіонах, наприклад у *заряді* фанатів львівських «Карпат»: **Зелено-білі наші кольори. Ми непереможні – шаблі догори** [16].

Барви клубу є священними для спільноти уболівальників, вони надзвичайно важливі під час організації підтримки улюбленої команди на стадіоні. *Клубні кольори* пов'язані з історією, традиціями певної команди і постійно за нею закріплені. Випадки зміни *клубних барв* чи символіки команди є надзвичайно рідкісними і не знаходять розуміння й підтримки серед уболівальників. Наприклад, фанати полтавської «Ворскли» апелювали до власників клубу стосовно повернення старої емблеми і барв клубу такими *текстовиками*: «Скільки емблем не малюйте, кращої за неї немає!» та «Зелено-білі назавжди!» [14]. Аналогічно футбольні фанати київського «Динамо» вимагали повернення старої емблеми команди, вивісивши банер, на якому була лише велика синя літера Д на білому полі та напис: «Нічого зайвого!» [13]. Саме з мінімалістичним зображенням письмівкою літери Д та біло-синіми кольорами асоціюється команда київських динамівців у свідомості багатьох поколінь уболівальників столичного клубу.

Для творення колористичних прізвиськ українських футбольних команд найчастіше взято до уваги:

1) природні особливості певної частини України (наприклад, зелень карпатських гір – у кольорах львівських «Карпат», руді та чорні терикони Донбасу – у барвах донецького «Шахтаря», ультрамарин моря – у колористиці одеського «Чорноморця»);

2) історичні традиції (луцька «Волинь» прізвисько *малиново-білі* отримала через кольори герба Волині, ужгородська «Говерла» – *жовто-сині* – через кольори герба Закарпаття).

Підсумовуючи, слід зауважити, що серед прізвиськ, які уболівальники використовують для ідентифікування футбольних клубів та їхніх фанатів, можна виокремити дві групи номінацій:

1) назви фанатських угруповань та команд, за які вони вболівають, із позитивною конотацією, якщо йдеться про своїх, та

2) назви футбольних клубів та їхніх фанатів із негативною конотацією, коли мова про команди-суперниці та їхніх фанатів.

Наприклад, уболівальники львівських «Карпат» свою команду та її фанатів називають *зеленими левами*, а суперники – *бандерами*, фани донецького «Шахтаря» йменують своїх улюбленців *гірниками*, а вболівальники з інших міст – *кротами*, *шахтою* чи *териконом*; фанати полтавської «Ворскли» називають своїх футболістів *ворсклянами*, а фанати-суперники – *колгоспниками* чи *собаками Павлова*; уболівальники київського «Динамо» називають свою команду *динамівцями* чи *киянами*, а суперники – *ментами* і *хохлами*; фанати „Таврії” йменують своїх гравців *таврійцями* чи *кримчанами*, а фанати команд-суперниць – *татарами*; фани маріупольського „Іллічівця” звать гравців своєї команди *азовцями*, а суперники – *іллічами*, *іллічівцями*, *ленінцями*, *внучатами Ілліча* тощо.

В основу номінацій-прізвиськ футбольних команд та їхніх фанатів покладено як цілком об’єктивні асоціації, пов’язані з офіційними кольорами команд, у яких виступають гравці клубу (*зелено-білі* – львівські «Карпати», *синьо-золоті* – футбольний клуб «Львів»); специфікою регіону, з якого походить команда (*оранжево-чорні* – донецький «Шахтар», *ультрамаринові* – одеський «Чорноморець»), а також суб’єктивні, зокрема, випадкові звукові асоціації, які нерідко лежать в основі образливих номінацій (*запори*, *МетаЗапори* – запорізький «Металург», *метаглисти*, *хорьки*, *хаммери* – харківський «Металіст»).

Високу частотність функціонування прізвиськ футбольних команд засвідчують специфічні тексти фанатського фольклору – скандування, гасла, заряди, текстовики та пісні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Бусел]. – К. – Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
2. Власні імена людей: словник-довідник / [уклад. Л. Скрипник, Н. Дзятківська / за ред. В. Русанівського]. – К.: Наукова думка, 1996. – 333 с.
3. Горбач О. Арго на Україні : зібрані статті / О. Горбач. – Мюнхен : Український Вільний Університет, 1993. – 359 с.
4. Кудрявцева Л. А. Словарь молодежного сленга города Киева. 2300 слов и выражений [текст]: учеб. пособ. / Л. А. Кудрявцева, И. Г. Приходько; под ред. Л. А. Кудрявцевой. – К.: Киевский национальный университет им. Т. Шевченко, 2006. – 198 с.
5. Мартос С. Сленг як складова молодіжної субкультури / С. А. Мартос // Південний архів. Філологічні науки. – Вип. XXI. – 2003. – С. 11–114.
6. Мартос С. А. Молодіжний сленг як складова мови міста / С. А. Мартос // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – № 632. – Сер. Філологія. – Вип. 42. – Харків, 2004. – С. 240–243.
7. Мартос С. А. Структура молодіжного сленгу під кутом зору мови міста / С. А. Мартос // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»: зб. наук. пр. III. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2006. – С. 170–174.
8. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг : Соціальна диференціація української мови / Л. Ставицька. – К.: Критика, 2005.

9. Степанов Є. М. Російське мовлення Одеси: [монографія] / [ред. Ю. О. Карпенко; ОНУ ім. І. І. Мечникова]. – Одеса: Астропринт, 2004. – 496 с.
10. Хобзей Н. та ін. Лексикон львівський: поважно і на жарт / Н. Хобзей, К. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш. – Львів: Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, 2009. – 672 с.
11. Kołodziejek E. Człowiek i świat w języku subkultur / E. Kołodziejek. – Szczecin: Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, 2005.
12. <http://uk.wikipedia.org>, [03.02.2013].
13. <http://www.ultras.com.ua> [20.02.2013].
14. <http://www.ultras.org.ua> [20.02.2013].
15. http://fanat.ua/info/fans/articles/futbol-nyj_fanatizm_24427.html [20.02.2013].
16. <http://fckarpaty.com.ua> [31.01.2013].

Стаття надійшла до редакції 11.11.2014 р.

УДК 811.161.2:373.2

Марія Редьква

(Ягеллонський університет, Польща)

ЖІНОЧІ ОСОБОВІ НАЙМЕНУВАННЯ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗОК

У статті проаналізовано жіночі особові найменування, зафіксовані у текстах українських народних казок, зібраних та записаних у різних ареалах – від Чернігівщини до галицької Лемківщини. Досліджено функціонування апелювативних та власних назв. Здійснено порівняльний аналіз номінації, зумовлений іншомовними впливами.

Ключові слова: українська народна казка, апелюватив, власна назва, номінація, антропонім.

Марія Редьква. ЖЕНСКИЕ ЛИЧНЫЕ НАИМЕНОВАНИЯ В ТЕКСТАХ УКРАИНСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗОК

В статье проанализировано женские личные наименования, зафиксированные в текстах украинских народных сказок, собранных и записанных на разных ареалах – от Черниговщины до галицкой части Лемковщины. Исследовано использование апеллятивов и имён собственных. Проведено сравнительный анализ номинации, сформированной под влиянием других языков.

Ключевые слова: украинская народная сказка, апеллятив, имя собственное, номинация, антропоним.

Mariya Redkva. THE PERSONAL NAMES OF WOMEN IN THE TEXTS OF UKRAINIAN FOLK TALES

The article deals with the personal names of women in the Ukrainian folk tales, written down in the different parts of Ukraine – from Chernihiv region to Lemko region in Galicia. In the article the appellatives and proper names are researched. The comparative analysis of nomination influenced by other languages is represented in the paper.

Key words: Ukrainian folk tale, appellative, proper name, nomination, anthroponym.

Жіночі образи у казковому епосі презентовані значно меншою кількістю типів порівняно з чоловічими. Жінка у фольклорі загалом і у казці зокрема завжди співвідносна з кимось або з чимось – з родиною, суспільним становищем тощо. Визначення її системи координат визначається передовсім у номінації.

У пропонованому дослідженні розглянемо називання жіночих персонажів у текстах українських народних казок, представлене апелятивами та власними назвами. Примітно, що для дослідження використано автентичні записи XIX ст. з різних ареалів України, а також вперше в українському мовознавстві долучено мовний матеріал з лемківських казок, записаних у Західній Галичині Оскаром Кольбергом. Аналізований матеріал дозволяє порівняти регіональні особливості функціонування окремих номінатем та простежити вплив інших мов на формування ономастикону казки на порубіжних ареалах.

В. Пропп зауважує, що «у казці герой, зазвичай, не має імені. Існує декілька типів казок і, відповідно, кілька типів героїв, проте ці типи не є індивідуальними характеристиками» [8, с. 99]. О. Бріцина, вважаючи традиційність однією з важливих рис фольклорних і, зокрема, казкових персонажів, за якими «закріплені стійкі народні уявлення та своєрідна фольклорна точка зору, що втілює характерну для жанру в цілому і окремих його різновидів специфіку оцінки й зображення певних явищ дійсності. Вже сама згадка про казковий персонаж викликає у носія фольклорної традиції певне коло уявлень» [1, с. 7]. Саме тому важливо зберігати автентичні найменування у виданнях фольклорних текстів (хоча часто у сучасних виданнях та особливо у виданнях радянського періоду спостерігаємо ігнорування традиції і введення у тексти одиниць, невластивих для українського реального та казкового ономастикону).

Найменування жінок в українському фольклорі, зокрема у народних піснях, ґрунтовно досліджено у дисертаційній роботі Наталії Колесник [4] та в етнолінгвістичній розвідці Кінґи Венкляр «Kobieta Pokucia i Nuculsczyzny» [13]. Порівняльний аналіз українського та російського казкового ономастикону здійснено у дослідженні О. Порпуліт [7]. Ономастичний простір окремого фольклорного тексту творився на основі локального мовного матеріалу із врахуванням діалектологічних та соціально-культурологічних особливостей. Тому, незважаючи на традиційність та стійкість, дослідники стверджують, що „ономастикон певного фольклорного твору – це майже щоразу новий, співзвучний часові та діалектному середовищу набір імен” [5, с. 12]. Проте беззаперечним є факт, що фольклорна спадщина як надбання окремого народу послуговується назвами, які поширені у його культурі. Слушним щодо цього є зауваження Г. Борека: «У народних текстах відсутнє творення неавтентичних чи штучних назв, що є привілеєм художньої літератури. Зазвичай народна творчість користується реальними назвами, які перебувають у вжитку» [11, с. 8].

Мета статті – проаналізувати особливості називання жіночих персонажів в українських народних казках, визначити семантико-функціональні особливості досліджуваних власних назв.

На відміну від чоловіка, жінка представляє у казці пасивне начало, характеризується нерухомістю та сталістю [12, с. 123], тому на початку казки зазвичай постає у домашніх обставинах – сприятливих або несприятливих. Пізніше, щоб пройти процес ініціації та перейти на наступний етап становлення, героїня або вирушає в дорогу, як і чоловічі персонажі, або проходить ряд випробувань, залишаючись у своєму життєвому просторі. В. Давидюк зазначає, що жінка у казках посідає «привілейоване становище» і її домінування у сюжетах таких казок, як «Нещасний Данило», «Орел», «Стрілець», «Яйце-райце» проявляється у двох сферах – у шлюбній та ритуально-звичаєвій. «Причому, коли в першій виняткову роль відіграє чинник рідної землі чи власного роду, то в другій жінка вирізняється завдяки своїм езотеричним знанням, що допомагають юнакові здолати найперші випробування на шляху в далекі чужі світи» [2, с. 60–61].

Найчастіше ідентифікація героїні на початку казки відбувається за допомогою апелятива, який водночас визначає її місце у родині, у суспільстві, у родинно-обрядових ситуаціях, а отже, вказує на вірогідну функціональну роль у сюжеті. Методом суцільної вибірки в опрацьованих текстах виокремлено одиниці, які можна об'єднати у такі семантичні групи (з огляду на обсяг статті наводимо лише типові приклади без кількісного аналізу): вказівка на подружній стан – *панна, панночка, прекрасна панна, прегарна дівчина, прекрасна дівчиця, красна кічасоня, дівчина, наречена, жінка, žena, žinka, wdowa, narieczona, pani, rapna, titka*; місце у родині – *пасербичя, дочка, донька, наймолодша донька, старша донька, сестра, сестриця, дідова дочка, дідова, бабина дочка, бабина, córka, sestra, gidowa doczka, gidowa giwka, gidowa, dońka czolowika*,

paserbycia, maty, świekrócha; вік – *баба, стара, diwczа, stara pani, stara, kobita*; суспільне становище – *цариця-дівця, гарна цариця, króliwska diwka, króliwna, cesariwna, cisarewa, królowa, panuncia, prosta diwka, chłopianka*; рід занять – *kreis-babka (akuszerka powiatowa), babka gospóдка (gospodyni), niańka, pokojówka*; зовнішні ознаки – *красавиця, дівчина красуня, дівця-красавиця*; за етнічною приналежністю – *żydiwka*.

Часто на початку казки використовується апелятив, а після проходження певного етапу у героїні з'являється ім'я. У пропріальній номінації героїнь переважають антропоніми, взяті з реального іменника. Зафіксовано такі одиниці цього ряду: *Катря, Оляна, Маруся, Марусенька, Машка, Марина, Катерина, Ганна, Ганюся, Галя, Галля, Настасія, Настася*. У тексті казки „Змій” [Рудч.: I] як розмовні варіанти імені *Ганна* побутують оніми *Галя, Галля*. У більшості випадків використовуються народнорозмовні варіанти канонізованих імен з характерними для них деривативними особливостями – додаванням зменшено-пестливих суфіксів *-еньк-, -к-, -ус-*.

Надання героїням найбільш поширених імен засвідчує, що для цих персонажів індивідуалізація шляхом онімної ідентифікації не є визначальною. Це підтверджує і непослідовність називання дійової особи у казці «Василь-мертвяк» [Чуб.: II]. Так, на початку казки розповідається, що у батька та матері «була дочка **Ганна**» [Чуб.: II, с. 145], а пізніше, після смерті Василя, тобто символічного переходу його у чужий простір, антисвіт, він звертається до неї на ім'я **Маруся**: – *Поїдьмо, Марусю, до моєї хати* [Чуб.: II, с. 146]. Спостережена особливість номінації зумовлена насамперед недостатньою індивідуалізацією казкових персонажів. Однак в аналізованому прикладі це, можливо, набуває ще й символічного звучання, пов'язаного з тим, що герой переходить лімінальну межу. Варто зауважити, що аналогічне вживання антропонімів не підтверджене у ритуально-обрядових звичаях.

У записах з галицької Лемківщини функціонують польські варіанти імен: *diwka (cókra) Kasia, Kasie / Kasia, Marysia / Marysia, pokojówki Kaśka, Maryśka; Karolinka, szewcowa córka Karolinka*. Ця особливість відображає міжмовні впливи та адаптацію русинським середовищем польського іменника чи лише окремих його форм.

Загалом реальні антропоніми у казках належать до змінної категорії. У тих самих казках, записаних на різних ареалах, використовуються різні варіанти імен. З одного боку, це зумовлене регіональними особливостями, а з іншого, як зазначає Н. Колесник, на введення у тексти власних імен впливає побутування твору і розвиток реального антропонімікону: „Ономастикон фольклорних творів у більшості випадків — це набір власних назв, що обслуговує конкретну ситуацію, більше того, породжений нею, отож безпосередньо пов'язаний з реальним на час виконання твору національним ономастиконом” [5, с. 13]. Беззаперечно, дослідження антропонімів у фольклорних текстах пов'язане з реальною антропонімією. Тому важливо проаналізувати записи текстів з одного періоду.

У записах О. Кольберга з Лемківщини зафіксовано номінативну одиницю *Szybienica*. Це поодинокий варіант називання некрасивої героїні і мотивація імені розкрита у контексті: ... *Król każe wołać swoją najstarszą córkę, którą wszyscy nazywali Szybienicą, że była szczupła, wysoka i trzymała się prosto, jak kij. „No, to teraz – mówi król zmięjąc się – trzeba cie obwiesić na tej szybienicy”. I dał mu swoją córkę za żonę* [Kolberg, Sanockie-Krośnieńskie, s. 330]. Такий іронічний підхід до надання імені героїні, тим більше батьком, є нетиповим для казкових текстів. Наведену номінативну одиницю та спосіб надання зафіксовано лише у лемківській казці «Mądry złodziej».

Цікавими є жіночі персонажі, які належать до чужого для героя світу. Це міфологічні діви – *морська панна, Настасія Прекрасна, Діва-Йіва*, які перебувають в іншому локусі, наділені надзвичайними здібностями. Сюжети, у яких герой мусить пройти через випробування, щоб здобути наречену, належать до архаїчних, тому що відображають обряд шлюбних випробувань нареченого у слов'янській культурі. Героїнь цього типу не ідентифікують наведеними вищими апелятивами, оскільки вони не підпадають під жодну суспільну чи родинну ієрархію. Номінативні одиниці на означення цих персонажів належать до семантично-навантажених казкових антропонімів. В опрацьованих текстах зафіксовано такі номінативні

одиниці: *Прекрасна Настася, Настася прекрасна, гарна Настасія, Настася, панна Настасія, Луцина, Єфросина, Єва, Палірожа, Семійонна панна, Amalia*.

Образ героїні-красуні у казці репрезентовано кількома типами. Зазвичай вона мешкає у чужому, територіально віддаленому локусі, і має стосунок до казкових злоторців – Змія, Костія, чорта. Вона інша, не належить до реального світу, хоч чітко ідентифікується як *дівчина, панна* тощо.

Найпоширенішим у східнослов'янському казковому епосі є дійова особа *Анастасія Прекрасна*. Це дуже давній і складний образ, який відображає міфологічні уявлення про роль та місце жінки у первісному світі. У досліджуваному матеріалі зафіксовано наступні одиниці, що є варіантами узвичаєної назви, яка, до речі, не трапляється у жодному із опрацьованих текстів. Натомість функціонують *Прекрасна Настася; Настася прекрасна; гарна Настася; Настася, прекрасна дівця: Але вночі му сниться, що єму жінкою буде гарна Настасія, що живе на зелених горах та в золотих замках* [Левч., с. 392]; — *А як же її звать? — Прекрасна Настася* [Чуб.: II, с. 86]; *От вийшла з моря Настася, прекрасна дівця, одівалася, одівалася у кожне плаття і в кожне дзеркало заглядала; сама собі дивувалась: — Ах, яка я собі гарна* [Чуб.: II, с. 53].

Об'єднує ці найменування наявність компонента, вираженого варіантами імені *Анастасія: Настася, Анастасія* та за вираженою семантикою інших складників, які розкривають надзвичайну красу героїні. Спостерігається варіативність розташування частин у пре- чи постпозиції. У текстах прикметник *Прекрасна* вживається по-різному, і при використанні після особового імені графічно він позначається як загальна назва. Вважаємо, що у цій назві, як і в найменуванні *гарна Настася*, доцільно передавати їх як двокомпонентні антропоніми, обидві частини яких позначаються як власні: *Настася Прекрасна, Гарна Настася*. Це зумовлено конденсацією семантичного навантаження казкового антропоніма саме у прикметниковій його частині. У полілексемній назві *Настася, прекрасна дівця* означальний компонент виражений лексикалізованим словосполученням. Загалом антропонім *Анастасія* та його варіативні форми у контексті чарівної казки набувають конотативного значення та визначають належність героїні до певного функціонального типу, а характеризувальна частина найменувань підсилює семантику імені й образу загалом.

Номен *панна* як частина найменування *панна Анастасія* виступає контекстуальним синонімом прикметників *гарна, прекрасна*, оскільки передає особливість, велич, красу героїні: *Поїхали вони прямо по панну Анастасію* [Левч., с. 396].

Поширені казкові оніми, що виникли під впливом книжної традиції — *Луцина, Єфросина, Amalia: Дивляться: стоїт палац. А в тім палаці жила гарна панна, Луцина, і така хороша, як сонце* [Левч., с. 319]; *I tota diwczyną w kapłyci lyszyła sie, i zistala tam switow: nazywała sie Amalia* [Kolberg, Pokucie, с. 9]. Основне значення цих не автентичних для середовища побутування фольклорних творів імен — підкреслення винятковості названих героїнь.

Ім'я *Єва* з'явилося в казковому іменнику під впливом християнської традиції — у казці «Про царя, що мав діти срібноволосі» [Гн.] персонажів названо *Адам і Єва*.

Спорідненим із образом Настасії Прекрасної є образ красуні, названої *Палірожа: Коло моря став кунь, розказав му з хвоста вирвати єден волос і веречина море. З того са справив муст. Перейшли море [...]. Ішли дале. Найшли чорной (певно: синой) море [...]. Ішли зась через єдну Америку, гіби через третю. Прийшли д червеному морю, що горіло. Перескочив кунь червеной море. Прийшли недалеко того дому, де бувала Палірожа* [Гн., с. 220-221]. Можливо, цей казковий антропонім утворено від основи дієслова *палити* та фітоніма *рожа*, поширеного у говірках південно-західного наріччя. Похідними від *палити* є дієслова *паленіти* „яскраво горіти, палати” та *паліти* „червоніти, рум'яніти” [74: IV, с. 264]. У народі червоний колір асоціюється з красою. *Рожа* в українській фольклорній традиції — це „квітка краси, молодості, кохання” [6, с. 125]. Зважаючи на семантику компонентів, на основі яких утворено онім, припускаємо, що внутрішня форма номінативи виражає надзвичайну красу героїні, яку можна порівняти з рожею.

Найменування *Семійонна панна* належить до казкових антропонімів з непрозорою семантикою. З контексту відомо, що це войовничий тип героїні, яка протистоїть злоторцям:

Допіро, той бере і їде в світ з нею. І їде, їде, надибає військо побити. І питається того войска: «Чиє то войско?» — «Цара Костея». — «Хто его побив?» — «Семійонна панна» [Левч., с. 397].

Популярним образом в українській народній казці є *дідова дочка*, знедолена пасербиця, яка змушена покинути дім і пізнати інший світ. Крім апелювальної ідентифікації – *пасербиця, дідова дочка, gidowa doczka, gidowa giwka, дідова, gidowa, dońka czolowika* – функціонують власні назви *Ганна-панна, Ганна, Ганюся, Галя, Галля, Оляна*. У цьому випадку казкові антропоніми виступають як асемантичні назви, запозичені з реального іменника. Варіативність назв не впливає на семантико-функціональну характеристику образу. На тип героїні вказують саме кореферентні загальні назви, прості або полілексемні, які семантично виражають те, що вона після символічної смерті матері з одного боку, опинилася на маргінесі і для того, щоб змінити свій стан, їй необхідна допомога міфічних помічників — кобилячої голови, корови, бичка, а з іншого боку, як стверджує Клариса Пінкола Естес, смерть доброї матері одночасно означає, що прийшов час героїні взяти відповідальність за себе та пройти процес ініціації [10, с. 161].

Використання у казковому тексті імені *Ганна* та його варіантів зумовлене давністю його походження та популярністю. І. Трійняк трактує походження найменування з давньоєврейської, де воно дослівно перекладається як „він (Бог) був милостивий, виявляв ласку”, а семантика особового імені трактується як „лагідна, милосердна, мила” [9, с. 81]. Крім офіційної форми канонізовано імені, побутують у казці і народнорозмовні варіанти: *Ганна, Ганюся, Галя, Галля*.

Семантично маркованим є двокомпонентне найменування *Ганна-панна*, складник якого, виражений лексемами *панна, панночка*, що в українській традиції називання позначає не лише неодружену дівчину, а й є виразником її високого морального образу: *И пішла до верби ярої, та й каже: «Вербо ярая! одчинись, отворись — Ганна-панна йде!»* [Рудч.: II, с. 46].

Уведення в текст імені *Оляна*, на нашу думку, є принагідно використаним оповідачем і не несе семантичного навантаження. Тому цю одиницю номінації вважаємо кореферентом назви *дідова дочка*, яка виступає у тексті як первинна номінація і розкриває функціональне значення образу. Ця номінатема за вираженим значенням є ідентичною із назвами, утвореними шляхом субстантивації прикметникової частини найменування — *дідова: От баба свою дочку й жалує, а дідову все лає* [Рудч.: II, с. 43].

Крім наведених одиниць, у досліджуваних казках зафіксовано апелювальної назви ряду, у яких відображено фонетичні риси поширеного на Покутті говору: *gidowa doczka, gidowa giwka, gidowa*.

Також трапляються номінативні одиниці *пасербиця, dońka czolowika*, які виражають стосунок героїні до мачухи: *Що далі, баба все гірше й гірше ненавидить свою пасербицю* [Чуб.: I, с. 89]; *Jezie dała swojej dońci tonkie polotno szuty, a tij dońci czolowika dała hrube* [Kolberg, Pokucie, с. 8].

В опрацьованому матеріалі зафіксовано й дескриптивні номінативні одиниці реченневого типу: *сестра, як засміється вона, то золото падає, як заплаче — жемчуг сиплеться, а як піде танцювати, так квіти стеляться* [Чуб.: II, с. 109]; *сестра, [...] як кашляє — золото з рота падає, а як плаче — жемчуг з очей сиплеться* [Чуб.: II, с. 100]; *три принцезни зо златим волосом, і каждая мат злату гвізду на челі* [Гн., с. 213]; *дівка, [...] що має красний голос, золотий волося, у золотуй колісці дває їй колишуть* [Гн., с. 255]; *panna szczo na torach w okrenti wrodyla-si i zrosła, i szczo ny була jiji noha na suchij zymly* [Kolberg, Pokucie, с. 115]. Описові назви виступають як особливий тип безонімної семантично наповненої номінації, притаманний саме казковому епосу. Примітно, що жодної дескриптивної назви на означення жіночого образу не зафіксовано у записках О. Кольберга «Sianockie-Krosnienskie».

Отже, аналіз номінативних одиниць на означення жіночих персонажів у народних чарівних казках засвідчив, що саме у називанні відображено функціональне значення образу. Номінація представлена апелюваннями, власними назвами, запозиченими з реального іменника, власне казковими антропонімами та описовими одиницями. З огляду на типізацію казкових героїв важливо розглядати номінативні одиниці у контексті номінованого образу та зважати на кореферентність найменувань. Характерним є проникнення в ономастикон казки запозичених одиниць. Примітно, що у записках із Закарпаття іншомовних жіночих найменувань не зафіксовано. Загалом, пласт власних назв жіночих персонажів кількісно представлений значно

менше, ніж чоловічих. Однак номінація за допомогою апелювативних одиниць репрезентована однаково. Така ситуація в номінативній системі зумовлена первісними уявленнями про пасивне жіноче начало. Героїня завжди належить до чоловічого простору – батька, брата, нареченого, чоловіка – з чітко визначеним місцем, натомість коли вона виходить за межі реального з казковими поняттями світу, набуває особливого статусу і саме у таких ситуаціях її ідентифікують семантично-наповненим іменем. З огляду на міжмовні контакти окремих українських етнічних груп, вважаємо за доцільне у подальших розвідках простежити саме цей аспект у номінації казкових персонажів у записах з різних ареалів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бріцина О. Світ мрій і сподівань / О. Бріцина // Передмова до зб. «Соціально-побутова казка». – К.: Дніпро, 1987. – С. 5–16.
2. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору / В. Давидюк. – Луцьк : Вежа, 1997. – 296 с.
3. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / [редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. – Т. 4. – К.: Наукова думка, 2003. – 656 с.
4. Колесник Н. Особові імена в українських народних обрядових піснях: дис... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича / Н. Колесник. – Чернівці, 1998. – 218 с.
5. Колесник Н. Фольклорна ономастика. Теоретичний аспект. Конспект лекцій до спецкурсу / Н. Колесник. – Вип. I. – Чернівці: Рута, 2000. – 40 с.
6. Кононенко В. Символи української мови / В. Кононенко. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – 272 с.
7. Порпуліт О. Ономастичний простір українських чарівних казок (у зіставленні з російськими казками): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Одеський державний ун-т ім. І. Мечникова / О. Порпуліт. – Одеса, 2000. – 19 с.
8. Пропп В. Фольклор и действительность / В. Пропп // Фольклор и действительность: Избранные статьи. – М.: Наука, 1976. – С. 83–115.
9. Трійняк І. Словник українських імен / І. Трійняк. – К.: В-во «Довіра», 2005. – 509 с.
10. Эстес Клариса Пинкола. Бегущая с волками. Женский архетип в мифах и сказаниях / Клариса Пинкола Эстес. – М.: Издательский дом «София», 2005. – 496 с.
11. Borek H. Nazewnictwo folklorystyczne / H. Borek // Zeszyty Naukowe WSP w Opolu. Językoznawstwo. V. – Opole, 1974. – S. 7–17.
12. Péju Pierre. Dziewczynka w baśniowym lesie: O poetyce baśni: w odpowiedzi na interpretacje psychoanalityczne i formalistyczne / Pierre Péju. — Warszawa: Sic., 2008. – 292 s.
13. Wenklar K. Kobieta Pokucia i Huculszczyzny: Studium etnolingwistyczne / K. Wenklar. – Kraków: Lexis, 2011. – 234 s.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Гн. – Гнатюк В. Казки Закарпаття / [упоряд., підготовка текстів, вступна стаття, приміт. та словник І. Хланти]. – Ужгород : Карпати, 2001. – 382 с.
- Левч. – Казки та оповідання з Поділля в записах 1850–1860 років / [упоряд. М. Левченко]. – К.: Друкарня Української Академії Наук, 1928. – Вип. I–II. – 598 с.
- Рудч. – Народные южнорусские сказки, вып. I–II. Издал И. Рудченко. – К., 1869. – 216 с.; 1870. – 210 с.
- Чуб. – Чубинський П. Українські народні казки: у 2 т. – К. – Відень – Львів: Вид-во «Чайка». – Т. 1. – 172 с.; Т. 2. – 202 с.
- Kolberg, Pokucie – Kolberg O. Dzieła wszystkie. Obrazy etnograficzne. Pokucie. Część IV. T. 32. / Oskar Kolberg. – Wrocław : Ludowa spółdzielnia wydawnicza. Polskie wydawnictwo muzyczne, 1962. – 328 s.
- Kolberg, Sanockie-Krośnieńskie – Kolberg O. Dzieła wszystkie. Sanockie-Krośnieńskie. Część III. T. 51 / Z rękopisów opracował T. Skulina. Red. A. Skrukwa / Oskar Kolberg. – Wrocław-Poznań, 1973. – 488 s.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2014 р.

ДИСКУСІЙНІ ПРОБЛЕМИ ВІДТВОРЕННЯ РОСІЙСЬКИХ ІМЕН ТА ПРІЗВИЩ НА СТОРІНКАХ СУЧАСНОЇ ПЕРІОДИКИ

У статті проаналізовано різні практики відтворення російських імен та прізвищ в українській пресі та періодиці за 2009 рік (газети «День», «Дзеркало тижня» та журнали «Український тиждень», «Критика», «Кур'єр Кривбасу»), а також зазначено розбіжності у поглядах мовознавців на засади україномовної передачі російських власних назв у засобах масової інформації. Запропоновано власне бачення на проблему передачі російських імен та прізвищ в українській мові.

Ключові слова: антропонім, альтернативний правопис, орфографічна норма.

Екатерина Романчук. ДИСКУССИОННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕДАЧИ РУССКИХ ИМЕН И ФАМИЛИЙ НА СТРАНИЦАХ СОВРЕМЕННОЙ ПЕРИОДИКИ

В статье проанализировано разные практики передачи русских имен и фамилий в украинской прессе и периодике за 2009 год (газеты «День», «Дзеркало тижня» и журналы «Український тиждень», «Критика», «Кур'єр Кривбасу»), а также указано разногласия во взглядах языковедов на принципы украиноязычной передачи русских собственных имен в средствах массовой информации. Предложено собственное видение проблемы передачи русских имен и фамилий в украинском языке.

Ключевые слова: антропоним, альтернативное правописание, орфографическая норма.

Kateryna Romanchuk. CONTROVERSIAL PROBLEMS OF RUSSIAN NAMES AND SURNAMES ORTHOGRAPHY IN THE UKRAINIAN PERIODICAL PRESS

This article examines the various practices of Russian names and surnames reproduction in the Ukrainian periodical press during 2009 (the newspapers «Day», «Dzerkalo Tyzhnia» and the journals «The Ukrainian Week», «Krytyka», «Courier of Krivbass») and indicates different linguistic points of view of how to spell Russian proper names in the media. Also we offer our own vision of the problem of Russian names and surnames spelling in the Ukrainian language.

Key words: anthroponym, alternative orthography, orthographic(al) standard.

Засвоєння форми чужомовних лексичних одиниць кваліфікується як закономірний процес у загальній структурі мови-реципієнта. Питання впорядкування правопису іншомовних власних назв є, безумовно, на часі. Одні вчені наполягають на послідовному застосуванні фонетичного підходу, оскільки приблизне чи невідповідне звучання запозиченого слова в українській версії може ускладнювати його сприйняття. Інші ж пропонують графічний принцип відтворення, вказуючи на традиційну вкоріненість деяких назв.

Для висвітлення варіативності передачі російських власних назв ми представили різні графічні варіанти одного й того ж оніма, зафіксовані на сторінках таких періодичних видань: газет «День», «Дзеркало тижня» та журналів «Кур'єр Кривбасу», «Український тиждень», «Критика». В одних випадках російські імена перекладаються чи транслітеруються (газети «День», «Дзеркало тижня», журнал «Кур'єр Кривбасу»), а в інших – відтворюються відповідно до їхнього оригінального звучання (журнали «Український тиждень», «Критика»).

Мета статті - на основі джерельної бази вищезгаданих періодичних видань прослідкувати сучасні тенденції передачі російських власних назв, переглянути правила правопису слів іншомовного походження в чинному «Українському правописі», а також зробити деякі рекомендації щодо впорядкування правил відтворення російських імен та прізвищ (відповідно

до сучасних тенденцій орфографії російських антропонімів), що вже функціонують у мові-реципієнті або запозичуватимуться в майбутньому.

Усе актуальнішою (з огляду на певні зрушення в демократичних процесах, поступового відходження від культурного колоніалізму та прагнення закріпити свою культурну ідентичність) стає необхідність транскрипції запозичених власних назв. Формуючи правописну норму для запозичених онімів, варто звертати увагу не лише на традицію запозичення та системно-структурні особливості власної мови, а й на культурну, релігійну та національну належність носія того чи іншого імені (прізвища).

Отримані результати можуть бути застосовані як для кодифікації принципів передачі російських антропонімів, так і для зіставлення принципів уживання власних імен в українських мас-медійних текстах.

Проблематику відтворення чужомовних власних назв у вітчизняному мовознавстві розроблено недостатньо. Серед наукових досліджень можна відзначити роботи, в яких вивчався правопис власних імен та прізвищ (В. Дем'янчук (К., 1960), А. О. Долматова (Луганськ, 2004), Думчак І. (К., 2005) та інші). Проблеми правопису російських власних назв висвітлено в статтях О. В. Боки «Статус власних імен у підготовці перекладачів» (Суми, 2005), Л. П. Васильєвої та Л. М. Коць-Григорчук «Стандартизація слов'янських мов і формування правописних норм в ономастиці» («Мовознавство», 2008, № 2 – 3), І. Р. Вихованця «Ненаукові пристрасті навколо українського правопису» («Українська мова», 2004, № 2), І. Думчака «Деякі особливості транслітерації іншомовних антропонімів українською графікою» (К., 2006). Чималі дискусії викликали статті В. Лесного «Як чуємо, так і пишемо?» в газеті «День» № 213 за 18.11.2005 та І. Вихованця «Прихильники «реального правопису» воліють мовчати» в газеті «Дзеркало тижня» № 44 за 30.10.2004. Як бачимо, проблема набула не лише наукового значення; вона відобразила зацікавлення українського суспільства проблемами правопису запозичених власних назв в українській мові.

Лінгвістичний аналіз російських антропонімів в українській пресі свідчить, що кількісно на сторінках періодики переважає традиційний метод транслітерації та перекладу російських власних назв, який базується на принципах повного пристосування онімної одиниці до системи мови, що сприймає. Фонетичне засвоєння чужомовних слів у такому випадку відбувається шляхом «українізації» чужомовних структур.

Для того, аби провести об'єктивне дослідження й виявити основні правила правопису російських власних назв у сучасній українській пресі, ми послуговувалися чинним «Українським правописом» [3, с. 110–111], адже саме в цьому документі представлено найголовніші нормативні засади функціонування мови. Отже, що правопис запозичених російських імен та прізвищ в цілому відповідає усім нормам чинного «Українського правопису», хоча, проаналізувавши тексти українських газет «День», «Дзеркало тижня» та журналу «Кур'єр Кривбасу», можна констатувати певні порушення, а саме:

Вживання є замість е	« <i>Сергій Авєринцев</i> , зійшовши на кафедрі, сказав...» (№ 22 (750) 20 – 26 червня 2009); «Українці з російськими прізвищами: <i>М. Азарєнков</i> ...» (№24, червень 2009); «...генерал <i>Кутспов</i> » (№31, серпень 2009); «...та німецького шпигуна <i>Владіміра Леніна</i> » (№ 41 (769) 24 – 30 жовтня 2009).
Суфікс -єв замість суфікса -ев (і навпаки)	«Дуже страшна картина <i>Василя Сігарєва</i> ». (№29, серпень 2009); «В часи <i>Лазарєва</i> і його вихованців...», «Автор статті: <i>Тетяна Козирєва</i> » (№30, серпень 2009); «Найкращий фільм-2» за участю <i>Сергія Зверєва</i> » (№ 49 (728) 27 грудня — 16 січня 2009); «... особисто через <i>Олександра Яковлева</i> » (№ 1 (729) 17 — 23 січня 2009).
Помилки в суфіксах -ик-, -иц-	«Познайомилися з режисером <i>Ігорем Масленніковим</i> » (№ 2 (730) 24 — 30 січня 2009); «При канцелярії Київського генерал-губернатора <i>Дмитра Бібікова</i> ...», « <i>Валентина Серікова</i> » (№ 8 (736) 7 — 13 березня 2009); «Перший повний метр <i>Кирила Серебряннікова</i> », «Наша відповідь була скромніша – <i>Серебрєніков</i> (футболіст)», «...заступник начальника Генштабу Збройних сил РФ <i>Анатолій Ноговіцин</i> ...» (№29, серпень 2009).

	2009); «Автор статті: <u>Інна Ведернікова</u> », «Борис Колесніков, який був відповідальний за фінанси і креатив кампанії...» (№30, серпень 2009); «За даними генерального директора ВП «Атомпроектінжиніринг» <u>Володимира Броннікова</u> ...», «Ректор Вінницького державного аграрного університету <u>Григорій Калетнік</u> » (№32, серпень–вересень 2009); «На третє місце вийшли спортсмени кримських сусідів — Краснодарського краю, серед яких виділявся досягненнями <u>Артем Ташинов</u> ...», «...після <u>Ігоря Домнікова</u> » (№11, вівторок, 27 січня 2009); « <u>Юлія Новікова</u> » (№18, четвер, 4 лютого 2009); «Програми <u>Портнікова</u> ...» (№91, вівторок, 2 червня 2009).
Пропущено знак м'якшення (ь)	«Раніше з російських хокеїстів туди входили лише голкіпер <u>Владислав Третяк</u> ...» (№ 26 (754) 11-31 липня 2009); «Автор статті: <u>Данило Гетманцев</u> » (№30, серпень 2009).
Переклад російських прізвищ	«Про такий сміх – «вздрог сострадания» (<u>А. Білий</u>) – не можна говорити прямо» (№ 232 – 233, березень – квітень, 2009, с. 356); «...геній театру <u>Георгій Олександрович Товстоногов</u> » (№ 5 (733) 14–20 лютого 2009).
Помилки у прізвищах, утворених від імен та апелятивів, спільних для української та російської мов	«...в нас відсутні інтелектуальні лідери на кшталт академіка <u>Ліхачова</u> » (№36, вівторок, 3 березня 2009); «...співав «Жайворонка» <u>Михайла Глінки</u> » (№ 33 (761) 5 – 11 вересня 2009); «Група продюсерів, серед яких <u>Анна Міхалкова</u> ...», «Наша відповідь була скромніша – <u>Калітвінцев (футболіст)</u> » (№ 29, п'ятниця, 20 лютого 2009).

Порушення орфографічної норми при засвоєнні чужомовних власних назв є черговим свідченням того, що проблема кодифікації літературної української мови в цій сфері на сьогодні – дуже актуальна й надзвичайно важлива. Опрацьований матеріал містить цілу низку проблем. Проаналізуємо їх.

1. Деякі українські прізвища й досі залишаються зрусифікованими, наприклад: «...директор з інформаційних технологій Володимир Корнейчук» (№77, середа, 13 травня 2009) (Замість *Корнійчук*). «...її гратиме Юлія Снігурь, яка виконала роль Ради Гаал» (№133, субота, 1 серпня 2009) (Замість *Снігур*).

2. Взорування на практику перекладу власних назв, яка традиційно закріпилася ще з радянських часів: «Про такий сміх – «вздрог сострадания» (А. Білий) – не можна говорити прямо» (№ 232 – 233, березень – квітень, 2009, с. 356). (Замість того, аби написати *А. Бєлий*). «...справжній геній театру Георгій Олександрович Товстоногов» (№ 5 (733) 14 – 20 лютого 2009) (Замість *Толстоногов*; причому перекладу підлягає лише перша частина слова – *толст(ый)*, що має український відповідник *товст(ий)*).

3. Послідовне застосування традиційних методів передачі чужомовних антропонімів із національними та історико-культурними асоціаціями. Наприклад: Олександр I підтримав ініціативу Куракіна» (№ 47, п'ятниця, 20 березня 2009); «Козацтво українське було знищене Катериною II...» (№ 5 (733) 14–20 лютого 2009); «Хтось із двох сміливців мав вистрілити в Миколу II впритул...» (№ 6 (734) 21–27 лютого 2009); «До речі, крім дати іменин Марії Федорівни, у щоденнику зазначені дні народження Государя Спадкоємця Великого князя Михайла Олександровича» (№ 11 (739) 28 березня – 4 квітня 2009) та багато інших.

4. Читання й варіативність у написанні імен відомих російських культурних діячів, які спостерігаємо на сторінках журналу «Кур'єр Кривбасу», наприклад: «...За Михаїлом (!) Бахтіним, адресата», «Михаїл Булгаков писав...» (№ 234 – 235, травень – червень, 2009, с. 320). На нашу думку, така варіативність є однією із відповідей на традиції і міфи культурного колоніалізму, який ставить під загрозу питання культурної ідентичності. Меншою мірою, але

все ж можемо спостерігати подібне явище й на сторінках газети «День»: «...та німецького шпигуна *Владіміра Леніна*» (№ 41 (769) 24–30 жовтня 2009). Прагнення ідентифікувати мовця закладено у способі передачі імені білоруського президента: «Нещодавно *Александр Лукашенко*...» (№ 26 (754) 11–31 липня 2009).

Особливість власних імен та прізвищ, на відміну від запозичених апелятивів, полягає в тому, що при передачі їх мовою, що запозичує, вони в основному зберігають свій первісний звуковий вигляд, адже звукова оболонка набуває особливого значення, позначаючи предмет безпосередньо.

У всіх країнах дотримуються того правила, що власні назви не перекладаються. У випадку імен перекладаються лише прізвиська. Про важливість дотримання цього правила свідчить і той факт, що в радянські часи, коли в російській газеті «Правда» публікувалися твори українських поетів М. Бажана, С. Олійника та інших, їхні імена та прізвища не перекладались, а транскрибувалися («Микола Бажан», «Степан Олійник»), щоб не виділятися й відповідати стандартам цивілізованого наукового світу.

Усе частіше можна натрапити на іншомовні видання, в яких послідовно дотримано фонетичний принцип передачі слов'янських власних назв. Так, наприклад, відповідальний редактор одного зі збірників наукових праць Sergey Bezuglyi – росіянин, а Sergiy Kolyada – українець. Без вагань можна стверджувати, що правопис імен у такому випадку є одним із чинників культурної ідентифікації мовця.

Ще одним аргументом проти «перекладу» імен і прізвищ є юридичний аспект проблеми (хтось не може отримати спадщини, хтось — довести право власності на майно і т. д.).

Спробуємо висвітлити основні проблеми, з якими стикаються дослідники, що займаються питаннями фонетичної передачі чужомовних власних назв.

На думку О. В. Суперанської, з одного боку, це наслідування певних орфоепічних моделей запозичених власних назв, які історично склалися в мові-реципієнті під впливом орфографії, а з іншого, намагання вимовляти власні назви, наближаючись до того, як їх вимовляють у мові, що сприймає [1, с. 67].

Ще К. І. Чуковський писав, що перекладачеві слід передавати чужомовне ім'я не приблизно, а з усією точністю, доступною для фонетики мови, що запозичує. Виняток становлять ті імена, написання яких встановлене давньою традицією (*Вальтер Скотт*, а не *Уолтер Скотт*). Імена, щодо яких традиції не встановлено, слід передавати з максимальним наближенням до їх національної фонетичної форми [4, с. 209].

Значний внесок у теорію фонетичного запозичення власних назв зробив А. М. Сухотін, який ввів термін «практична транскрипція» для відтворення у мові-реципієнті чужомовних слів з урахуванням їхньої вимови засобами певної графічної системи [2]. Це означає, що при запозиченні ми орієнтуємося як на фонетичний принцип, що найточніше відображає звучання запозичення, так і на графічний, який зважає на орфографію лексеми.

Цікаво зазначити, що при фонетичному відтворенні оригінальної назви ми якнайкраще зберігаємо національний колорит оригіналу, а також робимо крок у бік культурної ідентифікації носія того чи іншого імені та прізвища. Для того, аби проілюструвати основні принципи фонетичної передачі російських імен та прізвищ, наведемо приклади із журналів «Український тиждень» та «Критика». Саме ці періодичні видання пропонують альтернативний правопис російських власних назв, відмінний від загальноприйнятої орфографії. Основна причина таких відмінностей, на нашу думку, полягає в ідеологічних засадах часописів: чітке відокремлення українського інформаційного масиву від чужомовних елементів через культурну ідентифікацію носія того чи іншого імені та прізвища. Правописні варіанти одного й того ж імені можуть слугувати вказівкою національної належності людини, наприклад, *Микола Баграєв*, *Олексій Ситніков*, *Сергій Соколов*, *Олександр Волков*, *Олег Медведєв* – українці з російськими прізвищами, а *Кіріл Хомічев*, *Тимофєй Сергєйцев*, *Дмитрій Куліков* – росіяни.

Правопис російських власних назв на сторінках журналів «Український тиждень» та «Критика» відповідає принципіві «щонайближче до оригінальної вимови». Представимо ці ймення у тій формі, в якій вони вживаються на сторінках вищезгаданих журналів:

1. Найбільшу групу власних назв становлять прізвища на -ов, -єв:

«Прозвучать твори на канонічні тексти Дєтятьєва, Чєснокова, Рахманінова» (№ 1–2, 9–15 січня, 2009, с. 56); «...для відомого лялькового театру Сергея Образцова» (№ 8, 27 лютого – 5 березня, 2009, с. 63); «До спадщини Антон Чехова» (№ 10, 13–19 березня, 2009, с. 65); «Російський етнолог Лєв Гумільов», «Міхал Зурабов може стати послом Росії в Україні», «За словами Олєга Єфремова...» (№ 25, 26 червня, 2009, с. 4, с. 8, с. 56); «Васілій Аксьонов помер в шпиталі», «Від початку «драматичні сцени за Пушкіним» Рімській-Корсаков показував на власних домашніх вечірках» (№ 28, 10–16 липня, 2009, с. 8, с. 59); «Розповідають Міхал Булаков, Ніколай Лєсков...» (№ 30, 24–30 липня, 2009, с. 3); «Проект Георгієва» (№ 11, 20–26 березня, 2009, с. 59); ««Розіграють «Дядечків сон» за Фьодором Достоевським» (№ 24, 19–25 червня, 2009, с. 64); «Концерт органіста Александра Княєва» (№ 25, 26 червня, 2009, с. 63); «Орбіти Яценюка: Тімофєй Сергєйцев (російський політехнолог)» (№ 46, 13–19 листопада, 2009, с. 22); «Залучивши до співпраці давніх друзів: Стаса Барєцького та Міхала Фєнічева» (№ 46, 13–19 листопада, 2009, с. 51); «Кіріл Хомічев, підприємець» (№ 50, 11–17 грудня, 2009, с. 41); «Російська народна пошта» Олєга Ботаєва, «Валентинів день» Івана Вуріпаєва» (№ 51, 18–24 грудня, 2009, с. 73).

2. Прізвища на -ін (рос. -ин):

«Рєнат Кузьмін заявив...» (№ 6, 13–19 лютого, 2009, с. 38); «За словами міністра фінансів Росії Алєксєя Кудріна...», «За втіленням задумом Міхала Мікєшина...» (№ 6, 13–19 лютого, 2009, с. 39, с. 63); «Владімір Путін добре знає Німеччину...» (№ 6, 13–19 лютого, 2009, с. 19); «Чи мусить фєнтєзі бути дурнуватою?» Сергєя Перєслєгіна» (№ 49, 4–10 грудня, 2009, с. 56).

3. Прізвища у формі прикметників (на -ський, -цький, -ськой, -цькой (рос. -ский, -ской, -цкий, -цкой):

«Автор книжки поклав класичні праці російських історіографів, зокрема Карамзіна, Ключєвського...», «Концерт розпочнуть Сергєй Манукян, Аркадій Овруцькій...» (№ 11, 20 – 26 березня, 2009, с. 52, с. 66); «Проект заснувала Майя Плісєцкая...» (№ 4, січень – лютий, 2009, с. 78); «Симфонію № 6 Петра Чайковського», «Лунатимуть твори Мусоргського, Рімського-Корсакова» (№ 5, 6–12 лютого, 2009, с. 68); «Тільки-но Ранєвская повертається з далекої подорожі...», «Костюми пошиті за ескізами «міріскуєніка» Мстіслава Добужинського» (№ 10, 13–19 березня, 2009, с. 63, с. 65); «Ніколай Трубєцкой наголошував на тому, ...», «А Васілій Ключєвський спостерігав...», «Російський профєсор Андрєй Буровській...» (№ 44, 30 жовтня – 5 листопада, 2009, с. 33, с. 41).

Цікаво простежити, що українські власні назви в російській мові найчастіше підлягають перекладу, або ж фонетично русифікуються (Білодід трансформується в російського Белодед, Глібів набуває форми Глебов). Натомість в українській мові російські прізвища типу Бєлінський, Зєрєв, Тєрдохлєбов максимально зберігають оригінальне звучання: Бєлінський (а не Білінський), Зєрєв (а не Звірів), Тєрдохлєбов (а не Тєрдохлібів).

Наведемо основні тенденції фонетичного засвоєння російських імен та прізвищ, які відображено у вищезгаданих періодичних виданнях:

1. Вживання літери **г** на місці російського **г**: О. Дєтятьєва, Татьяна Циганкова, М. Булаков, Лєв Гумільов, Андрєй Гаврілов, Сергєй Довлатов, Алла Пугачова, Тімофєй Сергєйцев, Олєг Ботаєв.

2. Суфікс **-іч**, що відповідає російському суфіксові **-ич**: Фьодор Павлов-Андрєєвіч, Смоляков Леонід Яковлєвіч, Дубінін Юрій Владіміровіч, Абоїмов Іван Павлович.

3. Вживання суфіксів **-ск(ій), -цк(ій), -ск(ая), -цк(ая)** на місці рос. суфіксів **-ск(ий), -цк(ий), -ск(ая), -цк(ая)**: Аркадій Овруцькій, Ігорь Стравінській (Стравінського), Майя Плісєцкая, П. айковській (Чайковського), Мстіслав Добужинській (Добужинського), Вячєслав Горській (Горського), Алєксєй Трубєцкой (Трубєцкого), Євтєній Добровінській (Добровінського).

4. Невластиве пом'якшення шиплячих в укр. мові: А. Чєсноков, Антон Чєхов, Євтєній Чірков, Вячєслав Маричєв, Васілій Ключєвський (Ключєвського), Ілья Чьорт, Алєксандр Грачєв.

5. Непослідовна передача традиційних власних назв: Єкатєріна ІІ – Катєріна ІІ, Пьотр І – Петро І, Алєксандр І – Олєксандр І.

6. Збереження первісного звукового вигляду російських власних назв: Александр Суриков, Александр Стріженов, Александр Устінов, Алексєй Ремізов, Андрєй Клімов, Вєлімір Хлєбніков, Владімір Путін, Вячеслав Молотов, Дмітрій Медведєв, Єлена Невєжина, Жанна Агузарова, Міхаїл Зурабов, Міхаїл Булгаков, Ніколай Лєсков, Сергєй Лаєров.

Проаналізувавши правописні засади російських імен та прізвищ на сторінках журналів «Український тиждень» та «Критика», можна зробити висновок про те, що більшість чужомовних російських онімів в основному зберігає свій первісний звуковий вигляд, окрім тих, правопис яких закріпився традиційно. На сторінках «Українського тижня» та «Критики» фонетична передача таких назв відбувається непослідовно (Єкатєріна II – Катєрина II, Пьотр I – Петро I, Александр I – Олександр I) або не відбувається взагалі. Це стосується власних назв історичних осіб, державних діячів минулих століть тощо.

Альтернативний правопис російських власних назв, запропонований на сторінках журналів «Український тиждень» та «Критика», на нашу думку, може слугувати чудовим поштовхом до переосмислення традиційних методів передачі чужомовних антропонімів. Услід за редакторськими засадами згаданих видань спробуємо дати певні рекомендації щодо правопису російських імен та прізвищ:

а) більшість імен варто відображати якнайближче до оригінальної вимови, тобто росіянин *Александр* повинен залишатися *Александром*, а не ставати *Олександром*.

б) прізвища також слід вимовляти й писати щонайближче до вимови у мові-джерелі, проте в деяких випадках прізвища не повинні суперечити фонетичній та морфологічній системам української мови. Наприклад, написання російських прізвищ *Чєрт, Грачєв* українською *Чьорт, Грачьов* не є правомірним, адже пом'якшення шиплячих для української мови не властиве.

в) варто відновити у статусі літеру *г* й вживати її при передачі російських власних назв, адже в оригіналі звучить фонема *г*: *Герасімов, Гаврілов, Гумільов* і т. д.

Підсумовуючи, можна сказати, що правопис слів іншомовного походження упродовж тривалого часу викликає жваві дискусії в середовищі українських мовознавців. На сьогодні досі не вироблено єдиного погляду на спосіб передачі чужомовного ймення: в одних випадках імена перекладаються, в інших – транскрибуються чи транслітеруються.

Принципи *традиційного* засвоєння російських власних назв представлено на сторінках газет «День», «Дзеркало тижня» та журналу «Кур'єр Кривбасу». Під час аналізу джерельної бази було виявлено певні порушення норм чинного «Українського правопису», найбільш яскраві приклади яких представлено у таблиці.

Контрастивний аналіз фактичного матеріалу показав, що домінантним залишається принцип перекладу власних назв, хоча усе актуальнішою стає необхідність транскрипції запозичених власних назв. На основі альтернативного правопису іншомовних власних назв на сторінках журналів «Український тиждень» та «Критика» ми спробували дати певні рекомендації щодо фонетичного відтворення російських імен та прізвищ в сучасній українській мові. Ці рекомендації мають вигляд не жорстких правил для всіх випадків. Вони базуються на тому, що в публіцистичній сфері передача чужомовних антропонімів часто підпорядковується певній мовній політиці видання, мовним смакам, а також завданням ідентифікації носія того чи іншого прізвища (рідше імені).

Зрозуміло, що повну уніфікацію російських власних назв здійснити неможливо, оскільки в процесі засвоєння чужомовних онімів утворилися певні традиційні назви, заміна яких призведе до суттєвого порушення графічної асоціації в свідомості мовця. Тому для уніфікованого відтворення у кожному конкретному випадку слід застосовувати комплексний підхід. Це є провідним аспектом принципу фонографічного відтворення чужомовних власних назв.

ЛІТЕРАТУРА

1. Суперанская А. В. Написание заимствованных слов в современном русском языке / А. В. Суперанская // Проблемы современного русского правописания. – М.: Наука, 1964. – С. 66–100.
2. Сухотин А. М. О передаче иностранных географических названий / А. М. Сухотин // Вопр. географии и картографии. – М., 1935. – Вып. 1. – С. 137.

3. Український правопис / НАН України; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови / О. А. Дітель (ред.). – Стер. вид. – К.: Наукова думка, 2004. – 236 с.
4. Чуковский К. И. Искусство перевода / К. И. Чуковский. – М. – Л., 1936. – С. 209.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Періодичні видання за 2009 рік:

Газети:

«День»

«Дзеркало тижня»

Журнали:

«Критика»

«Кур'єр Кривбасу»

«Український тиждень»

Стаття надійшла до редакції 13.11.2014 р.

УДК 81'373.231

Ніна Свистун

(Тернопільський національний педагогічний
університет ім. В. Гнатюка)

СТАТУС ПОДВІЙНИХ ІМЕН

(на матеріалі іменника м. Тернополя XIX ст.)

У статті проаналізовано склад подвійних особових імен м. Тернополя XIX століття, почерпнутих із актових записів та журналів видачі свідоцтв про народження архіву міського відділу реєстрації актів цивільного стану Тернопільського міського управління юстиції; здійснено його аналіз.

Ключові слова: антропонім, іменник, особове ім'я, подвійні імена.

Ніна Свистун. СТАТУС ДВОЙНЫХ ИМЕН (НА МАТЕРИАЛЕ ИМЕННИКА Г. ТЕРНОПОЛЯ XIX В.)

В статье проанализировано состав двойных личных имён г. Тернополя XIX века, которые выбраны из актовых записей и журналов выдачи свидетельств о рождении архива городского отдела регистрации актов гражданского состояния Тернопольского городского управления юстиции.

Ключевые слова: антропоним, именник, личное имя, двойные имена.

Nina Svystun. DOUBLE PERSONAL NAMES (BASED IMENNYK OF TERNOPIL IN XIX CENTURIES)

The article analyzes the composition of double personal names of Ternopil in the XIX century, taken from documentary records and journals issuing birth certificates of Archive City Department of Vital Records Ternopil City Department of Justice.

Key words: anthroponym, names, personal name, double names.

Власне особове ім'я розглядається переважно як лінгвістичне явище. Воно має функцію індивідуалізації, тобто називає (ідентифікує) одиничний, єдиний, неповторний факт дійсності, зокрема – людину. Будь-яке ім'я фактично може позначати не одну людину (повторюваність

імен пов'язана з певною обмеженістю їхньої кількості). Індивідуалізаційну функцію воно виконує лише в конкретному випадку [5, с. 203].

Мета нашої статті - виявити склад подвійних особових імен м. Тернополя у ХІХ столітті, здійснити його аналіз. Джерельною базою дослідження стали актові записи про народження та журнали видачі свідоцтв про народження з архіву міського відділу реєстрації актів цивільного стану Тернопільського міського управління юстиції.

Як особливий клас слів власні особові імена були виділені стоїками, зокрема Хрсіпом, проте й пізніше (в епоху Відродження, в Новий час, протягом усього ХІХ століття) продовжувалася дискусія, у якій було обговорено чимало як конкретних, однозначних тверджень, що приймалися різними вченими, так і цілком протилежних суджень та концепцій. Інтерес до людини в усьому розмаїтті її проявів не міг не позначитися на концепції імені, що перетворювалося на межову категорію, оскільки ставало точкою перетину зовнішнього і внутрішнього світів, специфічно відбивало сутність людської натури. Власні імена як своєрідна частина лексичного складу мови є цінним джерелом для різноманітних аспектів лінгвістичних досліджень. Цікаві традиції найменування осіб пов'язані з подвійними іменами.

Проблемами подвійних імен у своїх працях займалися В. А. Никонов [3, с. 20], Т. І. Тепляшина [4, с. 162], А. П. Коваль [2, с. 62–64], польські ономасти В. Ташицький [8] і Т. Мілевський [6; 7].

Подвійні імена – це імена, які вживаються паралельно (одночасно) для означення однієї й тієї ж особи. Друге особове ім'я становить особливий шар словникового фонду і є вартісним для історичної лексикології.

Із давніх джерел відомо, що паралельно з церковно-християнськими іменами побутували і традиційні слов'янські імена з вказівкою на те, яке ім'я людина одержала при хрещенні, а яке мала в побуті (світське) [1, с. 17]. Кожна країна мала свої традиції щодо називання подвійними іменами. Так, наприклад, в Індії система імен тричленна – перше ім'я «раші» для кожної дитини визначає астроном, враховуючи рік, місяць, число, день тижня, географічні координати місця народження, навіть годину і хвилину; друге ім'я вказує на належність родини до певної релігійно-общинної групи, на стать чи якісь інші загальні ознаки; третє ім'я вказує, до якої касты чи її частини належить родина. В Іспанії дворянин-ідалго мав право на шість імен, аристократ з титулом «дон-гранд» мав право на дванадцять імен, члени королівської родини та особи, близькі до них – на необмежену кількість імен тощо. На Україні ж по два і більше імені давала дітям уніатська церква. По кілька імен одержували переважно діти багатих батьків. Через два-три тижні після народження дитину хрестили. Священики давали їй офіційне ім'я, яке вносилося у церковні книги. Найчастіше це було ім'я зовсім інше, ніж те, що вибрав батько, голова сім'ї. У результаті цього дитина одержувала два імені: одне давали батьки, друге – згідно з християнськими «Святцями» – священик під час хрещення. Звичай двоіменності (надавання подвійних імен) був широко розповсюджений у росіян, болгар, сербів, чорногорців, тюркських народів.

Розгляд кількісного та якісного складу іменника жителів м. Тернополя у ХІХ столітті засвідчує наявність великої кількості подвійних імен серед українців, менше – потрійних. Проте на початку і до середини століття вони траплялися зрідка, а у другій половині помітне їх зростання. За нашим дослідженням, у 1850 році, наприклад, для найменування людей функціонувало лише два подвійних імені, у 1860 – одне, у 1870 – дев'ятнадцять, у 1880 – двадцять сім, у 1890 – тридцять, у 1900 – п'ятдесят вісім. Так, у 1800 році було засвідчене лише одне чоловіче подвійне ім'я для іменування українців – *Antonius-Erasmus*, для іменування дівчаток-українок – теж одне – *Catharina-Anna* [ТОДА, ф. 485, оп. 1, сп. 73], у хлопців польської національності засвідчене єдине ім'я – *Vincentius-Ignatius* [ТОДА, ф. 485, оп. 1, сп. 73]. У документах 1810–1840 рр. подвійні імена взагалі не зафіксовані [ТОДА, ф. 485, оп. 1, сп. 73; сп. 74], а в 1850 році засвідчено одне чоловіче ім'я *Eustahius-Marianus*, жіноче – *Marianna-Anna*, виявлено п'ятикомпонентне ім'я *Antonina-Marianna-Josephina-Vincentia-Julia* для іменування дівчини української національності [ТОДА, ф. 485, оп. 1, сп. 74]. Через

десятиріччя, у 1860 році, виявлено одне жіноче ім'я *Anna-Marianna* [ТОДА, ф. 485, оп. 1, сп. 74].

Починаючи з 1870 року, відчутна тенденція до кількісного зростання подвійних як чоловічих, так і жіночих імен. Так, у 1870 році у записах метричних книг було виявлено 19 подвійних імен, з них 7 – чоловічих і 12 жіночих. Серед чоловічих трапилися такі: *Bronislaus-Ladislaus*, *Josephus-Antoni*, *Josephus-Nicolaus*, *Marianus-Ladislaus*, *Theodorus-Modestus*, *Victorius-Joannes*, *Stanislaus-Severynus* [ТОДА, ф. 485, оп. 1, сп. 80], кожне з яких має по одній фіксації. Подвійні чоловічі імена, носіями яких були українці, складають 17,9 %. Цікаву тенденцію простежуємо серед чоловічих подвійних імен: у парі функціонують одне християнське, друге – слов'янське і навпаки: *Marianus-Ladislaus*, *Stanislaus-Severynus*. Цікавим є жіночий іменник, в якому представлені такі імена: *Anna-Euphrosina*, *Catharina-Maria*, *Eugenia-Anna*, *Eugenia-Malvina*, *Joanna-Julia*, *Julia-Maria*, *Helena-Clara*, *Maria-Helena*, *Stanislava-Albina*, *Stanislava-Valeria*, *Stephania-Isabella*, *Zenona-Victoria* [ТОДА, ф. 485, оп. 1, сп. 80]. Подвійні імена складають 26,6% від кількості новонароджених дівчаток-українок 1870 року.

Важливо зазначити, що у парі подвійного імені трапляється одне ім'я, характерне для українського іменника, а друге – для польського: *Євгенія-Мальвіна*, *Стефанія-Ізабелла* і под. Подвійні імена у хлопців польської національності такі: *Carolus-Antoni*, *Guilidmus-Philippus*, *Ladislaus-Carolus*, *Leopoldus-Augustus*, *Stanislaus-Augustus*, *Stanislaus-Rudolphus* (всього 6 імен, що складає 23% від новонароджених хлопчиків-поляків). Серед хлопців польської національності трапилося одне потрійне ім'я – *Fridericus-Rudolphus-Miccislaus*. Як бачимо, для найменування поляків дібрані подвійні чоловічі імена, характерні для польського іменника. Серед подвійних імен дівчаток-польок трапилися такі: *Adolphinus-Vanda*, *Emilia-Josepha*, *Josepha-Sophia*, *Helena-Hedvigis*, *Helena-Arestina* (можливо, *Арестіна* у складі подвійного походить від стародавніх, рідкісних чол. *Арустид* або *Арістіон* – від гр. «найкращий»), *Ripsima-Ladislava* [ТОДА, ф. 285, оп. 1, сп. 73]. Ці імена становлять 21,7 % від новонароджених дівчаток-польок. Зафіксовано одне потрійне ім'я – *Bronislava-Josepha-Sophia*.

У 1880 році трапилося 27 подвійних імен, з них для найменування зареєстрованих українців чоловічої статі використано 8. Це такі подвійні імена: *Adolphus-Eduardus*, *Bronislaus-Constantinus*, *Ignatius-Stanislaus*, *Joannes-Petrus*, *Petrus-Eustachius*, *Polikarpus-Ludovicus*, *Rudolphus-Wenceslaus*. Зазначимо, що серед українських сімей траплялися змішані, тому де-не-де в найменування могли проникати польські імена. Із 46 чоловічих імен-українців, зареєстрованих у 1880 році, – 8 подвійних, що складає 17,3%. Для найменування дівчаток-українок було використано 19 подвійних імен (із 52), питома вага яких складає 36,53%: *Alexandra-Antonina*, *Anastasia-Maria*, *Angela-Gabriela*, *Carolina-Paulina*, *Cristina-Theophila*, *Domicella-Natalia*, *Eudodia-Pelagia*, *Helena-Julia*, *Helena-Maria*, *Maria-Alexandra*, *Maria-Anna*, *Maria-Dominika*, *Maria-Sophia*, *Marianna-Elizabetha*, *Marianna-Olga*, *Olga-Julia*, *Sophia-Valeria*; 2 потрійних імені: *Irena-Maria-Leocadia* та *Sophia-Anna-Aemilia* [ТОДА, ф. 487, оп. 1, сп. 287]. Для найменування хлопчиків-поляків цього періоду було використано 14 подвійних імен (із 28), що становить 50%: *Adalbertus-Romanus*, *Alojsius-Marianus*, *Bronislaus-Josephus*, *Ceslaus-Leo*, *Franciscus-Josephus*, *Franciscus-Xaverius*, *Henrykus-Aemilianus*, *Marianus-Gabriel*, *Michael-Marcellus*, *Sigismundus-Alixtus*, *Stanislaus-Alojsius*, *Stephanus-Sebastianus*, *Vitoldus-Franciscus*, *Vitoldus-Josephus* [ТОДА, ф. 487, оп. 1, сп. 287]. Для найменування дівчаток-польок використано 5 подвійних імен, що складає 21,7%. Це такі імена: *Angela-Gabriela*, *Bronislava-Mavrykia*, *Hedvigies-Theresia*, *Helena-Laura*, *Sophia-Vanda* [ТОДА, ф. 487, оп. 1, сп. 287].

У 1890 році для найменування зареєстрованих українців чоловічої статі використано такі подвійні імена: *Antoni*-*Valerianus*, *Felix-Robertus*, *Georgius-Marianus*, *Georgius-Paulus*, *Ignatius-Josephus*, *Josephus-Julianus*, *Josephus-Marianus*, *Leo-Josephus*, *Leo-Ludovicus*, *Marianus-Joannes*, *Marianus-Josephus*, *Marianus-Maximilianus*, *Petrus-Paulus*, *Romanus-Adamus*, *Romanus-Leo*, *Vladimirus-Joannes*. Із 44 імен для найменування українців чоловічої статі 16 – подвійні (33,36%). Для найменування дівчаток-українок використано 14 подвійних імен із 42 імен загальної кількості найменування дівчаток-українок, що становить 33,3 %. Це такі імена: *Aemilia-Stanislava*, *Angela-Marianna* (2 фіксації), *Christina-Marianna*, *Irena-Aemilia*, *Irena-*

Antonina, Ludmilla-Mihalina, Malvina-Marianna, Maria-Juliana, Maria-Sophia, Marianna-Elizabetha, Marianna-Philippina, Sophia-Valeria, Stephania-Anna. [ТОДА, ф.485, оп.1, сп.82, 84; ф.487, оп.1, сп.291]. Зазначимо, що у цьому десятиріччі вперше зафіксовано 2 фіксації одного і того ж подвійного імені – *Angela-Marianna*. До цього часу кожне подвійне як чоловіче, так і жіноче ім'я фіксувалося лише по одному разу.

Для найменування хлопчиків-поляків було використано 17 подвійних імен, що становить 48,5 %: *Alojsuis-Marcellus, Alphredus-Joannes, Bronislaus-Josephus, Casimirus-Antonius, Conradus-Michael, Eugenius-Julius, Fridericus-Carolus, Josephus-Gasparus, Josephus-Stanislaus, Sigismundus-Josephus, Stanislaus-Boleslaus, Stanislaus-Josephus, Stanislaus-Silvester, Venceslaus-Boleslaus, Vincentius-Ferarius*; 2 потрійних: *Casimirus-Josephus-Stanislaus* та *Franciscus-Marianus-Augustinus* (5,7 %). Для найменування дівчаток-польок було використано 24 подвійних імені, що становить 63,1%: *Brigeda-Janina, Bronislava-Rosalia, Carolina-Elizabetha, Casimira-Francisca, Casimira-Hedvigies, Eugenia-Carolina, Florentina-Felicia, Francisca-Victoria, Francisca-Xavera, Joanna-Adela, Josepha-Marianna, Hedvigis-Josepha, Honoratha-Catharina, Hedvigis-Vanda, Marianna-Boleslava, Marianna-Bronislava, Marianna-Francisca, Marianna-Guuldma, Marianna-Hedvigis, Marianna-Henrica, Marianna-Mathilda, Marianna-Vanda, Sophia-Francisca, Vanda-Marianna* [ТОДА, ф. 487, оп. 1, сп.291]; 1 потрійне – *Julia-Victoria-Alphonsa*, що складає 2,6%.

У 1900 році для іменування новонароджених було використано 128 подвійних імен, з них для найменування осіб чоловічої статі – 59 імен, для найменування осіб жіночої статі – 69. Для найменування зареєстрованих хлопчиків-українців було використано 22 імені (31,8 %). Це такі імена: *Alexius-Casimirus, Antonius-Alexander, Antonius-Vincentius, Dionysius-Bohdan, Eugenius-Ladislaus, Ignatius-Josephus, Joannes-Stephanus, Josephus-Antonius, Josephus-Joannes, Ladislaus-Antonius, Marianus-Leo, Marianus-Stephanus, Marianus-Vladimirus, Michael-Clemens, Michael-Trophimus, Marianus-Josephus, Roscislaus-Josephus, Stanislaus-Laurtentius, Stephanus-Alexander*, та 3 потрійних *Alexander-Marianus-Stanislaus, Antonius-Josephus-Philippus, Stephanus-Jaroslaus Michaël*. Для найменування дівчаток-українок зафіксовано 36 імен (52,9%): *Aemilia-Maria, Aemilia-Helena, Anna-Eugenia, Anna-Ladislava, Antonina-Maria, Clementina-Maria, Cornelia-Stephania, Eugenia-Joanna, Eugenia-Salomea, Joanna-Lydia, Joanna-Maria, Joanna-Olga, Joanna-Stephania, Julia-Anna, Julia-Maria, Helena-Anna, Helena-Antonina, Helena-Sophia, Helena-Veronica, Ludmila-Helena, Maria-Alexandra, Maria-Anna, Maria-Antonina* (2 фіксації), *Maria-Daniella, Maria-Olga, Michalina-Stephania, Pelagia-Maria, Sophia-Alexandra, Stephania-Antonina, Stephania-Irena, Stephania-Maria, Stephania-Sophia, Stephania-Theodosia, Theophilia-Maria, Valeria-Leopoldina* [ТОДА, ф. 485, оп. 1, сп.82]. У метричних книгах зафіксовано також одне потрійне жіноче ім'я – *Helena-Antonina-Sophia*.

Для найменування новонароджених поляків використано 72 подвійних імені. Для найменування хлопців польської національності використано 37 імен (62,71 %). Зокрема, у наших джерелах трапилися такі імена: *Adam-Romanus, Acmilus-Joannes, Alojsius-Ignatius, Bronislaus-Ladislaus, Bronislaus-Rudolphus, Casimirus-Boleslaus, Casimirus-Michael, Casimirus-Viktor, Emilius-Sigismundus, Franciscus-Leo, Franciscus-Casimirus, Franciscus-Marianus, Franciscus-Savelius, Fridericus-Antonius, Josephus-Joannes, Josephus-Marianus, Josephus-Stanislaus, Julianus-Franciscus, Henricus-Ladislaus, Ludovicus-Stanislaus, Marianus-Bronislaus, Marianus-Franciscus, Martinus-Stanislaus, Michael-Franciscus, Miecislaus-Alexander, Miecislaus-Joannes, Otto-Franciscus, Romualdus-Miecislaus, Sigismundus-Vincentius, Stanislaus-Josephus, Stanislaus-Marianus, Stanislaus-Thaddeus, Stanislaus-Vincentius, Thaddeus-Adam, Thaddeus-Josephus, Thaddeus-Ludovicus* [ТОДА, ф. 485, оп. 1, сп. 82]. Для найменування новонароджених дівчаток-польок використано 33 подвійних імені, що становить 47,8%. Це такі імена: *Anna-Josepha, Anna-Vanda, Bronislava-Joanna, Camilla-Elizabetha, Casimira-Stanislava, Felicia-Bronislava, Francisca-Maximiliana, Francisca-Maria, Joanna-Josepha, Joanna-Stanislava, Josepha-Catharina, Josepha-Maria, Josepha-Stephania, Josepha-Zofia, Josepha-Victoria, Justina-Vanda, Hedvigies-Josepha, Hedvigies-Maria* (2 фіксації), *Helena-Clementina, Helena-Felicia, Ludovica-Ladislava, Ludovica-Maria, Maria-Bronislava* (2 фіксації), *Maria-Francisca, Maria-Casimira*,

Maria-Hedvigies, Philomena-Maria, Sophia-Leocadia, Stanislava-Carolina, Stanislava-Josepha, Stephania-Philomena, Theresia-Hedvigies, Vanda-Anna [ТОДА, ф. 485, оп. 1, сп. 82].

Можна припустити, що християнське ім'я вибиралося для новонароджених священиком зі Святців, а слов'янське вибирали батьки, оскільки слов'янські імена милозвучні, гарні, приємні тощо. Аналіз подвійних імен дозволяє виявити певні закономірності. Нерідко в парі функціонують імена, одне з яких є автохтонно слов'янське, а друге – християнське. Пор.: в українському подвійному найменуванні: *Alexius-Casimirus, Dionysius-Bohdan, Eugenius-Ladislavus, Ladislavus-Antonius, Marianus-Vladimirus, Roscislaus-Josephus, Stanislaus-Laurentius*, у польському подвійному найменуванні: *Bronislaus-Ladislavus, Bronislaus-Rudolphus, Casimirus-Boleslaus, Casimirus-Michael, Casimirus-Victor, Josephus-Stanislaus, Henricus-Ladislavus, Miecislavus-Aleksander, Miecislavus-Vincentius* та ін. Подібне значно в меншій кількості спостерігається в жіночому іменнику. У подвійних іменах нерідко одне з імен дано на честь святого, а інше – на честь родичів, батьків.

У досліджуваному регіоні виявлено значний відсоток подвійних імен, які вживаються паралельно (одночасно) для означення однієї й тієї ж особи. Розгляд кількісного та якісного складу іменника м. Тернополя у XIX столітті засвідчує наявність двохсот сімдесяти дев'яти подвійних імен. Збереження в Україні традиції подвійного імені пояснюється насамперед стійкістю багатовікових традицій їх уживання. Можливо, у деяких випадках такими іменами називали з містичних мотивів, наприклад, щоб уберегти дитину від злих сил і чарів. Подвійні імена є також продовженням давніх традицій у Галичині. Вони нерідко даються за сімейною традицією (на честь батька чи матері, дідуся, бабусі або одне ім'я дається відповідно до імені у «Святцях», друге – за іменем матері/батька, бабусі/дідуся). Як відомо, у кожного народу система імен укладалася протягом тривалого часу і в нерозривному зв'язку з укладом життя, соціальними умовами, віруваннями, звичаями, традиціями, забобонами тощо. Традиція називання дитини кількома іменами виникла, мабуть, з бажання віддати її в руки «небесних патронів», знову ж таки для міцнішого захисту. Католицька церква, як відомо з історії, регламентувала кількість імен досить суворо.

Отже, здійснивши аналіз подвійних особових імен м. Тернополя у XIX столітті, робимо висновки, що збереження на Україні традиції подвійного імені пояснюється насамперед стійкістю багатовікових традицій їх уживання. Найбільш продуктивним можна назвати період 1870-1900 рр., коли кількість подвійних імен інколи навіть переважає одиничні, на протигагу 1810-1840 рокам, коли подвійні імена взагалі відсутні. У парі подвійного імені зафіксоване збереження давньої традиції: одне ім'я християнське, друге – слов'янське.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демчук М. О. Українські автохтонні власні особові імена праслов'янського походження / М. О. Демчук // Мовознавство. – 1983. – № 1. – С. 68–71.
2. Коваль А. П. Життя і пригоди імен давніх і нових, славетних і скромних, відомих і забутих / А. П. Коваль. – К.: Вища школа, 1988. – 238 с.
3. Никонов В. А. Имя и общество / В. А. Никонов. – М.: Наука, 1974. – 278 с.
4. Тепляшина Т. И. Двойные имена удмуртов / Т. И. Тепляшина // Личные имена в прошлом, настоящем, будущем. – М.: Наука, 1970. – С. 162–166.
5. Українська мова. Енциклопедія: [авт.-укл. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко]. – К.: Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 2000. – 752 с.
6. Milewski T. Imiona osobowe jako zwierciadło kultury / T. Milewski // Studia linguistica in honorem Thaddaci Lehr-Splawiński. – Kraków, 1963. – S. 38–46.
7. Milewski T. Słowiańskie imiona osobowe na tle porównawczym / T. Milewski // Z polskich studiów sławistycznych. – Warszawa, 1963.
8. Taszycki W. Rozprawy i studia polonistyczne / Taszycki W // Onomastyka. – Wrocław–Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1958. – 345 s.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ТОДА – Тернопільський обласний державний архів; ф. – номер фонду; оп. – номер опису; сп. – номер справи.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2014 р.

УДК 811.161.2'373(045)

Тетяна Семашко

(Київський національний університет ім. Т. Шевченка)

МЕЖІ ДИХОТОМІЇ «СВІЙ» – «ЧУЖИЙ» В АСПЕКТІ ЕТНІЧНОЇ СТЕРЕОТИПІЗАЦІЇ

У пропонованій статті встановлено межі базової моделі концептуальної опозиції «свій» – «чужий» в аспекті етнічної стереотипізації. Інтерпретація «свого» і «чужого» завжди має аксіологічне спрямування. «Свій» співвідноситься з особистісним посесором, соціокультурною групою, яка ідентифікується на підставі різних типів схожості, де все «своє» сприймається як 'правильне', 'рідне', 'близьке', 'безпечне' – позитивне. Концептуальна модель «чужого» – опозитивна: все «чуже» сприймається як 'інше', 'дивне', 'незвичне', 'неправильне' – негативне. Аксіологічність цієї опозиції є відносною і залежить від етичних настанов етносу.

Ключові слова: бінарна опозиція, посесивність, аксіологічність, стереотипізація.

Татьяна Семашко. ГРАНИЦЫ ДИХОТОМИИ «СВОЙ» – «ЧУЖОЙ» В АСПЕКТЕ ЭТНИЧЕСКОЙ СТЕРЕОТИПИЗАЦИИ

В предлагаемой статье установлены пределы базовой модели концептуальной оппозиции «свой» – «чужой» в аспекте этнической стереотипизации. Интерпретация «своего» и «чужого» всегда аксиологична. «Свой» соотносится с личностным посессором, социокультурной группой, идентифицируется на основании различных типов сходства, где все «свое» воспринимается как 'правильное', 'родное', 'близкое', 'безопасное' – положительное. Концептуальная модель «чужого» – опозитивна: все «чужое» воспринимается как 'другое', 'странное', 'необычное', 'неправильное' – отрицательное. Аксиологичность этой оппозиции является относительной и зависит от этических установок этноса.

Ключевые слова: бинарная оппозиция, посесивность, аксиологичность, стереотипизация.

Tatiana Semashko. BORDER OF THE «OWN» AND «FOREIGN» IN TERMS OF ETHNIC STEREOTYPING

In this article the author tries to find out the limits of the basic model of the conceptual opposition «own» – «foreign» in terms of ethnic stereotyping. Concept «own» is connected with the individual possessor, social and cultural group, which is identified in accordance with the spiritual, communicative, modal kinship, and with group of relationship identified on the base of the unity of localization and property. The «own» points to ampler territorial and ethnic possession. Conceptual model of the «foreign» creates oppositions. All «their» perceived as 'correct', 'native', 'close', 'safe' – positive; all «foreign» is perceived as 'different', 'strange', 'unusual', 'wrong' – negative. Value ability of this opposition is not rigidly fixed and depends on the ethic principles of Ukrainians.

Key words: binary opposition, possessivity, value ability, stereotyping.

Антропоцентричність пізнавальної взаємодії людини з навколишнім світом спрямовує погляд дослідників на опозицію «свій» – «чужий» як одне з фундаментальних базових

протиставлень, властивих ментальному простору всіх етноспільнот на всіх рівнях їхнього розвитку. Означена опозиція, як особливий спосіб категоризації дійсності, належить до ряду універсальних та всеохопних (разом із тим неоднозначних), оскільки як постійний принцип культури існує в основі етнічної самосвідомості, формує колективне, масове, народне світосприйняття [16, с. 84], виявляється в усіх сферах людської діяльності, вибудовуючи світ навколо людини.

Проблема бінарної опозиції «свій» – «чужий» не є новою в мовознавчих студіях і здавна привертає увагу дослідників. У численних напрацюваннях з антропологічної лінгвістики, лінгвосеміотики, компаративістики, когнітивної семантики, етнолінгвістики тощо опозиція «свій» – «чужий» була об'єктом вивчення в ракурсі семіотичного і польового моделювання, структурального, концептуального, текстового аналізу, асоціативного експерименту тощо (К. Леві-Строс, Ю. Лотман, В. Топоров, Т. Цив'ян, С. Сахно, А. Байбурін, В. Красних, Є. Бартмінський та ін.). Однак досі до кінця не з'ясованим залишається питання про межі дихотомії. Цим зумовлена актуальність пропонованої розвідки, метою якої є з'ясувати межі поняттєвої основи опозиції, що по суті є умовним позначенням різних стосунків, пов'язаних із такими поняттями, як етнічна ідентичність і національна свідомість, а тому є основою для такого процесу, як етнічна стереотипізація.

Дослідження свідчать, що уявлення про «своє» і «чуже» почали формувати ще в архаїчній свідомості й ґрунтувалися на особливостях помічати і фіксувати об'єктивні протилежності та одвічну конфліктність реальностей, які існують у світі. У результаті свідомість давньої людини виробила систему внутрішньої організації навколишнього світу, що являла собою впорядковану мережу дуалістичних уявлень, яка у процесі усвідомлення людиною своєї індивідуальності призвела до розколу дійсності на два простори – «свій», у якому все було знайомим і зрозумілим, та «чужий», що був невідомим та ніс загрозу.

Сьогодні дихотомія «свій» – «чужий» розглядається насамперед із погляду становлення індивіда: запорукою розуміння власного внутрішнього світу є необхідність пізнання «іншого», оскільки «усвідомлення себе можливе лише в протиставленні» [5, с. 236]. При тому зауважимо, ми розглядаємо концептуальну опозицію «свій» – «чужий» як бінарну, а не градуальну структуру (градуальна структура передбачає виділення третього, нейтрального члена –інший», який не є ні «своїм», ні «чужим», а що «інше» – не імплікує чужості [20, с. 39-40]), розуміючи під «іншим» не нейтральний компонент, а відповідну одиницю в межах поняття «чужий».

Спираючись на уявлення про власний світ, своє життя, індивід сприймає життя «іншого» у дзеркальному відображенні, з тими відмінностями, які зумовлені розбіжностями в побуті, устрої життя, культурі тощо. Водночас «інший» виступає необхідною умовою семіотизації особистості і регулятором того, що організовує її досвід і поведінку. Як слушно зауважує Н. Арутюнова, «...пізнаючи себе, ми пізнаємо власний образ у своїй свідомості. «Інший» відкриває мене мені. Моя особистість отримує додаткові параметри. «Інший» ніби виступає посередником у стосунках мене із собою, спостерігачем моїх думок і відчуттів» [1, с. 647]. Це означає, що кожна особа, соціальна група і ще ширше – етнічна спільнота формує свій світогляд на основі протиставлення себе і свого «Я» комусь чи чомусь іншому, відповідно внутрішній світ «Я» зорієнтований на світ інших, що й передбачає існування опозиції «свій» – «чужий».

Важливим для розрізнення «свого» і «чужого» є поняття межі, що пролягає між зовнішнім і внутрішнім, «своїм» і «чужим» [18, с. 28]. Наявність такої межі дозволяє встановити певне співвідношення між двома полюсами дихотомії. Вона стає місцем зіткнення «свого» і «чужого», перетин яких уособлює взаємопроникнення сфер дихотомії. Межа як перетин означає «інтра- та інтеркультурний обмін між своїм і чужим, який передбачає протистояння» [6, с. 62] та є надзвичайно важливим у процесі пізнання людиною дійсності.

Межа між дихотомічною парою «свій» – «чужий» безпосередньо залежить від організації поняттєвої основи опозиції. Так, на думку В. Карасика, в основі образної складової поняття «свій» лежить «певна узагальнена ситуація, пов'язана зі змінами багатьох явищ і подій протягом тривалого часу» [7, с. 127], яка й формує інформаційний зміст поняття. За

лексикографічними даними, поняття «свій» має низку значень, серед яких як перше закріплене значення власне належності: «Свій – 1. Який належить собі, який є у себе; що торкається безпосередньо себе, стосується себе; властивий собі; здійснюваний, виконуваний самою особою, особисто, самостійно; який є особистим майном, власністю, власний» [17, т. 9, с. 82]. Подальший семантичний аналіз означеного слова зумовлює виділення ще кількох ЛСВ: 2. Який перебуває в родинних, дружніх або інших близьких стосунках чи пов'язаний місцем постійного проживання, спільною працею, спільними переконаннями і т. ін.; 3. Властивий тільки цій особі, цьому предметові, особливий, своєрідний // не іноземний, не чужий, рідний, вітчизняний; 4. Належний. Відповідний» [17, т. 9, 82–83]. Доходимо висновку, що поняттєвою основою організації бінарної опозиції «свій» – «чужий» є посесивний (присвійний) характер відношень між об'єктами. Вказану думку підтверджує О. Селіванова, яка зауважує: «У свідомості людини опозиція «свого» й «чужого» насамперед пов'язана із посесивністю, яка має широкий діапазон об'єктів належності ... Залежно від типу посесора (дослідниця виділяє різні типи схожості, зокрема, духовну, комунікативну, модальну, родинну, територіальну, етнічну) в етносвідомості фіксується стереотипне протиставлення «свого» «чужому» через специфіку ієрархії колективних цінностей та оцінок, етичних норм і настанов» [14, с. 27]. Отже, можна говорити, що розуміння «свого», яке складається із сукупності уявлень відносно того, що може мати кожний «Я», узагальнюється в певну ментальну структуру, що об'єднує один етнос і протиставляє його іншому як чужому. Прикметно, що інформаційний мінімум поняття «свій» в українській етнокультурі передає розуміння «свого» як 'рідного', 'близького', 'безпечного'.

Як зазначають дослідники, «межа» розділяє світогляд людини на два типи «свого» простору: приватний, що належить людині-індивідууму (будинок, садиба тощо), і суспільний, який належить усій спільноті, членом якої ця людина є (громада, поліс тощо). Прикладом можуть слугувати уявлення давніх германців, які протиставляли *митгард* – свою землю і *утгард* – чужу (істотно, що такий поділ не носив територіального характеру, а засновувався саме на опозиції «свій» – «чужий»). До *утгарду* належало усе, що не було впорядкованим щодо прийнятих у відповідному співтоваристві установок, до *митгарду* – усе впорядковане. По суті, *митгард* аналогічний Космосу античності, в якому панує порядок, а *утгард* – Хаосу, що уособлює небезпечний, непередбачуваний безлад» [8, с. 135]. У понятті *митгард*, що буквально означає «середнє селище», проявляється зв'язок просторових уявлень з етно- і соціоцентризмом: «своє» визначається як центр світобудови, навколо якого, як правило, вороже оточення. Можна навести й інші приклади: Китай позначався китайцями як *Чжунго* – Середина держава; в індо-будійській космології острів *Джамбудіпа*, на якому розташована Індія, також займав центральне становище [8, с. 134–135]. Як індивідуум завжди егоцентричний уже тим, що моделює дійсність відносно себе, так і відповідна людська спільнота соціоцентрична, оскільки поміщає себе в центр всесвіту.

«Свій» простір ще й сакральний чистий на протигагу «чужому» – сакральний нечистому. Так, давній Рим був оточений своєрідною межею – «нездоланною для ворожих, нечистих сил, які поступають ззовні, границею, яка окреслювала територію немов магічним колом і тим самим робила її священною». Повертаючись із походів, давньоримські воїни проходили через арки, першопризначення яких було не в демонстрації тріумфу з нагоди переможного завершення війни (це більш пізні трактування), – вони слугували очищенню воїнів [8, с. 135].

Одним із найпоказовіших зразків 'свого простору' в українській свідомості є уявлення про 'рідну хату', 'чужого простору' – уявлення про 'далекі землі'.

У своїх роздумах про сутність поняття «чужий» Ю. Степанов зауважує, що в слові *чужий* від самого початку закладене значення 'інший народ', яке в індоєвропейських культурах було пов'язане зі значенням 'дивний', 'незвичайний', що стосувалося не свого, стороннього і далекого народу чи звичаю [15, с. 483]. Підтвердження цьому знаходимо і в лексикографічній практиці, де за лексемою «чужий» закріплене перше значення у власне посесивному аспекті, що є опозитивним до лексеми «свій»: «*Чужий* – 1. Належний комусь іншому, не власний, не свій // зароблений, здобутий не своєю працею, не своїми зусиллями; надбаний іншим // який є продуктом мислення кого-небудь іншого // якого зазнає хтось інший, який випадає на долю

когось іншого // не притаманний, невластивий, незвичний за виявом; не підвладний кому-небудь» [17, т. 11, с. 377]. Інформаційний зміст поняття «чужий» складають і інші семи, які виділено в процесі аналізу: «2. Не пов'язаний з ким-небудь родинними зв'язками; нерідна людина. 3. Який не перебуває у близьких взаєминах з ким-небудь, не пов'язаний спільністю умов життя, праці; сторонній // незнайомий, невідомий // який стосується інших людей // властивий чомусь зовсім чужому; чужорідний. 4. Який не є батьківщиною або місцем постійного проживання для кого-небудь // родом з іншої місцевості // який стосується іншої держави, країни; іноземний // те, що належить іншому народові. 5. Який має інші погляди, прагнення, інтереси і т. ін. // який не відповідає поглядам, інтересам» [17, т. 11, с. 378–379].

Зазначимо що в наборі значень, які складають інформаційний (поняттєвий) мінімум поняття «чужий», в українській мовній картині світу (на її сучасному етапі) чітко простежується розуміння «чужого» як 'негативного', 'небезпечного', 'ворожого'. З цього приводу Е. Бенвеніст зауважує, що в кореляції до «чужий» – обов'язково ворог. Причина цього завжди в тому, що «народжений зовні» – завідомо ворог [4, с. 368–369]. Подібну думку висловлює й О. Белова, зазначаючи, що оцінка «чужих» як ворожих і небезпечних істот йде від архаїчних вірувань: усі люди, що прийшли ззовні і не належать до найближчого оточення, є представниками «іншого» («чужого») світу та наділені надприродними властивостями, що зумовлено тісним зв'язком із потойбічним світом, у результаті чого чужинець чи іновірець одночасно є джерелом потенційної небезпеки [2].

Наукові студії засвідчують, що образ «чужого» є амбівалентним. З одного боку, все «чуже» заперечується як гріховне, а представник іноетнічної групи сприймається як істота небезпечна і майже потойбічна. З іншого – «чужі», саме через свій зв'язок із «іншим» світом, наділяються надприродними властивостями, які можуть бути і корисними [2, с. 10]. Відповідно «чужий» сприймається неоднозначно – невідоме містить загрозу й одночасно є чимось новим і тому привабливим. Разом із тим «чужий» може бути представлений як суб'єкт, що потребує захисту [19, с. 128]. Звідси розширення спектру аксіологічних характеристик цієї сфери дихотомії: поруч з негативними з'являються нейтральні та позитивні оцінки. Звісно, що в такому двоїстому ставленні до «чужих» переважає не об'єктивне ставлення до етнічних сусідів, а стереотипи, сформовані віковою міфологічною традицією.

Кордон, що розділяє пару дихотомії, не є сталим. Його динамічність зумовлена природою людського «Я», що уможливує перехід з одного статусу в інший. Не зважаючи на те, що межа між «своїми» і «чужими» з позиції перших, як правило, зберігається, вона все ж за певних умов проникна. Зауважимо, що ознак «чужого» могли набувати і члени «свого» колективу. «Чужими серед своїх» ставали люди, що були наділені езотеричними знаннями чи вміннями (знахар, мельник, коваль), такі, що змінювали соціовіковий (молодята) і соціальний (рекрути) статус, або такі, що виконували певні ритуальні ролі (ряджені). Зарахуванню людини до категорії «чужих» могли сприяти і фізичні недоліки (німота, глухота, сліпота). У сучасному світі такою умовою може бути посвячення у студенти, прийняття присяги, постриг у монахи тощо, що сьогодні можна інтерпретувати як обряд посвячення до «своїх». Протилежну дію – відчуження – пов'язують з видаленням об'єкта за межі «свого» простору (звільнення з роботи, відрахування із навчального закладу тощо). Однак повного зникнення «чужого» досягнути неможливо, оскільки «чужий» завжди присутній у «своєму». Руйнація сфери «чужого» спричиняє знищення «Я», існування якого підтримується діалогічними відношеннями між «своїм» і «чужим» [11, с. 214].

Опозиція «свій» – «чужий» є однією із базових в освоєнні дійсності, що вписується в науку про людину як когнітивна структура, яка моделює уявлення про світ. Таке ментальне утворення, що відмежує «себе» і «своє» від «не свого», «іншого», «чужого», є універсальною когнітивною операцією, притаманною кожній людині зокрема і людській спільноті загалом, спрямованою на їхню самоідентифікацію і самооцінку. Основне значення дихотомічної пари закріплене у власне посесивному аспекті та є опозитивним: «свій» – 'рідний', 'близький', 'безпечний' – позитивний; «чужий» – 'інший', 'дивний', 'незвичний' – негативний.

Водночас бінарна опозиція «свій» – «чужий» є неподільною структурою, між членами якої існує нерозривний зв'язок і взаємна залежність, оскільки людська свідомість, принаймні на сучасному етапі, не може оперувати лише одним із цих двох понять. Визначення «свого» й «чужого» можливе лише за умови їх паралельного розгляду (лише усвідомлюючи, що є своїм, можна визначити своє і навпаки), оскільки межі одного визначаються межами іншого. Ці межі не є встановленими раз і назавжди: той самий об'єкт може ставати і «своїм», і «чужим» залежно від типу посесивних відношень й естетичних настанов етносу, що знаходить своє відображення в етнічній стереотипізації. Більш повний аналіз національно-культурних рис означеної дихотомії потребує залучення інших методів дослідження, що відкриває значні перспективи для подальших розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 895 с.
2. Белова О. В. Этнокультурные стереотипы в славянской народной традиции / О. В. Белова. – М.: ИНДРИК, 2005. – 288 с.
3. Белова О. В. Этнические стереотипы по данным языка и народной культуры славян (этнолингвистическое исследование): автореф. дисс. на соиск. науч. степени докт. филол. наук / О. В. Белова; РАН Институт славяноведения. – М., 2006. – 26 с.
4. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М.: Прогресс, 1974. – 483 с.
5. Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов / Э. Бенвенист / [пер. с фр. Н. Н. Казанский; общ. ред., вст. ст. и коммент. Ю. С. Степанов]. – М.: Прогресс; Универс, 1995. – 453 с.
6. Вальденфельс Б. Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого: посібник з філософських дисциплін / Б. Вальденфельс / [пер. з нім. В. І. Кебуладзе]. – К.: ППС–2002, 2004. – 206 с.
7. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
8. Касевич В. Б. Буддизм, картина мира, язык / В. Б. Касевич. – СПб: Центр «Петербургское востоковедение», 1996. – 275 с.
9. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультуро́логия / В. В. Красных. – М.: Гнозис, 2002. – 284 с.
10. Леви-Стросс К. Структурная антропология / К. Леви-Стросс. – М.: Наука, 1985. – 400 с.
11. Селіванова О. О. Концептуалізація свого й чужого в українських пареміях / О. О. Селіванова // Наукові записки Луганськ. націон. пед. ун-ту. – Сер. Філологічні науки. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – Вип. 5. – Т. 1. – С. 214–230.
12. Селіванова О. О. Опозиція свій – чужий в етносвідомості / О. О. Селіванова // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 26–34.
13. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові / О. О. Селіванова. – Черкаси: Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
14. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
15. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры: опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
16. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – Изд. 2-е испр. и доп. – М.: Академический проект, 2001. – 990 с.
17. Словник української мови: в 11 т. / [ред. кол. І. К. Білодід та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 9: С. – 1978. – 918 с.; Т. 11: Х–Б. – 1980. – 700 с.
18. Шукуров Р. Введение, или предварительные замечания о чуждости в истории / Р. Шукуров // Чужое: опыты преодоления. Очерки из истории культуры Средиземноморья. – М.: Алетея, 1999. – С. 9–30.
19. Яворська Г. М. Мусульманський Схід в українських дискурсивних практиках: динаміка докси / Г. М. Яворська // Вісник Київськ. нац. лінгв. ун-ту. – Сер. Філологія. – 2005. – Т. 8. – № 1. – С. 127–140.
20. Bartmiński J. Opozycja swój / obcy a problem językowego obrazu świata / Jerzy Bartmiński // Etnolingwistyka / [red.: J. Bartmiński]. – Т. 19. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2007. – S. 35–59.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2014 р.

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ

У статті констатовано загальну потребу переглянути термінологію, що стосується церковнослов'янської мови. З огляду на сучасне розуміння історії співіснування церковнослов'янської та української мов, усвідомлення величезного впливу української мови на церковнослов'янську мову так званого «руського» ізводу, внесок українських вчених у його стандартизацію, автор вважає, що коректніше було б цей ізвод церковнослов'янської мови називати «українським».

Ключові слова: староцерковнослов'янська мова, церковнослов'янська мова української редакції.

Марія Скаб. ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ЦЕРКОВНОСЛАВЯНСКОГО ЯЗЫКА

В статье констатирована острая потребность пересмотреть терминологию, касающуюся церковнославянского языка. Исходя из современного понимания истории сосуществования церковнославянского и украинского языков, осознания огромного влияния украинского языка на церковнославянский язык так называемого «русского» извода, вклад украинских ученых в его стандартизацию, автор считает, что корректнее было бы этот извод церковнославянского языка называть «украинским».

Ключевые слова: староцерковнославянский язык, церковнославянский язык украинской редакции.

Maria Skab. TERMINOLOGICAL PROBLEMS OF THE CHURCH-SLAVONIC LANGUAGE

The article touches upon the critical need to reconsider terminology, related to Church-Slavonic language. Taking into account modern understanding of the history of coexistence of the Church-Slavonic and Ukrainian languages, recognition of the great influence of the Ukrainian language on the Church-Slavonic language of the so called Rus' version, contribution of the Ukrainian scientists to its standardization, the author believes that it would be more correct to call this version of the Church-Slavonic language a Ukrainian version.

Key words: Old Church-Slavonic language, the Church-Slavonic language of the Ukrainian version.

Останні десятиліття були дуже важливими не лише для українського суспільства, становлення Української держави, але й для українського мовознавства. Переглянуто періодизацію історії української літературної мови, багато зроблено для усунення суб'єктивізму в оцінці розвитку української лексики та термінології, велику увагу приділено питанням, які в радянський час були фактично під забороною, зокрема дослідженню релігійної лексики та релігійного стилю. Однак такий перегляд ще не відбувся в царині, що стосується церковнослов'янської мови.

Раніше ми вже порушували питання назви першої писемної мови слов'ян [20], де обґрунтовували думку, що з огляду на новий етап розвитку лінгвістики в незалежній Україні та в умовах відсутності табу на вивчення мови церкви й релігії доцільно відновити термін *давньоцерковнослов'янська мова* щодо мови IX – XI ст. і включити його до ширшого поняття *церковнослов'янська мова* як ранній етап її розвитку.

Мета цієї статті – визначитися з терміном, пов'язаним із ізводами церковнослов'янської мови, бо точний термін, безсумнівно, увірадне розуміння суті самого явища.

Загальновідомо, що власне переклади Кирила і Мефодія до нас не дійшли. Ми маємо лише копії, переписані в різних слов'янських країнах, а тому неоднорідні за своїми мовними ознаками. У них відображені не лише риси, властиві старослов'янській мові, але й особливості, характерні для окремих слов'янських мов. Такі місцеві різновиди давньої слов'янської мови називають *редакціями*, або *варіантами*, або *ізводами*. Варто зазначити, що І. Огієнко використовує ще термін *рецензія* як родовий для кількох редакцій. Так, наприклад, у межах старослов'янської мови східнослов'янської рецензії автор виокремлює старослов'янську мову української та північноруської редакцій [14, с. 98-197].

Як зазначає М. Станівський, із первісної старослов'янської мови найперше виник моравський варіант, у болгарський період - болгаро-македонський варіант старослов'янської мови з розгалуженнями на західноболгарський (македонський) і східноболгарський різновиди. Із часом на основі болгаро-македонського з'явилися руський та сербський варіанти старослов'янської мови. Названі варіанти – це перші місцеві відгалуження старослов'янської мови, які ще дуже тісно пов'язані між собою і фактично відбивають єдину літературну мову. Наприкінці XI ст., як указує М. Станівський, старослов'янська мова далеко відійшла від своєї першопочаткової живомовної основи й переродилася в штучну церковнослов'янську мову болгарського, східнослов'янського та сербського різновидів [22, с. 21–23].

Здебільшого саме так описують територіальні варіанти давньоцерковнослов'янської мови IX-XI ст. автори підручників. Зауважимо лише, що ці варіанти можуть мати різні назви і кількість їх також може бути неоднаковою: А. Майборода розрізняє болгарський, сербський, чеський, руський ізводи [7, с. 8]; Т. Іванова – болгарський, сербський, хорватський, чеський та руський [5, с. 13]; І. Огієнко виокремлює болгарський, сербський, хорватський, словінський, чеський, моравський, київський та новгородський ізводи [14, с. 7]; І. Царалунга називає староболгарську, моравсько-чеську, сербську, словенську, або паннонську, та староукраїнську редакції [26, с. 14].

Про пізніші періоди функціонування церковнослов'янської мови звичайно не згадують. Лише в підручнику О. Леути читаємо: «...хронологічно пізніші територіальні варіанти старослов'янської мови в науковій літературі називають церковнослов'янською мовою болгарської, сербської, чеської, хорватської та інших редакцій (або ізводів)» [6, с. 8]. Хоча далі автор зауважує, що головними з них є три ізводи – болгарсько-церковнослов'янський, сербсько-церковнослов'янський та русько-церковнослов'янський [6, с. 8]. Ці ж редакції церковнослов'янської мови згадують і Л. Біленька-Свистович та Н. Рибак, однак називають їх болгарська, сербська та українська [1, с. 20].

В. Сімович відповідно до місцевості виокремлює такі групи пам'яток нової церковнослов'янської мови: середньоболгарська церковнослов'янська, сербохорватська церковнослов'янська, східнослов'янська церковнослов'янська з відділом українським та московським і чеська група [19, с. 25]. За К. Дограмаджиевою, місцеві різновиди старослов'янської мови приблизно з другої половини XI ст. прийнято називати церковнослов'янською мовою болгарської, російської, сербської, київської та інших редакцій чи ізводів [8, с. 57]. М. Штець називає чесько-словацьку, паннонсько-словінську, болгарсько-македонську і східнослов'янську (російську, українську та білоруську) редакції [28, с. 9], В. Німчук – болгарську, македонську, сербську, східнослов'янську з українською та російською підредакціями, хорватську (глаголичну), чеську та румунську редакції церковнослов'янської мови [9, с. 814].

Чеський учений Р. Вечерка зауважує, що «найважливішою і власне єдиною сполучною ланкою між початком старослов'янської мови і цілою її середньовічною традицією став болгарсько-македонський тип», з якого утворилися всі інші [29, с. 31]. Російський філолог В. Живов пише, що «різні ізводи церковнослов'янської мови впливали один на одного, і сьогоднішня «руська» редакція церковнослов'янської мови увібрала в себе результати багатьох віків цього розвитку» [4, с. 16].

А. Супрун та О. Молдован у книзі «Мови світу» (2005) указують, що в давній період (до XIV ст.) існували моравсько-чеський, хорватський, болгаро-македонський, сербський та

руський (давньоруський, східнослов'янський) ізводи, а в середній період (XIV–XV ст.) болгарський, який продовжував традицію болгаро-македонської церковнослов'янської мови, сербський, що продовжував традицію давньої сербської церковнослов'янської мови, російський (московський) та українсько-білоруський, які продовжували традицію давньоруської церковнослов'янської мови [23, с. 36–41].

Отже, науковці не лише виокремлюють різну кількість ізводів, але й по-різному визначають їхні межі та неоднаково їх називають.

Важкою періодизації А. Супруна та О. Молдавана вважаємо встановлення дуже пізніх початків української редакції церковнослов'янської мови. Як зауважують дослідники, народнорозмовні елементи, переважно київські як риси тодішньої мови метрополії, стихійно проникали в церковнослов'янську писемність ще в період Київської Русі, про що свідчать найдавніші писемні пам'ятки, починаючи з Остромирового Євангелія 1056-1057 рр.

Згадана пізня межа встановлення українського варіанту церковнослов'янської мови, думаємо, ґрунтується на уявленнях, поширених у радянській лінгвістиці, про те, що його початки припадають аж на XV ст. Так, наприклад, В. Русанівський 1985 р. зазначає, що з кінця XV ст. з'являються канонічні тексти, писані церковнослов'янською мовою, але з відчутним впливом народної української (так звана слов'янорусська мова) [18, с. 137–138]. Однак у порадянський час межі виникнення українського варіанту церковнослов'янської мови стали відсувати углиб століть. Зокрема, В. Німчук 1992 р. зауважує, що за часів Київської Русі (X ст.) у церковних богослужіннях використовували східний варіант болгаро-македонської редакції старослов'янської мови, з часом ця мова зазнала значного впливу живого мовлення східних слов'ян, так що через століття (кін. XI ст.) уже були сформовані основні риси східнослов'янської редакції старослов'янської мови, а з середини XII – кінця XIII ст. у Київській державі функціонує український різновид східнослов'янської редакції старослов'янської мови [12, с. 29]. Пізніше (2000 р.) дослідник уточнює, що ця давньосхіднослов'янська редакція власне є давньокиївською [11, с. 702].

Для того, щоб уточнити термін на позначення ізводу, який функціонував на наших землях тисячу років, варто розглянути його історію.

Руська редакція церковнослов'янської мови формується після офіційного хрещення Русі у 988 році, набуваючи своїх специфічних рис у фонетиці й морфології. Насамперед старослов'янські тексти в різних землях Київської Русі при читанні вимовляли згідно з рідномовними навичками. Зразковою була орфоепія головного міста держави – столяного Києва, який був і церковним центром, митрополичим містом. Як зауважують дослідники, на Русі букву «глаголь» читали як українське [г], «ять» вимовляли як [і], «ери» та «іжеі» вимовляли як українське [и], приголосні перед [и] та [е] не пом'якшували тощо, тобто це була українська вимова церковнослов'янського тексту [21]. Чи не основна морфологічна особливість пам'яток цього ізводу - особові закінчення -ть замість -тъ в третій особі однини і множини дієслів теперішнього та простого майбутнього часів – також свідчить про українськість цього варіанту.

На нинішніх російських та білоруських землях формувалися свої різновиди церковнослов'янської мови. Але авторитет орфоепії столяного й митрополичого Києва був величезний, тому вона давалася взнаки й у цих краях. Так, на думку Л. Мошинського, до занепаду Київської Русі (1240) головним осередком писемності був Київ, тому до церковнослов'янської мови проникали передусім південноруські елементи. Немалу роль відіграв також новгородський осередок, північноруські мовні риси якого також проникали до церковнослов'янських текстів [27, с. 356]. Крім української редакції, що розвивалася у двох версіях: архаїчніша в Києві і більш насичена локальними елементами на галицько-волинській землі, і російської, від XIII ст. почала розвиватися третя – білоруська, позначена польським впливом.

Розвиток Московського князівства, могутність якого зростала з другої половини XIII ст., а також перенесення головної метрополії православної церкви з Києва до Москви (1329), створили, як зазначає Л. Мошинський, умови для розвитку російської редакції

церковнослов'янської мови. Однак загальновідомо, що з кінця XIV ст. аж до кінця XVI ст. важливу роль у розвитку церковної писемності на Русі відіграла так звана друга хвиля південнослов'янського впливу, пов'язана з діяльністю болгарських і сербських письменників, вихідців із захопленого турками Балканського півострова. Тому результатом реформи стало виправлення церковних книг за болгарськими зразками, що, власне, не дало можливості сформуватися російській редакції церковнослов'янської мови.

XVII ст. відоме широким розвитком освіти в Україні, українську орфоєпію при читанні церковнослов'янських текстів культивували в київському колеґіумі, пізніше – в Києво-Могилянській академії та інших навчальних закладах України, і так відбувалося аж до кінця XVIII ст. Випускники академії несли цю вимову далеко за межі України, зокрема в Росію, де дуже багато українців працювало учителями та духівниками, а «в придворних церквах українську вимову було заведено навіть офіційно» [16]. Із 1721 р. в Росії з'являються нові школи, учителями в них були майже виключно українці, які й поширювали по всіх закутках Росії український правопис М. Смотрицького.

Доказом існування української вимови богослужбових текстів у Росії є те, що в словах *Бог*, *Господь*, *благо* та похідних від них нормою сучасної російської мови є вимова фрикативного. Такою є і сучасна норма для читання церковнослов'янських текстів у російських церквах (див., зокрема, [3; 9; 17; 2]). І досі на півночі Росії російські старообрядці під час літургії букву **г** читають як фрикативний звук, що частково відповідає українському, вимовляють тверді приголосні перед [e], як і в українській мові [25].

Істотним чинником для нормування церковнослов'янської мови була поява перших її описів церковнослов'янської мови, що вклали в граматичні правила церковнослов'янську мову української редакції. Саме український варіант церковнослов'янської мови було опрацьовано в «Граматиці» Л. Зизанія (1596) і кодифіковано «Граматикою» М. Смотрицького (1619), адже остання виразно фіксує тверду вимову приголосних звуків перед [e], [и], чітко розрізняє [г] та [r] тощо. Л. Мошинський пише, що після поширення в XVII і XVIII ст. граматики М. Смотрицького, церковно-руська (українська) мовна норма почала проникати не тільки в Росію та на православний болгарсько-македонсько-сербський терен, але також до Хорватії, до тих, хто послуговується глаголицею, – католицьких хорватських глаголяшів [27, с. 356].

Подальшу історію церковнослов'янської мови подамо з покликаннями на статтю професора В. Живова «Історичний нарис про церковнослов'янську мову», уміщену в підручнику А. Плетнєвої та А. Кравецького «Церковнославянський язик», виданий під егідою Інституту російської мови ім. В. Виноградова РАН [4]. За В. Живовим, московський варіант церковнослов'янської мови зі своєю нормативною орфографією і морфологією приймає остаточні обриси з початком книгодрукування у другій половині XVII ст. При систематичній книжній справі неминуче поставали питання: якими повинні бути підстави для виправлення книг чи як відшукувати найкращий текст у найбільш справних рукописах. Від того, як вирішували ці питання, залежало дуже багато, мова йшла не тільки про те, як писати, але й про те, як вірити. Саме тому зміни в напрямковій книжній справі за патріарха Никона і царя Олексія Михайловича потягли за собою розкол Руської Церкви.

В. Живов зазначає: «Патріарх Никон, як і його противники, хотіли удосконалити богослужіння. При цьому він думав, що для виправлення російських церковних книг і обрядів кращим керівництвом можуть бути книги і обряди, прийняті в Україні, у Києві. Його приваблювало те, що в Києві було заведено правильне навчання, там була вища духовна школа (Києво-Могилянська академія), вивчали грецьку мову і видавали богослужбові книги, звіряючи їх із грецькими текстами. Тому в час патріарха Никона і його наступників книги в Москві видають за українськими виданнями, які, щоправда, попередньо підлягають особливому виправленню. Противники патріарха Никона, старообрядці, думали, що і в сучасних їм греків, що жили під турецьким володарюванням, і в українців, які постійно спілкувалися з католиками, і книги, і обряди зіпсовані; вони вважали, що виправлення потрібні, але спиратися вони повинні на власну традицію, на руське церковне передання і давні рукописи» [4, с. 19]. Тому старообрядці, які не прийняли реформ патріарха Никона, досі зберігають у користуванні, як

пише В. Живов, старий московський ізвод церковнослов'янської мови (зауважимо, що цей московський ізвод дуже вже подібний до українського, про що йшлося вище). У патріаршій же церкві утверджується інший ізвод, що виник зі сполучення українських норм із московськими в результаті роботи никонівських і післяніконівських справників. Ці справники брали за основу українські видання і виправляли їх, керуючись загальними граматичними правилами, а в окремих випадках і грецьким текстом. Так формується новий ізвод церковнослов'янської мови, який називають *синодальним церковнослов'янським або новоцерковнослов'янським*.

Аналогічну думку знаходимо й у «Граматичі церковнослов'янської мови» ієромонаха Аліпія (Гамановича), який зауважує: «Слов'янська мова у своєму основному складі, очевидно, була розроблена [...] на півдні та на південному заході» [3, с. 14]. І далі: «У XVII столітті, при патріархові Никоні, було проведено виправлення церковних книг, чи, правильніше сказати, новий переклад їх. Тоді ж була визначена й орфографія церковнослов'янської мови. У виправленні книг велику участь взяли київські вчені, а тому, безперечно, граматики, розроблена на півдні, була основою для визначення граматичних форм і орфографії» [3, с. 14]. Після цього, як зазначає автор, граматичний бік церковнослов'янської мови не мінявся, але текст церковних книг іноді зазнавав виправлень.

Так склалося історично, що в сучасній церковнослов'янській мові, яку в науці прийнято називати *новоцерковнослов'янською*, використовують, як пишуть А. Супрун та А. Молдован, головно «руський» ізвод із вимовними варіантами залежно від рідної мови мовця» [23, с. 31]. Подібну думку висловлював й І. Огієнко: «Один і той сам(ий) текст серби, болгари, росіяни й українці читають різно, по-своєму, зо своєю національною вимовою» [15, с. 7].

Як бачимо, так званий «руський» ізвод практично є українським. Однак через те, що «в російській мові від слів «Русь» і «Росія» утворюється один прикметник – *русский*, а назва *Русь* вживається як синонім сучасної Росії», лексеми *древнерусский* і *русский* сприймаються як визначення одного і того ж народу на різних історичних етапах» [10, с. 107]. Саме тому використання терміна *русский* приписує вказаний варіант Росії вже від початку існування цього ізводу. О. Тараненко писав про «омонімію визначень руської і російської мов, руського і російського народів..., що звичайно не усвідомлюється як така» і зауважував, що це є «яскравою і повчальною ілюстрацією впливу мови на свідомість!» [27, с. 36].

Отже, з огляду на сучасне розуміння історії співіснування церковнослов'янської та української мов, усвідомлення величезного впливу української мови на церковнослов'янську мову так званого «руського» ізводу, внесок українських учених у його стандартизацію, вважаємо коректнішим цей ізвод церковнослов'янської мови називати *українським*, як це роблять В. Сімович, Л. Біленька-Свистович та Н. Рибак. Це не лише підкреслить роль України в його формуванні, але й відновить історичну справедливість – укаже на справжнє місце мови побожного українського народу в загальнослов'янській спільноті мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біленька-Свистович Л. В. Церковнослов'янська мова : підручник зі словником / Л. В. Біленька-Свистович, Н. Р. Рибак. – К.: Криниця, 2000. – 334 с.
2. Вороб'єва А. Г. Учебник церковнославянського языка / А. Г. Вороб'єва. – М.: Православ. Свято-Тихоновський гуман. ун-т, 2008. – 368 с.
3. Гаманович А., ієром. Грамматика церковно-славянського языка / Ієромонах Алупій (Гаманович). – М.: Худ. лит.-ра, 1991. – 271 с. – (Репринтне відтворення видання 1964 р.).
4. Живов В. М. Исторический очерк о церковнославянском языке / В. М. Живов // Плетнева А. А. Церковнославянський язык / А. А. Плетнева, А. Г. Кравецкий; Російська академія наук, Інститут російського языка ім. В. В. Виноградова. – 5-е изд., стереот. – М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2012. – С. 9–20.
5. Иванова Т. А. Старославянський язык / Т. А. Иванова. – 4-е изд., испр. и доп. – СПб.: Авалонь, Издательский дом «Азбука-классика», 2008. – 240 с.
6. Леута О. І. Старослов'янська мова / О. І. Леута. – К.: Вища школа, 2001. – 255 с.
7. Майборода А. В. Старослов'янська мова / А. В. Майборода. – К.: Вища школа, 1975. – 294 с.

8. Материалы IX Международного съезда славистов: материалы дискуссии. – К.: Наук. думка, 1986. – 325 с.
9. Миронова Т. Л. Церковнославянский язык: Грамматика, упражнения, контрольные работы. Словарь / Т. Л. Миронова. – М., 2008. – 302 с.
10. Наконечний Є. Украдене ім'я: Чому русини стали українцями / Є. Наконечний; передмова Я. Дашкевича. – Вид. 5-е. – Львів: Піраміда, 2004. – 352 с.
11. Німчук В. В. Українська мова в християнських храмах / В. В. Німчук // Державність української мови і мовний досвід світу : матеріали Міжнародної конференції. – К., 2000. – С. 315–350.
12. Німчук В. Українська мова – священна мова / В. Німчук // Людина і світ. – 1992. – № 11–12. – С. 28–32.
13. Німчук В. Церковнослов'янська мова / В. Німчук // Українська мова. Енциклопедія. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 814–816.
14. Огієнко І. Історія церковнослов'янської мови. – Т. V : Пам'ятки старослов'янської мови X–XI віків: Історичний, лінгвістичний і палеографічний огляд з повною бібліографією та альбом 155 знімків з пам'яток з кирилівською транскрипцією / І. Огієнко. – Варшава : Друкарня синодальна, 1929. – 493 с.
15. Огієнко І. Що то таке церковнослов'янська мова? / І. Огієнко // Старожитності. – 1992. – Ч. 4. – С. 7.
16. Огієнко І. Як треба вимовляти букву h в церковнослов'янських текстах: Історія букви h на Україні / І. Огієнко. – Тернів, 1921. – 18 с.
17. Ремнёва М. А. Церковнославянский язык : Грамматика с текстами и словарем / М. А. Ремнева, В. С. Савельев, И. И. Филичев. – М.: Изд-во МГУ, 1999. – 231 с.
18. Русанівський В. М. Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1985. – 232 с.
19. Сімович В. Нарис граматики староболгарської (староцерковнослов'янської) мови. – Прага, 1926 (на правах рукопису). – 385 с.
20. Скаб М. В. Проблема назви першої писемної мови слов'ян (рефлексії з приводу підручника Василя Сімовича «Нарис граматики староболгарської (староцерковнослов'янської) мови») / М. В. Скаб // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. – Сер. : Мовознавство. – Тернопіль: ТНПУ, 2005. – № 1(13). – С. 48–56.
21. Скаб М. В. Основні правила української вимови церковнослов'янського тексту / М. В. Скаб // Богословський вісник: зб. наук. праць. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. – № 3. – С. 112–122.
22. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова / М. Ф. Станівський. – К.: Вища школа, 1983. – С. 21–23.
23. Супрун А. Е. Старославянский и церковнославянский язык / А. Е. Супрун, А. М. Молдован // Языки мира: Славянские языки / РАН. Институт языкознания; ред. колл. : А. М. Молдован, С. С. Скорвид, А. А. Кибрик и др. – М.: Academia, 2005. – С. 29–69.
24. Тараненко О. О. Мова Київської Русі: вузол історико-лінгвістичних і політико-ідеологічних проблем / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 1993. – № 2. – С. 35–38.
25. Успенский Б. А. Архаическая система церковнославянского произношения (Из истории литургического произношения в России) / Б. А. Успенский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1968. – 156 с.
26. Царалунга І. Б. Старослов'янська мова : навчальний посібник / І. Б. Царалунга. – Львів : Новий Світ – 2000, 2007. – С. 6–16.
27. Moszyński L. Wstęp do filologii słowiańskiej / L. Moszyński. – Wyd. 2-e, zmienione. – Warszawa: Wyd-wo naukowe PWN, 2006. – 410 s.
28. Štec M. Církevná slovančina / M. Štec. – Prešov, 2005. – 464 s.
29. Večerka R. Staroslověnština / R. Večerka. – Praha: SPN, 1984. – 232 s.

Стаття надійшла до редакції 2014 р.

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЯ ЕТНОНІМІЯ МАЛОЇ ПРОЗИ

ІВАНА ФРАНКА

У статті проаналізовано літературно-художню етнімію малої прози Івана Франка. З'ясовано поняття етноніма в науковій літературі. Досліджено стилістичні функції етнономіацій у канві художнього тексту.

Ключові слова: літературно-художній етнонім, номінація, контекст твору.

Олеся Сколоздра-Шепитко. ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ЭТНОНИМИЯ МАЛОЙ ПРОЗЫ ИВАНА ФРАНКА

В статье проанализированы литературно-художественные этнонимы малой прозы Ивана Франко. Выяснено понятие этнонима в научной литературе. Исследованы стилистические функции этнономинаций в канве художественного текста.

Ключевые слова: литературно-художественный этноним, номинация, контекст произведения.

Olesia Skolozdra-Shepitko. LITERARY ETHNONYMY IN THE IVAN FRANKO'S SMALL PROSAIC WORKS

The article analyzes the literary ethnonymy in the Ivan Franko's small prosaic works. It was found ethnonym concept in scientific literature. The article characterizes function, semantics and connotation of ethnonymy in literary text.

Key words: literary ethnonym, nomination, context of work.

Опис поняття етноніма в науковій літературі належить до актуальних проблем українського та зарубіжного мовознавства. Сьогодні в лінгвістиці закріпився один термін – етнонім, щоправда, навколо нього точаться дискусії, оскільки деякі дослідники вважають, що цим терміном можна іменувати лише назви народів чи етносів. Проте сучасні етноназви часто позначають і наднаціональні, надетнічні людські спільноти (наприклад, слов'яни).

Усі думки дослідників можемо розділити на дві полярні групи. Одні мовознавці вважають, що етноніми – це загальні назви, але тісно пов'язані з власними (Д. Бучко, Ю. Карпенко, Н. Подольська, О. Суперанська, Н. Ткачова). Зокрема у словнику ономастичної термінології Н. Подольська зазначає, що «такий термін за своєю структурою відповідає онімам інших класів, однак він не позначає власних назв» [5, с. 153]. О. Суперанська обґрунтовує апелювативний статус етнонімів, оскільки вони містять значний конотативний потенціал [11, с. 209].

Д. Бучко та Н. Ткачова у «Словнику ономастичної термінології» подають подібну дефініцію: «Етнонім (від гр. *éthnos* «плем'я, народ» + онім) – загальна назва для позначення будь-якого етносу (етнічної групи, племені, народу, національності і т.д.), наприклад: англійці, вірмени, поляки, українці, фіни, чехи; бойки, гуцули, лемки, босняки, герцоговинці та ін. [1, с. 88]. Аналогічне визначення є і в енциклопедії «Українська мова» [3, с. 180]. Як зазначає Ю. Карпенко, «не маючи жодної з головних ознак власних назв, етноніми належать до загальних назв, але таких, що дуже тісно пов'язані з власними діахронно, у своїх генетичних, словотвірних відношеннях» [3, с. 180].

Інші ж дослідники, навпаки, наполягають на тому, що етноніми – специфічні власні назви. О. Стрижак [10], зокрема, відстоює думку, що етноніми – це власні назви. Мовознавець пропонує розрізняти дві науки: етноніміку та етнофороніміку. Етноніміка – це наукова галузь, що вивчає власні назви етносів, тобто етнографічних груп, племен, племінних союзів, народностей, народів, націй, етнічних груп чи суперетносів, кожен із яких розглядається як

одне ціле. Етнофороніміка вивчає етнолексеми, що позначають окремих чи будь-яку кількість представників відповідних етносів в їхніх родокатегоріальних репрезентаціях.

Ж. Масюк зазначає, що «деякі дослідники навіть вважають, що етноніми посідають проміжну позицію між власною і загальною назвою» [4, с. 219].

Справді, важко визначити належність етнонімів до власних чи загальних назв, адже якщо це загальна назва, то чому всі ономастичні термінологічні словники подають дефініцію етноніма? Отже, **етнонім** – це така мовна одиниця, яка перебуває на межі між онімною та апелятивною лексикою та є предметом дослідження ономастики й лексикології.

У сучасній українській лінгвістиці зафіксовано лише поодинокі праці, присвячені дослідженню етнонімів. На жаль, практично нема праць, у яких об'єктом дослідження були б етноніми в художньому тексті, а це надзвичайно цікаве та багатогранне явище. Саме в художньому тексті, як вважає Ж. Масюк [4, с. 219] найбільш доцільно вивчати семантичні нашарування етнонімів, адже тут присутні всі можливості для повної реалізації їхнього конотативного потенціалу. У цьому ракурсі цікаво розглянути літературно-художні етноніми Франкової прози, тому мета статті – дослідити літературно-художні етноніми малої прози письменника за стилістичними функціями.

Як відомо, у художньому тексті етноніми виконують різні функції. Безумовно, обов'язковою функцією для будь-якої етноназви є номінативна. Оскільки етнонім має ознаки оніма та апелятива, то можна стверджувати, що з погляду літературної етноніміки номінація – це: 1) сукупність етнонімів певного твору; 2) мікроконтекст із етнонімами, який безпосередньо складає лексичне оточення етноназви; 3) контекстуальні етноніми.

Апелятивна функція етнонімів у художньому тексті тісно пов'язана з емотивною, тому, можливо, таку функцію варто було б назвати емотивно-апелятивною; оскільки нерідко вибір апеляції залежить від мовленнєвої ситуації (позитивної чи негативної) та ставлення номінатора до номінованого. Якщо письменник прихильно ставиться до іменованих народів, то він обере або нейтральний етнонім, або емоційно забарвлений з допомогою характерних означень-епітетів.

Конотативна функція літературно-художніх етнонімів розкривається через низку асоціативних ланцюжків, які створюють відповідні конотації назв. У канві художнього тексту через синтагматичні зв'язки етнонім може породжувати конотації, що характеризують іменованих за поведінкою, характером, морально-етичними показниками тощо.

Із емотивно-апелятивною функцією тісно пов'язана ідентифікаційно-диференційна. У творчості І. Франка вона насамперед проявляється через опозицію «свій – чужий». Як відомо, бінарна опозиція «свій – чужий», «ми – вони» як у свідомості людини, так і в мові має онтологічний статус, причому «чуже» найчастіше має негативне маркування. Як зазначає Ю. Святюк, в індивідуальній повсякденній свідомості існує тенденція ототожнювати «своїх» з емотивно нейтральною нормою або подавати їх з позитивною оцінкою [6, с. 8].

У канві художнього тексту всі функції літературно-художніх етнонімів взаємопов'язані й нерідко доповнюють одна одну, наприклад, на номінативну нашаровується емотивна, диференційна та характеристична.

Для номінації представників різних етнічних груп І. Франко вживає не лише одну назву, але й загальномовні, стилістичні та контекстуальні синоніми. Наприклад, *русин* («стара назва українського населення Буковини, Галичини та Закарпатської України» [8, т. 8, с. 911]) – *руснак* («діал. русини» [8, т. 8, с. 911]) – *рутенець* («в Австро-Угорській імперії — офіційна назва українського населення Буковини, Галичини та Закарпатської України» [8, т. 8, С. 913]): «Хоч з такою архінімецькою назвою, доктор Бессервіссер – то собі чистої крові **русин** (жирний курсив мій – О. С.-Ш.), навіть типовий **галицький русин** або, коли хоче, **рутенець**» [12, т. 20, с. 57]; «До тих **руснаків** ніякий поступ не доходить, їх ніякий розвій не доторкається, над ними страчена всяка культурна робота» [12, т. 20, с. 22]. Як приклад можна навести також синонімні ряди *поляки* («народ, що становить основне населення Польщі» [8, т. 7, с. 107]) – *польський народ – ляхи* («іст. поляки» [8, т. 4, с. 582]) – *мазури* («велика етнічна група поляків, що живе на північному сході Польщі й говорить одним із діалектів польської мови» [8, т. 4,

с. 596]): «**Поляки** побили його на вулиці...» [12, т. 21, с. 339]; «Як кожний щиро рутенський патріот, відказував (куїдав) – говорили тривіально сусіди) о. Ілія на **ляхів**, хоч розуміється, не мав з ними ближчих зносин, а «**польського**» **народу** зовсім не знав» [12, т. 15, с. 37]; «Що, що, що? Прокляті **мазури!** Чи з'їсти мене хочете з кістками, замордувати живцем?» [12, т. 18, с. 36]; та **мадяри** («те саме, що угорці» [8, т. 4, с. 593]) – **мадярська нація**: «Хто, крім родовитого, расового **мадяра**, може бути таким слугою?» [12, т. 20, с. 26]; «Господи, та се ж був би найтяжчий злочин, поповнений на **мадярській нації**, на чистоті її раси» [12, т. 20, с. 22]; цигани – роми (самоназва циган): „А що ви зробили з тими **циганами?**» [12, т. 16, с. 164]; «Змилуйся, паночку, змилуйся, не гони нас нікуди! Нехай бідні **роми** подихають ще на божім світі» [12, т. 16, с. 159].

У Франковій малій прозі диференційна функція проявляється через опозиції: свій – чужий за національністю, свій – чужий за віросповіданням (контекстуальні етноніми нехрист – мир християнський), свій – чужий за соціальним станом (наприклад, жид – робітник: «І так було, як робітник мовив. Е, стояли тоді жиди о нашу ласку, поводитися з нами не так, як нині, бо самі ще були маленькі, ще, як то кажуть, тільки зачали куштувати шилом патоки» [12, т. 21, с. 8]; «Там-то було надивитися, як жиди скакали коло такої ями, як цмокали, як припадали коло нас, робітників» [12, т. 21, с. 8]; жид – сільський газда: «Чому щастилося жидам, а не щастилося газдам» [12, т. 14, С. 309]).

Опозиція «свій – чужий за національністю» проявляється через протиставлення русин – поляк, русин – жид, русин – маляр. Наприклад, у творі «Герой поневолі» зафіксовано опозицію русин – поляк: «Polska demokratyczna!» – буркотав тим часом Калинович. Ну, а ми з вами русини, то що з нами буде? Ми й демократи, та проте як то нам смакуватиме Polska demokratyczna? От іще й Польски готової нема, а вас, старого, не питали, чи ви поляк, чи русин, а вперли в польську ліберію, ще й рогативку на стару голову настромили» [12, т. 21, с. 336].

У творі «Чиста раса» І. Франко за допомогою етнонімів передає шовіністичні погляди угорця пана З., який вважав малярську расу однією з найкращих. Тут зафіксовано опозиції жид – русин – маляр: «Расовий чоловік, нема що казати, – говорив він (пан З. – О. С.-Ш.), киваючи головою в сторону жида. – Чудово проявляється вся вдача його раси в кожному його поступку, в кожному слові. Та що з того? Ся раса пережила вже своє. То стара, зужита, проржавіла раса... Є в ній зароди цивілізації, та нема того розмаху, тої сили росту, що в нашій, малярській. А се найважніше. Широкий розмах, енергія! Прошу поглянути он на тих дикарів. – Поперед вікна вагонів знов мигнула компанія русинів, мов ключ сірих журавлів у лету на південь. – Тут один позирк вистачить, щоб зрозуміти, що знов інша раса, дика, неспосібна до цивілізації, вимираюча, мов американські індіани при зближенні європейців. До тих руснаків ніякий поступ не доходить, їх ніякий розвій не доторкається, над ними страчена всяка культурна робота. Вони мусять вигинути, та й годі... То мішанина з самих найнужденніших рас, із слов'ян, румунів, циганів і мара знає з чого. чиста раса, пане, в крові грає, як у расового коня. Ех, побачити б вам мойого Яноша! Отсе расовий маляр! Чудо не чоловік. Проживеш день в його товаристві, глядиш на нього збоку, то попросту так тебе щось підносить, душа в тобі росте, кріпшає віра в велику будущину нації, що може видавати такі одиниці» [12, т. 20, с. 22–23].

У цьому уривку можна спостерігати нашарування емотивної й алюзійної функцій на номінативну та диференційну. Емотивна функція проявляється через уживання в мовленні номінатора етнонімів русини, руснаки зі зневажливим відтінком. Алюзійна ж функція полягає в тому, що за допомогою порівняння «мов американські індіани при зближенні європейців» у читача виникає алюзія русинів з індіанцями.

Цікаво простежити, як за допомогою етнонімів автор описує роздвоєність персонажа стосовно національності: «Вихований у старій німецькій школі, напоєний духом бюрократичної субординації, він помалу в суспільних і національних справах ... стратив почуття своєї волі, своєї особистості й окремішності. Він знав, що він із роду русин, – про се говорила його метрика, його урядовий декрет; але в житті се не мало для нього ніякого практичного значення. В канцелярії була мова німецька, дома, у господаря, де він наймав невеличку кавалерську

катиру з двох покоїв, говорено по-польськи; не маючи родини, Калинович навіть свят руських не обходив...Що він – австріяк, чи поляк, чи, може, ще щось інше?...Поляки побили його на вулиці, коли признався, що він русин; русини дивилися на нього криво, коли не захотів підписати програмової заяви Руської ради головної, а то тому, бо, як сам казав, не розумів її» [12, т. 21, с. 338–339].

В іншому уривку етноніми виконують номінативну, ідентифікаційно-диференційну та емотивну функції: «Не кричить, адже я не шваб. – А що ж ти? – Я русин. – Русин? Я також русин. На Русі родився, в Житомирі. Навіть ліпший русин від тебе. А проте я люблю нашу спільну матір Польщу і працюю для її визволення. Кожний свідомий, інтелігентний русин мусить бути польським патріотом. Іди спитай пана Ценглевича, – се також, певно, русин, а як він любить Польщу! – Бо польський шляхтич! – буркнув Калинович. – А ти хам! – накинувся на нього Валігурський. – Русин, що не чує себе поляком, може бути тільки хамом» [12, т. 21, с. 342].

Зафіксовано також контекст, у якому за допомогою відетнонімних прикметників подано характеристику персонажеві: «Постать його справді видавалася типовою, але далеко більш циганською, ніж мадярською. Тільки чорні вуси, загострені, мов два шила і підкручені вгору, і мадярський національний стрій чинили його подібним до мадяра» [12, т. 20, с. 25].

У малій прозі Івана Франка вжито етноніми *русин, руснак, рутенець, жид, жидюга, жидик, жидок, жидова, жиденята, поляк, лях, мазур, німець, австріяк, шваб, бельгійець, циган*, проте найуживанішими виявилися назви для євреїв, яких у творах письменника поіменовано *жидами*. Лексема *жиди* у «Словнику української мови» подана з двома значеннями: 1) заст. те саме, що євреї; 2) образлива назва євреїв [8, т. 2, с. 528]. В етимологічному словнику української мови сказано, що етноніми «жид» і «єврей» походять від різних мов і мають відмінну етимологію [2, с. 196-197]. У «Словарі української мови» не знаходимо етноніма «єврей» чи «гебрей», а лише «жид»: 1) Єврей, жидь, 2) = насек. Ум. Жидок, жидочок, жидун, жидик. Ув. Жидюга. Шевч. Жидяка [7, т. I, с. 483].

У зв'язку з тим, що І. Франко у своїх творах уживає етнонім *жид*, а не сучасне «єврей», його часто звинувачують в антисемітизмі, проте варто зазначити, що в той час, коли жив автор, іншої назви для євреїв, окрім *жид*, не вживали. Зрештою, на етнонім *жид* у творчості І. Франка не завжди нашаровується негативна конотація, оскільки не до всіх євреїв він ставився однаково, про що свідчить його стаття «Мої знайомі жиди» [13], в якій він згадує простих євреїв, які торгували по селах; талановитих єврейських хлопців з Дрогобицької гімназії тощо. Наприклад, ось як І. Франко описує свого гімназійного товариша Ісаака Тігермана: «Це був найкращий математик у нашому класі й ішов через усю гімназію як один із найвизначніших учнів. Це була наскрізь шляхетна натура, щира й поважна у поведінці, при цьому з незвичайно ніжними почуваннями. Ніколи не дозволив він собі на грубий жарт або дотеп, у ньому не було ніякого сліду цинізму...» [13, с. 341]. Стосовно інших учнів-жидів письменник пише: «Між жидами-учнями, що ходили разом зі мною до Дрогобицької гімназії, хоч і не в тому самому класі, були такі, що пізніше здобули добре ймення в мистецтві й науці. Там був Моріц Готліб, пізніший талановитий маляр... Там був Л. Монат, публіцист, що сьогодні проживає у Відні. Там був Лев Штернбах, уже в гімназії чудова дитина філологічних здібностей, теперішній визначний грекост і професор Краківського університету» [13, с. 342].

Позитивний образ єврея маємо і в прозі І. Франка, зокрема варто згадати єврея Лімбаха – розумного та начитаного чоловіка із твору «Гірчичне зерно», Юдку Либакка – із твору «Яць Зелепуга», зокрема останній зображений як позитивний персонаж, якому притаманні загальнолюдські цінності.

Усі ці факти свідчать про те, що у творах І. Франка етноніми *жид, жидок, жидівка* не завжди мають негативний відтінок і не завжди виконують емотивну функцію, у багатьох випадках вживання цих номенів – це реалізація номінативної функції, про що свідчать контексти творів, наприклад: «Нагадав собі, як то справно він (Гава – О.С.-Ш.) колись умів ловити оті самі водяні сотворіння, і зараз метнувся розпитувати **жидів**, де і по чому можна би продавати раки. Але що питає про таку тrefну річ, то **жиди** не то що нічого йому не

сказали, а ще й закричали його» [12, т. 18, с. 8]; «А тепер **жид** умер, а **жидівка** продала би скриньку за тані гроші» [12, т. 15, с. 251]; «Була то стара **жидівка**, проста перекупка, що з свого нужденного зарібку удержувала п'ятеро власних дрібних дітей» [12, т. 18, с. 7].

Етнонім **жид** у функції номінації вживають не лише персонажі та автор, але й самі іменовані: «Бідний **жид** прийде до брами, а там слуги, двораки: «Чого хцеши, **жидзе?**» То у них перше слово. А як **жид** скаже: «Мене ту якийсь пан прислав, то зараз спитають: «Що за пан, чого прислав?» А не зуміє **жидок** сказати, то зараз **жида** в карк та й за браму» [12, т. 18, с. 174]; «Я бідний **жид**, відки я маю платити більше?» [12, т. 20, с. 18]; «Ви не хочете кривди старого **жида**» [12, т. 20, с. 21]; «Наш брат **жид** позасідав по кориммах та по шинках, хлопів розпоює та в бабів яйця й масло за дурничку купує і гадає, що вже бог зна яку штуку вдіяв» [12, т. 18, с. 28].

Проте в більшості випадків лексема **жид** має негативний відтінок, про що свідчать контексти творів. Наприклад, у реченнях «А він-таки, – що то **жид**, **собака!** – збрехав! Усі беруть по п'ятнадцять шіток. Одурич мя, **нехрист**, – дур би му ся голови ймив» [12, т. 14, с. 29] для номінації єврея вжито не лише етнонім **жид**, але й лайливі слова **собака**, **нехрист** та прокльон «дур би му ся голови ймив». Уживання поряд з етнонімом **жид** лайливих слів, які створюють ефект градації, зафіксовано і в наступних реченнях: «Віддай ми моє здоров'я, **окаяннику, жиде!** Возьми собі тоту прокляту заробленину!» [12, т. 14, с. 302], «Треба пильно робити, – хоть, бігме, для такого **собаки-жида** не варто би й раз оскарбом дзюбнути. Най знає, як бідному робітникові упривати платню» [12, т. 14, с. 298]; «І того не розумію, пощо ти стріляв до того **жида?** – А пощо **бестія жид** стояв так на самім кіпці, мов остовпілий?» [12, т. 18, с. 176]. У реченні «**Погана, як ніч**, поморщена вже **жидівка** стала за шинквасом, хоч сьогодні задля празника нікого, крім нас, не було в шинку» [12, т. 15, с. 227], на перший погляд, емоційно нейтральна назва **жидівка** вжита зі стилістично зниженим відтінком, про що свідчить порівняння «погана, як ніч».

Емотивну функцію з яскраво вираженим пейоративним відтінком виконують етноніми **жидюга** та **жидова**. Б. Грінченко у «Словарі української мови» поруч із лексемою **жидюга** подає ремарку «згрубіле». Такий негативно забарвлений відтінок слова підтверджує і контекст Франкових творів: «Може де один шріт його задряпнув, кров з нього пустив, а **жидюга** обмазався нею навмисне, – от тобі і усе каліцтво» [12, т. 18, с. 175]; «Щоб ти там закаменів, **жидюго!** – подумав я собі» [12, т. 21, с. 16]; «Вісім шіток денно! І жий же з того, або здихай, або що хоч роби, – **жидюзі** ані ду-ду!» [12, т. 14, с. 292]; «Ню, – каже **жидюга**, – як ні хочесь по дванадцять, – то ні йди!» [12, т. 14, с. 293] та ін.

Щодо етноніма **жидова**, то зі сучасного словотвору знаємо, що словотвірний тип із суфіксом **-в(а)** непродуктивний і до нього належать збірні назви насамперед людей (**братва**, **дітва**, **жінва**, **мужва**, **панва**, **татарва**), але також тварин (**кінва**, **мишва**, **мошва**, **мурашва** та ін.) і неживих предметів (**грошва**). Такі форми мають розмовний характер переважно з негативним забарвленням [9, с. 92]. Про ознаку збірності та негативну конотацію етноніма **жидова** свідчать і контексти: «**Жидова** перлася у Борислав, мов мухи до меду» [12, т. 14, с. 308]; «**Жидова** собі тепер проходиться. Біс би вам голови поскручував!» [12, т. 14, с. 292]. У першому реченні негативну експресію посилює дієслово зі зниженою семантикою «перлася», а в другому – прокльон «біс би вам голови поскручував».

В окремих випадках можна спостерігати нівелювання пейоративності, закладеної в семантику етноніма. Наприклад, у реченні «Чи помана якась учепилася мене з тим **жидюгою?** – воркотав Староміський, але сим разом усміхався зовсім добродушно, коли Гава замовляв тиво» [12, т. 18, с. 17] негативну експресію етноніма **жидюга** нівелює контекст твору.

Варто зазначити, що етноніми з пейоративним відтінком вжито лише в мовленні персонажів у негативній мовленнєвій ситуації. В авторському мовленні зафіксовано етноніми без жодних емоційно забарвлених відтінків.

Етнонім **жидок** на перший погляд – демінутивне утворення від назви **жид**, проте у творах І. Франка зі значенням демінутивності він трапляється рідко. Найчастіше це стилістично нейтральне слово: «**Жидок** на прозвище Йонас Туртельтауб, почувши той викрик і побачивши

надскакую чого ворога, знітився і скулився, як слимак у своїй халабудці, і перестав писати» [12, т. 15, с. 88]; «Валько змазав власною рукою часть свого письма і втиснув **жидкові** крейду в руку. **Жидок** почав писати своїм звичаєм, узадгузь» [12, т. 15, с. 89]; «*Староміський розповів свою пригоду з **жидком** в Дрогобичі*» [12, т. 18, с. 19]. Зафіксовано також назву *жидок* зі стилістично зниженою експресією, про що свідчить навіть мінімальний контекст: «**Жидок** дивився на ту кров з якоюсь **демонською радістю**, і знов на його лиці заграв **ідіотичний усміх**» [12, т. 21, с. 175]; «*А тут ні з сього, ні з того якийсь **дрантивий жидок** купує все нараз!*» [12, т. 18, с. 16].

Як зазначено вище, у художньому тексті всі функції літературно-художніх етнонімів взаємопов'язані й нерідко доповнюють одна одну. Наприклад: «Жидова собі тепер проходжується. Біс би вам голови поскручував! Руки, песі сини, позакладали на черева, повбиралися та й си походжують помежи ямами, дивляться, як ся мир християнський мучить та мордує, на них роблячи! Ех, правдо, правдо, де ти на світочку діваєся? Ци ти припадком таки в тих нехристів у кишені сидиш?» [12, т. 14, с. 292]. Етнонім *жидова*, безумовно, виконує номінативну функцію, оскільки іменує за національністю. Окрім того, у цьому уривку яскраво виражена емотивна функція (семантика лексеми *жидова* має стилістично знижений відтінок + контекст із лайкою (нехристи (у словнику подано з ремаркою «лайливе»), песі сини) та прокльоном («Біс би вам голови поскручував!)). Диференційна функція проявляється через опозицію «свій – чужий» стосовно віросповідання: *жидова*, нехристи («той, хто не належить до християн» [8, т. 5, с. 402]) – мир християнський. І нарешті, конотативна функція – це створення алюзійного ланцюжка: *жидова* – контекстуальний синонім нехристи («лайл. Про жорстоку, несправедливу людину» [8, т. 5, с. 402]) – а значить, мучителі, які мордують народ християнський.

Найчастіше у творах І. Франка натрапляємо на номінації *жид*, *жидюга*, *жидова*, *жидисько*, *жидик*, *жидок*, *жидівка*, а також поширені номінації синтагматичного структурного типу, що вказують на вік (*старий жид*, *стара жидівка*, *старий жид Мошко*, *менший жидок*), зовнішність (*чорноголовий жидок*, *мізерний обідраний жидок*, *чорноголовий жидик*, *рудий зизуватий жидик*), внутрішні особливості (*хитрий жид*, *жид з головою*, *тихий жид*, *хитрий жидюга*), ставлення номінатора до номінанта (*проклятий жид*, *бідний жидок*, *дрантивий жидок*, *ненависний жидюга*) та ін. Своєрідними текстуальними синонімами до цих апелятивних номінацій є назви з пейоративним забарвленням *поганин*, *нехрист*, які вказують на інше віросповідання номінованих осіб, а також контекстуальний синонім *жидівська личина* з лайливим відтінком («*Та бреше він, жидівська личина!* – з насмішкою сказав Едмунд, наблизившись» [12, т. 18, с. 173]).

Зафіксовано також кілька етнонімів прикладкового типу, які у творах І. Франка виконують або функцію додаткової інформації (переважно прикладка містить вказівку на рід занять чи професію), або функцію негативно-оцінної характеристики. Вказівку на рід занять мають прикладки у номінаціях *підприємці-жиди*, *жид-арендар*, *жид-купець*, *жид-гендляр*, *жид-балагула* (балагула – «візник на дорожньому возі» [8, т. 1, с. 93]), а негативно-оцінну характеристику – прикладки в номінаціях *пархи-жиди*, *собака-жид*.

Отже, літературно-художній етнонім – це назва будь-якої етнічної групи, народу, національності, племені в художньому творі, яка виконує номінативну, ідентифікаційно-диференційну, емотивно-апелятивну, конотативну, характеристичну, алюзійну та текстотвірну функції. У малій прозі І. Франка всі ці функції є взаємозумовленими й доповнюють одна одну. Кожен етнонім обов'язково виконує номінативну та ідентифікаційно-диференційну функції, на які нерідко нашаровуються емотивна та конотативна. Для позначення деяких етносів письменник вживає цілі синонімні ряди, що складаються із загальномовних, стилістичних та контекстуальних синонімів. В авторському мовленні літературно-художні етноніми здебільшого позбавлені яскраво виражених конотацій, проте в мовленні персонажів залежно від ситуації етнонімів можуть конотувати. Загалом мала проза І. Франка багата на літературно-художні етноніми, а тому потребує ще подальших мовознавчих студій, зокрема аналізу назв етнографічних груп (наприклад, бойки, гуцули та ін.), племен тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко Д. Словник української ономастичної термінології / [укл. Д. Бучко, Н. Ткачова]. – Харків: Ранок-НТ, 2012. – 256 с.
2. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / [редкол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко]. – К.: Наукова думка, 1985.
3. Карпенко Ю. О. Етнонім / Ю. О. Карпенко // Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. – К.: Укр. енцикл. ім. М. Бажана, 2000. – 752 с.
4. Масюк Ж. Ю. Особливості семантики етнонімною групи «свої» у творчості Й. Г. Струцюка про Холмщину / Ж. Ю. Масюк // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя: Філологічні науки. – 2013. – Кн. 4. – С. 219–224.
5. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
6. Святюк Ю. В. Семантика та функціонування етнономінацій у сучасній англійській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ю. В. Святюк. – Донецьк, 2005. – 20 с.
7. Словарь української мови / [упоряд. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко]. – К., 1907–1909. – Т. 1–4.
8. Словник української мови: в 11 т. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. I–XI.
9. Словотвір сучасної української літературної мови / [за ред. М. А. Жовтобрюха]. – К.: Наукова думка, 1979. – 407 с.
10. Стрижак О. С. Етнонімія Птолемеєвої Сарматії: У пошуках Русі / О. С. Стрижак. – К.: Наукова думка, 1991. – 224 с.
11. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 367 с.
12. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. / І. Франко / [редкол.: Є. П. Кирилюк (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1976–1986. – Т. 14–22.
13. Франко І. Мої Знайомі жиди / І. Франко // Франко І. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т. / [упор. З. Т. Франко, М. Г. Василенко]. – Львів: Каменяр, 2001. – С. 335–347.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2014 р.

УДК 811.161.2'244:347.973(477.83/.86)''18/191''

Богдан Сокіл

(Львівський національний університет ім. І. Франка)

РУСЬКА (УКРАЇНСЬКА) МОВА

В ЦІСАРСЬКО-КОРОЛІВСЬКОМУ ГАЛИЦЬКОМУ СУДІ

Подано окремі закони, згідно з якими руська мова була визнана австрійським урядом урядовою в школах, судах та урядах східної частини Галичини. Показано спробу поляків відмінити розпорядження центрального уряду. Проаналізовано причини, через які руська мова не була визнана урядовою на галицьких землях.

Ключові слова: закони, розпорядження, урядова мова, крайова мова, рідна мова, подання руською мовою.

Богдан Сокіл. РУССКИЙ (УКРАИНСКИЙ) ЯЗЫК В ЦИСАРСКО-КОРОЛЕВСКОМ. ГАЛИЦКОМ СУДЕ

Подано отдельные законы, согласно которым русский язык был признан австрийским правительством правительственным в школах, судах и правительствах восточной части Галиции. Показано попытку поляков отменить распоряжение центрального правительства.

Проанализированы причины, по которым русский язык не была признан правительственным в Галиции.

Ключевые слова: законы, распоряжения, правительственный язык, краевый язык, родной язык, представления на русском языке.

Boghdan Sokil. RUSSIAN (UKRAINIAN) LANGUAGE IN C. K. GALICIAN COURT

Some laws according to which Ruska language was recognized by Austrian government as government language at schools, courts and governments of Eastern part of Halychyna are presented. The attempt of the Polish to cancel the prescription of the central government is shown. The reasons due to which Ruska language was not recognized as government language on Halychyna territories are analyzed.

Key words: laws, prescription, government language, territory language, native language, prescription in Ruska language.

Актуальність дослідження. Виробленість будь-якої мови, місце серед мов світу визначають її здатність забезпечувати потребу нації в усіх сферах суспільного життя. Щоб дослідити історію мови, необхідно детально та скрупульозно вивчити всі її етапи становлення та розвитку, а також функціонування в усіх сферах людського життя. Унікальність будь-якої мови полягає в тому, що вона забезпечує життєдіяльність нації.

Аналіз останніх досліджень. Різні аспекти розвитку української мови на лексичному, морфологічному, синтаксичному рівнях досліджували чимало істориків мови, зокрема: Ю. Шевельов, Г. Мацюк, В. Лизанчук, М. Лисюк, М. Мозер та багато інших. Однак офіційно – діловий стиль української мови ще й донині не вивчений.

Мета – проаналізувати документи, на основі яких руська мова в східній частині Галичини була визнана рівноправною з мовою польською;

Австрійська Конституція 21 грудня 1867 року гарантувала рівноправність всім народностям Монархії та визнавала рівноправність всіх крайових мов. Східна Галичина, як складова частина Австрії, також отримала таке право. Унікальність Австрійської держави полягала в тому, що до її складу входили різні нації, зокрема: німці, поляки, чехи, словаки, румуни, русини (українці). Тому офіційний Відень видавав закони, які мали силу та були обов'язковими в усій державі. Національна мова будь-якого народу монархії була захищена і могла вживатися всіма носіями без будь-яких обмежень.

Руську мову признано у східній Галичині – вже не вперше – крайовою і рівноправною у спілкуванні зі сторонами. Ще в 1848 і 1849 роках були видані розпорядження, відповідно до яких усі чиновники в руській частині Галичини повинні вивчити руську мову і використовувати її в спілкуванні з людьми [3, с. 1].

Окрім Конституції, Австрійська монархія видавала чимало законів, які стосувалися усіх сфер життя народу.

Про право руської мови з погляду вживання в суді свідчать численні розпорядження австрійського уряду. Оскільки обсяг статті не дозволяє детально проаналізувати всі закони щодо вживання руської мови в судівництві (це поле для майбутнього монографічного дослідження), то подамо лише окремі з них, які, на наш погляд, переконливо свідчать про право руської мови бути урядовою мовою в ц. к. галицьких судах.

Розпорядження Міністерства справедливості від 22 жовтня 1852 року ч. 16581.

У ньому зазначено, що в Галичині дозволено сторонам вносити подання до судів руською, польською або німецькою мовою. Суди зобов'язані видавати сторонам на їхнє бажання свої ухвали, окрім німецької, також польською чи руською мовою. Судові протоколи повинні бути написані, якщо сторона не розуміє німецької мови, польською або руською мовою. Рідною крайовою мовою повинні проводити допити обвинувального, розглядати кримінальні справи. До рішень для селян мусить бути долучений переклад німецького тексту рідною для селянина мовою.

Подібні постанови містять і розпорядження міністерства справедливості від 24 березня і 8 червня 1860 року ЧЧ. 4244 і 8640.

Розпорядження Міністерства справедливості від 9 липня 1860 року ч. 10340.

Покликуючись на попереднє розпорядження, міністерство зазначило: а) сторонам і їхнім заступникам дозволено вносити до судів подання німецькою і крайовою мовою (руською або польською); б) суди зобов'язані видавати рішення і проводити засідання тією мовою, якою внесено подання; в) протоколи повинні бути написані тією крайовою мовою, яку вживає сторона. Якщо суд спілкується зі стороною безпосередньо внесеного подання, то мусить уживати мову, яка є дотичною до сторони матірної; г) громади вважаються під тим поглядом як сторони приватні, отже, з ними слід спілкуватися рідною мовою.

У цьому розпорядженні зазначалося, що воно є чинне не лише для ц.-к. судів, але його зобов'язані виконувати також адвокати та нотаріуси [6, с. 1].

Розпорядження Міністерства справедливості від 24 березня 1860 року ч. 4244.

Цим розпорядженням руську мову вдруге в східній частині Галичини визнано крайовою мовою і постановлено непорушну засаду, що руським сторонам можна вносити до ц.-к. судів найрізноманітніші подання матірною мовою і що всі ц.-к. власті суддівські в будь-якому спілкуванні з руськими сторонами повинні вживати лише матірну мову. Суди зобов'язані: а) приймати як усні, так і письмові признання руських сторін руською мовою; б) писати протоколи зі свідками та фахівцями лише мовою зацікавленої сторони; в) вести розгляд справи матірною мовою обвинувального; г) подавати різні резолюції, вироки, як і всі листи, а саме: рішення, повідомлення, розпорядження, накази тощо лише матірною мовою зацікавлених сторін.

Розпорядження ц.-к. Міністерства справедливості від 26 серпня 1860 ч.12299 і 12589 щодо вживання мови при веденні ґрунтових книг.

З метою запобігання різним сумнівам щодо допуску вживання крайових мов (отже, і руської) при веденні публічних книг пояснюється, що розпорядження ц.-к. Міністерства справедливості від 9 липня 1860 ч. 10340 стосуються також і до ведення публічних книг, а тому постанови табулярні (іпотечні – Б. С.) слід видавати тими крайовими мовами, котрими дотичне подання табулярне внесено до суду. Референт повинен записати до протоколу рішення суду тою ж мовою, наприклад, руською і видати його зацікавленій особі [4, X].

Розпорядження, видане Міністерством справедливості 28 жовтня 1860 року ч. 14186.

Ним наголошено, що всі давніші розпорядження центрального уряду є чинними щодо руської мови при остаточних вироках, як і розпорядження щодо вживання руської мови в ц.-к. судах східної Галичини в цивільних і кримінальних справах.

Найвища постанова Його величності Цісаря Францішка Йосифа I від 10 квітня 1861 року і розпорядження Міністерства справедливості від 21 квітня 1861 року ч. 3297.

Ними постановлено: а) всі ц.-к. власті та уряди, а також громадські уряди і магістрати східної Галичини зобов'язані приймати руські подання, написані руськими буквами і піддавати їх своєму юридичному вирішенню; б) ц. к. власті, уряди й магістрати при написанні протоколів вироків і при вирішенні урядових справ руською мовою повинні також вживати руських букв [1, с. 188].

Розпорядження Міністерства справедливості від 11 серпня 1869 року ч. 9973.

Ним постановлено: а) написи на будинках судових і в середині їх над поодинокими секціями в руській частині Галичини були уміщені також і руською мовою; б) всі суди, які належать до округу вищого суду львівського крайового, усні та письмові подання від руських сторін приймали в їх матірній мові; в) в окружних судах східної Галичини наради повинні вестися по можливості мовою сторони, яка вносить подання, отже і руською; г) рішення в справах табулярних (іпотечних – Б. .) повинні видаватися мовою сторони, яка вносить подання, і тією ж мовою ті рішення треба записувати до книг ґрунтових і табулі (іпотеки – Б. С.) крайової і тою ж мовою видавати грамоти; д) рішення судів східної частини Галичини оголошувати в урядовому часопису крайовою матірною мовою сторони, яка вносить подання; е) у некримінальних (неспорих – Б. С.) справах всі накази, виклики і декрети виготовляти

матірною мовою сторін; ж) у справах кримінальних як обвинувального, так і потерпілого, свідків і фахівців проводили допити їх матірною мовою; з) остаточні розправи повинні вестися завжди матірною мовою обвинувального і тою ж мовою видавалися вирок [1, с. 189]

Розпоряджене ц.-к. Міністерства справедливости зь 19 червня 1862 ч. 6067, оголошене рескриптом президента (Стройновского) Львівського ц.-к. Суду крайового від 25 червня 1862 ч. 16514.

Це розпорядження нагадує підлеглим Судам і державним Прокуратурам, щоби під строгою відповідальністю дотримувалися духу і змісту законів, приписів і пояснень, які існують щодо вживання крайових мов.

Розпоряджене ц.-к. Міністерства справедливости зь 17 серпня 1864 ч. 7017, виглядом руської мови на Буковині, оголошене рескриптом президента (Стройновського) Львівського ц.-к. вищого Суду крайового від 23 серпня 1864 ч. 24936

Зважаючи на те, що на Буковині вважають руську, румунську і німецьку мову як крайові, а в судах дотепер пишуть виключно лише по-німецьки, Міністерство справедливости постановляє:

1) ц.-к. Суди на Буковині зобов'язані при розгляді справи сторін, котрі розмовляють виключно по-румунськи або по-руськи, писати по можливості протоколи в кримінальних справах мовою обвинувальних і свідків; вирішальні місця зізнань обвинувального чи свідка, якщо вони не розуміють по-німецьки, записувати по-румунськи чи по-руськи;

2) якщо в суді складають присягу по-румунськи або по-руськи, то слід і протокол тої присяги по можливості писати мовою, котрою складено присягу;

3) при розгляді кримінальних і головних справ велися з обвинувальними, котрі знають лише румунську або руську мову, мовою обвинувального. Судді, які урядують при тій розправі, заступники ц. к. прокурорів і адвокати знали мову обвинувального. Вирок, а по можливості й мотиви, оголошувати мовою обвинувального;

4) придбати румунські та руські друки (бланки – Б. С.), потрібні для написання різних документів, а саме: опікунських декретів, протоколів призначення опікунства, посмертних списків, оголошень тощо і при потребі використовувати їх;

Такими були австрійські закони, які визнавали право руської мови на вживання у різних сферах життя руського населення східної Галичини, у тому числі і в судівництві. Та в Галичині склалася унікальна ситуація, оскільки право на неї проголосили поляки, які заперечували самостійність руського народу, а відповідно не визнавали окремої руської мови, вважаючи її діалектом польської. Тому, не звертаючи уваги на закони, поляки намагалися запроваджувати свої, вигідні їм порядки. Вони також видавали різні закони

На засіданнях галицького крайового Сейму вони намагалися видавати свої закони, хоч галицький Сейм не мав юридичних підстав цього робити, оскільки мовні питання належали до компетенції Державної Ради. Справа дійшла вже й до того, що свої розпорядження щодо вживання руської мови почали видавати навіть Намісництва, хоч також не мали жодної офіційної для цього підстави. Не обійшлося також і без політичних чинників. Уже 5 червня 1869 року було видано розпорядження всіх міністерств Ч. 2354, згідно з яким усі урядові власті, уряди і суди в Галичині (за винятком військових) мають уживати польської мови на службі і діловодстві внутрішньому та спілкуванні з іншою урядовою владою в Галичині.

Польську мову як урядову в ц.-к. судах Галичини поляки отримали внаслідок закулісних ігор д-ра Земляковського і товаришів з «кола» польського графа Адама Потоцького та Корн. Кшечуновича з графом Байстом.

У 1869 році цісар доручив міністерству, щоб воно запропонувало на посаду очільника Ради міністрів п. Поссінгера, тодішнього намісника Галичини. На засідання ради головував цісар, але не брав участі в дискусії. Коли надали слово п. Поссінгерові, щоб він як намісник Галичини висловив свій погляд, п. Поссінгер довго доказував, що через запровадження польської мови як урядової в судах і урядах галицьких принизить іншу не польську народність, тобто русинів. Таким розпорядженням, підсумував п. Поссінгер, розпочалася б в Галичині епоха передачі елементу непольського на поталу полякам.

Це дуже не сподобалося полякам, і кандидатура Поссінгера могла не бути підтримана на засіданні Державної Ради у Відні. Граф Байст домовився з поляками, що вони підтримають кандидатуру Поссінгера, і пообіцяв їм завести польську мову як викладову в школах народних і середніх, а також сказав, що польська мова як урядова буде заведена в Галичині в судах і урядах. Отак за ухвалу сеймову, котру тоді при незгоді польських послів руські послы вирішили на користь уряду, австрійський уряд завів польську мову як урядову в судах і урядах цілої Галичини [3, с. 1].

Унаслідок цих закулісних домовленостей з'явилося **Розпорядженє ц.-к. Міністерствъ справъ внутрѣшнихъ, віросповѣданъ и просвѣты, справедливости, скарбу, торговлѣ и рольництва а також оборони краєвои и публичного беспеченьства зъ 5 червня 1869 Ч. 2354 В. з. д., виглядом мови урядової в Галичині і Володимирії вразь зъ кн. Краківським, видане на підставі найвищої постанови від 4 червня 1869 року.**

У ньому сказано:

§ 2. Державні прокуратури при судах в краю будуть уживати польську мову при службовому спілкуванні з властями, урядами і судами.

§ 3. Якщо суд на підставі чинних законів і розпоряджень повинен видати постанову іншою, а не польською мовою, тоді необхідно вживати, наскільки це можливо, у справозданні і під час судового засідання тої мови, котрою повинна вийти постанова.

§ 5. Приписи, що існують щодо переписки властей, урядів і судів зі сторонами, властями недержавними, корпораціями і громадами зобов'язують на дальше і їх оце розпорядження не порушує [4, XIII].

Однак не лише завдяки спробам поляків руська мова не була мовою урядовою. Таких причин було декілька.

По-перше, винародовлення руської шляхти, яка перейшла на сторону поляків, прийнявши їхній обряд та мову; по-друге, небажання самих чиновників, а це переважно були представники польської народності, послуговуватися руською мовою; по-третє, найбільшою причиною було нехтування самими галичанами руською мовою. Частина їх, а це переважно багаті люди, спольщилися і не вживали руської мови, а лише польську. Наслідком того стало те, що до багатьох судів у чисто руських околицях надходить за рік ледве 10 – 20 руських подань на тисячі польських; по-п'яте, відсутність спеціальної юридичної літератури. Громадські писарі та інші письменні люди, котрі писали селянам подання до судів, при кожній потребі могли скористатися польськими або німецькими юридичними довідниками, у яких мали можливість детально почерпнути інформацію не лише про значення дотичних статутів, але й знайти готові формуляри для різних подань, що значно полегшувало їхню роботу. Руською мовою жодних довідників або формулярів не було. А варто зауважити, що, не знаючи руської правничої термінології, дуже легко можна переплутати всі поняття, і влада судова такого подання не зрозуміє [5, с. 1].

Незважаючи на такі несприятливі як політичні, так соціальні умови для функціонування руської мови, галицька інтелігенція намагалася протестувати. Руські послы в інтерпеляціях до центрального уряду, галицькі часописи в численних статтях доносили відомості про нехтування судами руською мовою. Коли випадки нехтування руською мовою ставали надбанням громадськості, то уряд або місцеві власті прикривалися стереотипною формулою, що це лише поодинокі явища. Однак такі випадки траплялися дуже часто. Товариство взаємного кредитування «Дністер» у 1898 році внесло скаргу до Президії ц.-к. вищого суду крайового у Львові, у якій вказало на 118 випадків нехтування руською мовою ц.-к. судами, зокрема 15 фактів було зафіксовано у Підволочиську, Скалаті й Войнилові, 8 – у Збаражі, поодинокі випадки були у Сокалі, Городку, Львові та інших містах Галичини. Усе це свідчило, що дії ц.-к. судів повітових не були спорадичними, а навпаки нехтування руською мовою в судах було системним і безперервним [2, с. 1].

Отже, через байдужість одних у цій справі, боягузливість інших, злу волю третіх, руську мову в галицьких судах щораз менше вживали, а згодом її могли зовсім усунути.

ЛІТЕРАТУРА

1. Друге всенародне віче. – Батьківщина. – 22 липня 1883. – Ч. 7. – С. 87 – 189.
2. Непошановане правъ руского языка ц. к. судами въ Галиции. – Діло. – 13 червня 1898. – Ч. 130. – С. 1.
3. Полонізація русинів. – Діло. – 23 жовтня 1886. – Ч. 120. – С. 1.
4. Рускій Правотаръ Домовый або кождому доступне поянсене въ якій способъ кождый при грамотахъ правныхъ всякого рода самъ заступатись и потрібни письма якъ поданя, просьбы и т. и. и т. и. безъ помочи адвоката зо повною силою правною спорядити може // [уложили Василь Лукичъ и Юліанъ Семигоновскій]. – Львів, 1885. – С. I–XV.
5. Руска мова в судах. – Діло. – 10 грудня 1883. – Ч. 139. – С. 1.
6. Тихій С. Язык руський в урядах і судах / С. Тихій. – Діло. – 16 лютого 1880. – Ч. 13. – С. 1.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2014 р.

УДК 81'373.21(234.372.3)

Наталія Сокил-Клепар

(Львівський національний університет ім. І. Франка)

РОЛЬ АНТРОПОНІМІВ У НОМІНАЦІЇ МІКРОТОПООБ'ЄКТІВ

У статті проаналізовано вплив антропонімів на формування та побутування мікротопонімів. Визначено, що основу становлять посесиви на -ів, -ин. Назви творяться здебільшого морфологічним способом.

Ключові слова: антропонім, мікротопонім, номінація.

Наталья Сокил-Клепар. РОЛЬ АНТРОПОНИМОВ В НОМИНАЦИИ МИКРОТОПООБЪЕКТОВ

В статье анализируется влияние антропонимов на формирование и функционирование микропонимов. Определено, что источник образования микропонимов – посессивов. Названия образуются морфологическим способом.

Ключевые слова: антропоним, микропоним, номинация.

Nataliya Sokil-Klepar. ANTHROPONYMS' ROLE IN NOMINATION OF MICROTAPONIMIC OBJECTS

The article analyzes the impact of anthroponyms on microtoponyms' formation and existence. It is determined that the basical in formation of these words are possessive endings -iv and -yn. Names are created mostly by morphological method.

Key words: anthroponym, microtoponym, nomination.

Власні назви – осередок буття людини, його специфічний вияв, оскільки загальні найменування здебільшого типові для багатьох мов світу, а оніми для кожного етносу різні. Саме в них і проявляється творчий потенціал народу, культурні, соціальні надбання, світоглядні позиції, звичаєві та традиційні особливості тощо. Власні найменування водночас є найдавнішими утвореннями та одиницями сучасності. Тривалість їх існування, мабуть, корелюється важливістю об'єкта в людському житті.

Мікротопоніми – важливі орієнтаційні (і не тільки) знаки у житті суспільства. Вони формуються у невеликих комунікативних сільських спільнотах. Чисельність найменувань у населених пунктах може сягати від кількох десятків до кількох сотень. Усе це залежить від різноманітних екстралінгвальних чинників: величини населеного пункту, його роздріблення на частки, заселення, краєвидних особливостей тощо.

Мета статті – розглянути номінаційні особливості посесивних мікротопонімів, утворених від антропонімів за допомогою формантів -ів, -ин та їх варіантів.

Номінаційні питання в топонімії розглядали Д. Бучко, В. Котович, В. Лучик, Р. Мрузек, Е.-Жетельська-Фелешко, З. Калета та інші українські та зарубіжні вчені. Поодинокі, однак, студії в українському мовознавстві, присвячені номінації мікротопонімів [2].

Свого часу, польський ономаст Р. Мрузек виділив п'ять семантичних мотиваційних детермінант: топографічну, культурну, посесивну, метафоричну, ситуативно-обставинну [10]. Проте, мабуть, варто об'єднати топографічну з метафоричною, оскільки такі найменування різнобічно характеризують територію. Це підкреслюють і українські вчені. Скажімо, Д. Бучко виокремив номінаційні принципи в ойконімії. Згідно з його поглядами, номінація поселень відбувається через відображення в назві зв'язку з: 1) найменуваннями окремої особи чи групи осіб; 2) назвами сусідніх (у рідкісних випадках віддалених) географічних об'єктів; 3) індивідуальними особливостями (ознаками) самого населеного пункту; 4) економічно-виробничими, суспільно-політичними факторами та пам'ятковістю (називання поселень на честь відомих людей, подій і т.п.) [1, с. 346–356]. Залежно від об'єкта дослідження складові номінації можуть бути різними. Мікротопоніми як назви невеликих територіальних об'єктів теж формуються за подібними принципами, однак кількісні показники, мотиви та способи дещо різняться в межах визначених груп.

Інший український ономаст В. Лучик сформував три основні принципи в топонімії: 1) за внутрішніми властивостями названого топонімом географічного об'єкта; 2) за відношенням до окремої людини або членів людського суспільства; 3) за відношенням до інших об'єктів навколишнього світу [4, с. 2], що практично ідентичні попередньо вказаним.

До сьогодні немає єдиного погляду на номінацію. Однак традиційно – це творення і надання назв пізнаним і вичленованим фрагментам дійсності. Номінація спричинена насамперед пізнанням тих чи інших речей, що починається із зацікавлення. Якщо певний об'єкт, явище викликали інтерес у номінатора, виконували важливі функції у його житті, тоді й зазнавали омовлення. Тому номінація тісно зв'язана з мисленням людини, здатністю виокремлювати, виділяти, абстрагувати, асоціювати і под. Значеннєве наповнення номінативної одиниці «пов'язане з певною концептуальною структурою, що є одиницею свідомості й об'єднує вербальну й невербальну інформацію, набуту шляхом сприйняття й усвідомлення ситуації, дії, явища, ознаки, предмета тощо п'ятьма психічними функціями: відчуттями, почуттями, мисленням, інтуїцією, трансценденцією» [7, с. 153]. Тому логічно, що номінація охоплює не лише мовний процес, а захована глибше – у свідомості та спроектовується на психологічну, гносеологічну, соціально-культурну специфіку називачів.

Закономірності, причини називання географічних об'єктів, їх мотивація, засоби та способи творення об'єднуються в принципі номінації – «особливості, покладеної в основу створення або здійснення чого-небудь, способу створення або здійснення чогось» [8, с. 693]. Під принципом номінації в топонімії розуміють «відношення онімів до сфери мотивувальних ознак географічного об'єкта (денотата), що виражається в найзагальнішому смислового (семантичного) об'єднанні назв» [4, с. 22]. Оскільки слова об'єднуються здебільшого тематично, то й мотиваційні ознаки, способи та засоби номінування містять певні спільні риси, типові, стійкі, етимологічно вмотивовані особливості тої чи іншої групи лексики. Для мікротопонімів домінуючим є ландшафтний та антропонімний фактори. Перший тому, що в найменуваннях невеликих об'єктів прямо відображається зовнішня характеристика чи внутрішня властивість локусу, а людський фактор насамперед проявляється у володінні певними територіальними одиницями.

Особливо важливу роль відіграє мотиваційний рівень, тобто причини утворення назв, виокремлення характерної риси об'єкта, що сприяла утворенню оніма. На думку О. Селіванової, мотиваційні механізми «на вербальному рівні виявляються у структурно-семантичних зв'язках між похідними та твірними одиницями мовної системи, а на когнітивному рівні є способом мовної репрезентації концептуальних реляцій синергетичної системи етносвідомості» [7, с. 156]. Мотивованість – чи не основне поняття в теорії номінації.

Вона зв'язана не тільки з семантикою вихідного апелятива, а й з тлумаченнями та певними топонімними текстами, структурно-словотвірними можливостями. Таким чином, можна стверджувати, що мікротопоніми як мовні знаки сформувалися насамперед у мисленні людини, заповнивши згодом його свідомість, та оформились як лінгвістичні знаки окремих одиниць природної реальності.

Структурно-семантичні особливості мікротопонімів є частиною загальних принципів номінування мікротериторій. Домікротопонімна семантика часто містить у собі пояснення, елементи мотивації, а структурний рівень назви відтворює загальні риси творення онімів.

Якщо говорити про мікротопоніми, то насамперед варто підкреслити їх тісний зв'язок з антропонімами. Антропоніми як елементи мови зазнають постійного впливу: індивідуального, соціального, культурного, трансформуючись при цьому. Тому відантропонімні складові мікротопонімів зберігають у собі чимало цікавої інформації про іменник того чи іншого регіону у конкретний період. Варто зауважити, що імена здебільшого піддаються діалектним нормам. А, як відомо, діалектне мовлення «з усіх форм існування мови найближче до конкретної, реально функціонуючої системи мови, найбільше пов'язане з реальним світом, з онтологічною суттю номінативної діяльності мови» [6, с. 31].

Особові імена відігравали важливу роль у творенні невеликих географічних одиниць. Такі назви не домінують в мікротопоніміці, однак превалюють серед відонімних назв морфологічного способу творення. Мотив номінації подібних найменувань виражає здебільшого безпосередній зв'язок із людиною, тобто тут найбільш відчутний антропофактор. Однотипні локуси розрізнялись за допомогою антропонімоформул. Окрім номінативної і диференційної, такі оніми виконували ще комунікативно-прагматичну функцію.

Варто зауважити, що доволі часто дослідники розрізняють в мікротопонімах заселені і незаселені об'єкти. Зрозуміло, що частка незаселених є значно більшою. Особливістю номінації мікротопонімів, що походять від антропонімів, є те, що власні особові наймення стають основою і незаселених локусів, скажімо, сінокосів, лугів, полонин і т.п.

Мотивом номінації ставали здебільшого імена власників територій, де ті проживали, господарювали або ж відбувались інші дії, пов'язані з цією особою. Загалом мікротопоніми мотивувались чоловічими та жіночими іменами християнської етимології (особливо гіпокористичними та демінутивними формами), давніми слов'янськими композитними та відкомполітними варіантами імен, прізвищами та особливо прізвиськами, що є певним чином «офіційними» іменуваннями у селах.

Основним способом реалізації відантропонімного принципу в мікротопонімії є посесивність. Виражається вона такими засобами: суфіксами -ів, -ин (та варіантами), -івка, -щина, формами родового відмінка однини чи множини.

Головний спосіб творення найменувань – морфологічний, в результаті якого творяться нові слова, характерні для мікротопонімної науки: г., л. *Базелякове* (<ОН Базеляк <Базель <Василь [СУІ, с. 61]) (СБ Дл ІФ), вул. *Божкова* (<ОН Божко <Божерад, Боживой [Мор., с. 18]) (Сварич. Рж ІФ), л., п. *Бугайів* (<ОН Бугай <апел. бугай «племінний бик» [ПЗУ, с. 93], а, можливо, виражає значення надмірно високої, фізично здорової, деблої особи) (Лази Вл Зк), , схил гори *Васильків* (<ОН Василько <Василь [СУІ, с. 60]) (Розточ. Дл ІФ), п. *Вурдюхі* (<ОН Вурдюх <апел. вурда (урда) «сир, виварений із сироватки» [ПЗУ, с. 566]) (Завад. Вл Зк). *Гринків* (<ОН Грин(ь)ко <Грин(ь) <Григорій, Григор [СУІ, с. 94]) (Гута Бг ІФ), п. *Дорошів* (<ОН Дорош, Дорофій [СУІ, с. 112]) (Гуклив. Вл Зк), г., л. *Дякунове* (<ОН Дякун <апел. дяк [ПЗУ, с. 220]) (СБ Дл ІФ), п. *Касиньово* (<Касинець <Кася <Катерина [СУІ, с. 170]) (Лази Вл Зк), п. *Михаськове* (<ОН Михасько <Михась <Михайло [СУІ, с. 236]) (Ясенів, Врх ІФ), сін. *Рывтьова* (<ОН Ривтьо < Ривтій, Ривть < апел. ривтьо «червонощока людина» [ПЗУ, с. 482]) (Новосел. Мж Зк), уроч. *Ромашково* (<ОН Ромашко <Роман [СУІ, с. 315]) (Скотар. Вл Зк), п. *Фохове* (<ОН Фока [СУІ, с. 393]) (Ясенів Врх ІФ), пас. *Шикорів* (<ОН Сикор(а) <від західнослов. назви птаха *sikora* «синичка» [ПЗУ, с. 512]) (СБ Дл ІФ); пот. *Бенин* (<ОН Беньо <Бенедикт, Венедикт [СУІ, с. 64]) (Лопух. Тч Зк), г., сін. *Вайдин* (<ОН Вайда <апел. вайда – воєвода, який у мовах Карпатського регіону впродовж тисячоліття еволюціонував від «воєначальника», «начальника міста»,

«начальника округу» і под. [ПЗУ, с. 105]) (Новосел. Мж Зк), п. *Думино* (<ОН Дума < ОН Дума, апел. дума «гордість, пихатість» [ПЗУ, с. 215–216]) (Завад. Вл Зк), п. *Кузючине* (<ОН Кузючка <Кузюк <Кузь, Кузьма [СУІ, с. 185]) (СБ Дл ІФ), дор. *Мадярчина* (< ОН Мадярка <Мадяр <апел. мадяр «угорець» [ПЗУ, с. 354]) (Лази Вл Зк), п. *Пиленчино* (<ОН Пеленка <апел. пеленка «пелюшка» або «потік, що падає на колесо лісопилки» [ПЗУ, с. 435]) (Завад., Вл Зк), п. *Юзишине* (<ОН Юзиха <Юзеф (Йосип) [СУІ, с. 406]) (Криворів. Врх ІФ), схил гори *Синишин* (<ОН Синиха <Синь <Семен (або ж від Авксентій, Арсен, Олександр) [СУІ, с. 331–333]) (Розточ. Дл ІФ), дол., пол., к. с. *Сметанчино* (<ОН Сметанка <апел. сметанка, який у Карпатах уже втратив відтінок пестливості [ПЗУ, с. 524]) (Криворів. Врх ІФ).

Вагоме місце займають двочленні структури, опорний денотат яких вказує на сам об'єкт (млин, яр, криниця), а диференційний – на приналежність особі. У цій словосполучі все ж номінально головним є розрізнявальний член, що, власне, підтверджує роль антропонімів у мікротопонімічних одиницях: пол. *Бойкові Кошерки* (<ОН Бойко [ПЗУ, с. 78]) (Гута Бг ІФ), п. *Вовкова Фазенда* (<ОН Вовк <апел. вовк [ПЗУ, с. 120]) (Ланчин Нд ІФ), *Гаврильцьова Керниця* (<ОН Гаврильцьо <Гаврило [СУІ, с. 78]) (Медведів. Мк Зк), луг *Дримлюхів Луг* (<ОН Дримлюх <апел. дримлюх «сонлива людина», «флегматик» [ПЗУ, с. 210]) (Сварич. Рж ІФ), к.с. *Лисів Вирьх* (<ОН Лис <від назви тварини або ж лис – «лиса людина» [ПЗУ, с. 340]) (Новосел. Мж Зк), к. с. *Морозів Вирьх* (<ОН Мороз <апел. мороз [ПЗУ, с. 398]) (Новосел. Мж Зк), к. с. *Янкелів Млин* (<ОН Янкель), з топонімного контексту впливає, що на тій території «колись був жидівський млин, Янкельово місто» (Завад. Вл Зк), г., л. *Іваськове* (<ОН Івасько <Іван [СУІ, с. 146]) (СБ Дл ІФ), *Іродув Яр* (<ОН Ірод, Іродіон [СУІ, с. 157]) (Медведів. Мк Зк), пот. *Кирів Потік* (<ОН Кир <Кирило, Кириак, Кириан [СУІ, с. 173, 174]) (Гута Бг ІФ), п. *Костьова Млака* (<ОН Кость <Костянтин, Кость [СУІ, с. 182]) (Завад. Вл Зк), п. *Лаврів Верх* (<ОН Лавро, Лавр [СУІ, с. 188]) (Луги Рж ІФ), сін. *Федева Річка* (<ОН Федь <Федір [СУІ, с. 381]) (Луги Рж ІФ), пас. *Ялинковатий Петрунців* (<ОН Петрунцьо <Петро [СУІ, с. 292]) (Скотар. Вл Зк); о.п., пас. *Капріна Хаща* (<ОН Карпа, Карпо [СУІ, 167]), бер. *Лабина Погар* (< ОН Лаба < апел. лаба «нога людини або тварини» [ПЗУ, с. 322]) (Гута Бг ІФ).

Посесивність виражає і формант -івка: к.с. *Боднарівка* (<ОН Боднар < апел. боднар) (Криворів. Врх ІФ), *Гаврилівка* (<ОН Гаврило [СУІ, с. 77]) (Ланчин Нд ІФ), г. *Галанівка* (<ОН Галан <Галактіон [СУІ, с. 79]) (Ясенів, Врх ІФ), пот. *Малухівка* (<ОН Малух <Малахій, Малафій [СУІ, с. 207]) (Сен. Дл ІФ), к.с. *Маскалівка* (<ОН Маскаль <апел. москаль «росіянин» або «ненажера», «вид коржика» [ПЗУ, с. 398]) (Криворів. Верхов. Ів.-Фр.), п. *Хомівка* (<ОН Хома, Фома [СУІ, с. 400]) (Пол. Стс Лв), п. *Щурівка* (<ОН Щур <апел. щур «пацюк», «предок, пращур», «приблуда, зайда» [ПЗУ, с. 640]) (Муров. Стс Лв).

Присвійність виражали мікротопоніми, вжиті у родовому відмінку однини чи множини: г., л. *Марина* (<ОН Маря <Марія, оскільки акцентується перший склад; проте не відкидаємо можливої мотивації вказаного імені у називному відмінку однини) (СБ Дл ІФ), стеж. *Брицького* (<ОН Брицький <апел. брич «бритва», «дуже гострий ніж» [ПЗУ, с. 90]) (Зоротов. Стс Лв), л. *Щирицького Хаща* (<ОН <від ойконіма Щирець, однак, мабуть, етимомом все ж послужив нечленний прикметник щир – щирий [ПЗУ, с. 639]) (Лази Вл Зк), п. *Шагурових Кутчик* (<ОН Шагур < можливо, від назви грошової одиниці шаг [ПЗУ, с. 616]) (Завад. Вл Зк).

Особливістю мікротопонімів є здатність формувати у номінальну одиницю кількокомпонентне утворення: дж. *Керничка у Божковій* (Сварич. Рж ІФ), дж. *Керничка на Нофровім Городі* (<ОН Но(у)фер <Онуфрій, Онопрій [СУІ, с. 272]) (Сварич. Рж ІФ). Однак у сучасному мікротопоніміконі така тенденція поступово згасає, якщо порівняти, скажімо, з XVIII–XIX ст.: *na Perenyzy od Mlaczek kolo Babczowki, na Demkowcu od Mikuliwskiego Wierzchu, na Laskach przÿ Panskiej Dóbrowie, na Danilowey Gorze nad Potokiem Przechodnim* [9, с. 39–140].

Приналежність об'єкта конкретному власникові могла виражатись і за допомогою форманта -ськ- (-цьк-). В. Горпинич вважає, що ад'єктонімний суфікс -ськ- найчастіше виражає відношення до поселення, походження з певного поселення, приналежність населенню, місцезнаходження [3, с. 51]. Тому цей формант і його варіанти в мікротопонімах виконують посесивно-релятивні функції: л. *Андрійське* (<ОН Андрій) (Орявч. Ск Лв), о.п. *Блажківське*

(<ОН Блажко <Блаж- <Благ- + -ко <Благославъ, Блажиславъ [Худ., с. 35]) (Опор. Ск Лв), сін. *Вальківське* (<ОН Валько <Валентин [СУІ, с. 54]) (Верхн. Ск Лв), сін. *Гарасимське* (<ОН Гарасим [СУІ, с. 83]) (Кам. Ск Лв), в., л., о.п., пас. *Маньківське* (<ОН Манько <Мань- [Худ., с. 138]; твірним може бути ще й християнське ім'я *Еммануїл* [СУІ, с. 209]) (Ялин. Ск Лв), сін. *Савківське* (<ОН Савка <Сава [СУІ, с. 319]) (Орява Ск Лв), п., пас. *Яромівське* (<ОН Ярома <Ярема [СУІ, с. 418]) (Вол., Ялин. Ск Лв); к. с. *Голубівське* (<ОН Голуб <апел. голуб [ПЗУ, с. 151]) (Орява Ск Лв); пас. *Лабівський* (<ОН *Лаба* < апел. *лаба* <*лапа*) (Завад. Ск Лв), сін. *Раківська Гора* (<ОН Рак <апел. рак [ПЗУ, с. 477]) (Сварич. Рж ІФ), л. *Шустанівські Бескід* (<ОН Шустан <Шуст, імовірно, давнє регресивне віддієслівне утворення, яке польською мовою означає «шелест», «трепет», «шум» [ПЗУ, с. 637]) (Сенеч. Дл ІФ).

Як бачимо, більшість формувань монолексемні, що свідчить про тривале вживання тих назв та редуцію опорного денотата.

Суфікс -щин-а вживається у мікротопонімах: к.с. *Лапейщина* (<ОН Лапей < можливо, від діалектного апел. лапко «негідник, босяк, обідранець» або сягає дієслова лапати – «ловити» [ПЗУ, с. 327]) (Ялин. Ск Лв), к.с. *Масляниківщина* (<ОН Масляник <масляник «той, хто виробляє масло» або метафорично «недолугий», «розтелепа» [ПЗУ, с. 368]) (Ялин. Ск Лв). Первісно формант указував на сукупність майна, далі – територій. Отож, у сучасних найменуваннях суфікс -щин-а має присвійно-локативне навантаження. Л. Масенко вважає, що витоки «досліджуваного словотвірного топонімічного типу слід шукати в мікротопонімії. Як свідчать джерела, він з'явився серед найменувань земельних ділянок, що виникали у зв'язку з купівлею, продажем або передачею їх у спадщину і походили від особової назви колишнього власника» [5, с. 58].

Проаналізований мікротопонімний матеріал дає підстави стверджувати про тісний зв'язок людини і простору. Людина не тільки називала, а й її ім'я ставало частиною цього простору. Такі найменування відігравали значну роль в комунікації, практичній діяльності мешканців. Більшість мікротопонімів відантропонімного характеру твориться від посесивно-релятивних дериватів одно- чи багатокomпонентної структури, мотивуються здебільшого гіпокористиками імен та прізвищами чи прізвиськами, що є особливою, неофіційною розрізнявальною формою у селі. Всі ці найменування прикметникової структури, у яких форманти виражають присвійну мотивацію.

Отож, основні принципи, мотиви та способи номінації традиційні для онімної системи української мови та водночас виражають специфіку мікротопонімного дискурсу. Незважаючи на те, що чимало вчених свідчать, що вплив особи на нерукотворний локус мінімальний, можна з упевненістю ствердити, що незаселені об'єкти все ж тісно зв'язані з життям і діяльністю мешканців, і, мабуть, набагато менше зазнають змін, порівняно із заселеними територіями. Тому в таких онімах часто зберігаються антропонімні основи, що вже вийшли з активного вжитку мешканців, і сьогодні не завжди загальновідомі. Більшість виявлених особових імен у основі мікротопонімів традиційні для української етнокультури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко Д. Г. Основні принципи і способи номінації поселень у Галицькій землі (за даними реєстру поселень з 1670 р.) / Д. Г. Бучко // Історична та сучасна українська ономастика. Вибрані праці. – Чернівці: Букрек, 2013. – С. 346-356.
2. Бучко Д. Г. Спільне та відмінне у принципах номінації поселень і мікроб'єктів / Д. Г. Бучко // Історична та сучасна українська ономастика. Вибрані праці. – Чернівці: Букрек, 2013. – С. 407-415.
3. Горпинич В. О. Відтопонімні прикметники в українській мові / В. О. Горпинич. – К.: Вища школа, 1976. – 142 с.
4. Лучик В. Про особливості номінації в топонімії України / В. Лучик // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – Сер. Філологія. – Вип. XXIX-XXXI. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 21-24.
5. Масенко Л. Генезис та історичний розвиток назв на -щин-а (-чин-а) / Л. Масенко // Мовознавство. – 1984. – № 6. – С. 56-60.

6. Павел В. К. Лексическая номинация (на материале молдавских народных говоров) / В. К. Павел. – Кишинев: Штиинца, 1983. – 231 с.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
8. Словник української мови: в 11 т. – К.: Наукова думка, 1976. – Т. 7.
9. Сокіл Н. Мікротопонімія Сколівщини / Н. Сокіл. – Львів, 2008. – 206 с.
10. Mrózek R. System mikrotoponimiczny Śląska Cieszyńskiego XVIII wieku / R. Mrózek. – Katowice, 1990. – 223 s.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ:

джерела:

Мор. – Морошкин М. Я. Славянский именовослов или собрание славянских личных имен / М. Я. Морошкин. – СПб, 1867. – 108 с.

ПЗУ – Чучка П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник / П. Чучка. – Львів: Світ, 2005. – 704 .

СУІ – Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К.: Довіра, 2005. – 509 с.

Худ. – Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від слов'янських відкомполітичних скорочених особових власних імен) / М. Л. Худаш. – К.: Наукова думка, 1995. – 364 с.

об'єкти:

бер. – берег	л. – ліс
в. – верх	п. – поле
вул. – вулиця	пол. – полонина
г. – гора	пот. – потік
дж. – джерело	сін. – сінокіс
дол. – долина	стеж. – стежка
к. с. – кут села	

області:

ІФ – Івано-Франківська
Зк – Закарпатська
Лв – Львівська

райони:

Бг – Бородчанський	Нд – Надвірнянський
Вл – Воловецький	Рж – Рожнятівський
Врх – Верховинський	Ск – Сколівський
Дл – Долинський	Стс – Старосамбірський
Мж – Міжгірський	Тч – Тячівський
Мк – Мукачівський	

населені пункти:

Верхн. – Верхнячка	Медведів. – Медведівці
Вол. – Волосянка	Муров. – Муроване
Гуклив. – Гукливе	Новосел. – Новоселиця
Довж. – Довжки	Опор. – Опоpecь
Завад. – Завадка	Орявч. – Орявчик
Зоротов. – Зоротовичі	Пол. – Поляна
Кам. – Кам'янка	Розточ. – Розточки
Криворів. – Криворівня	СБ – Слобода-Болехівська
Либ. – Либохора	Сварич. – Сваричів
Лопух. – Лопухово	Скотар. – Скотарське
	Ялин. – Ялинкувате

Стаття надійшла до редакції 11.11.2014 р.

СЕМАНТИЧНА НАПОВНЮВАНІСТЬ ЗАГАЛЬНООЦІННИХ НОМІНАЦІЙ «ХОРОШИЙ» («ГАРНИЙ») / «ПОГАННИЙ» У МОВЛЕННЄВИХ АКТАХ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

У статті розглядається семантична наповнюваність загальнооцінних найменувань «хороший» («гарний») / «поганний» в окремих мовленнєвих актах художнього тексту; описується їхня прагматична зумовленість певними комунікативними ситуаціями й відповідним контекстом; репрезентується функціональність представлених номінацій шляхом реалізації ними процесів кваліфікації, заміщення та конденсації змісту й семантики як окремих висловлювань, так і тексту в цілому.

Ключові слова: загальнооцінні номінації «хороший» («гарний») / «поганний», категорія оцінки, кваліфікативний мовленнєвий акт, об'єкт кваліфікації.

Ульяна Соловий. СЕМАНТИЧЕСКАЯ НАПОЛНЯЕМОСТЬ ОБЩЕОЦЕНОЧНЫХ НОМИНАЦИЙ «ХОРОШИЙ» / «ПЛОХОЙ» В РЕЧЕВЫХ АКТАХ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

В статье рассматривается семантическая наполняемость общеоценочных номинаций «хороший» / «плохой» в отдельных речевых актах художественного текста; описывается их прагматическая обусловленность определенными коммуникативными ситуациями и контекстом; представлена функциональность таких номинаций посредством реализации ими процессов квалификации, замещения, конденсации содержания и семантики как отдельных высказываний, так и текста в целом.

Ключевые слова: общеоценочные номинации «хороший» / «плохой», категория оценки, квалификационный речевой акт, объект квалификации.

Uljana Solovij. THE SEMANTIC LOADING OF THE GENERALLY-EVALUATIVE NOMINATIONS «GOOD» AND «BAD» IN SPEECH ACTS OF THE LITERARY TEXT

The semantic loading of the generally-evaluative nominations of «good» and «bad» in separate speech acts of the literary text is examined in the article; their pragmatic conditionality by certain communicative situations and the corresponding context is described; the functionality of the nominations presented through the implementation of the qualification processes, substitution and condensation of content and semantics of both separate statements and the text in the whole is represented.

Key words: generally-evaluative nominations of «good» and «bad», category of valuing, qualifying speech act, object of qualification.

Сучасний етап розвитку української та зарубіжної лінгвістики характеризується розглядом аксіологічної проблематики в логіко-психологічному, культурологічному та комунікативно-прагматичному аспектах. Оцінка тлумачиться як граматикалізована філософська категорія, що реалізується у морфемах, вигуках, модальних частках, повнозначних лексемах, сполученнях слів, словосполученнях, фразеологізмах, у мовленнєвих актах кваліфікативного характеру й аксіологічних текстах. Завдяки різним підходам до основного об'єкта аналізу існує чимало варіантів розподілу оцінних значень. Найповнішою в логічному аспекті вважається класифікація фінського логіка фон Врігта, яка передбачає врахування концептуального принципу [7, с. 108]. Інші класифікації формуються переважно на ґрунті лінгвістичного аналізу семантики аксіологічних номінацій, відповідно до них оцінні предикати поділяють на

предикати типу **de dicto** (виражають порівняльну оцінку) і **de re** (виражають абсолютну оцінку) [2, с. 13–15].

Предметом нашого дослідження стали кваліфікатори оцінки **de re**, оскільки саме вона характеризує безпосередньо об'єкти, одночасно оцінюючи їх, та, будучи в основі семантики оцінно-образних номінацій, виконує в окремих мовленнєвих актах чи в художньому тексті в цілому характеризуючу, заміщувальну та конденсувальну функції [7, с. 135–154].

Абсолютна оцінка **de re** передбачає існування загальнооцінних та частковооцінних найменувань, у яких реалізується будь-яке аксіологічне значення [1, с. 198]. Частковооцінними називаються номінації, що кваліфікують лише один із аспектів об'єкта. Загальнооцінні найменування виражають так званий аксіологічний підсумок – холистичну оцінку, що визначається за сукупністю ознак, часто різноманітних. До них належать ад'єктиви **хороший (гарний) / поганий**, а також їх синоніми з найрізноманітнішими стилістичними й експресивними відтінками. Порівняймо: «**хороший (гарний)** – про людину, її риси, про предмет, краєвид і т. ін. – красивий, вродливий (уродливий), славний, ладний, доладний, красний (красен фолькл.), гожий (гож фолькл.), пригожий фолькл., ловкий розм., красовитий розм., благоліпний книжн., заст.; преподобний книжн., заст., файний діал., прекрасний, чудовий (чудовний), пречудовий підс., чарівний, пишний, препишний підс., прегарний підс., казковий, дивний, чудесний, пречудесний підс., розм., преславний розм., пречудовий розм., прехороший розм., мальований розм., розпречудесний розм., розчудесний розм. рідше (який відзначається незвичайною красою)» [8, с. 330]; «**поганий** (який не має позитивних якостей, не заслуговує на позитивну оцінку, не відповідає поставленим вимогам) – недобрий, незадовільний, негарний, негожий; нехороший, неладний, жажливий підс., поганенький розм., аби-який розм., незугарний розм., кепський розм., неважний розм.; рідше лихий розм., поганючий підс., розм., препоганий підс., розм., паршивий підс., розм., паскудний підс., розм., худий заст.; злидений діал., злий; негідний; нечистий; шкідливий» [9, с. 271, 272].

Необхідність у загальноаксіологічних предикатах продиктована механізмами формування оцінки. Кожний об'єкт навколишньої дійсності володіє невизначеним за кількістю набором аксіологічно релевантних властивостей, які повинні братися до уваги під час вичленювання загальної оцінки, тобто у процесі включення об'єкта в один із двох аксіологічних розрядів. Такі характеристики перебувають у постійному внутрішньому конфлікті. В одному випадку об'єкт кваліфікації може характеризуватися позитивними якостями, в іншому, навпаки, – негативними. Порівняймо: *Був хорошого лиця, тим ще кращого від многих хороших лиць, що світилося природним розумом, цікавістю та незіпсованим щирим чуттям* [11, с. 80]; *...той чоловік..., звернув до нас своє невимовно погане лице, вибалушивши на нас якісь цілком мов цибулі круглі очі, котрих вираз мене аж болів* [3, с. 345].

Аксіологічна суперечливість об'єктів закладена в їх природі. Основна складність і в той же час специфіка загальнооцінної таксономії **хороший (гарний) / поганий** полягає в тому, що класифікації підлягають властивості чогось / когось у їх комплексі – часто вона може характеризувати ознаки, що відображають протилежні кваліфікативні позиції. «Аксіологічна класифікація властивостей – статичних і динамічних – виявляється асиметрично стосовно класифікації самих об'єктів. Їх ознаки перетинаються, самі ж об'єкти поляризуються» [1, с. 195].

Загальна оцінка є своєрідним балансом позитивних та негативних чинників, тому зміст загальноаксіологічних предикатів відзначається комплексністю. Щоб дати якомусь об'єктові загальну, так звану холистичну, оцінку, необхідно маркувати його конкретні властивості – статичні та динамічні, постійні й акцидентні – знаком плюс або мінус. Загальнооцінний результат, що свідчить про перевагу плюсів чи мінусів, з'являється внаслідок співвідношення часткових характеристик, кожній з яких приписується окрема кількісна значущість [1, с. 196]. Наприклад: *Прекрасна була вона колись. Колись її чорне, як шовк, волосся лиснілося на молодих плечах і грудях; смагляве лагідне лице віддавало молодістю, а очі – чудові, прекрасні ті чорні зорі – горіли огнем сили і надії* [3, с. 322].

Холистична оцінка, що репрезентує аксіологічне значення у наведеному прикладі, виявляється шляхом аналізу рис характеру жінки, а також її зовнішніх даних у молодості. Оповідач уважав її **прекрасною** (синонімічний варіант ад'єктива **гарний** з вищим ступенем

експресії, вияву аксіологічної ознаки), оскільки волосся героїні було здоровим і блискучим, плечі і груди – юними, обличчя сяяло лагідністю й енергією, великі очі випромінювали силу й надію. Перелік ознак, запропонованих суб'єктом оцінювання для кваліфікації колись молодій жінки, виявляє специфічний, індивідуальний, суб'єктивний погляд на жіночу красу – оцінюються не скільки параметри тіла (хоча у тексті й існує вказівка на колір очей, волосся, шкіри), скільки духовний світ, риси характеру, вдача. Героїня вважалася красивою не лише через те, що мала чорне, як шовк, волосся, смагляве обличчя, темні очі, а тому, що плечі, груди, обличчя її були молодими, очі *горіли огнем сили й надії*.

Простежимо також прагматичну зумовленість у різних контекстах загальноаксіологічного найменування **поганий**: *Не хотілося при ньому... Поганий він... Звір...* [11, с. 373]; *Як виглядала з лиця? – Або я знаю? Якось так собі. Негарна. Лице змарніле, зі смутними очима...* [3, с. 273]; *Погана ця власть, та клопоть землі на картоплю дала!..* [5, с. 62].

Наведені мовленнєві акти ще раз підтверджують багатоаспектність загальної оцінки, розмаїття об'єктивних ознак предметів, осіб, явищ, властивостей, що оцінюються. Перший мовленнєвий акт свідчить про використання номінації **поганий** для оцінювання внутрішнього світу, доміантних рис вдачі персонажа твору. Контекстуальний синонім найменування «звір» говорить про те, що негативні риси характеру стали мотиваційною основою аксіологічної для лексеми **поганий**. Якщо взяти до уваги частковооцінні номінації, то синонімічними до загальнооцінного найменування вважатимуться слова *лютий, жорстокий, злий* тощо.

Другий мовленнєвий акт репрезентує використання синоніма лексеми **поганий (негарна)** у дещо іншому аспекті не тільки завдяки різниці між об'єктами оцінювання, а й через відмінність у підставах оцінки. Номінація **негарна**, експлікуючись, виявляє мотивацію аксіологічного процесу. Героїню охарактеризували так тому, що обличчя у неї виявилось *змарнілим, а очі – смутними*. Якщо коли перший приклад дає змогу порівняти загальну оцінку негативного типу з частковою негативною етичною оцінкою, то загальнооцінна номінація у наступному мовленнєвому акті маніфестує часткову негативну психологічну оцінку: об'єкт процесу оцінювання **негарний**, бо *смутний, невеселий, стомлений та змарнілий*.

Аналізовані комунікативні акти репрезентують використання загальнооцінних прикметників у функції еквівалентів часткових оцінок. Цей процес визначається «двома чинниками: 1) при частковій оцінці її підстави не зводяться до однієї ознаки, а зазвичай охоплюють ряд властивостей; 2) загальнооцінні ад'єктиви більш виразно, порівняно з частковооцінними значеннями, репрезентують ілюкативну силу рекомендації чи схвалення, заборони чи осуду» [2, с. 194]. При використанні загальнооцінних найменувань у такій функції оцінка характеризує індивідуальні ознаки об'єкта. «Стосунки між **поганим** і **гарним** еквіполентні, а не привативні, а еквіполентність завжди передбачає варіювання обох концептів» [2, с. 201].

Загалом, позитивні якості, як і негативні, взаємозалежні. Проте між ними часто виникають відношення достатньо регулярної сумісної зустрічності. Вимоги, які ставляться до об'єктів нечіткої спеціалізації та індивідуального використання, є неоднорідними і залежать від «користувача». А отже, коливається об'єм змісту загальнооцінного предиката: *Марина дивиться: коло неї станув такий гарний панич, що аж очі забула. Високий, стрункий... Волосся у нього чорне, як у ворона, а очі гейби чорним огнем горіли* [4, с. 229]. Краса парубка для героїні твору означає хороші зовнішні дані, а також добротний, не хлопський, одяг. Якщо б Марина вибирала собі нареченого, то її вимогами до нього стали б зовнішня краса, високий зріст, темний колір очей і волосся, багатство та високий соціальний статус.

Проте розуміння позитива не передбачає поєднання однакової для будь-якої комунікативної ситуації кількості відповідних ознак. Разом зі скороченням числа вимог зменшується і кількість компонентів, що складають концепт **гарного**, напр.: *Ах, любий пан, гарний, хорошиий!.. Ще й балака по-нашому* [10, с. 213].

Як категорія суб'єктивно-об'єктивного плану оцінка максимально залежить від постаті суб'єкта процесу оцінювання. Коли у попередньому аксіологічному мовленнєвому акті характеризуючою стороною була молода дівчина, то у наступному прикладі оцінює, швидше, чоловік (оповідач), – процес кваліфікації збігається з процесом мовлення, тому й характеристика об'єкта є більш чіткою, сконденсованою. Окрім зовнішніх даних, він, щоб бути

«гарним, хорошим» в очах індивідів з нижчим соціальним статусом (про що свідчить контекст, а також соціально марковане найменування *пан*), повинен володіти ще і не властивими для вищої верстви, до якої належить, якостями – розмовляти «хлопською», непопулярною на даному часовому зрізі українською мовою. Зазначений факт не тільки мотивує позитивну характеристику, а й інтенсифікує її, наділяючи об'єкт оцінювання близькими для суб'єкта властивостями. Тоді, на думку оповідача, пан буде не просто «гарним», а й «любим» (використання індивідуалізованого ад'єктива підвищує статус об'єкта, його вартісність в очах суб'єкта процесу оцінювання).

Отже, ознаки, які мотивують оцінку об'єкта, не тільки варіативні. Нестабільними є їх об'єм, а також характер властивостей, що залишилися поза його межами. «Неспеціалізована» особистість, як бачимо, визначається насамперед за сукупністю моральних якостей, норм поведінки та зовнішніх даних. Однак це ще не свідчить про те, що не існує ряду частково негативних характеристик, які б могли стати на заваді позитивній кваліфікації людини. Такі властивості також беруть участь у підведенні аксіологічного балансу, і якщо їм не вдається стати домінантою оцінної характеристики об'єкта, негативно кваліфікувати його, вони (деколи в «пом'якшеному» вигляді) можуть увійти в поступальні стосунки з загальнооцінним значенням: *...воно [одиноке Раїсине серце – У. С.] розцвіталось, як квітка папороті, пишним, хоч недовговічним цвітом* [6, с. 24].

Недоліки об'єкта оцінки, як і його переваги, що творять поняття **гарного**, є нестабільними. Їх прагматична зумовленість залежить не тільки від того класу, до якого належить оцінюваний об'єкт, – вони також релятивізовані стосовно суб'єкта оцінки: *Ось одна молода жінка з трохи зжитим, але гарним, майже дитячим лицем...* [3, с. 226]. Оповідач, суб'єкт мовлення, одночасно є і суб'єктом процесу оцінювання. Позитивна оцінка в аналізованому мовленнєвому акті є домінантною, хоча репрезентовані негативні властивості створюють ефект сумніву у красі героїні.

Аксіологічна суперечка між загальною позитивною оцінкою та частковими відтінками негативного характеру маніфестує перевагу позитива. Протилежні характеристики для суб'єкта мовлення-оцінювання не є надто вагомими для зміни аксіологічного знака: хоча обличчя жінки і є *трохи зжитим*, однак воно все ж таки залишається *гарним, майже дитячим*. Як бачимо, в ситуації кваліфікативного вибору велике значення мають незначні, на перший погляд, вузько індивідуалізовані ознаки, які зазвичай не беруть участі в мотивації. Тому у виведенні загальної оцінки велике значення мають і ті риси об'єкта, які є елементами поняття **гарного** чи **поганого**, і ті, які не входять у це поняття, тому, що володіють протилежним аксіологічним знаком (навіть якщо цей знак є таким тільки в окремому контексті – дитинність, він, швидше, свідчить про деяку нерозвиненість, недосконалість рис обличчя, особливо у стосунку до жінки).

Позитивна оцінка передбачає не тільки наявність в об'єкта тих чи інших переваг, а й репрезентує той факт, що загальна позитивна «вага» переважає «вагу» негативних властивостей. Аналогічно і негативна оцінка об'єкта вказує не стільки на його недоліки, скільки на те, що присутні у нього позитивні якості недостатні для того, щоб компенсувати вади. Система паритетів, що існує у цій сфері, не зводиться до кількісного співвідношення. Вона пов'язана з ієрархією цінностей, в якій зовнішні переваги є менш значущими, аніж внутрішні характеристики [1, с. 204]. Тому поряд з об'ємом власного змісту, хай і нестабільним, загальноаксіологічний предикат репрезентує певне співвідношення ознак, які не є частиною дескриптивного змісту найменувань. Однак він експлікується саме під час їх інтерпретації (трактування аксіологічних номінацій передбачає виявлення не тільки тих ознак, що є безпосередніми мотивами оцінки).

Як відомо, загальнооцінні предикати не маніфестують дескриптивні властивості об'єкта, а оцінюють, характеризують їх як позитивні чи негативні з позиції суб'єкта процесу оцінювання. Не будучи деонтичними, аксіологічні номінації деіндивідуалізують предмет, особу, явище, стан тощо. Адже і за позитивною, і за негативною оцінкою приховані найрізноманітніші поєднання аксіологічно релевантних ознак. Саме тому оцінні найменування вимагають певної експлікації. Особливо це стосується частковооцінних значень, оскільки вони поєднують різні за семантичним навантаженням денотативні властивості об'єкта оцінювання, наприклад: *Один-однісінький погляд на його особу, на його для моїх очей безмежно дисгармонійне, негарне і*

несимпатичне обличчя – і все десь щезло. – Хоча ... він був справді чесний чоловік. І інтелігентний, і заможний, був справді один із найцирріших борців у боротьбі за права нашого народу» [3, с. 346]; А скільки їх є тепер, тих негарних, а премудрих голівок, що тепер живуть і процвітають на підставі внутрішньої душевної своєї краси і добробуту? [3, с. 335]; Хороший не був, та було в його особі щось дуже принадне [4, с. 210].

Перший приклад із твору О. Кобилянської «Ідеї» свідчить про те, що загальна оцінка чоловіка як негарного зовні є доміантною, незважаючи на його позитивні внутрішні якості. Вагомість суб'єкта оцінки об'єктивується словосполученням *для моїх очей*. У прикладі присутні два суб'єкти оцінювання: перший – *загал, соціальна група* – характеризує об'єкт як чесного, інтелігентного, заможного, патріотичного громадянина; другий – *героїня твору* – бачить у ньому насамперед дисгармонійне, негарне й несимпатичне обличчя. Сукупність зовнішніх ознак, яка забезпечує негативну оцінку, переважає над внутрішніми якостями чоловіка, що є основою виникнення присутніх у тексті частковооцінних значень.

Наступний приклад маніфестує протилежну ситуацію. Єдиний суб'єкт оцінювання характеризує об'єкт – молоду дівчину – з різних боків. Для нього вона *негарна, але премудра*. У наведеному висловлюванні мотивація позитивної оцінки переважає над мотивацією негативної – внутрішні якості індивіда домінують над його не зовсім гарною зовнішністю. Аксіологічна суперечка, репрезентована протистоянням загальнооцінного предиката з негативним знаком *негарний* і частковооцінної номінації-позитива *премудрий*, закінчується перемогою позитивної характеристики.

У третьому мовленнєвому акті негативна оцінка – *хороший не був* – нейтралізується словосполученням з позитивним аксіологічним знаком – *щось дуже принадне*.

Інтерпретація кваліфікативних мовленнєвих актів у «малій прозі» кінця ХІХ – початку ХХ століття з різним ступенем вираження загальної позитивної / негативної оцінки свідчить про те, що розуміння гарного і поганого є варіативним, а загальна (холістична) оцінка – результатом опрацювання різних критеріїв, експлікації прихованих аксіологічних мотивів і підстав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Оценка в механизмах жизни и языка / Н. Д. Арутюнова // Язык и мир человека: 2-е изд., испр. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 130–247.
2. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М.: Наука, 1985. – 228 с.
3. Кобилянська О. Ю. В неділю рано зілля копала...: [повість; оповідання] / О. Ю. Кобилянська. – К.: Радянська школа, 1986. – 462 с.
4. Кобринська Н. І. Вибрані твори / Н. І. Кобринська. – К.: Дніпро, 1998. – 446 с.
5. Косинка Г. Новели / Г. Косинка. – К.: Дніпро, 1967. – 198 с.
6. Коцюбинський М. М. Твори: в 3 т. / М. М. Коцюбинський – К.: Дніпро, 1978. – Т. 2. – 288 с.
7. Оцінно-образна номінація та її функціонально-комунікативна спрямованість у текстах української «малої прози» кінця ХІХ – початку ХХ століття // Художній текст – слово – образ: лінгвостилістичний аналіз : [монографія] / М. І. Голянич, І. О. Бабій, Н. Я. Іванишин, О. Б. Литвин, У. В. Соловій, Р. І. Стефурак; за ред. М. І. Голянич. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – С. 106–162.
8. Словник синонімів української мови: в 2 т. – К.: Наукова думка, 1999. – Т. 1.
9. Словник синонімів української мови: в 2 т. – К.: Наукова думка, 2000. – Т. 2.
10. Тесленко А. Ю. – Прозові твори. Драматичні твори. Вірші. Листи / А. Ю. Тесленко. – К.: Наук. думка, 1988. – 480 с.
11. Франко І. Я. – Твори: в 2 т. / І. Я. Франко. – К.: Дніпро, 1981. – Т. 2. – 495 с.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2014 р.

Рецензія

ЛІТЕРАТУРНА НОРМА У МОВНІЙ ПРАКТИЦІ СЬОГОДЕННЯ

Літературна норма і мовна практика : [монографія] / С. Я. Єрмоленко,
С. П. Бирик, Т. А. Коць та ін.; [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – Ніжин: ТОВ «Видавництво
«Аспект-Поліграф», 2013. – 320 с.

Головна ознака літературної мови і центральне поняття теорії культури мови – літературна норма. Інтригуючи читача, у передмові рецензованого дослідження автори називають норму літературної мови головною «дійовою особою» культури мови. Дійсно, у монографії літературна норма – не просто предмет дослідження, а «персонаж» сучасної мовної практики, що живе своїм життям. Уперше в українському мовознавстві феномен норми розкрито комплексно: у стильових різновидах сучасної української мови, з опорою на співвідношення понять «прескриптивна і дескриптивна норма».

Характеристика норми – одна з найскладніших мовознавчих проблем, багатовимірність якої визначається фактами історичними, культурно-соціологічними і власне лінгвальними. Ще 1936 року у вступі до доповіді, виголошеної на IV лінгвістичному з'їзді в Копенгагені, Б. Гавранек поставив питання, чи є взагалі мовна норма предметом лінгвістичного вивчення? У згаданій доповіді він ствердно відповів на це питання. Спостереження науковців за змінами норми в часі і в її функціональній варіативності дають змогу осмислити її діалектичну суть і власне мовну природу. Відділ стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України під керівництвом С. Я. Єрмоленко продовжує традицію дослідження літературної мови, яка утвердилася у слов'янському мовознавстві. У монографії лінгвісти задекларували завдання показати багатоплановість, динамічну стабільність явища літературної норми як ознаки розвиненої літературної мови, виокремити диференційні ознаки літературної мови, наголосити на критеріях становлення літературної норми, на відмінності змісту понять «мовна норма» і «літературна норма», «літературна мова» і «мова художньої літератури».

Три розділи колективної праці охоплюють три напрямки бачення природи і функціонування літературної норми. У першому розділі «Феномен літературної мови» представлено концептуальні положення про ознаки літературної мови, критерії літературної норми, літературний стандарт у контексті мовної свідомості українців, художній стиль як складник національної лінгвокультури. Засадничим у монографії є трактування літературної мови як історично закономірної, суспільно важливої і необхідної форми існування національної мови. Такі визначальні ознаки її, як наддіалектний характер і динамічна стабільність норми, кодифікованість у словниках і граматиках, поліфункціональність і вербалізована поняттєва структурованість, якнайтісніше пов'язані з усвідомленням ролі літературної мови – репрезентантки (за словами І. Я. Франка) національної єдності. Автори наголошують на тому, що у кінці ХХ століття в Україні актуалізувалося питання державотворчої ролі української мови і пов'язане з ним питання літературного стандарту. *«Поняття «літературна мова» і «літературний стандарт» синонімічні, проте друге стосується саме новітньої історії української літературної мови і некоректне щодо попередніх історичних періодів»* (с. 7). У формі таблиці представлено наявність ознак норми в писемному та усному стандарті і в територіальних та соціальних діалектах.

Слід відзначити те, що у рецензованій праці диференційовано широкий і вузький зміст поняття «сучасна літературна мова»: *«Якщо в широкому розумінні сучасна літературна мова – це мова від Івана Котляревського до наших днів..., то у вузькому розумінні поняття... об'єднує комунікативну практику трьох поколінь. Це період одночасного життя старшого,*

середнього й молодшого поколінь. Мова молоді завжди відрізняється від мови старших людей, проте врівноважує цю різницю комунікативна активність середнього покоління, що й визначає характер норм сучасної літературної мови» (с. 15–16).

Серед критеріїв літературної норми у дослідженні виокремлено зовнішні (соціально-культурні) і внутрішні (системні). Водночас науковці ставлять насущне питання, за якими критеріями має відбуватися кодифікація літературної норми? Відповідь базується на трьох позиціях. За критерії кодифікації норми мають правити: 1) мовна практика освічених носіїв української літературної мови; 2) відповідність структурі української мови; 3) збереження писемно-літературних традицій, які об'єднують комунікативну практику трьох поколінь носіїв літературної мови. Підсумовує підрозділ теза про дедалі більший вплив засобів масової інформації на мовну свідомість носіїв літературної мови. У засобах масової комунікації репрезентовано писемну й усну форми спілкування. *«Цей чинник робить їх всеохопними і щодо трансформації в них функціональних стилів літературної мови» (с. 31).*

Осмилення феномену літературної мови як неодмінного складника духовної культури українців пов'язане, як зазначають автори монографії, з розвитком національного самовизначення українців, із сприйманням писемної літератури, яку створено українською мовою. Художньо-мовна практика письменників як критерій становлення й динаміки мовної норми пов'язана з історичними періодами розвитку української літературної мови. У монографії дотримано уже класичних постулатів, що письменник – носій літературної мови, але він і найактивніший творець національної мови в тому розумінні, що глибоко відчуває найтонші порухи народного слова, відтворює живе слово народу. *«Під пером майстра оновлюються, засвічуються новими гранями давно відомі лексичні скарби. «Індивідуальна мовотворчість виконує структурно-розширювальну (оновлення засобів мововираження) й огранювальну (удосконалення традиційних засобів) функцію творення стильової художньої (поетичної) норми» (с. 41).* Автори рецензованої праці застерігають, що сьогодні завдання дослідників – утримати теоретичний баланс між розглянутим постулатом про художній стиль як критерій становлення літературної норми і коректним трактуванням історичної ролі інших внутрішньомовних та позамовних чинників її розвитку. В іншому разі постає небезпека примітивного ототожнення літературної мови та мови художньої літератури, системи яких, як відомо, не конгруентні ані функціонально, ані за рівневими показниками.

У другому розділі «Динамічна стабільність норми – ознака розвиненої літературної мови» схарактеризовано просторову і часову глибину літературної мови, динаміку лексичної і граматичної норми, представлено кореляцію понять «норма» – «Інтернет» – «словник».

Цілком підтримуємо тезу, що витoki норми сучасної української літературної мови треба бачити не лише в певних просторових відмінностях, а й у писемно-літературних традиціях, що характеризують історичні періоди літературної мови. Запропонована С. Я. Єрмоленко метафора «просторова і часова глибина літературної норми» ґрунтується на розумінні літературної норми як певного конструкту, який витворюється в свідомості людей, належних до однієї комунікативної спільності. Жанрово-стильові різновиди писемної і усної української літературної мови на сучасному синхронному зрізі засвідчують існування літературної норми, якій не так просто дати однозначну просторову кваліфікацію. На думку науковця, *«якщо в художньому стилі через його прив'язаність до розмовного джерела безпосередньо виявляються просторові ознаки літературної мови..., то в таких стилях, як науковий, офіційно-діловий, літературна норма виявляє найвищий ступінь стандартизованості, причому говорити про діалектну основу такої стандартизованої літературної мови можна з великою мірою умовності. Не випадково в науковій практиці послуговуються поняттям «загальнолітературна норма», сутність якого визначається характером його протиставлення стильовим та стилістичним нормам» (с. 67).*

У підрозділах про динаміку лексичної і граматичної норми охоплено аналізом велику кількість різних лексико-семантичних і лексико-стилістичних процесів. Теоретичний виклад вдало проілюстровано численними цікавими прикладами. Оригінально видається розвідка про роль Інтернету у лінгвістичних студіях. Увиразнено нові завдання, які стоять перед сучасною

українською лексикографією у період гіпердинамічних змін в інформаційному середовищі. Велике прикладне значення мають матеріали про засади створення словника (від мовної практики до визначення реєстру), про пошукові машини Інтернету як засіб для формування лексикографічного реєстру, про модель формування лексикографічного реєстру.

Третій розділ «Культура мови: теорія і практика» висвітлює специфіку символічної і прагматичної, сильної і слабкої мовної норми, розкриває секрети рефлексії над літературною нормою, вводить у світ мовної культури і моди. Завершує монографію оригінальний аналіз культуромовного дискурсу в збірнику «Культура слова».

У монографії задекларовано, що реальне функціонування норми як ознаки літературної мови пов'язане із символічною і прагматичною оцінкою норми. Символічна норма – це *«сформований в уяві мовця ідеал мовної норми, який уособлює зв'язок із народнорозмовними традиціями, національним самоусвідомленням, вибором таких мовних засобів, які вирізняють українську мову з-поміж споріднених мов»* (с. 261). Прагматична норма полягає у використанні *«мовних засобів для досягнення передусім комунікативної мети – порозуміння»* (с. 265). Із цими поняттями, як стверджують автори, корелюють поняття сильної і слабкої мовної норми. Сильна, або стійка, мовна норма – це регулярні, традиційні реалізації кодифікованих мовних одиниць у писемній і усній практиці, а слабка мовна норма – це нестійка норма, пов'язана з регулярним відхиленням від кодифікованих правил. Наведено чимало лінгвальних фактів на підтвердження дії сильної і слабкої мовної норми. Супроводжують аналіз виразні схеми, малюнки.

Постійні рефлексії над літературною нормою передусім свідчать про культивування в суспільстві літературного різновиду як вищої форми національної мови. У рецензованій праці вказано, що поняття «рефлексії над літературною нормою» стосується переважно двох різних об'єктів: а) культури мови як навчальної дисципліни, мета якої – утверджувати літературну норму, формувати літературний стандарт як взірцевий різновид національної мови; б) культури мови як певного рівня мовної свідомості і мовної грамотності освічених людей. Вважаємо дуже важливим твердження, що культура мови починається із самоусвідомлення мовної особистості. Культура мови *«зароджується й розвивається там, де носіям національної літературної мови не байдуже, як вони говорять і пишуть, як сприймається їхня мова в різних сферах суспільного спілкування, а також у контексті інших мов»* (с. 278).

У виданні висвітлено також проблему співвідношення понять «модне» і «частотне». Узагальнювальною є теза, що здебільшого мода досить швидко змінюється, новизна нейтралізується, і на кожному етапі мовокористування виникають нові «модні» засоби мовного вираження. Водночас мовна мода може сигналізувати про формування, усталення нової стильової норми.

Кожному дослідникові-практику радимо ознайомитися із розвідкою «Відбиття культуромовного дискурсу в збірнику «Культура слова». Імпонує чіткий аналіз термінологічного апарату галузі на основі новаторської методики числової параметризації. Викликають неабиякий інтерес визначені коефіцієнти наукового зацікавлення мовою письменників. Слід поцінувати те, що і в самій монографії дуже виважено функціонує метамова галузей стилістики і культури мови. Виявлено оригінальні термінологічні варіанти, як-от: *загальномовний словник – загальномовний кадастр*. Окремі положення афористичні. Наприклад, вислів С. Я. Єрмоленко про словники: *«Словник національної мови – це справді весь світ, даний нам у поняттях, уявленнях і закарбований у словах»* (с. 314).

Загалом праця цілісна за предметом опису і широка за джерельним матеріалом, класична і новаторська за підходами до лінгвальних фактів. Після прочитання монографії виникає відчуття «невпинного плину мовної ріки». Замислюєшся і над дискусійними моментами. Так, на нашу думку, невирішеним залишається питання розмежування ознак і критеріїв літературної норми (наприклад, естетичне сприймання – це ознака чи критерій?). Звісно, що рецензована праця не розставила всі крапки над і у дослідженні норми та мовної практики. Якщо прескриптивна норма – це своєрідний ідеал, до якого важко наблизитися, то і ніколи не можна завершити процес унормування мови. Адже в кожному історичну добу діє своя норма, оцінювати її треба з

погляду того часу, тих комунікативних потреб, які постають в суспільстві. Професор М. Грушевський в одній із статей, опублікованих у «Раді», зазначав: «Поки народ живе, живе його мова. Ні я, ні ви, читачу, не вгадаєте, яка буде мова наша літературна й наукова, її термінологія, її правопис навіть за п'ятдесят літ, як будуть писати й говорити наші внуки. Пильнуймо своєї мови, поліпшаймо її, але не затуркуймо голови ані собі, ані людям надмірним перфекціонізмом. Давляєт днєві злоба його. Дев'яносто дев'ять процентів того, що продукуємо ми тепер, сповнивши свою службу в теперішній хвили, однаково забудеться, і що ж тут старатися про те, щоб його форма подобалася будучим поколінням, коли в тім вони не будуть мати потреби. Те з теперішніх писань, що потрібне буде для ужитку наших правнуків, постараються вони перевести на будучий правопис і мову перелицюють, коли воно буде потрібним для широкого ужитку. Сей труд і клопіт можемо їм полишити; не маймо претензії творити для віків, а ліпше пильнуймо свого обов'язку перед хвилею, перед її вимогами, щоб чесно сповнити його».

Рецензія надійшла до редакції 24.11.2014 р.

УДК 811.161. 2. 276.1"18"

Тетяна Сукаленко

(Національний університет державної
податкової служби України)

ТИПАЖ «ПОМІЩИК» НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ XIX СТ. «КІЄВЛЯНИНЬ»

Стаття присвячена вивченню інтерпретації типажу «поміщик» на сторінках газети XIX ст. «Кієвлянинь» та складанню його лінгвокультурної характеристики за даними української мови. У роботі подано проміжні результати дослідження типажу «поміщик», що виконується в руслі лінгвокультурології. Автор статті досліджує поведінкові характеристики типізованої особистості поміщика через призму оповідання XIX ст. Яковлевої «Старосвѣтскіє помѣщики (только не Гоголевскіє)», спираючись на теоретичні напрацювання, викладені в низці публікацій професора В. І. Карасика, присвячених новому напрямку в лінгвокультурології – теорії лінгвокультурних типажів.

Об'єктом вивчення є типаж «поміщик», як предмет аналізу розглядаються поняттєві, перцептивно-образні та ціннісні характеристики зазначеного типажу в оповіданні Яковлевої «Старосвѣтскіє помѣщики (только не Гоголевскіє)».

Ключові слова: типаж, лінгвокультурний типаж «поміщик», поняттєві, перцептивно-образні і ціннісні характеристики.

Татьяна Сукаленко. ТИПАЖ «ПОМЕЩИК» НА СТРАНИЦАХ ГАЗЕТЫ XIX В. «КИЕВЛЯНИНЬ»

Статья посвящена изучению интерпретации типажа «помещик» на страницах газеты XIX в. «Киевлянинь» и составлению его лингвокультурной характеристики по данным украинского языка. В работе представлены промежуточные результаты исследования типажа «помещик», выполняемого в русле лингвокультурологии. Автор статьи исследует поведенческие характеристики типизированной личности помещика через призму рассказа

XIX в. Яковлевою «Старосвѣтскіе помѣщики (только не Гоголевскіе)», опираючись на теоретическіе наработки, изложенные в ряде публикацій профессора В.И. Карасика, посвященных новому направлению в лингвокультурологии – теории лингвокультурных типажей.

Объектом изучения является типаж «помещик», как предмет анализа рассматриваются понятийные, перцептивно-образные и ценностные характеристики указанного типажа в рассказе Яковлевою «Старосвѣтскіе помѣщики (только не Гоголевскіе)».

Ключевые слова: типаж, лингвокультурный типаж «помещик», понятийные, перцептивно-образные и ценностные характеристики.

Sukalenko Tatyana. THE TYPE «PAN» ON THE PAGES OF THE XIXTH CENTURY NEWSPAPER «KIEVLIANIN»

The article is aimed at analyzing the interpretation of the type «pan» presented on the pages of the XIXth century newspaper «Kievlianin». Special regard is given to working out its linguistic-cultural characteristics on the data of the Ukrainian language. The present report shows the intermediate results of the analysis of the type «pan» in the linguistic-cultural aspect. The author considers behavioristic parameters of the typified individuality of the «pan» in Yakovleva's short story «The Old World Landowners (not by Gogol)», guided by the ideas, suggested in certain publications of prof. V.I. Karasik, devoted to the new trend in linguistic-cultural studies – the theory of linguistic-cultural types. The object of the analysis is the type «pan», as its subject the author views conceptual, perceptual-pictorial and evaluative characteristics of the type in Yakovleva's short story «The Old World Landowners (not by Gogol)».

Key words: type, the linguistic-cultural type «pan»; conceptual, perceptual-pictorial and evaluative characteristics.

Мова за своєю суттю антропоцентрична, а тому поява і становлення антропоцентричної парадигми в мовознавстві має об'єктивне підґрунтя. Погляд дослідника, пише М.В. Піменова, «зміщується з об'єкта пізнання на суб'єкт, аналізується людина в мові і мова в людині. У центрі уваги опиняється особистість носія мови. Новий підхід враховує роль людського чинника в мові, замість опори на форму з'являється опора на зміст, не на механізм, що лежить в основі мови, а на його застосування» [13, с. 8].

Зародження антропоцентричної парадигми пов'язане з іменами В. фон Гумбольдта і Е. Бенвеніста. В. фон Гумбольдт, зокрема, вперше сказав: «людина стає людиною тільки через мову, в якій діють творчі першосили людини, її глибинні можливості. Мова є єдиною духовною енергією народу» [4, с. 314]. Аналогічні ідеї представлені в «Загальній лінгвістиці» Е. Бенвеніста.

Ю. С. Степанов, дослідивши концепцію Е. Бенвеніста, зазначав: «Мова створена за міркою людини, і цей масштаб зафіксований організацією мови; відповідно до нього мова має вивчатися. Тому <...> лінгвістика завжди буде наукою про мову в людині і про людину в мові» [16, с. 15].

У рамках антропоцентричної парадигми в 90-і роки ХХ століття з'являється такий напрям сучасної лінгвістики, який отримав назву лингвокультурологія. Він представлений кількома школами, що мають крім загальної основи, що відбиває антропоцентризм мови, виразні відмінності. Так, у школі лінгвокультурології Ю. С. Степанова, «метою <...> є опис констант культури в їх діахронічному аспекті». Школа Н. Д. Арутюнової досліджує універсальні терміни культури, які виокремлюються з текстів різних часів і народів. Школа В. М. Телії досліджує «мовні сутності з позиції рефлексії носія живої мови, тобто це погляд на володіння культурною семантикою безпосередньо через суб'єкт мови і культури». Школа лінгвокультурології, в основі якої лежить концепція Є. М. Верещагіна і В. Г. Костомарова, досліджує прояви культури народу, які відбилися і зафіксувалися в мові [12, с. 30].

В. М. Телія відзначає, що «лінгвокультурологія орієнтована на людський, а точніше – на культурний чинник у мові та на мовний чинник у людині. А це означає, що лінгвокультурологія – надбання власне антропологічної парадигми науки про людину, центром тяжіння якої є феномен культури» [17, с. 222].

В. А. Маслова пише: «Лінгвокультурологія вивчає мову як феномен культури. Це певне бачення світу крізь призму національної мови, коли мова виступає як виразник особливої національної ментальності» [12, с. 8]. Аналогічна думка простежується в роботі В. В. Красних «Етнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія»: «Лінгвокультурологія – дисципліна, що вивчає прояв, відображення і фіксацію культури в мові та дискурсі. Вона безпосередньо пов'язана з вивченням національної картини світу, мовної свідомості, особливостей ментально-лінгвального комплексу» [10, с. 12].

Характерною особливістю лінгвокультурології є «системне уявлення культури народу в його мові, в діалектичній взаємодії і розвитку, розробка поняттєвого простору, який сприяє формуванню сучасного культурологічного мислення» [18, с. 250].

Лінгвокультурологія активно оперує терміном концепт, який отримує свою інтерпретацію і має певні своєрідні риси [13, с. 24]. При лінгвокультурологічному підході, як зазначає М. В. Піменова, «концепт розглядається в рамках діади «мова – культура». У цій традиції концепт визначається як локалізований у свідомості, але в центрі уваги при цьому виявляється його національно-культурна своєрідність» [13, с. 44]. Подібні аспекти вивчення концепту представлені в дослідженнях А. Вежбицької, С. Г. Воркачева, В. І. Карасика, М. В. Піменової, Ю. С. Степанова та ін.

На думку С. Г. Воркачева, концепт – це «одиниця колективного знання / свідомості (яка адресує до вищих духовних цінностей), що має мовне вираження і відзначена етнокультурною специфікою» [5, с. 70].

М. В. Піменова під концептом розуміє «одиниці концептуальної системи в їх відношенні до мовних виразів, у них міститься інформація про світ. Ця інформація належить до актуального або віртуального стану світу. Що індивід знає, думає, уявляє про об'єкти зовнішнього і внутрішнього світів і є те, що називається концептом. Концепт – це уявлення про фрагмент світу. Таке уявлення (образ, ідея, символ) формується загальнонаціональними ознаками, які доповнюються ознаками індивідуального досвіду і особистої яви. Концепт – це національний образ, ідея, символ, ускладнений ознаками індивідуального уявлення» [13, с. 45]. Наведені узагальнюючі визначення поняття *концепт* отримали в лінгвістичній літературі подальшу конкретизацію, зокрема у формі класифікацій концептів. Так, В. І. Карасик пропонує концепти класифікувати таким чином: змістовно всі концепти він протиставляє на параметричні і непараметричні ментальні утворення. До перших належать ті концепти, які виступають в якості категорій, що класифікуються для зіставлення реальних характеристик об'єктів. До других належать концепти, які мають предметний зміст. Параметричні концепти вельми своєрідні, їх ціннісний компонент виводиться дедуктивно при їх конкретизації в дискурсі. На питання, чи можна параметричні концепти вважати концептами В. І. Карасик дає таку відповідь: «Ці ментальні утворення мають принципово універсальну, загальнолюдську природу, їх ціннісний компонент є не внутрішньо притаманним їм (інгерентним), а наведеним (адгерентним), їх перцептивно-образний компонент усвідомлюється як прототипове уточнення (за Е. Рош), а в кількох випадках є виродженням <...>, але їх поняттєвий компонент є розгалуженим складним знанням про неспостережувані речі. Непараметричні концепти В. І. Карасик поділяє на регулятивні та нерегулятивні. До перших він відносить ті «ментальні утворення, в змісті яких головне місце посідає ціннісний компонент». До других – «синкретичні ментальні утворення різного характеру» [8, с. 97–98]. В. І. Карасик поряд з картинками, схемами, сценаріями та іншими різновидами концептів виділяє і концепт, і *лінгвокультурний типаж*.

Лінгвокультурні типажі, як пише Є. В. Гуляєва, «існують у колективній свідомості як якийсь конструкт – багатовимірне абстрактне ментальне утворення, яке можна описати в рамках лінгвокультурології. Таким чином, лінгвокультурний типаж представляє собою, з

одного боку, мовну особистість, а з іншого боку, концепт, змістом якого є типізована особистість. Будучи частиною національної концептосфери, поняттєвий компонент концепту має набір найбільш важливих смислових доміант, що конституують зміст досліджуваного поняття, і включає в себе певну суму інформації, «як наукової, так і побутової, як істинної, так і помилкової», необхідну для успішного спілкування в рамках певної культури» [6, с. 8].

Лінгвокультурні типажі є узагальненням реально існуючих особистостей, є впізнаваними і мають яскраві асоціації та концентрують у собі ціннісні орієнтири сучасного суспільства. Наприклад, у сучасній російській лінгвокультурі вирізняються такі типажі: «бізнесмен», «політик», «менеджер», «начальник», «олігарх», «учитель», «піжон», «міліціонер», «фанат», «хакер», «зла свекруха» та ін. В основу моделювання зазначених лінгвокультурних типажів покладені теоретичні напрацювання та загальноновизнані схеми, запропоновані В. І. Карасиком і О. А. Дмитрієвою. У названих дослідженнях акцентовано увагу на поняттєвих, образних і ціннісних ознаках.

Вивчення лінгвокультурних типажів включає в себе такі аспекти: 1) аналіз мовного вираження характеристик лінгвокультурного типуажу через опис їх зовнішнього вигляду, дозвілля, сфери діяльності, мовних особливостей (опис образно-перцептивних характеристик типуажу); 2) виявлення оцінного ставлення до відповідного типуажу, виведення норм поведінки і цінностей, що утворюють аксіологічну базу відповідного типуажу; 3) аналіз анкетних даних, написаних інформантами на тему, яка відповідає змісту концепту [7, с. 36].

Кожна епоха має свої набори «типажів». Наприклад, для України XIX ст. характерні такі лінгвокультурні типажі: «пан», «пані», «селянин», «селянка», «робітник», «лях», «козак», «москаль», «шляхтич», «священик», «студент», «поміщик» та ін. Вони отримали поширення в художньому дискурсі того часу.

Мета статті – розкрити образно-перцептивні, оцінні характеристики лінгвокультурного типуажу «поміщик» у мовній свідомості XIX ст. за матеріалами газети «Кієвлянинь» (1875). Вирішення цього завдання передбачає звернення не тільки до лінгвістичних і енциклопедичних словників, але й до наукового та художнього дискурсу. Зокрема, цікавим виявилось залучення оцінних характеристик типуажу в оповіданні XIX ст. Яковлевої «Старосв'їтські пом'їщики (только не Гоголевські)».

В Енциклопедичному словнику Ф. А. Брокгауза і І. А. Ефрона при розкритті змісту поняття «поміщик» звертається увага на те, що «поміщику належало право господарського користування маєтком, причому спершу він користувався тільки тими доходами і вигодами, які раніше отримувала казна, а пізніше – в таких самих розмірах, як і вотчинник. Поміщик міг збільшувати цінність маєтку шляхом оранки порожніх частин маєтку: тоді знову розорані чверті залишалися у володінні поміщика, хоча б цим шляхом його оклад робився вищим, ніж той, що йому належав. Після остаточного прикріплення селян введення у володіння маєтком супроводжувалося «послужною грамотою», зверненою до селян, і праця останніх належала поміщику. Поміщик володів селянами так само, як і вотчинник; права його в цьому відношенні обмежувалися тільки в інтересах казни. Поміщик не повинен був грабувати селян, обтяжувати їх надмірними податками, розганяти, а головне – йому заборонялося переводити їх на свої вотчини; словом, він не повинен був «спустошувати маєток» <...> [2].

У Великій радянській енциклопедії поняття «поміщик» розкривається таким чином: «поміщики – феодалні землевласники в Росії кінця 15 –початку 20 ст. Назва походить від давньоруського слова «испомещать», тобто поселяти на певній території, яка потім отримала найменування маєток, що було умовним видом землеволодіння в Російській державі кінця 15 – початку 18 ст. В 19 – початку 20 ст. поміщиками зазвичай називали дворян, що мали власні землі» [1].

До 1917 року склалася певна географія поміщицького землеволодіння. «Основні землі поміщиків знаходилися в центральних губерніях Європейської Росії і в Україні, в Сибіру поміщиків практично не було. Майнове становище поміщиків було дуже неоднорідне. Основним показником заможності поміщика в 1-й половині 19 ст. було володіння душами <...> Основним показником добробуту поміщика після скасування кріпосного права стала їх

земельна власність, яка неухильно зменшувалася. Пор.: «В 1862 році поміщики мали 87, 2. млн. десятин, в 1877 – 73,1 млн., в 1905 – 53,2 млн. десятин, хоча уряд всіляко підтримував їхнє землеволодіння. Особливо швидко скорочувалося землеволодіння поміщиків у Центральних промислових і Північних районах, найбільш повільно – в західних губерніях» [1].

В Енциклопедичному словнику слово поміщик отримує таку інтерпретацію: «поміщики – в Росії дворяни-землевласники. Спочатку люди, які служили, одержали в користування землю (маєток) за виконання державної служби. Поступово маєтки стали спадковими, з 1714 – власністю поміщика <...>» [19].

Поряд з поняттєвим визначенням в енциклопедіях наявні й оцінні характеристики поміщиків. Наприклад, негативна конотація представлена в інтерпретації поміщиків у Радянській історичній енциклопедії. Поняття поміщик тут одержує таке тлумачення: «Поміщики – феодальні землевласники в дореволюційній Росії. <...> Поміщики були головною опорою самодержавства, яке зберегло поміщицьке землеволодіння і після скасування кріпосного права в 1861. Були ліквідовані як клас у результаті Жовтневої революції <...>» [15].

У лінгвістичних словниках, зокрема в Словнику української мови, поміщик одержує висхідне до наведених вище енциклопедичних пояснень тлумачення, «у дореволюційній Росії та країнах з пережитками феодально-кріпосницьких відносин – землевласник, звичайно дворянин, основним джерелом доходу якого є приватна власність на землю» [14, т. 7, с. 130].

Таким чином, за даними словників, концепт «поміщик» включав в себе такі поняттєві складові: поміщики – це феодальні землевласники в Росії; дворяни, які мали власні землі; споконвічно люди, які служили, отримували в користування землю (маєток) за виконання державної служби; землевласник, звичайно дворянин, основним джерелом доходу якого є приватна власність на землю; основним показником заможності поміщика в 1-й половині 19 ст. було володіння душами, поміщик володів селянами в інтересах казни, йому заборонялося переселяти селян на свої вотчини, грабувати і обтяжувати їх надмірними податками; поміщик – опора самодержавства.

Крім зазначених характеристик типу «поміщик», важливі цікаві перцептивно-образні характеристики поміщика, яких, звичайно, не можна знайти в словникових узагальненнях, але які представлені в художньому дискурсі. Зокрема, цікаві перцептивно-образні характеристики поміщиків (зовнішність, вік, стать, соціальне походження, місце проживання, мовні особливості, манери поведінки, види діяльності, дозвілля) представлені в оповіданні Яковлевої «Старосвѣтскіе помѣщики (только не Гоголевскіе)».

За частотністю вживання в структурі типу «поміщик» виділено 4 основні фрейми: 1. «Внутрішні моральні характеристики». 2. «Зовнішні характеристики». 3. «Місце проживання». 4. «Дозвілля».

1. Фрейм «Внутрішні моральні характеристики».

Важливою ознакою опису типу «поміщик» є манери поведінки.

Серед позитивних рис характеру, пов'язаних з проявом сутності концепту поміщик, виділимо такі: любов до господарювання. У представленні Яковлевої поміщик хоча і цікавиться господарством, але це саме зацікавлення, а не щоденна важка праця, що має мету, план тощо, тобто процес відбувається на рівні захоплення. Перебування поміщика на млині – моральне задоволення, а не робота, про що і свідчить приклад з тексту:

Поликарпъ Петровичъ очень любилъ хозяйничать, а больше всего любилъ мирошничать. Рѣка въ селѣ была хорошая; двѣ мельницы на проѣзжей дорогѣ, завозу всегда много – одинъ мирошникъ не управится, а доходъ упускаетъ жалъ; вотъ и проводитъ Поликарпъ Петровичъ большую часть времени на мельницѣ, часто и ночуетъ тамъ – а какая славная у мирошника жинка, да какъ хороше ходитъ(одѣвается)! Не чета она Маргаритѣ Васильевнѣ! [20; 21].

Зазначене ставлення до господарської праці поміщика кінця XIX ст. збігається з стереотипними уявленнями, що існували на початку XIX ст.

Пор.: Щоправда, зазначаючи цю рису, господарювання не було виснажливим тягарем у його житті, це швидше захоплення, про що яскраво свідчить ця цитата: «Афанасий Иванович очень мало занимался хозяйством, хотя, впрочем, ездил иногда к косарям и жнецам и смотрел довольно пристально на их работу; все бремя правления лежало на Пульхерии Ивановне» [3].

По суті, ставлення поміщика до господарювання було однакове.

Крім цих характеристик, в оповіданні Яковлевої «Старосвѣтскіе помѣщики (только не Гоголевскіе)» представлені риси, які передають внутрішньосімейні стосунки, які прямо не належать до характеристик, які протиставляють концепт «поміщик» іншим типажам української дійсності XIX ст.

В оповіданні Яковлевої більше акцент робиться на таких рисах характеру, як:

скупість:

Обносилаь совсѣмъ Маргарита Васильевна, денегъ ни копѣйки и – волей-неволей пришлось обратиться къ мужу.

Поликарпъ Петровичъ! Робко сказала она – дайте мнѣ денегъ,

А на щобъ –се? Вопросилъ онъ.

– Платья всѣ мои очень изношены

Гардеробъ надо бы исправить!

«На що? женихаться хочешь?» – спросилъ онъ съ насмѣшкой.

«Вотъ у меня отъ самой свадьбы красная желетка на парадъ служитъ и еще будетъ столько же служитъ.

Я нанковый сюртукъ по 3 года ношу. Зинька, яка гарна дівка, а въ, затрапези ходить – й ничего. А тоби, старой, новый гардеропъ подай? [20; 21].

хитрувато розважливість:

– Поликарпъ Петровичъ! Когда мы Анюту замужъ отдадимъ? Спросила однажды Маргарита Васильевна у мужа – она еще прежде меня невѣстой была, а до сихъ поръ все не замужемъ.

– Другъ мой отвѣчалъ Поликарпъ Петровичъ; – радъ бы я отдать Анюту, да, вотъ видишь - ли какія дѣла: женихъ ея непримѣнно до свадьбы хочетъ получить ея приданное, а денегъ меня нѣтъ, земли же продавать или отдавать не хочется. Такъ вотъ я все ищу у кого бы занять побольше чтобы разомъ ужъ и брату, сплатить за часть и Анютѣ отдать приданное... [20; 21].

У Н. В. Гоголя основний інтерес у житті поміщика був зосереджений на внутрішньосімейних стосунках: лагідно, з любов'ю ставився до дружини, проводив багато часу з нею: «Нельзя было глядеть без участия на их взаимную любовь. Они никогда не говорили друг другу ты, но всегда вы; вы, Афанасий Иванович; вы, Пульхерия Ивановна. «Это вы продавили стул, Афанасий Иванович?» – «Ничего, не сердитесь, Пульхерия Ивановна: это я». Они никогда не имели детей, и оттого вся привязанность их сосредоточивалась на них же самих» [3].

Відмінною рисою є те, що у Яковлевої подружжя мало дітей, а у Гоголя – ні, тому всю турботу і любов вони дарували одне одному.

Важливим при описі типажу є такий аспект у Яковлевої – ставлення до освіти. Поміщик не бажав витратити гроші на навчання сина, оскільки не хотів, щоб згодом той став розумнішим батька:

Мальчику хотѣлось въ гимназію, куда перешло большинство способныхъ его товарищей; онъ просилъ объ этомъ мать – она сказала Поликарпу Петровичу:

Дудки! вскричалъ Поликарпъ Петровичъ, тратиться на него, чтобы онъ послѣ сѣбя ученымъ противъ отца считалъ?

А тебѣ еще разъ повторяю, Маргарита Васильевна, чтобы хлопоты и плата за все время ученья были твои [20; 21].

У тексті оповідання ми також спостерігаємо за доволі складними стосунками батька з сином (упертість, обмеженість, селянські погляди на життя відповідно до яких освіта вважалася зайвою):

Паликарпъ Петровичъ былъ очень доволенъ, что Петя [сын] такъ скоро окончилъ свое учение (онъ самъ нигдѣ, кромѣ уѣздного училища не былъ, да и то просиживалъ въ каждомъ классѣ по два года), смотрѣлъ на сына какъ на челоуѣка, окончившаго свое образованія и въ 13 лѣтъ хотѣлъ уже заставитьъ его служить [20; 21].

<...> Я тебѣ пустеками заниматься не дозволю, я тебя заставляю служить!

– Служить вы меня не заставите. Я уйду изъ вашего дома; а если это не удастся, то буду сидѣть у васъ, слоложя руки.

Видя, что сын задумалъ серьезно въ университетъ, что служить въ канцеляріи губернатора онъ его не заставитъ; но не желая сдаться вершинно на желаніе сына, он придумалъ обратъ его на другой какой факультетъ и выбралъ юридическій только затѣмъ, что это факультетъ не тотъ, на который сын самъ желаетъ поступитъ [20; 21].

У М. В. Гоголя цього аспекту – ставлення до освіти – ми не спостерігаємо.

2. Фрейм «Зовнішні характеристики».

З оповідання Яковлевої формуються уявлення про звичайний одяг дрібних поміщиків кінця XIX ст. Зокрема, з оповідання видно, що поміщик був одягнений у нанковий сюртук – «двобортний одяг з довгими полами, відкладним коміром і широкими лацканами» [14, т. 9, с. 909] з грубої бавовняної тканини, переважно жовтого кольору, яка зараз вийшла з ужитку [14, т. 5, с. 134], суконний жилет – «вид чоловічої одежі без коміра та рукавів, яку одягають під піджак чи інший верхній одяг» [14, т. 2, с. 529].

Влітку головним убором поміщика був картуз, а взимку – смушеву шапку.

Поликарпъ Петровичъ [поміщикъ] зимою носить **нанковий сюртукъ** и **красный суконный жилетъ**; лѣтомъ суконный жилетъ; замѣняється другимъ, болѣе легкимъ, остальной костюмъ остается тотъ–же, вмѣсто **картуза**, зимою онъ носить **черную барашковую шапку** съ краснымъ доньшкомъ. Трубка съ длиннѣйшимъ чубукомъ, – низмѣнная спутница Поликарпа Петровича вездѣ и всегда (Яковлева. Старосвѣтскіе поміщики); Наредился Поликарпъ Петровичъ въ неизмѣнный **красный жилетъ** означавшій у него всегда особенное торжество, нанковий **новый сюртукъ**, взялъ съ собою неизменный свой длиннѣйшій чубукъ, надѣвъ предварительно на него праздничный бисерный чехоль, подаренный женою передъ свадьбой [20; 21].

Для характеристики персонажів, що підпадають під ознаку «старосвітські поміщики» важливою є вікова ознака. В оповіданні «Старосвѣтскіе поміщики (только не Гоголевскіе)» представлено старого поміщика з чітко вказаним віком – 70 років:

Поликарпъ Петровичъ, старосвѣтскій помѣщикъ лѣтъ 70-ти, живетъ безвыѣдно въ своемъ селѣ со дня рожденія; только 4 года своей жизни провель онъ въ училищѣ своего уѣднаго города [20; 21].

Пор. образ поміщика Афанасія Івановича в оповіданні М. В. Гоголя «Старосвітські поміщики». Поміщик був високого зросту, одягнутий у баранячий кожух: «Афанасію Івановичу було шістьдесят лет, Пульхеріи Івановне пятьдесят пять. Афанасій Іванович был високого роста, ходил всегда в бараньем тулупчике, покрытом камлотом, сидел согнувшись и всегда почти улыбался, хотя бы рассказывал или просто слушал» [3]. Важливими компонентами образно-перцептивних уявлень про поміщика ХІХ ст., які впливають з оповідання є фрейми «Місце проживання» і «Дозвілля».

3. Фрейм «Місце проживання».

Цікавим збігом є фрейм «Місце проживання».

За аналізованим текстом, поміщик жив у великому будинку, мав сад, город, господарчі будівлі.

Усадьба у Поликарпа Петровича была хороша: домъ большой, садъ хорошій, рѣка. Противъ самого дома, на противоположной сторонѣ улицы, церковь [20; 21].

Кімната поміщика була прикрашена всілякими іграшками, портретами, картинами, зброєю, про що свідчить такий приклад з тексту:

Комната Поликарпа Петровича, которую онъ называлъ и хатою и кабинетомъ, была наибольшая его спальня уставленная всевозможными игрушками, увѣшанная всевозможными портретами гетмановъ и другими картинами; между картинъ красовались нагайки, плетки и прочія подобныя украшенія [20; 21].

Пор. кімнату поміщика Афанасія Івановича в оповіданні М. В. Гоголя «Старосвітські поміщики»: «Комнаты домика, в котором жили наши старички, были маленькие, низенькие, какие обыкновенно встречаются у старосветских людей. В каждой комнате была огромная печь, занимавшая почти третью часть ее. Комнатки эти были ужасно теплы, потому что и Афанасій Іванович и Пульхерія Івановна очень любили теплоту. <...> Стены комнат убраны были несколькими картинами и картинками в старинных узеньких рамах. Я уверен, что сами хозяева давно позабыли их содержание, и если бы некоторые из них были унесены, то они бы, верно, этого не заметили. Два портрета было больших, писанных масляными красками. Один представлял какого-то архиерея, другой Петра III. Из узеньких рам глядела герцогиня Лавальер, запачканная мухами. Вокруг окон и над дверями находилось множество небольших картинок, которые как-то привыкаешь почитать за пятна на стене и потому их вовсе не рассматриваешь. Пол почти во всех комнатах был глиняный, но так чисто вымазанный и сохранившийся с такою опрятностью, с какою, верно, не содержится ни один паркет в богатом доме, лениво подметаемый невыспавшимся господином в ливрее» [3].

У Гоголя поміщик не виявляв безпосереднього інтересу до явищ культури, тобто він навіть не звертав жодної уваги на картини, що висять на стінах у кімнатах їх будинку. І хоча герой повісті наділений душевними якостями, йому не були притаманні глибокі духовні цінності. Ми цілком погоджуємося з думкою Олексія Лебедева про те, що «світ історії, до якого відсилають портрети Петра III і герцогині Лавальер), поміщиків не цікавив: їм було добре в своєму замкненому просторі, і вони не бажали з нього виходити навіть подумки <...>» [11].

Обстановка підкреслює зовнішню незначність старосвітського життя, обмеженість звичними предметами і неспішним ходом життя, типовим для старосвітської патріархальності. Краса природи, віддаленість від «цивілізації» викликають приємний і спокійний стан душі мешканців [9].

4. Фрейм «Дозвілля».

За своєю суттю фрейм «Дозвілля» відбиває спрямування не на сам розвиток, а на задоволення своїх проблем, потреб, бажань. У Яковлевої – це любов до музики: *Поликарпъ*

Поликарповичъ такъ любитъ музыку, что скучаетъ если я каждый день не играю; вотъ онъ и купил себѣ органъ и каждый день, какъ отдохнетъ, то и поиграетъ немножко; ужъ безъ этого онъ не можетъ [20; 21].

У повісті М. В. Гоголя особлива увага приділяється прийому гостей: «Эти добрые люди, можно сказать, жили для гостей. Все, что у них ни было лучшего, все это выносилось. Они наперерыв старались угостить вас всем, что только производило их хозяйство. Но более всего приятно мне было то, что во всей их услужливости не было никакой приторности. Это радушие и готовность так кротко выражались на их лицах, так шли к ним, что поневоле соглашался на их просьбы. Они были следствие чистой, ясной простоты их добрых, бесхитростных душ. Это радушие вовсе не то, с каким угощает вас чиновник казенной палаты, вышедший в люди вашими стараниями, называющий вас благодетелем и ползающий у ног ваших. Гость никаким образом не был отпускаем того же дня: он должен был непременно переночевать» [3].

Як показує ілюстративний матеріал, старосвітські поміщики відрізнялись людяністю, привітністю та гостинністю і «пропонували гостю не тільки їжу, але й мир і душевний спокій» [9].

Таким чином, типаж «поміщик» і в оповіданні Яковлевої, і в повісті Гоголя одержує позитивну оцінку, в аналізованих творах спостерігається відсутність різко негативних характеристик. Такі конотації часто суперечать енциклопедичним представленням, як наприклад, «поміщик» – опора самодержавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большая советская энциклопедия: в 30 т. – М.: Советская энциклопедия, 1969–1978.
2. Брокгауз Ф. А. Энциклопедический словарь / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб.: Брокгауз-Ефрон. 1890–1907.
3. Гоголь Н. В. Старосветские помещики: авторский сборник / Н. В. Гоголь. – М.: Детская литература, 2009. – С. 17–45.
4. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 400 с.
5. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт. Становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–72.
6. Гуляева Е. В. Лингвокультурный типаж «американский адвокат»: дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / Е. В. Гуляева. – Волгоград, 2009. – 177 с.
7. Деревянская В. В. Лингвокультурный типаж «британский колониальный служащий»: дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / В. В. Деревянская. – Волгоград, 2008. – 216 с.
8. Карасик В. И. Концепты-регулятивы / В. И. Карасик // Язык, сознание, коммуникация: сб. статей / [отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов]. – М.: МАКС Пресс, 2005. – Вып. 30. – С. 95–108.
9. Коржова Е. Ю. Психология семейных отношений в повести «Старосветские помещики» Н. В. Гоголя / Е. Ю. Коржова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://humanpsy.ru/articles/family-2/02-08-Korzova.pdf>
10. Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: курс лекций / В. В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.
11. Лебедев А. Идиллическое в повести «Старосветские помещики» Н. В. Гоголя и поэме «Герман и Доротея» И. В. Гёте / А. Лебедев. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/27881/22-Lebedev.pdf?sequence=1>
12. Маслова В. А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – М.: Academia, 2001. – 208 с.
13. Пименова М. В. Концепт сердце: образ, понятие, символ: [монография] / М. В. Пименова. – Кемерово: КемГУ, 2007. – 500 с. (Серия «Концептуальные исследования». – Вып. 9).
14. Словник української мови: в 11 т. / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
15. Советская историческая энциклопедия / [под ред. Е. М. Жукова]. – М.: Советская энциклопедия, 1973–1982.

16. Степанов Ю. С. Эмиль Бенвенист и лингвистика на пути преобразования. Вступительная статья / Ю. С. Степанов // Бенвенист Э. Общая лингвистика / Ю. С. Степанов. – М. : УРСС, 2002. – С. 5–16.
17. Телия В. Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 285 с.
18. Тхорик В.И. Лингвокультурология и межкультурная коммуникация: учебное пособие / В. И. Тхорик, Н. Ю. Фанян. – 2 изд. – М.: ГИС, 2006. – 260 с.
19. Энциклопедический словарь. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/es/45223/%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D1%89%D0%B8%D0%BA%D0%B8>
20. Яковлева. Старосѣтскіе помѣщики (только не Гоголевскіе) / Яковлева // Кіевлянинъ. Литературная и политическая газета югозападнаго края. – Вторникъ 21-го января 1875 года. – №9.
21. Яковлева. Старосѣтскіе помѣщики (только не Гоголевскіе) / Яковлева // Кіевлянинъ. Литературная и политическая газета югозападнаго края. – Четвергъ 23-го января 1875 года. – №10.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2014 р.

УДК 811.161.2:81'373.2

Михайло Торчинський
(Хмельницький національний університет)

ОНИМНА СИСТЕМА І КРИТЕРІЇ ЇЇ АНАЛІЗУ

У статті з'ясовується сутність онімної системи як сукупності власних назв, об'єднаних на основі передусім таких критеріїв, як: денотатно-характеристичний, що передбачає розмежування денотатно-номінативних і денотатно-квалітативних особливостей; етимолого-словотвірний, тобто встановлення мотиву номінації, визначення локально-темпоральних атрибутів пропріальної лексики, з'ясування етимології, характеристика особливостей творення, зокрема способу деривації, та функціональний (опис особливостей використання онімів у різностильових текстах, аналіз їхніх кодифікаційних ознак). Врахування усіх компонентів запропонованої схеми аналізу забезпечить дійсно комплексний і послідовний опис власних назв.

Ключові слова: власна назва, онімна система, денотатно-характеристична типологія, етимолого-словотвірна структура, функціональна характеристика.

Михаил Торчинский. ОНИМНАЯ СИСТЕМА И КРИТЕРИИ ЕЕ АНАЛИЗА

В статье выясняется сущность онимной системы как совокупности имен собственных, объединенных на основе прежде всего таких критериев, как денотатно-характеристический, этимолого-словообразовательный и функциональный. Учет всех компонентов предложенной схемы анализа обеспечит действительно комплексное и последовательное описание имен собственных.

Ключевые слова: имя собственное, онимная система, денотатно-характеристическая типология, этимолого-словообразовательная структура, функциональная характеристика.

Mykhailo Torchinskiy. ONIMNA SYSTEM AND CRITERIA OF ITS ANALYSIS

Essence of the system onyms as aggregates of the names own, incorporated on the basis of foremost such criteria turns out in the article, as denotat-characteristic, that, in same queue, foresees differentiating denotat-nominative and denotat-qualitative features; etymology-word-formation, that establishment of reason of nomination, determination, locally temporal attributes of propriat vocabulary, finding out of etymology, description of features of creation, in particular to the method of

derivate, and functional, that description The account of all of the tools of the offered chart of analysis will provide complex and successive description of the names own indeed.

Key words: name own, system onyms, denotat-characteristic typology, etymology-word-formation structure, functional description.

Онімний простір – це сукупність усіх власних назв, які функціонують у певній мові. Незважаючи на те, що сутність терміна пояснюється досить просто, серед ономастів немає єдиної думки щодо його дефініції. Так, лише О. В. Суперанська свого часу пропонувала низку визначень, у яких онімний простір (раніше – ономастичний) кваліфікувався як «сукупність власних назв у їхньому додатку до денотатів» [4, с. 275–276]; «сукупність власних назв, які вживаються у мові певного народу для іменування реальних, гіпотетичних і фантастичних об'єктів» [5, с. 9] тощо.

Синонімім є й термін «онімна система». Н. В. Подольська у «Словнику російської ономастичної термінології» онімний простір визначає як «комплекс власних назв усіх класів, які вживаються у мові певного народу в певний період для іменування реальних, гіпотетичних і фантастичних об'єктів» [3, с. 95], а онімну систему – як «певним чином внутрішньо організовану сукупність онімичних моделей, морфем і формантів» [3, с. 93].

О. Ю. Карпенко на основі принципів когнітивної лінгвістики розглядає онімні системи як групи пропріальних одиниць, що мотивуються, визначаються і взаємно структуруються особливими уніфікованими конструкціями знання [2, с. 123–124].

Власне онімний простір, або онімна система, поділяється насамперед на онімні поля - його частини, «що містять оніми певного класу» [3, с. 94–95]. Безумовно, «назви, які входять у кожне поле, становлять собою систему (чи комплекс систем), кожний член якої пов'язаний з іншими низкою показників: територією, часом, темою, різновидом об'єкта і т. ін.» [5, с. 12]. Екстралінгвальність процесу, на думку О. В. Суперанської, проявляється в тому, що ступінь розчленування онімних полів і їхня ієрархія для тих, хто користується онімами, залежить від ступеня їх ознайомлення з об'єктами, що мають ці найменування [4, с. 280–281]. Варто зазначити, що виокремлюються й інші різновиди полів, наприклад, соціальне, стилістичне, національне тощо [див.: 4, с. 281–283]. Оскільки онімний простір становить собою відкриту систему, кількість онімних полів та інших його різновидів постійно збільшується (особливо це стосується найменувань об'єктів, пов'язаних із ідеологічною та матеріальною сферами діяльності людей).

Отже, можна констатувати відсутність єдиного термінопоняття і для усієї сукупності власних назв, які існують у певній мові, і для окремих різновидів пропріальних одиниць. Водночас засвідчено намагання провести структурування системи онімів на основі досить різнопланових критеріїв. Як зазначає А. О. Білецький, «першочерговим завданням ономастики є саме вивчення типів ономастичних систем, оскільки кожен тип відбиває сполучення відомих лінгвістичних і культурно-історичних стихій» [1, с. 10]. Тобто загальна характеристика ономастикону, і частковий опис окремих онімних секторів, полів та більш дрібних структурних одиниць онімного простору сприяють усталенню онімії як цілісної, взаємопов'язаної, багатогранної системи, що має свої спільні й відмінні особливості.

«Зрозуміло, що сьогодні, коли мова йде про систему як науковий термін, ніхто не буде ототожнювати систему просто з набором або сукупністю, тому що безперечними семантичними компонентами поняття системи є зв'язки (точніше – взаємозв'язки), або відношення (точніше – взаємовідношення)» [1, с. 191]. Отже, аналіз онімного простору як надзвичайно великої кількості пов'язаних один із одним складників, що становлять певне цілісне утворення, невіддільний від структури онімної системи, тобто з'ясування внутрішньої будови і зв'язків пропріативів [5, с. 628, 650].

Критерії, на основі яких структурується онімний простір, – це сукупність досить різнопланових ознак пропріальних одиниць, серед яких виокремлюються як загальномовні особливості, так і диференційні, специфічні саме для власних назв. Тому систематизація в ономастиці «здійснюється за різними принципами: за типами іменованих об'єктів, за мовною

належністю назв, за характером лексичних основ, за формальними показниками, на основі типологічної, хронологічної, генетичної спільності назв і т. д.» [5, с. 203]. Додатково можливе групування онімів за багатьма іншими особливостями, причому розробка схеми типологічної класифікації та систематизації ономастикону залежить передусім від завдань, які поставлені перед дослідниками.

Однак основними критеріями структурування онімного простору, які загалом забезпечують комплексну характеристику будь-якої пропріальної одиниці, на нашу думку, необхідно вважати:

1) характер іменованих об'єктів (ономастика у своєму первинному розподілі онімів повторює членування світового простору – земного, навколосемного, космічного, реального і гіпотетичного, тому припускається, що всі зафіксовані у певній мові назви існують не хаотично, а розмежовані на території разом із тими об'єктами, які вони називають [5, с. 202–203]);

2) особливості творення власних назв (не лише власне спосіб творення пропріативів, а й семантика твірних основ, мотиваційні відношення між денотатом й онімом, продуктивність словотвірного типу, етимологія, походження, час і шлях виникнення та структура онімних одиниць, тобто ті ознаки, які цілком можуть вказати, де, коли і як утворена та чи інша власна назва);

3) функціонування пропріативів (ураховуються стилістичні особливості власних назв, сфера і форма їх уживання, а також кодифікаційні ознаки, зокрема правопис і відмінювання; таким чином можна охарактеризувати насамперед побутування онімів у мовленні, визначити додаткові змістові нашарування у семантиці власної назви).

Дотримання вказаних умов забезпечить створення стрункої, логічної, послідовної типології онімів, чому сприятиме і виражена, мотивована, узгоджена із сучасними вимогами термінологія, яка ґрунтується на систематизації денотатів. Усе це свідчатиме про високий рівень розвитку ономастики, тому що «опис й аналіз власних назв неможливі без певної класифікації, яка або невидимо присутня в ономастичній роботі як своєрідна платформа автора, або спеціально ним вводиться для більш чіткого розмежування явищ» [4, с. 148].

Безперечно, структурування ономастикону нерозривно пов'язане із класифікаційними проектами, оскільки ще з античних часів відомо, що наука починається зі встановлення відмінностей і тотожностей. Різні класифікації допомагають виявленню категорій, які вивчаються, і сприяють їх відмежуванню від пов'язаних із ними явищ, що належать до інших категорій. Класифікація у будь-якій науці – важливий етап роботи, у процесі якого відбираються необхідні для вивчення категорії, відбувається членування полів науки, уточнюється її об'єкт тощо [5, с. 202].

Характеризуючи історію створення ономастичних типологій, варто зазначити, по-перше, активізацію у вітчизняній та зарубіжній ономастиці протягом останнього півстоліття проблеми структурування онімного простору, по-друге, відсутність спільних підходів до систематизації пропріальних одиниць.

Підтвердженням першого положення може бути короткий перелік тих досліджень, на основі яких реалізовували спробу структурування вітчизняного ономастикону.

Зокрема, типологія власних назв за характером іменованих об'єктів ґрунтується на поглядах В. Д. Беленької, В. Д. Бондалетова, В. А. Жучкевича, Ю. О. Карпенка, Е. М. Мурзаєва, В. А. Никонова, В. В. Німчука, Н. В. Подольської, А. І. Попова, О. В. Суперанської, В. І. Супруна, Л. М. Щетиніна та інших дослідників.

Особливості творення українських пропріативів відбиті у наукових працях О. О. Белея, А. О. Білецького, Д. Г. Бучка, В. А. Бушакова, К. Й. Галаса, В. О. Горпинича, І. М. Железняк, О. П. Карпенко, А. П. Коваль, М. Кордуби, А. П. Корепанової, Ю. М. Кругляк, О. А. Купчинського, В. В. Лободи, В. В. Лучика, Л. Т. Масенко, С. М. Медвідь-Пахомової, І. В. Муромцева, В. А. Никонова, Є. С. Отіна, Т. І. Поляруш, Ю. К. Редька, С. А. Реммера, О. С. Стрижака, О. В. Суперанської, М. І. Сюська, В. М. Топорова, О. М. Трубачова, З. Т. Франко, М. Л. Худаша, П. П. Чучки, В. П. Шульгача, М. Т. Янка та у багатьох інших дисертаційних роботах, монографіях, словниках, статтях тощо.

Функціональні ознаки онімів ґрунтовно висвітлені у наукових студіях Л. О. Белея, Є. М. Беліцької, А. М. Василенко, В. М. Галич, І. Герус-Тарнавецької, М. В. Горбаневського, А. Г. Гудманяна, Л. І. Дуки, В. В. Жайворонка, В. І. Ільченка, В. М. Калінкіна, О. Ю. Карпенко, Ю. О. Карпенка, О. Ю. Ковалевської, Н. С. Колесник, Т. Н. Кондратьєвої, Т. І. Крупеньової, Е. Б. Магазаника, Л. Т. Масенко, В. М. Михайлова, В. А. Никонова, Є. С. Отіна, Н. Ф. Попович, М. І. Романюк, М. Е. Рут, О. В. Суперанської, М. В. Фененка, І. В. Хлестун та інших дослідників.

Наявність значної кількості ономастичних досліджень як в Україні, так і на суміжних територіях засвідчує високий рівень опрацювання теорії пропріальних одиниць. Водночас таким прикладом може стати і якісний показник, зокрема створення науково достовірного групування власних назв. Завдяки цьому можна, по-перше, підбити певні підсумки виконаної роботи, по-друге, накреслити чіткі орієнтири на перспективу. Створення класифікації, яка становить собою «розподіл чого-небудь за класами згідно з наявними ознаками» [4, с. 355], причому обов'язково не за однією (створити таку типологію нереально), а за багатьма, які в цілому повинні охопити всі основні особливості пропріальної лексики, і є одним із головних завдань ономастики.

Водночас засвідчено відсутність спільних підходів до групування пропріальних одиниць, оскільки не всі питання, пов'язані з цим процесом, уже розв'язані. Це стосується і типології онімів за характером іменованих денотатів, і групування пропріативів за твірними ознаками, і розмежування власних назв за їхніми функціональними особливостями. Поки що проблеми, які стосуються структурування онімного простору української мови, достатньою мірою не узагальнені й не розв'язані, не визначені також основні засади систематизації онімів, що й зумовлює актуальність теми нашого дослідження.

Запропонована нами раніше схема аналізу власних назв [6, с. 224; 7, с. 275] містила 27 критеріїв характеристики пропріальної лексики, які можна було об'єднати у такі основні блоки: 1) номінативний; 2) етимолого-словотвірний; 3) функціональний; 4) квалітативно-денотатний; 5) стилістичний; 6) екстралінгвальний. Подальше вивчення особливостей аналізу власних назв [8, с. 15–17, 159–161] зумовило внесення часткових змін у запропоновану схему, що, на нашу думку, дозволило уникнути певного дублювання під час характеристики онімів і надало цьому процесу більшої стрункості. Це стосується насамперед розмежування загальних блоків (рекомендується виділяти три блоки: денотатно-характеристичний, етимолого-словотвірний та функціональний).

Денотатно-характеристична типологія власних назв ґрунтується на аналізі різних ознак денотатів і складається із двох частин: денотатно-номінативної і денотатно-квалітативної.

Денотатно-номінативна структура онімного простору пов'язана з характеристикою пропріальних одиниць за типом іменованих об'єктів, кожен із яких, звичайно, уже має загальну назву і водночас може бути додатково номінований саме за допомогою власної. В основі такого структурування лежить поділ найменувань на поля, сектори, сегменти й елементи, кожен із яких має підгрупу (у поєднанні з основними термінами вживається префікс під-, який може надавати словам значення «менша, нижча частина», що часто практикується в українській мові).

Денотатно-квалітативна типологія пропріативів пов'язана з якісними ознаками іменованих об'єктів, зокрема їхніми біологічними властивостями, реальністю їх існування, опозицією «мікро-мезо-макро» і кількістю номінованих об'єктів; завершує такий аналіз власної назви екстралінгвальна інформація про денотат.

Етимолого-словотвірна систематизація пропріативів – це встановлення мотиву номінації, визначення локально-темпоральних атрибутів пропріальної лексики, зокрема її походження, шляху й часу виникнення, з'ясування етимології, характеристика особливостей творення, зокрема способу деривації, структури, продуктивності словотвірних типів та семантики онімних твірних основ.

Функціональна характеристика пропріативів охоплює, по-перше, опис особливостей їх використання у різностильових текстах, по-друге, аналіз їхніх кодифікаційних ознак.

Стилістичний аналіз передбачає визначення функцій власних назв; виокремлення онімів, які активно побутують у певних стилях. Окремі різновиди власних назв (особливо поетоніми) можуть входити до складу різних стилістичних тропів і фігур. Звертається увага і на конотацію, концептуальність, символічність та етнокультурну знаковість онімних одиниць. Однак більшість власних найменувань не має ні відповідних конотацій, ні безпосереднього зв'язку зі своїм внутрішнім значенням, на основі чого можна було б визначити можливі асоціації певного оніма з іншими реаліями. Як додаткові лінгвостилістичні ознаки можна виявляти емоційно-експресивне навантаження й лексико-семантичний потенціал онімів, проте такі доповнення властиві не кожній власній назві.

Пропріативи характеризуються належністю до активного чи пасивного словникового складу. За сферою вживання власні назви також можуть бути розмежовані на основі додаткових критеріїв: частотності, поширення, особливостей реалізації і побутування. Систематизація пропріальних одиниць за формою передбачає їхній поділ на основні та варіантні оніми.

Кодифікація у системі власних назв засвідчена передусім на рівні орфографії (незважаючи на численні зміни, які вносилися до правопису, проблеми виникають досить часто, особливо щодо написання запозичених найменувань та поєднання онімів із географічними, астрономічними або іншими термінами у їхньому складі) та відмінювання.

Завдяки такому розмежуванню нова схема аналізу пропріальних одиниць має такий вигляд: 1) початкова (офіційна) форма; **а) денотатно-характеристичні групи:** 2) онімне поле; 3) онімне підполе; 4) онімний сектор; 5) онімний підсектор; 6) онімний сегмент; 7) онімний підсегмент; 8) онімний елемент; 9) онімний піделемент; 10) біологічні особливості денотата; 11) реальність його існування; 12) розміри денотата; 13) кількість номінованих об'єктів; 14) екстралінгвальна інформація про денотат; **б) етимолого-словотвірні групи:** 15) мотиваційні відношення; 16) походження; 17) шлях виникнення; 18) час виникнення; 19) етимологія; 20) спосіб творення; 21) структура; 22) продуктивність словотвірного типу; 23) семантика твірної основи; **в) функціональні групи:** 24) функція пропріатива; 25) побутування у певних стилях; 26) функціонування у складі стилістичних фігур і тропів; 27) конотація, асоціативність, концептуальність, символічність та етнокультурна знаковість; 28) емоційно-експресивні особливості; 29) додаткові лінгвостилістичні характеристики; 30) належність до активного чи пасивного словникового складу; 31) частотність уживання; 32) поширення; 33) особливості реалізації; 34) особливості побутування; 35) форма; 36) правопис; 37) регулярність ідентифікації номінацій як власних назв; 38) відмінювання.

Звичайно, кількість указаних критеріїв аналізу онімів досить значна; можливо, і не з усіма принципами характеристики власних назв ономасти погодяться. Варто, однак, взяти до уваги те, що власні назви у зіставленні з апелятивами взагалі мають більше особливостей. Урахування усіх їх у системному описі пропріальних одиниць необхідне, оскільки іменованій об'єкт «завжди, хоча і з різним ступенем чіткості, співвіднесений з іншими предметами цього виду, а також з іншими типами подібних і неподібних предметів. У цьому – один із проявів пізнавально-класифікаційної діяльності людини, яка мислить, і реальне втілення акумулятивної функції (в розумінні збереження знань, людського досвіду) мови» [4, с. 23].

Саме тому відчувається потреба у деталізуванні структури онімного простору й української, й інших мов, у виділенні не лише таких загальноприйнятих широких одномастих об'єднань, як антропоніми чи топоніми, а й у членуванні їх на більш дрібні підвиди, які мають окремі диференційні особливості.

На нашу думку, врахування усіх компонентів запропонованої схеми аналізу забезпечить дійсно комплексний і послідовний опис пропріальної лексики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белецкий А. А. Лексикология и теория языкознания: ономастика / А. А. Белецкий. – К.: Изд-во КГУ, 1972. – 227 с.
2. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О. Ю. Карпенко. – Одеса, 2006. – 416 с.
3. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
4. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 366 с.
5. Теория и методика ономастических исследований / А. В. Суперанская, В. Э. Сталтмане, Н. В. Подольская; отв. ред. А. П. Непокупный. – М.: Наука, 1986. – 256 с.
6. Торчинський М. М. Аналіз власних назв як специфічних мовних одиниць / М. М. Торчинський // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : збірник наукових праць. – Хмельницький: ХНУ, 2007. – Ч. II. – Вип. 3. – С. 223–226.
7. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : [монографія] / М. М. Торчинський. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 550 с.
8. Торчинський М. М. Українська ономастика : навчальний посібник / М. М. Торчинський. – К.: Міленіум, 2010. – 238 с.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2014 р.

УДК 811.161. 2'373.2

Галина Шаповал

*(Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка)*

ОСОБЛИВОСТІ ІМЕНУВАННЯ ПЕРСОНАЖІВ У МАЛІЙ ПРОЗІ

ОЛЕСЯ БАБІЯ (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ «ГНІВ»)

Стаття присвячена дослідженню функціонування власних імен у малій прозі Олеся Бабія. Охарактеризовано стилістичні функції літературно-художніх антропонімів та визначено особливості вживання власних назв у творчості письменника.

Ключові слова: апеллятив, літературно-художній антропонім, номінація, онім.

Галина Шаповал. ОСОБЕННОСТИ ИМЕНОВАНИЯ ПЕРСОНАЖЕЙ В МАЛОЙ ПРОЗЕ ОЛЕСЯ БАБИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ СБОРНИКА «ГНЕВ»)

Статья посвящена исследованию функционирования собственных имен в малой прозе Олеся Бабия. Охарактеризованы стилистические функции литературно-художественных антропонимов и определены особенности употребления имен собственных в творчестве писателя.

Ключевые слова: апеллятив, литературно-художественный антропоним, номинация, оним.

Galina Shapoval. FEATURES NAMING OF CHARACTERS IN THE SMALL PROSE OLESYA BABIY (BASED ON THE BOOK «ANGER»)

The article is devoted to the investigation of the functioning of proper names in the small prose Olesya Babiya. Characterized by stylistic features of literary anthroponyms and peculiarities in the use of proper names in the works of the writer.

Key words: appellativ, literary-artistic anthroponym, nomination, onym.

Наука про власні імена людей або літературно-художня антропоніміка є досить молодою, проте плавно розширює коло своїх досліджень і дозволяє побачити, що часто автор не випадково підбирає для своїх героїв імена, а вже у ході оповіді з певною метою більше чи менше вживає означень на позначення героя. Антропоніми, утворюючи центральну частину знімного простору, несуть найбільше смислове й емоційне навантаження, не стільки іменують, скільки служать вираженням об'єктів оцінки чи апелювання, а також засобами характеристики інших об'єктів.

Однією з найважливіших проблем сучасної української літературної ономастики є дослідження функціонально-стилістичних особливостей антропонімії в художньому тексті. Це досить об'ємна та складна тема. Відомо, що без аналізу власних імен справжнє розуміння тексту, його глибинних, підтекстових змістових шарів просто неможливе.

У канві художніх текстів власні найменування, зокрема антропоніми, дуже різноманітні та інформаційно і семантично наповнені. Ці оніми вказують на стать, етнічну належність, вік, соціальний статус, стосунки між персонажами, виражають зовнішні та внутрішні ознаки об'єкта номінації, ставлення до нього автора чи інших осіб. Як влучно зауважив Ю. О. Карпенко, «...власна назва містить незміряний, величезний обсяг інформації – треба тільки ту інформацію побачити самому й зуміти передати читачеві» [4, с. 75]. Дуже часто у власних назвах знаходять відображення побут, вірування та історія певного етносу. Письменники, називаючи персонажів, найменше зважають на специфічні функціональні ознаки імен, прізвищ і т.п., а просто прагнуть дібрати власну особову назву, яка б адекватно характеризувала, оцінювала та однозначно ідентифікувала персонажа-денотата [2, с. 7].

Мета статті - комплексний аналіз літературно-художніх антропонімів у малій прозі Олесе Бабія, визначення функціонального навантаження, участі у створенні художнього цілого, особливостей використання власних назв у зазначених творах письменника.

Творчість Олесе Бабія, уродженця Івано-Франківщини, одного з організаторів групи поетів-символістів «Митуса», активного борця за народну справу, ветерана визвольної війни, політичного діяча-підпільника, політв'язня, досить цікава. У 20–30-і роки він був одним із найпопулярніших у Західній Україні та за її межами, однак його ім'я замовчувалося радянською владою і на сьогодні літературна спадщина письменника мало досліджена. Цікаво, що сила його слова підтверджувалася не лише популярністю серед населення рідного краю, а й тією ненавистю, з якою вороги нищили написані ним твори. Польський уряд не друкував деякі його новели, а більшовики заборонили взагалі усю творчість. «Оповіданнями своїми Олесь Бабій розповідає все те, що всмоктав його спостережливий розум з життєвого досвіду, подій, людей і книжок впродовж років війни, революції та «мирного» життя. «Безпосередній живловий віталізм, дух бунту та протесту і невинне шукання, заспокоєння для своєї невтишимої потреби людяности в людях і подіях історії, які дадуться знайти в усіх новелях Бабія» - так відгукується про талановитого письменника колега Василь Бобинський [3]. Нелегким було життя Олесе Бабія, проте він не переставав у своїх творах прославляти рідну землю та гартувати патріотичний дух народу.

Як відомо, головна функція антропонімів у літературі – працювати на художній текст, на його розуміння читачем, адекватне інтерпретування, в тому числі на підтекст, адже антропоніми становлять невід'ємний компонент структури та вагому частину художнього твору. У канві будь-якого твору антропоніми виконують різноманітні функції: номінативну, локалізаційну, соціологічну, оцінну, алюзійну. Розглянемо ці функції в оповіданнях О. Бабія.

Номінативна функція притаманна усім власним назвам. У збірку «Грім» увійшли твори переважно воєнної тематики, проте у цих оповіданнях яскраво проявляються й релігійні мотиви. Звернімо увагу на синонімічний ряд апелятивів, що вживаються на позначення священика: *теолог, священик, духовник, заступник Христа, апостол любові, піп гайдамака, єтомосць, ксьондз, отець духовний, душ пастир, піп, сповідник* та ін. [5, с. 240].

Своїх персонажів автор найчастіше називає однолексемним іменуванням (*Іван, Марія, Володя, дівчатко, студент* та ін.). Рідше у творах використовується дволексемне іменування

«детермінатив + ім'я»: *брат Михася, товариш Павло, отаман Гоффман*. Це свідчить, що у повсякденному житті, а особливо у воєнний час, прізвища людей використовувалися рідко.

Називаючи певну спільноту, письменник вдається до номінації безіменної, наприклад: *вороги, людство, нація, студенти, громада, «бабник»* (жіночий колектив), *сто молодих стрільчиків, вигнанці, філософи, інтелігенція, провідники революції, відділи добровольців, лицеміри*. Такий спосіб іменування допомагає автору досягти ще більшого узагальнення образу, бо часто до цих назв додає ще й додаткову характеристику, під яку тоді вже підпадають усі учасники безіменної номінації. Отож у творі «Голос народу» під інтелігенцією Олесь Бабій розуміє *«горстку людей, що живе наскрізь звірячим життям і турбується тільки справами жолудка, не знімаючися духом і на хвилину, не думаючи про вічність, Бога і смерть»*, а націю тлумачить як *«35 мільонів темних напів звірячих хлопів Іванів, що поза хлібом і салом нічого не бачуть і не бажать»*[1, с. 69].

Для характеристики головного героя новели «Поправився» Івана застосовуються наступні замітники імені: *кум, безбожник, «відлюдько», большевик, санітет, поважний господар, блудний син*.

Для того, щоб виразити ставлення селян та церкви до уподобань Івана у вірі, О. Бабій вживає безліч апелятивів із негативною семантикою: *безбожник, окаянний, грішник* та ін.

Локалізаційна функція. Олесь Бабій послуговується іменником того ж періоду, що описує, тому серед антропонімів переважають християнські імена *Марія, Іван, Павло, Василь*, а місцевий колорит творить іменами на зразок *Івась, Михась, Луць, Марійка, Маруся, Галюся* та апелятивами-діалектизмами - *тазда, стомоць, побідник – «переможець»* та ін. Такий індивідуальний підхід письменника дозволяє перенести читача у зображуваний ним час.

Письменник чітко у канві твору окреслює часовий простір – період Першої світової війни, національної розрухи та січових стрільців, період загибелі і величезної надії на вільне, краще життя. Молоді українці прагнуть усією силою завоювати свободу рідній державі: *«Але якби ти знав, як гарно переживати все, що переживає нація, жити її болями, відчувати радість її перемоги! Як солодко бути побідником!»* [1, с. 73], *«А ворог хоче поневолити нас...лише наша сила змусить ворога числитися з нами і помиритися на все. Чому ж один потік має заливати другий, як Бог призначив кожному окреме русло і шлях?»*[1, с. 77].

Соціологічна функція. Кожна особа належить до певного соціального стану, має якусь професію, родові зв'язки та ін. У малій прозі Олесь Бабій переважає поєднання літературно-художніх антропонімів з апелятивом, який вже несе певну інформацію: *вдівець Іван, багата господиня Марійка, русявенька Галюся, маленька Володя, стара Пилипючка, молодий теолог Михась Безрідний, товариш Павло*.

Найкраще представлена безіменна номінація. Ці лексеми не прив'язані у тексті до будь-якого імені й переважно вказують на діяльність персонажів (*кухар, священник, теолог, жовнір, стрільці*), на походження номінанта (*козак з над Дону, чи Кубані, австрійський цугсфірер*), на належність до певних групувань (*козаки, сотки селянських грудей, сотня галицьких стрільців, тисячі жвавих молодців*), на вікові характеристики (*дволітня дитина, старенька матуся, п'ятнадцятилітні діти з багнетами при боці, старці, молодь*), на віросповідування (*віруючі селяни, найміцніший вірл, християнин, найпобожніша людина, отець духовний, діти Всевишнього*), на фізичні особливості людей (*ранені, недужий, кривджені брати*), на матеріальні достатки людей (*босі, обдерті*).

Особливу групу становлять апелятиви, які вказують на етнічну та етнографічну належність денотатів (*Гуцули, Галічанс, Українці, напів дикий Бойко, Наддніпрянець, Серб, Чех, Подоляни, Поляк*). Іменування такого типу майже завжди вживаються без власного імені: *«Навіть один Гуцул нахилився до другого і шепнув по тихо»* [1, с. 60], *«Наша інтелігенція більше чужа для Наддніпрянця, як для Серба, чи Чеха»* [1, с. 70]. Тут ми пересвідчуємось, що іменування такого типу включає у себе не поодиноких представників, а цілі соціуми, у яких схожі ідеї, думки, прагнення та ідеали.

Характеристично-оцінна функція. Олесь Бабій для називання героїв послуговується прізвищами, іменами та замітниками імен, які є водночас характеризуючими. Іноді поряд із

іменем подається інформація про особу: *стара Пилипючка найпобожніша жінка в селі і старша братова; молодий теолог Михась Безрідний* та ін. Однак є і твори, де автор не використовує жодної власної назви. Так, у новелі «Перед церквою» функціонують тільки замітники імен *я, ти, юрба богомольців* та ін.

Прізвище головного героя Безрідного у новелі «Голос народу» автор сам же пояснює вже на початку твору «...*молодий гімназіст покинув батьківський дім, добровільно вибираючися на війну*» [1, с. 67].

Новеліст використовує антропоніми-експресиви не лише для інформаційного задуму, а й для створення потрібного позитивного чи негативного уявлення про героя. Так, для відображення глибоких почуттів Марічки до Івана у новелі «Поправився» автор застосовує іменування із позитивною семантикою: *«Івасику! Голубчику мій! Скажи мені, чого ти сумний? Люби мій!»* [1, с. 129]. Аналізовані твори охоплюють період війни, тому багато експресивів автор не вживає, догадуємось, що у такі важкі часи надмірна експресивність була би навіть зайвою.

Дуже часто для характеристики персонажа поряд з власним іменем вживається ще апелятив: *донечки молоді, чорнокосі циганочки, учениці гімназії Маруся, Стефа і Таня; Марійка, добра, люба, прекрасна жінка*. Для найменування молодих людей чи дітей використані імена-демінітиви, утворені переважно за допомогою зменшено-пестливих суфіксів: *Маруся, Галуся, Володя, Михась, Марійка*.

Для творення негативних образів, а це переважно об'єкти безіменної номінації на позначення ворогів українського народу, автор використовує такі лексеми, як *ненаситні жеруни, прокляті, хижа бандитська п'яна згряя, бандити та розбишаки, вороги, лицеміри* та ін. Тут спеціально автор замовчує ім'я та прізвище героїв для того, щоб ще більше виразити свою зневагу – *«Чуєш? – зірвався гімназіст спалахнувши. – Це розстрілюють Українців! О прокляті! – крикнув дрозжачи із зворушенням»* [1, с. 85]. Бачимо, що експресивні варіанти у період війни застосовувались в основному до ворога і несли негативну конотацію. Експресії тут надзвичайної не відшукаєш, тому що люди були вже звикші до смертельних втрат *«Я бачив трунів не мало, то знаю, що людина як та муха: умерла, закопають – тай шлюз»* [1, с. 120]. Адже навіть похорон малолітньої дочки Івана із новели «Поправився» описано досить стримано. Іван лише схилив голову та звертається до небожки *донечко* і це уже є величезним проявом глибокого суму (*«А так хотілося, щоб донечка жила...аби щоби хоч по смери ще побачити її...по смерти... І сльози капнули на свіжму могилу...»*) [1, с. 120].

Алюзійна функція. Українська та світова літератури, Біблія, міфологія, народна творчість є першоджерелами, на яких будуються алюзійні образи, особливою прикметою яких є здатність зберігати та трансформувати семантико-асоціативний фон. Саме тому Олесь Бабій намагається через власні імена персонажів передати певні алюзії та асоціації.

Авторські літературно-художні антропоніми можна поділити на внутрішньоконтекстуальні (національно-культурні ЛХА), які функціонують на території України, зумовлені соціально-історичними чинниками та зовнішньоконтекстуальні (міжкультурні оніми, які загальновідомі у світовій літературі). Розглянемо твір «Голос народу». Тут вживаються іменування першого типу коли ідеться про великих полководців (*Наливайка, Хмельницького, Наполеона, Робеспера*), проте головний герой твору ними зовсім не захоплюється. Молодий теолог Михась, який і згадує перелічених осіб, свідомо не йде на війну після вступу до духовної семінарії: *«Сьогодні він називав війну найбільшим злочином людства, воєнних героїв, яких колись боготворив, уважав за звичайних бандитів і розбишак»* [1, с. 66]. Він переконаний, що будь-яка війна чи протистояння рано чи пізно стає кровопролиттям, а ті, хто розпалює війну, стає в один ряд до відомих революціонерів, які рано чи пізно платять за свої неправомірні вчинки: *«Хай Господь допомагає Українцям – щоби тільки без війни, без проливу крові»*. Але щиро молиться за рідний народ, хоче якось внормувати ці події в рамках теології, тобто без братовбивства. На підтвердження переконань Михася у творі автор згадує французьких завойовників Наполеона та Робеспера не випадково, а для того щоб підкреслити та обґрунтувати громадянську позицію та попередити про можливий неочікуваний поворот подій

для українського народу: «Нема нічого нового під сонцем... А що лишилось зі слави Робесп'єра, Наполеона, що значить марні зусилля революціонерів сьогодні...» [1, с. 73]. Зовсім не випадково в канву тексту вводить Северина Наливайка та Богдана Хмельницького: «Козацтво зблизька, це була така сама дика, хамська, бандитська, п'яна згря, як всі сьогоднішні армії, революційні і неревольюційні, а властиво тисячу разів дикіша! Якби ти побачив своїми очима дійсно козака так з часів Наливайка, Хмельницького, ти перестав би ідеалізувати козацьку добу нашої історії» [1, с. 74]. Так молодий гімназист бачить відомих козацьких ватажків і, взявши за основу християнський закон «Не вбивай», засуджує їх. Проте стається переломний момент в його поглядах: коли гімназист бачить, як фельдфебель б'є священника, що аж чаша йому з рук випадає, тоді навіть людина таких стійких переконань, як Михась, знімає рясу і стає до бою за справедливість: «Боже! Ти одурич нас! За любов і правду треба боротися, а не прощати кривду і злочини...» [1, с. 92]. Отже, лунає грандіозний заклик до боротьби, бо людина стійких переконань про аморальність воєнних дій не може сидіти зложивши руки, коли йде мова про захист Батьківщини. Тому й аналогічно усі припущення про революціонерів тоді анольовуються, бо автор бачить що іншого виходу просто немає, тому що «не можна бути щасливим - доки не щаслива вітчизна».

Зовнішньоконтекстуальні ЛХА, емоційно-оцінні ознаки яких взято з Біблії, натякають на «вічні образи». Це таке іменування, як *Господь Бог, Всевишній, Сус Христос, Христос, Бог, Господь, Ісус, Давид* та ін. Вони тісно переплітаються з тодішніми воєнними подіями («*Молися сину, щоби Господь вернув спокій твоїй душі*», «*Господи...Господи...велика твоя кара...визволи нас!*»). Тут образ Бога часто згадується задля того, щоб провести аналогію із муками на хресті та муками поневоленого народу за справедливість. Боротьба народ страшено змучила, розкидала по тюрмах, вбивала, проте не зламала, адже бідні прості вояки, які й були основною військовою масою, до останку не втрачають надії на здобуття чистого неба над головою і уповають на Всевишнього: «*Браття! Уклякнім і помолімося за тих, що там страдають в тюрмах і неволі, та на вигнанню...Помолімося за Україну!*» [1, с. 62]. Тут доля народу порівнюється з тортурами Христа, але Христос воскрес і автор вселяє надію на те, що після страшних мук «*Господь визволить колись і дорогу Україну*».

У творчості Олесья Бабія представлено багатий і різноманітний за семантикою та емоційно-експресивним забарвленням антропонімійний матеріал. Власні найменування, які мають здатність розкривати та увиразнювати концепцію художнього твору, є результатом спеціального підбору та допомагають краще зрозуміти авторський задум.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабій О. Гнів (новела) / О. Бабій. – Л.: Русалка, 1922. – 162 с.
2. Белей Л. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX ст. / Л. О. Белей. – Ужгород, 1995. – 120 с.
3. Бобинський В. Гість із ночі: Поезія. Проза. публіцистика. Літературна критика. Переклади / В. Бобинський / [упоряд.; передм.; приміт. М. Дубини]. – К.: Дніпро, 1990.
4. Карпенко Ю. Про літературну ономастику: Міркування на базі твору Ліни Костенко «Коротко – як діагноз» / Ю. Карпенко // *Linguistica slavica*. Ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Железняк. – К.: Кий, 2002. – С. 75–83.
5. Лозко Г. Етнологія України: Філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект / Г. Лозко. – К.: АртЕК, 2001. – 304 с.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2014 р.

СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКІ ОДИНИЦІ ПЛАНУ ВИРАЖЕННЯ ТЕМИ ШЛЮБУ В ОБРЯДОВОМУ ТЕКСТІ ВЕСНЯНО-ЛІТНЬОГО КАЛЕНДАРНОГО ЦИКЛУ

У статті подано результати етнолінгвістичного дослідження різнопланових невербальних та вербальних одиниць, які репрезентують тему шлюбу в середньополіському обрядовому тексті весняно-літнього календарного циклу, зокрема з'ясовано особливості їх функціонування та семантику, розглянуто основні міфологічні уявлення, які лежать в основі їх постання.

Ключові слова: етнолінгвістичне дослідження, тема шлюбу, обрядовий текст, різнопланові невербальні та вербальні одиниці, явища традиційної народної духовної культури.

Марина Шарапа. СРЕДНЕПОЛЕССКИЕ ЕДИНИЦЫ ПЛАНА ВЫРАЖЕНИЯ ТЕМЫ БРАКА В ОБРЯДОВОМ ТЕКСТЕ ВЕСЕННЕ-ЛЕТНЕГО КАЛЕНДАРНОГО ЦИКЛА

В статье поданы результаты этнолингвистического исследования разноплановых невербальных и вербальных единиц, которые репрезентируют тему брака в среднеполесском обрядовом тексте весенне-летнего календарного цикла, в том числе определены особенности их функционирования и семантика, рассмотрены основные мифологические представления, которые лежат в основе их возникновения.

Ключевые слова: этнолингвистическое исследование, тема брака, обрядовый текст, разноплановые невербальные и вербальные единицы, явления традиционной народной духовной культуры.

Maryna Sharapa. MIDDLE POLISSYA UNITS OF THE EXPRESSION OF MARRIAGE THEME IN RITUAL TEXT OF THE SPRING AND SUMMER CALENDAR CYCLE

The article presents the results of ethnolinguistic study of diverse nonverbal and verbal units that represent the theme of marriage in Middle Polissya ritual text of spring and summer calendar cycle. The peculiarities of their functioning and semantics and basic mythological ideas that underlie their rise are revealed in the paper.

Key words: ethnolinguistic studies, the theme of marriage, ritual text, diverse non-verbal and verbal units, phenomena of traditional folk spiritual culture.

Етнолінгвістичні дослідження передбачають вивчення плану змісту етнокультури, тобто давньої моделі світу, побудованої на основі міфологічних уявлень, з'ясування етимології явищ духовної культури, реалізованої в різних її формах, встановлення взаємозв'язків та взаємозумовленості елементів мови й народної культури. Оскільки розвиток явищ традиційної народної духовної культури відбувається нерівномірно, більшість елементів не зникають, а змінюються в процесі нашарування, взаємозаміни, переходу в інші сфери побутування, особливої актуальності набувають дослідження календарних обрядових текстів у цілості всіх їх компонентів, а також у взаємозв'язках окремих календарних циклів між собою та з іншими обрядовими сферами, зокрема весільною.

У монографії Т. Агапкіної «Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл» серед основних загальнослов'янських міфопоетичних домінант всього весняно-літнього циклу народного календаря розглянуто тему символічного осуду неодруженої (незаміжної) молоді та стимуляції шлюбу, тему міжстатевого спілкування молоді в системі весняно-літніх свят та шлюбно-еротичну тему трійцько-купальського циклу. Автор

переконливо доводить, що шлюб посідає важливе місце серед основних традиційних цінностей (таких як урожай, приплід худоби, захищеність від стихійних лих та нечистої сили, здоров'я взагалі), набуття яких відбувається за допомогою ритуалу. Любовно-шлюбні інтереси соціуму й потенційна небезпека того, що «дівчину не візьмуть заміж», моделюють розвинену підсистему, яка функціонує зокрема в межах календарно-обрядового циклу [1]. Дослідження основних тем плану змісту (зокрема теми шлюбу), які формують середньополіський календарний весняно-літній обрядовий текст як семіотичну цілість, є важливим елементом реконструкції прастану традиційної народної духовної культури Середнього Полісся як частини загальнослов'янського мовно-культурного ландшафту.

Мета статті: з'ясувати мотиви постання, особливості функціонування та семантику різнопланових невербальних та вербальних одиниць, які репрезентують тему шлюбу в середньополіському календарному весняно-літньому обрядовому тексті.

Календарна й весільна слов'янська обрядовість (як і фольклор) пов'язані не тільки з багатьма явищами народного побуту та творчості, але й між собою – генетично, історично, типологічно. Пісенний репертуар календарних і весільних обрядів – частини цілого, елементи системи. Відомо, що весільний репертуар входив у систему календарного фольклору [9, с. 147, 150]. Календарні звичаї, спрямовані (у перспективі) на досягнення шлюбу, досить різноманітні – як за складом учасників, так і за своєю формою та функціями (ритуалізовані форми знайомства й спілкування молоді, оглядини, відкрите демонстрування намірів і вподобань (пристрастей) та магичні практики, покликані стимулювати або прискорити шлюб) [1, с. 494]. У багатьох народів усіх частин світу засвідчені ідеї про магичний зв'язок між продуктивністю природи та плодючістю людини (жінки), які відображені в циклі календарних обрядів [21, с. 103].

У календарній обрядовості тема шлюбу часто реалізується в мотивах символічного осуду неодруженої (незаміжньої) молоді та стимуляції шлюбів. Багатодітність здавна сприймали як добро та як Боже благословення, а бездітність, безшлюбність – як нещастя, як Боже покарання. Небажання та невміння взяти шлюб рішуче засуджувала община. Крім того, безшлюбність, за магичною асоціацією, негативно впливала на інші сфери репродукування: викликала неврожай, провокувала голод, вимирання худоби та інші негативні наслідки [1, с. 204; 21, с. 101].

Особливе місце у святкуванні Масниці посідають обрядові дії, пов'язані з шлюбно-статевими відносинами молоді. Звичай ритуального, часто жартівливого, покарання дівчат, які не вийшли заміж, та хлопців, які не одружилися, відомі майже всім європейським народам [6, с. 340]. У обрядовій традиції села Селець Народицького району Житомирської області відомий звичай чіпляння колодки – 'обрядова дія, яку виконували на Масницю, спрямована на засудження, висміювання неодружених молодих людей': *йак х \л\опе"ц` не" же" \ниўс`а, то йо \му че"п \л`айут ко \лодку на \шиїу, во \роўку, шо ў \держит`;* *йак не" оже" \ниўс`а до \посту, то на пост вуон же \ниц:а не" \буде.* У східних слов'ян *волочиння колодки* – це основний звичай, спрямований на висміювання молодих хлопців та дівчат, які не взяли шлюб [1, с. 215]. Звичай *волочити колодку* описаний багатьма вченими, які досліджували українські календарні обряди, зокрема Масницю. Завдяки цьому звичаю та звичаю народження колодки, у яких цей обрядовий предмет символізував продовження роду, частину міфічного дерева життя [5, с. 238], свято Масниці нерідко мало назву *Колодка* або *Колодій*. Звичай *колодки* відомий у багатьох територіальних варіантах. Так, колодку могли прив'язувати матері неодруженого парубка чи незаміжньої дівчини [1, с. 217; 11, с. 24]; парубкові, який мав позашлюбну дитину [11, с. 22] тощо. Але найчастіше колодку за традицією прив'язували неодруженим парубкам (рідше незаміжнім дівчатам), щоб швидше взяли шлюб. Пізніше поліно почали замінювати більш простими та легшими предметами: квітами, стрічками, хустинками, які часто називали *колодкою* [1, с. 215-218].

У слов'янських обрядових текстах *колодка* – це обряд Масниці, у якому незаміжнім дівчатам та неодруженим хлопцям прив'язували до ноги дерев'яну колоду (або інший предмет) на знак осуду або покарання за те, що вони вчасно не взяли шлюб. Обряд отримав назву за основним ритуальним предметом [16, т. 2, с. 541]. У семантиці назви можна простежити мотиви

важкої кари [11, с. 19]; бар'єру, який постає на шляху й гальмує рух; перешкоди, ускладненого чимось руху: сх.-слов. *колодка*, словац. *klát*, пол. *kloc*, зокрема, позначають предмети, які обмежують переміщення тварин і людей; дієслова *волочити*, *тягнути* й форми, похідні від них, також мають значення 'зволікати з чим-небудь', 'відкладати якусь дію чи рішення'; також в обрядовому вжитку колодка могла бути символом відсутньої шлюбної пари; символом поєднання молодих людей у пару [16, т. 2, с. 541–544]. Такі конотативні ознаки обрядового символу лежать в основі творення культурної семантики слова *колодка*.

В українських словниках назва *колодка* зафіксована як компонент предикативно-об'єктних словосполучень: *волочити колодку* – 'звичай чіпляти колодку неодруженому парубкові, який повинен волочити її, поки не відкупиться', *віддавати колодку* – 'великодній звичай давати парубкам писанки в обмін на танок, тобто музику до танців' [18, т. 2, с. 271]. У російських народних говорах обрядова назва колодка має значення 'прикрашена палиця, яку під час масляничних розваг прив'язували до ноги неодруженого парубка (або незаміжньої дівчини) ніби в покарання за те, що він не одружився, вимагаючи викуп грошима або горілкою', ця назва входить до складу словосполучення *волочити колодку* [17, т. 5, с. 71; т. 14, с. 158]. У слов'янських мовах ідентичними виявляються назви, які позначають об'єкт та інструмент ритуалу, а також фразеологія, яка описує обрядові дії: рос., укр., біл. *волочити колоду*, словен. *vleči ploh, klado*, укр., біл. *цягать, тягнуть колодку*, пол. *ciągnąć kloc*, пол. діал. *dźwigać kloc*; рос., укр., біл. *чіпляти, вішати, в'язати колодку*, пол. *przescerpić, przepinać, przywiązywać kloca* [16, т. 2, с. 541].

Зауважимо, що в деяких населених пунктах Середнього Полісся назва колодка, втративши своє первинне обрядове значення, входить до складу предикативно-об'єктного словосполучення *тягнути колодку*, тобто 'гуляти, співати, веселитися, випивати на Масницю' (с. Яполоть Костопільський р-н Рівненська обл.), 'ходити один до одного в гості на Масницю' (с. Липки Гошанський р-н). Імовірно, у обрядовій традиції цих населених пунктів залишилася первинна назва обряду, яка після нівелювання семантики основного обряду перейшла на один із його додаткових елементів. Наприклад, на Чернігівщині під назвою *тягати колодку* поширений обряд гостювання по сусідніх будинках або по всьому селу; у Західній Україні та на Прикарпатті, у тих місцях, де збереглися спогади про волочіння колодки на Масницю, звичай з колодкою сприймали винятково як привід для отримання пригосання [1, с. 219]. Відомо, що в структурі обряду колодки були наявні елементи обходу будинків та гуляння, пригосання під час викупу, який вимагала громада найчастіше від неодружених хлопців [1, с. 215–217]. Так, у словнику Б. Грінченка зі значенням 'гуляти, випивати на гроші, отримані як викуп від колодки' зафіксовано словосполучення *справляти колодія* (Колодій – понеділок Сирного (Масляного) тижня) [18, т. 2, с. 271]. На Сумщині побутують семантично диференційовані дві назви: 1) *тягати / волочити колодку* – 'гуляти весь тиждень, переходячи з будинку в будинок, іноді – переносячи з собою солom'яну ляльку' та 2) *прив'язувати колодку* – 'чіпляти колодку дівчатам та хлопцям, що не взяли шлюб' [15, с. 233–234].

Обрядова назва колодка може бути співвіднесена як із ритуальним предметом та обрядом, у якому використовують цей предмет, так і з календарною датою, коли виконували обряд. Відомо, що в поліській обрядовій традиції колодкою також називають 'четвер сиропусного (Масляного тижня)' [22, с. 117]. В обрядових західнополіських текстах до семантичної структури назви колодка належать такі елементи: 1) 'свято Масляна, коли неодруженим парубкам або їх батькам чіпляли до ніг колодку'; 2) 'група людей, які святкують (відзначають) Масляну' [4, т. 1, с. 236–237].

Отже, назва обрядового предмета *колодка* є семантичним дериватом від позаобрядової назви. Українська лексема *колодка* в обрядовому вжитку відома на позначення ритуального предмета, назви обряду та його учасників, хрононіма.

Зв'язок із шлюбною тематикою мають також обрядові дії, спрямовані на виявлення спроможності дівчини сорок раз підстрибнути на дошці, не впавши, або зламати сорок дощечок, що вказувало на зрілість та готовність дівчини до шлюбу. На території Нижньої Прип'яті такі звичаї віднесені до дня Сорока святих і мають назви *скакати на дошках*, *скакати*

в дошки, ламати дошки, гуляти ў скокалки, скакати ў скокалки, тобто стрибали на дощі, яку клали поперек колоди (вид гойдалки) [3, с. 68–72]. Відомості про схожі за семантикою звичаї зафіксовані й у деяких середньополіських населених пунктах: *ў с\кокалк'і ска\кали – т\реба\сорок\дошчок пере^м\бит'*; *д'еў\чата і х\лопц'і гу\л\али* (с. Піхоцьке Овруцький р-н Житомирська обл.); *ў с\кокалк'і гу\л\ал'і – к\лал'і та\ку пол'е\н\аку\тоўсту, на йеї к\лал'і\дошку, од\не ста\вало на о\д\ном кон\це, а д\руге – на д\ругом, од\не пудк\коч'ит да п'ід\н\іме ту\дошку, те\падає на\зад на\дошку, то то\го пудк'і\дає; так гу\л\ал'і, да\кайт'*, *шо тре\сорок\дошч'ок зло\мат'* (с. Дитятки Чорнобильський р-н Київська обл.).

У літній обрядовості тема шлюбу виявлена насамперед у купальському циклі святкувань, головними персонажами яких були представники обох статей – хлопці та дівчата. Лише дівчата виконували ритуальні дії плетіння вінків та виготовлення й прикрашання купальського деревця, яке необхідно було оберігати від хлопців, щоб ті не знищили його. Схожий за семантикою купальський звичай відомий у білорусів: хлопці намагалися зловити вінки, які кидали дівчата, й розірвати їх [19, с. 233–234]. Зі значення фразеологічних одиниць *забрати вінок* – ‘позбавити незайманості’, *загубити вінок* – ‘утратити незайманість’, *носити вінок* – ‘бути незайманою дівчиною’ можна простежити культурну семантику слова *вінок* як символу незайманості, який часто використовують в обрядовій реальності [18, т. 1, с. 239; 16, т. 1, с. 231]. Купальське деревце, як і вінок, можна розглядати не лише як символ рослинності, але і як символ дівочої цнотливості, а знищення цих ритуальних атрибутів символізує її закінчення. Так, М. Костомаров розглядає кинутий у воду вінок наприкінці купальських святкувань як символ закінчення дівочої цнотливості [13, с. 246].

Ідеї шлюбу підпорядкована сукупність купальських ритуалів, спрямованих на передбачення долі, та комплекс обрядових дій, покликаний, згідно з віруваннями наших предків, певною мірою вплинути на майбутнє подружнє життя й наблизити час одруження, приворожити нареченого [12, с. 120]. Найпоширенішим предметом ворожінь весняно-літнього періоду було ворожіння дівчат про шлюб, згадки про такий звичай знаходимо в етнографічних описах будь-якого народу [20, с. 65]. Важливою структурною ланкою купальського святкування були дівочі ворожіння на вінках, пущених на воду. Вода, за народними віруваннями, визначала напрям руху купальських вінків, а, отже, й той напрям, звідки можна чекати майбутнього нареченого, та вказувала на долю дівчини – власниці вінка [12, с. 46]. У середньополіській обрядовості дівочі ворожіння на вінках про заміжжя мали такі інтерпретації:

вінок попливе – дівчина вийде заміж: *вен\ки'ї ўйт' да на\воду пус\кайт'*, *поп\ли'ве – д'еўч'іна\вел'ми до\вол'на, йак не поп\ли'ве – ка'йт' – о\то\замуж не\ви'їде* (с. Яполоть Костопільський р-н Рівненська обл.); *ве^н\к'і пле^м\ли, д'еў\чата ве^н\ки пус\кали, воро\жили, йак ми'ї ве^м\нок попли\ве\дал'ше (п\хайеш, шоб поп\ли'ї) – це\замуж\ви'їде^ш, а ми'ї не поп\ли'ї – ос\таўс* (с. Куліші Ємільчинський р-н Житомирська обл.); *ко\торий в'е\нок попл'ї\ве, то во\на то\де'ї с\коро\замуж\в'їїде* (с. Межирічка Радомишльський р-н);

куди попливе вінок – туди дівчина вийде заміж: *в'ен\к'і пус\кали на р'е'ї\ку, ку\ди попли\ве в'е'ї\нок – ту\ди п'ї\де\замуж, йак попли\ве ри'е\коју да\леко – то п'ї\де да\леко\замуж, йак\коло\бере^м\га\буде кру\тица – то\буде ў\свом се^м\л'ї\замужем* (с. Глинне Рокитнянський р-н Рівненська обл.); *в'ен\к'і пле^м\ли; до\вечора\ігри, н'іс\н'ї, п\л\аск'ї, а по\том над\веч'ір зн'ї\майут' в'е'ї\ночк'ї, бе\рут' с'\в'іч'е'чк'ї с'\в'іт'ат', прик\r'іпл'ўйт' до в'ї\ночка і на\берез\і пус\кайт'*, *і в'ї\ночок пли\ве, це ўже ку\ди в'ї\ночок попли\ве – ту\ди\д'їчина\замуж\вийде* (с. Стирти Черняхівський р-н Житомирська обл.);

хлопець одружиться на тій дівчині, чий вінок зловить: *пл'е\л'ї\деўк'ї в'ен\к'ї, пус\кал'ї на\воду, йа\к'її х\лопец' злов'ит ч'ї\його в'ен\ка, то ўже\буде йе\тейї\д'еўч'іни' х\лопец'; х\лопц'ї гу\л\ал'ї с\д'еўкам'ї, ста\rал'іса зло\в'ит' – то [буде] во\на йо\го наре\чена* (с. Кишин Олевський р-н ~); *в'ен\к'ї на\r'е'чку в'ї\нос'іл'ї, \кідал'ї в'ен\к'ї на\r'е'чку, то ўже\кажут' \буде же\н'їца на тої\д'еўч'ін'е, с\ватат' йї\йе* (с. Ігнатпіль

Овруцький р-н ~); *пук\кайт вен\к'і на \р'єчку, до ўже йа\к'ї х\лопец кот\рого вен\ка з\лов'іт – то з\нач'іт то йо\го і суд\ба* (с. Виступовичі Овруцький р-н ~); *в'ен\к'і ро\б'ілі на Г\вана Ку\паїла, д'єў\чата о\соб'ен:о; йак в'іп\л'івує – то ўс'і х\лопц'і сто\йт' да ждут, шоб пр'іп\ліў до йо\го, ко\торі з\лов'іт' – то \д'єўч'іна \замуж н'і\де за йо\го* (с. Дитятки Чорнобильський р-н Київська обл.);

хлопець повинен зловити вінок коханої дівчини та одягти їй його на голову як наречений: *от ми' попр'і\ходили, да со\бе попли^ели ве^н\к'і, ко\тора ш:иб\не да ўже пли\вут во\ни по \р'єц':і; а х\лопц'і ўже там дес' \дал\ше \лоўят йіх; мої ве^н\нок пли\ве ўже, а ко\торі х\лопе^ц ме^н\не \л'уб'іт, он б'е\ж'іт, по\н'аў ўже то\го в'ен\ка і со\б'е на \голова кла\де, пр'і\шоў і ме^н\не за \руку, ми^е\н'і то\го в'ен\ка нак\лаў, і це ўже йа йо\го наре^н\чена \буду; у ме^н\не во\но гет' сп\раўди^елос'* (с. Рудня-Жеревці Лугинський р-н Житомирська обл.);

вінки зійдуться – дівчина із хлопцем зійдуться (дівчата пускали на воду вінки за себе й за хлопця): *\д'єўк'і пле^н\тут, пук\кайт на \воду в'ен\к'і да во^н\ни пли^е\вут і с'в'єчк'і; йа\киї в'е\нок з в'ен\ком \з'їде^нца – то це та ўже \поїде \замуж* (с. Селець Народицький р-н ~); *вен\к'і пле\ли \д'єўк'і, пук\кали на \воду, од\ного за се\бе, од\ного за х\лопц'а, з \бере^нга \к'ідали; йак \тійе ве^н\к'і з'їш\лис'а, це ўже \вел\мо \добре, це ўже прик\м'ета, то \зїдеца з тим сво\ім х\лопцем* (с. Старе Шарно ~);

вінки зійдуться – хлопець любить дівчину: *пле\ли вен\к'і, \к'ідали, на х\лопц'іў за\гадували; ди\вилис', йак вен\к'і с\ход\ац:а, ч'і \л'убит' йіх теї х\лопе^ц, ч'і не^н\л'убит'* (с. Лозниця).

Одним із важливих елементів купальської обрядовості було *розпалювання вогнища та перестрибування через нього*. Перестрибування через вогнище сприймали як засіб очищення перед початком жнив, як засіб апотропейчної магії – щоб бути здоровим, набратися сил. Пізніше це стало ворожінням: дівчата та хлопці стрибали через вогнище парами, взявшись за руки (якщо руки в них не розійдуться – вони одружаться) [8, с. 398; 10, с. 23]. У всьому поліському ареалі вдалиї стрибок через вогнище віщував дівчині, що вона найближчим часом вийде заміж. Деякі предмети, які функціонують у діях навколо купальського вогнища, згодом використовували на весіллі [2, с. 275]. З етнографічних свідчень про купальські обряди відомо, що розпалювання купальського вогнища часто доручали жінкам або дівчатам. Жіноча фертильність – здатність народжувати, продовжувати рід – асоціювалася з вірою в запліднювальну силу вогню [12, с. 28]. Порівняємо: білоруський звичай перестрибувати через вогнище, щоб позбутися безпліддя [2, с. 275]. Згадки про звичай розпалювати купальське вогнище та перестрибувати через нього зафіксовані у більшості середньополіських населених пунктів, але лише в деяких відомі звичаї перестрибувати через вогонь парами: *на Ку\паїла к\лал'і, на\л'іл'і о\гон' х\лопц'і та д'єў\чата, да ска\кал'і \ч'єрез тої о\гон'* (с. Курчиця Новоград-Волинський р-н Житомирська обл.); *о\гон' к\лал'і, х\лопц'і перес\к'ікувал'і цеї о\гон',* [хлопці з дівчатами за руки перестрибували] *так йак у\же бу\ла л'у\боў* (с. Кишин Олевський р-н ~); *зб'і\райуца, д'їў\чата с х\лопцям'і за \рук'і б'е\руца – переп\ри'гуйут' о\гон'* (с. Гошів Овруцький р-н).

На зв'язок купальських обрядів з весільними вказує також використання спільного обрядового предмета *вільця*: *го\л'ачку йа\кус' д'єў\чата к\в'єткамі' приб'і\райут' так йак \ви'л'це на с\вад\бу* (с. Замисловичі Олевський р-н); *вер\бове \в'іл'це б\рالی, ўби\рالی г'іл':ам, кв'іточ\ками', \л'єнтамі'* (с. Рижани Володарськ-Волинський р-н); *ў\йєлце з\робимо да к\йєткам'і, х\лопц'і нам з\ломл'ат' ве^н\р\ха, а ми ту\ди кропи\ву* (с. Заньки Радомишльський р-н); *на Г\вана Ку\паїла зби\ралис' д'їў\чата, шу\кали ў\л'іс'і \г'ілку, ў\йєлце, на ц'у \г'ілку уб'і\рالی бу\к'єти – с\к'іл'ки д'їў\чат – [стільки гілок і букетів]; х\лопц'і ста\ралис'а в'ід\іб\рат' у д'їў\чат, д'їў\чата одби\вайуца* (с. Старе Шарно Народицький р-н ~); *приб'і\рالی' бу\ли, д'єў\чата прикра\шали' ў\йєлце ў\с\ак'іми кў\йєточками', на \лодку, на це ў\йєлце шче пр'і\кол\ували' с'\в'єчк'і, ці с'\в'єчк'і*

за\пал\ували^і на \лоц:і і по ста\ву \їездили^і с цим ў\їєлце^м (с. Межирічка Радомишльський р-н).

У словниках української мови обрядова назва *вільце* (*гільце*) зафіксована зі значенням ‘обрядове деревце українського весілля’ [7, т. 1, с. 376; 18, т. 1, с. 169]. У поліських говорах, зокрема середньополіських, лексема *вільце* з усіма її фонетичними варіантами позначає ‘купальське обрядове деревце’ та ‘обрядове деревце українського весілля’ [14, с. 42]. Семантична подібність календарного й весільного атрибута, часто закріплена спільною номінацією, має глибоке генетичне коріння та сягає тих часів, коли свято Купала знаменувало початок шлюбного сезону, коли молодь збиралася на ігрища, які мали яскраво виражений любовно-еротичний характер [12, с. 66–67].

Отже, у середньополіських обрядових текстах тему шлюбу репрезентують такі одиниці: – акціонального плану: *чіпляння* колодки – ‘обрядова дія, яку виконували на Масницю, спрямована на засудження, висміювання неодружених молодих людей’; *пригощання* дівчатами хлопців на Масляну – ‘обрядова дія, мотивом постановня якої є відносини протилежних статей’: *і х\лопци пр\ї\ходили, і д\е\ў\чата ўгош\чали х\лопц\ї\ў, \тол\к\і не^м да\вали ру\ками шоб б\р\али, і \в\їлкойу н\е, шоб \ложкойу* (с. Рудня-Жеревці Лугинський р-н); *скакання* на дошках та *ламання* дощок – ‘забави, у яких спроможність дівчини виконати 40 раз одну дію вказувала на її зрілість та готовність до шлюбу’; *стрибання* молоді через купальське вогнище (найчастіше стрибання парами, взявшись за руки) – ‘обрядова дія, спрямована на випробовування, поєднання молодих пар та передбачення долі’; *перекидання* вінків через купальське вогнище – ‘ритуальна дія, спрямована на забезпечення швидкого одруження дівчат’: *в\ен\к\і \роб\ет, кла\дут на о\гон\, перек\ї\даїут\ \ч\ере^мз о\гон\, шоб \де\ў\к\і \замуж \в\їшли* (с. Ходаки Коростенський р-н); *пущання* купальських вінків на воду – ‘спосіб ворожіння, за допомогою якого дівчата дізнаються про свою долю, про нареченого’; – реалемного плану: *колодка* – ‘обрядовий предмет, який використовують в обряді, спрямованому на осуд, висміювання неодружених молодих людей’; *вінок* – 1) ‘символ дівочої цнотливості’, 2) ‘обрядовий предмет, який використовують в обрядах, спрямованих на передбачення заміжжя або його стимулювання’; *вогнище* – ‘засіб випробовування, поєднання молодих пар, які через нього стрибали’; *вільце* – ‘купальський та весільний обрядовий предмет’; – агентивного плану: неодружені *парубки* – ‘основні персонажі обрядів зі шлюбною тематикою’; *незаміжні дівчата* – ‘тс’; – локативного плану: *річка* – ‘місце, куди кидають вінки для ворожіння’; – темпорального плану: *Масляна* – ‘період виконання обрядів зі шлюбною тематикою’; *Сорок святих* – ‘тс’; *Івана Купала* – ‘тс’; – плану станів, почуттів, процесів, явищ, уявлень: *засудження неодружених парубків, стимулювання до шлюбу, бажання молодих дівчат вийти заміж, намагання передбачити долю*; – вербального плану: *чіпляти колодку на шию; дівчата вгощали хлопців; дівчата й хлопці гуляли; гуляти у скокалки, скакати ~; сорок дощок перебити, ~ зламати; вінки плести, ~ робити, ~ вити; вінки пущати на воду, ~ на річку, вінки виносити на річку, вінки кидати на річку; вінки зійшлися; зловити вінок; накласти (на голову) вінок; на хлопців загадувати; класти вогонь, палити ~, перескікувати вогонь, за руки братися – перепригувати вогонь; прибирати вільце, вбирати ~, прикрашати ~ тощо.*

З’ясування семантики цих різнопланових невербальних та вербальних одиниць можливе лише за умов дослідження давніх міфологічних уявлень про небезпеку безшлюбності та необхідність стимулювання шлюбу; про асоціативний зв’язок плодючості природи та жіночої фертильності; про запліднювальну силу вогню; про рослинність як уособлення дерева життя, природної сили, до якої, зокрема, залучали молодь під час весільних та купальських обрядів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агапкина Т. А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл / Т. А. Агапкина. – М.: Индрик, 2002. – 816 с.
2. Агапкина Т. А. Очерки весенне-летней обрядности Полесья : ритуальные костры / Т. А. Агапкина // Полісся : мова, культура, історія. – К., 1996. – С. 269–276.

3. Агапкина Т. А. Очерки весенней обрядности Полесья / Т. А. Агапкина // Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья. – М.: Индрик, 1995. – С. 21–107.
4. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: у 2-х т. / Г. Аркушин. – Луцьк, 2000. – Т. 1. – 353 с.; Т. 2. – 457 с.
5. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
6. Гроздова И. Н. Заключение / И. Н. Гроздова, А. С. Токарев // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Весенние праздники. – М.: Наука, 1977. – С. 337–345.
7. Етимологічний словник української мови: в 7-и т. / [за ред. О. С. Мельничука]. – Т. 1–4. – К.: Наукова думка, 1982–1989.
8. Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография / Д. К. Зеленин. – М.: Наука, 1991. – 507 с.
9. Земцовский И. И. К проблеме взаимосвязи календарной и свадебной обрядности славян / И. И. Земцовский // Фольклор и этнография. Обряды и обрядовый фольклор. – Л.: Наука, 1974. – С. 147–154.
10. Камінський В. Свято Купала на Волинському Поліссі / В. Камінський // Етнографічний вісник. – К., 1927. – кн. 5. – С. 11–23.
11. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні : у 3-х кн., 6-и т. / С. Килимник. – К.: Обереги, 1994. – Кн. 1, Т. 1–2. – 400 с.; Кн. 2, Т. 3–4. – 528 с.
12. Климець Ю. Д. Купальська обрядовість на Україні / Ю. Д. Климець. – К.: Наукова думка, 1990. – 142 с.
13. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / М. І. Костомаров. – К.: Либідь, 1994. – 384 с.
14. Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К.: Наукова думка, 1974. – 260 с.
15. Пашина О. А. Календарный цикл в северо-западных селах Сумщины / О. А. Пашина // Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья. – М.: Индрик, 1995. – С. 230–250.
16. Славянские древности : Этнолингвистический словарь : в 5-и т. / [под общ. ред. Н. И. Толстого]. – Т. 1. – М.: Международные отношения, 1995. – 584 с.; – Т. 2. 1999. – 704 с.
17. Словарь русских народных говоров. – Т. 1–41. – М.–Л. (СПб): Наука, 1965–2007.
18. Словарь української мови / [упор. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко]. – Т. 1–4. – К.: Довіра – УНВЦ «Рідна мова», 1996–1997.
19. Соколова В. К. Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов XIX – начала XX вв. / В. К. Соколова. – М.: Наука, 1979. – 287 с.
20. Токарев С. А. Приметы и гадания / С. А. Токарев // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев. – М.: Наука, 1983. – С. 55–66.
21. Токарев С. А. Эротические обычаи / С. А. Токарев // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев. – М.: Наука, 1983. – С. 98–104.
22. Толстая С. М. Полесский народный календарь / С. М. Толстая. – М.: Индрик, 2005. – 600 с.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2014

УДК 811.161.1-112'23

Галина Яроцька

(Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова)

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЙ АНАЛИЗ

«РУССКОЙ РАСТОЧИТЕЛЬНОСТИ»

В статье рассматривается языковая объективация стереотипа русского характера — «расточительства» на лексикографическом материале русского языка XIX века. Многочисленные номинации данного смысла образуют логико-рациональные и ценностные оппозиции с лингвокультурными идеями бережливости и щедрости. Специфика данного противопоставления в русском языковом сознании отражает акцент на моральных ценностях, отрицательное отношение к чрезмерной заинтересованности в личной выгоде,

обогащение, благоустройстве быта (пошлость, обывательщина) и пренебрежение к расчётливости (меркантильность, мелочность). Аксиологические ориентиры русского языкового сознания обнаруживают тенденцию оценивать поведение человека, скорее исходя из мотивов, целей его деятельности, чем по её результатам.

Ключевые слова: аксиология, стереотип, лингвокультура, русская расточительность.

Галина Яроцька. ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ АНАЛІЗ «РОСІЙСЬКОГО МАРНОТРАТСТВА»

У статті розглядається мовна об'єктивація стереотипу російського характеру – «марнотратства» на лексикографічному матеріалі російської мови XIX століття. Численні номінації даного смислу утворюють логіко-раціональні та ціннісні опозиції з лінгвокультурними ідеями бережливості й щедрості. Специфіка цього протиставлення в російській мовній свідомості відображає акцент на моральних цінностях, негативне ставлення до надмірної зацікавленості в особистій вигоді, збагаченні, благоустрої побуту (пошлість, міщанство) і зневагу до ощадливості (меркантильність, економність). Аксиологічні орієнтири російської мовної свідомості виявляють тенденцію оцінювати поведінку людини, насамперед виходячи з мотивів, цілей її діяльності, а не за її результатами.

Ключові слова: аксіологія, стереотип, лінгвокультура, російське марнотратство.

Galina Yarotska. LINGUISTIC AND CULTURAL ANALYSIS OF RUSSIAN EXTRAVAGANCE

The article deals with the linguistic objectification stereotype of the Russian character – «waste» in the lexicographical Russian material XIX century. Numerous lexem of this meaning form a logical-rational and value opposition with ideas of thrift and generosity. Specificity of the opposition in the Russian language consciousness reflects the emphasis on moral values, a negative attitude toward excessive interest in personal gain, enrichment, improvement of life and disregard for prudence. Axiological landmarks Russian language consciousness evaluates a person's behavior by the motives, purposes of its activities not by its results.

Key words: axiology, stereotype, language and culture, Russian extravagance.

Одним из стереотипов русского национального характера является представление о тяге к крайностям, к экстремальным проявлениям какого бы то ни было качества. Эта тяга к крайностям (всё или ничего), максимализм, отсутствие ограничителей или сдерживающих тенденций часто признаётся одной из характерных черт, традиционно приписываемых русским. Так, в статье В. А. Плунгян и Е. В. Рахилиной, посвящённой отражению в языке разного рода стереотипов, отмечается, что именно «центробежность», отталкивание от середины, связь с идеей чрезмерности или безудержности и есть то единственное, что объединяет щедрость и расхлябанность, хлебосольство и удаль, свинство и задушевность – обозначения качеств, которые в языке легко сочетаются с эпитетом русский [3, с. 340–351]. К таким качествам мы также относим расточительность, которая приписывается русским наряду с щедростью. Однако прагматическая оценка, присущая этим лексемам, противоположна по знаку: положительное качество щедрость и отрицательное — расточительство, аналогично скупости и экономности. Специфика данного противопоставления в русском языковом сознании отражает, на наш взгляд, акцент на моральных ценностях, отрицательное отношение к чрезмерной заинтересованности в личной выгоде, обогащению, благоустройству быта (пошлость, обывательщина) и пренебрежение к расчётливости (меркантильность, мелочность).

Актуальность проблемы поиска исторических корней аффектации тех или иных идей (в данном случае идеи щедрости/расточительства), представляющих для носителей языка значимые, ценностные смыслы, связана с тем, что языковая концептуализация мира меняется параллельно изменениям в жизни общества, что отражается в происходящих в русском языке семантических сдвигах, влияющих на эволюцию языкового сознания нации.

Целью данной статьи является анализ языковых фактов, фиксирующих идею расточительства. Материалом анализа послужили соответствующие значению

'расточительность' 145 лексем и их словарных толкований, выбранных методом сплошной выборки из СЦСРЯ [5].

Идея расточительства в русском языке XIX века передаётся многочисленными лексемами: это не только лексемы ряда мот и расточитель (мотовка, мотовочка, мотишка, мотище, мотоватый, мотовство, мотоватость, мотовать [5, т. 2, с. 686], расточить – безразсудно проживать имение; проматывать, расточительный, расточитель, расточительница, расточительность, расточительно – с ущербом для имения [5, т. 4, с. 114]), зафиксированные ещё в словарях XI–XVII вв., но и словообразовательные и семантические неологизмы XIX века – мытарить, мытарь, мытарка [5, т. 2, с. 706], размытаренный, размытаривать – мотовством расточать, размытариться [5, т. 4, с. 46], профинтить – промотать [5, т. 3, с. 1201], разбазаривать, разбазаривание, разбазаренный, разбазариваться – мотовски распродавать, расточать имение [5, т. 4, с. 10], просадить [5, т. 3, с. 1167] и др.

С нашей точки зрения, ценностное противопоставление щедрость/расточительство проходит по линии оценки распределения материального ресурса: средства, израсходованные (ср. затратить, затраченные) на нужды и потребности других людей, оказание материальной помощи, поддержки, проявление заботы есть щедрость, тароватость; средства, израсходованные (ср. растратить, растраченные) на удовлетворение собственных потребностей (вербализуемые в лексемах с отрицательной оценочностью роскошь, каприз, прихоть) есть мотовство, транжирство, расточительность.

Внутренняя форма некоторых лексем ряда «расточительность» обнаруживает когнитивную связь с торговлей (разбазаривать) и сбором налогов, который в языковом сознании пересекается с понятиями «плутовство, обман»: ср. мытарь – 1. церк. Сборщик мита, податей, повинностей. 2. простонар. Плутовство, обман [5, т. 2, с. 706].

На семантической эволюции лексем ряда «расточительность» практически не отразилось западноевропейское влияние, характерное для этого периода [2], за исключением заимствованного неологизма транжирить, на истории появления которого в русском языке мы остановимся подробнее.

Глагол транжирить (ср. потранжирить, протранжирить, растранжирить) в значении 'мотать, нерасчетливо тратить, легкомысленно, без толку расходовать' в современном языке воспринимается как слово разговорно-фамильярного стиля. С этим словом связана группа именных образований: транжир – транжира, транжирка, транжирство (ср. транжирничать, транжирствовать), восходящих к заимствованной основе транжир-, пришедшей из французского языка. Интересно, что глагол транжирить не помещен ни в один словарь иностранных слов русского языка, что говорит о том, что уже в XIX в. он не ощущался заимствованным, поскольку явной была его фамильярно-бытовая экспрессия. Впервые слово фиксируется в «Дополнении к опыту областного великорусского словаря» 1858 г. и у Даля: «Транжирить, мотать, расточать, тратить лишнее, безрассудно сорить. Все именье рас(про)транжирил. Транжирка, беспутный мотишка. Транжирство, ср. расточительность, мотовство. Транжирничать, вовсе предаться мотовству» (сл. Даля 1882, т. 4, с. 436) [цит. по 1]. Морфологическая структура этого глагола (образование на -ить) выводила его из привычного круга книжно-деловых заимствований, из чего следует, что глагол транжирить укрепился в русском языке через посредство разговорной речи [1].

У М. Е. Салтыкова-Щедрина в «Пестрых письмах»: «... Конечно, Божьего добра зря не транжирили, но и не скопидомствовали». У Н. С. Лескова в очерках «Инженеры-бессребренники» (гл. 12): «Кто хочет прожить честно, тот не должен быть **транжиром** и мотом». У П. Д. Боборыкина в романе «На ущербе»: «Но Вогулина не скопидомка, – нет. Тетушка Марфа Ивановна находит даже, что – **транжирка**: деньги текут как сквозь решето...» [цит. по 1].

В. В. Виноградов предполагает, что сначала появляется глагол транжирить, а затем соотносительные с ним существительные: транжирство, транжир, транжирка, транжира. Морфологический строй слова транжирить заставляет связывать его не непосредственно с французским глаголом (тогда возникло бы *транжировать), а с каким-то именем

существительным и прилагательным. Можно думать, что это было франц. *étranger, étrangère* 'иностранный, чужой'; в значении существительного: 'иностранец', 'заграничные страны, чужбина'; à l'*étranger* 'за границей, за границу'. По отношению к этому дворянству, его мотовству дан л'этранже, к этому преклонению перед всем этранже и сложилось слово (э)транжирить. Как показывает его морфологический облик, оно могло возникнуть лишь в среде, далекой от французского воспитания и дворянской французомании, – или в среде старозаветного провинциального дворянства, или в среде дворни.

Слово транжирить могло возникнуть не позднее начала XIX в., поскольку в 30–40-х годах XIX в. оно уже было широко употребительно в литературном языке. Так, И. П. Мятлев в «Сенсациях и замечаниях госпожи Курдюковой» пользуется этим словом не как арготизмом «русских иностранцев», а как русским или обруселым: «В кошельке ужасный тру; А уж далее что будет, Русской думать позабудет. **Протранжирить, промотать**, Вот что Русскому под стать! Что же делать? – виновата: Я по-русски **таровата...**» [цит. по 1].

Указание на связь русского транжирить и франц. *étranger* было сделано Н. П. Гиляровым-Платоновым в его труде «Экскурсии в русскую грамматику» (Письмо третье. Совесть в русском языке): «Не редкость в речении, вместе с наименованием обычая, заимствованного от иностранцев или имеющего вообще отношения к связи с иностранцами, слышать и нравственный суд над обычаем. Таковы фершпилиться и транжирить. Профершпилиться – не просто проиграться; и транжирить – не то, что просто расточить. К профершпилившемуся высказывается презрение и насмешка, чего нет к проигравшемуся просто; **транжирит** – разоряется попусту, безумно, бесчестно; таких качеств **расточительность** приписывается именно проживанию денег за границей, dans l'*etranger*. Обычай **проматывать деньги** за границей осуждается, а отсюда уж всякое безумное **проматывание** сравнивается с этим и называется **транжирением**» (Гиляров-Платонов 1899, т. 2, с. 260–261) [цит. по 1].

Ценностный антипод расточительства – щедрость – в языковом сознании связывается с православной идеей: слова щедрити, щедриться, щедродатель, щедродательствовати, щедротство имеют пометы «церк». Производные щедролубивый, щедролубие, щедрость, щедрота, щедротание, щедротный, мотивированные щедрый – охотно делающий добро, или оказывающий помощь другим, нескупый [5, т. 4, с. 982], а также ассоциируется с понятиями «милосердие» и «помощь», составляющими этические ориентиры русского языкового сознания [4, с. 481–485].

Лексемы с корнем -богат-, входящие в лексико-семантическую группу с интегральной семой «проявление щедрости» (богодавец – подающий щедро, богодательный, богодарный, богодарно, богатитель, богатительница [5, т. 1, с. 132]), имеют пометы «церк.» в СЦСРЯ.

В значении 'качество человека, охотно делящегося с другими, нескупого', выступают лексемы тороватость, чивость, имеющие пометы «нар.», и, соответственно, синонимический ряд формируют прилагательные нескупый, щедрый, чивый [5, т. 4, с. 922], тороватый [5, т. 4, с. 607].

Антонимом щедрости (чивости, тороватости) выступает скупость — чрезвычайная бережливость: скупый – чрезвычайно бережливый, нечливый, нещедрый, нетороватый [5, т. 4, с. 295]. Отрицательные коннотации содержат лексемы скула, скупяга, скряга, скупердьяй, скупердьяка, скупец — «по страсти к стяжанию, лишаящий себя самых необходимых потребностей, скупяга, скряга» [там же]. Неполнота проявления признака в лексемах скуповато, скуповатый, скуповатость противопоставлена крайней степени скупости: скупёхонько – очень скупо, скупёхонький – очень скупой [там же].

Семантика накопительства и скупости объединяет лексемы экономность и бережливость, поскольку речь идёт о сохранении ресурса. Иначе говоря, значение 'сохранность ресурса' – интегральная сема для вышеперечисленных лексем. Противопоставление происходит на ценностном уровне и фиксируется в оценочном компоненте семантики.

Семантическое пространство трат и расходов в русском языке представляет особый интерес. Определяющим для семантики глаголов тратить (1. Издерживать, 2. Употреблять без

нужды [5, т. 4, с. 615]), растратить является пресуппозитивный компонент ценности, то есть тратится нечто ценное, то, что можно беречь, экономить или даже копить. Семантический компонент 'жалко', присутствующий имплицитно в лексеме тратить, противопоставляет глагол синонимам расходовать (расходы), издерживать (издержки). Иными словами, русский глагол тратить вызывает в представлении идею 'тратить напрасно'. Тратить тот или иной ресурс можно только на что-то. Если говорящий считает, что некто X, расходуя ресурс, преследует недостойную цель, то, с точки зрения говорящего, X есть транжира, мот, расточитель, его действия квалифицируются как расточительство, траты. Если говорящий считает, что некто X, расходуя ресурс, имеет достойную цель, то X есть нескупый, щедрый, тороватый, чивый человек, его действия в русском языке исследуемого периода выражены глаголами с семантикой щедрости, милости, помощи: благодетельствовать, милосердствовать, нищекормствовать, пособляти, щедровати и т. д., транслирующими моральную, этическую оценку поведения человека. Отсутствие таких качеств, как щедрость, тороватость и чивость, передаётся однокоренными лексемами с не-: нетороватость, нечивость, нещедрость. Таким образом, представление о «достойной цели» формируется в рамках коммунарных этических ценностей взаимопомощи и сострадания.

Если говорящий считает, что некто X, сохраняя ресурс, отказывает себе в удовлетворении минимальных потребностей, заботясь только об увеличении своего имущества, то X – скупердяй, скула, скряга, скупяга, жидомор. Если говорящий считает, что некто X, сохраняя ресурс, удовлетворяет собственные минимальные потребности, заботясь о пропитании и безопасности, то X – скопидом, бережливый, тщательный, рачительный, старательный, экономный (интересно, что отадъективные существительные, за исключением скопидом, не зафиксированы как номинации лица, обладающего перечисленными качествами). Оценка (качественное прилагательное) выносится с опорой на утилитарные ценности: безопасность, рациональность.

Лексемы, вступающие в антонимические отношения, формируют следующие коррелятивные ряды в языке исследуемого периода: скупость, рачительность, тщательность (=бережливость), бережливость, экономия – расточительство, мотовство, транжирство; жадность, алчность, златолюбие, корыстолюбие – нестяжательство, малотребие, бессребреничество; щедрость, милосердие, тороватость, чивость – жестокосердие, безжалостность, безсердие, безчеловечность.

Таким образом, концептуализация скупости/бережливости и расточительства/щедрости отражает традиционные ценности – в русском языке XIX века актуальными остаются лингвокультурные идеи щедрости – милосердия и бережливости как экономного потребления. Антиценностями являются стремление к обогащению (стяжательство, сребролюбие) и расточительство (мотовство, транжирство, разбазаривание) как бесполезные траты. Аксиологические ориентиры русского языкового сознания обнаруживают тенденцию оценивать поведение человека, скорее исходя из мотивов, целей его деятельности, чем по её результатам.

ЛИТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. История слов: около 1500 слов и выражений и более 5000 слов, с ними связанных / В. В. Виноградов / [отв. ред Н. Ю. Шведова]. – М.: Толк, 1994. – 1138 с.
2. Виноградов В. В. Очерки по истории русского литературного языка XVII–XIX вв. – 4-е изд. / В. В. Виноградов. – М.: Русский язык, 2002. – 528 с.
3. Плунгян В. А. «С чисто русской аккуратностью...» (к вопросу об отражении некоторых стереотипов в языке / В. А. Плунгян, Е. В. Рахилина // Московский лингвистический журнал. – Т. 2. – М., 1996. – С. 340–351.
4. Яроцкая Г. С. Аксиогенез экономического сознания в русской лингвокультуре: [монография] / Г. С. Яроцкая. – Одесса: Одесский нац. ун-т им. И. И. Мечникова, 2013.
5. Словарь церковно-славянского и русского языка, составленный вторым отделением Императорской академии наук: в 4 т. – 2 изд. – СПб, 1867.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2014 р.

ТИПОЛОГІЯ ВСТАВНИХ КОМПОНЕНТІВ З ЕВІДЕНЦІЙНОЮ СЕМАНТИКОЮ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Стаття присвячена аналізу вставних компонентів з погляду евіденційної семантики. Визначено структурні та семантичні особливості конструкцій зі вставними компонентами, що вказують на джерело інформації.

Ключові слова: евіденція, вставні компоненти, джерело інформації.

Владимир Яслик. ТИПОЛОГИЯ ВСТАВНЫХ КОМПОНЕНТОВ С ЭВИДЕНЦИАЛЬНОЙ СЕМАНТИКОЙ В УКРАИНСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена анализу вставных компонентов с точки зрения эвиденциальной семантики. Определены структурные и семантические особенности конструкций со вставными компонентами, которые указывают на источник информации.

Ключевые слова: эвиденциальность, вставные компоненты, источник информации.

Volodymyr Yaslyk. THE TYPOLOGY OF THE INSERTED COMPONENTS OF EVIDENTIAL SEMANTIC IN THE LITERARY UKRAINIAN LANGUAGE

This article is devoted to the analyses of the inserted components from the point view of evidential semantic. The structural and semantic features that indicate the source of information are identified.

Key words: evidentiality, inserted components, the source of information.

У лінгвістиці визначають два способи кодифікації евіденції в мові – граматичний і лексичний. Як вважає А. Айхенвальд, вивчення евіденції можливе тільки в тих мовах, де вона засвідчена граматично – наявні спеціальні афікси та морфологічні форми. На думку мовознавця, лексичні засоби вираження евіденції є не завжди обов'язковими і не утворюють граматичної категорії, а тому є тільки дотичними до вивчення евіденції [6, с. 2]. Іншої думки дотримуються Г. Дівальд і Є. Смирнова, які наголошують, що вираження джерела інформації є однією з прагматичних і комунікативних потреб будь-якої мови, а тому евіденція повинна розглядатись як семантична та функціональна складова кожної мови [8, с. 3]. Якщо у мові евіденція не граматикалізована, то мовець може вказувати (чи не вказувати) на джерело повідомлення за допомогою лексичних засобів та синтаксичної форми конструкцій.

Під джерелом повідомлення розуміємо спосіб отримання інформації мовцем – результат власного сенсорного сприйняття, свідчення інших осіб, здогад, припущення тощо. Можливі два способи доступу до інформації – прямий і непрямий. Семантика прямої евіденції базується на безпосередньому способі отримання інформації, коли мовець був свідком події, про яку повідомляє [7, с. 379]. Непряма евіденція – повідомлення адресанта про подію, очевидцем якої він не був, однак знає про неї з чужих слів чи власних логічних міркувань [там само].

Концепція евіденції як лінгвістичної категорії представлена у її типології. Серед класифікацій джерел інформації варто виокремити типології А. Айхенвальд, Т. Уїллета та В. Плунгяна, які, на нашу думку, найповніше охоплюють різновиди евіденційної семантики. Так, А. Айхенвальд стверджує, що *прямий безпосередній (direct firsthand)* доступ до інформації реалізується завдяки сенсорним відчуттям – візуальному (visual sensory) та не-візуальному (non-visual sensory), а саме: слуху, смаку, нюху, дотику. *Непряме безпосереднє (inferred non-firsthand)* сприйняття інформації реалізується за допомогою інференції (inference) – візуальному сприйняттю не події, а її результатів; припущення (assumption) – інформації про подію на основі фонових знань, пресупозицій. Можливий третій тип доступу до інформації – *непрямий*

опосередкований (*reported non-firsthand*). До нього А. Айхенвальд відносить отриману від інших осіб вербальну інформацію, яку поділяє на два типи – інформацію з чуток (*hearsay*), тобто з невідомого джерела, і цитатив (*quotative*) – інформацію, отриману з відомого джерела [5, с. 64].

Як і А. Айхенвальд, Т. Уїллет за типом джерела повідомлення виділяє три групи евіденційних значень: *пряме* свідчення (*direct attested*) – сенсорне сприйняття, *непряме інференційне* свідчення (*indirect inferring*) – припущення на основі результатів події та *непряме репортативне* свідчення (*indirect reported*) – передача інформації чужим мовленням. До прямої евіденції Т. Уїллет відносить усю візуальну (*visual*), аудіо (*auditory*) та іншу сенсорно сприйняту (*other sensory*) інформацію. Мікрополе непрямої евіденції складають інференція та репортатив. При інференції Т. Уїллет розрізняє два типи джерел інформації – візуально сприйняті результати (*results*) події, з одного боку, та міркування (*reasoning*) про подію на основі пресупозицій, з іншого боку. Інформацію, сприйняту з чужого мовлення, Т. Уїллет поділяє на таку, яка отримана від «інших осіб» (*second-hand*), «третьох осіб» (*third-hand*) та фольклору (*folklore*) [9, с. 57–58].

Найбільш повною, на наш погляд, є класифікація евіденційної семантики В. Плунгяна, який при типології способів отримання інформації бере до уваги не тільки прямий / непрямий доступ до інформації, а й особистий (безпосередній) / неособистий (опосередкований) [3, с. 349]. Мовознавець поділяє евіденційні значення на три класи, утворені перетином прямого / непрямого та особистого / непрямого доступу до інформації. Семантику прямої безпосередньої евіденції В. Плунгян доповнює двома новими значеннями – ендофоричним і партиципантним [3, с. 354]. Про ендофоричну семантику йдеться тоді, коли мовець описує власний емоційний та фізіологічний стан. Така ситуація, на думку вченого, не сприймається п'ятьма «зовнішніми» відчуттями, а доступна тільки на рівні внутрішнього відчуття, що стає особливим джерелом інформації. У межах прямої евіденції Плунгян виокремлює ще один особливий тип отримання інформації – партиципантний. Суть його у тому, що мовець не тільки розповідає про подію, за якою спостерігав, але й був учасником цієї події. Семантичні підтипи непрямої безпосередньої та непрямої опосередкованої евіденції у В. Плунгяна такі ж, як у А. Айхенвальда і Т. Уїллета.

Як уже зазначалось, евіденція експлікована у мові граматичними та (або) лексико-синтаксичними засобами. Серед лексико-синтаксичних засобів вираження евіденції в українській мові виокремлюємо конструкції зі вставними компонентами (ВК). Актуальність теми статті зумовлена необхідністю визначити здатність ВК виражати евіденційну семантику в українській літературній мові. ВК неодноразово були предметом вивчення в українському мовознавстві, проте групі вставних слів, що вказують на джерело повідомлення, приділено менше уваги.

Об'єкт аналізу – конструкції із ВК, що вказують на джерело повідомлення.

Мета статті – виявити та описати евіденційні конструкції із ВК, з'ясувати їхню специфіку та типологізувати за структурою і семантикою.

Матеріал дослідження – конструкції зі значенням вказівки на джерело повідомлення, вписані з різножанрових текстів української літератури кін. ХІХ – поч. ХХІ ст.

У контексті категорії вставності евіденційною вважаємо таку моно- чи поліпредикативну ускладнену конструкцію, в якій інформаційна частина розкриває основну тему повідомлення, а ВК виражає джерело інформації. Наприклад: *Кажуть – смерть усіх рівняє; кажуть – на тім світі усе навпаки: тут було голодно й холодно, там – ситно й тепло; тут ти скнів душею, там – радітимеш серцем; тут мужикував, там пануватимеш...* (Панас Мирний); *У нічній перестрілці, як доповіли невдовзі розвідники, полягло майже півсотні гітлерівців* (Д. Бровар). З формально-граматичного погляду ВК є синтаксично автономними частинами речення, у яке вставлені, через що їх зв'язок з предикативним центром визначають як детермінантний [2, с. 131]. Та за семантикою ВК тісно пов'язані із загальним змістом усього речення, адже вносять у конструкцію додаткову семантику – вказівку на джерело інформації та спосіб її презентації.

Основою для типології евіденційних конструкцій із ВК слугує їхня структура та семантика. Беручи до уваги семантичну класифікацію джерел інформації, виділяємо конструкції із ВК, що вказують на прямий безпосередній спосіб отримання інформації: *Ми зі*

Славком не куримо, а Рудий бере і навіть малий Грицик, я якось бачив, попахував (О. Вільчинський). У наведеній конструкції за допомогою ВК «я якось бачив» мовець стверджує, що він є безпосереднім спостерігачем події, яку сприйняв завдяки зору, – «малий Грицик попахував».

У результаті аналізу матеріалу в межах категорії вставності виявлено два семантичні типи конструкцій, які презентують пряму евіденцію – конструкції із ВК, що вказують на візуальне сприйняття інформації (Наприклад: *Зірвалась тітка, бачу, й Катря схопилась* (Марко Вовчок) та конструкції із ВК, що позначають сприйняту на слух інформацію: *Поки я удруге закидаю свою вудку, ти вже, чую, повертаєшся, чую, бо ти голосно кричиш, летючи низько над водою, чую, бо ти голосно дзвониш, роздзвонюєш усім рибалкам, що ти уловив рибишку [...]* (В. Голобородько). Особливість таких конструкцій у тому, що ВК виражений дієсловом на позначення сенсорного сприйняття у 1-й особі однини чи множини. Кількісно переважають ВК зі значенням візуального сприйняття. Це, очевидно, зумовлено тим, що більший масив інформації людина сприймає завдяки зору. Серед евіденційних структур, що презентують візуально сприйняту інформацію, ядреними є конструкції із ВК «бачити», однак можливі інші його варіанти. Аналізований матеріал дає підстави виокремити такі модифікації ВК «бачити»: *Ви, як я бачу, вже встигли децю прочитати* (В. Єшкілев); *Земля наша, а край чужий. До того ж, я бачу, тут багато червоних стережуть перехід* (В.Шкляр); *Ми зі Славком не куримо, а Рудий бере і навіть малий Грицик, я якось бачив, попахував* (О. Вільчинський); *Голова в мене, бач, сива, а й досі не знайшов чого шукав* (О. Ольченко). Варто зауважити, що виявлені конструкції із ВК «бач», на нашу думку, не виражають евіденції, адже «бач» не стільки вказує на джерело інформації, скільки містить модальний зміст із семантикою привернення уваги, ствердження. Висловлення з ВК «бач» звернені до співрозмовника з метою активізації його уваги, про це свідчить походження частки «бач» від дієслова 2-ї особи однини «бачиш». Отже, конструкції такого типу не вказують на джерело повідомлення, а тільки апелюють до співрозмовника, адже у момент розмови зорового сприйняття немає: *Наші стежки раніше не сходилися, та перетнулися вони, бач, поза нами, схрестилися тісно, можна сказати, кровно, ми тепер наче рідні брати, тож я не вірю, що Веремій дорікне мені бодай словом.* (В. Шкляр).

Щодо ВК «бачити» зауважмо, що він має кілька відтінків значення. Так, виявляємо конструкції, у яких ВК «бачити» вживається зі значенням «спостерігати», і це його основний вияв (*То ти, я бачу, все-таки п'яний сьогодні, – стенивши плечима, знову повторив Стецько* (О. Ольченко); іноді – у значенні «розуміти» (*Ви, бачу я, шляхтич – не тільки бравенький та голенький, а й з біса хоробрий* (О. Ольченко). У обох випадках конструкції із ВК «бачити» вказують на джерело інформації та виражають пряму безпосередню евіденцію.

Інформація, сприйнята слухом, представлена конструкціями із ВК «чути»: *Коли ось двері на танок – рип! – виходять троє: двоє, чую, фашисти, а третій Панько Нужник, – за старосту вони його призначили* (Остап Вишня). Аналізований матеріал дає підстави стверджувати, що ВК «чути» є головним показником джерела інформації такого типу. Варто зазначити, що ВК «чути» вживається у двох значеннях. Окрім основного значення – «сприймати на слух», – виявляємо конструкції, у яких «чути» вживається у значенні «відчувати»: *На очі навернулися, чув він, сльози* (Панас Мирний). У такому випадку інформація сприйнята не за допомогою слуху, а за допомогою відчуття, яке стає особливим джерелом інформації. Інформація, сприйнята за допомогою відчуття, не сприймається зовнішніми сенсорними рецепторами, а пов'язана із внутрішнім фізіологічним станом мовця: *Тим часом бовтанка, як відчув Теофіль, і справді дивно почала в ньому бовтатися, ніби вихилив горня міцної горілки, але не хміль його брав, а щось ближче до одурманення* (В. Шевчук). У цьому випадку В. Плуґян говорить про ендофоричну семантику.

Непряма безпосередня евіденція ґрунтується на візуальному сприйнятті не самої події, а її результатів. Так, з конструкції «*А у вас тут, я бачу, серйозна розборка була, – оцінив Лавр, рахуючи кульові отвори в стінах*» (В. Єшкілев) дізнаємося, що Лавр не бачив самого процесу «розборки», але за кількістю кульових отворів у стінах, він зробив логічний висновок – «у вас тут серйозна розборка була». ВК «я бачу» у наведеному контексті вказує на візуально

сприйнятий результат події. Вираження непрямої безпосередньої евіденції можливе і завдяки конструкціям зі ВК, що позначають припущення: *Тут, видно, недавно були люди, бо лежала купа сухого листу та кілька грубих вербових полін* (М. Коцюбинський).

Непряма опосередкована евіденція виражена конструкціями із ВК, які презентують інформацію двох типів – цитовану з покликанням на когось / щось (цитатив) та отриману з чуток. Інформація такого типу вводиться в речення найчастіше ВК, що позначають процес мовлення (*кажуть, як запевняють, як свідчать, як розказують, як доповіли* та ін.), а також ВК прийменниково-іменникового походження типу *за відомостями, за словами, за даними, за підрахунками* тощо. Особливість такої інформації у тому, що мовець є тільки ретранслятором чужого повідомлення, адже у ВК міститься покликання на інше джерело: *Навіть літак, твердять його будівничі, зовсім не зношується у повітрі під час горизонтального лету – він старіє тільки тоді, коли набирає висоту і робить посадку* (В. Шкляр). У наведеній конструкції мовець не є джерелом інформації «літак, зовсім не зношується у повітрі під час горизонтального лету – він старіє тільки тоді, коли набирає висоту і робить посадку», він є тільки посередником передачі інформації від «будівничих літака» адресату.

Структури з інформацією, отриманою від осіб, що презентують конкретне її джерело, є найчисельнішими. Виділяємо конструкції із ВК, що вказують на рід занять, професію осіб: *О десятій ранку, як кажуть військові люди, я вже був на місці, і якщо ті двоє ще не поїли один одного, то міг приступити до діла, як кажуть міліціонери* (В. Шкляр); *Проте цього року ми вже були навчені й нікуди не поспішали, вичекали, коли стемніло, й аж тоді почали тягти хто що може: сухостої, старі дошки, штахети, не на Попову гору, де, за агентурними відомостями, нас уже чатував Воробей з командою, а на Позіхайло* (О. Вільчинський). Конструкції такого типу підсилюють достовірність інформації, адже містять покликання на авторитетне джерело. Виявляємо конструкції із ВК, що вказують на вік особи-джерела (*[...] хотіла назавжди відрізати від себе все, що пов'язане з цією, як кажуть дорослі, «золотою порою» дитинства!* (І. Карпа), національність (*Як кажуть французи: а форс де форже он в'єн форжерон – якщо битимеш молотом – станеш ковалем...* (В. Чемерис); *Але люди не люблять робити добро без свідків. Як кажуть росіяни, на миру і смерть красна* (В. Шкляр), місце проживання: *Не треба бути дуже кмітливим, щоб догадатися, чия то робота, але, як кажуть у Донецьку, «не пойман – не вор».* (Ю. Балега); *Купив квиток, зайняв місце посередині салону, під вікном, щоб надивитися на осіннє довкілля на низовині, чи, як кажуть у Києві, на оболоні [...]* (Ю. Балега).

Не менш чисельною є група конструкцій із ВК, у яких інформація отримана від узагальненого чи невідомого джерела: *Душа, кажуть, з дев'ятого дня літає по світу – може, і його душа тепер між нами?* (Панас Мирний); *Дурневі ж, як якийсь казав, море по коліна: він думає, що то ніколи не урветься, що заєдно так брикатиме* (Лесь Мартович). Особливість висловлень з таким типом джерела інформації у тому, що мовець, по-перше, вважає важливішим зміст інформації, а не джерело її походження; по-друге, інформатор є невідомим, тому не може бути визначеним. Зазвичай ВК у таких конструкціях виражений дієсловом на позначення мовлення у 3-ій особі однини і множини із такими модифікаціями: *кажуть, каже, як кажуть, оповідають, як оповідають, розказують, як якийсь казав, як той каже* тощо. Так чи інакше евіденційні ВК такого типу пов'язані з переповідною модальністю. Це вкотре підтверджує непрямий доступ мовця до інформації, адже вона отримана з чужих слів. Специфікою цих ВК є творення суб'єктивної модальності опосередковано через особу, що не є учасником чи об'єктом мовлення [1, с. 37].

При аналізі структур із ВК з погляду евіденції виявлено, що джерелом інформації є не тільки особи, але й ЗМІ, установи тощо. Маємо на увазі, що мовець покликається на інформацію, яку прочитав чи почув з інших джерел: *Але, як свідчать Веди, і в що він (грецький філософ Анахарсіс) свято вірив, душа не щезає у мить смерті тіла, вона вічна* (В. Стус); *Як пишуть у вчених книжках, ми збилися з ніг* (Ю. Андрухович); *У Харківському повіті, за словами «Ради», у багатьох школах вчителі розповідали учням про Т. Г. Шевченка і учні самі висловили бажання пожертвувати, хто 3, хто 5, хто 10 копійок* (І. Розпутенко); *Але ритм*

життя, як пишуть газети, а вони завжди так пишуть – ритм життя, цей неймовірно кислотний ритм не спонукає до швидкості хіба що мертвих, – так газети пишуть (М. Бриних). Конструкції з інформацією такого типу не є особливістю структур із ВК, оскільки подібна інформація може подаватися за допомогою чужого мовлення (*Веди свідчать, що [...] у вчених книжках пишуть, що [...]*), різниця полягає у синтаксичному оформленні.

Найменш чисельною групою у межах непрямой опосередкованої евіденції є речення із ВК, у яких інформація отримана із загального фонду знань: *Чоловік не залізо, відома річ* (Б. Лепкий); *Бо ж, як відомо, для всього свій час і година своя кожній справі під небом: час родитися і час помирати* (Ю. Мушкетик). Інформація у конструкціях такого типу не потребує конкретизації джерела, оскільки є загальноприйнятою, відомою загалом.

Непряма опосередкована евіденція виражається не тільки за допомогою структур із ВК цитативного типу, але й за допомогою конструкцій зі ВК, що виражають чутки. Коли говоримо про чутки як особливе джерело інформації, то виникає питання її достовірності / недостовірності. Мовець використовує таке джерело повідомлення тоді, коли невпевнений в істинності повідомлюваного: *Атей хоч і має поважний вік, та, ходять чутки, скіфські знахарі напувають його таким зіллям, що він бігає, як молодий лошак* (В. Чемерис). Мовець не відповідає за достовірність інформації, тому вводить ВК «*ходять чутки*».

Окремої уваги заслуговують ВК, із суб'єктивною оцінкою мовця: *Людське життя, на мою думку, є річ найдешевша в світі, часом за нього немає нічого дешевшого, його можуть відібрати за кілька мідних монет, і буває воно нікому не потрібним, остогидлим [...]* (Ю. Мушкетик). У висловах такого типу мовець наголошує, що викладає власну думку, тому ВК містить не лишень вказівку на джерело інформації – думку мовця, а й є показником суб'єктивної модальності. Модальне значення накладається на евіденційне, тому у таких випадках мовознавці часто говорять про нечітку межу між евіденцією та модальністю загалом. Вербалізуючи свою думку, мовець розуміє її високий ступінь суб'єктивності, адже співрозмовник може його поглядів не поділяти.

Джерелом інформації, презентованої ВК з модальним значенням, може бути як сам мовець (*[...] як на мене нинішнього, потурати кривдникам, людоджерам людським – потурати гріхові* (Ю. Мушкетик) так його співрозмовник (*Який він там святий! І свиня, по-твоєму, свята, що чоловік її їсть* (Панас Мирний). Аналізуючи конструкції такого типу у контексті евіденції, ми не беремо до уваги їхні модальні значення.

У результаті аналізу не виявлено функціонально-семантичних особливостей евіденційної семантики у конструкціях зі вставними словами, словосполученнями, реченнями. Це зумовлено структурною тотожністю цих ВК, які можна трактувати як вставні слова, словосполучення, речення, оскільки вони утворюють предикативний центр. Серед конструкцій із ВК, оформленим двоскладним реченням, виокремлюємо такі, у яких ВК експлікує джерело інформації, виражене першою та третьою особою однини чи множини: *Ото, кажу тобі, віддаватися у високосний рік та ще у маю, – нема гіршої гризоти* (М. Матіос); *Оповідать, повз каюту співачки крався був тої ночі контрабандист із цілою торбою куплених за безцінь голів гайтянських ляльок вуду* (І. Карпа). Тобто особу-інформатора в таких структурах вказано узагальнено. У конструкціях типу *Саме байдужість породжує нервові зриви, а не відчуття власної фізичної неповноцінності, як стверджують лікарі* (В. Андрусів) ВК конкретизує джерело інформації, яка видається достовірнішою.

Серед ВК, оформлених словосполученнями, аналізований матеріал дає підстави виокремити такі морфологічні моделі приєднаниково-іменникового типу:

– «за + ім. О. в.»: *Важила людська душа, за підрахунками вчених, від одинадцяти до сорока трьох грамів* (В. Гранецька); *[...] хоча, за висловом колеги характерника, пана Анджея, справжні потвори перевелися, лишилися, «просто нещасні створіння, які з дурного розуму потрапили в халепу»* (В. Аренів);

– «зі + ім. Р. в.»: *Виходило, зі слів Охріменка, що «вербовка» – це записування до вигаданої контрреволюційної організації всіх...* (І. Багрянний);

– «на + ім. З. в.»: *По-друге, на моє стовідсоткове переконання, помірна дедовщина – без вивалених кишок і відбитих легень – наше офіцерство цілком влаштувала* (Ю. Андрухович).

Структура словосполучень, на відміну від їхньої семантики, загалом не впливає на зміст висловлення.

У мовленні евіденційні ВК, використовуються з комунікативною метою, а тому кваліфікуються як комунікати [4, с. 286]. ВК зі значенням джерела повідомлення реалізують у мовленні кілька прагматичних інтенцій. Так, мовець використовує ВК із вказівкою на джерело інформації з метою наголосити, що сам був очевидцем події (*А Катря стоїть коло стіни, сама як стіна біла, – бачу, вміває* (Марко Вовчок) чи отримав інформацію від інших (*Пан Полуницький, як сказав віит Федір Лопата, «вилав з воза й горнув на власних селян колоддя»*) (Ю. Мушкетик). ВК підсилюють достовірність інформації, коли мовець покликається на авторитетне джерело (*А втім, як висловився Лессінг, «нехай кожен говорить, що йому здається правдивим, правда ж буде залишена Богові»*) (Р. Іваничук), а також знімають відповідальність за повідомлення, коли мовець вказує, що не був безпосереднім спостерігачем події (*І таки видерся на ту страшну підхмарну височінь, і хреста звідти таки пошпурив униз, а на оголенім шпилі, на самім його вершечку, як запевняють очевидці, став на весь зріст, та ще й на п'яті обкрутивсь!*) (О. Гончар).

У результаті дослідження встановлено, що конструкції з евіденційними ВК презентують інформацію, отриману за допомогою сенсорного сприйняття, свідчення інших осіб, здогаду. З'ясовано, що ВК зі значенням джерела повідомлення семантично пов'язані з мовленням, мисленням і сприйняттям. Так, пряма евіденція виражена структурами двох типів – із ВК, що позначають візуальне та слухове сприйняття. Непряму евіденцію експлікують конструкції із ВК, що позначають припущення, чутки, чуже мовлення. Інформація такого типу вводиться в речення зазвичай ВК, що позначають процес мовлення. Семантичний та структурний аналіз засвідчив, що ВК є одним із ядерних засобів вираження евіденції в українській літературній мові, оскільки презентують більшість типів передачі інформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барчук В. М. Семантико-синтаксична структура вставних конструкцій у новелах Марка Черемшини / В. М. Барчук // Семантика мови і тексту: зб. статей VI міжнародної наукової конференції. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С. 35–38
2. Вихованець І. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
3. Плунгян В. А. Введение в грамматическую семантику : грамматические значения и грамматические системы языков мира / В. А. Плунгян. – М.: Российский государственный гуманитарный университет, 2011. – 672 с.
4. Слинко І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
5. Aikhenvald A. Evidentiality / Alexandra Y. Aikhenvald. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – 452 p.
6. Aikhenvald A. Evidentiality in typological perspective / A. Aikhenvald // Studies in evidentiality / edited by Alexandra Y. Aikhenvald, R. M. W. Dixon. – Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2003. – P. 1–32.
7. Haan F. Encoding speaker perspective: Evidentials. In Frajzyngier Zygmunt, David Rood & Adam Hodges (eds.). Linguistic diversity and language theories / F. Haan. – Amsterdam: John Benjamins, 2005. – P. 379–397.
8. Diewald G., Smirnova E. Evidentiality in German : linguistic realization and regularities in grammaticalization / G. Diewald, E. Smirnova. – Berlin–New York: De Gruyter Mouton, 2010. – 366 p.
9. Willett T. A cross-linguistic survey of the grammaticalization of evidentiality / T. A. Willett // Studies in Language. – 1988. – № 12. – P. 51–97.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2014 р.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. Бабій Ірина – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

2. Бачинська Галина – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

3. Бачкур Надія – аспірант кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

4. Бияк Наталія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

5. Бігусяк Михайло – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

6. Білінська Любов – кандидат філологічних наук, викладач Комунального закладу Тернопільської обласної ради «Колегіум-інтернат «Знамення» з поглибленим вивченням предметів духовно-просвітницького спрямування

7. Близнюк Богдана – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

8. Богдан Світлана – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури української мови інституту філології та журналістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

9. Бубняк Роман – кандидат філологічних наук, доцент кафедри французької та другої іноземної мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

10. Бубняк Ганна – асистент кафедри французької та другої іноземної мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

11. Буда Володимир – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

12. Висоцька Наталя – аспірант кафедри загального, германського та слов'янського мовознавства Донбаського державного педагогічного університету

13. Вишневецька Галина – кандидат філологічних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

14. Вільчинська Тетяна – доктор філологічних наук, професор кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

15. Волянчук Інна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка

16. Гавдида Наталія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов Тернопільського національного технічного університету ім. Івана Пулюя

17. Гаврилашук Олеся – здобувач кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

18. Гапон Леся – здобувач кафедри загального мовознавства та слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

19. Грещук Василь – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

20. Грещук Валентина – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

21. Горбач Олена – аспірант кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

22. Іваночко Костянтин – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
23. Ковтун Альбіна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
24. Корпало Оксана – аспірант Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника
25. Котович Віра – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання в початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
26. Криницька Ольга – кандидат філологічних наук, викладач кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету.
27. Кузь Галина – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
28. Кузьма Ірина – кандидат філологічних наук доцент кафедри української мови Львівського національного університету імені Івана Франка
29. Купчинська Зоряна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Львівського національного університету імені Івана Франка
30. Лановик Зоряна – доктор філологічних наук, професор кафедри теорії і методики української та світової літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
31. Лісняк Стефанія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
32. Макарець Юлія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
33. Мосур Оксана – аспірант кафедри української мови Львівського національного університету імені Івана Франка
34. Назаревич Леся – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов Тернопільського національного технічного університету ім. Івана Пулюя
35. Наливайко Марія – кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови і методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
36. Невідомська Лілія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академія імені Тараса Шевченка
37. Огринчук Олександра – кандидат філологічних наук, викладач Івано-Франківського національного медичного університету
38. Осіпова Тетяна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
39. Панчук Галина – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
40. Папідзе Надія - аспірант кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
41. Петрашик Юрій – кандидат філологічних наук, асистент кафедри соціальної медицини, організації та економіки охорони здоров'я з медичною статистикою ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України»
42. Прасол Ольга – аспірант кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
43. Процик Ірина – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського і прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка
44. Редьква Марія – кандидат філологічних наук, викладач кафедри україністики Інституту східнослов'янської філології Ягеллонського університету

45. Романчук Катерина – аспірант Національного університету «Києво-Могилянська академія»
46. Свистун Ніна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
47. Семашко Тетяна – кандидат філологічних наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка
48. Скаб Марія – доктор філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
49. Скаб Мар'ян – доктор філологічних наук, завідувач кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
50. Сколоздра-Шепітко Олеся – кандидат філологічних наук, викладач кафедри української мови Львівського національного університету імені Івана Франка
51. Сокіл Богдан – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського і прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка
52. Сокіл-Клепар Наталія – кандидат філологічних наук викладач Львівського національного університету імені Івана Франка
53. Соловій Уляна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету
54. Струганець Любов – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови і методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
55. Сукаленко Тетяна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри української словесності та культури Національного університету державної податкової служби України
56. Тишковець Марія – кандидат філологічних наук, доцент ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет ім. І. Я. Горбачевського МОЗ України»
57. Торчинський Михайло – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології Хмельницького національного університету
58. Шаповал Галина – здобувач кафедри загального мовознавства та слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
59. Шарапа Марина – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Житомирського державного університету імені Івана Франка
60. Яроцька Галина – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
61. Яслик Володимир – аспірант кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Наукове видання

Наукові записки
Тернопільського національного
педагогічного університету.
Серія: Мовознавство

Друкується українською мовою
Свідоцтво про реєстрацію КВ №15800-4352Р
від 26.10.2009 р.

Підписано до друку 24.12.2014 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура Times.
Папір друкарський. Ум. друк.арк. 13. Облік.-видав арк. 11,7.
Тираж 100 примірників.

Видавець і виготовлювач
Видавничий відділ Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
46027, Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2
Свідоцтво про реєстрацію КВ № 15881-4353 від 26.10.2009 р.